

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXIII

Sa. 268

Aralık 2009

ANKARA - 2009

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

Sayfa

YILMAZ, HAKAN-ÇAVUŞOĞLU, RAFET-BAYKARA, İSMAİL-GÜLTEKİN, TİMUR-GÖKCE, BİLCAN: Van Kalecik (Urartu) Toplumuna Ait Calcaneuslarda Artiküler Faset (Facies Articularis Talaris) Tipleri (1 çizim, 1 harita ve 2 resim ile birlikte).....	619
ÖZFIRAT, AYNUR: Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazıları (15 çizim ve 29 resim ile birlikte)	635
ORUÇ, HATİCE: Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları.....	645
DEMİRCAN, YASEMİN: 1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu (1 belge ile birlikte)	671
BEYAZIT, MUSTAFA: Yok Olan Kültür Varlıklarımızdan Denizli'deki Kurşun- luoğlu Konağı (2 plan ve 12 resim ile birlikte).....	681
AYDIN, ÖNDER: Sultan II. Abdülhamid Devri Camilerine Eskişehir Mahmudiye'den İki Örnek: Çarşı ve Hara Camileri (20 resim ve 4 çizim ile birlikte)	695
TÜRK, FAHRİ: Edirne Bulgar Cemaati ve Polonya Azınlık Okulu "Polak Mek- tep"	705
TORUK, FERRUH: Fransız Gezgin Vital Cuinet'in Gözüyle Çankırı (2 harita ile birlikte)	721
DEMİRTAŞ, MEHMET: XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirlere: Men-i Mürür Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler	739

Çeviriler:

MORAVCSIK, GYULA, (Çev. Vural Yıldırım): Buda'da Bizans İmparatorları ve Elçileri	755
TREPAVLOV, V.V., (Çev. İlyas Kamalov): XIII-XVII. Yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak Türkleri Hac Yolunda.....	775

Kitap Tanıtımlar:

ÖZFIRAT, AYNUR: <i>Anadolu'da Pişen Toprak/Earth Fired in Anatolia</i> , Gönül Pak- soy-Rezan Has Müzesi	789
ÇAKMAK, AHMET: E. Emine Naza-Dönmez, <i>Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey, From the Past to the Present, in the Light of Surveys Carried out in the Years 2001-2003</i>	791
İLGÜREL, MÜCTEBA: Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, <i>Subhî Tari- hi</i> , (Haz. Mesut Aydın)	793
KAYAPINAR, LEVENT: Dimitris J. Kastritsis, <i>The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13</i>	795
KAYAPINAR, AYŞE: Nenad Moaçanin, <i>Town and Country on the Middle Da- nube, 1526-1690</i>	801
2009 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	805
İngilizce Özetler	873

BELLETTEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Proprietor and Redactor in Chief

Türk Tarih Kurumu Adına / Turkish Historical Society
PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

Yayın Komisyonu / Commission of Publications

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Hakemler / Referees

Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ
Prof. Dr. Bekir DENİZ
Prof. Dr. Özer ERGENÇ
Prof. Dr. Pál FODOR
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Prof. Dr. Metin ÖZBEK
Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN
Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68/210-217

310 25 00

Fax: 310 16 98

<http://www.ttk.org.tr>

basinyayin@ttk.org.tr

ISSN 0041-4255

Yerel Süreli

30 Kasım 2009 – ANKARA

Türk Tarih Kurumu yayınlarını İnternet üzerinden alabileceğiniz adresler

İnternet Adresi : <http://e-magaza.ttk.org.tr>

e-posta : e-magaza@ttk.org.tr

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü'nün Ev Adresi:

Prof. Dr. Ali BİRİNCİ

Serpil Sokağı Nu. 7/1 Seyranbağları / ANKARA

ÖNCÜ BASİMEVİ tarafından basılmıştır.

Adres: Öncü Basımevi Ltd. Şti. Kâzım Karabekir Caddesi Ali Kabakçı İş Hamı

No: 85/2 İskitler/Ankara

Tel: (0312) 384 31 20 Faks: 384 31 19

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR
PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MOUNTHS

CİLT: LXXIII - Volume: LXXIII
Sayı: 266-268 - No: 266-268

ANKARA - 2009

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Türk Tarih Kurumu Adına

PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

Proprietor and Redactor in Chief

Turkish Historical Society

PROF. DR. ALİ BİRİNCİ

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:

	<u>Sayfa</u>
ARSLAN, MELİH: Mut-Dağpazarı Aspandos Stater Definesi (1 resim, 23 levha ile birlikte).....	337
AYDIN, ÖNDER: Sultan II. Abdülhamid Devri Camilerine Eskişehir Mahmudiye'den İki Örnek: Çarşı ve Hara Camileri (20 resim ve 4 çizim ile birlikte)	695
BEYAZIT, MUSTAFA: Yok Olan Kültür Varlıklarımızdan Denizli'deki Kurşunluoğlu Konağı (2 plan ve 12 resim ile birlikte).....	681
BEYAZIT, YASEMİN: Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)	423
ÇAYIRDAĞ, MEHMET: Son Eretnalı Sultanı II. Mehmed'in Mezar Taşı (6 resim ile birlikte).....	109
ÇOLAK, SONGÜL: Avusturya Elçiliği Esnasında (1688-1692) Zülfikâr Paşa'nın Lehistan Vekilleri İle Yaptığı Sulh Müzâkereleri	443
DEMİRCAN, YASEMİN: 1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu (1 belge ile birlikte).....	671
DEMİRTAŞ, MEHMET: XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler	739
DÖNMEZ, ŞEVKET-DÖNMEZ, EMİNE NAZA: Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar (2 harita, 5 plan, 40 resim, 3 çizim ile birlikte).....	395
DURNA, GÜL E.: Knidia Karakteri Üzerine Bir Analiz.....	1
GÖKHAN, İLYAS: Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş.....	- 35
GÖLEN, ZAFER: 1857-59 Bosna Hersek İsyânı (13 belge ile birlikte).....	465
GÜNAY, NEJLA: Ermenilerin Tehcir Edilmesi Kararında Etkili Olan Faktörler ve Maraş-Zeytun Ermenilerinin Tehciri	555
İNALCIK, HALİL: Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme	77
ORUÇ, HATİCE: Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Vakıfları.....	645
ÖZFIRAT, AYNUR: Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazıları (15 çizim ve 29 resim ile birlikte).....	635
PAMUK, BİLGEHAN: XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası (2 resim ile birlikte)	115
SONYEL, SALÂHİ R.: Uluslararası İlişkilerde Haksızlığa Uğramış ve İzole Edilmiş Bir Halk: Kıbrıs Türkleri	165
SONYEL, SALÂHİ R.: Turkish Cypriots - A People Unfairly Treated and Isolated by the International Community.....	179
TORUK, FERRUH: Fransız Gezgin Vital Cuinet'in Gözüyle Çankırı (2 harita ile birlikte).....	721
TÜRK, FAHRİ: Edirne Bulgar Cemaati ve Polonya Azınlık Okulu "Polak Mektep"	705
UMUNÇ, HİMMET: Türkiye'de Hollandalı Bir Seyyah: Cornelis de Bruyn ve Gözlemleri	145
ÜNAL, UĞUR: 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askeri Mektepleri.....	581

YILMAZ, HAKAN-ÇAVUŞOĞLU, RAFET-BAYKARA, İSMAİL-GÜLTEKİN, TİMUR-GÖKCE, BİLCAN: Van Kalecik (Urartu) Toplumuna Ait Calcaneuslarda Artiküler Faset (Facies Articularis Talaris) Tipleri (1 çizim, 1 harita ve 2 resim ile birlikte).....	619
YURDUSEV, ESİN: The British Ambassadors to Istanbul in the Mid-Nineteenth Century: Sources of Intelligence and Political Reporting.....	523
Çeviriler:	
ARBEL, BENJAMIN, (Çev. Betül İ. Argıt): Nûr Bânû: Venedikli Bir Sultan? (1530 - 1583).....	201
MORAVCSIK, GYULA, (Çev. Vural Yıldırım): Buda'da Bizans İmparatorları ve Elçileri.....	755
TREPAVLOV, V.V., (Çev. İlyas Kamalov): XIII-XVII. Yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak Türkleri Hac Yolunda.....	775
Kitap Tanıtımlar:	
ÇAKMAK, AHMET: E. Emine Naza-Dönmez, <i>Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey, From the Past to the Present, in the Light of Surveys Carried out in the Years 2001-2003</i>	791
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Oruç Beğ Tarihi</i> (Yay.Haz. Necdet Öztürk).....	609
İLGÜREL, MÜCTEBA: Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, <i>Subhî Tarihi</i> , (Haz. Mesut Aydın).....	793
KÂHYA, ESİN: Salim T.S. Al-Hassani, E.W. Woodcock ve R. Saoud, <i>1001 Inventions, Muslim Heritage in our World (2. ed) Foundation for Science, Technology and Civilisation</i>	225
KAYAPINAR, AYŞE: Nenad Moaçanin, <i>Town and Country on the Middle Da- nube, 1526-1690</i>	801
KAYAPINAR, LEVENT: Dimitris J. Kastritsis, <i>The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13</i>	795
ÖZDİZBAY, AŞKIM: Taner Korkut, <i>Girlanden-Ostotheken aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien. Untersuchungen zu Typologie, Ikonographie und Chronologie</i>	605
ÖZFIRAT, AYNUR: <i>Anadolu'da Pişen Toprak/Earth Fired in Anatolia</i> , Gönül Paksoy- Rezan Has Müzesi.....	789
ŞAKIROĞLU, H. MAHMUT: Eric R. Dursteler, <i>Venetians in Constantinople. Nation, Identity and Coexistence in the early modern Mediterranean</i>	229
ZIMMERMANN, THOMAS: Jürgen Seeher, <i>Ergebnisse der Grabunden an den Osteichen und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2002</i>	221
2008 Yılı İkinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	231
2009 Yılı Birinci Yarısında Kütüphanemize Gelen Kitaplar ve Dergiler	805
İngilizce Özetler	331
İngilizce Özetler	611
İngilizce Özetler	873

CONTENTS

Articles and Studies:

	<u>Page</u>
ARSLAN, MELÎH: Mut-Dağpazarı Aspendos Hoard (with 1 illustration, 23 plates).....	337
AYDIN, ÖNDER: Two Examples for the Mosques of the Era of Sultan Abdulhamid II from Mahmudiye District of Eskişehir: Çarşı and Hara Mosques (with 24 illustrations).....	695
BEYAZIT, MUSTAFA: One of our Dying Cultural Assets: The Kurşunluoğlu Konak (Mansion) in Denizli (with 14 illustrations).....	681
BEYAZIT, YASEMİN: The Changing Role of Şeyhülislâm in the Ottoman İlimiyeye Bureaucracy and the Mülâzemet System (In Relation to the Period Between the 16 th and 18 th Centuries).....	423
ÇAYIRDAĞ, MEHMET, The Grave-stone of Mehmed II, the last Sultan of Eretna (with 6 illustrations).....	109
ÇOLAK, SONGÛL: During his Ambassadorship (1688-1692) Zülfikar Pasha's Peace Consultations with Delegates of Lehistan	443
DEMİRCAN, YASEMİN: Arrangements made on the Island of Naxos According to the Tahrir Defter of 1720 and the State of the Christian Subjects (with 1 document).....	671
DEMİRTAŞ, MEHMET: Migration Problem to Istanbul in XIX. Century and Men-i Mürûr Enforcement (with 10 documents).....	739
DÖNMEZ, ŞEVKET-DÖNMEZ, E. EMİNE NAZA: The 2007 Season at Amasya-Oluz Höyük: A Preliminary Report (with 2 maps, 5 plans, 43 illustrations).....	395
DURNA, GÛL E.: An Analysis Into the Persona of Knidia.....	1
GÖKHAN, İLYAS: The City of Marash from Arab Conquest to Seljuk's' Reign	35
GÖLEN, ZAFER: Bosnia and Herzegovina of Revolt 1857-59 (with 13 documents).....	465
GÜNAY, NEJLA: The Factors Effecting the Decision of Relocating the Armenians and Relocations of the Armenians Living in Marash- Zeitun Region.....	555
İNALCIK, HALİL: Orhan, (1324-1362) Settlement in Europe.....	77
ORUÇ, HATİCE: Gazi Husrev Beg's Foundations in Sarajevo.....	645
ÖZFIRAT, AYNUR: The Excavation of the Bozkurt Kurgan Cemeteries (with 44 illustrations).....	635
PAMUK, BİLGEHAN: The Kaza of Gümüşhane (Torul) in the Middle of the Seventeenth Century (with 2 illustrations).....	115
SONYEL, SALÂHÎ R.: Turkish Cypriots - A People Unfairly Treated and Isolated by the International Community.....	165
TORUK, FERRUH: Çankırı from the Eye of the French Traveller Vital Cuinet (with 2 maps)	721
TÛRK, FAHRÎ: Bulgarian Community in Edirne and Polish Minority School "Polak Mektep".....	705

UMUNÇ, HİMMET: A Dutch Traveller in Turkey: Cornelis de Bruyn and his Observations.....	145
ÜNAL, UĞUR: The Ottoman Military Schools at the Beginning of the 20 th Century	581
YILMAZ, HAKAN-ÇAVUŞOĞLU, RAFET-BAYKARA, İSMAİL-GÜLTEKİN, TİMUR-GÖKCE, BİLCAN: The Types of the Articular Facets Belonging to Van Kalecik (Urartu) Societies (with 1 map and 3 illustrations)....	619
YURDUSEV, ESİN: The British Ambassadors to Istanbul in the Mid-Nineteenth Century: Sources of Intelligence and Political Reporting.....	523

Translations:

ARBEL, BENJAMIN, (Trans. Betül İ. Argıt): Nûr Bânû (1530-1583): A Venetian Sultana?.....	201
MORAVCSIK, GYULA, (Trans. Vural Yıldırım): Byzantine Emperors and Ambassadors in Buda	755
TREPAVLOV, V. V., (Trans. İlyas Kamalov): Desht-i Kipchak Turks on the Way to Pilgrimage (Hajj) in the XIII-XVII. Centuries	775

Book Reviews:

ÇAKMAK, AHMET: E. Emine Naza-Dönmez, <i>Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey, From the Past to the Present, in the Light of Surveys Carried out in the Years 2001-2003</i>	791
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Oruç Beg Tarihi</i> (Yay.Haz. Necdet Öztürk).....	609
İLGÜREL, MÜCTEBA: <i>Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi</i> , (Haz. Mesut Aydıner)	793
KÂHYA, ESİN: Salim T.S. Al-Hassani, E.W. Woodcock ve R. Saoud, <i>1001 Inventions, Muslim Heritage in our World (2. ed) Foundation for Science Technology and Civilisation</i>	225
KAYAPINAR, AYŞE: Nenad Moaçanin, <i>Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690</i>	801
KAYAPINAR, LEVENT: Dimitris J. Kastritsis, <i>The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13</i>	795
ÖZDİZBAY, AŞKIM: Taner Korkut, <i>Girlanden-Ostotheken aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien. Untersuchungen zu Typologie, Ikonographie und Chronologie ..</i>	605
ÖZFIRAT, AYNUR: <i>Anadolu'da Pişen Toprak/Earth Fired in Anatolia</i> , Gönül Paksoy-Rezan Has Müzesi.....	789
ŞAKIROĞLU, H. MAHMUT: Eric R. Dursteler, <i>Venetians in Constantinople Nation, Identity and Coexistence in the early modern Mediterranean</i>	229
ZIMMERMANN, THOMAS: Jürgen Seeher, <i>Ergebnisse der Grabungen an den Osteichen und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2002</i> ...	221
The books and periodicals our library received during the second half on 2008 ...	231
The books and periodicals our library received during the first half on 2009.....	805
Abstracts.....	331
Abstracts.....	611
Abstracts.....	873

BELLE TEN

Cilt: LXXIII

Aralık 2009

Sayı: 268

VAN KALECİK (URARTU) TOPLUMUNA AİT CALCANEUSLARDA ARTİKÜLER FASET (FACIES ARTICULARIS TALARIS) TİPLERİ

HAKAN YILMAZ^{1*}, RAFET ÇAVUŞOĞLU^{2*}, İSMAİL
BAYKARA^{3*}, TİMUR GÜLTEKİN^{3*}, BİLCAN GÖKCE^{2*}

Giriş

Ayak bileği yedi kemikten oluşur ve tarsal kemikler olarak adlandırılır. Bilek kısmında yer alan ayak topuğuna calcaneus denir. Topuk kemiği, vücut yükünden gelen ağırlığın büyük bir kısmını taşıyan ayak bileğinin en büyük ve sağlam kemiğidir¹. Topuk kemiğinin üst yüzeyinde (superior) üç ayrı eklem yüzeyi görülür. Bunlar sırasıyla facies articularis posterior, facies articularis medial ve facies articularis anteriordur².

Topuk kemiğine ait eklem yüzeylerinin görünüm tiplerinin ilk sınıflandırılması Laidlaw ile başlar. Laidlaw tarafından Mısır toplumuna ait 750 adet topuk kemiği üzerindeki eklem yüzeylerin (facies articularis anterior ve medial) görülme tipleri sınıflandırılmıştır. Laidlaw, karşılaştığı eklem yüzeylerini (anterior ve medial) ayrı ya da bitişik olarak değerlendirmiştir³. Topuk kemiğinin arka (posterior), ön (anterior) ve orta (medial) eklem yüzeylerinin farklı varyasyonlar sergilediğini ayrıntılı olarak ilk ele alan, Bunning

^{1*} Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Van.

^{2*} Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Van.

^{3*} Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü Ankara.

¹ Bostancı, 1959; Saadeh ve ark., 2000; Murphy, 2002.

² Laidlaw, 1905; Woerdeman, 1950; Davies ve Coupland, 1967; Nester, 1998; Drayer-Verhagen, 1993; Saadeh ve ark., 2000; Barbaix ve ark., 2000; Patrick ve ark., 2003.

³ Laidlaw, 1905.

ve Barnett'in (1965) araştırmasıdır. Bunning ve Barnett, topuk kemiğinin üst eklem yüzeylerini morfolojik olarak facies articularis posterior, facies articularis anterior ve medial olmak üzere üç grup altında toplamıştır. Bunlar üç yüzeyli tip A, iki yüzeyli tip B ve tek yüzeyli tip C biçiminde sınıflandırılmıştır⁴. Trinkaus ise insan fosilleri ve Avrupalı Modern toplumlar üzerinde topuk kemiği üst eklem yüzeylerini dört tipe ayırmıştır. Bunlar; üç yüzeyli: tip A (posterior, anterior ve medial), iki yüzeyli: tip B (posterior ve anterior+medial bitişik), tek yüzeyli: tip C (posterior+anterior+medial) ve iki yüzeyli: tip D (posterior ve medial) olarak sınıflandırmıştır⁵. Ayrıca Tanaka ve arkadaşları, Japon toplumunun farklı etnik gruplarına ait topuk kemiklerinde üst eklem yüzeylerini inceleyerek beş farklı tip tespit etmişlerdir⁶. Campos ve Pellico (1989) ise Bunning ve Barnett'in tip A, B ve C görülme tiplerini alt gruplara ayırarak 9 farklı tip içinde değerlendirmiştir.

Topuk kemiğin eklem yüzeylerinin (posterior, anterior ve medial) farklı varyasyonlar göstermesinin nedenleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; ayağın hareketleri: dorsal fleksiyon, plantar fleksiyon⁷, inversiyon ve eversiyon⁸, ayak fonksiyonu⁹, ayak bileğinin yönelimi¹⁰, stres olgusu¹¹ ve patoloji¹² gibi çevresel kökenli etkenler ile yaş¹³, genetik faktörlerin şekillendirmesi¹⁴, cinsiyet¹⁵, genetik ve çevrenin¹⁶ birlikteliğinden oluşan faktörler olarak sayılmaktadır.

Topuk kemiğinin arka (posterior) ön (anterior) ve orta (medial) eklem yüzeyleri hakkında, farklı toplumlar üzerinde çok sayıda çalışma sunulmuştur. Bunlar arasında, Trinkaus'ın (1975) Avrupalı modern toplumlarda,

⁴ Bunning ve Barnett, 1965.

⁵ Trinkaus, 1975.

⁶ Tanaka ve ark., 2004a, b.

⁷ Trinkaus, 1975.

⁸ Barbaix ve ark., 2000.

⁹ Campos ve Pellico, 1989; Ragab ve ark., 2003; Tanaka ve ark., 2004a,b.

¹⁰ Campos ve Pellico, 1989; Nester, 1998.

¹¹ Gierse, 1982.

¹² Drayer-Verhagen, 1993.

¹³ Saunders, 1989.

¹⁴ Bidmos, 2006; Bunning ve Barnett, 1965; Finnegan, 1978; Padmanabhan, 1986; Saunders, 1989; Saadeh ve ark., 2000.

¹⁵ Tanaka ve ark., 2004a.

¹⁶ Trinkaus, 1975; Tanaka, 2004a,b.

Finnegan'ın (1978) Amerikalı siyah ve beyazlarda, Bidmos'un (2006) Güney Afrikalı beyaz ve siyahlar üzerindeki araştırmaları, Patrick ve arkadaşlarının (2003) Amerika'daki klinik çalışmaları, El-Eishi (1974), Trinkaus (1975) ve Saadeh ve arkadaşların (2000) Mısır toplumu üzerinde, Gupta ve arkadaşlarının (1977), Jha-Singh (1972) ve Padmanabhan'ın (1986) Hint toplumu üzerindeki incelemeleri sıralanabilir. Trinkaus (1975), Saunders (1977) ve Drayer-Verhagen'in (1993) Amerikan yerlileri, Trinkaus'un (1975) insan fosilleri, Tanaka ve arkadaşlarının Japon toplumlara (2004b) ile Yılmaz ve Baykara'nın (Baskıda) Van Karagündüz, Dilkaya ve Van Kalesi Eski Van Şehri Orta Çağ iskeletlerine ait araştırmaları, eklem yüzey tiplerinin belirlenmesini amaçlayan diğer çalışmalardır. Dolayısıyla tüm bu çalışmalar, topuk kemiğindeki eklem yüzeylerinin (posterior, anterior ve medial) görülme tipleri hakkında toplumlar arasındaki değişim sıklığı üzerine yapılmış araştırmalardır.

Bu çalışmanın amacı, Van Kalecik nekropolüne (Urartu) ait topuk kemiğinin, üst eklem yüzeylerindeki görülme tiplerinin sıklığı ve cinsiyete bağlı dağılımının belirlenmesidir.

Materyal ve Metot

Van Kalecik nekropolü, Urartu başkenti Van Kalesinin (Tuşpa) yaklaşık 4 km kuzeyinde, Kalecik Köyü'nün 1,5 km. kuzeydoğusunda, doğudaki Şahbağı Tepesi ile batıdaki Sığır Tepesi arasında yer alır. Kalecik yerleşkesi, Urartu döneminden kalma dikilitaşlar, taş halkalar ve nekropolden oluşmaktadır (Harita 1). Van Kalecik nekropolü, şimdiye kadar kazısı yapılan Urartu nekropolleri arasında Van/Altıntepe'den sonra en fazla mezarı barındıran nekropolüdür. Ancak burada yer alan toplam 25 adet mezarın tamamı, maalesef daha önce defineciler tarafından yağmalanmış ve tahribata uğramıştır (Resim 1). Bundan dolayı, ölü gömme biçimleri, mezarlarda bulunan insan sayısı, ölüye sunulan hediyelerin yer ve konumları ile ilgili pek çok bilgiler maalesef detaylandırılmamıştır. Bununla birlikte, soyguncuların geride bıraktıkları kalıntılardan gömü türleri çıkartılabilmektedir. Bazı mezarlarda birden çok insan iskeleti (K3, K21), bazısında ise az da olsa yanmış insan iskelet parçaları (K5, K14) ile bir Urne'nin (K15) bulunması, hem inhumasyon ve hem de kremasyon tarzı gömünün varlığını göstermiştir¹⁷. Urartu dönemine ait, gerek soylu mezarları gerekse halk mezarlarında

¹⁷ Çavuşoğlu ve Biber, 2005.

çok sayıda madeni eserlere rastlanmaktadır. Defineciler tarafından yağmalanmış olmasına karşın, Kalecik nekropolünde ele geçen maden eserlerin sayısı hiç de azımsanmayacak sayıdadır. Gerek yüzeyde ve gerekse mezar odalarında, bazıları iskeletlerin yanında, bir kısmı ise dağılık vaziyette birçok metal eserin yanında, çok sayıda boncuk ele geçmiştir. Metal buluntular arasında şimdiye kadar bilinen Urartu örneklerini yineleyen altın kaplama iğne başı, gümüşten yapılmış küpe, yüzük ve kafatası yanında bulunan saç spiralleri, tunçtan, bazıları kol kemiği üzerinde ele geçen ejder başlı bilezik ve pazıbentler, yüzük, küpe, fibula, kemer parçaları ve mühür yer almaktadır. Ayrıca demirden; kılıç, bıçak, balta, mızrak ucu, ok ucu, topuz başı ve çeşitli tip ve boylarda keski, spatula ve çiviler ile bilezikler de diğer madeni eserleri oluşturur. Ele geçen eserler arasında tunç ve demirin birlikte kullanıldığı bimetalik eserler de bulunmaktadır. Buna K10 mezarında ortaya çıkarılan kılıç en güzel örnektir. Ayrıca kornalin, akik, firit, cam, taş ve tunçtan çok sayıda boncuk bulunmaktadır¹⁸.

Bu çalışmada Urartu dönemine tarihlendirilmiş Kalecik nekropolünden ele geçmiş erişkin bireylere ait 20 topuk kemiğinin üst eklem yüzeyleri incelenmiştir*. Kalecik Urartu topluluğuna ait erişkinlerde yaş ve cinsiyet ayrımında kafatası, kalça kemiği, uzun kemiklerin kas yapışma izleri ve kemik kütleliliği Workshop of European Anthropologist (1980); Ubelaker (1989); Brothwell (1981); Krogman ve İşçan (1989); Loth ve İşçan (1989); Kenneth (1993) tarafından geliştirilen ölçütler ışığında incelenmiştir. Toplumun cinsiyetlerine göre topuk kemiklerine bakıldığında, toplumun erkek bireyelerine ait 11, kadın bireyelerine ait 9 topuk kemiği bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir (Tablo 1). Çalışmada patoloji gösteren topuk kemikleri incelemeye dâhil edilmemiştir. Kalecik Urartu toplumunda topuk kemiklerinin üst eklem yüzeylerinin görülme tiplerinin tanımı için Trinkaus'un (1975) geliştirmiş olduğu metot kullanılmıştır (Şekil 1). Van Kalecik bireyelerinde topuk kemiğinin eklem yüzey tiplerinin cinsiyet ve taraflar (sol-sağ) arasında görülen farklılığının belirlenmesi için χ^2 testi uygulanmıştır.

¹⁸ Çavuşoğlu ve Biber, 2005.

* Bu çalışmanın İskeletlerini inceleme fırsatı veren Sayın Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ'e teşekkür ederiz.

Tablo 1: Van Kalecik Urartu Nekropolü Çalışılan Bireylerin Cinsiyet Dağılımı

Mezar No	Cinsiyet	
	Kadın	Erkek
K 11	4	1
K 10	2	4
K 21	3	6
Toplam	9	11

Bulguların Değerlendirilmesi

Van Kalecik Urartu nekropolüne ait 20 topuk kemiğinin üst eklem yüzeyi incelendiğinde, tip B'ye %80 ve tip A'ya %20 oranında rastlanmıştır. İncelenen topluma ait topuk kemiklerinde tip C ve D'ye ait görülme frekansı gözlenmemiştir. Erkeklerle ait topuk kemiklerinin %72,7'sinde tip B, %27,3'ünde tip A saptanmıştır. Kadınlarda ise, %77,8'inde tip B, %22,2'sinde tip A tespit edilmiştir. Kalecik Urartu toplumunun sağ ve sol ayakları değerlendirildiğinde, 9 sol topuk kemiğinin %77,8'inde tip B, %22,2'sinde tip A'ya rastlanmıştır. Sağ tarafa ait 11 topuk kemiği değerlendirildiğinde %81,8'inde tip B, %18,2'sinde tip A gözlenmiştir. Cinsiyetler arasındaki taraflar değerlendirildiğinde kadınlara ait 5 sağ topuk kemiğinin %80'inde tip B, %20'sinde tip A tespit edilmiştir. Kadın bireylerin sol tarafında ise sadece tip B görülmüştür. Erkek bireylerin 6 sağ topuk kemiğinde %83,3 oranında tip B, %16,7 oranında tip A bulunmuştur. Aynı şekilde erkek bireylerin sol tarafına ait 5 topuk kemiğinin %60'ında tip B ve %40'ında tip A gözlenmiştir. Erkek bireylerin sol tarafında tip C ve D, kadın bireylerin sol tarafında ise tip A, C ve D saptanmamıştır. Cinsiyetler arasında topuk kemiğindeki eklem yüzeyleri incelendiğinde tip B, erkek ve kadınlarda aynı oranı paylaşırken, erkek bireylerde göreceli olarak tip A daha sık görülmüştür. Cinsiyetler göz ardı edildiğinde, taraflar arasında sağ topuk kemiklerinde tip B en yüksek frekans değerine sahiptir. Eklem yüzey tiplerinin cinsiyet ve taraflar

(sol-sağ) arasında görülen oransal farklılıklar istatistiksel açıdan ($\chi^2=0,808$; $\chi^2=0,051$; $df=1$; $P \geq 0,05$) anlamlı bulunmamıştır. Ancak birey sayısının azlığı, farklılığın istatistiksel anlamlılığı etkilemektedir.

Tablo 2: Van Kalecik (Urartu) Toplumunda Topuk Kemiklerinin Üst Eklem Yüzey Tipleri

Eklem Yüzey Tipleri	Kadın	Erkek	Toplam
Tip A	1	3	4
Tip B	8	8	16
Tip C	-	-	-
Tip D	-	-	-
Toplam	9	11	20

Tartışma ve Sonuç

İnsan popülasyonları geleneksel olarak “Beyazlar”, “Sarılar” ve “Siyahlar” olmak üzere üç ana grup içinde değerlendirilir; fakat günümüzde popülasyonların iç içe geçmiş heterojen bir görünümüne sahip olması, toplumların yakınlığının tanımlanmasını zorlaştırmıştır¹⁹. Popülasyonların morfolojilerinin tanımlanmasında iskelet kalıntıları üzerinde yapılan metrik ve non metrik incelemeler toplumlar arasında benzerlikleri ya da farklılıkları gösteren ayıraçtır²⁰. Antropologlar bu tip metotları kullanarak toplumlar arasındaki yakınlık/uzaklıkları belirlemektedir. İskelet üzerinden farklı toplumlar arasında biyolojik uzaklığın tanımlanmasında metrik ölçüler ve non metrik özellikler ya ayrı ya da beraber değerlendirilmektedir. Metrik ölçüler dışında kemik üzerinde non metrik varyasyonlar²¹ toplumlar arasındaki biyolojik uzaklığın karşılaştırılmasında başvurulan ölçütlerdendir. Topuk kemiğinde görülen non metrik özelliklerden bir tanesi, üst eklem yüzeylerinin görülme tipleridir ki;²² son yıllarda toplumların karşılaştırılmasında²³ sıkça başvurulan bir varyasyondur. Van Kalecik (Urartu) dönemi topuk kemiklerinde yapılan incelemede tip A ve B eklem yüzeylerine sahip bireyler saptanmış;

¹⁹ Bidmos, 2006.

²⁰ Bidmos, 2006.

²¹ Berry ve Berry, 1967; Finnegan ve Faust, 1974; Finnegan, 1978; Saunders, 1977; Turner ve Markowitz, 1990.

²² Bunning ve Barnett, 1965; Trinkaus, 1975.

²³ Saadeh ve ark., 2000; Tanaka ve ark., 2004a,b; Bidmos, 2006.

ancak tip C ve D'ye rastlanmamıştır. Tip C eklem yüzeyi farklı toplumlarda en düşük sıklıkla rastlanan görünüm tipidir. Bunning ve Barnett (1965) tip C eklem yüzeyinin Sri Lanka'da yaşayan Veddah toplumunda yüksek sıklığa sahip (%40) olduğunu tespit etmiştir. Bu oran oldukça düşündürücüdür; çünkü Sri Lanka'da yaşayan Veddah toplumu içerisinde farklı etnik gruplar bulunmaktadır. Bunning ve Barnett'in Hindistan'ın Kalküta bölgesindeki çalışmasında tip C eklem yüzeyine rastlanmamıştır; ancak Gupta ve arkadaşları (1977) Hindistan'ın Utar Pradesh bölgesindeki araştırmasında bu eklem yüzeyine sahip bireyler tespit etmiştir. Tip C eklem yüzeyinin farklı toplumlarda sıklığına bakıldığında, söz konusu tip Nijerya toplumunda %1 oranında tespit edilmiş²⁴, fakat şu göz ardı edilmemelidir ki, Nijerya'da en azından 250 etnik grup²⁵ bulunmaktadır. Dolayısıyla eklem yüzey tiplerinin çeşitliliği, Nijerya toplumunu tam anlamıyla ifade etmemektedir. Farklı bölgelerinde farklı toplulukların tip C eklem yüzeyinin sıklığına bakıldığında bu oran, Nijerya²⁶, Hindistan²⁷, Mısır²⁸, Güney Afrika siyahları²⁹ ve Batı Afrikalılarda³⁰ %5'in üzerinde değildir. Van Kalecik Urartu dönemine ait iskeletlerde tip C eklem yüzeyi görülmemiştir. Dünyanın değişik bölgelerindeki popülasyonlar üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda tip C eklem yüzeyi oldukça düşük sıklıktadır (Tablo 3).

Van Kalecik (Urartu) toplumunda tip B, %80 oranla en sık rastlanan topuk kemiği eklem yüzeyi tipidir. Toplumun erkek ve kadın bireylerinde tip B eklem yüzeyi benzer görülme sıklığına sahiptir. Cinsiyetler göz ardı edildiğinde bireylerin sağ tarafında tip B daha yüksek değerde olduğu görülür. Farklı toplumlar üzerinde yapılmış tip A ve B eklem yüzey çalışmalarında İngilizlerde³¹, Güney Afrika beyaz ve siyahlarında³², Hintlilerde³³ cinsiyetler arasında farklılık gözlenmemiştir; ancak tip B eklem yüzeyinin Afrikalı ve Hintli kadınlarda yüksek sıklıkta³⁴ görüldüğü belirtilmiştir. Yılmaz ve Bay-

²⁴ Bunning ve Barnett, 1965.

²⁵ Bidmos, 2006.

²⁶ Bunning ve Barnett, 1965.

²⁷ Gupta ve ark., 1977.

²⁸ Saadeh ve ark., 2000.

²⁹ Bidmos, 2006.

³⁰ Bunning, 1964.

³¹ Bunning ve Barnett, 1965.

³² Bidmos, 2006.

³³ Padmanabhan, 1986.

³⁴ Padmanabhan, 1986; Bidmos, 2006.

kara (Baskıda), eski Anadolu toplumlarından Van Karagündüz, Dilkaya ve Van Kalesi-Eski Van Şehri Orta Çağ popülasyonlarında topuk kemiğindeki eklem yüzeylerinin cinsiyetler arasında farklılık taşımadığını belirlemişlerdir. Tanaka ve arkadaşları (2004a), Japon toplumunda eklem yüzeylerinin cinsiyet açısından istatistiksel farklılık gösterdiğini belirtmişler; ancak Japon toplumunda cinsiyetler göz ardı edildiğinde sağ ve sol taraflar arasındaki farklılıkta anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır³⁵. Nijerya ve Hindistan'da fetüslerin eklem yüzeylerinde yapılan karşılaştırmada cinsiyetler arasında farklılığın anlamlı olduğu, ancak Avrupalı fetüslerde benzer bir anlamlılık olmadığı saptanmıştır³⁶. Dolayısıyla Bidmos (2006), cinsiyetler arasında topuk kemiğindeki eklem yüzeylerinin tiplerindeki farklılığın, özel bir çevre ya da yürüyüş pozisyonunun sonucu gibi değerlendirilmemesini, bu farklılığın sadece genetik faktörlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. Topuk kemiğinde görülen tip B eklem yüzeyi, Asya topluluklarında³⁷, Afrika toplumlarında³⁸ ve Amerika yerlilerinde³⁹ yüksek görülme sıklığına sahiptir (Tablo 3). İncelenen eski Anadolu toplumlarında⁴⁰ Van bölgesi Orta Çağ dönemine tarihlendirilen Karagündüz, Dilkaya ve Van Kalesi-Eski Van Şehri toplumlarında tip B eklem yüzeyinin yaygın bir frekansa sahip olduğu görülmüştür. Tip B eklem yüzeyi Avrupalı "beyazlarda" düşük sıklıkta görülmektedir⁴¹. Trinkaus (1975) fosil insanlar üzerinde yapmış olduğu araştırmada Neanderthal ve Erken Modern insanlarda tip B eklem yüzeyinin yaygın olduğunu saptamıştır. Dolayısıyla tip B eklem yüzeyinin Asya ve Afrika toplumlarına ait bir özellik⁴² olarak değerlendirilmesi gerekir. Van Kalecik (Urartu) toplumunda Tip A, cinsiyetler arasında yüzde olarak bir farklılık göstermiş olmakla birlikte bu farklılık, istatistiksel olarak anlamlı değildir. İncelenen erkek bireylerin 4'ünde, kadın bireylerin ise sadece birinde tip A'ya rastlanmıştır. Tip A eklem yüzeyinin, Asya ve Afrika toplumlarında görünme oranı Avrupalı "beyaz" toplumlara göre oldukça düşük sıklıkta olup bu top-

³⁵ Tanaka ve ark., 2004a.

³⁶ Bunning ve Barnett, 1965; Bidmos, 2006.

³⁷ Tanaka, 2004a; Bunning ve Barnett, 1965; Gupta ve ark., 1977; Padmanabhan, 1986.

³⁸ Bunning, 1964; Lundy, 1984; Ragab ve ark., 2003; Saadeh ve ark., 2000; Bidmos, 2006.

³⁹ Drayer-Verhagen, 1993.

⁴⁰ Yılmaz ve Baykara (baskıda).

⁴¹ Bunning ve Barnett, 1965; Bidmos, 2006; Ragab ve ark., 2003.

⁴² Bunning ve Barnett, 1965; Ragab ve ark., 2003; Drayer-Verhagen, 1993; Bidmos, 2006.

lumlarda erkek bireylerde daha sık görülmüştür⁴³. Tip A eklem yüzeyinin Van Kalecik (Urartu) toplumunun erkek bireylerinde daha sık görülmesi diğer toplumlarla paralellik göstermiştir. Bidmos (2006), Güney Afrika'daki beyazlar ve siyahlar üzerinde yapmış olduğu araştırmada tip A'nın Avrupalı "beyazlara" ait bir görülme tipi olabileceğini vurgulamıştır. Bu eklem yüzeyinin İngilizlerde⁴⁴, Amerikalı beyazlarda⁴⁵ ve Güney Afrikalı beyazlarda⁴⁶ diğer eklem yüzey tiplerine göre daha yaygın sıklıkta olması tip A'nın "beyaz" toplumun bir özelliği olarak görülmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Güney Afrikalı beyaz ve siyalarda tip A'nın farklı oranlara sahip olmasında genetik faktörlerin⁴⁷ etkili olduğu, çevresel faktörlerin eklem yüzey tiplerin morfolojisini etkilemediği, çünkü her iki popülasyonun da aynı çevre koşulları altında yaşadığı belirtilmiştir⁴⁸. Japonya'da farklı bölgelerde, farklı etnik gruplarda⁴⁹ tip A eklem yüzeyinin görülme sıklığına bakılmıştır. Bu çalışmada modern Japonlar, Yayoiler, Hokkaido Aynular ve Jomonlarda tip A'nın benzer görülme sıklığına sahip olduğu ve bölgesel bir farklılığın bulunmadığı saptanmıştır⁵⁰. Dolayısıyla Tanaka ve arkadaşları (2004b), topuk kemiğindeki tip A eklem yüzeyinin genetik faktörlerden çok, farklı yaşam biçimine sahip toplumların ayak fonksiyonunun çeşitliliği ile ilişkilendirilebileceğini ifade etmişlerdir⁵¹. Farklı toplumlarda tip A'nın görülme frekansına bakıldığında İngilizlerde %52,8-67⁵², Güney Afrikalı beyazlarda %64,4⁵³, Amerikan beyazlarında %47⁵⁴, İspanyollar⁵⁵, Slovakyalılar ve eski Yugoslavyalılarda %34 ile 42,3⁵⁶ arasındadır. Tip D eklem yüzeyi ise toplumlar arasında tip C'den sonra en düşük sıklığa sahip eklem yüzeyidir. Popülasyonlar arasında tip D eklem yüzeyinin görülme sıklığı %20'nin altındadır. Amerika yerlileri

⁴³ Saunders, 1977; Bidmos, 2006.

⁴⁴ Bunning ve Barnett, 1965.

⁴⁵ Ragab ve ark., 2003.

⁴⁶ Bidmos, 2006.

⁴⁷ Bidmos, 2006.

⁴⁸ Bidmos, 2006.

⁴⁹ Tanaka ve ark., 2004b.

⁵⁰ Tanaka ve ark., 2004b.

⁵¹ Tanaka ve ark., 2004b.

⁵² Bunning ve Barnett, 1965; Kuba, 2006.

⁵³ Bidmos, 2006.

⁵⁴ Ragab ve Ark., 2003.

⁵⁵ Campos ve Pellico, 1989.

⁵⁶ Trinkaus, 1975.

ve Mısırlılarda %10'un üzerinde görülürken diğer toplumlarda %10'un üzerine çıkmamaktadır. Van Kalecik Urartu toplumunda bu eklem yüzeyine rastlanmamışken (%0) Van bölgesindeki Orta Çağ toplumlarında bu oran %3'tür⁵⁷. Finnegan (1978) Amerikalı beyaz ve siyah toplumlara ait vücut kemikleri üzerinde yaptığı varyasyon çalışmasında tip D eklem yüzeyinde her iki toplumun sağ ve sol tarafında anlamlı ilişkinin olmadığını, ancak siyah bireylerin sol tarafında cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık bulunduğunu belirtmiştir⁵⁸.

Sonuç olarak, Van Kalecik (Urartu) toplumunda en sık tespit edilen eklem yüzey tipi B'dir. Bu eklem tipinin Asya ve Afrika toplumlarında görülme sıklığı yaygındır. İncelenen toplumda da yüksek oranda bulunmuştur. Topuk kemiğinin eklem yüzeylerinde farklı tiplerin görülmesi genetik faktörlerin sonucu olarak açıklanabilir. Dolayısıyla Van ilinin M.Ö 9-7. yy (Demir Çağ) ile M.S 10-13. yy (Orta Çağ) tarihlendirilmiş eski Anadolu toplumlarında, topuk kemiğinde benzer sıklıkta eklem tiplerinin görülmesi, bölgede uzun zamandır gen akışının değişmediğinin ve gen havuzunu etkileyebilecek toplumlarında etkin olmadığının kanıtı olarak değerlendirilebilir. Bu durumda çevresel faktörlerden çok genetik faktörlerin baskın olduğunun göstergesi olabilir.

⁵⁷ Yılmaz ve Baykara baskıda.

⁵⁸ Finnegan, 1978.

Tablo 3: Popülasyonlar Arasında Eklem Yüzey Tiplerin Görülme Sıklığı

Araştırmacılar	Popülasyonlar	N	A%	B%	C%	D%
Trinkaus (1975)	Avrupa Neanderthalleri	7	0	85,7	0	14,3
Trinkaus (1975)	Avrupa ve Doğu Akdeniz Neanderthalleri	10	10	80	0	10
Trinkaus (1975)	Erken Modernler İnsanlar (Skhul)	11	9,1	81,8	0	9,1
Saadeh ve Ark. (2000)	Mısırlılar	300	30,3	63	2	4,7
Laidlaw (1905)	Mısırlılar	750	32	68	-	-
El-Eishi (1974)	Mısırlılar	200	51	49	0	11
Trinkaus (1975)	Mısırlılar	93	24,7	73,1	0,5	1,6
Padmanabhan (1986)	Hintliler	272	35	65	0	-
Bunning ve Barnett (1965)	Veddahlar	10	0	60	40	-
Bunning ve Barnett (1965)	Hintliler	78	22	78	0	-
Gupta ve ark. (1977)	Hintliler	401	26	67	2	5
Jha ve Singh (1972)	Hintliler	800	37,5	59,5	0,1	2,9
Tanaka ve Ark. (2004b)	Modern Japonlar	-	37,4	-	-	-
Tanaka ve Ark. (2004b)	Aynu (Japonya)	-	10,6	-	-	-
Tanaka ve Ark. (2004b)	Yayoi (Japonya)	-	33,7	-	-	-
Tanaka ve Ark. (2004b)	Doğu Jomonlar (Japonya)	-	18,1	-	-	-
Tanaka ve Ark. (2004b)	Batı Jomonlar (Japonya)	-	33,1-37,6	-	-	-
Drayer-Verhagen (1993)	Amerikan yerlileri (prehistorik)	191	26,7	54,5	-	18,9
Ragab ve Ark. (2003)	Hamann-Todd Osteology Collection	1056	37	58	0,2	6
Trinkaus (1975)	Amerikan Yerlileri (Libben)	100	52	47,5	0	0,5
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (Libben)	130	59,2	-	-	0
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (Aleut)	43	23,3	-	-	0,2
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (Inupik)	71	29,6	-	-	-
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (St. Lawrence)	24	25	-	-	-
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (Güney)	124	33,1	-	-	-
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (Modridge)	101	45,5	-	-	0
Saunders (1977)	Amerikan Yerlileri (Kodiak)	97	39,2	-	-	-
Bunning ve Barnett (1965)	Avrupalılar (İngilizler)	194	67	33	0	-
Bidmos (2006)	Güney Afrika Beyazları	90	64,4	35,6	0	-

Ragab ve Ark. (2003)	Amerikan Beyazları	259	47	33	-	-
Kuba (2006)	İngiltere (M.S 18-19.yy) (Anglosakson)	492	61,6	36,2	-	2,2
Kuba (2006)	İngiltere (M.S 18-19.yy) (Fransızlar)	85	63,5	34,1	-	2,4
Kuba (2006)	İngiltere (M.S 19.yy)	53	52,8	45,3	-	1,9
Campos ve Pellico (1989)	İspanyollar	176	40	54	0	6
Trinkaus (1975)	Slovakya (M.S 9-10.yy)	39	42,3	53,8	0	3,8
Trinkaus (1975)	Yugoslavya (M.S 14-15.yy)	118	34,3	63,6	0	2,1
Bunning ve Barnett (1965)	Nijeryalılar	492	36	63	1	-
Bidmos (2006)	Güney Afrika Siyahları	90	17,8	78,9	3,3	-
Ragab ve Ark. (2003)	Amerikan Siyahları	204	23	60	-	-
Bunning (1964)	Batı Afrika	492	35,8	63,4	0,8	-
Penteado ve Ark. (1986)	Brezilya (Beyaz ve Siyah)	138	34,1	-	-	8
Yılmaz ve Baykara (Baskıda)	Karagündüz (M.S 11.yy)	226	27,4	72,1	0	0,4
Yılmaz ve Baykara (Baskıda)	Dilkaya (M.S 10-11.yy)	115	16,5	80	0	3,5
Yılmaz ve Baykara (Baskıda)	Van Kalesi EVŞ (M.S 11-13.yy)	42	38,1	52,4	0	9,5
Yılmaz ve Baykara (Baskıda)	Doğu Anadolu (M.S 10-13. yy)	383	24,5	73,1	0	2,3
	Van Kalecik (Urartu M.Ö 9-7.yy)	20	20	80	0	0

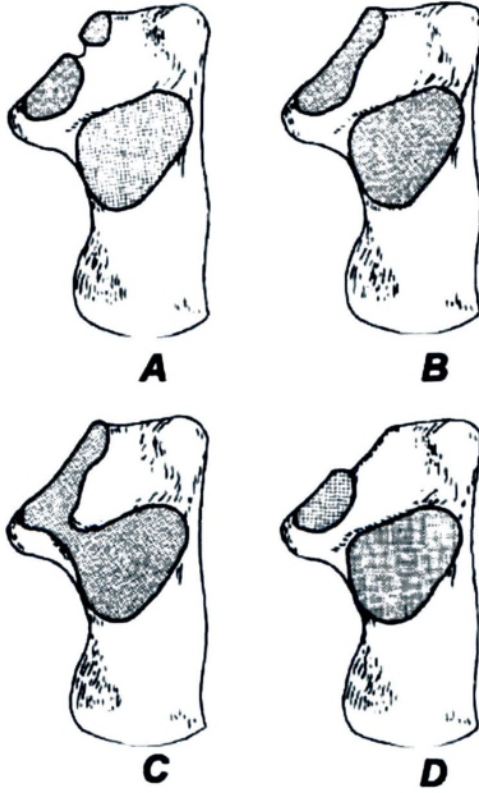
KAYNAKÇA

- Barbaix, E., Van Roy, P. and Clarys, J. P., 2000, "Variations of Anatomical Elements Contributing to Subtalar Joint Stability: Intrinsic Risk Factors for Post-Traumatic Lateral Instability of the Ankle?", *Ergonomics*, C.43, S.10, s.1718-1725
- Berry, A.C. and Berry, R.J., 1967, "Epigenetic Variation in the Human Cranium", *Journal of Anatomy*, C.101, S.2, s.361-379.
- Bidmos, M., 2006, "Metric and Non-Metric Assessment of Population Affinity from the Calcaneus", *Forensic Science International*, S.159, s.6-13
- Bostancı, E.Y., 1959, "Anadolu'da Gordion Roma Devri Halkı Astragalus ve Calcaneus'larının Biometrik ve Morfolojik Tetkiki ile Ontojenetik ve Filojenetik Münasebetleri Üzerinde Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XVII, S.1-2, s.1-91.
- Brothwell, D.R. 1981, *Digging Up Bones: Excavations, Treatment and Study of Human Skeletal Remains* (3rd Edition), British Museum (Natural History) Oxford University Press, Great Britain.
- Bruckner, J., 1987, "Variations in the Human Subtalar Joint", *Journal of Orthopedics and Sports Physical Therapy*, S.8, s.484-494.
- Bunning, S.C., 1964, "Some Observations on the West African Calcaneus and the Associated Talo-Calcaneal Interosseous Ligamentous Apparatus", *American Journal of Physical Anthropology*, S.22, s.467-472.
- Bunning, S.C. and Barnett, C.H., 1965, "A Comparison of Adult and Foetal Talocalcaneal Articulations", *Journal of Anatomy*, C.99, S.1, s.71-76
- Çavuşoğlu, R. ve Biber, H., 2005, "Van/Kalecik Urartu Gözlem Alanı ve Nekropolü", *Arkeoloji ve Sanat*, S.120, s.17-26.
- Campos, F. F. and Pellico, L. G., 1989, "Talar Articular Facets (Facies Articulares Talares) in Human Calcanei", *Acta Anatomica*, C.134, s.124-127.
- Davies, D.V. and Coupland, R.E., 1967, *Gray's Anatomy*, 34th editor, Longmans, Green & Co Ltd, University of London.
- Drayer-Verhagen, F., 1993, "Arthritis of the Subtalar Joint Associated with Sustentaculum Tali Facet Configuration", *Journal of Anatomy*, S.183, s.631-634.
- El-Eishi, H., 1974, "Variations in the Talar Articular Facets in Egyptian Calcanei", *Acta Anatomica*, C.89, s.134-138.
- Finnegan, M., 1978, "Non-metric Variation of the Infrocranial Skeleton", *Journal of Anatomy*, C.125, S.1, s.23-37.
- Finnegan, M., and Faust, M. A., 1974, *Bibliography of Human and Nonhuman Non-Metric Variation*, Research Reports No. 14, Department of Anthropology, University of Massachusetts, Amherst.

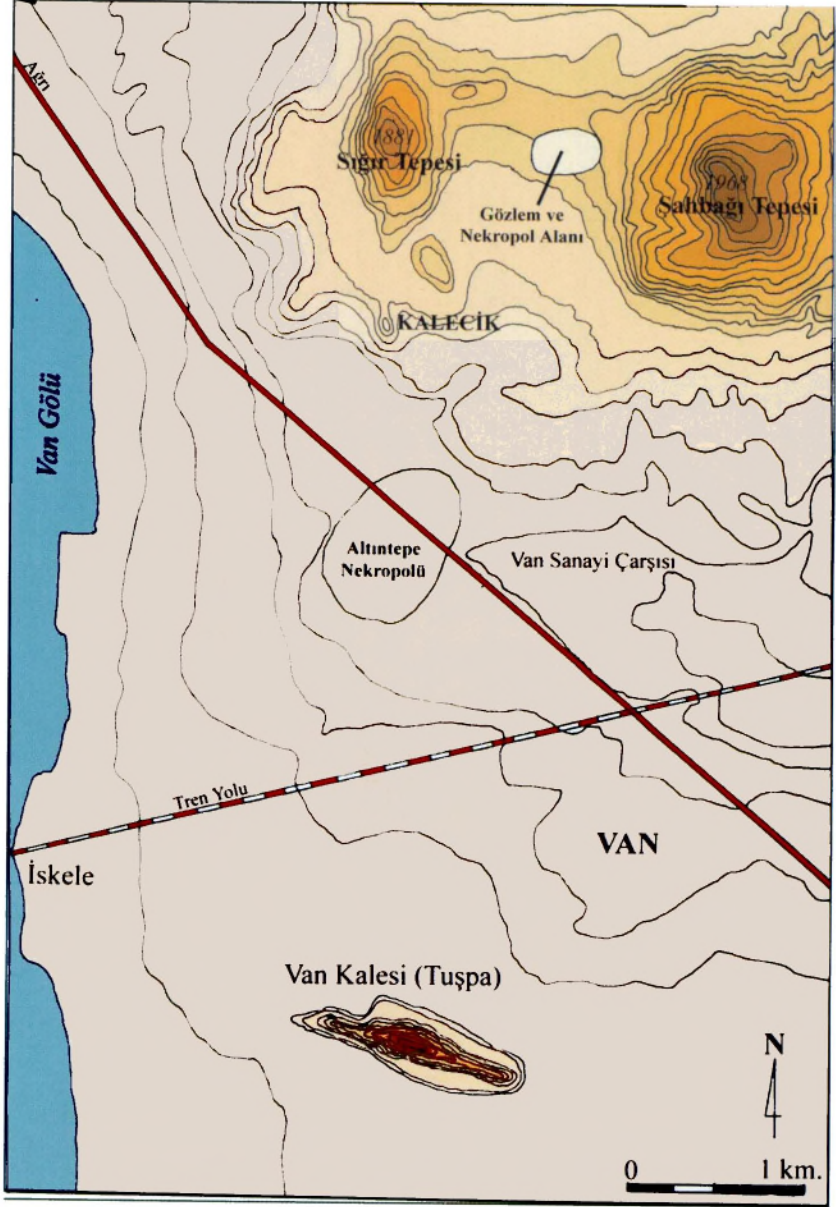
- Gierse, V.H., 1982, "The Talar Articular Surfaces of Calcaneus: A Study of the Morphological and Functional Structure", *Anatomischer Anzeiger*, C.152, S.1, s.67-77.
- Gupta, S.C., Gupta, C. D. and Arora, A. K., 1977, "Pattern of Talar Articular Facets in Indian Calcanei", *Journal of Anatomy*, C.124, S.3, s.651-655.
- Jha, M.R ve Sing, D.R., 1972, "Variations in the Articular Facets on the Superior Surface of Calcaneus", *Journal of the Anatomical Society of India*, S.21, s.40-42
- Kenneth, A.B. 1993, *A Field Guide for Human Skeletal Identification* (2nd Edition), Springfield, Illinois: Charles C.Thomas Publisher, USA.
- Krogman, W.M. ve İşçan, M.Y. 1986, *The Human Skeleton in Forensic Medicine* (2nd Edition), Springfield, Illinois: Charles C.Thomas Publisher, USA.
- Kuba, C.L., 2006, "Nonmetric Traits and the Detection of Family Groups in Archaeological Remains", *ProQuest Information and Learning Company*, UMI Microform, AAT 3210158.
- Laidlaw, P. P., 1905, "The Os Calcis: Part II-The Processus Posterior", *Journal of Anatomy Physiology*, S.39, s.161-177.
- Loth, S.R. ve İşça, M.Y. 1989, *Morphological Assessment of Age in the Adult: The Thoracic Region. Age Markers in the Human Skeleton*, Springfield Charles C.Thomas Publisher, USA.
- Lundy, J.K., 1984, "Selected Aspects of Metrical and Morphological Infracranial Skeletal Variation in the South African Negro", *ProQuest Information and Learning Company*, UMI Microform, AAT 0555402 (Abstract).
- Murphy, A.M.C., 2002, "The Calcaneus: Sex Assessment of Prehistoric New Zealand Polynesian Skeletal Remains", *Forensic Science International*, S.129, s.205-208.
- Nester, C.J., 1998, "Review of literature on the axis of rotation at the sub talar joint", *The Foot*, S.8, s.111-118.
- Padmanabhan, R., 1986, "The Talar Facets of the Calcaneus-An Anatomical Note", *Anatomischer Anzeiger*, C.161, s.389-392.
- Patrick, T.L., Roberts, C. C., Chivers, F. S., Kile, T. A., Claridge, R. J., DeMartini, J. R., Kenrich, R. E. ve Freed, L. H., 2003, "Absent Middle Facet: A Sign on Unenhanced Radiography of Subtalar Joint Coalition", *American Journal of Roentgenology*, S.181, s.1565-1572.
- Penteado, C.V., Duarte, E., Filho, J.M. ve Stabile, S.R., 1986, "Non-Metric Traits of the Infracranial Skeleton", *Anatomischer Anzeiger*, C.162, s.47-50.
- Ragab, A.A., Stewart, S. L. ve Cooperman, D. R., 2003, "Implications of Subtalar Joint Anatomic Variation in Calcaneal Lengthening Osteotomy", *Journal of Pediatric Orthopaedics*, S.23, s.79-83.

- Saaddeh, F. A., Fuad, A. H., Mahmoud, S. M. ve Marwan, E. E., 2000, "Patterns of Talar Articular Facets of Egyptian Calcanei", *Journal of the Anatomical Society of India*, S.49(1), s.6-8.
- Saunders, S.R., 1977, "The Development and Distribution of Discontinuous Morphological Variation of the Human Infracranial Skeleton", *ProQuest Information and Learning Company*, UMI Microform, AAT NK36808.
- Saunders, S. R., 1989, "Nonmetric Skeletal Variation", *Reconstruction of Life from the Skeleton*, (edit, Mehmet Yaşar İçşan and Kenneth A. R. Kennedy), Wiley-Liss, s.95-108.
- Tanaka, K., Sawada, J., Sakaue, K. ve Dodo, Y., 2004a, "Morphological Variation in Talar Joint Facets of The Human Calcaneus I.: Basic Morphological and Statistical Analyses", *Anthropological Science (Japanese Series)*, S.112, s.85-100.
- Tanaka, K., Sawada, J., Sakaue, K. ve Dodo, Y., 2004b, "Morphological Variation in Talar Joint Facets of The Human Calcaneus II.: Temporal and Regional Differences in Japanese Islanders", *Anthropological Science (Japanese Series)*, S.112, s.101-111.
- Trinkaus, E., 1975, "Squatting among the Neanderthals: A Problem in the Behavioral Interpretation of Skeletal Morphology", *Journal of Archaeological Science*, S.2, s.327-351.
- Turner, C.G. ve Markowitz, M.A., 1990, "Dental Discontinuity between Late Pleistocene and recent Nubian Peopling of the Eurafrikan-South Asian Triangle", *HOMO*, S.41, s.32-41.
- Ubelaker, D.H. 1989, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation* (2nd Edition), the Manuals on Archeology, Taraxacum, Washington USA.
- Yılmaz, H. ve Baykara, İ, 2008, "Doğu Anadolu Ortaçağ Toplumlarına Ait Calcaneuslarda Talar Artiküler Faset (Facies Articularis Talaris) Varyasyonları", *DTCF Dergisi*, Baskıda.
- Woerdeman, M.W., 1950, *Atlas of Human Anatomy*, Volume I, the Blakiston Company Philadelphia-Toronto.
- Workshop of European Anthropologists, 1980, "Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons", *Journal of Human Evolution*, S.9, s.517-549.

H. Yılmaz-R. Çavuşoğlu-İ. Baykara-T. Gültekin-B.Gökce

Şekil 1: Trinkaus'un Geliştirmiş Olduğu Sınıflandırılma (Trinkaus, 1975)

Harita 1: Van Kalecik (Urartu) Nekropolü

H. Yılmaz-R. Çavuşoğlu-İ. Baykara-T. Gültekin-B.Gökce

Resim 1: Van Kalecik (Urartu) Mezar Odası

BOZKURT KURGAN MEZARLIĞI KAZILARI

AYNUR ÖZFIRAT*

Bozkurt kurgan mezarlığı Ağrı ili, Doğubeyazıt ilçesinin 16 km. kuzeyinde ve Ağrı Dağı'nın batı eteğindedir. 2007 yılında bu mezarlıkta ilk kazılara başlanmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin özellikle kuzeydoğu kesiminde kurgan türü yığma taş tepeli mezar anıtlarının varlığı uzun yıllardan beri bilinir. Ancak Rus bilim adamları E. Ressler'in Kars yakınlarındaki Küçük Çatma kurganlarında 1900 yılında¹, P. K. Kuchin'in ise 1916'da Erzurum yakınındaki Köprüköy'de² yaptığı kazılardan günümüze kadar geçen yüzyılda Türkiye'de başka hiçbir kurgan arkeolojik olarak kazılıp incelenenmiş değildir. Buna karşılık sınır komşularımız Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan ve İran Azerbaycan'ında pek çok kurgan mezar uzun yıllardan beri kazılarak incelenmiştir.

Bölgede Muş, Bitlis, Van, Ağrı ve Iğdır ve illerinde 1995'den beri sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında çok sayıda kurganın varlığı ortaya konmuştur³. Böylece bu kültürün batı yayılımı açıklık kazanmıştır. Araştırmalarımızdan elde ettiğimiz sonuçlara göre kurgan türü mezarlar batıda Muş-Erzurum arasına çekilebilecek bir hat, güneyde ise Tendürek ve Aladağlarla

* Doç. Dr. Aynur Özfirat, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tayfur Sökmen Kampüsü Serinyol - Antakya, Hatay. aynurozfirat@yahoo.com

Başkanlığını yürüttüğümüz kazıya Prof Dr. Veli Sevin ve Prof. Dr. Necla Arslan Sevin ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü'nden Araş. Gör. Nilgün Coşkun Köse, Araş. Gör. Gulan Ayaz, Arş. Gör. Sabahattin Erdoğan ve Araş. Gör. Davut Yiğitpaşa, katılmıştır. Jeofizik çalışmalar Prof. Dr. G. Mahmut Drahor başkanlığında Araş. Gör. Meriç Aziz Berge ve yüksek lisansiyer Hasan Hüseyin Demiröz tarafından yürütülmüştür. Bakanlık temsilciği görevini ise 2007 yılında Sema Dayan, 2008 yılında Günay Bayram yapmışlardır. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleriyle yapılan kazı aynı zamanda Türk Tarih Kurumu ve TÜBİTAK (Proje No: SBB-105K063) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Tüm bu kurumlara, Bakanlık temsilcisi olarak görev yapan meslekdaşlarıma ve ekip üyelerine teşekkür ederim.

¹ Martirosyan 1964:58, 61; Özfirat 2001b: 67-68.

² Martirosyan 1964: 75-77.

³ Özfirat 2001b: 71-75; Özfirat 2006; Özfirat Baskıda a; Özfirat Baskıda b.

sınırlanır. Tendürek ve Aladağ'ın güneyinde ve aynı zamanda Van Gölü Havzasının kuzeyinde yer alan Çaldıran-Erciş-Patnos yöresinde az sayıda görünür. Van Gölü Havzası bu birkaç örnek dışında kurgan kültürünün dışındadır. Belirlemiş olduğumuz kurgan türü mezarlar Güney Kafkasya ve İran Azerbaycanı'nda olduğu gibi Erken Transkafkasya Dönemi'nin sonundan Orta Demir Çağı'na değin uzanan bir süreç içinde yer alırlar.

Bozkurt kurgan mezarlığı yüzey araştırmalarımızda belirlenmiş olan mezarlıklarından biridir, yakınında yerleşime ait izlere rastlanmamıştır. Doğubeyazıt ovasının kuzeydoğu ucunda ve Ağrı Dağı'nın batı eteğindeki alçak ve geniş bir yamaçta yer alır (Çizim 1; Resim 1). Bozkurt köyünden başlayarak kuzeye doğru yaklaşık 12 km² lik geniş bir alana yayılmıştır. İlk kazı çalışmalarının sonuçlarına göre mezarlar çoğunlukla kurgan türündedir. Mezarlıkta yüzeyden elde edilen çanak çömlekler büyük oranda Orta Tunç ve Son Tunç/Erken Demir Çağı'na aittir. Güneybatısında ve köyün kuzeyinde yer alan Melecamî kayalığında ayrıca Geç Kalkolitik Dönem, İlk Tunç Çağı ve Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçaları görülmektedir (Resim 2-3). Olasılıkla Melecamî kayalığının üstünde ve güney eteklerinde bir Geç Kalkolitik Dönem ve İlk Tunç Çağı yerleşimi yer almaktadır.

Kazı Çalışmaları

2007 yılında mezarlıkta ilk kazılar yapılmış (Çizim 2), 2008 yılında ise jeofizik çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmaların ilk sezonunda son derece geniş bir alana yayılmış olan mezarlıkta Ağrı Dağı'ndan inen büyük seller nedeniyle yüzey deformasyonlarının oldukça yoğun olduğu belirlenmiştir (Resim 4). Bu nedenle mezarların konumları, dağılımları ve biçimsel özelliklerinin anlaşılabilmesi için geniş alanlarda kazılara başlamadan önce mezarlık alanında jeofizik çalışmalara ağırlık verilmesi planlanmıştır.

Mezarlığın kuzeybatısında 7 adet kurgan incelenmiş, güneydeki Melecamî Kayalığı'nın güney eteklerinde olasılıkla alçak kurgan türünde iki mezar temizlenmiştir (Çizim 1-2). İncelenen kurganların, biri dışında, tümü kaçak kazı ile soyulmuştur. Yalnızca 7 no'lu kurganda *in situ* bulgulara erişilebilmiştir. Kurgan türü mezarların özelliklerini çok iyi tanımadığımız için özellikle tahrib edilmiş mezarlarda çalışılmıştır. Daha geniş çaplı kazılara başlamadan önce bu mezarlar hakkında bilgi sahibi olmak istedik. Kurganların ortak özellikleri şöyledir: İşlenmemiş küçük taşlarla yapılmış yığma tepeler 0.60 ile 1.50 m. arasında değişen yükseklikte ve 8 ile 12 m. kadar

çapındadır. Yığma tepenin altındaki mezarlar taş örgü veya taş sandıktır. 7 no'lu kurganda yığma taş tepenin altında ve 1.00 m derinlikteki taş örgü mezar dikdörtgen planlı ve doğu-batı doğrultuludur. 1.20 x 0.60 m boyutlarındadır. Mezarda bir insan iskeleti, bir çanak ve bir çömlek ele geçirilmiştir⁴. Kaçak kazı ile tahrip edilmiş olmalarına rağmen çalışma yaptığımız diğer kurganlardaki mezarların aynı türde olduğu belirgindir. Bu kurganlardan ele geçirdiğimiz çanak çömlek Orta Tunç Çağı'na aittir.

Mezarlığın güneybatısında Melecamî kayalığının güney yamacında incelediğimiz 2 mezar taş örgüdür. Bunlar dikdörtgen planlı ve yarı işlenmiş orta boy taşlarla yapılmıştır. Üzerleri iri kapak taşlarıyla örtülü olmalıydı, yalnızca 1 no'lu mezarda bir adet kapak taşına rastladık. Bu mezarlar alçak kurganlar şeklinde olabilir. Mezarlığın bu alanında kaçak kazının çok yoğun olması nedenle üst örtüyü tam olarak belirlemek mümkün olmamıştır. Her ikisi de kaçak kazıyla tahrip edildiği için mezarların içindeki iskeletlerin gömü şekilleri anlaşılamamıştır.

Kurgan 1

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 12 m taban, 4 m zirve çapında ve mevcut yüksekliği 0.60 m. dir (Çizim 3; Resim 5). Orijinal yüksekliği yaklaşık 1.00 m. olmalıdır. Yığma tepe işlenmemiş orta boy taşlarla çevrilerek sınırlanmıştır. Kurganın yığma tepesinin altında 1.20 m derinlikte taş sandık mezar yer alır (Resim 6). Mezar dikdörtgen planlı ve doğu-batı doğrultuludur. 1.80 x 1.20 m boyutlarındadır (Çizim 3). 0.80 x 0.40 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır. Üst örtüye ait kapak taşına rastlanmamıştır. Az sayıda buluntu ele geçmiştir. Bunlar mezar odasının batısında yer alan bazı hayvan kemikleri ile az sayıda çanak çömlek parçasıdır.

Kurgan 2

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 8 m. taban, 2.50 m. zirve çapında ve mevcut yüksekliği 0.90 m. dir (Çizim 4; Resim 7). Orijinal yüksekliği yaklaşık 1.00 m olmalıdır. Kurganın yığma tepesinin altında 1.30 m derinlikte taş sandık mezar yer alır (Resim 8). Tahribat nedeniyle mimarisi belirgin değildir. Ancak mezarın

⁴ Bozkurt kazısı iskeletleri Prof. Dr. Ayla Sevim tarafından çalışılmaktadır. Detaylı raporlar kendisi tarafından yayınlanacaktır.

tabanına ait taşlara göre dikdörtgen planlı ve doğu-batı doğrultulu olduğu anlaşılmaktadır (Çizim 4). Taban taşlarının ölçüsü 1.05 x 0.50 m boyutlarındadır. Orta boy yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır. Üst örtüye ait kapak taşına rastlanmamıştır.

Kurgan 3

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 10.00 m. taban, 4.00 m. zirve çapında ve mevcut yüksekliği 1.00 m. dir (Çizim 5; Resim 9). Orijinal yüksekliği yaklaşık 1.50 m olmalıdır. Kurganın yığma tepesinin altında 1.20 m derinlikte taş örgü mezar yer alır (Resim 10). Mezar dikdörtgen planlı ve doğu-batı doğrultuludur. 1.20 x 0.60 m boyutlarındadır, Orta boy yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır (Çizim 5). Üst örtüye ait kapak taşına rastlanmamıştır.

Kurgan 4

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 10 m. taban, 4 m. zirve çapında ve mevcut yüksekliği 1.25 m. dir (Çizim 6; Resim 11). Orijinal yüksekliği yaklaşık 1.00 m olmalıdır. Kurganın yığma tepesinin altındaki mezar tahrip edildiği için mimari belirlenmemiştir (Resim 12; Çizim 6). Az sayıda buluntu ele geçmiştir. Bunlar Orta Tunç Çağ ve Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçalarıdır.

Kurgan 5

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 13 m. taban, 5 m. zirve çapında ve mevcut yüksekliği 0.80 m. dir (Çizim 7; Resim 13). Orijinal yüksekliği yaklaşık 1.50 m olmalıdır. Yığma tepenin altında 2 m derinlikte taş sandık mezar yer alır (Resim 14). Mezar dikdörtgen planlı ve güneydoğu-kuzeybatı doğrultuludur. 1.20 x 0.75 m boyutlarındadır, 0.50 x 0.30 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır (Çizim 7). Üst örtüye ait kapak taşına rastlanmamıştır. Az sayıda buluntu ele geçmiştir. Bunlar Orta Tunç Çağ, Son Tunç/Erken Demir Çağ ve Ortaçağ'a ait çanak çömlek parçalarıdır.

Kurgan 6

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 7 m taban, 3.50 m. zirve çapında ve mevcut yüksekliği 0.70 m. dir (Çizim 8; Resim 15). Orijinal yüksekliği yaklaşık 1.00 m olmalı-

dır. Kurganın yığma tepesinin altındaki mezar tahrip edildiği için mimari belirlenememiştir (Resim 16; Çizim 8).

Kurgan 7

Kuzeybatı alanında yer alır. Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlarla yapılmıştır, 9.50 m. taban, 3.50 m. zirve çapında ve yüksekliği 0.70 m. dir (Çizim 9; Resim 17). Yığma tepenin altında 1.00 m derinlikte taş örgü mezar yer alır (Resim 18). Mezar dikdörtgen planlı ve doğu-batı doğrultuludur. 1.20 x 0.60 m boyutlarındadır, küçük boy yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır (Çizim 9). Üst örtü yığma taşlarla yapılmıştır, orta boy işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Mezarda bir insan iskeleti, bir çanak ve bir çömlek bulunmuştur. Üzerindeki yığma taşlar iskeletin tahrip olmasına neden olmuştur. Bu sebeple iskeletin *insitu* durumuna rağmen gömü şekli belirlenememiştir. Çanak çömler Orta Tunç Çağı'na aittir.

Mezar 1

Melecamî kayalığının güney yamacında yer alır (Resim 19). Bu alanda mezarların çok sık olması ve yoğun tahribat nedeniyle mezarın türü kesin olarak anlaşılamamıştır, olasılıkla alçak kurgandı. Mezar taş örgü türündedir (Çizim 10; Resim 20). Dikdörtgen planlı, 1.80 x 1.20 m boyutlarında ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur. Mezar yarı işlenmiş 2 sıra orta boy taşlarla yapılmıştır. Üzeri iri ve yassı taşlarla örtülüdür, yalnızca bir adet 1.40 x 1.20 m boyutlarında kapak taşı mevcuttur. Mezarda birden fazla gömü yapılmıştır. Üç adet insan iskeletine ait kafatası bulunmuştur. Kemikler mezarın farklı yönlerinde dağınık şekilde ele geçmiştir. İlk incelemelere göre bu iskelet bir kadına aittir.

Mezar 2

Melecamî kayalığının güney yamacında yer alır (Resim 19). Bu alanda mezarların çok sık olması ve yoğun tahribat nedeniyle mezarın türü kesin olarak anlaşılamamıştır, olasılıkla alçak kurgandı. Mezar taş örgü türündedir (Çizim 11; Resim 21). Dikdörtgen planlı ve doğu-batı doğrultuludur. 1.50 x 1.00 m boyutlarındadır, yarı işlenmiş orta boy taşlarla yapılmıştır. Üst örtüye ait kapak taşına rastlanılmamıştır. Mezarda bir adet kafatasına rastlanmıştır. Kemikler mezarın farklı yönlerinde dağınık şekilde ele geçmiştir. Az sayıda buluntu ele geçmiştir. Bunlar bir adet Orta Tunç Çağı'na ait çömlek parçası ve bir adet obsidyen alet parçasıdır.

Buluntular

Elde ettiğimiz buluntular çanak çömleklerdir ve Kurgan 7’de bulduklarımız dışında yüzey malzemesidir. Geç Kalkolitik Dönem’den Orta Demir Çağ/Urartu Dönemine değin kesintisiz bir süreci kapsarlar.

Geç Kalkolitik Dönem çanak çömleği Melecami kayalığının güneyinde yoğunlukla bulunmuştur. Kahve-kiremit bitki katkılı ya da krem astarlı bitki katkılı olmak üzere iki mal grubu görülür (Çizim 12). Bu büyük grupların dışında bir adet ‘Sioni Ware’ çömlek parçası vardır (Çizim 12: 1; Resim 22). Bu parça basit ağız kenarlı, dik boyunlu ve yuvarlak gövdelidir. Koyu gri renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, orta kum katkılı ve el yapımıdır. Ağız kenarında bu mal grubunun özelliği olan çentik dizisi vardır. Kahve-kiremit (Resim 23) ve Krem astarlı bitki katkılı mal gruplarına ait parçalar genellikle devetüyü, kahve ve kiremit renklerde hamurlu, hamurunun renginde ya da krem renkte astarlı, orta-kaba kum ve bitki katkılı, orta pişirilmiş, ačkısız ve el yapımıdır. Biçim olarak çömleklerden oluşur, basit ve kapalı ağızlı, yuvarlak gövdeli biri dışında, basit ağız kenarlı, boyunlu ve yuvarlak gövdelidirler. Boyunlar dik ya da dışa çekiktir. Bu parçaların yüzeyinde bitki katkı izleri belirgindir.

İlk Tunç Çağ parçaları sayıca azdır. Melecami kayalığının güneyinde ve devamında köyün sınırındaki kumluk alanda bulunmuşlardır, bu alanda taban suyunun çok fazla olması nedeniyle buluntu durumları açık değildir. Bu parçalar Kura-Aras kültürüne aittir, Krem astarlı ačkılı ve Çift renkli ačkılı olmak üzere iki mal grubuna ayrılırlar (Çizim 13). Çift renkli mala ait parçalar kahve ve kiremit renklerde hamurludurlar, yüzey ve kesitlerin siyah görünümü fırınlama nedeniyle, hamurunun renginde astarlı, kaba ya da orta kum katkılı, büyük oranda kötü pişirilmiş, ačkılı ve el yapımıdır. Siyah görünümlü olan kapların boyun ve ağız kısımları kiremit ya da krem olmak üzere fırınlama nedeniyle farklı renktedir. Krem astarlı parçalar aynı özelliklere sahiptir yalnızca dış yüzleri krem renkte astarlı oluşuyla ayrılır (Resim 24). Her iki grup form olarak farklı değildir, çömlekler dik ağızlı, uzun boyunlu ve oval gövdeli, çanaklar ise basit veya dışa çekik ačkılı ve yuvarlak gövdelidir. Kura-Aras çanak çömleği için çok tanıdık olan formlar ve Nahçıvan kulpları görülür.

Orta Tunç Çağ çanak çömleği Kahve-kiremit ačkılı ve Siyah ačkılı mal-dan oluşur (Çizim 14). Kahve-kiremit ačkılı mala ait parçalar Melecami ka-

yalığının güneyinden ve Kurgan 7'den ele geçirilmiştir. Siyah açık mal ise çoğunlukla Kurgan 5 ve Melecami kayalığının doğusundaki bir kurgandan toplanmıştır. Hepsi çarkta yapılmış bu parçalar, genellikle orta kum katkılı, orta veya kötü pişirilmiş ve ağıldır. Bu dönem çanak çömleğinde açık parlak değildir. Kahve-kiremit açık malda parçalar kahve ve kiremit renklerde hamurlu ve hamurlarının renginde astarlıdır, siyah açık malda kesitler ve yüzey siyah renklerde, bu parçaların içi yüzeylerinde genellikle hamurlarının rengi olan kahve renk görülür (Resim 25-26). Form olarak çanaklar basit ve yivli ağız kenarlı, kapalı ağızlı ve yuvarlak gövdeli, çömlekler ise basit ağız kenarlı, alçak boyunlu ve oval gövdelidir. Çömleklere ait olan bezemeli gövde parçaları siyah açık mala aittir (Resim 27). Bu parçalar Güney Kafkasya Orta Tunç Çağı için çok belirgin bir özellik olan tarak baskı ile bantlar ve üçgenlerle bezenmişlerdir, Trialeti, Üzerliktepe, Lori Berd, Lçasen, Ariç, Metsamor, Ketı, Verin Naver, Sisian ve Kültepe II'de çok yakın benzerleri vardır.

Son Tunç/Erken Demir Çağ çanak çömleği Kahve-kiremit ve Gri-siyah malla temsil edilir (Çizim 15). Bu parçaların bir kısmı Kurgan 5'ten diğerleri Melecami kayalığının güneyinden ve doğusundaki kurganlardan ele geçmişlerdir. Genellikle orta kum katkılı, orta veya kötü pişirilmiş ve çarkta yapılmışlardır. Kahve-kiremit malda parçalar kahve ve kiremit renklerde hamurlu ve hamurlarının renginde astarlıdır, açık ve ağısız örnekler vardır (Resim 28-29). Gri-siyah malda kesitler ve yüzey koyu gri ve siyah renklerde, ağısız ve açık parçalar vardır. Her iki grupta da biçim olarak yalnızca çömlek parçaları ele geçmiştir. Çömlekler basit ağız kenarlı, alçak boyunlu ve yuvarlak gövdeliler ile basit ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, yüksek boyunlu ve oval gövdeli olarak ikiye ayrılabilir. Bezemede yivler, kazınarak yapılmış üçgenler ve çentik dizileri hakimdir. Bu dönem çanak çömleği daha önceki dönemlerde olduğu gibi başta Elar, Ketı, Horom, Lori Berd, Dvina, Artık, Lçasen, Metsamor, Kültepe I ve II gibi olmak üzere Güney Kafkasya merkezleri ile benzerlik içindedir.

Orta Demir Çağ/Urartu Dönemine ait çanak çömlek oldukça az sayıdadır. Bunlar Kahve-kiremit açık ve Kırmızı cilalı (Bianili) türündedir (Çizim 15). Kahve-kiremit açık mala ait iki çanak parçası dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı, açık ağızlı ve yuvarlak gövdelidir. Kahve ve kiremit renklerde hamurlu ve hamurlarının renginde astarlı, açık ve çark yapılmıdır. Urar-

tu çanak çömleğinin en tanınmış grubu olan Kırmızı cilalı (Biainili) mal tek parçadır, basit ve dışa çekik ağızlı bir testi ya da çömleğe aittir.

Sonuç

Bozkurt Kurgan Mezarlığı kazısı, Orta Asya'da M.Ö. 5. binyıldan, Kafkasya'da ise M.Ö. 4. binyılın ikinci yarısından beri varlığını bildiğimiz kurganların Doğu Anadolu bölgesindeki yayılımı ve tarihlenmesi konusuna açıklık getirecektir⁵. Güney Kafkasya'da ise M.Ö. 3. binyılın ortalarından beri var olduğu Doğu Gürcistan'daki Martkopi, Bedeni ve Trialeti gibi anıtsal kurganlardan bilinmektedir⁶. Bozkurt Mezarlığının Geç Kalkolitik Dönem'den Orta Demir Çağı'na değin uzanan bir süreci kapsayan çanak çömlekleri ve mezarları yapısal özellikleriyle ortak bir kültürü paylaştığı Güney Transkafkasya ve İran Azerbaycanı merkezleriyle ile oldukça yakın özellikler gösterir.

Bibliyografya

Anthony 1986

Anthony, D. W., "The 'Kurgan Culture,' Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration", *Current Anthropology*, 27: 291-314.

Djaparidze 1991

Djaparidze, O. M., *Die Georgische Archäologie (Stein und Bronzezeit)*, Tbilisi.

Djaparidze 1995a

Djaparidze, O. M., "Die Zeit Frühen Kurgane", *Unter Wegs zum Goldenen Vlies: Archäologische Funde aus Georgien*, A. Miron ve W. Orthmann (Eds.), 69-78, Museum für Vor-und Frühgeschichte Saarbrücken, Saarbrücken.

Djaparidze 1995b

Djaparidze, O. M., "Mittlere Bronzezeit", *Unter Wegs zum Goldenen Vlies: Archäologische Funde aus Georgien*, A. Miron ve W. Orthmann (Eds.), 79-94, Museum für Vor-und Frühgeschichte Saarbrücken, Saarbrücken.

⁵ Anthony 1986; Gimbutas 1997; Nagler 1996; Korenevsky 1995.

⁶ Djaparidze 1991: 325-337; Djaparidze 1995a; Djaparidze 1995b; Edens 1995; Kushnareva 1997: 81-207; Lordkipanidze 1991: 54-92; Puturidze 2003a; Puturidze 2003b; Rubinson 1976.

Edens 1995

Edens, C., "Transcaucasia at the end of the Early Bronze Age", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 299/300: 53-64.

Gimbutas 1997

Gimbutas, M., *The Kurgan Culture and The Indo-Europeanization of Europe: Selected Articles from 1952 to 1993*, Journal of Indo-European Studies Monograph 18, Institute for the Study of Man Washington D.C., Washington.

Korenevsky 1995

Korenevsky, S. N., *Galugay I: Poselenie Maikopskoi Kulturi*, Rossikaya Akademiya Nayk, Institut Etnologi i Antropologi, Moskva.

Kushnareva 1997

Kushnareva, K., *The Southern Caucasus in Prehistory: Stages of cultural and socioeconomic development from the eight to the second millennium B. C.*, Rusçadan çeviri H. N. Michael, The University Museum of Pennsylvania Monograph 99, Philadelphia.

Lordkipanidze 1991

Lordkipanidze, O., *Archäologie in Georgien, Von der Altsteinzeit zum Mittelalter*, Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 5, Weinheim.

Nagler 1996

Nagler, von A., *Kurgane der Mozdok-Steppe in Nordkaukasien*, Deutsches Archäologisches Institut Eurasien Abteilung, Archäologie in Eurasien 3, Espelkamp.

Özfirat 2001a

Özfirat, A., *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özfirat 2001b

Özfirat, A., "Erste Betrachtungen zum ostanatolischen Hochland im 2. Jt. v. Chr.", *İstanbulur Mitteilungen*, 51: 27-60.

Özfirat 2006

Özfirat, A., "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Fifth Preliminary Report: Van Lake Basin and Mt. Ağrı Region", *Studi Micenei ed Egeo Anatolici*, 48: 177-207.

Özfırat Baskıda

Özfırat, A., "Archaeological Investigations in the Mt. Ağrı Region: Bronze and Iron Ages", *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (Rome, 5th-10th May 2008).

Özfırat Baskıda b

Özfırat, A., "Ağrı Dağı Kurganları", *XV. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 11-15 Eylül 2006): Türk Tarih Kurumu.

Puturidze 2003a

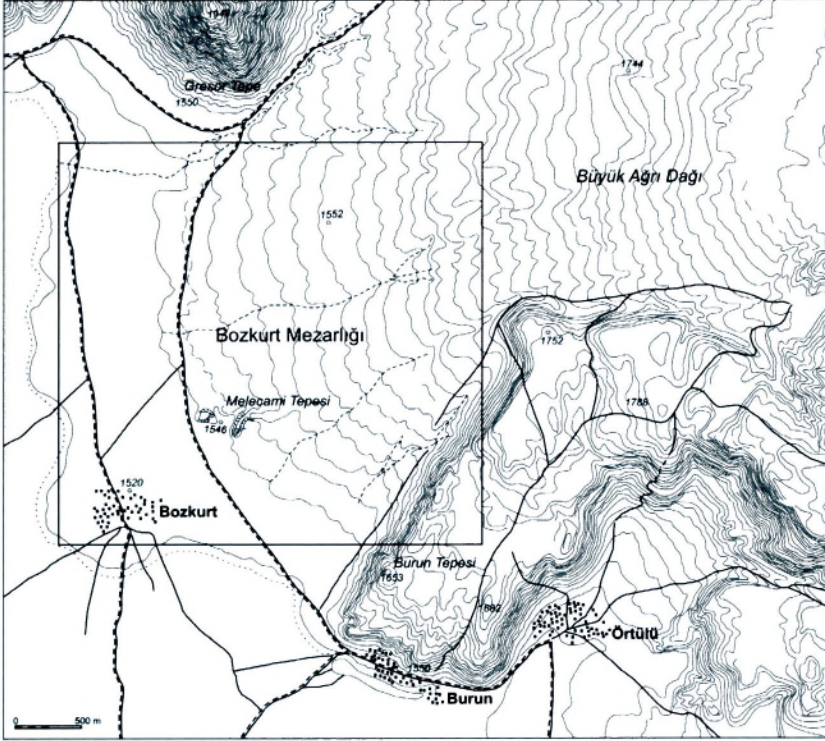
Puturidze, M., "Social and economic shifts in the South Caucasian Middle Bronze Age", *Archaeology in the borderlands: Investigations in Caucasia and Beyond*, A. T. Smith ve K. S. Rubinson (Eds.), 111-127, University of California, Cotsen Institute Monograph 47, Los Angeles.

Puturidze 2003b

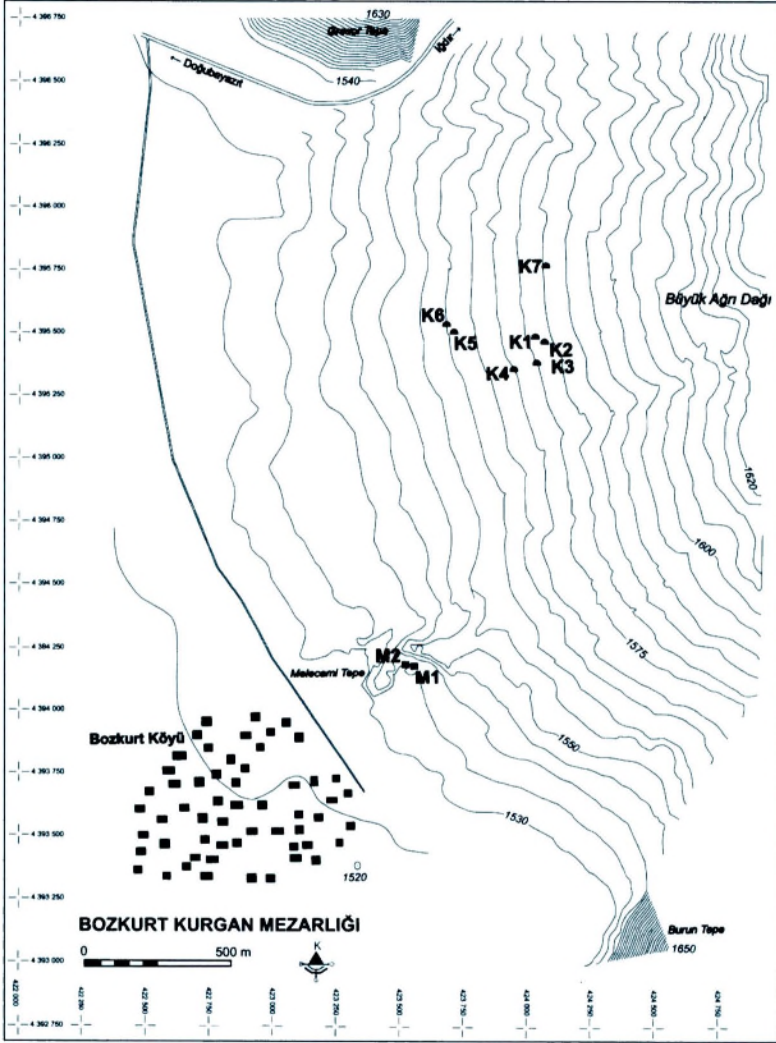
Puturidze, M., "The picture of development of Middle Bronze Age cultures South Caucasian (Summary)", *Problems of Caucasian Bronze-Iron Age archaeology, Dedicated to the 75th birth anniversary of Rostom Abramishvili*, V. Japakidze, D. Kacharava, B. Maisuradze, G. Kvirkvelia, M. Nioradze, R. Ramishvili, J. Amiranishvili (Eds.), 57-58, The Centre for Archaeological Studies of Georgian Academy of Sciences. Dzeibani, Supplement X, Tbilisi.

Rubinson 1976

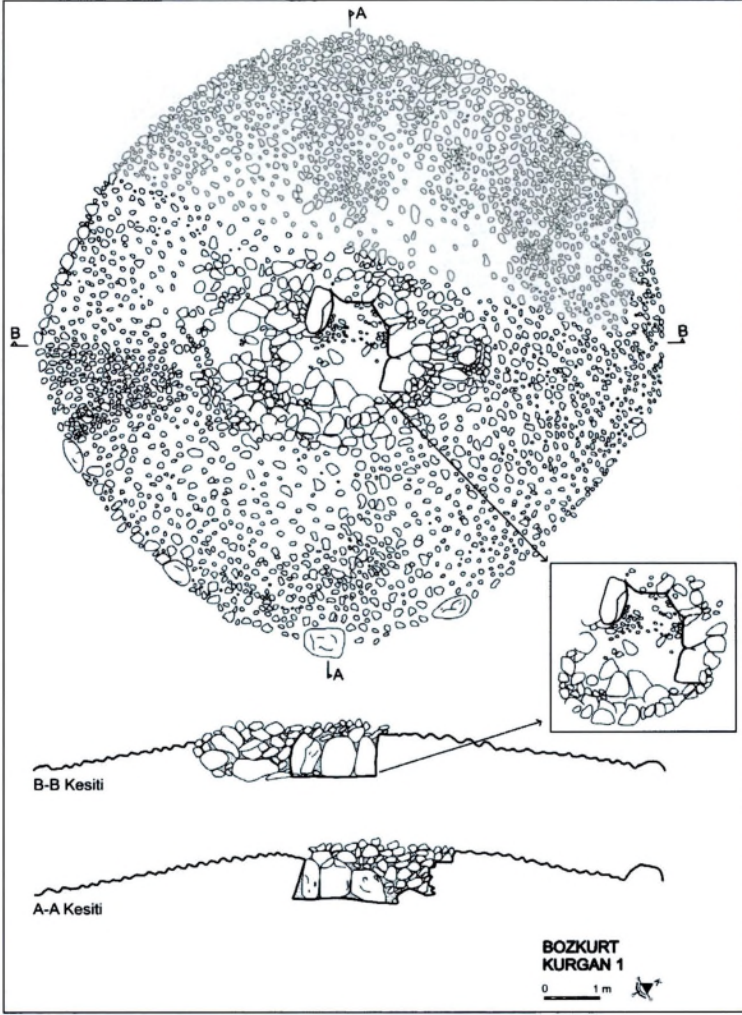
Rubinson, K. S., *The Trialeti Culture*, Ph. D. thesis, Columbia University, Dept. of Art History and Archaeology, University Microfilms, Ann Arbor.

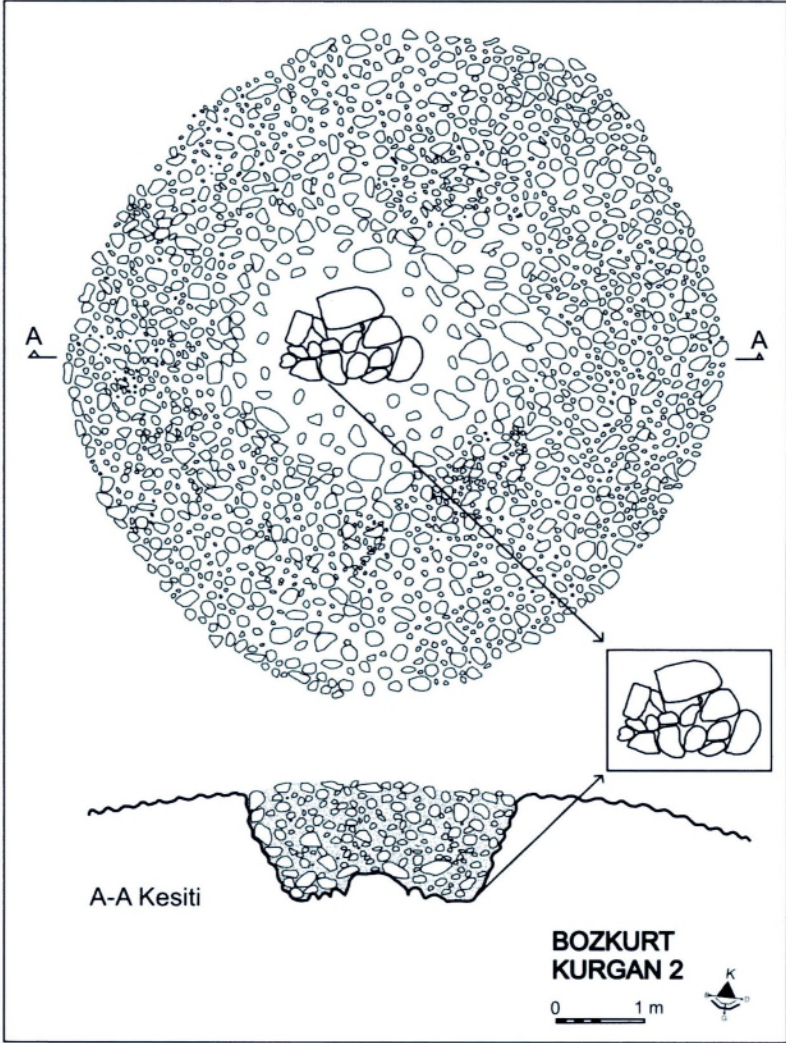
Çizim 1: Bozkurt Mezarlığı Topografik Plan

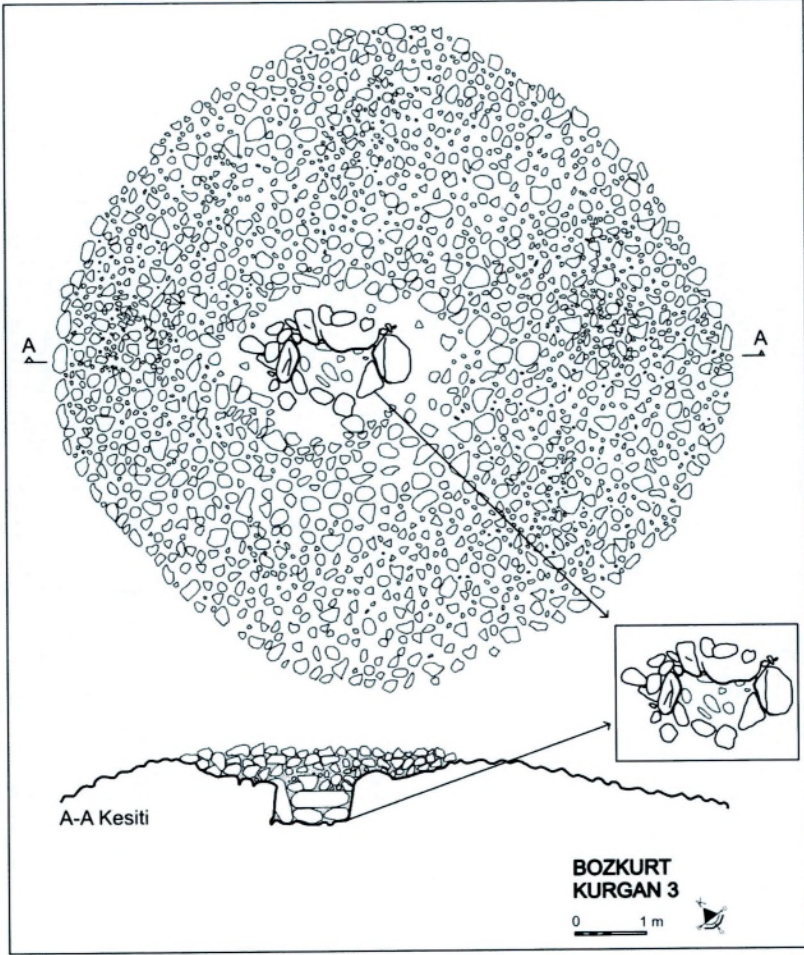
Çizim 2: Bozkurt Mezarlığı Plan

Çizim 3: Kurgan 1

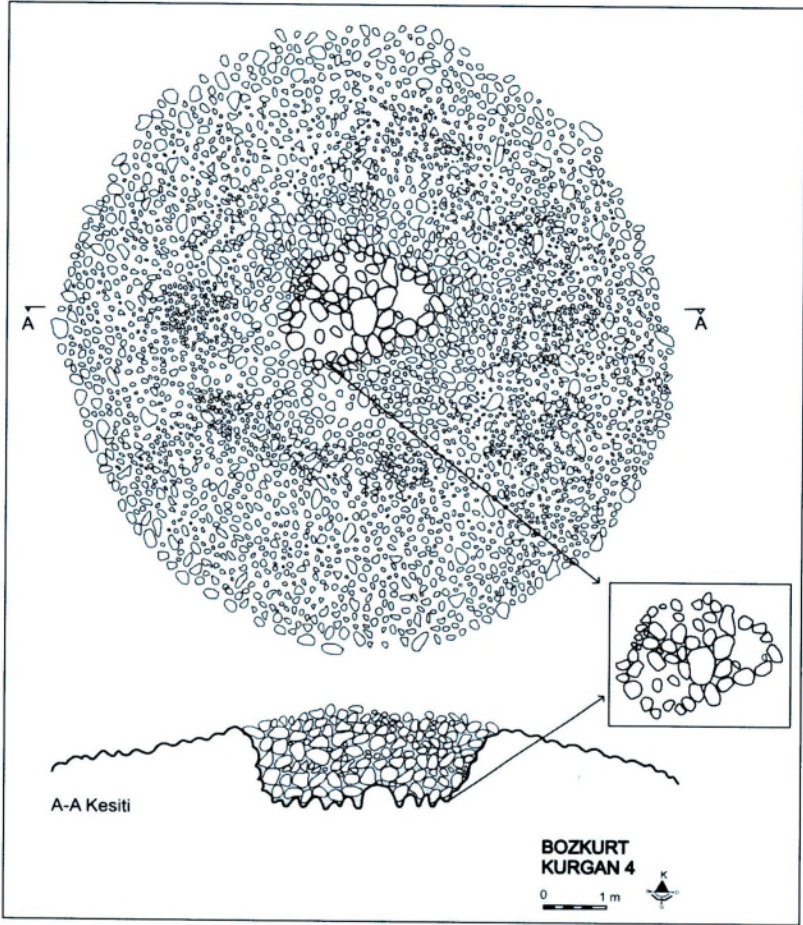

Çizim 4: Kurgan 2

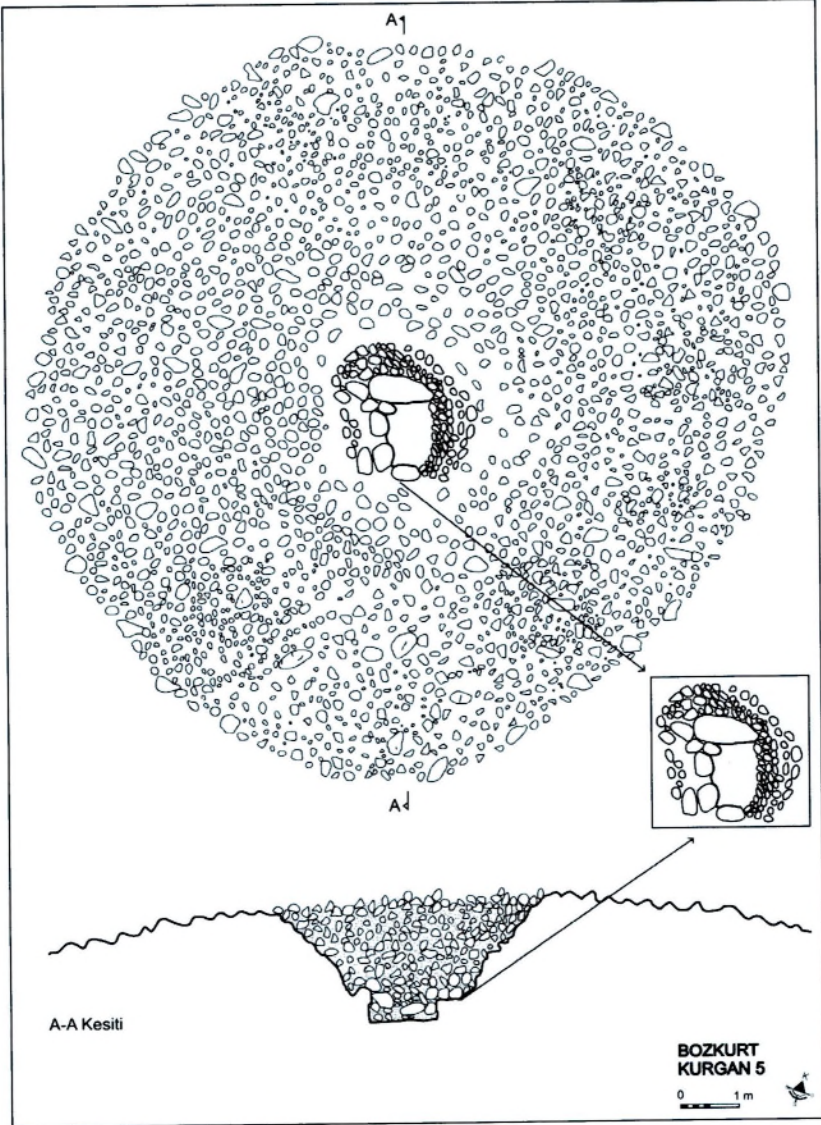

Çizim 5: Kurgan 3

Aynur Özfirat

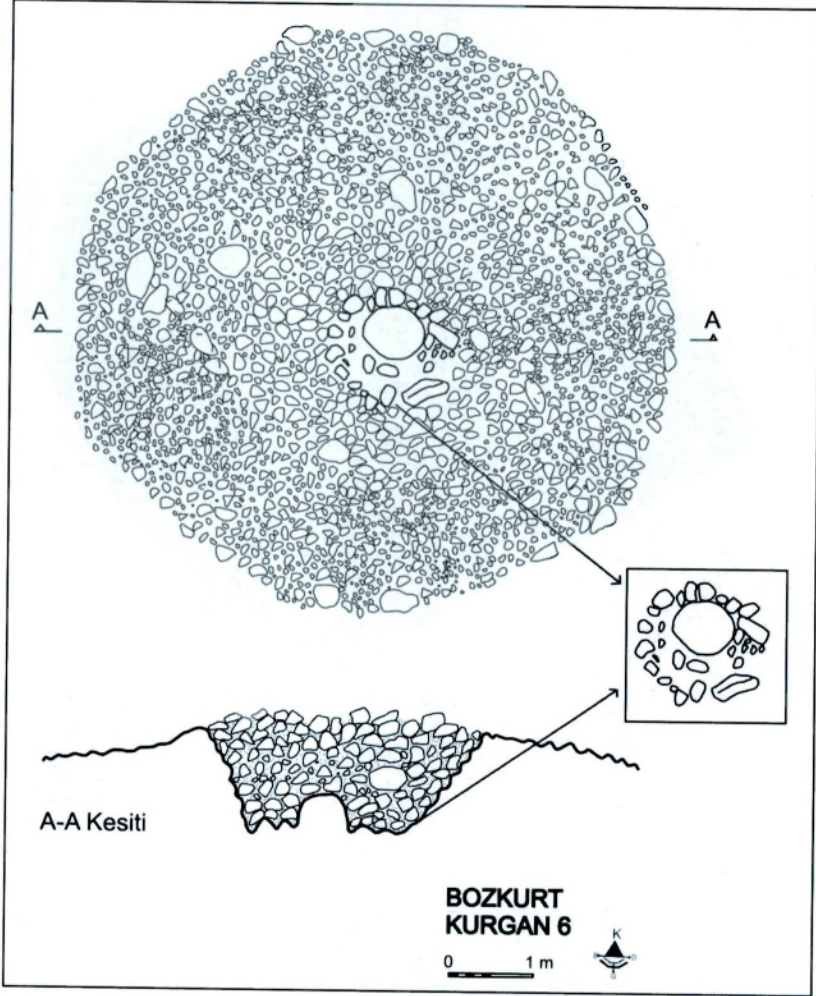

Çizim 6: Kurgan 4

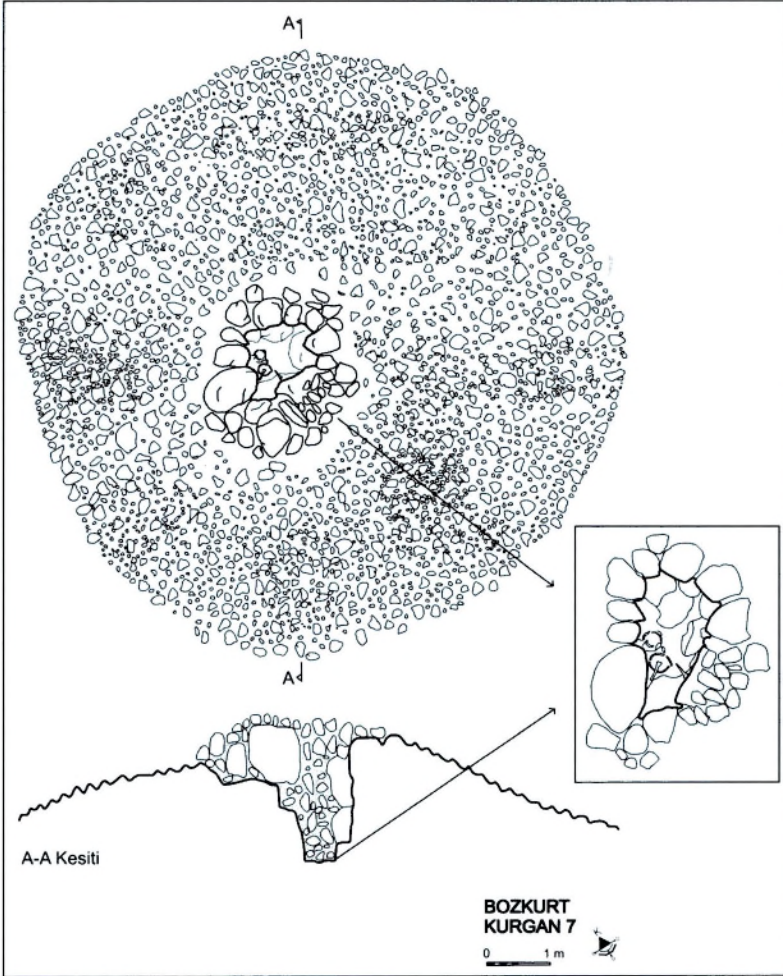

Çizim 7: Kurgan 5

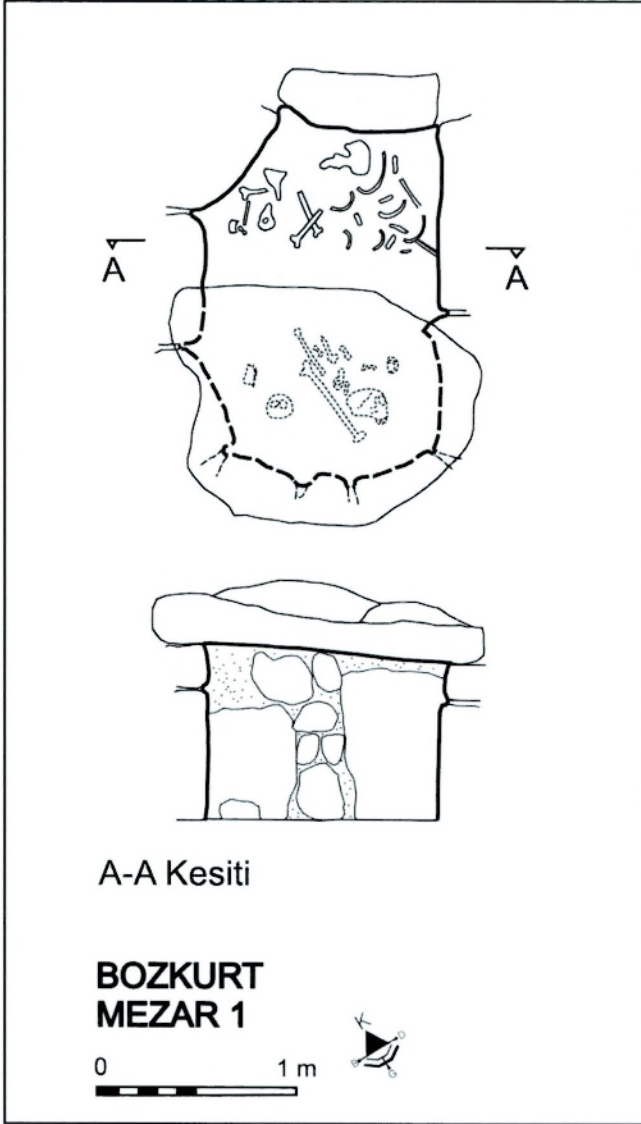
Aynur Özfirat

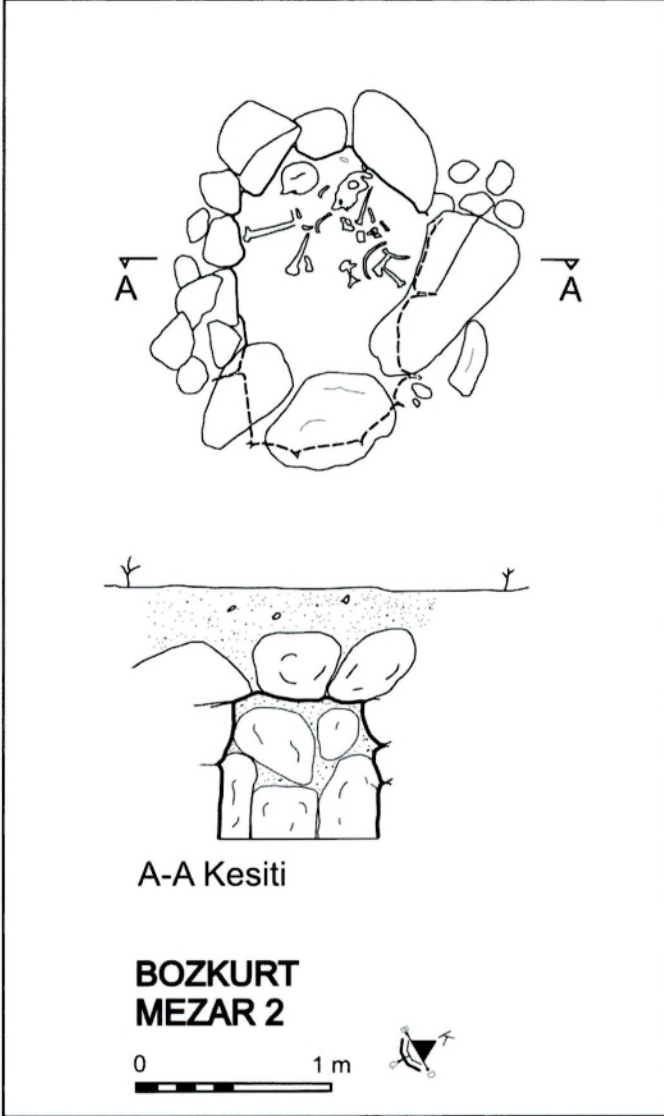
Çizim 8: Kurgan 6

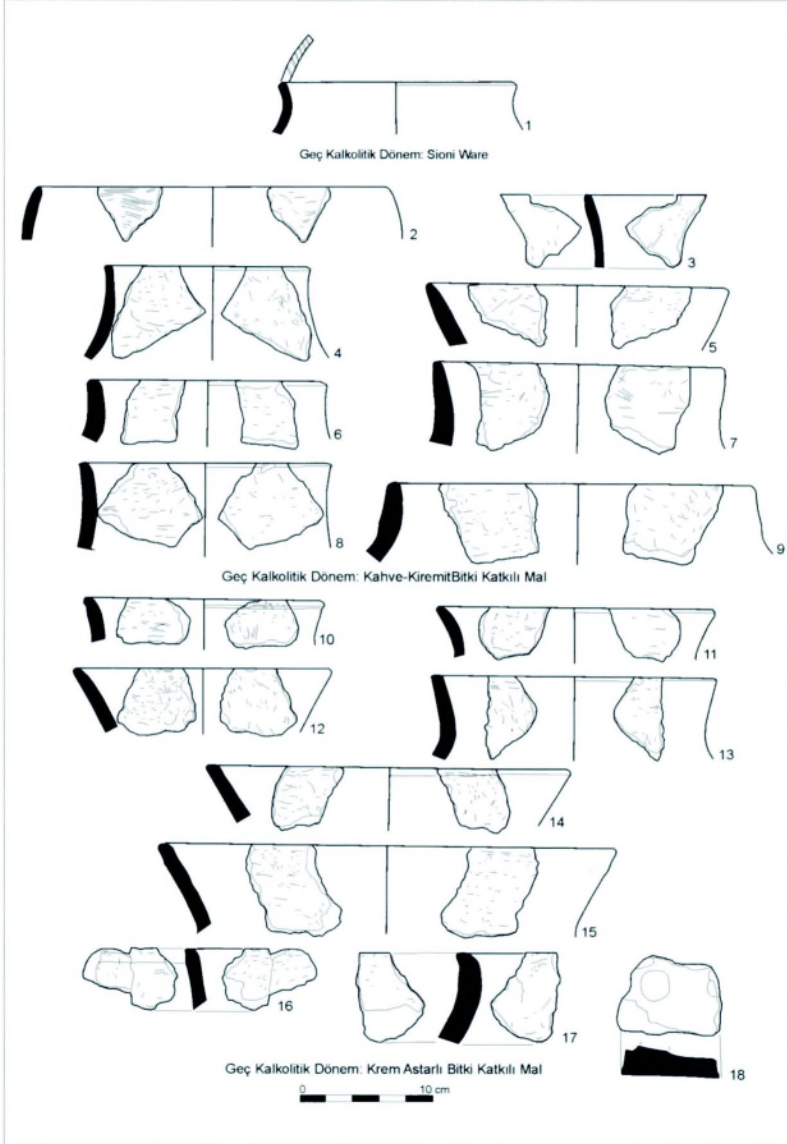
Çizim 9: Kurgan 7

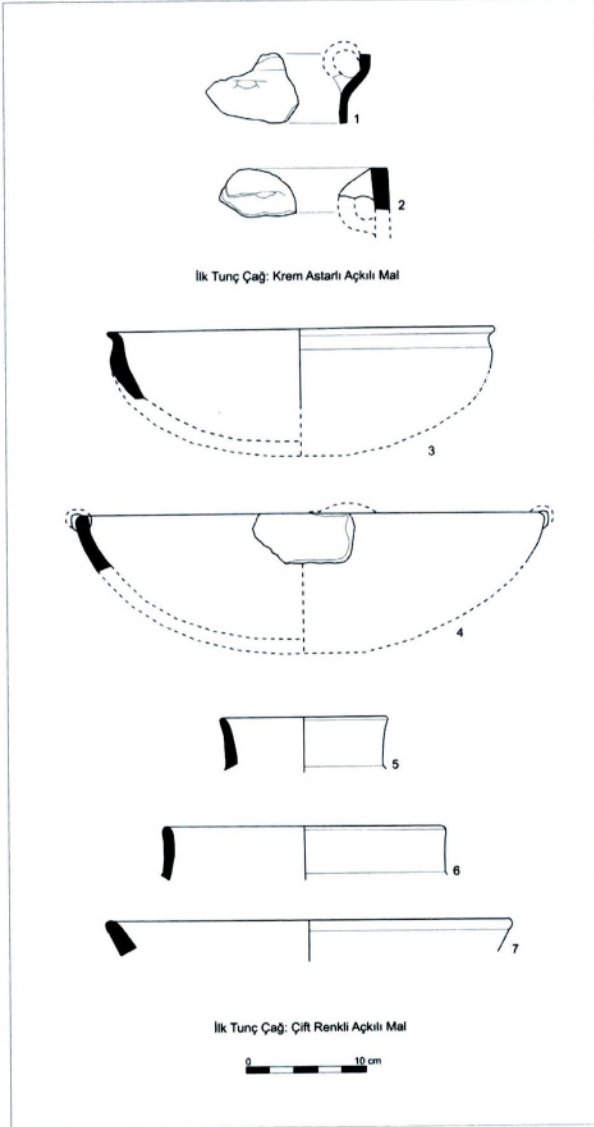
Çizim 10: Mezar 1

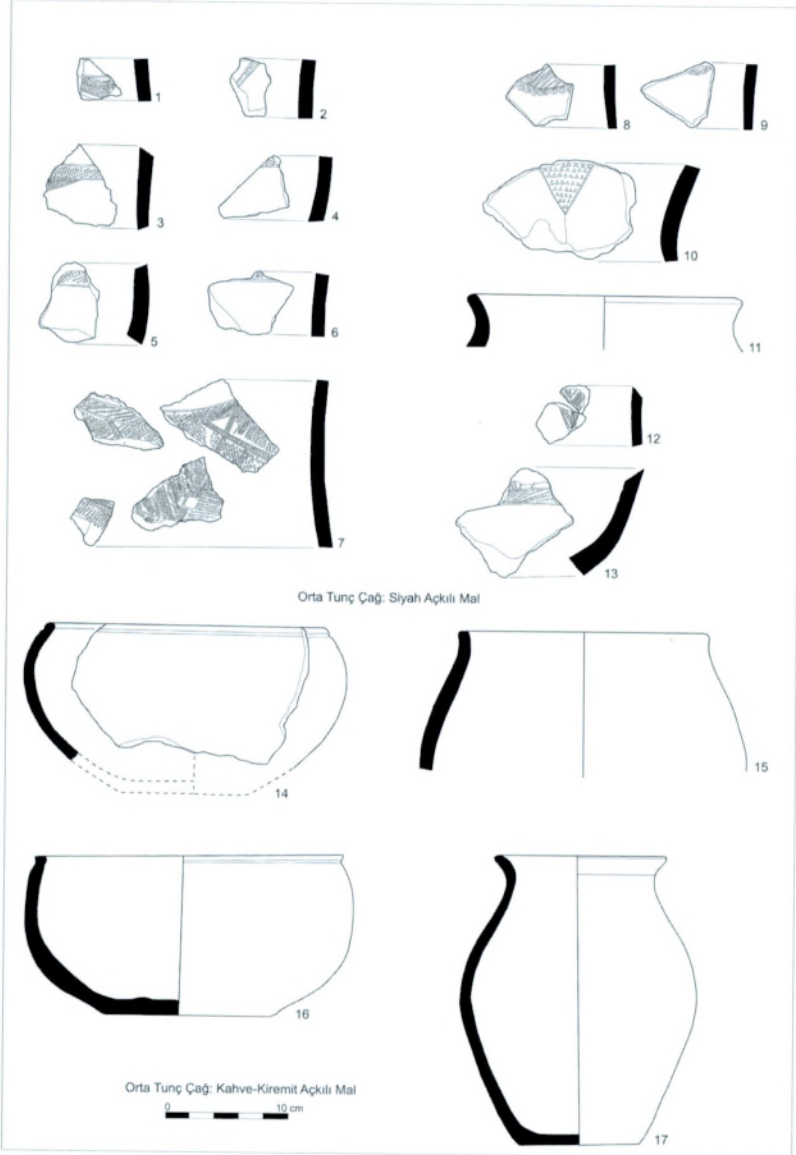
Çizim 11: Mezar 2

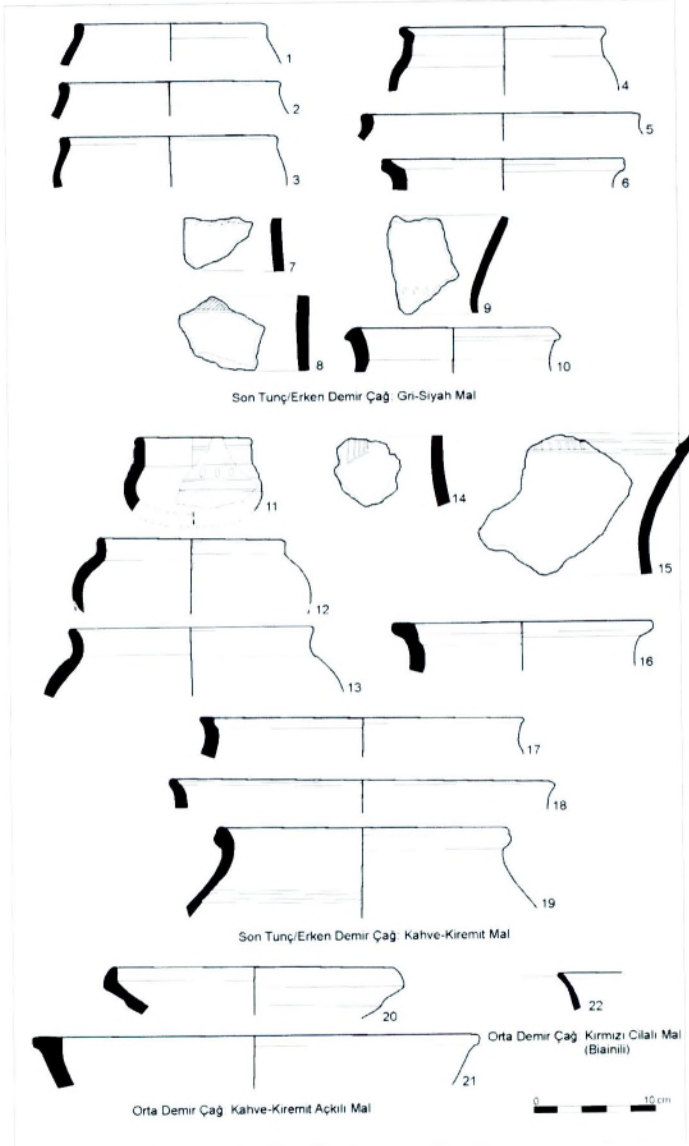
Çizim 12: Geç Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği

Çizim 13: İlk Tunç Çağ Çanak Çömleği

Çizim 14: Orta Tunç Çağ Çanak Çömleği

Çizim 15: Demir Çağ Çanak Çömleği

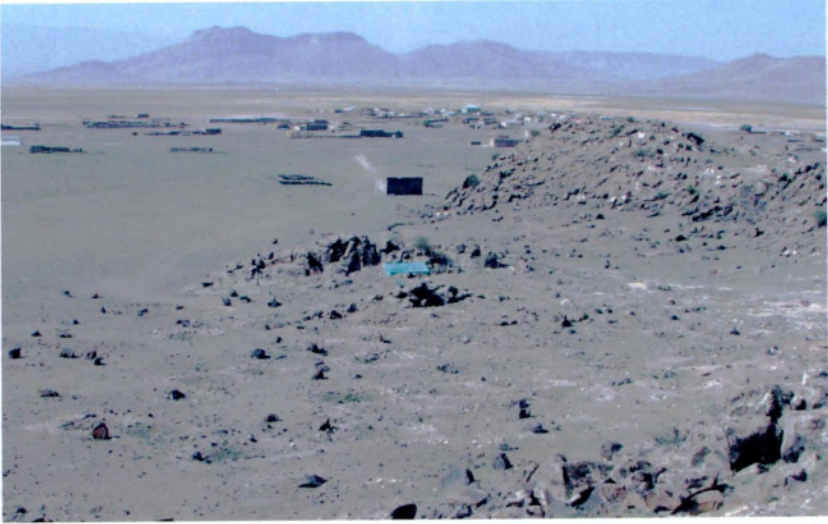
Aynur Özfirat

Resim 1: Bozkurt Mezarlığı Genel Görünüm

Resim 2: Melecami Kayalığı Genel Görünüm

Resim 3: Melecami Kayalığı Güney Etek

Resim 4: Büyük Ağrı Dağı'ndan inen sel yatağı

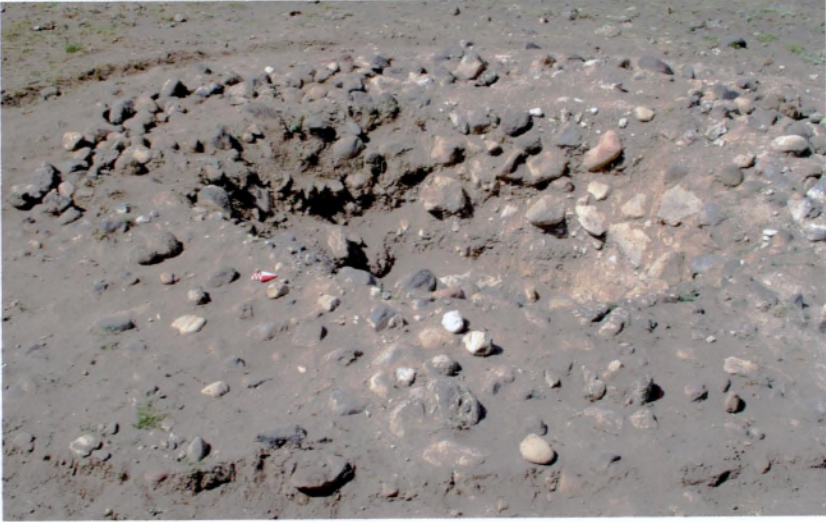
Aynur Özfirat

Resim 5: Kurgan 1

Resim 6: Kurgan 1 Mezar

Resim 7: Kurgan 2

Resim 8: Kurgan 2 Mezar

Aynur Özfirat

Resim 9: Kurgan 3

Resim 10: Kurgan 3 Mezar

Resim 11: Kurgan 4

Resim 12: Kurgan 4 Mezar

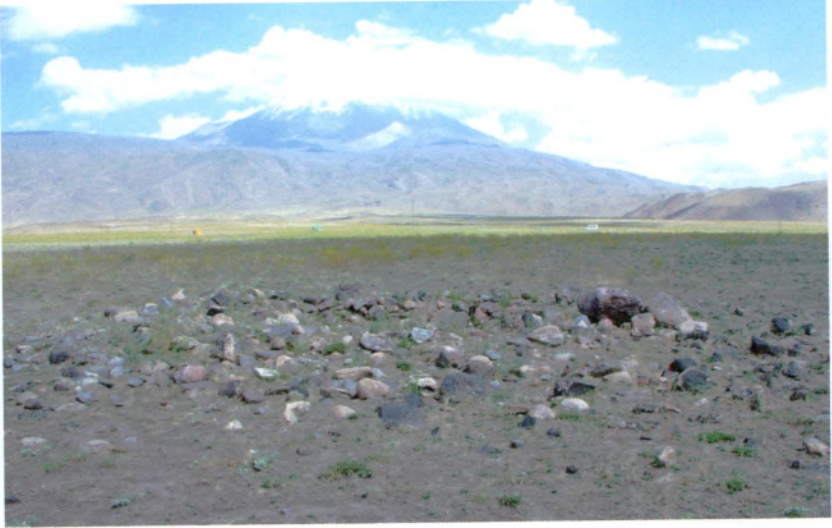
Aynur Özfirat

Resim 13: Kurgan 5

Resim 14: Kurgan 5 Mezar

Resim 15: Kurgan 6

Resim 16: Kurgan 6 Mezar

Aynur Özfirat

Resim 17: Kurgan 7

Resim 18: Kurgan 7 Mezar

Resim 19: Mezar 1 ve 2

Resim 20: Mezar 1

Aynur Özfirat

Resim 21: Mezar 2

Resim 22: Geç Kalkolitik Dönem Çanak ('Sioni Ware': Melecami Güney Alanı)

Resim 23: Geç Kalkolitik Dönem Çanak Çömleği (Kahve-Kiremit Bitki Katkılı Mal: Melecami Güney Alanı)

Resim 24: İlk Tunç Çağ Çömlek (Krem Astarlı Mal: Melecami Güney Alanı)

Aynur Özfirat

Resim 25: Orta Tunç Çağ Çanak (Kahve-Kiremit Açıklı Mal: Kurgan 7)

Resim 26: Orta Tunç Çağ Çömlek (Kahve-Kiremit Açıklı Mal: Kurgan 7)

Resim 27: Orta Tunç Çağ Çanak Çömlek (Kurgan 5: Siyah Açıklı mal)

Resim 28: Erken Demir Çağ Çanak Çömlek (Kahve-Kiremit Mal: Mele-
cami Güney Alanı)

Aynur Özfirat

Resim 29: Erken Demir Çağ Çömlek (Kahve-Kiremit Mal: Melecami Doğu Alanı)

GAZİ HÜSREV BEY'İN SARAYBOSNA'DAKİ VAKIFLARI*

HATİCE ORUÇ**

Saraybosna şehrinin kuruluşu 15. yüzyılın ikinci yarısına denk düşer ve kuruluşu da gelişimi de vakıf eserleri vasıtası ile gerçekleştirilmiştir. Bosna sancağının ikinci sancak beyi olan İshak Bey'in oğlu İsa Bey, Saraybosna şehrinin kurulacağı yeri kendisi belirlemiş ve burada bina ettiği zaviye, köprü, han, hamam gibi vakıf eserlerle şehrin temellerini atmıştır¹. Kendisinden sonra gelen sancak beyleri aynı yolda devam etmişler, hem bizzat sancak beyleri hem yörenin zenginlerinin kurdukları yeni vakıflarla şehrin vakıflara dayalı iskeleti oluşmaya başlamıştır. Bu oluşum burada bizim de ele alacağımız Hüsrev Bey vakıfları ile tamamlanmıştır. Ya da Hamdija Kreševljaković, Ćiro Truhelka, Avdo Sućeska gibi Bosnalı tarihçilerin kabul ve tekrar ettikleri ifade ile Hüsrev Bey'in vakıf yoluyla gerçekleştirdiği imar faaliyetleri "sıradan bir kasabayı gerçek bir şehir haline getirmiştir"² ve Hüsrev Bey zamanı yine Bosnalı tarihçi Behija Zlatar'ın belirttiği gibi Saraybosna'nın "Altın Çağı"dır³.

Hüsrev Bey 1480 yılında Serez'de doğmuştur. Annesi II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan, babası Ferhad Bey'dir. Ferhad Bey hakkında bilinenler mah-

* Bu çalışma 7-8 Eylül 2007 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde düzenlenmiş olan Birinci İktisat Tarihi Kongresi'nde sunmuş olduğum tebliğin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ İsa Beg 1464-1470 yılları arasında Bosna sancak beyliği yapmıştır ancak onun Saraybosna ile ilgili faaliyetleri daha önceki tarihlere ve Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethedildiği 1463'ten öncesine dayanmaktadır. Bkz. Hazim Šabanović, «Postanak i razvoj Sarajeva», *Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine XIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj.5, Sarajevo 1960, s. 83-84; aynı yazar, «Dvije najstarije vakufname u Bosni», *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod Turskom vladavinom*, II (1951), Sarajevo, 1952, s. 5-38; Behija Zlatar, *Zlatno Doba Sarajeva*, Sarajevo 1996, s. 26, 29.

² Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIV, Sarajevo 1912, s. 92; Avdo Sućeska, «Vakufski krediti u sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975 / 1564, 65 i 66», *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, s. 100.

³ Behija Zlatar, Saraybosna'nın tarihi gelişimini ele aldığı kitabına, Hüsrev Bey'in Bosna sancak beyliği döneminde söz konusu şehirde hayatın her alanında yaşanan gelişime binâen *Zlatno Doba Sarajeva/Saraybosna'nın Altın Çağı* adını vermiştir (Sarajevo 1996).

duddur. Dubrovnik arşivi kaynaklarına göre Bosna'nın Hersek bölgesinde bulunan Trebinje'nin knezi Radivoy, Ferhad Bey'in kardeşidir⁴. Ferhad Bey'in babasının adı ise Hüsrev Bey'in vakıfnâmelerinde Abdulgaffur olarak kaydedilmiştir. Bu iki bilgi birleştirildiğinde, Ferhad Bey'in Bosna'da Hersek bölgesinde yaşayan yerli bir aileden geldiği ve sonradan İslâm'a geçtiği anlaşılmaktadır⁵. İbn Kemal'in *Tevârih-i Âli Osman* adlı eserine göre "Engürinun serdârı"⁶ olan Ferhad Bey, Hüsrev Bey'in doğumu sırasında Serez'de sancak beyi görevinde idi⁷ ve 1486'da ise Adana civarında Memluklarla vukua gelen bir savaşta hayatını kaybetti⁸. Hüsrev Bey'in annesi Selçuk Sultan ise 1508 yılında vefat etmiş ve İstanbul'da babasının câmii (Bayezid Câmii) avlusunda daha önceden bizzat yaptırmış olduğu türbeye defnedilmiştir⁹.

Hüsrev Bey, üç defa olmak üzere 1521 ile 1541 yılları arasında Bosna sancak beyliği yapmıştır. Hüsrev Bey'in Bosna'daki ilk sancak beyliği 15 Eylül 1521'den Haziran 1525'e kadar devam etmiştir. Ocak 1526'dan 1534 ilkbaharına kadar ikinci defa ve Mayıs 1536'dan ölüm tarihi olan 18 Haziran 1541'e kadar üçüncü defa Bosna sancak beyi olmuştur¹⁰.

⁴ Ćiro Truhelka, *Tursko-Slovenski Spomenici Dubrovačke Arhive*, Sarajevo 1911, s. 176.

⁵ Truhelka, Dubrovnik arşivi kayıtlarına dayanarak Ferhad Bey'in kardeşi Radivoy'un Hum (Hersek) ya da Bosna'da yaşadığını söylemekte ve komşu ülkelerde ancak önemli şahsiyetlere hediyeler gönderen Dubrovniklilerin Radivoy'a da hediyeler göndermiş olmasından Radivoy'un ve dolayısıyla Ferhad Bey'in Bosna Krallık ailesinden gelen bir soya mensup olabileceğini tahmin etmektedir. (Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", 4)

⁶ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân*, VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 98.

⁷ M. Tayyib Okıç "Husrev Beg, Gazi", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, c.5/1, İstanbul 1977, s. 602. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde "Gazi Husrev Bey" maddesi, yine M. Tayyib Okıç imzasını taşımaktadır, yazarın adı geçen MEB İslam Ansiklopedisi'ndeki "Husrev Beg, Gazi" maddesinden Mehmed İpşirli tarafından Tayyib Okıç adına hazırlanmıştır (c. 13, İstanbul 1996).

⁸ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân*, s. 99; Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman, 1299-1523*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 323.

⁹ M. Tayyib Okıç, "Husrev Beg, Gazi", s. 602; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1983, s. 28. Uluçay, Selçuk Sultan'ın 1485 yılında Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey ile evlendiğini ve bu evlilikten Neslişah Hanım Sultan adında bir kız çocukları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Selçuk Sultan'ın başka kızları olduğunu da yazmaktadır. Burada Selçuk Sultan'ın Ferhad Bey ile evliliğinden bahsetmediği gibi oğlu Hüsrev Bey'in adını da zikretmez. Oysa, Uluçay'ın Selçuk Sultan'ın kızı olduğunu belirttiği Neslişah Sultan, Hüsrev Bey'in de kızkardeşidir. (M. Tayyib Okıç, "Hüsrev Beg, Gazi", s. 602.)

¹⁰ Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", 13-57; M. Tayyib Okıç, "Husrev Beg, Gazi", s. 602-603; Behija Zlatar, *Zlatno Doba Sarajeva*, s. 89.

Peçevi Tarihi'nde, Hüsrev Bey'in Bosna sancak beyliği yaptığı dönem bir yerde 33 sene ve başka bir yerde yaklaşık 30 sene olarak verilmiştir. (İbrahim Peçevi, *Historija 1520-1576*, prijevod, uvod i bljeske: Fehim Nametak, Sarajevo 2000, s. 21; 56-57).

Tarih-i Bosna'ya göre Hüsrev Bey, 912-918'de ilk, 927-948'de ikinci defa olmak üzere "cem'an yirmi yedi sene Bosna begi" olmuştur. Muhammed Enveri Kadiç, *Tarih-i Bosna*'da, konuyla ilgili kısma düştüğü

Hüsrev Bey, uzun yıllar Bosna sancak beyliği yapması yanında zaman zaman Semendire sancak beyi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Meselâ 1521'de Bosna sancak beyliğine tayin edilmeden önce Semendire sancak beyi idi. Belgrad Kalesi'nin muhasarasına Semendire sancak beyi olarak iştirak etti ve fethinde büyük rol oynadı. 1521'de Belgrad'ın fethinden sonra Bosna sancak beyi Yahya Paşazade Balı Bey ile Hüsrev Bey'in görevleri tebdil edilerek Balı Bey Semendire sancak beyliğine¹¹ Hüsrev Bey Bosna sancak beyliğine getirildi. Yine 1533-1536 yılları arasında Bosna'dan ayrıldığında üstlendiği yeni görev Semendire (Belgrad) sancak beyliği idi¹².

Hüsrev Bey'in Belgrad'ın fethindeki başarısı, sonrası pek çok savaş alanında tekrarlamış, Bosna'nın güneybatısı, Hırvatistan ve Slavonya'da önemli fetihler bizzat onun ya da Murad Bey Tardıç gibi yakın adamlarının eliyle gerçekleşmiştir¹³. Hüsrev Bey, serhad boylarında, savaş alanlarında gösterdiği yiğitlik ve elde ettiği zaferlerle "Gâzi" unvanını kazanmıştır. Ancak Hüsrev Bey'in şanı, sadece yaptığı fütuhat ile ilgili değildir, o bugün "gâzi" olmaktan ziyâde belki "bâni" olarak daha meşhurdur. Gazâ ile elde ettiği geliri, Saraybosna'nın şehir olarak gelişimini tamamlayacak müesseseler kurmak ve bunların işlevini sağlamak için harcamıştır.

derkenarda Hüsrev Bey'in 941 senesinde kısa bir süre bu görevinden ayrıldığını ancak kısa bir süre sonra tekrar aynı göreve nasb edildiğini dolayısıyla 942-948'de üçüncü defa Bosna sancak beyliği yaptığını belirtmektedir. Bu kaynağa göre Hüsrev Bey'in Bosna sancak beyliği kısa fasilalarla 912-948 yılları arasında 27 yıl devam etmiştir.

Safvet Beg Başağić de, Hüsrev Bey'in ilk olarak 1506 (912)'da Bosna sancak beyi olduğu fikrine katılmaktadır. O da Hüsrev Bey'in sancak beyliğini 27 yıl olarak hesaplamaktadır. (Safvet Beg Başağić-Redžepašić, *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, Sarajevo 1900, s. 25-33).

Truhelka, Hüsrev Bey'in 1506'da ilk Bosna sancak beyliği konusunda Muvakkit'in verdiği bilgiyi kabul etmez ve Hüsrev Bey'in 1521'den önce Bosna sancak beyliği yapmadığını Dubrovnik arşiv kaynaklarına dayalı olarak ortaya koymakta ve O'nun Bosna sancak beyliğine geliş tarihlerini bu kaynaklardaki kayıtlarla tayin etmektedir. (Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nješov život i nješovo doba", s. 10-13).

¹¹ Belgrad'ın 1521'de fethinden sonra Sırbistan'daki sancağın merkezi Semendire'den Belgrad'a taşınmıştır (Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nješov život i nješovo doba", s. 18).

¹² Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nješov život i nješovo doba", 13-18, 47-48; M. Tayyib Okić, "Husrev Beg, Gazi", s. 602-603.

Jorga'nın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nde 1539 yılında Husrev Bey "eski Bosna sancakbeyi, şimdiki Rumeli Beylerbeyi Husrev Paşa" olarak tarif edilmektedir. (Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 2, İstanbul 2005, s. 322). Uzunçarşılı da 1540 yılında Husrev Bey'i Rumeli beylerbeyi "Husrev Paşa" olarak göstermektedir. (İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988 (beşinci baskı), s. 491).

¹³ Hüsrev Bey ve Bosna sancağı güçlerinin Hırvatistan ve Slavonya'daki faaliyetleri için bkz. Ivo Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998, s. 57-91; Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, nješov život i nješovo doba", s. 20-58.

Tarih-i Bosna adlı eserinde Muvakkıt Salih Sıdkı Efendi, Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki vakıf eserlerini şu şekilde tespit etmiştir: “*Müşârün-ileyhin şehri Saraybosna'da kati çok hayrât ve hasenâtı ve nice cesim ve kebîr ebniyeleri vardır. Hayrâtı: câmi'i şerîf ve mekteb-i latîf ve medrese-i münîf ve hânkâh ve imâret ve misâfirhâne ve zukûr ve inâsa mahsûs iki aded gurebâ hastahânesi ve kütübhâne ve muvakkıthâne ve sâ'at-kule ve ma-i lezîzdir*”¹⁴.

Câmi'-i şerif: Gâzî Hüsrev Bey'in Saraybosna'da bina ettiği külliye-nin¹⁵, ilk yapısı bugün Begova Câmiî olarak bilinen câmiidir. Giriş kapısı üstünde mermer tabaka üzerine tahrîr edilmiş 3 mısralık Arapça kitâbesine göre câminin tamamlanma tarihi 937'dir (1530/31)¹⁶.

Câmi' kitâbesi:

جامع الابرار خسرو بك بنا حسبه الله دار الساجدين
قاتل الاعداء معين للغزاه ناشر الاحسان نصر العابدين
الهمة الله لنا تاريخه مجمع الابرار دار الحامدين

Evliya Çelebi bu câmiyi şu şekilde tarif etmektedir: «*Bu câmi' dahî cemâ'at-ı kesîre ile şeb (u) rûz mâl-a-mâldır, zirâ şehrin izdihâmı mahallinde vâki' olub bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-ı kadîmdir kim Süleyman Hân ümeralarındandır. Gazâ mahlyla binâ olunmağın bu câmi' bir rûhâniyyetli câmi'-i*

¹⁴ Salih Sıdkı, *Tarih-i Bosna*, ilavelerle istinsahı Muhammed Enveri Kadiç, Saraybosna, s. 239. Salih Sıdkı Efendi *Tarih-i Bosna* adlı eseri 19. yüzyılın ikinci yarısında Saraybosna'da kaleme almıştır. 17 Mayıs 1992'de Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nün Sırp tarafından bombalanarak yandığı sırada, *Tarih-i Bosna*'nın bu enstitüde bulunan orijinal nüshası da yanmıştır. Ancak Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde eserinin Muhammed Enveri Kadiç tarafından yapılmış bir istinsahının bulunuyor olması büyük bir şanstır. (Gazi Husrev Beg Kütüphanesi İslâmi Yazmalar Katalogu No: 7553) Biz de burada Enveri Kadiç'in derkenarlar şeklinde kendine ait eklemeler yaptığı bu el yazması nüshayı kullandık. (Eser hakkında bkz. Hatice Oruç, “Tarih-i Bosna”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/32, Ankara 2002, s. 215-221). Söz konusu eser tarafımızdan yayına da hazırlanmaktadır.

¹⁵ Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'nin mimarî yapısı ve özellikleri için bkz. Ćiro Truhelka, “Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 59-102; Semavi Eyice, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 454-458.

¹⁶ Mehmed Mujezinović, «Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka», *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom Vladavinom*, II/1951, Sarajevo 1952, s. 97-98.

*kebirdir ve gâyet evkâfları çok olduğundan mütevellisi cânib-i vakfdan cemî'i cemâ'at-i kesîreye ol Bosna diyârının şiddet-i şitâsında imâret kazanları gibi kazgan-ı kebirlerle sular kaynadub cümle Hanefî musluklarından selsebil-âsâ ıssı sular cereyân edüp cemî'i ehl-i salât andan tecdid-i vuzû edüb ibâdet etdikçe sâhibü'l-hayrât Hüsrev Paşa'ya hayır du'âlar ederler*¹⁷.

Muvakkit tarihinde de Hüsrev Bey'in "*mahrûse-i Sarayın vasatında inşâ ve ihyâya mübâşeret itmiş olduğu sekiz buçuk kubbelü 'âli ve vâsi' ve nâdiru'l-emsâl rasîn ve cesîm olan câmi'i şerîf*"inin¹⁸ bir şadırvan-ı sayfi ve bir şadırvan-ı şitâisinin olduğundan bahsedilmektedir. Şadırvan-ı şitâiden, "*şitânın bidâyetinden nihâyetine kadar on musrâ üzerine mâ-i hârre cereyân eder*" ki kış mevsimi süresince bu câminin şadırvanından sıcak su eksik değildir¹⁹.

Hüsrev Bey, câmi için 11-21 Aralık 1531'de (evâil-i cemâziyelevvel sene 938) bir vakıfnâme hazırlamıştır²⁰. Bu vakıfnâme ile câmiye vakfedilen gelir kaynakları sıralanmış, burada hizmet verecek görevliler, verecekleri hizmetler ve alacakları ücretler belirlenmiştir.

Câmi imâm ve hatiblerinin kârî (Kur'ân'ı usulünce okuyan), âlim, salâtın ve hutbenin şartlarını bilen, edebli, sâlih, ârif, sünnete muktedi, selef-i sâlihine vâris, hâfız-ı kelâmullâh olması vakıfnâme ile şart koşulmuştur. Yine hâfız olan müezzinlerin de ahvâl-i evkâtı bilmesi, güzel sesli olması iyi ezân okuması gereklidir.

Câmide yapılması şart koşulan bazı ibâdetler de şunlardır²¹:

- Hâfızlar her cuma, cuma namazından bir saat önce Furkân-ı azîm okuyacaklar.

- Kurrâ' yani hâfızlardan 30 kişi birlikte her gün öğle namazından sonra câmide Kur'ân-ı Kerîm'den birer cüz okuyacaklar, sevabını Hz.

¹⁷ *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, V. Kitap, İstanbul 2001, s. 224.

¹⁸ *Tarih-i Bosna*, s. 230.

¹⁹ *Tarih-i Bosna*, s. 240.

²⁰ *Vakıfnâme*, s. 250-251. *Tarih-i Bosna*'nın 242 ila 256 sayfaları arasında Gazi Hüsrev Bey'in cemâziye'l-evvel sene 938 tarihi ile câmi' için hazırlattığı vakıfnâmesi bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No. 633, s. 133. Arapça olarak kaleme alınmış olan vakfiyyeyi okuma konusunda yardımını esirgemeyen M. Cemâl Öztürk'e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

²¹ Begova Câmi'i'nde yerine getirilen ibadetlerin şekli ve içeriği ile ilgili olarak bkz. Mahmud Traljic, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 315-320.

Muhammed[sav]'e, âline, ashâbına ve hazret-i vâkıfın ruhuna, bütün Müslümanların ruhlarına bağışlayacaklardır.

- Müsebbihinden (tesbih çekenlerden) 5 nefer her gün öğle namazından sonra bu câmi'de tesbihi (subhânallâh-elhamdülillâh-Allâhuekber) tekrar edecektir²².

- Cuma günleri dışında her gün öğle namazından önce ve ikinci namazından önce kürsüde mahfil reisi (başmüezzin) tarafından aşır okunacaktır.

Vakıfnâmede câmide yapılması şart koşulan ibâdetler o tarihten itibaren ifâ edilegelmiş olup, bugün hâlâ bu vakıfnâmede yazan şartlar üzere öğle namazlarından sonra hatim okunmaktadır. Her gün 30 cüzhân aynı zamanlı olarak kendilerine düşen cüz'ü okumakta ve hep birlikte yukarıda belirtildiği üzere hatim duâsı etmektedirler. Dolayısıyla bu şekilde Gâzî Hüsrev Bey'in ruhu her gün şâd edilmektedir. Bu hatimle birlikte câminin belli bir köşesinde tevhîd okuyan beş kişi okudukları bu tevhîdleri de Gâzî Hüsrev Bey'in ruhuna hediye etmektedirler²³.

Su Kanalları: Câminin şadırvanlarından yazın soğuk, kışın sıcak akan su, 7 kilometre uzunluğunda bir su kanalı yapılmak suretiyle şehrin dışından getirilmiştir²⁴. Su kanalının yapımı câminin yapımı ile beraber gerçekleşmiş olmalıdır. 1531 yılındaki vakıfnâmede câmi görevlileri arasında "mâi'l-câri" havuzu hâdimine, yevmî iki dirhem ücret belirlenmiştir²⁵. Bu su kanalından sadece câminin şadırvanları için değil Gâzî Hüsrev Bey vakfının diğer tüm binâları için de su sağlanmıştır. Sâlih Sıdkı Efendi'nin ifâdesine göre "*Saraybosna şehrine bir sâ'at bu'd mesâfeden (şimâl tarafından) götürülen Crnil (Karani) nâmında mâ-i lezîz mevâkı-ı hayrîta ve avâmın muhtâc olduğu mahallâta taksîm ile yirmi bir mahalde cereyân eder*"²⁶.

²² Cumhür tesbih: câmi ve dergâhlarda namaz sonrası cumhür müezzinlikte cehren tesbihlerin söylenmesidir. Bkz. Mehmet Cemâl Öztürk, *Cerrâhilik*, İstanbul 2004, s. 244-245.

²³ www.rijaset.ba ; www.vakuf-gazi.ba Bosna ve Hersek İslam Birliği'nin ve ayrıca Husrev Bey Vakfi'nin web sayfasında vakfın günümüz mütevellisi Mustafa Vatrenjak tarafından vakf ile ilgili bilgiler verilmiştir.

²⁴ 7-10 Kasım 2006'da Bosna ve Hersek'te Milli Anıtların Korunması ile ilgili komisyon Gâzî Hüsrev Beg Câmii'ni Bosna-Hersek'in milli anıtı olarak ilân etmiş ve kânun ile koruma altına almıştır. (Bkz. www.aneks8komisija.com.ba - Bosna ve Hersek Milli Anıtları Koruma Komisyonu web sayfası (stranica Bosna i Hercegovina Komisija/Povjerenstvo za Očuvanje Nacionalnih Spomenika)

²⁵ Abdurrahman Hukić, "Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa", *Analî Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 238.

²⁶ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 251): "ve ayyene li-hâdimi havzil-mâi'l-câri imâmi'l-câmi'i-şerîf, haremi'n-nazîf fi kulli yevmin dirhemeyn"*

²⁶ *Tarih-i Bosna, s. 240.*

Hânkâh: Hüsrev Bey'in, câmi için 11-21 Aralık 1531 tarihinde hazırlattığı vakfiyyede imâret, hânkâh ve mektebden de bahsedilmektedir²⁷. Dolayısıyla hânkâhın da câmi ile aynı zamanlı yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Vakfiyyede Hüsrev Bey'in "zikri geçen câmi'de, savâmi' ve büyût mesâlihi için 15 hücreyi müstemil bir hânkâh inşâ ettiği ve vakf-ı sahîhle vakfettiği, tâife-i mutasavvifeye zâviye, sâlikîn olanların meşâyihine mesken kıldığı" belirtilmektedir²⁸. Hüsrev Bey hânkâhı şeyhliğine Halvetiyye'nin kâmilinden bir şeyh ta'yin edileceği de vakfiyyede açık surette kayıtlıdır. Şeyhe evkâfın mahsûlatından 20 dirhem yevmiye tahsis edilmiştir. Sâlikine yani orada kalan dervişâna da, her ay 10 dirhem verilecektir²⁹.

Câminin kuzeyinde bulunan hânkâh, ilk defa 1697'de Prens Eugena Savoy'un Avusturya ordusu ile Saraybosna'yı istilâ ettiği ve bütün şehri yakıp yıktığı dönemde yanmış ve harâb olmuştur. Yeniden onarılmış ve daha sonra 1755, 1831 ve 1852 yıllarında başka yangınlara marûz kalmıştır³⁰. Ancak Hüsrev Bey vakfının zengin olması, bu hânkâhın her defa yeniden hayata dönmesini sağlamış ve 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar da "mürîdleriyle mâl-â-mâl olub müstemiren taallum-ı 'ilm ve tevhid ve tilâvet-i zikr ve tevhid"³¹ olmuştur. Hânkâh kuruluşundan itibaren, Hüsrev Bey'in vakfiyesinde de belirtildiği üzere Halveti tarikatına mensup iken, daha sonra burada Nakşibendi tarikatının etkin olduğu görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında hânkâhın başında Nakşibendi bir şeyh bulunmaktaydı, ancak dervişler yoktu. Bunun yerine odalarda Kurşumlu Medresesi'nde ve hânkâhta eğitim gören softalar vardı³². Gazi Hüsrev Bey'in hânkâhı 1931 yılında yıkıldı.

İmâret ve Zâviye: Hüsrev Bey'in 11-21 Aralık 1531 tarihli câmi ile ilgili vakfiyesi yukarıda da söylendiği üzere imâreti de kapsamaktadır. Vakfiyyede kaydedildiği şekliyle "imâret ve zâviye" câminin batı tarafında, yüksek, güzel yapılı, fevkânî ve tahtanî 4 evi müstemil binâ edilmiştir. Zâviyenin burada bir nevi misâfirhâne anlamı taşıdığı görülmektedir. Vakfiyyeye göre

²⁷ Vakıfnâme (Tarih-i Bosna, s. 243-256).

²⁸ Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 235).

²⁹ Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, 235).

³⁰ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999, s. 164-165.

³¹ Tarih-i Bosna, s. 240.

³² Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", s. 89.

burada ribâta yani zâviyeye gelen misâfirlerin hayvanları için ıstabl (ahır), ayrıca beyt-i matbah, mahbez, furn (fırın), anbar ve bunların dışında bir imârette bulunması lâzım gelen her ne ise bulunacaktır. İmâretten misâfir, ulemâ, meşâyih, sulehâ, eşrâf, sâdât, fukarâ, mesâkin, gurebâ ve sâ'ir ebnâ-i sebîl (yolda olanlar) istifâde edecektir. Vakfiyyede belirtilen malzeme ve miktar ile sabah ve akşam muayyen yemekler pişirilecektir. Cuma akşamları, Ramazan geceleri ve bayramlarda pişirilen malzemenin miktarı diğer günlerden daha fazladır. Ayrıca câmi ve imâret hüddâmına sabah-akşam pişirilen yemekten verilmesi de vâkîf tarafından şart koşulmuştur. İmâretin şeyhine yevmî 8 dirhem ve nakîblerinden her birine 2 dirhem ücret tahsis edilmiştir. İmâretin vekilharcı (4 dirhem), ferrâşî (4 dirhem), kiler zâbiti (4 dirhem), anbar muhâfızı (3 dirhem), ıstabl hâdimi (2 dirhem), aşçısı (3 dirhem), ekmekçisi (3 dirhem), kapıcısı (2 dirhem), bulaşıkçısı (2 dirhem), et hammâlına (1 dirhem) kadar tüm diğer çalışanlarının alacakları ücretler de bu vakfiyye ile belirlenmiştir³³.

İmâret 19. yüzyılın sonlarına kadar işlevini sürdürmüştür. Bu yüzyılda imârete “*ale't-tevâli zuafâ-i ibnû's-sebil ve fukarâ-yı mârrîn ve âbirîn nüzûl ve mühimmât olub anlara ve râkiben gelenlerin hayvanlarına zad ve züvvâr-ı lâzime itâ olunur. La-ekall on misâfiriden eksik olmayub ve bir gündün bir seneye kadar meks ve ikâmet edenleri vuku'u bulur*”³⁴. Ancak yüzyılın sonlarında burası kapatılmıştır³⁵.

Mekteb: Mektebin kuruluşu ile ilgili kesin bir tarih bulunmamakla birlikte, yukarıda zikri geçen vakfiyyeden onun câmi' ile aynı zamanda yani 937 (1530/31)'de yapıldığı söylenebilir. Mektebin binası vakfiyyeye göre câmi'nin doğu tarafında bulunmaktaydı (cenbi'ş-şarki)³⁶ ve *dâru't-ta'lim* olarak vasıflandırılan bu mektebin muallimine günlük 5 dirhem, yardımcısı halifeye 2 dirhem ücret tahsis edilmişti.³⁷ Burada musalli (namaz kılan) iki nefer hergün 5 vakit namazın akabinde 4 rekat nafile namazı kılarlar ve sevabını vâkîfin ruhuna bağışlarlar, bunlardan her birine de 5'er dirhem

³³ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 252).*

³⁴ *Tarih-i Bosna, s. 240.*

³⁵ Abdurrahman Hukic, “Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 236.

³⁶ *Vakıfnâme*'de mektebin yeri “fi cenbi'ş-şarki” olarak tarif edilmektedir. Ismet Kasumović mektebin câminin kuzeydoğusunda bulunduğunu belirtmektedir. (*Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 96)

³⁷ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 251).*

verilir. Ayrıca “eytâm ve zü'efâ” çocuklara elbise için Ramazan bayramının her gününe 3'er dirhem vakfedilmiştir³⁸.

19. yüzyılda mekteb hâlen “*etfâl ve sibyan ile memlû olub mâ-hüve'l-'âde eyyâm-ı cumâtdan mâ'adâ sâ'ir günlerde sabahdan ikindiye dek ta'lim-i sibyan ve kıvâ'at-ı Kur'an olunur*”³⁹.

Mekteb, Eugena Savoy'un Saraybosna'yı ateşe verdiği 1697 yılına kadar günlük işleyişini normal akışı içinde devam ettirmiştir. Bu yangından sonra da bazı dönemlerde varlığı marûz kaldığı çeşitli yangınlarla (1788, 1831 ve 1842) tehlikeye düşmüşse de her seferinde onarılmıştır. Mekteb 1897 yılına kadar burada bulunmuş ve daha sonra Gül Hanına (Đulov Han) ve 1930/31'de Medrese'nin genişletilmesiyle özel bir eve taşınmıştır. Mektebde 1952 yılına kadar dersler devam etmiştir⁴⁰.

Yukarıda bahsettiğimiz inşası 937 (1530/1531)'de tamamlanan ve haklarında Aralık 1531'de bir vakıfnâme hazırlanan vakıf eserleri câmi, imâret ve zâviye, hânkâh ve mekteb Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki külliyesini oluşturmaktadır. 1540, 1565 ve 1604 tarihli tahrîr defterlerinde bu külliye bir de medresenin ve türbenin dâhil olduğu görülmektedir.

Medrese: Hüsrev Bey, câminin hemen karşısına, ancak câmiden birkaç yıl sonra annesi Selçuk Sultan adına bir medrese yaptırmıştır. Bu medresenin ana girişinde bulunan mermer tabakaya nakşedilmiş 3 beyitlik Arapça kitâbeye göre binanın tamamlanma tarihi 944 (1537/38)dür⁴¹.

Medrese'nin kitâbesi:

قد بنى هذا البنا للطالبين حسبة لله مسطى الساتلين
غازى خسرو امير ذى الجهاد منبع احسان فخر العادلين
قال فيض الرب تاريخاً له مجمع ابرار دار الكاملين

³⁸ Vakıfnâme, (*Tarih-i Bosna*, s. 251 - 252).

³⁹ *Tarih-i Bosna*, s. 240.

⁴⁰ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 98-99.

⁴¹ Mehmed Mujezinović, “Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka”, s. 98-99.

Yapımı 944 (1537/38)'de tamamlanan medresenin, yapılışı ve işleyişi ile ilgili vakıfnâme 26 Receb 943 (8 Ocak 1537) tarihini taşımaktadır⁴². Buna göre Hüsrev Bey medrese için bazı gayrimenküller yanında 700.000 gümüş dirhem vakfetmektedir, bunun 400.000 dirhemi öğrencilerin ikâmet edecekleri 12 odalı, sağlam yapılı, mimarî görüntüsü “vüzerâ ve ümerânın” yaptırdığı medreselere uygun bir medrese binasının yapımı için kullanılacak, yapım tamamlandığında, artan para ile kitaplar alınacaktır. Geri kalan 300.000 gümüş dirhem ise işletilerek geliri medresenin işlevi için harcanacaktır.

Nitekim Hüsrev Bey'in istediği gibi “âli ve kârgir” bir binâ kesme taşlarla inşâ edildi ve Hüsrev Bey “*Üsküb'den bîdâr ve şeydâ Hüsâmeddîn Efendi'ye yevmî elli akçe vazîfe ile tedrisiyyeyi in'âm ve ihsân eyledi*”⁴³.

Medresede hizmet verecek müderrise yevmî 50 dirhem ücret tahsis edileceği vakıfnâme ile belirlenmiştir. En iyi öğrenciler arasından seçilmiş olan ve derslerde müderrise yardım eden muidlere de 4 dirhem verilecektir. Medresede tefsir, hadis, ahkâm, usûl, ma'ani, beyân ve kelâm dersleri ile “*mekân ve zamanın gerekli kaldığı ilimler*” yer alacaktır. Temel dersler yanında mekân ve zamanın gereğine göre ders belirleme ile ilgili vakıfnâme şartı medresenin zamanın gerisinde kalmaması, içinde bulunduğu çağı yakalaması adına oldukça önemlidir⁴⁴.

Bu medrese Firuz Beg ve Kemâl Beg medreselerinden sonra Saraybosna'da kurulmuş üçüncü medresedir⁴⁵. Selçuk Sultan adına yaptırılmış olmasından dolayı Selçukiyye adını almıştır. Ancak üstünün kurşunla kaplı olması sebebiyle daha çok Kurşumlu (Kurşumlîja) Medrese olarak bilinmektedir. Medrese Hüsrev Bey Medresesi olarak da anılmaktadır. Nitekim Evliyâ Çelebi Saraybosna'daki *dârü't-tedris-i alimân*'dan bahsederken bu medrese için “*cümleden mükellef ve ma'mûr u müzeyyen ve şirin Gâzî Hüsrev Bey medresesidir*” şeklinde yazmaktadır⁴⁶.

⁴² Bkz. VGMA, Defter No. 633, s. 139-142; Ćiro Truhelka, “Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 137; *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, s. XXVI-XXVIII.

⁴³ *Tarih-i Bosna*, s. 135.

⁴⁴ Omer Nakićević, “Mjesto Gazi Husrev-begove medrese u sistemu osmansko-turskog školstva i sistemu školstva u osmanskoj turskoj”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 258.

⁴⁵ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 162.

⁴⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 225.

Medrese de Gâzî Hüsrev Bey'in diğer binâları gibi ilki 1697'de olmak üzere çeşitli zamanlarda yangınlara marûz kalmış ancak taş yapısı sebebiyle tamamen yıkılmaktan korunmuştur. Vakfın zenginliği bu binânın da tekrar onarımını ve işlevinin devamını sağlamıştır. En son 1910 yılında yeniden elden geçirilen medreseye bu onarım sırasında yeni ilâveler yapılmış ve kısmen değişime uğramıştır⁴⁷. 1940 yılında medrese Gül Ağa Hanı'nda eğitime devam etmiş, sonra başka bir binaya nakledilmiştir. Ancak 1977 yılında Gül Ağa Hanı'na geri getirilmiştir⁴⁸.

Câminin hemen karşısında bulunan Kurşumlu Medresesi ise günümüzde Saraybosna'da çeşitli kültür ve sanat faaliyetlerinin sergilendiği bir mekân olarak muhâfaza edilmektedir.

Kütüphâne: Hüsrev Bey Medresesi ile ilgili 26 Receb 943 (8 Ocak 1537) tarihli vakfiyyede, medrese yapımı için 700.000 gümüş dirhem vakfedilmiştir. Bunun 400.000 dirhemi binanın inşasına ayrılmış, artan miktar ile medrese talebesi ve ilme meraklı diğer kimselerin faydalanması için kıymetli ve öğretici kitapların alınması şart koşulmuştur⁴⁹. Gâzî Hüsrev Bey'in bugün hâlâ hizmet veren ve adı dünyaca bilinen kütüphânesinin nüvesi bu şekilde oluşturulmuştur.

Gâzî Hüsrev Bey Kütüphânesi'nde bulunan kitapların ilk listesi 1863 sonrasına aittir. Bu dönemde kütüphâne fizikî olarak Kurşumlu Medresesinden ayrılmış ve Bosna Vâlisi Topal Osman Paşa'nın talimatı ile Hüsrev Bey Câmiî'nin güney batı ucundaki minaresinin yanında bulunan ayrı bir binaya taşınmıştır⁵⁰. Muvakkit Sâlih Sıdkı Efendi 1864-1888 yılları arasında kütüphânenin hâfız-ı kütüblüğünü yapmış ve bu sırada kütüphâne bulunan kitapların da bir listesini çıkartmıştır. Bu listeye göre kütüphâne o dönemde 840 mahtut, 321 matbu eser bulunmaktadır; hepsi birlikte kütüphânenin toplam eser sayısı 1.155'dir⁵¹. Ćiro Truhelka'nın 1912'de kü-

⁴⁷ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu*, s. 171.

⁴⁸ Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin 20. yüzyıldaki durumu için bkz. Kasim Hadžić, "Gazi Husrevbegova Medresa u Sarajevu (u razdoblju od 1920 do kraja 1982.)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 263-279.

⁴⁹ VGMA, Defter No. 633, s. 139-142; Ćiro Truhelka, "Gazi Husrevbeg, njegov život i njegovo doba", s. 137; *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, s. XXVI-XXVIII.

⁵⁰ Fikret Kardić, "Gazi Husrev Bey Kütüphânesi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, s. 458.

⁵¹ Nijaz Šukrić, "Objekti Gazi-begova vakufa i mogućnosti njihovi revitalizacije", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 296.

tüphanedeki kitaplar için verdiği sayı 1800'dür ve bunlardan 1000 kadarı el yazmasıdır⁵².

Sâlih Sıdkı Efendi, *Tarih-i Bosna* adlı eserinde de Gâzî Hüsrev Bey'in Kütüphanesi ile ilgili şunları yazmaktadır: “*ulûm ve fînûna müte'allik bin beş yüz kadar kütüb-i mütenevvi'ye tertib üzere vaz' olunmuştur ve ashâb-ı mutâla'aya inâe itmek için hâfız-ı kütüb nâmıyla iki zât mu'ayyen ve muhassısdır*”⁵³.

Hüsrev Bey Kütüphanesi 1935 yılına kadar Hüsrev Bey (Begova) Câmii'ndeki binada kalmış, o yıl Hünkar Câmii'nin yanındaki müftülük binasına taşınmıştır. 1992-1995 yılları arasında Bosna'da yaşanan savaşta kütüphâne de bombalanmış ve binası hayli harap olmuşsa da kitaplar gizli bir yere götürülmek suretiyle korunmuştur⁵⁴.

Gâzî Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bugün 80.000 cilt kitap, mecmûa, Doğu dillerinde, Boşnakça ve Batı dillerinde yazılmış belgeler bulunmaktadır. Bunlar arasında İslâmî ilimler ya da Doğu edebiyatı ile ilgili yazmalar dışında Bosna ve Hersek'in geçmişine ait pek çok belge bulunmaktadır. Meselâ, Bosna Hersek'in çeşitli bölgelerinden vakıfnâmelerin orijinalleri ya da sûretleri, şer'iyeye sicilleri burada toplanmıştır⁵⁵.

Türbe: Hüsrev Bey Câmii'nin doğu tarafında birbirine bitişik biri diğerinden biraz daha büyük iki türbe bulunmaktadır. Her ikisinin de üzeri 8 köşeli, kurşunla kaplı birer kubbe ile örtülüdür. Büyük olan türbe Hüsrev Bey'e aittir. Daha küçük olan türbede Hüsrev Bey'in kethüdâsı, önce Klis ve sonra Pojega sancağı beyi olan Murad Bey Tardiç medfündür. Murad Bey aynı zamanda Hüsrev Bey vakfının ilk mütevellisi olmuştur.

Hüsrev Bey'in türbesinde taş bir plaka üzerinde bulunan 3 beyitlik Arapça kitâbeye göre ölüm tarihi 948 (1541)'dir⁵⁶.

⁵² Ćiro Truhelka, “Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 71

⁵³ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

⁵⁴ Fikret Kardiç, “Gazi Husrev Bey Kütüphanesi”, s. 458.

⁵⁵ <http://www.ghbibl.com.ba/index.php> - Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi web sayfası.

⁵⁶ Mehmed Mujezinović, “Türski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka”, s. 99-100.

Hüsrev Bey Türbesi kitâbesi

بات خسرو بك بحال ليس نوم و هو معروف بعدل بين قوم
يسر الله له في قبره راحه الروح و عفوا قبل لوم
قال داع في الدعا تاريخه رحمه الماجد عليه كل يوم

Hüsrev Bey'in türbesinde kutsal emanetler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Peygamberin sakal-ı şerifi ve diğeri Medine'de bulunan türbedeki sanduka-ı şerifesinin örtüsüdür. Bu emanetler Saraybosna'ya 1875 yılında Sultan Abdülaziz tarafından gönderilmiş ve Gazi Hüsrev Bey'in türbesine yerleştirilmiştir. Ramazan'ın 27. gecesi (Leylü'l-kadr) emanetler türbeden çıkarılarak câmi mihrabının önündeki bir masada cemaate gösterilmektedir⁵⁷.

Murad Bey'in türbesi üzerinde de onun ölüm tarihini gösteren 2 beyitlik ancak bu defa Türkçe yazılmış bir kitâbe bulunmaktadır. Bu kitâbeye göre ölüm tarihi 952 (1545)'dir⁵⁸.

Murad Bey Türbesi kitâbesi

میر مراد جونکم دنیادن ایندی رحلت
هر کم اشتدی جان مراده رحمت

Gâzî Hüsrev Bey Evkâfının Gelir Kaynakları

Gâzî Hüsrev Bey'in yukarıda bahsettiğimiz imâret, câmi, medrese, hânkâh, mekteb ve türbeden oluşan külliyesi halkın dinî vecibelerini yerine getireceği, tedrisâtın yürütüleceği, yardımlaşma bilinci ile sosyal hayatın idame edileceği kurumlar olarak Saraybosna'nın dinî-sosyal-kültürel hayatının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Gâzî Hüsrev Bey, yapımına büyük özen ve önem verdiği bu binaların işlev ve bekâsı için de gerekli önlemleri

⁵⁷ Ćiro Truhelka, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", s. 73-74.

⁵⁸ Mehmed Mujezinović, "Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka", s. 102-103.

almış, büyük miktarda menkûl ve gayrimenkûl vakf etmiş ve vakfedilen bu gelirlerin nerelere ve nasıl sarf edileceğini vakfiyeler hazırlamak suretiyle belirlemiştir. Gâzî Hüsrev Bey'in evkâfı doğal olarak Bosna sancağı tahrîr defterlerine de yansımış, Bosna sancağı evkâfı ile birlikte kaydedilmiştir. Bosna sancağı evkâfını hâvî 1540, 1565 ve 1604 tarihli üç tahrîr defteri bulunmaktadır⁵⁹.

Bosna'nın, 1540'tan önce, Gâzî Hüsrev Bey'in yine Bosna sancak beyi olduğu zamanda, 1528/30'da yapılmış olan ve Bosna evkâfını içeren bir başka tahrîri daha bulunmaktadır. Ancak bu tahrîrde Hüsrev Bey'in evkâfı yer almaz, çünkü külliyeinin câmi, imâret, hânkâh ve mektebinden oluşan ilk kısmı muhtemelen tahrîr bittikten kısa bir süre sonra tamamlanmıştır. Dolayısıyla Gâzî Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki vakıfları tahrîr defterlerine ilk defa 1540/42 yılında kaydedilmiştir⁶⁰. Bu defterde "*Vakf-ı câmi-i şerîf ve imâret ve medrese-i merhûm Hüsrev Beg der nefsi-i Saray*" başlığı altında Hüsrev Bey'in söz konusu câmi, imâret ve medrese için vakfettiği menkûl ve gayrimenkûller kayıtlıdır.

1540/42 tarihinde Hüsrev Bey, câmi, imâret ve medresesi için Saraybosna'da çarşı içinde pek çok dükkân, ev, bağ, çayır, değirmen vakfetmiştir. Buralardan icâre yolu ile senede 9.250 akçe gelir sağlanmaktadır. Hüsrev Bey'in aynı tarihte 900.000 akçe nakdiyye vakfettiği görülmektedir. Bu menkûl vakfın yıllık rıbh geliri 90.000 akçedir.

Gâzî Hüsrev Bey'in vakfı Saraybosna'daki gayrimenkûller ve nakdiyye ile sınırlı değildir. Bosna sancağının diğer bazı nahiyelerinden ve hatta diğer sancaklardan da vakfedilmiş gelir kaynakları bulunmaktadır. 1540/42 tarihli tahrîr defterinde Hüsrev Bey vakfı için sadece Bosna sancağı ve Klis sancağından gelir kayıtlıdır. 1565 ve 1604 tarihli defterlerde bu vakıf gelirlerine Paşa sancağı ve Pojega sancağı gelirleri de ilave edilmiştir.

⁵⁹ TD.211 (1540-42), İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); MAD.625 (1563-65) İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD.11 (1604) (eski no: TD 477), Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi.

TD.11 ve 1604 yılına ait diğer iki cilt defterin [TD.6 (eski no 478) ve TD.5 (eski numara 479)] Boşnakça çevirileri, Zürih Boşnak Enstitüsü ve Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nün katkılarıyla 2000 yılında Saraybosna'da 4 cilt halinde yayınlanmıştır (*Opširni popis bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Boşnjački institut Zürih-odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, serije II, Sarajevo 2000): Cilt I/ 1-2 (TD.477): haz. Adem Handžić- Birinci cildin ilk kitabının başında Ahmed S. Aličić tarafından yazılmış bir Giriş bulunmaktadır; Cilt II (TD.478): haz. Snježana Buzov, düzeltmeler Lejla Gazić; Cilt III (TD.479): haz. Amina Kupusović.

⁶⁰ BOA,TD.211 (1540-42), s. 782-784.

Pojega sancağı dışındaki diğer yerler 1531 tarihli vakıfnâmede de zikredilmektedir. Tahrîr defterlerinde “hâsıl der livâ-i Paşa” şeklinde toplam gelir yekûnunun verildiği yerler, vakıfnâmeden anlaşıldığı üzere “Rumeli vilâyeti”nde Serez, Zihne ve Drama kazâlarında bulunmaktadır. Zihne ve Drama’da kendisine, babası Serez sancak beyi Ferhad Bey’den mirâs yoluyla intikâl etmiş köyler, Serez’de satın aldığı mezrâ ve çiftlikler Gâzî Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki evkâfına gelir kaydedilmiştir⁶¹. Bunun dışında Gâzî Hüsrev Bey evkâfına konu olan, diğer bölgelerdeki bütün arazi ve köyler, Gâzî Hüsrev Bey’in bizzat fethine iştirak ettiği, daha doğru bir ifade ile fetrettiği yerlerdir ve Kânûnî Sultân Süleymân tarafından kendisine temlik edilmiş emlâkıdır.

1540/42 tarihinde Bosna’da Teşany (Teşne) ve Yaytse (Yayçe) nahiyelerinde köy, mezrâ, bağ ve bahçeler, değirmenler Hüsrev Bey mülkü olarak “ellerinde olan mülknâme ve snurnâme-i hümayûn mücebince defter-i cedide öşrden mu’âfiyyet üzere sebt olundu ki üzerinde sâkin olan re’âyânın rüsûmları mîrî için ve sâ’ir mahsûlât ve öşr-i hubûbât vakf için zabt olunur”.⁶² 1563/65 tarihli defter kayıtlarında da bu emlâkın Hüsrev Bey’e serbestiyyet üzere “memnû’u’l-kalem ve maktû’u’l-kadem” padişah tarafından temlik edilip, mülknâme-i hümayûn sadaka edildiği, açık bir sûrette belirtilmiştir⁶³.

1540/42’de Saraybosna’daki vakfına Hüsrev Bey’in Teşany nahiyesindeki⁶⁴ “çiftlik” mülkünden 6.286 akçe ve Yaytse nahiyesindeki “çiftlik” mülkünden ise 7.643 akçe gelir gelmektedir. Hüsrev Bey’in Klis sancağında Kliçevats ile Ostrovitsa kaleleri arasında bulunan mevkide sahip olduğu mülk çiftliği, Obrovats Kalesi yakınlarında Zrmanya Nehri üzerinde bulunan değirmenleri de, Hüsrev Bey’in Saraybosna’daki binaları için vakfedilmiştir. Teşany ve Yaytse’deki aynı uygulama ile buradaki reâyânın raiyyet rüsûmu devlet için ve sâir mahsûlât ve öşr-i hubûbât geliri vakf için toplanmaktadır ve 1540/42 tarihinde vakf için buradan elde edilen gelir 500 akçedir.

⁶¹ *Vakıfnâme, (Tarih-i Bosna, s. 244-245.)*

⁶² BOA, TT. 211 (1540-42), s. 783-784.

⁶³ BOA, TT. 435 (1563-65), s. 335, 531. Adem Handžić’e göre bu mülk-nâme 940 muharreminin ilk on günü içerisinde yani 23 Temmuz-1 Ağustos 1533 tarihleri arasında düzenlenmiştir. Adem Handžić, «Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće», *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, s. 209-210.

⁶⁴ Gazi Hüsrev Bey’in Teşany nahiyesindeki vakfı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmed Handžić, “Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanskoj najiji u XVI stoljeću”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga II-III, Sarajevo 1974, s. 161-174.

Vakfın 1540/42 tarihlerinde gayrimenkül gelirlerinin yukarıda verdiği-
miz rakamlarının toplamı 23.679 akçedir. 900.000 akçelik nakdiye geliri ile
birlikte toplam gelir miktarı 113.679 akçe olmaktadır.

1540/42 tahririnde vakfın, imâret, câmi ve medreseye ait olduğu kay-
dedilmiştir. 1563/65 tahririnde ise bunlara ilaveten vakf, hânkâh, mekteb ve
Hüsrev Bey'in kendi türbesini içermektedir: "*Vakf-ı imâret ve câmi' ve medrese
ve hânkâh ve mekteb ve türbe-i Hüsrev Beg, der nefsi-i Saray*".

1563/65 tarihli tahrirde şehir merkezinde vakfedilen gayrimenkül sayı-
sı ve gelir miktarında 1542'ye göre büyük bir artış görülmektedir. Gâzi Hüs-
rev Bey'in Saraybosna'daki evkâfi arasında bulunan kervansaray ve hamam
da geliri vakfa dâhil edilen gayrimenküller arasında bu tarihte karşımıza
çıkılmaktadır. 1565'te vakfın gelirleri arasında câmi yakınlarındaki kervan-
saray senelik 30.000 akçelik kira geliri ile en yüksek gelir kaynağını oluşturu-
maktadır. Bunu 11.566 akçe ile kervansaray etrafındaki 55 büyük dükkân,
8.706 akçe ile câmi etrafında ayakkabıcılar çarşısında 61 dükkân, 6.000
akçe ile Haseki Mescidi yakınlarında bulunan hamam izlemektedir. Hüsrev
Bey, Saraybosna çarşısında ilâveten yine pek çok dükkân, bir kısım ev, bir
bozahâne, birkaç zemin ve çayırı vakfına dâhil etmiştir. Saraybosna çarşı-
sında vakfedilen gayrimenküllerden elde edilen toplam gelir 72.496 akçe-
dir. 1540 yılında bu miktar yukarıda da görüldüğü üzere 9.250 akçe idi. Bu
miktarı Hüsrev Bey'in 900.000 akçe nakdiye vakfının 90.000 akçelik yıllık
gelirini de ilâve ettiğimizde Saray nefsinde vakfın toplam geliri 162.492'ye
yükselmektedir⁶⁵.

1540/42'de Hüsrev Bey'in, Bosna sancağında Teşany ve Yaytse'de mülk
çiftliği dâhilinde zikr edilen mezraalar 1565'te karye olarak gelişmişler-
dir, zaten karye olan yerleşim birimleri de büyümüşlerdir. 1540'ta Teşany
nâhiyesinde ra'yyet rûsûmu hâricinde bütün vergileri vakf için zabt edilen
yerleşimlerden 6.280 akçe gelir elde edilirken 1565 yılında bu rakam 51.165
akçeye yükselmiştir. 1540'ta Yaytse nahiyesi vakıf köylerinden toplanan 7.643
akçelik gelir miktarı da 1565 yılında artış göstererek 21.459 akçe olmuştur.

Hüsrev Bey'in Bosna sancağı dışındaki bölgelerdeki emlak-ı vakfından,
Klis sancağındaki yerlerden 1542 yılında 500 akçe elde edilirken 1565'te bu

⁶⁵ Katip yekûnu 162.492 akçe olarak vermiştir (BOA, *MAD 625 (1563-65)*, s. 356), ancak vakfın tüm
gelirini tek tek hesapladığımızda katibin verdiği yekûndan 4 akçelik bir farkla 162.496 akçe olmaktadır.

yekûn miktarı ez-ziyâde 12.000 akçe ile 12.500 akçeye yükselmiştir. 1565 yılında vakfa Paşa sancağı ve Pojega sancağından da gelir kaydedilmiştir. Gâzî Hüsrev Bey'in buralardaki vakfedilmiş emlakından elde edilen yekûn miktarı 20.000 akçedir.

Nihâyet, 1565 yılında Saraybosna'daki imâret, câmi, mekteb, hânkâh, medrese ve türbesinden oluşan külliyesi için Hüsrev Bey'in vakfettiği menkûl ve gayrimenkûllerin Bosna sancağındaki değeri yıllık 235.116 akçe, Klis, Paşa ve Pojega sancaklarındaki vakıflarının değeri 32.500 akçe olup vakfın toplam geliri 267.616 akçe etmektedir. Bu gelirin hangi sûretle harcanacağı da defterde şu şekilde belirtilmiştir:

MİNĦÂ EL-İHRACÂT

Be cihet-i nezâret-i mirlivâ ve kuzât ve tadrîs ve tevliyet ve hitâbet ve imâmet ve eczâhânân ve sâ'ir cihât-ı hüddâm-ı imâret ve câmi' ve medrese ve hânkâh ve mekteb ve türbe-i merhûm 140.220

Mesârif-i kilar ve matbah ve anbar ve meremmât ve harac-ı me'kulât-ı sâ'ire der imâret-i m. 138.658

YEKÛN 278.878

1540/42 tarihinde Hüsrev Bey'in 900.000 akçe olan nakid para vakfı 1565 yılında da aynen korunmuştur. Bu nakid paranın % 10 ribh ile yıllık getirisi 90.000 akçe idi. Hüsrev Bey'in bütün vakıf gelirininin 1/3'ini bu nakdiye vakfının ribhı oluşturuyordu.

Hüsrev Bey'in vakıflarının yönetimi ile ilgili farklı tarihlerde 3 vakıfnâme hazırlanmıştır⁶⁶. Bunlardan ilki daha önce de bahsettiğimiz üzere câmi, imâret, mekteb ve hânkâha vakfedilen gelir kaynakları ve buraların işleyişi ile alakalıdır ve 1531 Aralık ayı (fi-eva'il-i cemaziyelevvel sene 938) başında hazırlanmıştır. İkinci vakfiye 8 Ocak 1537 (26 Receb 943)'de

⁶⁶ Vakıfnâmeler Ćiro Truhelka'nın «Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba» (Sarajevo 1912) adlı eserinde ve *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice* (Sarajevo 1932)'de yayınlanmıştır.

medrese için hazırlanmıştır. 4 Kasım 1537 (evvel-i cemaziyelahir sene 944) tarihli üçüncü vakıfnâme ile Hüsrev Bey, nefsi Saray'da bina ettiği mescid için Zihne kazasında değirmenler ve Dobor kalesinde 150 adet kovan ve binalar vakfetmiştir⁶⁷. Hüsrev Bey'in para vakfının nasıl kullanılacağı 1537 tarihli medrese ile alâkalı ikinci vakfiyede belirtilmiştir. Bu vakfiyeye göre 700.000 gümüş dirhemin 400.000 gümüş dirhemi medrese yapımı için kullanılacak ve geri kalan 300.000 gümüş dirhemi güçlü bir garanti ve emin bir kefil vasıtasıyla her yıl 1/10 alınmak sûretiyle rıbha verilecektir⁶⁸. Konuyla ilgili çalışanlar 300.000 gümüş dirhemi 1.200.000 akçeye denk olarak hesaplamışlardır⁶⁹. Ancak tahrir defterlerine rıbha verilen nakid para miktarı 900.000 akçe olarak yansımıştır.

Aynı vakıfnâmede, vakfedilen nakdin kimlere borç verileceği de belirlenmiştir. Buna göre söz konusu parayla *"servet ve mal sahibi, güvenilir ve namuslu, âlemde yalancılık ve haksızlıkla değil hüsn-i muamele ile meşhür tüccar, zana'atkar ve rençberlerle iş yapılacak, ümeraya, valilere, müderrislere, kâdulara, askerlere, erbâb-ı timâra, fasıklara, borçlulara, yalancılık ve dolandırıcılığa meyli olanlara borç verilmeyecektir"*⁷⁰. Görüldüğü üzere Gâzî Hüsrev Bey'in vakfettiği para öncelikle ekonomi ile yakından ilgili sınıfa, borcunu düzenli ve zamanında geri ödeyecek dolayısıyla nakid paranın varlığını tehlikeye sokmayacak olan emin kimselere verilmektedir. Avdo Sućeska, vakıfnâmede kendisine borç verilmesi yasak olan kimselere bu yasağın getirilmesinin sebebini, o kimselerin buldukları hizmet ve mevkinin geçici ve süresinin belirsiz karakterde olmasına bağlamaktadır. Bu konumda birine borç para vermek, vakfın bundan kazanç elde etmesi bir yana ana parayı da kaybetmesine yol açabilir. Bu sebeple borç verileceklerin dâ'imî bir işle meşgul olmaları, öncelikle üretimin gerçekleştiği bir işle meşgul olmaları önemlidir⁷¹.

Hüsrev Bey'in bir nevi kredi şeklinde kullanılan nakid vakfı o dönem için büyük bir meblağdır ve bu vakıf pek çok araştırmacı tarafından dönemin bankası şeklinde değerlendirilmiştir⁷². Saraybosna'da Hüsrev Bey dışın-

⁶⁷ VGMA, Defter No. 633, s. 142.

⁶⁸ VGMA, Defter No. 633, s. 139-142.

⁶⁹ Avdo Sućeska, makalesinde bu değeri Vladislav Skarić'in *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije* (Sarajevo 1937) adlı eserinden aktarmaktadır. ("Vakufski krediti u sarajevu ...", s. 103).

⁷⁰ VGMA, Defter No. 633, s. 139-142.

⁷¹ Avdo Sućeska, "Vakufski krediti u sarajevu ...", s. 109.

⁷² Avdo Sućeska, "Vakufski krediti u sarajevu ...", s. 103.

da da rıbha verilmek üzere nakid vakfedenler mevcûdtdur, hatta sayıca da fazladır. Ancak hiçbirinin meblağı Gâzî Hüsrev Bey'in vakfettiği meblağ ile kıyaslanamaz. Borca verilen ve bu borç karşılığı belli bir kârın elde edildiği küçük meblağlı para vakıfları genellikle kâdı huzurunda tasdik edilmiş ve dolayısıyla sicillere de yansımıştır. Avdo Sućeska'nın 1564, 1565 ve 1566 tarihli sicil kayıtlarından tespit ettiği 53 para vakfının toplamı 455.512 akçedir; buna sicillerde bulunmayan ancak varlığı bilinen Çıkrıkçı Muslihiddin'in 32.000 (8.000 gümüş dirhem) akçelik⁷³ nakdini eklediğimizde hepsi 487.512 akçe etmektedir. Hüsrev Bey'in nakid vakfı dışında, o dönemde mevcûd diğer nakid vakıfların toplamı olan 487.512 akçe, Hüsrev Bey'in 900.000 akçelik para vakfının yarısından biraz daha fazladır.

1565 tarihli vakıf kayıtlarından da görüldüğü üzere Gâzî Hüsrev Bey'in evkâfının geliri zaman içinde artarak çoğalmaktadır. 1604 tarihli tahrir kayıtları da bunu teyid etmektedir.⁷⁴ Öncelikle 1542 ve 1565'te 900.000 akçe olan nakdiyyenin 1604 yılında 44.974 akçe artışla 944.974 akçe olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu nakdiyyenin % 10 getirisi ile yıllık rıbh geliri de 90.000 akçeden 94.479 akçeye yükselmiştir. Saray nefsinde vakfedilmiş gayrimenküllere baktığımızda, kervansarayın 1565'te 30.000 akçe olan yıllık icâre gelirinin 47.000 akçe ve hamamın 6.000 akçe olan yıllık icâre gelirinin 7.117 akçe olarak arttığını görmekteyiz. Ayrıca câmi etrafında bulunan hâffâfın yani ayakkabıcılar çarşısında 1565 yılında 61 bâb olan dükkân sayısının 1604'de 92'ye çıkmasıyla birlikte bu kalemden elde edilen gelir de artmıştır; 1565'te 8.706 akçe olan gelir 1604'te 12.278 akçedir. Diğer gelir kalemleri 1565 yılında gördüğümüz şekildedir. Saraybosna şehir merkezindeki gayrimenküllerin toplam yıllık icâre geliri 94.274 akçedir, bu miktara nakdiyyenin yıllık 94.479 akçe rıbh gelirini de eklediğimiz vakit meblağ 188.754 akçe etmektedir. 1565 yılı Saraybosna şehri gayrimenkülleri ve nakdiyye gelirlere göre 1604 yılında 26.262 akçelik bir artış olmuştur.

Gâzî Hüsrev Bey'in evkâfının 1604'te Bosna sancağında Teşany nâhiyesindeki vakıf köylerinden 57.453 akçe, Yaytse nâhiyesindeki vakıf köylerinden 25.338 akçe geliri bulunmaktadır. Bu iki nâhiyenin söz konusu

⁷³ Muslihiddin Çıkrıkçı Saraybosna'da bir câmi, 1 mekteb ve Visoko'da bir mekteb ile bir köprü yaptırmış ve bunlar için gayrimenkuller yanında 8.000 gümüş dirhem nakid vakfetmiştir. Bkz. Hamdija Kreševljaković, "Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, god. VI (1938.), br. 1, Sarajevo 1938, s. 17-38.

⁷⁴ Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, TD.11 (1604).

köylerinden 1565 ve 1604 yıllarında elde edilen gelir miktarını kıyasladığımızda da bir artış göze çarpmaktadır: Teşany nâhiyesinden 1565'te elde edilen vakıf geliri 51.165 – 1604'teki miktar 57.453 akçedir; gelirden 6288 akçelik bir ziyâdelik söz konusudur. Yayıtse nâhiyesinden elde edilen vakıf geliri 1565 yılında 21.459 akçe- 1604 yılında 25.338 akçedir; burada da 3879 akçe artış olmuştur.

Evkâfın Klis sancağında bulunan yerlerinden geliri 52.867 akçedir. Tahrir defterindeki kayda göre bu gelirin "*defter-i atik*"deki değeri 40.367 akçedir. 1565 yılından sonra yapılmış tahrirler olmakla birlikte, bu tahrirlerin defterlerinden bugüne ancak kısmi parçalar kalmıştır. Dolayısıyla bizim elimizde 1604'ten bir önceki vakıf kayıtları 1565 tarihli olanlardır ve bu tarihte ise Klis sancağındaki yerlerden 12.500 akçe alındığı görülmektedir. Demek ki bu gelir 1565 yılında 12.500 akçe iken daha sonraki tarihlerde 40.367 akçeye ve nihâyet 1604 yılında 52.867 akçeye yükselmiştir. 1604 yılında vakfa Paşa sancağından 12.711 akçe ve Pojega sancağından 10.632 akçe gelmektedir.

Vakfın 1604 yılındaki toplam gelir miktarına baktığımızda vakfın Bosna sancağı dâhili ve hâricinden, menkûl ve gayrimenkûl bütün gelirlerinin 347.755 akçe olduğu görülmektedir. Bu miktarın 271.545 akçesi Saraybosna şehir merkezi, nakdiyye, Teşany ve Yayıtse nâhiyesi gelirleriyle Bosna sancağından ve 76.210 akçesi Bosna sancağı dışında yukarıda zikrettiğimiz sancaklardan elde edilmektedir.

1604'te vakfın giderleri yine 1565 yılında olduğu gibi toplam 278.878 akçedir. Bunlardan 140.220 akçe evkâfa hizmet verenlere ve 138.658 akçesi imâretde kiler, mutfak, anbar ve sair giderler için ayrılmıştır. Giderler karşılandıktan sonra 68.877 akçe evkâfın kasasına kalmaktadır.

Yıllara Göre Vakfın Toplam Gelir Miktarı

	1542	1565	1604
Nefs-i Saray'daki gayrimenkûl ve nakdiyye gelir toplamı	99.252	162.492	188.754
Bosna ve diğer sancaklardaki nahiyelerden gelir toplamı	14.429	104.624	159.001
Vakfın toplam geliri	113.681	267.116	347.755

Hüsrev Bey'in Saraybosna'da vücûda getirdiği yapılar yukarıda konu ettiğimiz bir külliye oluşturan câmi, mekteb, hânkâh, imâret, medrese ve türbeden ibâret değildir. Bunlar hayatta iken binâ ettiği, binâ etme amacına uygun olarak faaliyet göstermeleri ve hem binâların hem faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamak için zengin bir vakıf bıraktığı yapılardır. Hüsrev Bey'in bânisi olduğu başka binalar da vardır, ancak bunlar kendi varlıklarının devamını kendileri finanse etmektedirler ve hatta yukarıda saydığımız binâlara gelir sağlamak adına Hüsrev Bey vakfına dâhildirler. Hüsrev Bey Hamamı ve Kervansarayı bu tür yapılardandır.

Hamam: “*Zukûr ve nisâya mahsûs cesîm ve vâsi' çifte hamâm*”ın⁷⁵ yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hüsrev Bey külliyesi için hazırlanmış olan üç vakıfnâmede de zikri geçmez, 1540 yılında da henüz Hüsrev Bey vakfının gelir kalemlerinden biri değildir. Ancak 1565 tarihinde çıkar karşımıza: *hammâm der kurb-ı mescid-i Haseki*⁷⁶. Vakf için bu hamamdan icâre ile yıllık 6.000 akçe gelir elde edilmektedir. 1604 yılında hamamın geliri 7.117 akçedir.

Hüsrev Bey evkâfına ait Kasım 1537 tarihli son vakıfnâmede ve 1540/42 tarihli tahrîrde adının zikredilmiyor olması hamamın bu tarihlerden sonra yapıldığını ya da tamamlandığını göstermektedir. Hamam 1914 yılına kadar işlevini yerine getirmiştir. Daha sonra farklı amaçlarla kullanılan hamam, 1992-1995 yıllarında Bosna'da yaşanan savaştan nasibine düşeni almış, büyük ölçüde hasar görmüştür. Savaş sonrası burası Boşnak Enstitüsü'ne tahsis edilmiş ve bu enstitü tarafından aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır. Şimdi Saraybosna'da Mula Mustafa Başeski caddesinde hemen Katedralin karşısında iki büyük ve sekiz küçük kubbesi ile hamam eski görüntüsüne kavuşmuştur ve Boşnak Enstitüsü olarak hizmet vermektedir.

Kervansaray: Hamam gibi kervansaray da ilk defa 1563/65 tarihli tahrîr kayıtları arasında zikredilmektedir; vakıfnâmede de 1540/42 tarihli tahrîr kayıtları arasında da kervansaraydan bahsedilmez. Nitekim bunlar bize kervansarayın 1540/42 ile 1563/65 arasında bir zamanda inşâ edilmiş olduğunu göstermektedir. Hüsrev Bey'in ölüm tarihi 18 Haziran 1541 olduğuna göre hamam ve kervansarayın onun sağlığında yapılmaya başlanmış, ancak ölümünden sonra tamamlanmış olması da muhtemeldir.

⁷⁵ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

⁷⁶ BOA, MAD.625 (1563-65), s. 356.

1565 yılında “*kârbânsarây der kurb-ı Câmî*”den Hüsrev Bey’in imâret, câmi, medrese, hânkâh, mekteb ve türbesi vakfı için icâre yoluyla yıllık 30.000 akçe gelir elde ediliyordu. Bu gelir miktarı vakfın Saraybosna şehir merkezindeki diğer gayrimenkül gelirleri arasında en yüksek olanı idi. Kervansarayın etrafında büyük dükkânlar yer alıyordu şöyle ki 1565 yılında “*dekâkîn-i kârgîr der etrâf-ı kârbânsarây*” olarak 55 adet dükkân kaydedilmişti ve bunların toplam yıllık kirası vakfa 11.566 akçe getirmekteydi. 1604 yılında kervansarayın yıllık getirisi 47.000 akçeye yükselirken etrafındaki dükkânların gelir miktarında bir değişiklik olmayıp, yine 11.566 akçe idi.

Taşlıhan adı ile tanınan bu kervansaray “*tahtâni ve fevkâni olarak mahzenler heyetinde altmış kadar odayı hâvî kârgîr bir kârbân-ı kebîrdîr ve odaların pîşgâhında olan gezindiler dâhi kemerler üzerine mebnî*”⁷⁷ dir. 1697 ve 1832 yangınlarından sonra tekrar yapılan kervansaray⁷⁸ en son 1295 (1879)’de çıkan yangında büyük hasar ve tahrîbâta marûz kalmış ve bu defa onarımı gerçekleştirilmemiştir. 1912’de ise Taşlıhan’ın duvarları tamamen yıkılmıştır⁷⁹.

Gâzî Hüsrev Bey’in vakıfları arasında kervansaray ile birlikte bir de bedesten bulunuyordu. Bedesten, kervansaraya “*muttasıl derûnî altmış ve birûnî otuz dükkânı kadar müştemil ve kârgîr olarak sathı kurşunla örtülü*” bir binâ idi⁸⁰.

Bu ifâdeden anlaşıldığı üzere bedesten içeride 60 ve dışarıda 30 olmak üzere 90 civârında dükkândan oluşmaktadır. Bu dükkân sayısı 1604 tarihli defterde vakfın bir gelir kaleminde verilen dükkân sayısı ile örtüşmektedir. Defterdeki kayıt şöyledir:

“dekâkîn der sük-ı haffâfîn der etrâf-ı câmi’i m[ezbûr]- [Hüsrev Beg]

bâb 92

fi’l-asl bâb 61

ez-ziyâde 31”

Burada bir bedestenden bahsedilmemektedir ancak dükkân sayısı uyuşmaktadır. Daha önce “*61 bâb*” olan dükkân sayısı 1604 yılında 31 dükkân ilavesiyle 92’ye çıkmaktadır. Geriye doğru gidildiğinde 1563/65 tahririnde dükkân sayısının 61 olarak kaydedildiği görülmektedir. Burada da yine es-

⁷⁷ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

⁷⁸ Ćiro Truhelka, “Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba”, s. 98.

⁷⁹ Abdurrahman Hukić, “Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa”, s. 236.

⁸⁰ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

kiye göre bir artış söz konusudur: Eskiden “48 bâb” olan dükkân sayısı “73 bâb” ziyâde ile “61 bâb”a yükselmiştir. 1540/42 tarihli tahrir kayıtlarında ise 48 dükkân yazılıdır. Yani câmi yakınlarında olan bu dükkânlar 1540/42’de 48 adet iken 1565’de 61 ve 1604’te 92 adet olmuşlardır. Tahrir defterlerinde kayıtlı olan bu dükkânların bedesteni oluşturan dükkânlar olduğu düşünüldüğünde, bedestenin kuruluş tarihinin 1540/42 öncesine gittiği söylenilebilir.

Hüsrev Bey’in yukarıda bahsettiğimiz kendisine gelir kaynağı vakfedilen ve bizzat kendisi gelir kaynağı olarak vakf edilen bütün eserleri Saraybosna’nın kentsel gelişiminde büyük rol oynamış, câmi, mekteb, hânkâh, medrese, imâret ve hamâm kentteki dinî, sosyal, tedrisî; kervansaray ve bedesten ile çok sayıdaki muhtelif dükkân ise ticârî ve iktisadî yaşantının akışına ivme kazandırmıştır. 900.000 akçelik nakdiyye vakfı ise, Hüsrev Bey’in vakıf eserlerinin işlevi ve muhâfazası için ne kadar önemli ise tüccâr ve esnâfa kredi sağlamak açısından şehrin ekonomisinin gelişimi için o kadar önemli bir sermaye olmuştur. Gâzî Hüsrev Bey’in vakfı öyle zengindir ki, bu vakıfla Hüsrev Bey’in ölümünden yıllar sonra dahi, onun adına yeni eserler vücuda getirilmiştir. Moriça Han ile Gül Han (Gül Ağa Hanı), hastane ve saat kulesi bu şekilde vakfa sonradan ilâve edilen yapılarıdır.

Gâzî Hüsrev Bey’in vakfı yukarıda da zaman zaman bahsettiğimiz çeşitli yangınlarda büyük hasar gördü. En büyük tahribât 1697’de Prens Eugena komutasında Avusturya askerinin Saraybosna’yı istilâsı ve şehri ateşe vermesi sırasında gerçekleşmiştir. Bu tarihte vakıftan pek çok belge ve vakfedilmiş pek çok değerli eşya kaybolmuştur. Vakfın zarar gördüğü diğer yangınlar 1724, 1759, 1765, 1776, 1831, 1842, 1852 ve 1879’da meydana gelmiştir⁸¹ ve her yangından sonra bu eserler onarılmış ve Saraybosna şehir resminin vazgeçilmez tamamlayıcıları olmuşlardır.

Vakıf, bugün Bosna-Hersek sınırları dışında olan, Yunanistan ve Hırvatistan topraklarında bulunan evkâfını kaybetmiştir. Vakfın Bosna-Hersek sınırları içinde bulunan zirâî ve ormanlık arazilerinin büyük bir kısmı (107 bin dönüm), Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik-politik ilişkilerin değişime uğradığı süreçte, 1918-1933 yılları arasında gerçekleştirilen tarım reformu uygulamaları ile ve diğer bir kısmı (35 bin dönüm) İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1945 tarım reformu uygulamaları ile vakfın elinden alın-

⁸¹ www.rijaset.ba ; www.vakuf-gazi.ba

mıştır. Vakfın Saraybosna'da kendisine gelir getiren iş yerleri ve binalarına da 1958 yılında kamusallaştırma adıyla el konulmuştur. Bu zor durumda vakıf, Bosna-Hersek İslâm Birliği'nin destek ve organizasyonu sayesinde ayakta kalmıştır.⁸²

450 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdüren vakfın vâkıfı Gâzî Hüsrev Bey hakkında Sâlih Sıdkı Efendi'nin *Tarih-i Bosna*'da yazdığı aşağıdaki ifade bu çalışmada bizim de bitiş faslımız olsun:

Ve fi'l-hakika şimdiye kadar her kim vâkıfı mûmâileyhe şurût-ı vakfiyye hilâfına ta'arruz ve mûcib-i zarar husûsuna el uzatdıysa 'âkıbet-i gazâb-ı İlâhiyyeye mazhâr ve musâb olmuştur. Bundan ma'lûm oldur ki, merhûm müşârunileyh hâlis ve mütehâllis ve fâzıl ve 'âdil ve müttakî ve mütedeyyin bir zât-ı sa'îd olub hayrât ve hasenâtı dahî her bir garaz ve ivazdan berî ve ilel ve sekamdan 'ârî olarak mahzan rızâen-li-llâh ve mütevessilen 'alâ Resûlillâh olmak niyyet-i hâlisâsından vücûda gelmiştir.⁸³

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR

- TD.211, 1540-42 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- MAD.625, 1563-65 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- TD.11 (eski no: 477), 1604 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi.
- TT. 435, 1563-65 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Bošnjački institut Zürich-odjel Sarajevo i Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, serije II, *defteri*, knji-ga 4, sv. I/1-2, obradio Adem Hančić; sv. II obradila Snježana Buzov, Priredila Lejla Gazić; sv. III, obradila Amina Kupusović, Sarajevo 2000.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Al-i Osmân*, VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 98.
- Truhelka, Ćiro, *Tursko-Slovenski Spomenici Dubrovačke Arhive*, Sarajevo 1911. s. 176.
- Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman, 1299-1523*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 323.
- İbrahim Peçevi, *Historija 1520-1576*, prijevod, uvod i blješke:Fehim Nametak, Sarajevo 2000.
- Salih Sıdkı Muvakkıt, *Tarih-i Bosna*, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi. Hüsrev Bey'in Saraybosna'daki Evkafına Ait Vakfiyeler, Ankara Vakıflar Genel

⁸² www.rijaset.ba ; www.vakuf-gazi.ba

⁸³ *Tarih-i Bosna*, s. 241.

Müdürlüğü Arşivi, Defter No. 633, s. 133; 139-142. (*Tarih-i Bosna'nın* 242 ila 256 sayfalari arasında da Gazi Husrev Bey'in cemâziye'l-evvel sene 928 tarihi ile câmi için hazırlattığı vakıfnâmesi bulunmaktadır.)

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, V. Kitap, İstanbul 2001, s.224.

TETKİK ESERLER

- Bašagić-Redžepašić, Safvet Beg, *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463-1850)*, Sarajevo 1900.
- Zlatar, Behija, *Zlatno Doba Sarajeva*, Sarajevo 1996.
- Eyice, Semavi, "Gazi Husrev Bey Külliyesi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, 454-458.
- Hadžić, Kasim, "Gazi Husrevbegova Medresa u Sarajevu (u razdoblju od 1920 do kraja 1982.)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 263-279.
- Handžić, Adem, "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 207-217.
- Handžić, Ahmed, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanskoj najiji u XVI stoljeću", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga II-III, Sarajevo 1974, 161-174.
- Hukic, Abdurrahman, "Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 233-240.
- Jorga, Nicolae, *Osmanli İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 2, İstanbul 2005.
- Kardiç, Fikret, "Gazi Husrev Bey Kütüphânesi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, 458-459.
- Kasumović, Ismet, *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999.
- Kreševljaković, Hamdija, "Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, god. VI (1938.), br. 1, Sarajevo 1938.
- Traljić, Mahmud, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo 1981, s. 315-320.
- Mažuran, Ive, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998.
- Mujezinović, Mehmed, "Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom Vladavinom*, II/1951, Sarajevo 1952, 97-98.
- Nakićević, Omer, "Mjesto Gazi Husrev-begove medrese u sistemu osmansko-turskog školstva i sistem školstva u osmanskoj turskoj", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 241-262.
- Okiç, M. Tayyib, "Gazi Husrev Bey", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1996, 453-454.

- Okic, M. Tayyib, "Husrev Beg, Gazi", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, c.5/I, İstanbul 1977, 601-605.
- Oruç, Hatice, "Tarih-i Bosna", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XX/32, Ankara 2002, 215-221.
- Öztürk, Mehmet Cemâl, *Cerrâhîlik*, İstanbul 2004.
- Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932.
- Šabanović, Hazim, "Dvije najstarije vakufname u Bosni", *Prilozi za orijentalni Filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod Turskom vladavinom*, II (1951), Sarajevo, 1952, 5-38.
- Šabanović, Hazim, "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine XIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj.5, Sarajevo 1960, 71-115.
- Sučeska, Avdo, "Vakufski krediti u sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975 / 1564, 65 i 66", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 44-45/ 1994-95, Sarajevo 1996, 99-132.
- Šukrić, Nijaz, "Objekti Gazi-begova vakufa i mogućnosti njihovi revitalizacije", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga IX-X, Sarajevo 1983, 291-304.
- Truhelka, Ćiro, "Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIV, Sarajevo 1912.
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1983.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988 (beşinci baskı).
- www.rijaset.ba - Bosna ve Hersek İslam Birliği web sayfası
- www.vakuf-gazi.ba - Husrev Bey Vakfı web sayfası
- www.aneks8komisija.com.ba - Bosna ve Hersek Milli Anıtları Koruma Komisyonu web sayfası
- www.ghbibl.com.ba/index.php - Saraybosna'da Gazi Husrev Bey Kütüphanesi web sayfası

1720 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE NAKŞA ADASI'NDA YAPILAN DÜZENLEMELER VE REÂYÂNIN DURUMU

YASEMİN DEMİRCAN*

Osmanlıların yeni fethettikleri bölgelerde var olan idâri yapının korunması konusundaki yaklaşımları nasıldı? Yeni fethedilen bölge halkı Osmanlı'nın bu uygulamasına karşı nasıl bir tutum sergiliyordu? Osmanlı tebaası hâline gelen ve mezhepleri farklı olan gayrimüslimlere karşı nasıl bir politika uygulanmaktaydı? 1720 tarihli tahrir defterinin başında bulunan ve bu makalenin konusu olan kânünnâmede¹ bu soruların cevaplarının bulunabileceği kanaatindeyiz. Söz konusu belge, I. Süleyman döneminde fethedilen ve 1829 yılında Yunan Devleti'ne katılmasına kadar Osmanlı idâresi altında kalan Nakşa Adası'nda Osmanlı Devleti'nin yalnızca fetih öncesindeki dengeleri korumakla yetinmediği, hem adaletli yönetimi temin etmesi, hem de daha geniş kitleleri Osmanlı yönetimine bağladığını göstermesi ve uygulanan sosyal politikaları gün yüzüne çıkarması adına önem taşımaktadır.

Günümüzde Yunanistan'a ait olan, Yunanca "Naxos" adıyla anılan ada², Osmanlı belgelerinde "Nakşa" ismiyle kayıtlı bulunmaktadır. Nak-

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, *Kuyûd-i Kadîme Arşivi*, (TK, TD) 93 numarada kayıtlı bulunan Nakşa Adası'na ait tahrir defterinde "kânünnâme" ibâresi bulunmayıp belgenin başında "Nakşa ceziresi müceddeden tahrir olundukda re'âyânın nizâmılarına müte'allik bazı ahvâlleri defteri cedide kaydolundu fi gur-re-i ramazan sene 1133" şeklinde bir ifade mevcuttur. Feridun Emecen, söz konusu defterin 1132 (1720)'de tamamlandığını ve bu sayımda adaya yeni düzenleme ve vergi uygulamaları getirmeyi amaçlayan bir kânünnâme de hazırlandığını bildirmektedir. Bkz. "Nakşa", *DİA*, C. 32, s. 333. Feridun Emecen'in verdiği bu bilgiye ve kaydın muhtevasına binâen belgeyi "kânünnâme" şeklinde tesmiye etmenin önünde her hangi bir engel bulunmadığı ifade edilebilir.

² Nakşa ile ilgili olarak bkn. Safvet, "Nakşa (Naksos) Dukalığı, Kiklad Adaları", *TOEM*, IV/23 (Kanûn-ı evvel 1329), s. 1449; Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Mütercimi Mehmet Âta, İstanbul, 1330, C. III-IV, s. 201-204; R. Herbst, "Naxos", *Paulys Real Encyclopedia Der Classichen Altertums Wissenschaft*, XVI, 2, s. 2079-2080; A Savvides, "Nakshē (Gr. Naxos/Axia)", *EP* (İng.), C. VII, s. 939-941; J. F. Lazenby, *The Defence of Greece, 470-479, B.C.*, England, 1993, 18-30, 41, 45, 81, 173, 185, 187, 253, 260; F. Emecen, a.g.md., s. 332-333.

şa, Ege Denizi'nde Mora Yarımadası ile Oniki Ada arasında kalan Kiklad (Cyclades) Takımadaları'nın en büyük adasıdır³. Kikladlara dâhil olan Nakşa, söz konusu takımadanın diğer parçalarından olan Para (Paros) Adası'nın doğusunda, Ünye (İos, Niyo) Adası'nın kuzeyinde yer almaktadır.

Nakşa Adası'nın Osmanlı dönemindeki yönetimini daha önceki devirlerle mukayese edebilmek elbette adanın Osmanlı öncesindeki tarihini bilmeyi gerektirir. İlk yerleşim kalıntılarının antik dönemlere kadar indiği görülen adada sırasıyla Trakyalılar, Giritliler, Karyalılar, Teselyalılar ve İyonyalılar yerleşmişlerdi. M.Ö. 490 tarihinde Pers kontrolüne giren ada, daha sonra Delos Birliği'ne katıldı. Bir müddet Atinalıların ve Makedonyalıların kontrolü altında yaşadıkdan sonra Roma İmparatorluğu'na dâhil oldu. Doğu Roma İmparatorluğu'nun idâresi altında iken Girit'e yerleşen Müslüman Arapların tacizlerine uğradı ve bir kısım adalı, Araplar tarafından Girit'e götürüldü. Adanın Doğu Roma hâkimiyeti sırasında ve Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu ile münasebeti ticarî eksende gelişmeler gösterdi.

Ada, IV. Haçlı Seferi'nden sonra İstanbul'da Lâtin İmparatorluğu kurulduğu zaman Venedikli asilzâde Marco Sanudo tarafından ele geçirildi (1205). Nakşa Dukalığı'na getirilen Sanudo'ya İstanbul'daki Lâtin İmparatoru tarafından "Arşipel" (Arkhipelagos, Archipelagos), yani "Akdeniz Adaları Dukası" unvanı verildi.

Türklerin adaya yönelik ilk askerî faâliyetleri Aydın ve Menteşe beylikleri zamanına rastlamaktadır. Aydınolu Umur Bey'in seferleri sonucu ada bu beyliğin bir harâcüzârı haline gelmiştir. 1383 yılına gelindiğinde ise adanın Verona kökenli Venedikli Crispi (Crispo) Ailesi'nin eline geçtiği görülmektedir.

Adayla Türklerin ilgileri Osmanlılar zamanında da devam etti. Fetret Devri'nde 1403'te Bizans ile yapılan antlaşmada Nakşa'nın adı geçtiği gibi 1415 yılında Çalı Bey'in Nakşa ve civar adalara düzenlediği baskınlar sonrası Venedik ile Osmanlılar arasında "ilk deniz savaşı" vukûbulmuştu. XVI. yüzyılın başlarına ait ada ile ilgili bilgilerin kaynaklarından birisi de Pîrî

³ Talip Yücel, Sırrı Erinç, *Ege Denizi ve Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara 1988, s. 10; XIX. Yüzyılda bölgeyi gezen Fallmerayer Kiklad Adaları'nı Türklerin "Tavşan Adaları" diye adlandırdıklarını ifade etmektedir. Bkn. *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, (ed. İdris Bostan, Ali Kurumahmut), Ankara 2003, s. 3.

Reis'in Kitab-ı Bahriyesi'dir. Pîri Reis, eskiden adaya "Küçük Sicilya" denildiğini ve Venedik'e bağlı bir ada olduğunu eserinde kaydetmektedir⁴.

Nakşa ve civarındaki Kiklad Adaları, I. Süleyman döneminde Barbaros Hayreddin Paşa'nın Korfu Seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine alındı⁵. 1540 Osmanlı-Venedik Antlaşması'yla İstendil (Tinos) dışındaki adalar da Osmanlı hâkimiyetini tanıdı⁶. Başlangıçta; adanın 1518'den beri yöneticisi olan IV. Giovanni (Yani Hristo) Crispi yerinde bırakılmış ve eski statüsü korunarak bir Osmanlı beyi durumuna getirilmişti. Zaten "duka" tabiri Osmanlı idâri unvanı olan "bey" ile eş konumda idi. Osmanlı yönetimi, IV. Giovanni'yi ve bundan sonra gelen yöneticileri bir çeşit vergi toplayıcısı olarak görüyordu. 1564'te IV. Giovanni'nin ölümü üzerine adanın idâresini oğlu IV. Giacomo (Yakamo) üstlendi. Onun görevinden alınmasından sonra da adanın statüsünde hiçbir değişiklik yapılmadan Yasef Nasi (Joseph Naci) adaya dük olarak atandı (1566). Nasi'nin 1579'da ölümü üzerine Nakşa ve civar adaların bir sancak hâline getirildiği ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği (Kapudan Paşa Eyâleti)'ne bağlı olduğu 1580 yılına ait sancak listesinde gözlemlenebilmektedir. Sırasıyla Süleyman, Ahmed ve İbrahim Beyler adada sancak beyliğinde bulundular. Ayrıca adaya bir de kadı gönderildi. Nakşa, Girit Seferi (1645-1669) sırasında Venedik hâkimiyeti altına girdi. 1768-1774 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Ruslar, 1770'te Nakşa'yı askerî üsleri hâline getirdiler. Bu durum, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar sürdü. Osmanlılar 1782'de adada yeniden idâri düzenlemelere gittiler. Ada halkı 1821 Yunan İsyanı'na katılmamakla birlikte daha sonraki baskılar neticesinde Nakşa yeni Yunan Devleti'nin bir parçası hâline geldi. 1829 Edirne Antlaşması ile de diğer Kiklad Adaları gibi Yunanistan'a bırakıldı.

⁴ Pîri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1988, C. II, s. 561-565; Yasemin Demircan, "1670 Tahririne Göre Nakşa Adası", *Yayınlanmamış Makale*, muhtelif yerler; aynı yazar, "Ege Adalarında Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, C. IX, s. 364; Feridun Emecen, a.g.m.d., s. 332. Dukalığın kuruluşu ile ilgili görüşler için bkn. Hammer, a.g.e., s. 201; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 300-301; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, İstanbul 1990, s. 32. İlk Osmanlı-Venedik deniz savaşı hakkında ayrıca bkn. a.g.e., 269-282.

⁵ Korfu Seferi için bkz. Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, II, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, s. 76-77; B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus, Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, İstanbul 1982, I, s. 73; Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1297, s. 488-495; Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, 1274, s. 194-196.

⁶ Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Türkçe Vesikalar", *Belgeler*, TTK, C. I, 1964, S. 2, s. 121.

Osmanlı kontrolü altına girdikten sonra daha önce adanın idârecisi olan Katolik Lâtinlerin kalede oturmaya devam ettikleri tahrir defterlerine binâen bilinmektedir. Adanın varoş kesiminde ikâmet eden Ortodoks Rumlar üzerinde yönetici zümrenin idârî ve malî tahakkümleri söz konusuydu. Zamanla Osmanlı idâresinin Ortodoks Rum halka yönelik aldığı koruyucu tedbirler ile bu durum iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Adadaki Osmanlı varlığını ise idâreci ve askerlerin yanı sıra küçük bir Türk sivil kolonisi temsil ediyordu. 1537'ye kadar ada nüfusunun 5000 olduğunu ifade eden Slot, bu tarihten sonra Nakşa'da 1566'ya değin bir ıssızlaşmanın yaşandığını ancak yeniden iskân edilme yoluyla 1638'de nüfusun 6700 kişiye ulaşmasının sağlandığını adanın nüfusu hakkında verdiği bilgiler arasında sıralamaktadır. Buna ek olarak Feridun Emecen, söz konusu tarihte adada 70 kadar Türk'ün yaşadığını belirtmektedir.

Nakşa ile birlikte Kikladların cizye ve ispençe miktarlarını tespiti için yapılan ilk tahriri IV. Mehmed devrinde Girit'in alınmasından sonra 1669-1670 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tahrire göre 1670 yılında adada yaklaşık toplam 6000 kişinin yaşadığı tespit edilmektedir. On yıl sonra Bernard Randolph bu sayıyı 5000 olarak göstermektedir. Tournefort 1700'lerde nüfusun 8000'e ulaştığını bildirir. 1708 ve 1720 sayımlarında ada nüfusunun % 50 oranında düştüğü ve 4000 kişi olarak hesaplandığı görülmektedir. 1790'larda seyyah Olivier ve Örfî-i Şirâzî adındaki bir Osmanlı coğrafyacısı tarafından ada nüfusunun 10000 kişi olduğu konusunda bilgi verilmektedir. Nakşa Adası'nın günümüzde yapılan sayımlardan 1991'de 14800, 2001'de ise 17600 nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır⁷.

⁷ Safvet, "Yasef Nasi", *TOEM*, III/16 (Teşrin-i evvel 1330), s. 982-993; B. J. Slot, *a.g.e.*, s. 286; Yasemin Demircan, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bazı Ege Adalarına Tesiri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 1987, S. 4, s. 131-132; aynı yazar, "Ege Adaları'nda Osmanlı Hâkimiyeti", s. 367; Bernard Randolph, *Ege Takımadaları (Arşipelago)*, (çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 19, 20; *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihi*, (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, s. 5, 20, 21, 28, 29, 45; *Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi* (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2002, s. 11, 16, 19, 20, 26, 43, 44, 45, 53, 54, 59; Feridun Emecen, "XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdarî Teşkilâtı", *Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın İdarî, Malî, Sosyal Yapısı*, (ed. İdris Bostan), Ankara 2003, s. 13, 27, 28; aynı yazar, *a.g.md.*, s. 332-333; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, I, (ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Bertay), İstanbul 2005, s. 171. Mühimme defterlerinde Nakşa Sancağı'nda sancakbeyliği yapan Süleyman, Ahmed ve İbrahim beyler hakkında hükümler bulunmaktadır. Bkn. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Mühimme Defteri (BOA, MD), Nr. 42. 284/877; Nr. 45. 370/4480; Nr. 45. 375/4546. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği için bkn. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s. 31; Mahmut Şakiroğlu, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, *DİA*, C. 7, s. 500; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, C. 5, s. 66; Feridun Emecen, "Gelibolu", *DİA*, C. 14, s. 5; *Ege Adalarının Egemenlik*, s. 5; *Ege Adaları'nın İdarî, Malî*, s. 2; Ayhan Afşın Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Ege Adaları ya da

Adanın ilk tahriri 1670 yılında⁸, ikincisi 1708'de⁹, üçüncüsü ise 1720 yılında¹⁰ gerçekleştirilmiştir. 1720 tarihli tahrir sonucu tertip edilen defterin başında adada yaşayan Katolik Lâtin ve Ortodoks Rum reâyânın uyacağı kaidelere ilişkin bir kayıt yer almaktadır.

1720 tarihinde yapılan bu tahririn adadaki Ortodoks halkın isteği üzerine yapıldığına dâir bilgi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 9904 numaralı maliyeden müdevver defterin 362. sayfasında kayıtlıdır. Bu kayda dayalı olarak ada halkının maktû verginin¹¹ kaldırılmasını, orman ve zirâat arâzilerinden herkesten kendi ürettiği mahsûl nispetinde vergi alınmasını ve şahıs başına cizye talebinde bulunulmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Rumların, Lâtinlerden şikâyetçi olduklarına dâir bilgiler bulunduğu gibi adalıların talebi üzerine Nakşa'nın da diğer adalar gibi sayımının yeniden yapılması için 1720 tarihinde emir verildiği anlaşılmaktadır¹². 1720 tahririnin gerçekleştirilmesi için mürâcaat eden Ortodoks halkın şikâyetleri bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Kendilerine, Lâtinlerin (Efrenç taifesi) baskı yaptıklarını, elde ettikleri vergiye tâbi malın yarısını saklayıp kalan yarısını devlete vergi olarak ödediklerini Osmanlı yönetimine bildirmişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla 1720'de yapılan üçüncü tahririn en önemli gerekçeleri bunlardı. Bu tahrire göre adada; kalede 84 hâne, yeni mahallede ise 19 nefer "Efrenç" tespit edilmiştir. Rumlar, varoş kesimlerde oturmakta olup 173 hâne olarak kaydedilmişlerdir. Adadaki 23 köy de dâhil olmak üzere Nakşa'da toplam 819 hânenin yaşadığı görülmektedir. 1748 yılında da Rum ve Lâtinlerin birbirlerini şikâyetlerini içeren belgelerin devlet merkezine ulaşması sonu-

Kapudan Paşa Eyâleti), *Türkler*, C. 9, s. 614. Cezâyir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği'nin kuruluşu hakkında tafsilatlı bilgi için ayrıca bkn. İdris Bostan, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'nin Kuruluşu, 1534", *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006, s. 47-67. Kaptan Paşa için bkn. İdris Bostan, "Kapudan Paşa", *DİA*, C. 24, s. 354-355. Kaptan Paşa ve yetki alanı hususunda bkn. Feridun Emecen, "Some Notes on Defters of Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha His Office and His Domain*, (ed. E. Zachariadou), Rethymnon 2002, s. 253-261.

⁸ BOA, Tahrir Defteri (TD), Nr. 800, s. 6-178; TK, TD, Nr. 180, v. 52b-63b. Nakşa Adası timar sisteminin uygulanmadığı adalardan olup hazineye yıllık olarak belli bir meblağ veren adalar grubundandır. Ancak bu durum adadan elde edilen vergi miktarının tespitinde tahririn esas olmadığını düşündürmemelidir. *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 39.

⁹ F. Emecen, a.g.m.d., s. 333'ten naklen, BOA, KK, nr. 3822.

¹⁰ TK, TD, Nr. 93, v. 1.

¹¹ Maktû' sistemden kasıt, tahrire dayalı bir tespitten çok, daha önceki taahhütler çerçevesinde belirlenmiş olan toplu vergi tahsili idi. Kiklad adaları grubunun [Nakşa (Naxos), Para (Paros), Değirmenlik (Milos), Andre (Andros), Şıra (Syra)] vergileri maktû usûl üzere toplanmaktaydı. Bkn. *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 42.

¹² *Ege Adaları'nın Egemenlik Devri Tarihçesi*, s. 134-135, 160, 299, 315.

cu, mesele iyice tahkik edilerek açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Devletin tebaasına bakış açısını göstermesi bakımından manidar olan bu kayda göre “Efrenç” ve “Rum” tabirlerinin devlet nazarında eşit kabul edildiği, her iki topluluğun da devletin tebaası olduğu bildirilerek buna göre hareket edilmesi emredilmektedir. Yine (evâhir-i Receb 1161) 1748 yılında, Nakşa ve Para adalarının Rum halkının benzer konulardaki şikâyetleri merkeze ulaşmıştı. Buna göre, kendilerinden toplanan vergiler konusunda usulsüzlük yapıldığına dâir Rumlar başvuruda bulunmuşlardı. Adalardaki Rum ahâli, Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesinden bu yana dağlık arâzilerin fetih öncesinde de olduğu gibi Lâtinlerin elinde bulunduğunu belirterek tahrir sırasında bahsedilen arâzilerdeki kendilerine ait tarlaların ürün vergilerinin Lâtinler tarafından toplanmak üzere maktû kaydedildiğini belirtmişlerdi. Lâtinler bu durumu suiistimâl ederek vergiyi devlete kendilerinin ilettiğini neden olarak gösterip Rumlardan diledikleri miktarda vergi topladıkları gibi Rumları kendilerine bağlı birer köle gibi çalıştırmaktaydılar. Bu husustaki problemler, maktû kaydedilen bu yerlerin maktûiyetleri kaldırılarak diğer adalar gibi öşür vergilerinin voyvodalar vasıtasıyla toplanması için ilgili vergi defterlerinde düzeltmeler yapılarak giderilmişti. Bu kayıtlardan Lâtinlerin, var olan konumlarını Osmanlı kontrolünde de mültezim sıfatıyla muhafaza ederek, Rumlara karşı üstünlük sağladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan Rumlar, Lâtinlerin bu üstün konumundan duydukları rahatsızlığa mürâcaatlarında dikkat çekmişlerdi. Bu anlamda Rumlar vergilerini Lâtin araçlar olmaksızın devlete ödemek istemekteydiler¹³.

Adadaki Katolik Lâtin ve Ortodoks Rum reâyâ arasında yaşanan sorunlara dikkat çektikten sonra, çalışmanın asıl konusuna gelince; 1720 tarihli tahrir defterinin başındaki kayıt yukarıdaki bilgileri tamamlar mahiyette olan aşağıdaki şu hususları ihtiva etmekteydi:

“Cezîre-i mezbûrede eşcâr-ı zeytun mutasarrıfları olan gerek Frenk ve gerek Rum reâyâsıdır. Zeytun kemâlin bulup cem' itmeğe sâlih oldukda âdet-i belde üzre üzerine muhammen varub şu kadar binek zeytun hâsıl olur deyü kat' ve zeytun sâhibi ortakçısı reâyâyâ teslim ve ba'de'l-cem' münâsafâ vaktinde zeytun sâhibi âdeten isti'mâl olunan binek ile almayub kebîr binek ile alub reâyâyâ kadr olurmuş. Fî-mâba'd gerek reâyâ ve gerek Efrenç tâifesidir, zeytun münâsafâsı vesâir hubûbât ta'şiri ve alub satmaktan

¹³ Katolik Lâtinler için Osmanlı belgelerinde “Efrenç” tabiri kullanılmaktadır. Bkn. a.g.e., s. 58. 1720 tahririnden elde edilen nüfus verileri için ayrıca bkn. F. Emecen, a.g.md., s. 333.

voyvodadan muhalif sahih el-gaz binek alub min ba'd âher binek isti'mâl olunmaya"¹⁴. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, adada Lâtinler ve Rumlar zeytin yetiştirmektedirler. Zeytinlerin toplanma zamanında Nakşa beldesine mahsus âdetler gereği, zeytin ağacı sahipleri ile ortakçılar¹⁵ arasında zeytinin ne miktarda toplandığı konusunda tahmini bir bedel belirlendikten sonra paylaşımı yapılmıyordu. Fakat ağaç sahipleri hisselerini bölgede kullanılan mutâd ölçek ile değil, daha büyük ölçekle alarak ortakçı reâyâyâ haksızlık etmekteydi. Dolayısıyla zeytin veya diğer hububatın 1/10'unun ölçümünde, alınıp satılmasında hem Lâtinlerin hem de diğer reâyânın voyvodadan alacakları doğru ölçek kullanmaları gerektiği emredilmekteydi.

"Zeytin yağ ölçek ki kartuça ta'bir olunur. Üç yüz otuz üç dirhemdir. Reâyâ ile yağ münâsafâsı olan yağ aldıkda kebir kartuça ile alub, fûrûht eyledikde sagîr kartuça ile fûrûht iderlermiş. Sahih el-mugayyaz üç yüz otuz üç dirhem alır. Kartuça her kim olursa olsun voyvodadan alub min ba'd âher kartuça isti'mâl olunmaya"¹⁶ bu ibâreden anlaşıldığına göre, Nakşa'da imâl edilen zeytinyağı "kartuça"¹⁷ denilen ve üç yüz otuz üç dirhem ağırlığında olan bir ölçekle ölçülmekteydi. Zeytin sahipleri ile ortakçı reâyâ¹⁸ arasındaki yağ paylaşımı sırasında zeytinde olduğu gibi ağaç sahiplerinin hisselerini büyük ölçekle aldıkları, satarken küçük ölçekle sattıkları tespit edilmiş olup bu konuda da voyvodada bulunan mutâd kartuçanın alınması ve kullanılması gereği üzerinde durulmaktaydı.

¹⁴ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b. Binek, alan ölçüsü olduğu gibi (1 binek \approx 1000 metrekare), ağırlık ölçüsü de olabiliyordu. (Bir binek buğday=38 litre) Bkn. Slot, a.g.e, s.295.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde bütün zeytinliklerin Müslümanlara ait olanları, "zeytin-i islâmî", gayr-i müslimlere ait olanı "zeytin-i rumânî", olarak ikiye ayrılmıştı. Her köy halkı kendi topraklarında olan zeytin-i rumânînin olum zamanında kurusunu toplamaya ve zeytin ağacının etrafında bir miktar yeri ağaca zarar getirmemek için boş bırakmaya ve geri kalan ağaç aralarındaki yerleri sürerek zirâat yapmaya ve zirâat yapılmayan yerlerde de yine zeytinin tanelerini ayırıp, ağaçların diplerini sürmekle mükellefti. Bütün bunları yaptıktan sonra o karye halkı yarı mahsulü almaya hak kazanırdı. Eğer hizmetlerini ihmal ederlerse sipahi işleri zorla yaptırırdı. Bkn. Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Taksimi ve A'şar*, Ankara 1948, s. 54.

¹⁶ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

¹⁷ Kartuça kelimesi, silindir ya da huni şeklinde metal kap veya kâğıt kese anlamlarına gelen İtalyanca "cartuccia" kelimesinden gelmektedir. Bu sözcüğün "cartouche" şeklinde 1571 yılından itibaren Fransızca kullanıldığı görülmektedir. Bkn. *Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française*, Paris 2000, s. 352-353. Osmanlı dünyasında "hartuc" şeklinde askeri terminolojide "barut hartucu" yani "merminin arkasından namluya sürülen bezden veya kartondan barut kesesi" anlamında kullanılmıştır. Günümüzde de kullanılan kartuş sözcüğü yine "cartuccia" kelimesine dayanmaktadır. Lâtince kökenli kelimelerin anlamlandırılmasında ve metinde geçen kelimelerle ilgili kurulmasındaki katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Ayşe Kayapınar'a teşekkür ederim.

¹⁸ Ortakçı reâyâ ile ilgili olarak bkn. Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul 1945, s.100-107.

Belgede ekili alanlara zarar veren hayvanlar konusundaki uygulamalara da değinilmektedir: “*Gerek reâyâ gerek Frenk taifesidir. Koyun vesâir hayvanâtı ekine girdikde öldürürlermiş. Min ba'd öldürmeyüb ekin sahibine koyun sahibi zararın tahmin ettikten sonra voyvoda tecrîme eyleye*”¹⁹. Buna göre ekili alan sahiplerinin ekinlerine zarar veren hayvanları öldürdükleri gözlenmiş olup, böyle durumlarda, arâzî sahiplerinin hayvanları öldürmeyip zararlarının voyvoda tarafından tahmini bir bedel üzerinden tazmin ettirilmesi gerektiği bildirilmiştir.

“*Cezîre-i mezbûrede ipek hâsıl edenlerden öşri kükül deyü voyvodaya beher karye hâsıl kaydolunmuştur. Karyelerde maktû' bâğçelere mutasarrıf olanlar mücerreden bizim bâğçemiz maktû'dur ve eşcâr-ı dut dahi maktû'dur. İpek öşri virmezüz deyü nizâ' itmeyeler. Eşcâr-ı dut maktû'larına dâhil olmamıştır. Maktû' bâğçelerden kovanı olanlar öşri voyvodaya edâ ideler. Kovan dahi gerek manastır ve gayride maktû' dâhil olmamıştır*”²⁰, şeklindeki ifadedden köylerdeki bahçelerden vergi olarak maktû bir bedel alınmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca maktû bahçelere sahip olanların dut ağaçlarının da maktû bedele dâhil olduğu iddiasıyla hareket ettikleri ve bunların ipek öşrü olarak talep edilen “öşri kükül”ü²¹ vermemek konusunda ısrarlı olmamaları gerektiği, dut ağaçlarının bahçelerden alınan maktû bedele dâhil olmadığı açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra manastırlar ve köylerdeki kovanlar için de aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir.

“*Cezîre-i mezbûrede vâkî' manastır rahiplerinin kendü mülkleri ki sâkin olduğu karyede reâyâ emlâkiyle ma'an öşre dâhildir. Mücerred bizim manastırımız maktû' olmağla bizim emlâkimiz dahi maktû'dur deyü nizâ' itmeyüb öşri voyvodaya edâ eyleye*”²² ifadesi adada bulunan manastır rahiplerinin de tıpkı diğer köylerde oturan reâyâ gibi ekip biçtiklerinin öşrünü vereceklerini anlatmaktadır. Manastır mülklerinden ekilip biçilenden maktû bedel talep edilmekte olmasına rağmen

¹⁹ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

²⁰ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

²¹ Yunanca “κουκούλι” (kukuli) ipek kozası manasına gelmektedir. Bkn. *Georgios Mpampioniotis, Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, Atina 1998, s. 946. Bununla birlikte kelimenin kökeni Lâtince olup bir nesneyi saran şey, kâğıt zarf, kapüşon ve kese anlamlarına gelen “cucullus”a dayanmaktadır. Bkn. F. Gaffiot, *Dictionnaire Latin-français*, Paris 1934, s. 448. Ancak Osmanlılar bu sözcüğü yazarken “ق” (kaf değil “ك” (kef) harfini kullanmayı tercih etmişlerdir. Bundan dolayı bu kelime eski yazılı harflerin yeni yazıya aktarıldığı Türkçe literatürde çoğu zaman “Kükül”, “Gökül”, “Gönül” ve “Gügül” şeklinde gösterilmektedir. “Kükül”ün ipek kozası anlamına gelmesiyle ilgili Bkn. Hasan Eren, “Osmanlı Kanûnnâmelerinin Dili Üzerine I.Gönül”, *Reşit Rahmeti Arat İçin TKAE Yayınları II. Sayı*, Ankara 1966, s.56. Yunanca ifadelerin okunup anlam kazandırılmasında katkıda bulunan Doç. Dr. Levent Kayapınar'a teşekkür ederim.

²² TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

men rahiplerin kendi mülklerinden ekip biçtiklerinden öşür talep edilmekte idi. 1748 yılında da adadaki manastırların rahiplerinin şikâyetleri sonucu yeni bir düzenleme yapılması emredilmiştir. Bu fermanın neşredilmesindeki neden ise; rahiplerin zirâattan elde ettikleri ürünlerden öşür vergisi mukabili maktû vergilerini ödedikten sonra vergi toplayıcılarının rahiplerden tekrar aynı olarak ürün talep etmeleridir. Ferman bu yanlış uygulamayı sona erdirmek adına merkezdeki defterlerin tetkiki sonucu söz konusu manastır arâzilerinden öşür karşılığı maktû bir verginin alınması gerektiğinin tespiti ve gereğinin yapılması adına gönderilmiştir²³.

“*Hîn-i tahrirde her bir otlak yerlerinden kat' olunub, karye ahâlilerine mer'a olmak üzere verilmiştir. Fî-mâba'd ol yerlerin baskuli ta'bîr olunur resm-i otlâğın voyvodalar alub Frenk tarafından müdâhale olunmaya*”²⁴ kaydından anlaşıldığı üzere tahrir yapıldığı sırada köylerde bulunan herhangi bir otlaktan bir kısmının bölünüp köylerin ahâlisine mera olmak üzere verildiği ve “baskuli”²⁵ tabir edilen otlak vergisinin voyvodalara verilmesi Lâtinlerin buna müdâhale etmemesi tembih olunmaktaydı.

“*Karye ahâlilerinin koyun kadîmden kangı otlak yerine varub geldiye, yine varub otundan ve suyundan intifâ' edüb, kanûn üzere otlak resmin sâhib-i arza virdikden sonra sâhib-i arz dahi benim otlâğıma gelme ve suvadımdan koyun suvarma deyü reâyâyı rencide itmeyeler*”²⁶. Belgenin bu bölümünde söz edilen konu ise reâyâ ile sâhib-i arzın otlak yerlerinin kullanımı konusundaki hak ve sorumlulukları ile ilgilidir. Reâyânın koyunlarını hangi otlak yerinde otlatıyorsa o yerin sahibine, otlak resmini vermesi; sâhib-i arzın ise vergisini aldıktan sonra, otlâğın kullanımı konusunda zorluk çıkarmaması gerektiği ifade edilmekteydi.

“*Ve cezîre-i mezbûrede râkî' eşcâr-ı incirden bedel-i öşr birer para alınmuş. Kemâ-kân beher eşcârdan birer para alınub öşr taleb olunmaya*” ibâresinde incir ağaçlarından öşür bedeli olarak birer para alınmakta olup yine eskiden olduğu

²³ Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, s. 314.

²⁴ TK, TD, Nr. 93, v. 5/b.

²⁵ Bu kelimenin Lâtinçe fiil olarak otlatmak manasına gelen “pasco” ve ondan türetilen ve otlayan, otlatılan anlamlarını taşıyan “pasculis, pascualis”den geldiği görülmektedir. Bln. F. Gaffiot, *Dictionnaire Lâtin-français*, Paris 1934, s. 1122. Hint-Ari kökenli olan bu kelime Yunanca çayır, otlak anlamına gelen “βοσχοτόπι” (Voskotopi) kelimesi ile de ilgilidir. Kâtip, bu sözcüğü incelenen belgede “baskuli” biçiminde yazmıştır.

²⁶ TK, TD, Nr. 93, v. 5/b.

gibi her bir ağaçtan birer para alınması ve öşür talep olunmaması bildirilmektedir²⁷.

“*Cezîre-i mezbûrede ekseriyâ bâğ ve tarlaların üç rub'ı manastırların ve bir rub'ı reâyânın ve bazı bir rub'ı manastırın ve üç rub'ı reâyânındır. Bu makûle olan gerek bâğ ve gerek tarla ve zeytun ve incir ve gayrîdir. Reâyâ defterinde yazılmış ise öşri virir. Manastır defterine yazulub maktû' dâhil olmuş ise maktû' virir. Öşür talep olunmaz*”²⁸ kaydıyla adada bazen bağ ve tarlaların $\frac{3}{4}$ 'ünün manastırların, $\frac{1}{4}$ 'ünün reâyânın, bazen de bahsedilen oranların manastırların lehine olarak tanzim edildiği tespit edilmektedir. Sözü edilen bağ ve tarlaların dışında incir, zeytin vesâire de bu gruba dâhil edilmiştir. Bunlardan reâyâ defterinde yazılanlar ise maktû bedel üzerinden vergilerini vermekle mükellef tutulmaktadırlar. Bunlardan ayrıca öşür talep olunmaması istenmektedir.

1720 tarihli tahrir defterinin başında bulunan reâyânın uyması gereken kaideleri ihtiva eden bu belgeden anlaşıldığına göre adada Katolik Lâtin ve Ortodoks Rum ahâlî birlikte yaşamakta ve Rum ahâlî Lâtinlerin aracılığı ile vergilerini ödemektedir. Cizye ve bunun dışında bazı vergiler maktû bir bedel üzerinden ödenmekte, köylüler ve rahipler ise kendi mülklerinde ekip biçtiklerinden öşür vergisi vermekteydi. Bu tahrirde vergilerin toplanmasının voyvodaların nezareti ile gerçekleştiği ve Lâtinlerin müdâhalelerine engel olunması konusundaki tedbirlere yer verilerek reâyânın durumunda iyileştirmeler yapıldığı gözlenmektedir.

Sonuç olarak, adada Osmanlı idâresinin tesisinden sonra yapılan idâri ve iktisadî düzenlemelerle yerli halkın iktisadî faaliyetleri güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı tetricî fetih siyasetinin bir gereği olarak eski uygulamaların bir bölümü adada Osmanlı'nın ilk yıllarında da uygulanmıştır. Hatta Osmanlı öncesi adanın yöneticileri olan Lâtinlerin dilinden kalan kükül, kartuç ve baskuli gibi kelimeler, Osmanlı literatüründe de kullanılmıştır. Ancak bu eski uygulamalardan doğan ve halkın bazı kesimlerinden gelen şikâyetler dolayısıyla Osmanlı idâresi reâyânın lehine olmak üzere vergi sistemini yeniden tanzim etmiş ve böylece adada geniş kitleler tarafından benimsenen adaletli Osmanlı yönetimi kurulmuştur.

²⁷ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

²⁸ TK, TD, Nr. 93. v. 5/b.

YOK OLAN KÜLTÜR VARLIKLARIMIZDAN DENİZLİ'DEKİ KURŞUNLUOĞLU KONAĞI

MUSTAFA BEYAZIT*

Giriş

Türk kültürünün en iyi yansıtan sivil mimarlık örneklerinden biri olan tarihi evlerimiz, Türk Toplumunun nesilden nesile aktarılan gelenek ve göreneklerinin yaşatıldığı yapı örnekleridir¹. Pek çok bölgede, depremler, yangınlar, ihmalkârlık ve yerlerine apartman dikme hevesi gibi çeşitli sebeplerle gündün güne azalan eski evlerin Denizli'deki örnekleri de artık iki elin parmak sayısını geçmeyecek kadardır. Denizli kültürünün ve etnografyasının değerli varlıklarından biri olan Kurşunluoğlu Konağı², Denizli'de, 18 K2 pafta, 432 ada, 11, 12 ve 18 nolu parsellerde bulunmaktaydı. Konağın bulunduğu yer, günümüzde Çaybaşı Mahallesi, Oğuzhan Caddesi, 136 nolu bina-

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi, hacivaz@gmail.com.

¹ Bu makalenin yazımında yardımlarını esirgemeyen hocalarım, Doç. Dr. Kasım İnce, Yrd. Doç. Dr. Rüstem Bozer ve Araştırma görevlileri Yasemin Beyazıt, Pınar Kaya, Ali Zeytinluoğlu ve Oğuzhan Karaburğu'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca 2000 yılında konakla ilgili verdiği bilgilerin yanı sıra, konakta çalışmama izin veren başta Sayın Ramazan Kurşunluoğlu olmak üzere, tüm Kurşunluoğlu ailesine ve Denizli Müzesi çalışanlarına da minnettarım.

² Kurşunluoğlu ailesi, konağı, 1945 senesinde İstanbul'da, aslen Denizlili ve Sümerbank genel müdür muavini olan Kamil Karami'den satın almışlardır. Kamil Bey'in annesi konağın ilk sahibinin kız kardeşidir. Konağı yaptırdığı söylenen şahsın çocukları olmadığı için, konak kız kardeşine kalmıştır. 1945 yılından 1986 yılına kadar konakta, Ali Kurşunluoğlu ailesi yaşamıştır. Ramazan Kurşunluoğlu konakla ilgili olarak aşağıdaki bilgileri de aktarmıştır: Büyük bir bahçe içerisindeki konağın iki kanatlı geniş avlu kapısı, bugünkü Ali Kurşunluoğlu apartmanının bulunduğu taraftaydı. Avlunun etrafı ise yaklaşık iki metre yüksekliğe sahip duvarla çevrilmişti. Avlu içerisinde atların konulduğu ahır, samanlık, konakla ahır arasında misafirlerin ağırlandığı bir oda, ekmeğin ve yemeklerin yapıldığı bir mutfak bölümü bulunmaktaydı. Günümüzde parsellerin küçültülmesinden dolayı yukarıda belirtilen bölümler ortadan kalmıştır.

Konağın sol tarafına yapılan apartman binanın duvarına yapışmış, konak sahibinin 1980'deki müdahalesiyle daha fazla ilerlemesi durdurulmuştur. Yine de konağın hemen yanına yapılmasından dolayı 0.70 metre kadar çatının sağağının kesilmesine neden olmuştur. Konağın taban döşemesi konak sahipleri tarafından değiştirilmiş, mutfak da 1970'lerde yenilenmiştir. Ocak olmayan yerlerde gaz sobası kullanarak ısınma problemi çözülmüştür. Odaların içerisinde bulunan sedirlerin sonradan söküldüğünü de konak sahibi ifade etmiştir.

nın arkasındadır (Res. 1). İzmir II Numaralı Tabiat Ve Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 13.2.1991 tarih ve 1818 numaralı³ kararla birinci dereceden taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen konak, 08.03.2004 tarihinde çıkan yangın sonucu⁴ tamamen ortadan kalkmıştır (Res. 2). 2000 yılında rölövesini alıp fotoğraflarla belgelediğimiz bu konak, plânı, kuruluşu ve süslemeleriyle bölgenin öne çıkan örneklerinden biriydi. Bu makale konağın, detaylı bir şekilde tanıtılması amacıyla kaleme alınmıştır.

Kurşunluoğlu Konağı

Yapı, kuzeybatı-güneydoğu ekseninde inşa edilmiştir. Başlangıçta geniş bir bahçenin ortasında yer alan konağın, kuzeydoğusuna (ön tarafa) sonraki müdahalelerle dar bir avlu ve küçük bir bahçe (Res. 3) bırakılmış ve önüne Kurşunluoğlu Apartmanı, güneydoğu cephesine ise neredeyse konağa bitişik başka bir apartman dikilmiştir. Güneybatısından (arka taraf) yol geçirilen konak, kuzeybatısında da briketlerden örülmüş avlu duvarıyla sınırlandırılmıştır. Konak, orijinal halinden çok değişikliğe uğrayan daraltılmış bir avlunun ortasında kalmış ve etrafındaki apartmanlarla adeta boğulmuş gibidir (Res. 4). Öyle ki konağa ulaşmak için apartmanın girişini kullanmaktan başka çare yoktur. Apartmanın arka bahçesi ve tarihî konağın ön bahçesi bitişik bir haldedir. Konak aslında mavi çivit boyalıdır. Bina daha sonraları beyaz boya ile kaplanmış ve bu boyada yer yer dökülmüştür.

1- Mimari ve Süsleme

Sade dış cephelere sahip ve iki katlı inşa edilen konağın üst katı dışa çıkmalıdır (Plân 1-2). Her iki kat da dış sofalı⁵ plân tipinde olup, sofaların da üç tarafı odalarla çevrili ve ön cepheden 1.70 metre kadar dışarıya doğru çıkıntılıdır.

Kurşunluoğlu konağında inşa malzemesinde taş, alçı, tuğla, kerpiç, demir, ahşap ve oluklu kiremit kullanılmıştır. Temel, zeminden 0.60 metre kadar taş malzemeyle yükseltilmiştir. Temelde yer alan taş duvarların üzerine, bir metreyi aşan kalınlığa sahip ve yığma tekniğinde örülen tuğladan zemin kat duvarları bulunur. Bu duvarların bitiminden itibaren ortalama 0.20

³ Denizli Müzesi Kurşunluoğlu evi dosyasındaki belgeler.

⁴ Denizli Belediyesi İtfaiye Müdürlüğü tarafından 08.03.2004 tarihinde tutulan rapor.

⁵ Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plân Tipleri*, İstanbul, 1968, s. 25; S. H. Eldem, "Türk Evi", *Türk Evi ve Biz*, İstanbul, 1993, s. 19-21; Haşım Karpuz, "Türk Evi, Osmanlı Evi", *Osmanlı*, C.10, Ankara, 1999, s. 452-456.

metre kalınlığa sahip ve bağdadî tekniğinde yapılmış ikinci kat duvarları yer almaktadır. Döşemeler, kapılar, pencere söveleri, yüklük cepheleri, dolaplar ve tavanlar ahşaptır. Sofa tavanlarında karaçam, yüklük cephesinde, dolaplarda, tavanlarda sarıçam, sofalardaki sütunların kaplamalarında ve tavan girişlerinin alt geçiş yerlerinde alçı malzeme kullanılmıştır. Alt kattaki pencereleri demir parmaklıdır.

Birbirinin tekrarı niteliğinde olan iki katlı yapının zemin katında dışa taşkın bir sofa vardır. Sofanın etrafını ters "U" şeklinde saran odalar ve mutfak bölümü bulunmaktadır. Ayrıca geçişin mutfak bölümünden sağlandığı kiler ve sonradan tamamen yenilenmiş tuvalet kısımları binanın güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Plân 1). Bu kattaki sofaya, kuzeydoğuda üç ve kuzeybatıdaki iki basamaklı merdivenlerden ulaşılır. Sofasının ortasında beşgen taş kaideli ahşap bir sütun, ön cephesinde ise üçü sekizgen, biri dikdörtgen taş kaideli olmak üzere dört ahşap silindirik sütun yer almaktadır. Bu sütunların üzerleri de alçıyla kaplanmıştır. Bu sütunlar düz yastık şeklinde ve üzerlerinde silmelerin bulunduğu başlıklara sahiptir. Sütunlar birbirlerine ve evin duvarlarına Bursa kemerleri ile bağlanmıştır. Sofa sütunlarının alt taraflarında basit demir korkuluklar vardır. Bu korkulukların sonradan eklendiği ve buradakilerin yerinde üst kattakiler gibi ahşap tirabzanların bulunduğu ifade edilmiştir⁶.

Zemin katın kapılarına, yüklük cephelerine, dolap ve tavan süslemelerine bakıldığında, üst kata nazaran daha sadedir. Bu katta kapıları meydana getiren, dikdörtgen ve kare panoların ortalarında dilimli çiçek rozetlere yer verilmiş, alınlıklar dâhil olmak üzere birçok alan boş bırakılmıştır.

Zemin kattaki sofanın kuzeybatısındaki odaya çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Kapının sağında ve solunda içerisinde gusülhanede bulunan yüklük cephesine yer verilmiştir: Oda ön cephede üç ve arka kuzeybatı cepheye açılan bir pencereyle aydınlatılmıştır. Pencereler dışarıdan demir parmaklıklara sahiptir. Kapının karşısında ki duvar, ortada yuvarlak kemerli niş halinde bir çiçeklik ve iki yanında birer dolapla şekillendirilmiştir. Tavan, basit çitakâri tekniğinde yapılmış eşkenar dörtgenlerden müteşekkil geometrik desenli bir görünüme sahiptir.

Zemin katta, sofanın güneybatısında yan yana yer alan iki kapıdan sağdaki odaya, soldaki ise mutfığa açılmaktadır. Sağdaki oda kapısının sağında,

⁶ Ramazan Kurşunluoğlu'nun 12.04.2000 tarihinde verdiği şifahi bilgilere göre.

0.90 metre genişliğinde yüklük cephesi yer almış, yüklük cephesinin içinden açılan bir pencereyle odanın sofadan aydınlatılmasına yardımcı olunmuştur. Kuzeybatı cephesinde pencereye yer verilmeyen odanın, güneybatı cephesinde önlerinde 0.80 metrelik boşluk bırakılan üç pencere bulunmaktadır. Odanın kuzeybatı cephesindeki duvarın ortasında, yerden 0.70 metre yükseltilmiş yuvarlak kemerli niş şeklindeki çiçeklik ve iki yanında da dolaplar vardır. Dolapların çift kanatlı kapakları, yatay olarak üç bölümlü olup, bölümler birbirlerinden yatay yerleştirilen kayıtlarla ayrılmıştır. Birinci ve üçüncü bölümlerde kare panolara ve orta bölümde ise düşey olarak yerleştirilen dikdörtgen panolara yer verilmiştir. Buradaki tüm pano yüzeyleri boş bırakılmıştır. Dolapların alınlıklarında kıvrık dallı bitkisel süslemeler ajur tekniğinde yapılmıştır. Dolapların alt taraflarında da çekmeceler bulunmaktadır. Dolaplar yekpâre panoların birbirlerine geçmesiyle oluşturulmuştur.

Bu katta sofanın güneybatısında birlikte tasarlanmış kapılardan soldaki, konağın mutfağına⁷ açılmaktadır. Mutfağın güneybatı cephesine iki pencere açılmış ve pencerelerin önlerine de lavabo ve tezgâh yerleştirilmiştir. Aynı cephenin doğu köşesine, arka avluya açılan demir bir kapı konulmuştur.⁸ Kapının sol tarafında ise mutfak malzemelerinin konulduğu tezyinatsız tel dolap yer almaktadır. Mutfağın ocağı yuvarlak kemerli bir niş şeklinde olup üst tarafına sonradan soba borusu deliği açılmıştır. Mutfağın içinde dolap, ocak, raf, terek gibi elemanlara da yer verilmiştir. Mutfağın güneydoğu köşesindeki kapıdan kiler bölümüne girilmekte, kilerin sağ tarafında da sonradan değişikliğe uğratılmış tuvalet ve mutfak duvarına bitişik banyo bulunmaktadır. Aslında burada konağın hamamının bulunduğu ve hamamın mutfak tarafında yer alan ocakla ısıtıldığı konak sahiplerince söylenmesine rağmen hamamı hatırlatacak herhangi bir ize rastlanmamıştır. Bu bölüme, birinin girişi binanın arka tarafındaki avlu kısmından olmak üzere iki tuvalet inşa edilmiştir. Bahçe tarafından girişin ön tarafına da dışarıdan ilave bir duvar yapılmıştır (Plân 1).

Zemin kattaki sofanın güneydoğusunda yer alan odaya da iki kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Kapının sol tarafında yüklük cephesi bulunur. Odanın güneydoğu cephesinde sonradan örülerek kapatılmış ve her iki

⁷ Emine Karpuz, "Anadolu Türk Mimarisinde Mekan Olarak Mutfak ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Osmanlı*, C.10, Ankara, 1999, s. 457-463.

⁸ Ramazan Kuşunluoğlu bu kapının orijinalinde ahşap olduğu ve sonradan demir kapıyla değiştirildiği bilgisini vermiştir.

yanında dolap bulunan bir ocak yer almaktadır. Ön cephe üç pencereyle aydınlatılmışken, odanın sol tarafında pencereye yer verilmeyerek sağır bırakılmıştır.

Zemin kattaki sofanın güney köşesinden korkulukları olan ahşap bir merdivenle, üst kata çıkılmaktadır. Üst kat, yaklaşık 0.85 metre kadar dışarıya taşırılmıştır. Zemin kat duvarlarıyla dışa taşıntı yapan üst kat duvarlarının kesiştiği yerlerde, iç ve dışbükey kavislere sahip, üzerleri alçıyla kaplı, balık kılıcı şeklinde çıtaların yerleştirildiği bağdadî teknikli yumuşak geçiş unsurları bulunmaktadır.

Zemin katın plânı aynen üst katta da uygulanmıştır. Burada da sofanın etrafını ters "U" biçiminde saran dört oda ve güneydoğu köşesinde bir kilere yer verilmiştir. Dışa taşkın üst kat sofası, birbirine Bursa kemerleriyle bağlı dört ahşap sütunla taşınmaktadır. Üst kat sofasındaki sütunlar dikdörtgen ahşap kaide üzerine oturtulmuş ve gövdeleri alçı ile kaplanmıştır. Sofanın tavanı ahşap süslemesiyle dikkat çekmektedir. Tavanı oturtmak için duvarla tavanın birleştiği yerlerde, balık kılıcı şeklinde iç ve dışbükey kavisler yapan çıtalar bağdadî tekniğinde yerleştirilmiştir. Yumuşak bir geçiş amacıyla yapılan, bağdadî tekniğindeki bu geçiş unsurlarının üzerleri alçıyla kaplanmıştır. Geçişlerle elde edilen ve dikdörtgen alan üzerine kurulan tavan üç yatay kuşağa bölünmüştür. Kenarlarda düz ahşaplar çitakâri tekniğiyle eşkenar dörtgen biçiminde şekillendirilmiştir (Res. 5). Karaçamdan yapılan tavanın göbeği, tavana geçişteki yöntemin aynısıyla biraz daha yükseltilmiş ve kare göbekte çitakâri tekniğinde bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Süsleme bakımından yapıda en yoğun bölgelerden biri ikinci kattaki kapılardır. Sofaya açılan her bir oda kapısının sadece sofaya bakan yüzleri, stilize edilmiş, kıvrık dallı, bitkisel süslemelerle bezenmiştir (Res. 6).

Üst kattaki sofanın kuzeybatısındaki odaya da stilize edilmiş bitkisel süslemelerle sahip çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Kapı alınlığı yatay dikdörtgen üç panoya ayrılmış ve üzerlerinde stilize edilmiş bitkisel bezemelere yer verilmiştir (Res. 7). Kapı kanatlarının her biri yatay olarak dört bölüme ayrılmıştır. Bölümlerde birbirlerinden yatay kayıtlarla ayrılan ve düşey olarak yerleştirilen dikdörtgen panolar vardır. Üstten birinci, ikinci ve üçüncü panoların yüzeyleri stilize edilmiş kıvrık dallı bitkilerle, ikinci ve üçüncü panoların ortalarındaki boş yüzeyler ise balık pulu şeklinde desenlendirilmiştir. En alttaki dikdörtgen panoların köşeleri, içlerine bitkisel

bezeme yerleştirilen içbükey yaylara ayrılmış ve panoların ortalarında da dilimli rozetler bulunmaktadır. Kapı seren, alınlık ve kayıtlarla bölümlenmiş ve bu bölümler yekpâre ahşap panoların geçme tekniğinde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kapıdaki tüm süslemeler oyma tekniğiyle yapılmıştır.

Odanın sofaya bitişik olan ve kapının da yer aldığı duvarı yüklük cephesidir (Res. 8). Kapıyla ikiye ayrılan yüklük cephesinin kapıya bakan cephesinde, testilik, feslik, ibriklik ve benzeri fonksiyonlar için kullanılan açık bölümleri vardır. Yüklük cephesi, kapının solunda niş ve gusülhane; kapının sağında ise çift kanatlı kapakları olan yüklük ve çeşitli eşyaların konabileceği kapaklı bir bölümden meydana gelmektedir. Kapakların üzerinde dikdörtgen ve kare panolar bulunmakta, panoların üstünde oyma tekniğinde yapılmış rozetlere rastlanılmaktadır. Yüklük cephesinin alt kısımlarında ortalarında rozetlerin olduğu servilere yer verilmiştir. Malzeme olarak sarıçam, teknik olarak taklit künde-kâri kullanılmıştır. Zeminden başlayan yüklük cephesi, tavana 0.50 metre kala bitmiş ve alçı kaplı bağdadî alınlıklarla tavana birleştirilmiştir. Tavanla duvarlar arasında da geçiş, üzerleri alçı kaplı, balık kılıcı şeklinde bağdadî tekniğinde yapılmış iç ve dışbükey kavislerle sağlanmıştır.

Odanın, pencere önlerine gelecek şekilde sedirlere⁹ sahip olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Güney cephede iki, kuzey cephede üç ve batı cephesinde dört pencere açılarak oda, ışık ve havaya kavuşturulmuştur. Batı cephede bulunan dört pencereden ikisi sonradan örülerek kapatılmıştır.

Bu odanın en dikkat çeken yanı ise konağın en gösterişli tavanına sahip olmasıdır. Sofadaki geçiş elemanlarının benzerlerine sahip geçişli tavan, kare alan üzerine oturtulmuştur. Elde edilen kare alan yine küçük kare panolar içerisine yerleştirilerek rozetlerle bezeli bir tavana dönüştürülmüştür (Res. 9). Bu rozetlerin arasında boş bırakılmış dikdörtgen levhalara yer verilmiş ve ince çıtalarla bağlantı yerleri kapatılmıştır (Res. 10). Taklit künde-kâri tekniğinde yapılan tavandaki rozetlerin her biri farklıdır. Çatının tamir edilmesi tavanın yağmur sularından olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

⁹ Denizli'de de Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi sedirlere "makat" denildiği bilinmektedir. Necati İnceoğlu, *Geleneksel Türk Mimarisi Denizli*, İstanbul (Tarihsiz), s. 23'te bu sedirlere, etkileşim sonucu, Yunanca model anlamına gelen "maket" dendiğini belirtmektedir. Oysa bu kelimenin ses benzerliğinden başka konuyla anlam olarak da hiçbir yakınlığı yoktur. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 720'de kelimenin aslında Arapça, "ka'ade" kökünden türediği ve çoğulunun da "makâ'id" olduğu görülmektedir. Oturak, üzerine oturan kısım, divan, sandalye vb. gibi anlamlara gelen kelime Türkçe'ye "makat" olarak geçmiş ve kullanılmıştır.

Üst kattaki sofanın güneybatısında iki oda yer almaktadır. Bu odaların tek kanatlı olan kapılarının alınlıklarında kullanılan ahşap malzemenin gösterdiği bütünlükten dolayı birlikte tasarlandıkları düşünülmektedir. Kapı alınlıklarında ve kapı üzerinde yer alan bazı panolarda benzerlikler olmasına rağmen kapıların genel tasarımları farklıdır (Res. 11).

Konağın üst kat sofasının güneybatısındaki odalardan batıdaki kapı alınlığında yatay yerleştirilmiş ve yüzeylerinde bitkisel bezemenin bulunduğu iki dikdörtgen levha bulunmaktadır. Kapı kanadı ise yatay olarak dört bölüme ayrılmıştır. Üst bölüm, düşey yerleştirilen iki kayıtla, üzerlerinde stilize edilmiş bitkisel tezyinatın yer aldığı üç kare panoya sahiptir. Üstten ikinci bölümün merkezinde kenarları kayıtlarla belirlenmiş üzerinde de bitkisel bezemenin yer aldığı kare pano bulunmaktadır. Bu panonun kenarlarının eksenine yatay ve düşey ekseninde yerleştirilen kayıtlarla diğer bölümlere ve kapının serenlerine bağlanmıştır. Merkezdeki kare panonun bağlantılarını sağlayan kayıtlar ve kare pano arasında oluşan "L" biçimli yüzeyler bitki tezyinatıdır. Üçüncü bölümde ise düşey yerleştirilen kayıtla, yüzeylerinde çarıkfeleklerin yer aldığı iki kare pano bulunur. Bu bölümlerden en alttaki ise düşey yerleştirilen iki kayıtla birbirlerinden ayrılmış ve yüzeylerinde stilize edilmiş kıvrık dallı bitkisel süslemelerin yer aldığı yine düşey yerleştirilmiş üç dikdörtgen panoya sahiptir. Kapıdaki tüm süslemeler oyma tekniğinde yapılmış, burada da kapı yekpare panoların geçme tekniğinde birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Dikdörtgen plânlı oda, kuzeybatı ve güneybatı cephelerinde açılan üçer pencereyle aydınlatılırken, daha sonra her iki taraftaki pencerelerden birer tanesi kerpiçle örülerek kapatılmıştır. Kapının sağ tarafı, duvara kadar yüklük cephesi olarak tasarlanmıştır. Yüklük cephesinin sol köşesinde gusülhaneye, ortasında yüklüğe, niş ve kapıya bakan tarafında ise açık bölmelere yer verilmiştir. En alt bölümde servilere yer verilmeyip, bunun yerine köşeleri yumuşatılmış, ortası rozetlerle bezenmiş dikdörtgen panolar yapılmıştır. Kıtık sıvalı ve ortada çiçekli bir göbeğe sahip olduğu belirtilen¹⁰ odanın tavanı, 1975 depreminde düşmüş ve tavan düz tahtalarla onarılmıştır.

Sofasının güneybatısındaki odalardan doğudakinin kapı alınlığında da yatay yerleştirilmiş ve yüzeylerinde bitkisel bezemenin bulunduğu iki dikdörtgen levha bulunmaktadır. Doğudaki kapı, batıdaki kapıdan daha fark-

¹⁰ Ramazan Kurşunluoğlu'nun 12.04.2000 tarihinde verdiği şifahi bilgilere göre.

lı bir bölümlenmeye sahiptir. Tek kanatlı kapı, ortadaki diğerlerinden daha fazla alanı kaplayan, üç yatay bölüm halinde düzenlenmiştir (Res. 11). Üst bölüm düşey olarak yerleştirilen iki kayıtle, yüzeylerinde rozetlerin yer aldığı üç kare panodan müteşekkildir. Düşey dikdörtgen görünümlü orta bölüm ise yatay ve düşey ekseninde yerleştirilmiş kayıtlarla birbirlerinden ayrılan daha küçük dikdörtgen ve kare panolara ayrılmıştır. Dikdörtgen panoların yüzeylerinde aşırı derecede stilize edilmiş bitkisel bezemeler bulunurken, küçük kare panoların içlerinde rozetlere yer verilmiştir. En alttaki bölüm düşey yerleştirilen iki kayıtle, yine düşey üç dikdörtgen panoya ayrılmıştır. Bu panolardan köşelerdekilerin yüzeylerinde aşırı derecede stilize edilmiş bitkisel bezemelerle birlikte, konturları balık pulu şeklinde kabartılmış iki tane ibrik bulunur. Ortadaki dikdörtgen panoda ise stilize edilmiş kıvrık dallı bitkisel bezemeye yer verilmiştir. Konağın tüm kapılarında olduğu gibi buradaki kapı da, yek pare panoların birbirine geçmesiyle oluşturulmuş ve oyma tekniğindeki süslemelerle tezyin edilmiştir.

Oda kapısının doğu tarafı, duvara kadar yüklük cephesidir. Kapı tarafında yer alan açık bölmeleri, nişi, çift kanatlı yüklük bölümüyle diğer odalardaki yüklük cepheleriyle benzerlik gösterir. Bu dolabın köşedeki bölümünde, duvar içerisine doğru "L" şeklinde bir boşluk bulunmakta ve buradan çatı gözükmektedir. Benzer bir uygulama odanın güneydoğu köşesindeki dolabın içerisinde de görülmektedir. Dolap kapakları ve yüklük cephesindeki kapaklar üzerinde yer alan süslemeler, diğer odalardaki tezyinatla benzerlik gösterir.

Oda güney duvarında açılan üç pencereyle aydınlatılmaktadır. Odanın güneydoğu duvarında örülerek kapatılmış bir de ocak bulunmaktadır. Odanın tavanı, çitakâri süslemeyle eşkenar dörtgen şeklinde tezyin edilmiştir.

Üst kattaki sofanın güneydoğusundaki odaya da çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir (Res. 12). Kapının alınlık kısmı düşey yerleştirilen iki kayıtle üç panoya ayrılmıştır. Alınlığın her iki ucunda, yüzeylerinde rozetlere yer verilen kare levhalar bulunur. Kare panoların arasında yatay yerleştirilmiş ve üzerinde stilize edilmiş kıvrık dallı bitkisel bezemenin yer aldığı dikdörtgen panoya yer verilmiştir. Kapı kanatları yatay olarak üç bölümlüdür. Üst bölümde düşey olarak yerleştirilmiş dikdörtgen panoların yüzeylerinde bitkisel bezeme bulunmaktadır. Yatay yerleştirilen kayıtlarla diğer bölümlerden ayrılan orta bölümde, yüzeylerinde stilize edilmiş bitkisel bezemenin bulunduğu kare panolara, alttaki panoların içerisinde daha çok yüklük

cephesinde gördüğümüz servilere, ortadaki kare panolarda ise kıvrık dallı bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Üstteki dikdörtgen panoların yüzeyinde de stilize edilmiş bitkisel süsleme bulunmaktadır. Oyma tekniğinde süslemelere sahip kapı, levhaların birbirlerine geçme tekniğinde birleştirilmesiy-le oluşturulmuştur.

Kapının karşısındaki cephede sonradan örülerek kapatılmış ve her iki yanında da dolap bulunan bir ocak bulunmaktadır. Bu dolapların alt taraflarında birer çekmece, üst taraflarında ise ajurlu bitkisel tezyinata sahip birer alınlık vardır. Çift kanatlı olan dolap kapakları yatay olarak dört bölümlü olup, bölümler birbirlerinden yatay yerleştirilen kayıtlarla ayrılmaktadır. Üstten birinci ve üçüncü bölümlerde ki kare panoların yüzeylerinde rozetlere yer verilmiştir. Düşey dikdörtgen olarak yerleştirilen ikinci ve dördüncü bölümlerdeki panoların yüzeylerinde ise kıvrık dallı bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Dolapların üst gözlerinin bezemelerinde ajur, kapaklarında da oyma teknikleri kullanılmıştır. Ocağın üst tarafında alttan düz silmelerle yükselen bir raf bölümü bulunmaktadır. Odanın güney duvarında yer alan yüklük cephesi, arkadaki kiler bölümüyle, odayı birbirinden ayırmak için de kullanılmıştır. Burada da niş, gusülhane ve yüklük bölümlerine yer verilmiştir.

Odanın ön cephesi üç pencere ile aydınlatılmışken, odanın doğu cephesinde pencere yapılmayarak sağır bırakılmıştır.

Odanın tavanı, çitakâri tekniğiyle, eşkenar dörtgen şeklinde tezyin edilmiş, çitaların paralel ve çift kullanımıyla biraz daha vurgulanmıştır.

Bu odanın arka kısmında kiler bölümüne yer verilmiş, konağın çeşitli malzemelerinin konulduğu bu bölüm güney duvarında iki, doğu duvarında bir küçük pencereyle aydınlatılmıştır. Kiler bölümünün kuzeybatı köşesinde, ilave olarak yapılmış tuvalet bölümü bulunmaktadır.

Binada kırma çatı kullanılmış, üzeri oluklu kiremitle kapatılmıştır (Res. 3). Konağın saçağı dört yandan 0.70 metre kadar dışa taşkın yapılmışken, güneydoğusuna yapılan apartmanın inşası sırasında bu bölgede yer alan saçak tamamen kesilmiştir. Saçağın alt taraflarına tahta çakılmış ve tahtaların birleşim yerleri de çitakâri tarzda kapatılmıştır.

2- Tarihlendirme

Yapıda bâni, tarih ve ustaya yönelik kitabe yoktur. Bilindiği gibi fay hatlarının geçtiği Denizli'de irili ufaklı depremler sıkça yaşanmaktadır. Ya-

kın tarihe bakıldığında bilhassa 1899 yılındaki depremin Denizli için çok yıkıcı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır¹¹. Birçok evin yıkıldığı gerçeğiyle birlikte daha dayanıklı inşa edilen ve esneme payı bulunan bazı ahşap evlerin sağlam kalma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak, Denizli'deki evleri incelerken sadece depremlerin tarihlerini ölçüt kabul etmemiz buna göre evleri tarihlendirmemiz, bizleri hataya düşürebilir. Türk evlerinde tarihî süreç içerisinde görülen ya da ortadan kalkan bazı unsurlara bakarak da konağın tarihlendirmesini yapmak mümkündür. Konağın odalarında seki altı ve seki üstü ayrımlarının yapılmadığı görülmektedir. Denizli'ye yakın olan Kula'da eski evlerde bu ayrımın 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortadan kalktığı kabul edilir¹². Ayrıca, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Tokat¹³ ve Kula¹⁴ evlerinde duvarlara çiçeklik denilen niş açılmış ve oda kapıları da çift kanatlı yapılmıştır. Kurşunluoğlu Konağı'nda bu uygulamaların her ikisini de görmekteyiz. Mimari bakımdan görülen bu benzerliklerden yola çıkarak yapının 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmesi mümkündür.

Değerlendirme ve Sonuç

Geniş bir bahçenin içerisine inşa edilen Kurşunluoğlu Konağı'nı yaklaşık iki metre yüksekliğindeki avlu duvarları kuşatır. Türk evlerinin birçoğunda olduğu gibi¹⁵, konağın yüksek avlu duvarlarıyla çevrilmesi, gündelik yaşam mahremiyetinin¹⁶ korunmasını sağlamıştır.

Konağın plânı, S. Hakkı Eldem'in yaptığı tipolojiye göre, "U tipi dış sofalı" denilen, üç tarafı odalı dış sofalı plân grubuna girer (Plân 1-2). Kurşunluoğlu Konağı'nın da dış sofalı oluşu klâsik Türk ev mimarisinin özellikleri

¹¹ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi Ve 1899 Denizli Depremi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Denizli, 2007, s. 361-367.

¹² Rüstem Bozer, *Kula Evleri*, Ankara, 1988, s. 43.

¹³ Bu konuda bakınız: Halit Çal, "Tokat Evleri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 1987, s. 365-417; Mahmut Akok, "Tokat Şehrinin Eski Evleri", *Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, Ankara, 1958, s. 129-152.

¹⁴ R. Bozer, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁵ Zahide Akkoyunlu, *Geleneksel Urfa Evleri Genel Özellikleri*, Ankara, 1989, s. 123; Yüksel Sayan, *Uşak Evleri*, Ankara, 1997, s. 101; Yüksel Sayan - Şahabettin Öztürk, *Bütlis Evleri*, Ankara, 2001, s. 28.

¹⁶ Yılmaz Tosun, *17-19. Yüzyıllarda Batı Anadolu'da Osmanlı-Türk Şehir Dokuları Bu Dokuları Oluşturan Evler ve Korunmaları*, İzmir, 1983, s. 19, 86; Seyit Yıldırım, "Ermenek'te Bir Ev", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, S.XIX, Ankara, 1991; Haşım Karpuz, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara, 1993, s. 4; Doğan Kuban, "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul, 1995, s.228; Y. Sayan, *a.g.e.*, s.99.

ni taşıdığıının göstergesidir. Dış sofalı ev tipi Ankara, Tokat, Kütahya, Kula, Çorum, Trabzon, Safranbolu, Tire, Isparta, Birgi, Antalya, Uşak ve Bursa gibi merkezlerde de uygulanmıştır¹⁷. Hatta bu tarzda inşa edilen evlere Kırım, Balkanlar, Arnavutluk, Makedonya, Bosna, Kosova ve Batı Trakya'da da rastlanılmaktadır¹⁸. İklim şartlarına bakılmaksızın Anadolu'nun ve Rumeli'nin her tarafında görülen dış sofalı evlerle, günümüzde daha çok Akdeniz ve Ege Bölgeleri'nde karşılaşılmaktadır¹⁹. Türklerin tabiata bağlılıklarıyla ortaya çıkan sofa (hayat)²⁰, ev içerisinde odalar arası bağlantıyı sağlayan ortak yaşam alanıdır²¹. Dış sofalı evlerde avlu ve bahçeye sütunlarla açılan sofa, yarı açık²² havadar bir mekân olup Türk evini Avrupa evlerinden ayıran en belirgin unsurdur²³. Konağımızdaki sofaların bahçeye açılan Bursa kemerli cephe düzeni Denizli İstiklal Mahallesi Sotiri Evi²⁴, Ege²⁵ ve Ankara evleriyle benzerlik göstermektedir²⁶.

Günümüze çok az örneği kalan Denizli'nin eski evleri, tek veya çift katlı olarak inşa edilmiş, bunlarda iç sofalı (Çaybaşı Mah. Hacı Bekirler Evi²⁷), dış sofalı (Çaybaşı Mah. Şohoğlu Evi²⁸, Müftüler Evi²⁹, Feslikan Mah. Nusret Sürücü Evi), sıra odalı (Kayalık Mah. Abaloğlu Evi)³⁰ plânlar kullanılır.

¹⁷ H. Çal, a.g.m., s. 367, 374; R. Bozer, a.g.e., s. 50; Y. Sayan, a.g.e., s. 104; Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, İstanbul, 1996, s. 101; Metin Sözen, *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul, 2001, s. 192.

¹⁸ Orhan Cezmi Tuncer, *Ankara Evleri*, Ankara, 2002, s. 37; R. Kırınç, İ. Büyükoçak, *Bizim Evlerimiz*, İstanbul, 1993, s. 35; Ahmet Kuş - Feyzi Şimşek - İbrahim Dıvarcı, *Rumeli'de Osmanlı Mirası*, İstanbul, 2007, s. 19, 53, 82, 141, 155, 178, 196.

¹⁹ Y. Tosun, a.g.e., s.1, 99; S. H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, C.I, İstanbul, 1984, s. 62; M. Sözen, a.g.e., s. 86.

²⁰ S. H. Eldem, "Türk Evi", *Ülkü*, C. 2, S.22, Ankara, 1942, s. 10; O. C. Tuncer, a.g.e., s. 53, 59.

²¹ S. H. Eldem, a.g.m., s. 18; O.C. Tuncer, a.g.e., s. 63.

²² İ. Ahmet Arslanoğlu, "Sivil Mimarimizin Günümüze Vakfettiği, Modern Mimari Manasında Bazı Değerler Üzerine", *Rölye ve Restorasyon Dergisi*, Ankara, 1993, s. 92.

²³ S. H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, C.III, İstanbul, 1987, s. 60; Münir Saktın, *Tekirdağ Eski Ahşap Evleri*, Tekirdağ, 1996, s. 56.

²⁴ N. İnceoğlu, a.g.e. s. 32.

²⁵ S. H. Eldem, a.g.e., C.I, s.62.

²⁶ S. H. Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*, İstanbul, 1984, s. 60.

²⁷ Rabia Köse - Bahattin Küçük, "Denizli'deki Geleneksel Yaşamın Geleneksel Mimariye Etkileri: Fındık Sokağı Örneği", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 2*, Denizli, 2007, s.241.

²⁸ N. İnceoğlu, a.g.e., s. 24.

²⁹ N. İnceoğlu, a.g.e., s. 36.

³⁰ N. İnceoğlu, a.g.e., s. 28, 30; R. Köse - B. Küçük, a.g.m., s. 245, Şekil 14.

mıştır³¹. Denizli'deki eski evlerin sayılarının azlığı nedeniyle eskiden en çok hangi plânın tercih edildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Kurşunluoğlu Konağı'nda su basmanına kadar taş; zemin kat duvarlarında tuğla; üst kat duvarlarında ise genelde bağdadî ve az da olsa kerpiç; kapılarda, dolaplarda, sütunlarda, tavan ve tabanlarda ahşap; çatıda oluklu kiremit; ahşap sütunların etrafını saran alçı ve zemin kat pencere parmaklıklarında demir malzeme kullanılmıştır. Kurşunluoğlu Konağı'nda olduğu gibi Anadolu'nun ve Balkanların birçok yerinde³² kerpiç, taş, tuğla, ahşap ve kiremit malzeme bol miktarda kullanılmıştır. Malzemenin seçiminde bölgesel iklim farklılıklarının yanı sıra, bölgede bol miktarda bulunan malzemenin türü de etkili olmuştur. Bölgeler arasında ev inşa tekniklerine ve evin bölümlerinde değişik isimler verilmiş³³ olsa da inşa tekniği ve evin bölümlerinin kullanım amaçları hep aynıdır.

İklim ve uğraş bakımından Denizli'ye çok benzer olan Muğla, Birgi ve Kula gibi Batı Anadolu kentlerinde evlerin plânlamasında, inşasında kullanılan malzeme ve yapı elemanlarında yakın benzerliklerin olması kaçınılmazdır³⁴.

Türk evlerinde yeme, yatma, oturma ve benzeri işlevlerin hepsini birden karşılayan odaların³⁵ her biri, bir ailenin yaşabileceği şekilde düzenlenmiştir³⁶. Odaların oluşumunda, yüklük cephesi kapalı kullanım alanıdır. Buradaki dolapların yüklük, testilik, peşkirlik, lambalık, feslik, değneklik, cezvelik ve gusülhane³⁷ gibi fonksiyonları vardır. Konaktaki odalarda yer alan tüm dolapların üstünde kalan boşluk, tavana kadar bağdadî tekniğinde yapılan ahşap duvarlarla kapatılmıştır.

³¹ Önder Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul, 1988, s. 102'de bu tür plânlar genelde sıcak ve ılıman iklimlerde tercih edildiğini belirtmektedir.

³² Mahmut Akok, *Ankara'nın Eski Evleri*, Ankara, 1951, s. 5; M. Akok, a.g.m., s. 131; H. Çal, a.g.m., s. 368; N. Burhan Bilget, *Sivas Evleri*, Ankara, 1993, s. 51-52; Reha Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara, 1991, s. 176; Leman Tomsu, *Bursa Evleri*, İstanbul, 1950, s.12,14; Y. Sayan, a.g.e., s. 124.

³³ M. Sözen, a.g.e., s. 274.

³⁴ Y. Tosun, a.g.e., s.136; Mine Baran, "Mimari Mirasımızdan Bir Örnek; Geleneksel Muğla Evleri", *Atkıtekt*, S.483, İstanbul, 2001, s. 60.

³⁵ S. H. Eldem, "Türk Odası", *Güzel Sanatlar*, Ankara, 1944, S.5, s. 1-28; S. H. Eldem, a.g.e., C.III, s.15; Küçükerman, *Kendi Mekânının ...*, s. 63; Doğan Kuban, *Hayatlı Türk Evi*, İstanbul, 1995, s. 38; M. Sözen, a.g.e., s. 72.

³⁶ Y. Sayan, a.g.e., s. 104; O. C. Tuncer, a.g.e., s. 63.

³⁷ Vacit İmamoğlu, *Geleneksel Kayseri Evleri*, Ankara, 1992, s. 63.

İkinci kattaki sofanın kuzeybatısındaki oda, konumu ve süslemeleri itibarıyla başoda³⁸ özelliğine sahiptir. Ancak konağa gelen misafirler için bahçe içerisinde ayrı mekânın olduğu ev sahiplerince anlatılmakla birlikte, yaptığımız çalışmalar sırasında bu durumu ortaya çıkartacak herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Kurşunluoğlu Konağı ve Denizli'nin günümüze kalan diğer eski evlerinde haremlik selamlık uygulamasına dair mimariye yansıyan bir özellik yoktur³⁹.

Denizli evleri genelde cumbalıdır. Fakat geniş bir bahçenin içinde yer alan Kurşunluoğlu Konağı'nda cumbaya yer verilmemiştir.

Evlerin inşasında avlu kapısındaki kapı tokmağı ve halkalar gibi metal aksamdan başlayarak, yaşadıkları mekânlara güzellik katabilmek için çeşitli malzemeler üzerinde tezyinata yer verilmiştir. Konaktaki süslemeler üst katın ahşap malzemesinde yoğunlaşmakta, kapılarında, dolap kapaklarında ve tavanlarda geometrik ve stilize edilmiş bitkisel tezyinat bulunmaktadır. Alt kattaki ahşaplar ise daha yalın bırakılmıştır.

Süslemenin en çok karşılaşıldığı yerlerden biri olan tavanlar⁴⁰ en önemli mekân öğelerindedir. Tavanlar⁴¹, evden eve değişebildiği gibi evin veya konağın odasından odasına da değişik nitelikler gösterebilmektedir. Kurşunluoğlu Konağı'nda üzerlerinde rozetlerin yer aldığı küçük kare levhaların birbirine geçmeli olarak eklendiği ve aralarına dikdörtgen panoların yerleştirildiği bağlantıların çıtalarla kaplandığı oymalı tavanın yanı sıra, diğer odalarda ve üst kat sofa tavanında tahtalarla yapılan ve çıtakâri süslemelerle tezyin edilen sade tavanlar da bulunmaktadır.

Kurşunluoğlu Konağı'nın kapılarında, yüklük cephelerinde, dolap kapaklarında ve özellikle üst kattaki kuzeybatı oda tavanında oyma ve kârtma teknikleri; diğer odaların ve üst kat sofasının tavanlarında çıtakâri

³⁸ Nur Akın, "Ev", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 510; Ö. Küçükerman, *Kendi Mekânının*, s. 63; Üstün Alsaç, *Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarılığı*, İstanbul, 1993, s. 86.

³⁹ Necati İnceoğlu - Mine İnceoğlu, "Denizli Evleri", *Dördüncü Tarihi Türk Evleri Haftası*, 2-14 Haziran 1986, s. 2; N. İnceoğlu, *a.g.e.*, s.40; M. Baran, *a.g. m.*, s.61'de Muğla evlerinde haremlik selamlık olmadığını belirtmektedir

⁴⁰ Tahsin Öz, "Tavanlarımız", *Güzel Sanatlar*, Ankara, 1944, S.5, s. 30; Önder Küçükerman - Şemsi Güner, *Anadolu Mirasında Türk Evi*, İstanbul, 1995, s. 123-134.

⁴¹ Önder Küçükerman, *Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekan Organizasyonu Açısından Odalar*, İstanbul, 1973, s. 106-115.

teknîği; dolapların üst kısımlarında ajur tekniği ve yine üst kattaki kuzeybatı oda tavanında taklit künde-kârî tekniği kullanılmıştır.

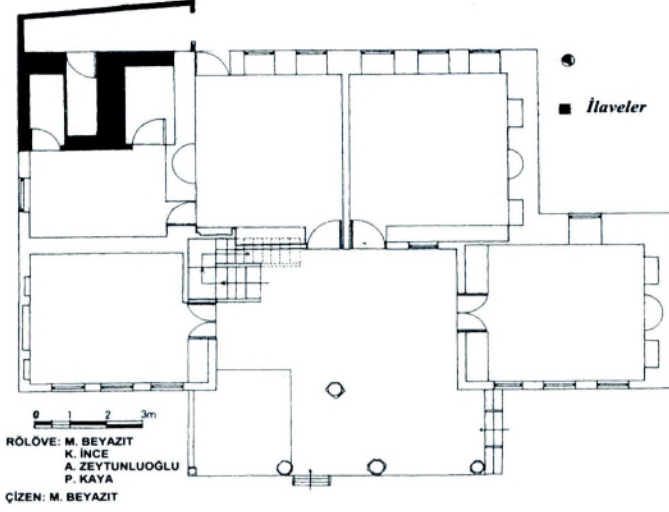
Konağın örtüsü olarak kullanılan alaturka kiremitli kırma (topuz) çatıya ve alt tarafları kaplanmış geniş saçaklara Muğla, Birgi, Kula gibi merkezler başta olmak üzere Ege Bölgesi'ndeki evlerin örtülerinde de sıkça rastlanılmaktadır⁴².

Anadolu'dan Balkanlar'a kadar örneklerini izleyebildiğimiz Türk evlerinin plân ve malzeme açısından benzerlikleri çok fazladır. Batı Anadolu kentlerinden biri olan Denizli evleri de Anadolu'daki hatta Balkanlar'daki birçok evlerle aynı özellikleri taşımaktadır.

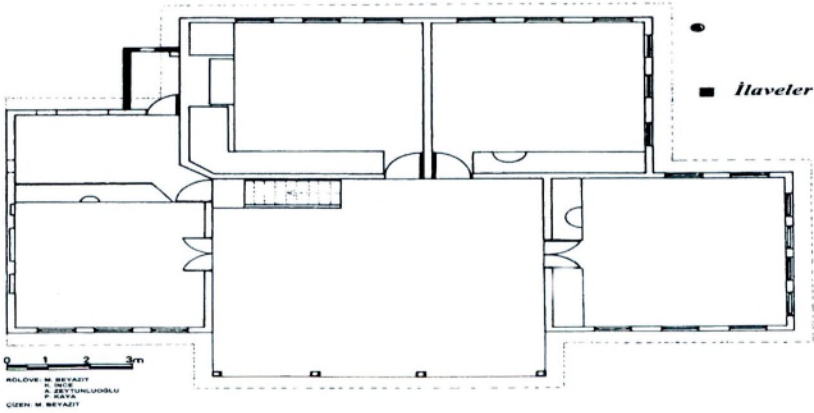
Sanayileşmeyle birlikte görülen hızlı değişim sürecinden Denizli de etkilenmiş, büyük bahçelerin içlerinde yer alan Anadolu'nun kültür temsilcisi konutlar birer birer ortadan kalkmıştır. Günümüzde Musa, Çaybaşı ve Kayalık Mahalleri'nde olmak üzere çok az sayıda ev kalmıştır. Bu çalışmayla neyi kaybettiğimizi gözler önüne sererek, eski Denizli evlerinin dikkat çekici örneklerinden biri olan Kurşunluoğlu Konağı'na olan vefa borcumuzu ödemeye çalıştık.

⁴² Y. Tosun, *a.g.e.*, s. 26; S. H. Eldem, *a.g.e.*, C.I, s. 62.

Mustafa Beyazıt

Plân 1: Kurşunluoğlu Konağı Zemin Kat Plânı

Plân 2: Kurşunluoğlu Konağı Üst Kat Plânı

Mustafa Beyazıt

Resim 1: Google Earth'den Konakın Yerinin Konumu

Resim 2: Yangın Sonrası Konak

Mustafa Beyazıt

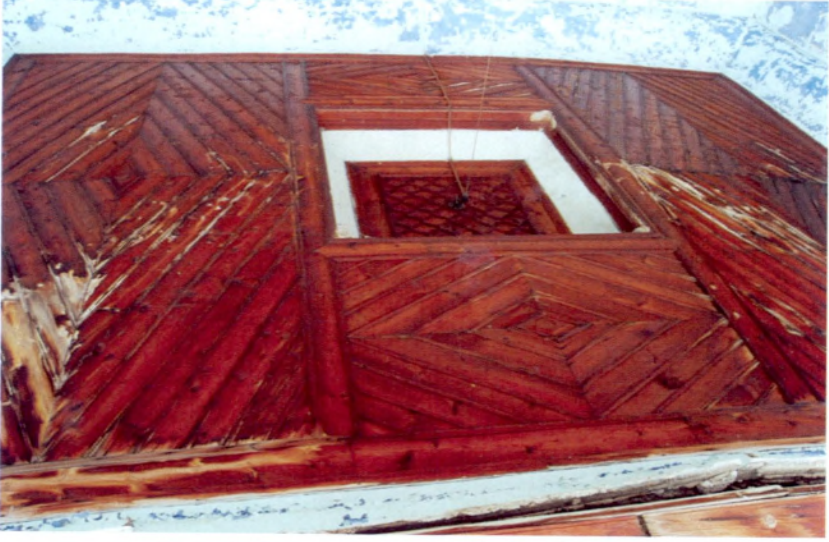

Resim 3: Konağın Ön Cephesi

Resim 4: Konağın Arka Cephesi

Mustafa Beyazıt

Resim 5: Kurşunluoğlu Konağı Üst Kat Sofa Tavanı

Resim 6: Üst Kat Sofasının Güney ve Doğu Cepheleri

Mustafa Beyazıt

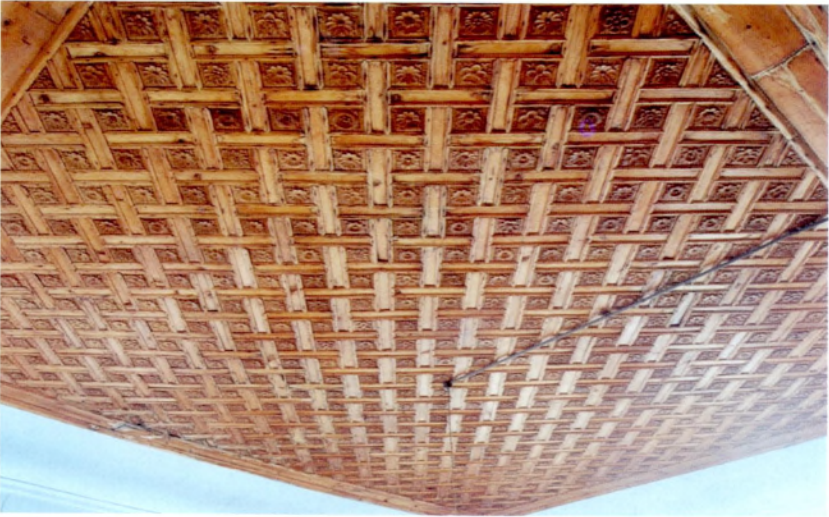

Resim 7: Üst Kat Kuzeybatı Oda Kapısı

Mustafa Beyazıt

Resim 8: Üst Kat Kuzeybatı Oda Yüklük Cephesi

Resim 9: Üst Kat Kuzeybatı Oda Tavamı

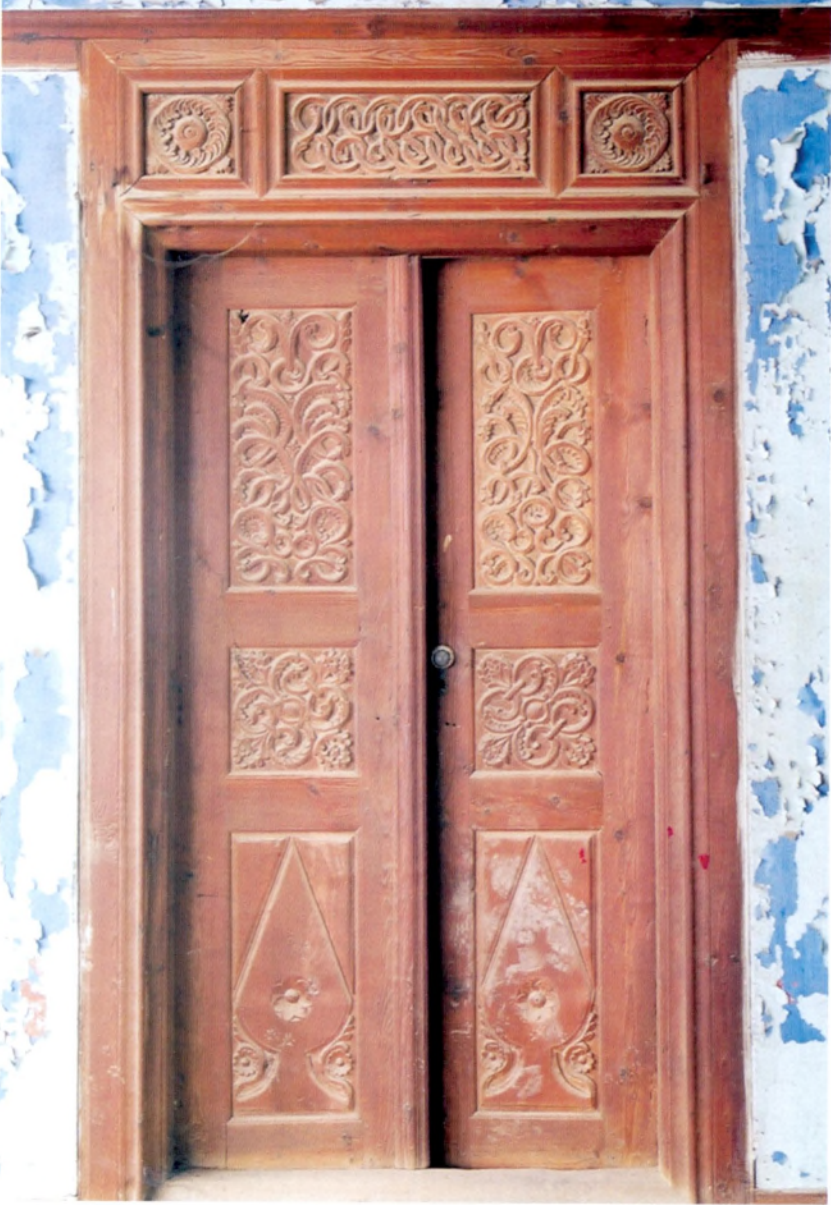

Resim 10: Üst Kat Kuzeybatı Oda Tavanı'ndan Detay

Resim 11: Üst Kat Güneybatı Oda Kapıları

Mustafa Beyazıt

Resim 12: Üst Kat Güneydoğu Oda Kapısı

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİ CAMİLERİNE ESKİŞEHİR MAHMUDİYE'DEN İKİ ÖRNEK: ÇARŞI VE HARA CAMİLERİ

ÖNDER AYDIN*

Giriş

Sultan II. Abdülhamid Devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'da en çok eser inşa ettiği dönemlerden biridir. Özellikle güçlü merkezi devleti temsil eden hükümet konakları, okullar, hastaneler, redif daireleri ve saat kuleleri, Anadolu kent ve kasabalarının çehrelerini değiştiren yapılar olarak ön plana çıkmaktadır¹. Merkezi devlet tarafından bilinçli olarak yürütülen, kentlerin yapısını değiştirmeye yönelik bu mimari tutum, Osmanlı'nın tebaasıyla kurduğu iletişimin en önemli aracı niteliğindedir. Verilmek istenen mesaj, Batılılaşan “güçlü” imparatorluğun yeni ideolojisinin yönetim biçimi olan “modern monarşinin”, halka kabul ettirilmesidir². Bu anlamda, imparatorluğun sembolleri ile zenginleştirilmiş, Batılı Klasik mimarlığın egemen olduğu eklettik bir anlayışla oluşturulan “İmparatorluk üslubunun”, söz konusu iletişimin, mimari dili olarak hizmet etmesi dikkat çekicidir.

Ancak, Anadolu kentlerinde, bu devirde Batılılaşmayı-modernliği simgeleyen yeni fonksiyonlu yapılarla birlikte, Osmanlı mimarlığında bir süreklilik olarak var olan cami, medrese, çeşme gibi birçok geleneksel eserin de inşa edildiği görülmektedir. İslam dininin Osmanlı kimliğinde önemli bir bağlayıcı unsur olduğu Sultan II. Abdülhamid döneminde³, Anadolu'da, ya

* Dr. Önder AYDIN, Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ François Geogron, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzyılında Ankara'nın Gelişimi”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Paul Dumont, François Geogron, Ali Berktaş, İstanbul 1999, s. 107-109. Hakkı Acun, *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara 1994. Bernard Lory- Aleksandre Popovic, “Balkanların Kavşağındaki Manastır”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Paul Dumont, François Geogron, Ali Berktaş, İstanbul 1999, s. 64-65. Hakan Kaynar, *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens., Ankara 2000, s. 5-6.

² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev: G. Güven, İstanbul 2002, s. 177-178. F. Geogron, *Sultan Abdülhamid*, çev: Ali Berktaş, İstanbul 2006, s. 319-322.

³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 74-75.

yeni camiler inşa edilmiş, ya da tarihi camilere, onarımlar sırasında, dönemin üslûbunun biçimlendirdiği “kılıflar” geçirilmiştir⁴.

Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan camilerden ikisi, Eskişehir ili Mahmudiye ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. İlçenin adını aldığı Sultan II. Mahmud döneminde, ilçe merkezinin yakınlarına kurulan Çiflikât-ı Hümayûn, Mahmudiye'nin tarım, hayvancılıkta ve özellikle de harasıyla, at yetiştiriciliğinde önemli bir merkez olmasını sağlamıştır⁵. 19. yüzyılın son çeyreğinde Eskişehir ilinin aldığı büyük göçler⁶, Mahmudiye'yi de etkilemiş; ilçe merkezi o dönemde, küçük bir yerleşimden, tüm çevresinin bağlı olduğu bir nahiyeye dönüşmüştür⁷. Bu çalışma kapsamında ele alınan iki caminin de, nüfus artışının ve nahiyeye dönüşümün yaşandığı dönemde inşa edilmiş olması dikkat çekicidir.

Eskişehir Mahmudiye Hara ve Çarşı Camileri, döneminin genel özelliklerini taşıyan nitelikli yapılardır. Bu makalede, ayrıntılı bir biçimde camilerin üslûp özellikleri ve mekan anlayışları üzerinde durulacaktır. Makale, daha önce bu kapsamda değerlendirilmemiş⁸ olan söz konusu iki camiye ele alarak, Sultan II. Abdülhamid devri Anadolu camilerini örneklemeyi hedeflemektedir.

Mahmudiye Çarşı Camii

Eskişehir ili Mahmudiye ilçesi merkezinde yer alan Çarşı Camii, giriş cephesinde bulunan kitabesine göre 1905 (Hicri 1321) yılında yaptırılmıştır⁹. Cami, L planlı medresesi ve sebili ile, küçük bir külliye olarak tasarlanmış-

⁴ Erken dönemlerde inşa edilmiş birçok eser, 19.yüzyılda geçirdikleri onarımlar ve düzenlemeler ile cepheye özgün niteliklerini kaybetmiştir. Kapı, pencere, sütun-plastr-sütunce, köşe bitişleri, saçak ve iç mekan bezemelerinde dönemin Batı etkili stil özellikleri görülmektedir. Örn. Kütahya Ulu Camii, Ezine Abdurrahman Camii. Bkz. Ara Altun, “Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi”, *Kütahya – Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1982, s. 200-201; Yavuz Polat, *Çanakkale ve İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Cami Mimarisi*, Ata.Üni.Sos.Bil.Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2002, s.74-79.

⁵ Erhan Tezcan, *Mahmudiye İlçesi*, Eskişehir 1982, s.13; Nejat İşcan, *Fotoğraflarla Mahmudiye*, Eskişehir 2000, s. 10.

⁶ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s.130.

⁷ Erhan Tezcan, 1982, *a.g.e.*, s. 13.

⁸ Eskişehir Mahmudiye Hara ve Çarşı camileri, Kasım İnce'nin gerçekleştirdiği yüksek lisans tez çalışmasının katalog bölümünde incelenmiştir. Eskişehir ilindeki tüm Osmanlı eserlerini tespit eden tez çalışması, yapıların tarihini, fiziki özelliklerini oldukça başarılı bir biçimde aktarmakla birlikte; tezin kapsam ve amacına uygun olarak, yapıldığı dönemin koşulları, mekan anlayışı ve üslup özellikleri gibi konulara değinmemiştir. Bkz. Kasım İnce, *Eskişehir ve Çevresindeki Osmanlı Devri Yapıları*, Ata.Üni.Sos.Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990, s. 71.

⁹ Kasım İnce, *a.g.e.*, s. 71.

tır. Söz konusu planlama anlayışı, Anadolu'da bu dönemde sıkça kullanılmıştır¹⁰. Bugün, yukarıda belirtilen sebile rastlanmazken, kuzey bölümü yıkılan medrese, yapılan ekle planı dikdörtgene çevrilerek, özgün niteliğini neredeyse tamamen yitirmiştir. Eski bir imar planında, L planlı medrese ve sebili görmek mümkündür (Şekil 1). Külliye'nin en önemli unsuru olan cami ise, çeşitli onarım ve müdahaleler geçirmesine karşın, sanat tarihi açısından nitelikli bir yapıdır (Resim 1-2).

Çarşı Camii planı, kubbeye örtülü ana mekan-harim kısmından ve kapalı, iki katlı son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şekil 2). Son cemaat yerinin üst katında ise, bir bölümü ana mekana balkon gibi taşan, mahfil yer almaktadır. Caminin hariminde bulunan, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ahşap iki mahfil kolu, sonraki dönemlerde inşa edilmiş eklentilerdir (Resim 3). Aynı şekilde ana kapının dışındaki giriş mekanı, yakın dönemde oluşturulmuş, önemsiz ve caminin özgün niteliklerine zarar veren bir ilavedir.

Caminin kapı-pencere sövelerinde, kemerlerinde, köşe bitişlerinde; sütunçe-pilastr ve silme gibi bezeme öğelerinde kesme taş kullanılmıştır. Moloz taşla örülen duvarların ise üzerleri sıvanmıştır. Son cemaat yerinin üst katındaki mahfil ile harim kısmındaki ilave mahfiller ve tavan ahşapla imal edilmiştir.

Yapının bezeme anlayışı, Batılı Klasik öğelerin yanında, Barok ve Oryantalist elemanların birlikte kullanıldığı eklektik bir tarzı ortaya koymaktadır. Köşe bitişleri, pencere-kapı söveleri, bunların üzerindeki basık kemerler, belirginleştirilmiş kilit taşları, yatay taş silmeler gibi unsurlar, dışarıdan ilk bakışta göze çarpan Batılı Klasik cephe elemanlarıdır. Ancak bunlarla birlikte caminin ana giriş kapısı üzerinde bulunan eliptik pencere ve onu çevreleyen söve, kemerlerin kilit taşlarının üzerindeki bitki motifleri, Barok özellikler olarak görülmektedir.

Söz konusu eklektik tutum, avlu kapısı, cami ana giriş kapısı, harim kapısı ve mihrapta bulunan sütun elemanları ile sütunçe-pilastr biçimlenmelerinde daha da belirgindir. Avlu giriş kapısında yer alan kapı boşluğu-

¹⁰ Aydın Cihanoglu, Gülşehir Karavezir Külliyesi; camileri, L planlı medreseleri ve sebilleri ile birlikte, Batılılaşma Dönemi Osmanlı mimarlığında görülen küçük Anadolu külliyelerine örnektir. Bkz. Rüşan Arık, "Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış", *Osmanlı*, Cilt 10, İstanbul 1999, s. 258.

nu ikili kemerle, sütunsuz geçerek sütun başlığını asma tekniği, dönemin moda çözümlerinden biridir. Asılı duran başlığın köşelerindeki volüt filizleri, akant yaprakları ve başlığın üst ortalarında yer alan palmetler¹¹, sadeleştirilip yorumlanmış halleriyle, Korint sütun başlığına atıfta bulunmaktadır (Resim 4). Caminin ana giriş kapısı üzerinde yer alan sütunceler de Klasik sütun elemanlarının bir yorumu niteliğindedir. Sütuncelerin başlıklarında bulunan volüt filizleri, avlu kapısındakilere benzer özelliktedir. Son cemaat yerinden harime geçişi sağlayan kapının çevresindeki pilastrlar ise, Batılı Klasik öğelerin Oryantalist yorumu biçimindedir. Klasik Dor-Toskan sütun başlığının üzerine, bir yastık elemanın getirilerek pilastrın boyunun uzatılması, dentil (dış sırası) frizinin altında kör niş sırası motifinin kullanılması, yastığın üzerindeki bitki motiflerinin, dikdörtgen kartuş içinde, iki boyutlu bir yorumlama olması, ve pilastrın gövde kısmının pahlanarak, kesitte çokgenleştirilmesi gibi özellikler¹² Oryantalist tutuma işaret etmektedir¹³ (Resim 5). Mihrap çevresindeki pilastr ve sütuncelerde ise yorumlanmış bir Klasik etki hâkimdir. Mihrabın üstünde yer alan kemerler ve belirginleştirilmiş kilit taşları ile daha üstte bulunan üçgen alınlık, Klasik mimarinin öğeleridir. Buna karşılık, ortadaki kemerin akant yapraklı kilit taşı Baroktur (Resim 6).

Caminin minberi ve yazı panoları gibi diğer bezeme öğeleri, ya yakın dönemde yapılmıştır, ya da yapılan onarımlarla özgün niteliklerini kaybetmiştir (Resim 7).

Çarşı Camii'nin minaresi, dönemindeki diğer camilerin Batı etkili minarelerine tezat bir biçimde, Türk sanatının geleneksel özelliklerine işaret etmektedir. Kare formlu kesme taş kaide, pahlanmış pabuç, daire kesitli gövde, gövdeye geçişte yer alan bilezik, tuğla bindirmeli (dişli) şerefe altı, yine daire kesitli petek ve mavi seramikli kuşaklarla, bölgedeki Erken Osmanlı minarelerine¹⁴ benzemektedir (Resim 8). Minare, sacdan konik külah ile sonlanmaktadır. Ancak tuğla örgü tekniği, çini yerine seramik levhalar

¹¹ Korint sütun başlıklarında, üst orta bölümde, palmet, akant yaprağı veya rozet motifi yer almaktadır. Bkz. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, s. 1121.

¹² Turgut Saner, *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm*, İstanbul 1998.

¹³ Benzer bir sütun biçimlenmesi örneği Çivril Hükümet Konağı'nın ön cephesinde mevcuttur. Bkz. Önder Aydın, *Son Dönem Osmanlı Mimarlığı'nda Batılı Klasik Oranların Kullanımı Üzerine Bir Araştırma: Sultan II. Abdülhamid Devri (1876-1909) Hükümet Konaklarında Sütun Düzeni Analizi*, G.Ü.F.B.Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 78-81.

¹⁴ Aygün Ülgen, "Osmanlı Minareleri (Konum, Form ve Dekorasyon)", *Osmanlı*, Cilt 10, İstanbul 1999, s. 318-329.

kullanılması gibi özellikleriyle minarenin yakın dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Mahmudiye'nin köy camilerinde 1950-60'lı yıllarda inşa edilen minarelerle büyük benzerlikler taşıması önemlidir¹⁵ (Resim 9). Bu nedenle Çarşı Camii'nin bugünkü minaresinin, yıkılan eski minarenin yerine, 1950-60'lı yıllarda inşa edilmiş olması yüksek bir ihtimaldir.

Mahmudiye Hara Camii

Eskişehir ili Mahmudiye ilçesi Devlet Üretme Çiftliği'nin yakınlarında yer alan Hara Camii, harime girişte bulunan kitabesine göre, 1897 (Hicri 1315) yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır¹⁶. Zaman içinde yapılan onarımlarla, özellikle son cemaat yerinde ve iç mekândaki bezemelerde değişiklikler meydana gelmiştir.

Caminin bugünkü planı, kapalı son cemaat yeri ve harim kısmından oluşmaktadır (Şekil 3). Ancak son cemaat yerinin, sonradan ahşapla kaplanarak kapalı hale getirildiği, yapıdaki izlerden bellidir. Özgün halini koruyan, ahşap sütunların oturduğu taş kaideler, eklenen duvar yüzeyinden dışarı doğru taşmaktadır (Resim 10). Harimin içinde yer alan, ahşap merdivenle çıkılan mahfil kısmının altındaki geçiş yeri, son cemaatten harime girildiğinde karşılaşılan ilk mekandır.

Harimin dış duvarlarında üzeri sıvalı moloz taş örgü tekniği kullanılmıştır. Yakın dönemlerde gerçekleşen restorasyonlarda, dış duvarlardaki sıva raspa edilmiş, moloz taş açığa çıkarılarak derzleme yapılmıştır (Resim 11-12). Moloz taşın açıkta bırakılması, Sultan II. Abdülhamid devri yapılarında pek rastlanılan bir estetik tutum değildir¹⁷. Pencere ve kapılar, Klasik etkiyle, kesme taştan, basık kemerli, bindirmeli taşkın söveli ve belirginleştirilmiş kilit taşlıdır. Ancak kubbenin çokgen kasağında bulunan revzenli pencereler, basık kemerleri dışında, Batılı Klasik etkiyi değil, Osmanlı'nın klasik özelliklerini yansıtmaktadır. Belirginleştirilmiş köşe bitişleri ise, Dor-Toskan sütun özelliklerine bağlı pilastrlar niteliğindedir. Günümüzde değiştirilmiş olan son cemaat yerinin özgün halinde, dönem örneklerine uygun olarak, antik sütunlara öykünen ahşap dikme-başlıklardan ve ahşap basık

¹⁵ Gülsüm Aktürk, *Eskişehir'in Mahmudiye İlçesinde Döner Eksenli Bindirme Tavanlı Camiler ve Döner Eksenli Bindirme Tavan Geleneği*, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 66, 86.

¹⁶ Kasım İnce, *a.g.e.*, s.74.

¹⁷ Başbakanlık Devlet Arşivi'nde yer alan, Sultan II. Abdülhamid tarafından hazırlanmış Yıldız Albümlerinde, dönemin yapılarına ait birçok fotoğraf bulunmaktadır. Bu fotoğraflarda yapıların duvarlarının sıvalı olduğu görülmektedir.

kemerlerden oluşan bir revaka sahip olması yüksek bir ihtimaldir. Örnek olarak Soma Hızır Bey Camii son cemaat yeri¹⁸ ve Eskişehir Han Hüsrev Paşa Camii son cemaat yeri verilebilir¹⁹ (Resim 13).

Yapının hariminde yer alan mahfil de, ahşap malzemeyle imal edilmiştir. Ahşap kirişleri desteklemekle birlikte, daha çok bezeme niteliğindeki elibögründeler, c ve s eğrileriyle Barok bir elemandır (Resim 14-15). Yapının üst örtüsü de Barok mimari etkisiyle, ahşap eliptik kubbedir (Resim 16). Ahşap eliptik kubbeli camilere, İstanbul Cihangir Camii²⁰, Konya Kapı Camii²¹ örnek olarak verilebilir. Kubbe kasnağıyla ana kütlein prizması arasındaki boşluk, bağdadi pandantifler ve köşelerde yer alan küçük kubbelele geçilmiştir. Harim kısmı konik bir çatı ile örtülüdür.

Plan ve cephe elemanlarıyla, strüktür-konstrüksiyon öğelerinde görülen Klasik ve Barok etkiden oluşan eklektik tavır, caminin bezeme öğelerinde de devam eder. Pencere üstlerinde, kasnakta ve kubbelelede yer alan kalemşlelerinde, bir noktadan çıkan simetrik c ve s eğrili kıvrım dal ve askılar, rozet, madalyon ve konturlar Ampir etkiyi göstermektedir²².

Basık kemerli, belirginleştirilmiş kilit taşlı harim giriş kapısının kemer altında yer alan ışnsal bezeme²³ ve kapının yanındaki sütuncenin başlığında bulunan, dolayısıyla özgün kullanım yerinden uzaklaşan vazo motifi, Ampir mimarlığın bezeme özelliklerindedir (Resim 17).

Caminin mihrabında harim kapısındakilere benzer sütuncelerin, daha yalın bir biçimde oluşturulduğunu görmek mümkündür. Ayrıca sütuncel-

¹⁸ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami*, Ankara 1973, s. 11-13.

¹⁹ Eskişehir ili Çifteler ilçesine bağlı Han Kasabası'nda yer alan Hüsrev Paşa Camii, 16. yüzyılda eski bir kilise kalıntısı üzerine inşa edilen Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi'ne ait bir yapıdır. Ancak yapının ahşap son cemaat yeri 19. yüzyıl sonlarında eklenmiştir. Bkz. Semavi Eyice, "Hanköyü'nde Husrev Paşa Camii", *Tarih Dergisi*, 1969, sayı:23, s. 179-204.

²⁰ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 465.

²¹ Rüçhan Arık, *a.g.e.*, s. 249.

²² 19. yüzyılda Osmanlı'ya giren Ampir mimarlık, antik dönem kökenli Klasik mimariyi yorumlayan, klasisist bir akımdır. En önemli özelliklerinden birisi, madalyon, vazo, zafer simgeleri, yıldız, silah, bir noktadan çıkan c ve s eğrili kıvrım dallar, gırlant ve bir noktadan çıkan ışnsal motifler gibi bezeme öğelerini de kullanıyor olmasıdır. Bkz. Christian-Adolf Isermeyer, *Empire*, München 1977, s. 43-72; Semra Ciner, *Son Osmanlı Dönemi İstanbul Ahşap Konutlarında Cephe Bezemeleri*, İstanbul 1982, s. 17-19; Osman Atasaral, *Ampir Üsluplu Bazı İstanbul Yapıları*, M.S.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 185.

²³ Ampir üslubun Osmanlı'daki en önemli örneklerinden biri olan II. Mahmud Türbesi'nde de, semse adı verilen bu ışnsal bezeme motifi yer almaktadır. Bkz. Osman Atasaral, *a.g.e.*, s. 86.

rin yanında simetrik bir biçimde Dor-Toskan yorumu pilastrlar yer almaktadır. Mihrabın üzerindeki kemer altında, Ampir mimarlık etkili bir bezeme ögesi olan yıldız motifleri görülmektedir. Mihrap nişinin üstü ise, mukarnas yorumu olan bir süsleme ile sonlanmaktadır (Resim 18). Mihrap nişinde yer alan, alçıdan imal edilmiş perde bezemesi²⁴ ve onun altında duran askı kandil motifi günümüze gelememiştir²⁵. Önemli bir diğer eleman olan ahşap minberin kapısının üzerinde, ışınsal bezeme tekrar edilmiştir. Minberin korkulukları geometrik şebekelidir. Köşk kısmında ise, sekizgen kasnağın üzerinde bir kubbe bulunmaktadır (Resim 19).

Caminin ilginç unsurlarından biri, döneminin özgün özelliklerini taşıyan minaresidir. 19. yüzyılda, adeta bir sütun gibi tasarlanan minare biçimi²⁶, burada da kendini gösterir. Kaideden şerefe altına kadar Dor-Toskan sütununun taban, gövde ve başlığını görmek mümkündür. Külah da, dönem özelliklerine uygun olarak, taşın armudi veya silindirik soğan biçiminde yapılmasıyla oluşturulmuştur²⁷ (Resim 20).

Değerlendirme

19. yüzyıl, camilerin artık Osmanlı Mimarlığı'nın Klasik dönemindeki gibi, büyük, anıtsal ve ihtişamlı olmadığı bir dönemdir. Hükümet konakları, askerî binalar, okullar gibi güncel işlevli yapıların yeni merkezler belirlediği dönemin Anadolu kentlerinde inşa edilen görece küçük camiler, kent silüetindeki belirleyici olma hüviyetlerini de kaybetmeye başlamıştır²⁸. Bununla birlikte, başkent veya taşrada olmasına bakılmaksızın, tüm Batılılaşma dönemi camilerinin plan-mekan kurgusu; Klasik Osmanlı geleneğinden gelen bir süreklilik olarak, tek mekanlı harim ve son cemaat yerinden oluşmaktadır²⁹. Son cemaat yerinin yarı açık, kapalı-tek katlı veya kapalı-çift katlı olması; harimin tek mekanının, mahfil galerili veya galerisiz olması, tipolojik çeşitliliği zenginleştiren, ancak yukarıda tanımlanan plan-mekân kurgusuyla ilgili genel durumu bozmayan unsurlar olarak görülmektedir.

Bu çalışmada incelenen iki cami de, tanımlanan genelleme içinde yer bulmaktadır. Bunlardan Çarşı Camii'nde, tasarlandığı dönemdeki Batı etki-

²⁴ Anadolu'daki 18-19.yüzyıl camilerinin çoğunda bu bezeme ögesine rastlamak mümkündür. Bkz. Rüçhan Arık, *a.g.e.*, s. 252.

²⁵ Kasım İnce, *a.g.e.*, s. 75.

²⁶ Aygün Ülgen, *a.g.e.*, İstanbul, s. 328.

²⁷ Betül Bakır, "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", *Osmanlı*, Cilt 10, İstanbul 1999, s.274.

²⁸ Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul 1971, s. 88.

²⁹ Osman Aslanapa, 1986, *a.g.e.*, s. 394; Rüçhan Arık, 1999, *a.g.e.*, s. 248.

siyle; son cemaat yeri adeta silinmiş, fuaye işlevi gören kapalı bir hole dönüşmüştür³⁰. Bu durumda, taşradaki çözüm genellikle, başkent örneklerinden bir farklılıkla ortaya çıkmaktadır: İstanbul'da son cemaat yeri ile hünkâr mahfili bütünleşerek iki katlı ayrı bir yapıymış gibi, farklı bir biçim diliyle harime yapışırken³¹; taşrada son cemaat yeri, harim ve mahfilden oluşan kompozisyon, her koşulda tek bir yapı olarak algılanmaktadır³².

Hara Camii'nin özgün planı ise, bu dönemde sıkça kullanılan, tek mekânlı harim ve üçlü bölümlenmeden oluşan yarı-açık son cemaat yerinin bulunduğu, Osmanlı'da erken dönemlerden itibaren görülen tiptedir. Örnek: Gülşehir Karavezir Camii (Şekil 4). Harimin içinde yer alan mahfil galerisinin, orta aksta Barok bir biçimle, balkon gibi çıkma yapması ise, 19. yüzyılda çok uygulanan bir durumdur. Örnek: İstanbul Nusretiye Camii Hünkâr Mahfili.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı mimarlığı, özellikle de İstanbul tam anlamıyla bir üslûp karmaşıklığı içindedir³³. Birçok farklı üslûbun kendi başına veya eklettik bir biçimde karma olarak görülmesinde, yabancı mimar ve işverenlerin katkısı büyüktür. Sultan II. Abdülhamid döneminde, Anadolu'ya bakıldığında ise; Batılı Klasik öğelerin baskın bir biçimde yer aldığı "İmparatorluk üslûbunun", hükümet konağından camiye, saat kulesinden çeşmeye, imparatorluğu temsil eden hemen her eserde mevcut olduğu görülmektedir. Bu uygulamalarda Fransa'dan Ampir mimarlıkla birlikte gelen dönemin moda süslemeleri vazo, gırlant motifi, zafer sembolleri gibi bezeme öğelerinin kullanıldığı veya daha yalın uygulamalarda kullanılmadığı durumlara rastlamak mümkündür. Ayrıca dönem üslûpları Barok ve Oryantalizmin de kimi öğeleriyle yer aldıkları görülmektedir. Tüm bu aktarılanlarla birlikte, Osmanlı cami mimarisinin değişmeyen unsurlarının da varlığı düşünüldüğünde, ortaya melez bir mimarlığın çıktığını belirtmek gerekir³⁴.

³⁰ Afife Batur, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4.cilt, İstanbul 1983, s. 1062.

³¹ Selçuk Batur, "19.Yüzyılın Büyük Camilerinde Son Cemaat Yeri ve Hünkâr Mahfili Sorunu Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları II*, İstanbul 1970.

³² Rüçhan Arık, 1999, *a.g.e.*, s. 252.

³³ Zeynep Çelik, bu dönem Osmanlı başkentinde görülen mimari üslûpları, Neoklasik, Neogotik, Yeni İslamcı Üslûp, Art-Nouveau olmak üzere, dörtlü bir sınıflandırma içinde ele alır. Bkz. Zeynep Çelik, *Değişen İstanbul*, İstanbul 1996, s. 101.

³⁴ Zeynep Çelik, 1996, *a.g.e.*, s. 101.

Bu kapsamda iki camide uygulanan üslûp incelendiğinde, her iki camide de Batılı Klasik mimarinin ana unsurları bulunmakla birlikte; Çarşı Camii'nde yukarıda belirtilen Ampir bezeme elemanlarına rastlanmamaktadır. Buna karşılık dönemin eklektik tavrı, Barok ve Oryantalist bezeme öğelerinin kullanımıyla kendini göstermektedir. Hara Camii'nde ise yorumlanmış Ampir unsurlar, Barok motiflerle harmanlandığı için yüzyılın başında görülen Osmanlı Ampirine³⁵ yakın bir tarırdan bahsetmek mümkündür.

Sonuç

Her iki cami de Sultan II. Abdülhamid devri eserlerinin taşıdığı genel niteliklere sahip bulunmaktadır. Bu nedenle o dönemde inşa edilen diğer tüm örnekler gibi, özellikle içeride, kendi tebasına güçlü imparatorluğun görsel göstergelerini sunan bir görevi üstlenmişlerdir. Bu anlamda Anadolu'nun küçük bir kasabasında bile, hem de geleneksel bir yapı tipinin, dönemin "İmparatorluk Üslubunu" taşıyor olması kayda değerdir. Diğer taraftan, Mahmudiye Hara ve Çarşı Camilerinin, tüm Batılılaşma dönemi camilerinde olduğu gibi, bir süreklilik olarak Klâsik Osmanlı'dan gelen mekân anlayışına sahip olmaları önemlidir.

³⁵ Celal Esad Arseven, 1983, *a.g.e.*, s. 62; Semra Ciner, 1982, *a.g.e.*, s. 18.

Önder Aydın

Resim 1: Mahmutiye Çarşı Camii

Resim 2: Mahmutiye Çarşı Camii, giriş cephesinden bir detay.

Önder Aydın

Resim 3: Mahmutiye Çarşı Camii – mahfil.

Resim 4: Mahmutiye Çarşı Camii – avlu kapısı.

Resim 5: Mahmudiye Çarşı Camii - harime giriş kapısı.

Resim 6: Mahmudiye Çarşı Camii - mihrap.

Önder Aydın

Resim 7: Mahmutiye Çarşı Camii – minber.

Resim 8: Mahmutiye Çarşı Camii – minare.

Resim 9: Mahmudiye İlçesi Köy Camileri – Yeniköy ve İsmet Paşa Köyü Camii minareleri (Aktürk, Gülsüm, 2006, a.g.e., s: 73,93.)

Resim 10: Mahmudiye Hara Camii – giriş cephesi

Önder Aydın

Resim 11: Mahmudiye Hara Camii – güney ve doğu cepheleri.

Resim 12: Mahmudiye Hara Camii – güney ve batı cepheleri.

Resim 13: Eskişehir Han Hüsrev Paşa Camii- giriş cephesi.

Resim 14: Mahmuğiye Hara Camii - mahfil.

Önder Aydın

Resim 15: Mahmudiye Hara Camii – mahfil balkonu.

Resim 16: Mahmudiye Hara Camii – kubbe kasağı.

Resim 17: Mahmudiye Hara Camii – harime giriş kapısı.

Resim 18: Mahmudiye Hara Camii – mihrap.

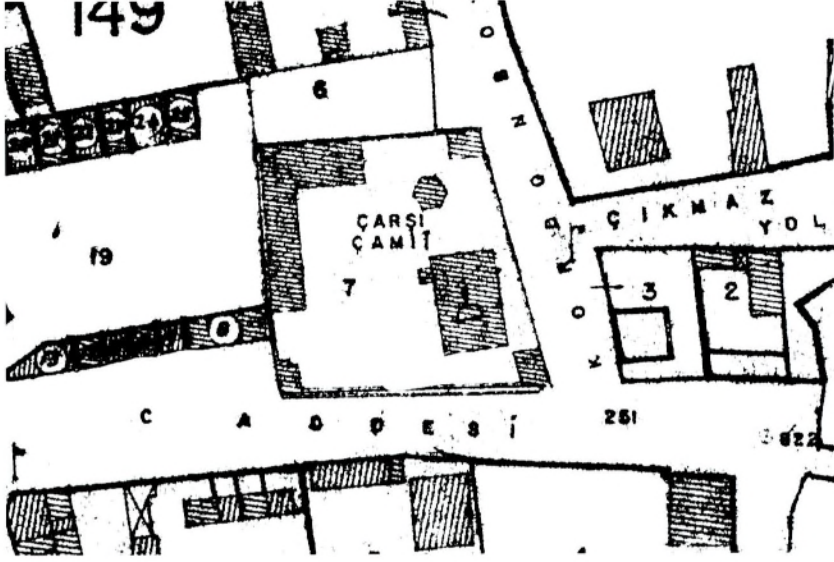
Önder Aydın

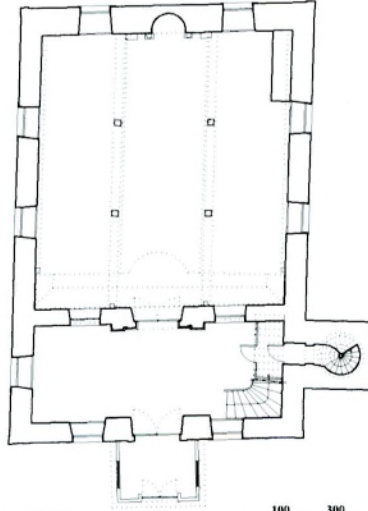
Resim 19: Mahmuğiye Hara Camii – minber.

Resim 20: Mahmuğiye Hara Camii – minare.

Şekil 1: Eski Bir İmar Planında Mahmudiye Çarşı Külliyesi (1950'li yıllar).

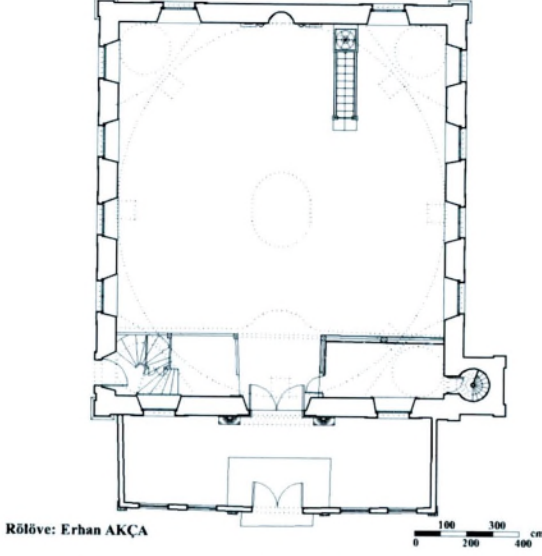

Rölöve: Erhan AKÇA

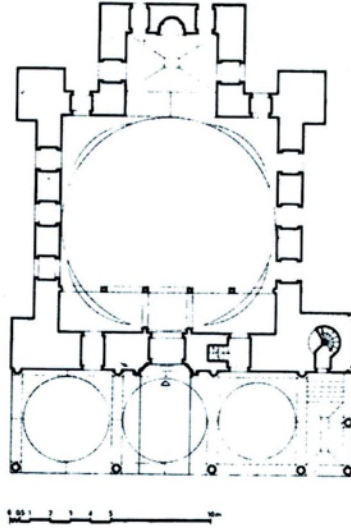
0 100 200 300 400 cm

Şekil 2: Mahmudiye Çarşı Camii rölöve planı

Önder Aydın

Şekil 3: Mahmudiye Hara Camii rölöve planı.

Şekil 4: Gülşehir Karavezir Camii (1779) planı (Oktay, Aslanapa, 1986, *a.g.e.*, s:408)

EDİRNE BULGAR CEMAATİ VE POLONYA AZINLIK OKULU “POLAK MEKTEP”

FAHRİ TÜRK*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün cemaatler kendi dillerinde eğitim hakkına sahiptiler. Bu yüzden İstanbul, Selanik ve Edirne gibi şehirlerde yaşayan gayrimüslim azınlıklar kendi okullarını¹ açmışlardır. Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri daha önceki yüzyıllarda Edirne'ye yerleşmiş olmalarına rağmen, Bulgarlar ilk olarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren Edirne ve civarına yerleşerek büyük bir hızla cemaatleşmeye başlamışlardır. Söz konusu dönemde Doğu'da etkinliklerini artırmaya çalışan Katolik cemaatler Rumeli'ye dolayısı ile de Bulgarlara el atmışlardır. Katolikliğin Bulgarlar arasında hızla yayılmasında Fransızlar, Katolik Ermeniler ve Polonyalılar önemli bir rol oynamışlardır.

Özellikle Polonyalılar Edirne'de yaşayan Bulgarlar arasında Katolikliğin yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan bir grup Polonyalı Resüleksiyonist 1862 yılında Edirne'ye gelerek halk arasında (Polak Mektep) olarak ünlenen meşhur Polonya Azınlık

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: ftuerk@web.de

¹ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlık ve yabancı okulları 19. yüzyıldan itibaren devletin bütünlüğü için tehlike arz etmeye başlamışlardır. Bazı azınlıklar eğitim ve öğretim faaliyetlerinin dışına çıkarak kendi amaçlarına uygun siyasal hedefler peşine düşmüşlerdir. Bu azınlıklar kapitülasyonlardan yararlanan Avrupa devletleriyle birlikte Türkler aleyhine çalışmışlardır. Söz konusu dönemde azınlık okullarının faaliyetleri; misyonerlik çalışmaları, azınlıkların merkezi otoriteye olan bağlılıklarını azaltma ve kendi kültürlerinin hakimiyetini sağlama üzerine yoğunlaşmıştır. (Bkz Mustafa Özodaşık, *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları*, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 1999, s. 33-34, ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1952, Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992 ve İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara 1993) Türkiye'de yabancı okulların yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri Necmettin Tozlu' nun yazmış olduğu “Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar” adlı eserde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma ABD'nin Türkiye'de kurmuş olduğu misyoner okulları özellikle de Robert Koleji hakkında önemli bilgiler içermektedir. (Bkz. Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.)

Okulu'nu kurmuşlardır. Bu okul, kurucularının Polonyalı olması nedeniyle bu adla anılmıştır. Okula sadece Katolik mezhebine geçmiş Bulgarların çocukları kabul edildiğinden bu okul Avrupa'da daha çok Katolik Bulgar Okulu olarak nam salmıştır. Nitekim *Edirne'nin Eğitim Tarihi* adlı eserde de bu okul Özel Bulgar Katolik Okulu olarak nitelendirilmektedir. Alman arşiv belgelerine göre de, Polonya Azınlık Okulu, Almanya ve Avusturya'da Bulgar- Alman Okulu olarak tanınmaktadır. Edirne eğitim tarihi üzerine yazılmış eserlerde Polonya Azınlık Okulu adı pek geçmemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, yukarıda adı geçen Bulgar Katolik Okulu Polonya Azınlık Okulu'nun ta kendisidir.

Bu makalede ilkin 19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Edirne'nin demografik yapısı üzerinde durulacaktır. Daha sonra 19. yüzyıl sonu itibarıyla Edirne'de gayrimüslim azınlıkların sahip oldukları okullar karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Polonya Azınlık Okulu'nun ortaya çıkışını tam olarak anlayabilmek için Edirne'de Bulgar Cemaati ve Katolik Bulgarlar üzerinde durulacaktır. Bu makalenin amacı Polonya Azınlık Okulu'nun tarihçesini aydınlatabilmektir.

19. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Edirne'nin Demografik Yapısı

Türkler Edirne'yi 1361 yılında aldıktan sonra şehrin nüfus yapısı izlenen devlet politikası ve savaşlar sonucunda kozmopolit bir duruma gelmiştir. Edirne'de Rumlar çok eskiden beri cemaatler halinde yaşamaktaydılar. Ermeniler Edirne'ye Türklerle birlikte yerleşmeye başlamışlardır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde Doğu Anadolu Ermenileri'nden zanaatkâr olanlar İstanbul ve Edirne'ye getirilerek bunlardan yararlanma yoluna gidilmiştir². Yahudilerin bu şehre toplu olarak yerleşmeleri ise II. Beyazıt devrinde İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilmesiyle başlamıştır³. Bu göçle gelen Yahudilerin birçoğu Selanik ve Edirne gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarına yerleşmişlerdir. Ayrıca Kanuni'nin Budin Seferi sonrası bir kısım Yahudi padişaha bu seferde sağladıkları kolaylık ve yardımlar nedeniyle Edirne'ye yerleştirilmişler ve vergi muafiyeti elde etmişlerdir. Aşağıda değinileceği gibi, Edirne dolayında yaşayan Bulgarlar buranın yer-

² Oral Onur, *Edirne Ermeni Kolonisi*, Trakya Ofset, Edirne 1998, s. 7.

³ Edirne Yahudileri hakkında geniş bilgi için bkz. Rifat N. Bali, "Edirne Yahudileri", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, E. Nedret Işıl, M. Sabri Koz (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998 ve Oral Onur, *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, Dinç Ofset Matbaacılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şirketi, İstanbul 2005.

li ahali olmuyup bu şehre 19. yüzyılda celepçilik ve çiftçilik yapmak için gelerek yerleşmişlerdir. Bulgarlar burada zamanla çoğalarak kendi cemaat okullarını kurmuşlardır⁴.

Tablo 1: Edirne Nüfusunun Etnik Dağılımı

Milletler	Yıllar			
	1858*	1882***	1911	1918
Türk/Müslüman	35.000	20.000	25.000	47.289
Rum	45.000	25.000	25.950	19.608
Ermeni	5.000	6.000	3.500	4.005
Yahudi	4.000	15.000	9.500	14.466
Bulgar	5.000	8.000	1.504	**2.324
Toplam	94.000	74.000	65.454	87.692

Kaynak: Evangelia Balta, "Edirne Rum Cemaati (20. yy. Ortası -1922)", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, E. Nedret Işıl, M. Sabri Koz (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 231.

* Bu yıla ait veriler Yunanistan'ın Edirne Konsolosu K. Phoibos'un tahmini rakamlarıdır.

** Bulgarlara 1898'de okul yapmaları için verilen izin fermanına göre Edirne'de o zamanlar 623 hanede 2.715 kişi yaşamaktaydı.

*** Bu yıla ait rakamlar Fransa'nın Edirne Konsolosu Gustave Laffon'un Dışişleri Bakanı Leon Gambetta'ya yazmış olduğu 17 Ocak 1882 tarihli rapora dayanmaktadır. Sayılan beş etnik grubun haricinde 2.000 kadar Bohemyalı (Çingene) kaydedilmiştir. Yabancı veya Edirne'de doğmuş olanlar kategorisinde ise 40 kişi belirtilmektedir. Bu gruplar da 1882 yılında Edirne'nin nüfusuna katılacak olursa şehrin nüfusu toplam olarak 76.000 kişiye tekabül etmektedir. (CPC/Türkiye Edirne. 3 punto, A-4:1880-1887, 101-110, Balta, *a.g.e.*, s. 246.)

1858 yılında Edirne'de 35.000 Müslüman Türk yaşarken, şehirde yaşayan gayrimüslimlerin sayısı toplam olarak 59.000'dir. Yani bir başka ifadeyle gayrimüslimler Türklerin yaklaşık iki katına denk gelmektedir. 1882'ye gelindiğinde şehrin toplam nüfusunun 74.000'ne düştüğü görülmektedir. Bunun sadece 20.000'inin Müslüman olduğu göz önüne alınırsa, gayrimüslimler Müslümanların 2,5 katına yaklaşmaktadır. (Kırş. Tablo 1.) Bu durumun en önemli nedeni 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Türklerin Edirne'yi terk ederek Anadolu'ya göç etmeleridir. Edirne'nin Müslüman nüfusu Balkan savaşları öncesinde bölgedeki huzursuzlukların artması nedeniyle çok az artmıştır. Edirne'de Müslüman Türklerin nüfusu tarihte ilk

⁴ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1939, s. 318-19.

olarak 1918'de 47.289 kişiyle ilk sıraya yükselirken, gayrimüslimlerin toplam nüfusu 40.403 ile hemen hemen şehirdeki Müslümanların sayısına eşit durumdaydı. 1918'de Edirne'de Türklerin ve Yahudilerin nüfuslarının önemli oranda artmasının asıl nedeni, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında Türklerin bütün Rumeli topraklarını kaybetmesidir. Özellikle Balkanların kaybedilmesinden sonra Selanik'te yaşayan Yahudi Cemaati'nin büyük bir kısmı Edirne'ye yerleşmiştir.

Rumlar 1911 yılına kadar Edirne'de en kalabalık nüfusa sahip etnik grup olma özelliğini korumuştur. Ancak 1918'den sonra şehirde Müslüman Türklerden sonra ikinci sıraya yerleşmişlerdir. (Krş. Tablo 1.) Edirne'de Bulgarların 1858'te 5.000 olan nüfusu 1882'de 8.000'e yükselmiş ve 1911'e gelindiğinde ise hızlı bir düşüş göstererek 1.504'e gerilemiştir. Bunun temel nedeni 1908'de Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını elde etmesidir. Edirne'nin Bulgar nüfusu 1858'de Ermenilere eşit, 1882'de bu etnik gruptan fazla 1911 ve 1918 yıllarında ise Ermenilerin nüfusundan daha azdır. (Krş. Tablo 1.) 1858'de Edirne'nin 94.000 olan toplam nüfusu peyderpey azalarak 1911'e gelindiğinde 65.454'e düşmüştür. Edirne nüfusunda 1918'de kayda değer hiçbir artış olmamıştır.

Edirne'de Gayrimüslimlere Ait Cemaat Okulları

Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Edirne'de de gayrimüslimler millet sistemi gereği çocuklarını kendi kurmuş oldukları okullarda eğitmişlerdir. Bu okullar içerisinde Yahudilerin kurmuş oldukları Alliance okulları⁵ büyük bir üne kavuşmuştur. Nitekim Osmanlı

⁵ Mayıs 1860'da yılında Paris'te kurulan "Alliance Israelite Universelle" ilk uluslararası Yahudi örgütü olma özelliğini taşımaktaydı. Bu örgüt dünyadaki bütün Yahudilerin haklarını savunmak için ortaya çıkmıştır. Kurucularından J. Carvallo'nun belirttiğine göre Alyans'ın amacını şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Her yerde Yahudilerin ahlaki olarak ve eşitlikçi bir şekilde ilerlemesine yardımcı olmak,
- 2) Yahudi karşıtı hareketlerden etkilenen Yahudi kitlelere etkili şekilde yardım etmek,
- 3) Bu amaca hizmet edebilecek bütün yayınları desteklemek ve teşvik etmek.

Alyans'ın aktivitelerini ise üç başlık altında aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- 1) Diplomatik alan: Alyans'ın 1880'li yıllardan itibaren diplomatik aktivitelerinin merkezini Orta Doğu'daki Yahudi cemaati oluşturmuştur. Alyans diplomatik alanda zirveye Berlin Kongresi esnasında çıkmıştır. Bu Kongre'de özellikle Balkan Yahudileri'nin hakları için mücadele verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise Alyans'ı Versay Konferansı'nda Polonya, Macaristan ve Romanya Yahudileri lehine çalışırken görmekteyiz.
- 2) Göçmenlere Yardım: Alyans 1869'dan itibaren Rusya ve Romanya gibi ülkelerden gelen Yahudilere yardım elini uzatmıştır. Örneğin Yahudiler 1881'de Rusya'da yaşadıkları katliam sonrasında göçmek zorunda kaldıklarında Alyans bunlara diğer Yahudi organizasyonlarıyla birlikte insanî yardım yapmıştır.
- 3) Eğitim: Alyans, Balkanlar ve Orta Doğu'da 1890'lı yıllardan başlayarak eğitim alanında da kurduğu okullar yoluyla katkıda bulunmaya başlamıştır. Söz konusu okullar Fransızca

İmparatorluğu'nda ilk Alliance Okulu 1867'de Edirne ve Filistin'de kurulmuştur. Rum Cemaati'nin jimnaz okulları da buna benzer bir üne sahipti. Dört yıl boyunca bu okulda Fransızca ve Latince öğrenim gören öğrenciler Atina Üniversitesi'ne devam edebildikleri gibi diplomalarını Yunanistan'da onaylatmaları halinde de Paris'te öğrenim görebilme hakkına sahip oluyorlardı⁶.

Tablo 2: 1891/92 Edirne Vilayet Salnamelerine göre Azınlık Okulları'nın Karşılaştırması⁷

Milletler	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		Toplam Öğrenci Sayısı	Nüfus*
		Erkek	Kız		
Rumlar	16	1.103	1.528	2631	28.953
Ermeniler	6	264	260	524	3.782
Yahudiler	7	1.100	730	1.830***	9.002
Bulgarlar	12**	339	347	686	9.806
Toplam	41	2.806	2.865	5.671	51.543

Kaynak: Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Eğitim Tarihi İlk-Orta Öğretim 1361-2005*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne 2006.

eğitim yaptığı için Osmanlı İmparatorluğu'nda elit tabakanın çocukları da bu okullarda eğitim görmüşlerdir. Okul, Fransızca eğitim verdiği için bazı Yahudiler tarafından Fransız kültürünün etkisini perçinleyeceği için eleştirilmiştir. Ancak Alyans okullarının I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fas, İran, Lübnan Tunus ve Suriye gibi ülkelerde uzun yıllar varlıklarını sürdürdükleri dikkate alınırsa bu okulların asıl amacının söz konusu ülkelerin elit tabakasını etkilemek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü amaçları Yahudi insanını yetiştirmek olsaydı, eğitim dili olarak Fransızca yerine İbranice seçilirdi. Alyans'ın kurduğu okul ağının hızlı gelişmesinde Baron Maurice de Hirsch'in yüklü miktarda yaptığı yardımların önemi de unutmamak gerekir. Baron'un yaptığı yardımların miktarı 1874'te 1 milyon altın Frank iken 1889 yılında on kat artarak 10 milyon altın Frank'a çıkmıştır. Alyans 1912 yılında sadece Türkiye'de 71 erkek okuluna ve 44 kız okuluna sahip bulunmaktaydı. Bunlardan 52'si Osmanlı'nın Avrupa topraklarında bulunurken diğer 63'ü imparatorluğun Asya topraklarında yer almaktaydı. (Fahri Türk, "Yahudi Devletinin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 9, sayı 2, s. 97-98.) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aron Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israelite Universelle and the Politics of the Jewish Schooling in Turkey 1860-1925*, Indiana University Press, Bloomington 1990, yine aynı yazarın Aron Rodrigue, *Türk Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance Okulları" 1860-1925*, Araç Yayınları, Ankara 1997 ve *Encyclopaedia Judaica* (1971), A-ANG, 2. Cilt, Kudüs, Keter Publishing, s. 648-54.

⁶ Ratip Kazancıgil, Nilüfer Gökçe, Ender Bilar, *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne 2006, s.160.

⁷ Edirne'de bu cemaatlere ait okulların dışında diğer Avrupalıların kurdukları yabancı okullar da vardır. Örneğin Avusturyalı Charité d'Agram rahibeleri Edirne'de St. Hélène adlı bir kız koleji (ortakul) kurmuşlardır.

*Nüfus verileri Edirne Kazası'na ait 1894-95 vilayet salnamelerine dayanmaktadır. Bu yılın verilerine göre Edirne'de Müslümanların nüfusu 55.073 olarak verilmiştir. Bundan başka şehirde 643 Katolik, 70 Protestan ve 4 Latin yaşamaktadır. Bunların hepsi birlikte hesaba katıldığında şehrin toplam nüfusu 107.333 olmaktadır. (Balta, *a.g.e.*, 240.)

** Bulgarların sahip olduğu bu 12 okuldan sadece bir tanesi Özel Katolik Okulu'dur. 1892'de toplam 113 öğrencisi olan bu okulun öğrencilerinin 87'si yatılı, 8'i gündüzlü ve 18'i de sanayi öğrencisidir. Edirne'deki Protestan Bulgar okullarında okul başına düşen öğrenci sayısının ortalama 52 olduğu dikkate alınacak olursa, Katolik Bulgar Okulu'nda diğer okullardan iki kat daha fazla öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.

*** 1892'de Edirne'de bulunan yedi Yahudi okulunda okuyan 1.830 öğrencinin 694'ü Alliance Okulu'na devam etmekteydi. Bunlardan 452'si erkek 242'si de kız öğrencidir. Okul başına takriben 261 öğrenci düştüğü göz önünde bulundurulursa, Alliance Okulu'nun Edirne Yahudi Cemaati nezdindeki değeri ve yeri daha iyi anlaşılır. Okulun öğrenci sayısı 1885 senesi hariç tutulacak olursa sürekli bir artış göstermiştir. Bali'nin bildirdiğine göre Edirne Alliance Okulu'nda 1879'da 516, 1885'te 506, 1891'de 694, 1898'de 852 ve 1908'de 1657 öğrenci eğitim ve öğretim görmüştür. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bali, *a.g.m.*, 217.)

Edirne'deki cemaat okulları içerisinde Rumlar toplam öğrenci sayısı bakımından 16 okulda 2.631 öğrenci ile başı çekerken, bunu 7 okulda 1.830 öğrenci ile Yahudiler, 12 okulda 686 öğrenci mevcutla Bulgarlar takip etmektedir. Son sırada ise altı okulda toplam 524 öğrenciyle Ermeniler gelmektedir. (Kırş. Tablo 2.) Cemaatlerin eğitim durumlarını sahip oldukları okul ve öğrenci sayısına bakarak açıklamaya çalışmak ilk bakışta yanıltıcı olmaktadır. Toplam öğrenci sayıları cemaatlerin nüfuslarına oranladığında daha net bir tablo ortaya çıkmaktadır. Rumlar okul ve öğrenci sayısı bakımından ilk sırada yer almalarına rağmen, nüfuslarına göre okula gidenlerin oranı % 9 ile Bulgarların hemen önünde gitmektedir. Bulgarlar şehirde 12 okulla başı çekmelerine karşılık, % 6,9'luk okula gitme oranıyla gayrimüslim cemaatler arasında en son sırada yer almaktadır. Yahudilerde okula gitme % 20,3 ile ilk sırada gelmektedir. Yani Yahudiler nüfuslarına göre diğer cemaatlere nazaran en yüksek eğitim seviyesine sahiptir. Yahudilerin hemen ardından %13,8 ile Ermeniler gelmektedir. Rumlar ve Bulgarlarda kız öğrencilerin sayısı daha fazla iken, Ermeni ve Yahudilerde erkek öğrenciler çoğunluktadır. Örneğin, Yahudilerde erkek öğrencilerin sayısı kızlardan 370 daha fazladır.

Katolikliğin Rumeli'de Bulgarlar Arasında Yayılması

1854'te Bulgar milliyetçiliği propagandası yapmak isteyen Dragan Tsankov adında bir Bulgar matbaa kurmak amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı makamlarından resmi izin alamayan Tsankov St. Benoit Kole-

ji⁸ içinde söz konusu matbaayı faaliyete geçirdikten beş ay sonra Katolik mezhebine geçmiştir. Haftalık Bulgariya Gazetesi'ni çıkarmaya başlayan Tsankov eski Bulgar Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi'nce yok edilmek istendiği konusunu işlemeye başlar. Bu gazete İstanbul'da yaşayan Macar ve Polonyalı⁹ göçmenler tarafından da desteklenmiştir. Daha sonra Bulgarların Katolik mezhebine geçmelerini sağlamak için "Bulgar Birliği" komitesi kurulmuştur. Bu harekete mali yardım sağlamak isteyen komitenin içinde Bulgarlardan başka Polonyalı Adam Czartoryski de bulunmuştur. Esasen Katolik inancının Bulgarlar arasında yayılmasında Fransa, Katolik Ermeniler ve Polonyalılar büyük bir rol oynamışlardır. Ayrıca Fransa ve Katolik Ermeniler bu harekete büyük bir maddi destek vermişlerdir. Her şeyden önce İstanbul'da kurulan Katolik Kilisesi'nin yanında Bulgar çocukları için yatılı bir okul oluşturulmuştur. Dinî eğitimde gelecek vaat eden öğrenciler Roma, Krakov ve Beyrut gibi şehirlerde bulunan seminerlere gönderilerek eğitilmişlerdir. Lakin bunların büyük kısmı daha sonra yeniden Ortodoks-

⁸ St. Benoit Koleji'nin kuruluşu gelişimi ve Türk-Fransız ilişkilerinde oynadığı rol için bkz. Hasan B. Dilan, *La Mission du Lycée Saint-Benoit dans les Relations Turco-Françaises, L'Harmattan*, Paris 2003.

⁹ 1772'de Polonya parçalandıktan sonra Türkiye Polonyalı siyasi mültecilerin sığınağı haline gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'ye gelen bu kişiler 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda görev alarak Türkiye'nin Avrupalılaşmasında ve liberalleşmesinde önemli roller oynamışlardır. Polonya Kolonisi Prens Adam Czartoryski öncülüğünde İstanbul'da kurulmuştur. Bu husustaki anlaşma 1833'te Paris'te Türk Elçisi Namık Paşa ile Prens Adam Jerzy Czartoryski arasında imzalanmıştır. A. Czartoryski 1841'de İstanbul'da kendi imkanlarıyla bir Polonya Temsilciliği kurmuş ve başına Mihail Czajkowski'yi (Mehmet Sadık Paşa) getirmiştir. Bu şahıs daha sonra Kırım Savaşı'nda Birinci Kozak Alayı'nın komutanı olmuştur. 3 Mart 1842 yılında Lazarist rahipler Czartoryski'nin isteği üzerine İstanbul yakınlarında bir Polonya Tarım Kolonisi kurmuşlardır. 19 Mart 1842'de Adampol adı verilen koloni daha sonra Türkler tarafından Adamköy, Polenez Karyesi ve son olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Polenezköy olarak adlandırılmıştır. Polenezköy'de yaşayan mültecilere 1894 yılında vatandaşlık hakkı verilmiştir. (Polenezköy Muhtarlığı Broşürü, İstanbul 2005) Polonyalıların Türkiye'ye iltica etmeleri daha sonraki yıllarda da sürüp gitmiştir. Polonyalılar Türkiye'de dost telakki edilmişlerdir. Hatta Polonyalılar Lübnanlılarla akrabalık bağları dahi meydana getirmişlerdir. Genel Vali Franko Paşa aslen bir Polonyalı'dır. (Martin Hartmann, *Der islamische Orient. Unpolitische Briefe aus der Türkei*, Orient Verlag, 3. Bd., Leipzig 1910, s. 77.) Polonya'dan Türkiye'ye iltica eden kişilerden birisi de 1849'da Fransa üzerinden İstanbul'a gelen meşhur Konstantin Borzecki'dir. Borzecki daha sonra Rusya'dan kurtulabilmek için Müslüman olarak Mustafa Celalettin adını almıştır. Askeri bir eğitim almamasına rağmen erkan-ı harp sınıfına dahil edilip yüzbaşı rütbesiyle orduda görev verilmiştir. Daha sonra Ömer Lütfü Paşa'nın kızıyla evlenen Borzecki tam bir Türk Müslüman aile meydana getirmiştir. Beyoğlu Alemleri ve Avrupa kolonileri ile irtibatla bulunmamıştır. Söz konusu dönemde Türk Ordusu'nda Borzecki'den başka çok sayıda Polonya asıllı yüksek subay görev yapmaktaydı. Bunlar arasında; Murat Paşa (Josef Bem), İskender Paşa (Antony Ilinsky), Muzaffer Paşa (Vladstlav), Rüstem Bey, Şahin Paşa (Felix Breanski), Mahmut Hamdi Paşa (Sigmund Fremd), Nihat Paşa (Severny Bielinsky), Arslan Paşa (Ludvig Bystzowski), Sefer Paşa (Vladstlav Koscielski), Mehmet Ali Paşa (Karol Defroi) ve Ömer Paşa (Michal Latos) sayılabilir. (Mahmut Çetin, *Boğazdaki Aşiret*, Edile, 3. Baskı, İstanbul 1998, s. 15-18.)

luğa geçmişlerdir. 1860'lardan itibaren Fransız ve Polonyalı misyonerler Bulgar bağımsızlık mücadelesini desteklemeye başlamışlardır. Polonyalıların bu desteği vermelerinin en önemli nedeni Bulgaristan'da Rus etkisini kırmak istemeleridir. Aşağıda görüleceği gibi, Polonya Azınlık Okulu'nun kurulması da aynı amaca hizmet etmek içindir. Bu amaçla Polonyalılar tarafından kurulmuş olan Katolik bir okuldur. Edirne'de Katolik Bulgarların örgütlenmesinde Peter Arabaciyski, Polonyalı Franz Malçinski ile birlikte çalışmıştır¹⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin 11 Mart 1870 tarihinde yayınladığı bir fermanla Bulgar Eksarhanesi'ni¹¹ kurması ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların Türklere ağır bir darbe vurması Bulgarlar arasında Katolikliğin itibarını önemli ölçüde sarsmıştır. Bunun üzerine daha önce Katolik olmuş Bulgarlar tekrar Ortodoksluğa geçmişlerdir. Katolikliğin Bulgarlar arasında yayılmasındaki başarısızlığın nedenlerinin başında hareketi kontrol eden Paris merkezli Polonyalıların Rus korkusunu öne çıkarmaları gelmektedir. Çünkü söz konusu korku Bulgarları gerçek bir dini inanca yönlendirmekten çok Rus karşıtlığına dayanan bir milliyetçiliğe yönlendirmiştir. Bu gelişmenin sorumluluğu M. Sadık Paşa'ya yüklenmiştir. Katolik Bulgarlar, Assompsiyonist¹² Resüleksiyonist¹³ ve Lazarist¹⁴ kongregasyonların¹⁵ himayesine girmişlerdir. Polonyalı Resüleksiyonistlerin başrahibi Kasciewich topluluğunu Doğu geleneğine yönlendirir. İşte Edirne'de Polonya Azınlık Okulu'nu kuran bu Resüleksiyonistlerdir¹⁶.

¹⁰ Elçin Macar, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati. Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 96-110.

¹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortodoks Bulgar Kilisesi'ne verilen addır.

¹² Bu Katolik kongregasyonu Emmanuel d'Alzon adlı bir rahip tarafından 1843 yılında Fransa'nın Nimes şehrinde kurulmuştur. Assompsiyonistler kendilerini kimsesiz ve sähipsiz çocukların eğitimine adanmışlar ve bu amaca hizmet etmek için okullar kurmuşlardır. En önemlisi de Doğu'ya misyoner olarak gitmişlerdir. 1900 yılında Fransız Hükümeti'nin bu kongregasyonu yasaklaması üzerine bu tarikatın üyeleri Fransa dışına çıkarak faaliyet alanlarını başka bölgelere kaydırmışlardır. Böylece Katolik inancını Doğu Hıristiyanları arasında yaymak için o zamanlar Türk hakimiyetinde bulunan Balkanlara gelerek faaliyetlere başlamışlardır. Assompsiyonistler Ortodoks Bulgarları Katolik yapmak amacıyla 1862'de Türkiye'ye geldiklerinde merkezlerini Edirne ve Karaağaç'a kurmuşlardır. (Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.newadvent.org/cathen/b.htm>)

¹³ Latince "Resurrectionisten Patres" olarak ifade edilen bu kavramın Türkçe karşılığı "Yeniden Dirilişçi Katolik Papazlar" dır.

¹⁴ Vinzenz von Paul tarafından fakirlere yardım amacıyla 1625'te Paris'te kurulmuş olan Katolik bir rahip tarikatıdır. (Daha geniş bilgi için bkz. <http://www.newadvent.org/cathen/10357a.htm>)

¹⁵ Katolik Kilisesi'nde bir tarikata mensup ruhaniler topluluğuna verilen addır.

¹⁶ Macar, *a.g.e.*, s. 112-13.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Bulgar okulu 1835'te Burgaz'da, 1839'da Selanik'te ve bu tarihten bir yıl sonra da İstanbul'da açılmıştır. İşte Bulgarlar Osmanlı İmparatorluğu'nda bir cemaat olarak ağırlıklarını da tam bu dönemde hissettirmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Polonyalıların Edirne'de kurmuş oldukları Polonya Azınlık Okulu nam-ı diğer Katolik Bulgar Okulu önemli bir rol oynamıştır. Bağımsız bir Bulgar Kilisesi kurma girişimleri Rumeli'de Bulgar okullarının yayılmasıyla el ele gitmiştir. Bu girişimlere özellikle Bulgar din adamları ve aydınlar öncülük etmişlerdir¹⁷. Bulgarların Edirne'de okul kurma faaliyetleri Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Bu tarihten sonra Bulgar milliyetçileri Edirne'de eğitim faaliyetlerine özel bir ilgi duymaya başlamışlardır. Nitekim, Bulgar milliyetçilerinden Dr. Pethar Beron 1912'de Edirne'de bir Bulgar İlkokulu'nun yapımını finanse etmiştir¹⁸.

Edirne Bulgar Cemaati

Bulgarlar Edirne'de daha çok Kıyık gibi kenar mahallelerde yaşamaktaydılar. Yani şehrin merkezinde Bulgar nüfusu neredeyse yok denecek kadar azdı. Örneğin 1911'de Edirne merkezde sadece 300 Bulgar yaşarken, şehrin kenar mahallelerinde 1.204 Bulgar ikamet etmekteydi¹⁹. Edirne vilayetine²⁰ Bulgarların yerleşmesi üç şekilde meydana gelmiştir: Birincisi Edirne ve De-deağaç gibi büyük şehir merkezlerinde cemaatler kurmak amacıyla Bulgar kolonileri oluşturulmuştur. İkincisi kırsal bölgelerde okullar kurulmuştur. Üçüncüsü Bulgar Prenslığı'nden gelen tarım işçilerinin çiftliklere yerleştirilmesi suretiyle olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zayıf olan milleti güçlü olana karşı koruma ilkesiyle hareket ettiğinden, Trakya'daki Bulgar girişimlerine hoşgörülle yaklaşmıştır. Önceleri sayıları az olduğu için kendilerine ait özel bir semtte oturamayan Bulgarlar 1875 yılında Kirişhane ve Kıyık'a yerleşmişlerdir. Sahip oldukları iki kilise de bu semtlerde bulunmaktaydı²¹.

19. yüzyılın son çeyreğinde Rumeli bölgesinde Slav dili konuşan halkların büyük bir kısmını yanlarına çekmeyi başarabilen Bulgarlar Edirne Vilayeti'nde toplam 123 okul açarak faaliyete sokmuşlardır. Bulgarların

¹⁷ Macar, *a.g.e.*, s. 94.

¹⁸ Ayhan Tunca, *Edirne İçin Notlar ve Edirne'de Tarih Kültür İnanç Turu*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2006, s. 76.

¹⁹ Balta, a. g. m., s. 231.

²⁰ Edirne Vilayeti söz konusu dönemde Dimetoka, Ortaköy, Cisri Mustafa Paşa, Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Babaeski, Üsküp, İskeçe, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Keşan bölgelerini kapsamaktaydı.

²¹ Balta, a. g. m., 232.

Rumeli'de nüfuz kurma faaliyetlerine sıfırdan başladıkları göz önüne alındığında bu hiç de küçümsenemeyecek bir başarıdır. Bu etnik grubun eğitim politikası Bulgarcanın etkinlik alanını genişletmeye dayanmaktaydı. Bulgarlar bunu gerçekleştirmek için Makedonya ve Trakya kırsalında Slavca konuşulan bölgelerde karşılıksız eğitim veren ilkokullar kurmuşlardır. Bu bağlamda öncelik kız okulları, çocuk bahçeleri ve halk kantinleri açılmasına verilmiştir. Çünkü bu okullar her şeyden önce Bulgarcanın kadınlar ve çocuklar arasında yayılmasına yol açmıştır²².

Polonya Azınlık Okulu

Polonyalı Resüresiyonistler 1862'de Edirne'de Katolik Bulgar Okulu'nu kurmuşlardır. Polonya Azınlık Okulu'nun²³ kurucuları Rusya'dan kovulan Yanski, Kaysiewicz, Semeneno, Yelowicki, Kalinska, Kaczanowski, Zbyszewski, Procwlocki, Grabowski, Bakanowski, Pawlicki, Wronowski, Kobrzynski ve Smolikowski'dir. Bu yüzden bu okul kuruluşunu müteakiben bütün Edirne'de Polonya Azınlık Okulu (Polak Mektep) olarak tanınmıştır. Diğer yandan aynı okul Almanya ve Avusturya'da da "Bulgar-Alman Okulu" olarak tanınmıştır. 1867 yılında Kale'ye taşınan okulun bir bölümü 1874'e gelindiğinde seminer şekline getirilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kapanan okul, 1882-83 yılında tekrar açılmıştır²⁴. Bu tarihten tam on yıl sonra yani 1893'te okul aynı yerde yeniden inşa edilmiştir. Polonya Azınlık Okulu Edirne'de başka okulların yapımını da teşvik edici bir rol oynamıştır. Örneğin, zamanın Edirne Tabur Komutanı Binbaşı Rafet Bey Meşrutiyetin ilanından sonra günümüzde Ticaret Lisesi olarak kullanılan binayı Polonya Azınlık Okulu'na karşılık olmak üzere yaptırmıştır²⁵.

Balkan Savaşı'nda hastane olarak kullanılan Polonya Azınlık Okulu'na 1914 yılında İttihat ve Terakki yönetimi el koymuştur. Okula ait kilise ve

²² Balta, a. g. m., 237-38.

²³ Bu okulun yerinde günümüzde Birinci Murat Lisesi eğitim vermektedir. Bu satırların yazarı 23 Temmuz 2008 tarihinde söz konusu okulun kütüphanesini ziyaret etmiş ancak Birinci Murat Lisesi'nin tarihiyle ilgili hiçbir bilgiye rastlayamamıştır. Okulun tarihçesinin anlatıldığı tablodaki kısa bilgiler Ayhan Tunca'nın *Edirne İçin Notlar ve Edirne'de Tarih Kültür İnanç Turu* adlı kitabının 76. sayfasındaki bilgilerle bire bir örtüşmektedir. Birinci Murat Lisesi Müdür Yardımcısı Fahrettin Köse Resüresiyonistlerin torunlarının Temmuz 2008'de okullarını ve bu okulun bahçesinde bulunan eski Katolik Kilisesi'ni ziyaret ettiklerini bu satırların yazarına belirtmiştir.

²⁴ Macar, a. g. e., s. 117.

²⁵ Gökçe Kazancıgil, a. g. e., 271; N. Güngör Kısaparmak, *Milli Eğitim Cephesiyle Edirne*, Turan Matbaası, Elazığ 1968, s. 22.

matbaa da kapatılmıştır²⁶. Polonya Azınlık Okulu'nun yerinde 1915-16 senesinde zamanın Milli Eğitim Müdürü Servet Bey'in öncülüğünde Edirne'de ilk "Kız Öğretmen Okulu" açılmıştır²⁷. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar açılan okul 1918 ilâ 1927 yılları arasında ikinci kez Polonya Azınlık Okulu olarak hizmet vermiştir. Edirne'de Resüleksiyonistlerin varlığı 1928 yılında sona ermiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, Polonya Azınlık Okulu'nun Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kapatılması üzerine, Erzberger bu okulun tekrar açılması için Enver Paşa'ya bir mektup yazmış ve okulun açılmasının Almanya ve Avusturya'da büyük bir sevinç uyandıracakını dile getirmiştir. Erzberger, okulun öğretmenlerinin tamamının Polonyalı olması nedeniyle okulun tekrar açılmasının Osmanlı İmparatorluğu açısından bir sorun teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır²⁸.

Polonya Azınlık Okulu diğer Avrupa devletlerinde ise "Katolik Bulgar Okulu" olarak nam salmıştır. Edirne'deki bütün Katolikler bu okulda eğitim görmüşlerdir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bu okulun sahibi Resüleksiyonist Polonyalılar binlerce yaralı Müslüman Türk askerini tedavi etmişler ve evlerinde barındırmışlardır. Bu feragat ve yardımseverliklerinden dolayı II. Abdülhamid tarafından madalya ile taltif edilmişlerdir. Erzberger mektubunun sonunda Birinci Dünya Savaşı'nda Polonyalıların evsiz barksız kaldıklarını, aç ve perişan olduklarını da dile getirmiştir²⁹.

Michel Mirov'un verdiği bilgilere göre Polonyalı Resüleksiyonistler bu okulu Bulgaristan'da Rus etkisini ve nüfuzunu kırmak için kurmuşlardır. Çünkü Polonyalılar biliyorlardı ki, Ruslar Türkleri boyunduruk altına alabilmek için Bulgarları araç olarak kullanmaktaydılar. Polonyalıların bu okulu kurmak için Edirne'yi merkez olarak seçmeleri tesadüf değildi. Çünkü bu şehirde Ruslara karşı çalışmak daha kolaydı. Polonyalılar Rus esareti altında yaşamının zorluklarını çok iyi bilmekteydiler. M. Mirov bu bağlamda Polonyalı Resüleksiyonistlerin amaçlarına ulaştıklarını ifade etmektedir. Polonya Azınlık Okulu'ndan mezun olan öğrencilerin bazıları Bulgar

²⁶ http://edirne.meb.gov.tr/egitim_kurumlari_tanitici_bilgiler/143055.htm.

²⁷ Gökçe Kazancıgil, *a. g. e.*, s. 249.

²⁸ Katolik Bulgar Başpiskoposu Michel Mirov'dan milli eğitim, adalet ve dış işleri bakanlıklarına, 17 Temmuz 1916 İstanbul, PA AA Konstantinopol 344, No. 262, Cilt. 2.

²⁹ Michel Erzberger'den Enver Paşa'ya, 5 Ekim 1916 Berlin, PA AA Konstantinopol 344, No.262, Cilt. 2.

Meclisi'nde (Sobranje) milletvekili olurken, bir kısmı da devlet kademelerinde yüksek memur veya konsolos olmuşlardır. Örneğin söz konusu dönemde Bulgaristan'ın Viyana Büyükelçisi Polonya Azınlık Okulu'nu bitiren öğrencilerden biriydi.

Mirov, Polonya Azınlık Okulu'nu bitiren öğrencilerin Rusya'nın amansız düşmanı, Türkiye'nin ise sadık dostu olduğunu vurgulamaktadır. Bu öğrenciler kendilerini Resürekسیونist papazlar diye adlandıran idealist Polonyalılar tarafından yetiştirilmiştir. Bu okullarda yetiştirilen öğrenciler Bulgaristan'ın Rusya'ya yabancılaşmasında ve hatta Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile Bulgaristan'ın ittifak yapmasında önemli bir rol oynamışlardır. Mirov'a göre sadece bu sebep dahi Resürekسیونistlerin okullarının tekrar açılması için yeterli bir sebeptir. Mirov, Edirne Valiliği'nin Resürekسیونistlerin amacını ve 1862'den beri Osmanlı İmparatorluğu için yaptıklarının değerini anlamadığını şayet bunu anlasaydı Resürekسیونistlere eziyet etmeyeceğini söylemektedir. Bu insanlar ne Polonya ve Bulgaristan'a ne de Türkiye'ye karşı bir kötülükte bulunmuşlardır. Mirov bu mektubunda Enver Paşa'ya kendisi de dahil bütün Polonya Azınlık Okulu öğrencilerinin ve çalışanlarının Türkiye'nin en sadık dostu olduklarını ve bu ülkeyi kendi anavatanları gibi sevdiklerini ifade etmiştir. Mirov, mektubunun sonunda Enver Paşa'ya dürüst ve sadık Polonyalıların gözyaşlarını dindirebileceğini, bunu yaptığı takdirde ise Bulgarların ve Polonyalıların sempatisini kazanabileceğini dile getirmektedir. Mirov Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün yabancı okullar kapatılsa dahi sadece bir tane olan Katolik Bulgar Okulu'nun açık tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Mirov'a göre bu okulun Türkiye, Polonya ve Bulgaristan yararına çalışabilmesi için açık tutulması gerekmektedir³⁰.

Resürekسیونist Papazlar

Fransa'nın Edirne Konsolosu Laffon'a göre Resürekسیونistlerin arasında sadece bir tane Fransız misyoner bulunmaktadır. Bu kongregasyonun gerisi Polonyalılardan oluşmaktadır. Resürekسیونistler okullarında Bulgarca öğretmektedirler. İşte bu nedenledir ki, Katolik Bulgar Okulu olarak tanınmışlardır. Laffon'un bildirdiğine göre Resürekسیونistler Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan maddi yardım almaktadırlar. Bu yüzden

³⁰ Katolik Bulgar Başpiskoposu Michel Mirov'dan milli eğitim, adalet ve dış işleri bakanlıklarına, 17 Temmuz 1916, İstanbul, PA AA Konstantinople 344, No. 262, Cilt. 2.

Fransız diplomatlar Resürekسیونistlerin desteklenmesine fazla sıcak bakmamaktadırlar³¹. Laffon'un 10 Ekim 1882 tarihli raporuna göre, Thomas Brzeska'nın idaresindeki Resürekسیونistler 100 öğrencisi ve bir matbaası olan bir seminere sahiptirler. Fransız Konsolosu göre burada öğretilen Fransızcanın hem kalitesi düşük hem de saat sayısı yetersizdir. Resürekسیونistler Fransa'dan yıllık 2-3 bin Frank yardım almışlardır³².

Resürekسیونistlerin başrahibi Peter Semenenko, 1882'de göreve başladıktan sonra Fransız Konsolos Laffon'dan daha fazla para ve personel yardımını istemiş o da bunun sadece Fransa yararına çalışmalarıyla mümkün olacağını söylemiştir. Laffon Resürekسیونistlerin yıllık ödeneklerinin 4 bin Franka çıkarılmasını talep ettiği halde verilen meblağda bir artış olmamıştır. Bunun üzerine Resürekسیونistler Bulgarlara cazip gelecek bir yol aramış ve okullarında Doğu ritini uygulamaya başlamışlardır. 1883'te göreve başlayan başrahip Przivalski Paris'e giderek ödeneklerinin artırılmasını talep etmiştir. Ancak yıllık ödenek bu isteğin aksine bin Franka düşürülmüştür. 1887'de Bulgaristan Prensiği'ne Rusya'nın adayı Mingelski yerine Avusturya'nın adayı Ferdinand'ın seçilmesi Resürekسیونistlerin Edirne'deki konumlarını oldukça güçlendirmiştir³³.

Sonuç

Bulgarlar Rumeli'ye yerleştikten sonra Slavlara karşı mücadeleye başlamışlardır. Bir diğer ifadeyle Slavcaya karşı Bulgarcanın etkinliğini artırmak için savaşmışlardır. Bu bağlamda Bulgarlar Edirne Vilayeti'nde 123 tane okul kurmuşlardır. Yahudiler ve Ermeniler Türklerin Edirne'yi almasıyla birlikte bu şehre yerleşmeye başlamışlar, buna karşılık Bulgarlar ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren şehirde bir cemaat olarak varlıklarını hissettirmişlerdir. Bulgarlar Edirne'ye yerleştikten sonra tıpkı şehirdeki diğer cemaatlerin yaptığı gibi kendi okullarını kurmaya başlamışlardır. Bulgarlar Tablo 1.'de gösterildiği gibi değişik dönemlerde Edirne'de nüfus olarak ya üçüncü ya da dördüncü sıralarda yer almışlardır. Edirne'de bulunan cemaat okullarına giden öğrenci sayısı bu grupların nüfuslarına oranlandığında Bulgarların % 6,9'la en son sırada geldiği görülmektedir.

³¹ Macar, *a. g. e.*, s. 119.

³² Macar, *a. g. e.*, s. 121.

³³ Macar, *a. g. e.*, s. 121-22.

Edirne'de kurulan Bulgar okulları içerisinde 1862 yılında kurulan Polonya Azınlık Okulu'nun ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu okul Rusya'dan kovulan Polonyalı mülteciler tarafından "Katolik Bulgar Okulu" olarak kurulmuş ve Rus Ortodoksluğu'na karşı yapılan mücadelenin ana üssü durumuna gelmiştir. Görüldüğü gibi Polonyalılardaki Rus karşıtlığı o kadar ileri gitmiştir ki M. Czajkowski 1853'te Kırım Savaşı'nda özel Kozak birliklerinin başında Türklerin yanında Ruslara karşı savaşmıştır. Polonya Azınlık Okulu'nun kurucusu Katolik papazlar 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Türk yaralılarına bakıp barındırdıkları için II. Abdülhamit tarafından madalya ile ödüllendirilmişlerdir. Polonya Azınlık Okulu'nu bitiren kişilerden bazıları daha sonraları Bulgaristan'da milletvekili, diplomat vb. olmuşlardır.

Katolikliğin Assompsiyonist, Resüreksiyonist ve Lazarist kongregasyonlar tarafından yayılması da Bulgarlar arasında Polonyalıların etkisini artırmıştır. Polonya Azınlık Okulu Resüreksiyonistler tarafından kurulmuş ve aşırı bir Rus aleyhtarlığını temel aldığından Bulgarlar arasında Katolik inancından ziyade Bulgar milliyetçiliğinin kökleşmesine neden olmuştur. Bu durumdan M. Czajkowski sorumlu tutulmuştur. Polonyalılardan başka Fransa ve Katolik Ermeniler de Bulgarlar arasında Katolikliğin yayılmasına katkı yapmışlardır. Rumeli'de okulların yaygınlaşmasında esasında dini amaçla kurulan misyoner okullarının önemli bir etkisi olmuştur.

Polonya Azınlık Okulu, öğrenime Katolik Bulgar öğrenciler kabul edildiğinden dolayı Avrupa'da Katolik Bulgar Okulu, öğretmenlerinin Polonya asıllı Resüreksiyonistler olması nedeniyle Polonya Azınlık Okulu, okulda Almancanın da yabancı dil olarak öğretilmesinden dolayı da Bulgar-Alman Okulu olarak tanınmıştır. Sonuçta bu nitelendirmelerin hepsi Polonya Azınlık Okulu (Polak Mektep) kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

- Bulgarisches Katholisches Erzbistum 17 Juli 1916, Alman Dış İşleri Bakanlığı Arşivi (PA AA) Konstantinopel 344, No. 262, Cilt 2.
 Erzberger an Enver Pascha, 5 Oktober 1916; PA AA Konstantinopel 344, No.262, Cilt 2.

Literatür

- Bali, Rifat N., "Edirne Yahudileri", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, E. Nedret Işıl, M. Sabri Koz (Haz.) (1998), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
 Balta, Evangelia, "Edirne Rum Cemaati (20. yy. Ortası-1922)", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, E. Nedret Işıl, M. Sabri Koz (Haz.) (1998), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
 Çetin, Mahmut (1998), *Boğaz'daki Aşiret*, Edille 3. Baskı, İstanbul.
 Dilan, Hasan B. (2003), *La Mission du Lycée Saint-Benoit dans les Relations Turco-Françaises*, L'Harmattan, Paris.
Encyclopaedia Judaica (1971), A-ANG, 2. Cilt, Kudüs, Keter Publishing, s. 648-54.
 Hartmann, Martin (1910), *Der Islamische Orient. Unpolitische Briefe aus der Türkei*, Orient Verlag, 3. Bd., Leipzig.
 Haydaroglu, Polat İlknur (1993), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara.
 Kazancıgil, Ratip-Gökçe, Nilüfer-Bilar, Ender (2006), *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*, Edirne Valiliği Yayınları, Edirne.
 Kısaparmak, Necip Güngör (1968), *Milli Eğitim Cephesiyle Edirne*, Turan Matbaası, Elazığ.
 Macar, Elçin (2002), *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati. Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
 Onur, Oral (1998), *Edirne Ermeni Kolonisi*, Trakya Ofset, Edirne.
 Onur, Oral (2005), *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, Dinç Ofset Matbaacılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şirketi İstanbul.
 Özodaşık, Mustafa (1999), *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
 Peremeci, Osman Nuri (1939), *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
Polonezköy Muhtarlığı Broşürü, İstanbul 2005.
 Polvan, Nurettin (1952), *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
 Rodrigue, Aron (1990), *French Jews, Turkish Jews. The Alliance Israelite Universelle and the Politics of the Jewish Schooling in Turkey 1860-1925*, Indiana University Press, Bloomington.

- Rodrigue, Aron (1997), *Türk Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance Okulları" 1860-1925*, Araç Yayınları, Ankara.
- Tozlu, Necmettin (1991), *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tunca, Ayhan (2006), *Edirne için Notlar ve Edirne'de Tarih Kültür İnanç Turu*, İnkilap Kitapevi, İstanbul.
- Türk, Fahri (2007), "Yahudi Devleti'nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 9, sayı 2, s. 69-104.
- Vahapoğlu, Hidayet (1992), *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

İnternet

http://edirne.meb.gov.tr/egitim_kurumlari_tanitici_bilgiler/143055.htm (07.07.2008).

<http://www.newadvent.org/cathen/b.htm> (22.07.2008).

<http://www.newadvent.org/cathen/10357a.htm>(22.07.2008).

FRANSIZ GEZGIN VITAL CUINET'İN GÖZÜYLE ÇANKIRI

FERRUH TORUK*

Giriş

Seyahatnameler, gerek klasik tarih, gerek kültür, gerekse sanat tarihi çalışmalarının önemli kaynaklarından. Görsel malzeme (gravür, harita, fotoğraf vb.) bakımından oldukça zengin olan seyahatnameler kentlerin, tarihî süreç içerisindeki fiziki, ekonomik ve sosyal değişimini yansıtan son derece önemli belgeler arasında yer almaktadır.

Genelde kendi isteğiyle hareket eden sivil şahıslar olarak faaliyet gösteren seyyahlar, olayları, savaşları ve kahramanları tarihî süreç içerisinde anlatan klasik tarihçilerin ve günlük yazan vakanüvislerin ihmal ettikleri, görmedikleri veya kayda değer bulmadıkları pek çok bilgiyi eserlerinde zikretmişlerdir.

Onlar bir taraftan seyahat ettikleri kentlerin insan unsuru ile ekonomik, dinî, sosyal ve kültürel durumlarını ortaya koymuşlar, bir taraftan da kendi ülkeleri ile karşılaştırarak mukayeseli bilgiler vermişlerdir.

Seyahatnameler basit hatıralar olmaktan ziyade, sonra ki araştırmacılara kıymetli bilgiler aktaran, birinci el orijinal kaynaklar niteliğindedir. Bununla birlikte kişisel değerlendirme üzerine kurulu oldukları için bu tür kaynaklardaki bilgilerin mutlaka diğer kaynaklarla karşılaştırılması gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nu -genelde XIX. yüzyılda - Batılı pek çok seyyah ziyaret etmiş ve onlar, gördüklerini hatıra/günlük şeklinde yazıya dökmüşlerdir. Osmanlı ülkesi ve halkının dışarıdan nasıl görüldüğünü aktarım imkânına sahip olan seyahatnameler, Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel, siyasî, dinî, iktisadî vb. tarih araştırmaları için dikkate alınması gereken eserler arasındadır.

* Öğr. Gör. Bozok Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yozgat ferruhtoruk@yahoo.com

Osmanlı kültürü, bilhassa Batılı seyyahların ilgisini her dönem çekmiştir. Bu ilgi Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarıyla birlikte XIX. yüzyılda daha da artmıştır.

Anadolu, bugün de olduğu gibi, antik dönemden itibaren Asya ve Avrupa arasında stratejik özelliğe sahiptir. Bu nedenle çok sayıda gezgin, jeolog, haritacı, sosyolog, arkeolog ve doğa bilimcinin -geçici de olsa- uğrak noktası olmuştur.

Bir kolu da Anadolu'dan geçen İpek Yolu¹ güzergâhını izleyerek; batıdan doğuya giden seyyahların, İstanbul, Gebze, Bolu, Kurşunlu, Çerkeş, Osmancık ve Gümüş'ü de içine alan bu yol üzerinden Çankırı'yı da ziyaret ettikleri bilinmektedir (Harita 1).

Çankırı'nın, Anadolu'dan geçen ticaret yollarına göre konumunu ortaya koymak, kentsel mimari olguları anlamak açısından önemlidir.

Çankırı, Anadolu'dan geçen ana yol güzergâhında; tali yol diyebileceğimiz ve ana yollara göre daha az işlek olan kuzey-güney ticaret yolunun geçtiği, yani Sinop-Ankara güzergâhını takip eden yol üzerinde yer almaktadır² (Harita 2).

Çankırı'nın böylesi bir yol üzerinde bulunması; Sinop, Samsun ve Trabzon gibi liman şehirlerinin tarih içindeki ticarî iniş çıkışlarına bağlı kaldığını da göstermektedir.

¹ H. İnancık, "Bursa I, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten XXIV/93*, 1960, s. 51' de Bursa-Tebriz İpek Yolu'nun Anadolu'yu kapsayan bir kolunun Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya ve Tokat istikâmetini takip ederek Erzincan'dan Erzurum'a ulaştığını ve oradan da Aras Vadisi'ne vardığını bildirmektedir. Anadolu'dan geçen ticaret yolları hakkında daha geniş bilgi için bk:M. Kemal Özergil, A. Nezihi, "4. Murat'ın Revan Seferi Menzilnamesi", *Tarih Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul, 1984; M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Cilt, 1, (Harita 3), Ankara, 1959 s. 415; F. Toruk, "Anadolu'da Osmanlı Kimliğini Koruyan Bir Yerleşim: İskilip", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu* 01-03 Ekim 2004, Çorum, 2006, s. 611; Ö. Bakırcı, "Bizans, Danışmentli, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum", *Çorum Tarihi*, Çorum, 1982 s. 53; K. Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1959; "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 20, İstanbul, 1964; "İpek Yolu", *Boğaziçi Dergisi*, Sayı: 39, s.7, İstanbul 1985; O. C. Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara, 2007; A. Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu*, Ankara, 2004 ; "1650-1740 Yılları Arasında Çankırı'daki Esnafa ve Ticarete Genel Bakış (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Çankırı, 2007; K. Ertmann, *Das Anatolische Kervansaray des 13. Jahrhunderts, I-III*, Berlin, 1976; O. Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, Sayı X/ 39, Ankara, 1946, s. 471-496.

² T. Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolu", *Bilgi Dergisi*, Sayı 34, Ankara, 2005, s.15-32; L. Yılmaz, *Batı Karadeniz Ticaret Yolları ve Bu Yollar Üzerindeki Hanlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.

Güney kentlerinin kuzey kentleriyle Karadeniz üzerinden gerçekleştirdikleri ticarete merkez kentin Sinop ve İnebolu olması Çankırı'nın ekonomisine katkıda bulunurken; zaman içerisinde ticaretin bu iki kent limanlarından Samsun ve Trabzon'a yönelmesi şehri olumsuz yönde etkilemiştir.

Doğu-batı yönünde işleyen ve batıda Üsküdar'dan başlayarak; Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Ladik, Niksar, Aşkale ve Erzurum yoluyla Hasankale'den bir kol Kars'a; diğer bir kol ile de Tebriz'e ulaşan veya Basra Körfezi'nden gelerek Bağdat, Kerkük, Musul, Nusaybin, Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas, Tokat istikâmetinde Merzifon da dahil doğu-batı yönünde işleyen ticaret yolunun, Çankırı il merkezinden değil de yukarıda da belirtildiği üzere; başta Kurşunlu ve Çerkeş hattını takip ediyor olması, Çankırı'nın bahsedilen bu ticaret yolundan istifadesini sınırlandırdığı gibi; Batılı seyyahların şehir merkezine girmesini de kimi yerde engellemiştir.

Bursa-Tebriz arasında işleyen İpek Yolu, Çerkeş, Kurşunlu ve Tosya'dan geçmektedir. Bu yol aynı zamanda doğuya yapılan seferlerde de kullanılmıştır. Bu ana yoldan başka Tosya, Kastamonu ve Sinop arasında yer alan diğer tali yol ise Çankırı'nın, Sinop limanına açılan kapısı konumunda olup XI. yüzyıldan itibaren kentte üretilen ürünlerin ticaretinde önemli rol üstlenmiştir³.

Bu makalenin konusu, XIX. yüzyılda Çankırı'yı da ziyaret eden Fransız seyyah V. Cuinet'in kent merkezi ve ilçeleri hakkında verdiği bilgileri içermektedir.

Çalışma V. Cuinet'in, Çankırı ve ona bağlı nahiyelerin yönetim, idari, dinî, eğitim, nüfus, ekonomik yapı ve üretilen gelir kaynakları vb. üzerine vermiş olduğu istatistik bilgilerin neler olduğunun aydınlatılması için ele alınmıştır.

Bu çalışma ile XIX. yüzyılda, Çankırı ve bağlı nahiyelerin iktisat tarihi başta olmak üzere eğitim, demografi, mimarlık tarihi vb süreçlerin oluşumuna etken olan sayısal verilerin, kısa bir analizi olarak kabul edilebilir.

³ Bölgenin Türk- İslam dönemi tarihi hakkında bk: A. Gökoğlu, *Paphlagonia*, Kastamonu, 1952; Y. Halaçoğlu, "Çankırı Türkmen Yerleşimi", *Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Çankırı, 2005; A. Gündoğdu; "Danışmentiler Çağında Çankırı", *Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Çankırı, 2005; B. Umar; *Paphlagonia*, İstanbul 1988; A. K. Üçok, *Çankırı Tarihi*, Çankırı, 1930; M.Yaman, *Kastamonu Tarihi XV. Asrın Sonuna Kadar*, Kastamonu, 1935; Y.Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar (Çobanoğulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği, Mesaliku'l Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri)*, Ankara, 1991; H.J.Mortmann, "Çankırı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1994; H. Hunger, "Paphlagonien und Honorias", *Imperi Byzantini*, Band 9, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1996; R. Leonhard, *Paphlagonia*, Berlin, 1915

Ele alınan yüzyılda Çankırı için düzenlenen (diğer merkezlerde de olduğu gibi) salnamelerdeki kimi bilgilerin (yetiştirilen tarım ürünleri ve miktarları, hayvan türleri ve miktarları gibi) eksik olması neticesinde, V. Cuinet' in çalışması bu eksikliği çoğu yerde giderebildiğinden dolayı incelenmek istenmiştir. Kısaca V. Cuinet, salnamelerde, kimi yerde hiç yer almayan kimi yerde ise eksik olan sayısal bilgileri aydınlatır niteliktedir.

V. Cuinet, XIX. yüzyılda Kastamonu vilayetine bağlı Çankırı (Kengırı) sancağının 1869-1903 yılları için düzenlenen ve 66 yılı içeren salnamelerinin 1880-1890 arasını da inceleyerek bölgenin 10 yıl içinde sayısal değerlerindeki (idarî taksimat, mimarlık, nüfus, hayvancılık, tarım ürünleri, eğitim vb) boşluğu gidermeye çalışmıştır. Bu durum 1880-1890 yılları arasındaki salnameler incelendiğinde belli olmaktadır.

Fransız araştırmacı Vital Cuinet, (1833-1896) Fransız Genel Borçlar İdaresi (Düyûn-ı Umumiye) tarafından müfettiş olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun gelir kaynaklarını tespit etmek ve envanterlerini çıkartmak için, tarihi kesin bilinmemekle birlikte; 1890 yıllarında Anadolu'da, görevi gereği yapmış olduğu seyahatinde salnameleri de inceleyerek; XIX. yüzyıl Osmanlı sancaklarının ve sancaklara bağlı kazaların yönetim, nüfus, idarî, etnik, dinî, coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı ile üretim gelirleri üzerinde çalışmalar yapmıştır⁴.

Çankırı'ya gelmeden önce 1890'lı yıllarda Çerkeş'e uğrayan Cuinet, kasabanın, Çankırı'nın güneybatısında, 388 köyü ile Kastamonu vilayetinin Çankırı sancağına bağlı olduğunu belirtmektedir.

İlçenin güneyinde Safranbolu ve Araç, güneybatısında Ankara vilayeti ve batısında Bolu sancağının yer aldığını ve Karacaviran, Ovacık ile Bayındır adında üç nahiyesinin bulunduğunu da belirten seyyah, Çerkeş'in yönetiminden 1 vali ve ona bağlı 3 müdürün sorumlu olduğunu ve sorumluların, köyleriyle birlikte 56.621 kişi ile ilgilendiklerini de ifade etmektedir.

Cuinet, beldenin güzel vadilere sahip olduğunu söylemekte ve ayrıca Işık Dağı ile Sanı Dağlarının arasından akan yaklaşık 23 km uzunluğundaki Hamamlı Çayı'na da kısaca değinmektedir.

Gezgin, ilçede Müslüman erkek nüfusunun 1.978, kadın nüfusunun 1.857 ile toplamda Müslüman nüfusunun 3.853, bununla birlikte Hristiyan

⁴ V. Cuinet, *La Turquie d'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chanque Province de A' Asie Mineure*, Paris, 1879, s. 342-360. Seyyahın bu çalışması 1891-94 yılları arasında 4 cilt halinde Paris'te tekrar yayınlanmıştır.

erkek nüfusunun 95, kadın nüfusunun 12 olması ile toplamda Hıristiyan nüfusunun da 107 olduğuna, kadın nüfusunun olmamasıyla birlikte Ermeni erkek nüfusunun da 41'i bulduğuna ve toplam erkek sayısının 2.114, Ermeni kadın olmamasına rağmen toplam kadın sayısının da 1.869 olduğunu ve genel toplamda bu sayının 3.983'e ulaştığını da yazmaktadır⁵.

İlçenin eğitim bakımından hayırseverlerin kurduğu vakıflarla modern bir görünüm sergilediğini yazan seyyah, Çerkeş'te konaklar ve silah depoları ile 9 cami, 1 hükümet konağı, 1 belediye binası ve 50 öğrencili 2 yüksekokul (medrese), 80 öğrencili 1 ortaokul ve 60 öğrencisi olan 6 ilkokul bulunduğunu ve bu okullarda toplamda 190 öğrenciyle eğitime devam edildiğini de belirtmektedir⁶.

Cuinet, sayısal olarak belirttiği 9 camiden en büyüğünün, IV. Murad tarafından 1634'te Bağdat seferine giderken geçici ikametgâhı sırasında yaptırıldığını ifade eder⁷. Ayrıca yine IV. Murad tarafından caminin yanında inşa edilen, çifte bir hamam ile bir hanın dışında, ilçede 5 han, 2 medrese, 3 tekke, 7 türbe, 1 pazar yeri, 3 hamam ve 635 evin yer aldığını da yazmaktadır⁸.

Seyyah, Çerkeş'e bağlı nahiyelerden Karacaviran'ı merkez nahiyeye olarak göstermekte ve nahiyenin tek bir yönetici ile 42 köyü olduğunu yazmaktadır. Toplamda nüfusun 2.844 olduğunu ve bu sayının hemen hepsinin Müslümanlardan oluştuğunu da belirten seyyah, nahiyenin Çerkeş'e yaklaşık 40 km uzaklıkta ve aynı zamanda Bağdat yolu üzerinde bir yerleşim olduğunu da ifade etmiştir. Ayrıca bu yol üzerinde bir de kervansarayın bulunduğunu da yazan seyyah, nahiyeye merkezi ve köylerin toplam nüfusunun 16.743'ü bulunduğunu, halkın geçim kaynağının hayvancılık ile hayvan ürünleri üzerine üretim yapan fabrikadan sağlandığını da ifade etmektedir⁹.

Cuinet, Çerkeş'e bağlı Ovacık nahiyesinin Çerkeş'in kuzeyinde ve Çerkeş'e 20 km uzaklıkta bir yerleşim olduğunu belirtmektedir.

⁵ Cuinet, *a.g.e.*, 358.

⁶ Cuinet, *a.g.e.*, 358.

⁷ V. Katurcıoğlu, *Çerkeş'teki Türk Devri Eserleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994; R. Bozer-A. Yavaş, "Çankırı Çerkeş IV. Murat Camii ve Osmanlı Döneminde Yenileme Projesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Çankırı, 2007, s. 9-14, Resim:1-10, Çizim:1-6.

⁸ Cuinet, *a.g.e.*, 359.

⁹ Cuinet, *a.g.e.*, 359.

Yaklaşık, merkez yerleşimin sağ kıyısından akan Oulou Çayı (Ulu) ve Hamamlı Çayı'nın batıdan Bayındır nahiyesi ile ayrıldığını da ifade eden seyyah, 48 köyü olan nahiyenin toplam nüfusunun 15.890'ı bulduğunu ve bu sayının hemen hepsini Müslümanların oluşturduğunu, sayıca az olan gayri Müslimlerin de, huzur içinde yaşadıklarını belirtmektedir¹⁰.

Seyyah, bugün de aynı isimle anılan Bayındır nahiyesini, Çerkeş'e 23 km mesafede bir yerleşim olarak ifade etmektedir. Ayrıca 48 köyü ile toplamda 15.080 nüfusun bulunduğu bu yerleşimde, nüfusun hemen hepsinin Müslümanlardan oluştuğunu ve halkın ziraat ile hayvancılıktan geçimini sağladığını da yazmaktadır.

Cuinet, Bayındır nahiyesinin kuzeyinde bulunan Viranşehir'in, ilginç, bir o kadar da dikkat çeken yerleşim olmasını, antik dönemde Galatia yönetimine bağlı askeri bir garnizon ve adının Hadrianopolis olarak bilinmesine bağlamaktadır.

Tarihini vermemekle birlikte Viranşehir'in büyük bir deprem geçirdiğini, bu nedenle halkının bir süre Claudiopolis'e (Bolu) yerleştiğini ve bugün, şimdiki bilinen adıyla Bolu sancağına sınır teşkil ettiğini de yazmaktadır.

Seyyah, Viranşehir'de (Eskipazar) yıllık hayvan üretiminin ortalama büyük baş hayvanda (öküz 20.000, inek 7.000, manda 2.500) 29.500, küçük baş hayvanda (koyun 40.446, keçi 2.916, tiftik keçisi 56.771) 100.133'ü bulunduğunu ve genel toplamda bu sayının 163.329'a ulaştığını da bir tablo ile göstermiştir, Çerkeş'in yıllık gelir toplamının ortalama 1.916,257 kuruş olduğunu bunun da yaklaşık 440.739 frenke denk geldiğini de belirtmiştir¹¹.

Cuinet, aynı yıl Çankırı'ya geldiğinde kent hakkında şunları söylemektedir:

“Çankırı güneyden Kastamonu vilayetine bağlı bir sancak olup, 31° - 45° boylam ve 39° - 56° enlemlerinde yer almaktadır. Kuzey ve kuzeydoğusundan Kastamonu, güney ve güneybatısından Ankara, batıdan ise Bolu sancağı ile sınır teşkil etmektedir. Yüzölçümü toplamda 13.500 km²'dir. Bölge 3 kaza, 7 nahiyeye ve 714 köyden oluşmaktadır. Kazalar; Çankırı Merkez, Kalecik ve Çerkeş olup, nahiyeler ise Koçhisar, Şabanözü, İnallıballı, Karacaviran, Ovacık ve Bayındır'dır. Bu nahiyelerden Koçhisar (İlgaz), Şabanözü (Koru Pazarı), Toht (Yapraklı) Çankırı merkeze, İnallıballı (Hüseyinli ve

¹⁰ Cuinet, a.g.e., 359.

¹¹ Cuinet, a.g.e., 360.

Kızılırmak) Kalecik'e, Karacaviran, Viranşehir, Ovacık ve Bayındır ise Çerkeş'e bağlı nahiyelerdir. Çankırı merkeze bağlı Koçhisar, Şabanözü ve Toht nahiyesinin toplam köy sayısı 254, Kalecik'e bağlı İnallıballı'nın 72, Çerkeş'e bağlı Karacaviran, Ovacık, Viranşehir ve Bayındır nahiyelerinin ise 388'i bulunmaktadır"¹².

Seyyah, Çankırı'daki askeri karargâhın 3 kolu olduğunu, merkez kolun Kastamonu'da, ikinci kolun Ilgaz'da ve son kolun ise Çerkeş'te yer aldığını, Çankırı'da tabur konumundaki askeri karargâhta büyük bir silah deposu bulunduğunu ve başında binbaşı rütbesinde bir askerin görevlendirildiğini de belirtmekte ve:

"Yönetim, 1 vali, 1 kaymakam ve kaymakama bağlı 6 müdür ile yürütülmektedir. Kalecik kazası Ankara yönetimine transfer edilmiş olup, vali, kaymakam ve onun altında müdür ile idare edilmektedir." ifadesine yer vermektedir¹³.

Cuinet, Çankırı ve nahiyelerindeki, dinî otoritenin başında naibin yer aldığını ve otoritenin kadı ve imamdan sorulduğunu ifade etmekle kalmamış; Müslümanların İstanbul'da Şeyhülislam'a; sayıca az olan Grek Ortodoks dinine mensup olanların Niksar'daki piskoposluğa ve Ermeni azınlığın ise İstanbul'daki patrikhaneye bağlı olduklarını da belirtmiştir¹⁴.

Seyyah, Çankırı'da yargının dinî yasalara göre yürütülmekte olduğunu, Çankırı dışında Çerkeş ve Kalecik'te de mahkeme kurulduğunu ve yargıdan çıkan kararların Kastamonu'ya bildirildiğini de yazmaktadır.

Cuinet, polis ve jandarma amirliğinin askeri tabur olduğuna ve şehirdeki güvenliğin de bu tabur tarafından sağlandığına değindikten sonra; kaza merkezinde vaktiyle cüzzam hastalıklarının tedavisi için bir sağlık merkezinin yer aldığını da belirtmektedir. Ayrıca hastanelerden birinin Çerkeş'te diğerinin Kalecik'te ve biri gezici olmak üzere ikisinin de Çankırı'da bulunduğunu; bu hastanelere İstanbul'dan 3 doktor ve 2 pratisyenin görevlendirildiğini, hatta kadın hastalıkları da dahil yeni bir hastanenin 1885'te hizmete girdiğini de dile getirmektedir.

Seyyah, devlet bütçesinden elde edilen yıllık gelirlerin ortalama 1.162, 429'u bulduğunu, elde edilen gelirler içinde Çankırı merkez ile Çerkeş'te kurulan tek el teşkilatı içinde sigaradan 10 kalemde 24, tuzdan 1.240,795,

¹² Cuinet, *a.g.e.*, 342.

¹³ Cuinet, *a.g.e.*, 343.

¹⁴ Cuinet, *a.g.e.*, 343.

ispirotodan 8.462 ve damga pulundan da 81.573 akçe gelir elde edildiğini yazmaktadır.

Çankırı'da ve Çerkeş'te birer olmak üzere iki telgrafhane olduğunu da belirten Cuinet, Çankırı'da Müslüman erkek sayısını 84.970, kadın sayısını 80.730; Grek Ortodoks erkek sayısını 570, kadın sayısını 399 ve Ermenileri de 544 erkek ve 416 kadın olarak belirtmekte, toplam erkek sayısını 86.054, kadın sayısını da 81.545 ile toplamda nüfusu 167.629 olarak göstermektedir. Ayrıca buradan da anlaşılacağı üzere toplam olarak Müslümanların 165.700'i, Grek Ortodoksların 969'u; Ermenilerin ise 960'i bulduğu söylenebilir¹⁵.

Seyyah, Çankırı merkezde çok eski dönemlerden kalma eğitim yapısının yer aldığını ve bunların 19'unun medrese, 5'inin ortaokul ve 147'sinin de ilkokul olduğunu belirtmektedir.

Toplamda 171'i bulan okullardan, medreselerde 290, ortaokullarda 700 ve ilkokullarda da 2.980 öğrenciye ders verildiğini de dile getirmektedir.

Seyyah, Çankırı'da yetişen zirai ürünlerden; buğdayı 319.680, arpayı 297.850, yulafı 1.110, çavdarı 18.360, mısırı 18.850, darıyı 1.144, ceviz ve mazıyı 110.000, bezi 400.000, balı 50.000, balmumunu 8.500, salebi 40.000, yünü 280.000, camı 10.000, köpüğü 5.000, nohudu ise 70.670 olacak şekilde yıllık ortalama üretimlerini hektolitre cinsinden; pirinci 42.600, afyonu 128, pamuğu 121.000, tütününü 33.000, plastiği 25.000 ve boyayı da 6.000 olacak şekilde kilogram cinsinden göstermiştir¹⁶.

Seyyah, bölgenin başta iklim özellikleri olmak üzere; gaz, tuz, sigara, orman ürünleri ve orman hayvanlarından da bahsetmekte ve avcılar içinde bir geçim kaynağı olan, başta yaban keçisi, yaban domuzu, ayı, kurt ve tavşandan da söz etmekte ve bölgenin dış ticaretinde bu hayvanların önemli bir konuma sahip olduğuna da değinmektedir.

Seyyah, yıllık hayvan üretiminin ortalama büyük baş hayvanda 87.000 (öküz 60.000, inek 20.000, manda 7.000), küçük baş hayvanda 333.076'yi (koyun 122.406, keçi 8.554, tiftik keçisi 8.554) bulduğunu ve genel toplamda bu sayının 424.076'ya ulaştığını da bir tablo ile göstermekle kalmamış, Kalecik'e ait hayvan üretimini de 66.174 olarak belirtmiştir¹⁷.

¹⁵ XIX. yüzyıl başlarında Çankırı mahallelerinin ve merkeze bağlı köylerin nüfusu hakkında bk: A. Elibol, *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı, 2008, s. 81-92.

¹⁶ Cuinet, *a.g.e.*, 347; Y. Arslan, "XIX. Yüzyılda Çankırı Esnaf Teşekkülleri ve İş Kolları Bakımından Çankırı Temettuat Defterlerine Genel Bakış", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Çankırı, 2008, s. 9-22.

¹⁷ Cuinet, *a.g.e.*, 348

Aricılıktan elde edilen yıllık ortalama geliri öğrenmek için her bir pekten elde edilen günlük bal miktarının bilinmesi gerektiğini belirten Cui-net, günlük ortalama 50.000 kg bal ve 8.500 kg balmumu elde edildiğini de yazmaktadır¹⁸.

Cui-net, Çankırı merkeze 70 km mesafedeki Kızılırmak ile Tosya ve Ilgaz'ın yakınından akan Devrek Çayı ve Eskipazar ile Ovacık arasından akan Hamamlı Çayı'na da değindikten sonra başta Ilgaz Dağı olmak üzere Sanı Dağı ve Kantar Dağı ile yüksekliğini 1.120 m olarak gösterdiği Işık Dağı'ndan da kısaca bahsetmektedir¹⁹.

Eserde endüstri ürünleri arasından kilimler, ketenden örtüler, doğu kültürünü yansıtan taşınabilir gümüş vb, küçük objeler de dahil sıralandıktan sonra, bölgede üretilen ticari ürünlerin içeride, öncelikle Ankara ve İnebolu'ya pazarlandığından ve bu iki merkezden de Batı ülkelerine gönderildiğinden bahsedilmektedir.

Seyyah, Çankırı'da ihraç edilen ürünlerden kerevizi 7.000, ceviz ve mazıyı 3.000, afyonu 500, plastiği 1.500, balmumunu 2.000, büyük baş hayvanı 8.000, giysiyi 1.500, yünü 3.000, tiftik ve deriyi 20.000, bakırı 500 ve demiri 1.000 frenk olacak şekilde toplamda 53.500 frenk göstermektedir.

Cui-net, ithal edilen ürünlerin ana türleri arasından manifaturayı 22.000, file ve kumaşı 2.500, konfeksiyonu 500, tuhafiyeyi 2.500 hırdavat ve müzik aletlerini 2.500, kağıt ve camı 1.100, ispirotoy 400, sigarayı 4.000, kozmetiği 1.000, kahveyi 3.000, şekeri 3.000, sabunu 1.500, petrolü 1.000, sıvı yağı 700, kuruyemişi 1.000, kibrit ve kutusunu da 300 frenk olacak şekilde toplamda 52.500 frenk²⁰ olarak vermektedir.

Çankırı'da toplanan yıllık ortalama vergi gelirlerinin yaklaşık 5.911,498 kuruş olduğunu bu gelir miktarının 844.086 kuruşunun Kalecik'ten elde edildiğini ifade eden seyyah, aynı zamanda toplanan yıllık gelirin, çoğunun Ankara'ya gönderildiğini de bildirmektedir. Buradan da Kalecik'ten elde

¹⁸ Cui-net, *a.g.e.*, 348

¹⁹ Cui-net'in bahsetmiş olduğu dağlar ve nehirlerle birlikte Çankırı sınırları dahilinde yer alan bütün dağ ve nehirler hakkında A. Kemal Üçok, *Çankırı Coğrafyası*, (Editör: Ali Birinci), Ankara, 2002, s. 62-79. Bu eserin yazarı olan Hacıseyhoğlu Ahmet Kemal, diğer eserlerinde olduğu gibi bu çalışmasında da bilimsel metodoloji den bir parça uzak da olsa Çankırı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

²⁰ Cui-net' in, Fransızca Livre ya da Livres olarak belirttiği kelime, eski bir Fransız sikkesinin adı olup, bugün gelirlerden bahsedilirken bu kelime Frenk anlamında kullanılmaktadır. Türklerin, yabancı paralar içinde en çok kullandığı para birimi olan bu Frenk'e Türk frenki de denilmektedir. Eskiden Fransa'da ağırlık ölçüsü olarak kullanılırken bugün ise Almanya ve İngiltere'de kullanılmaktadır.

edilen vergi miktarı çıkartıldığında, Çankırı merkez kaza için toplam yıllık vergi miktarının 5.067,412 kuruş olduğu anlaşılmaktadır²¹.

Cuinet, toplanan yıllık vergi gelirinin 1.162,429 kuruşunun kamudan, 432.540 kuruşunun ise sigara ve diğer ürünlerden elde edildiğini de yazmaktadır²².

Seyyah, çalışmasının ilerleyen bölümünde Çankırı'nın (merkez kaza) coğrafi konumunu da belirttikten sonra 1 vali ve 3 müdür tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Müslüman erkek sayısının 46.339, kadın sayısının 42.673 ve toplamda 89.012 olduğunu, Grek Ortodoks erkek sayısını 473, kadın sayısını 387 ile toplamda 860'ı bulduğunu; Ermenileri de 192 erkek ve 153 kadın ile toplamda 345 olarak vermektedir. Buradan da merkez kaza olarak bilinen Çankırı'da toplam erkek sayısının 47.004, kadın sayısının da 43.213'ü bulunduğu ve nüfusun 90.271'e ulaştığı rahatlıkla söylenebilir.

Çankırı merkezde 13 medrese, 2 ortaokul ve 102 ilkokulun faaliyet gösterdiğini belirten seyyah, 13 medresede toplam 179 öğrenci, 2 ortaokulda 320 ve 100 ilkokulda da 2.000 öğrencinin eğitim aldığını yazmakta ve 102 ilkokuldan birinin Grek Ortodoks çocuklarına diğerinin de Ermeni çocuklarına ait olduğunu ve bu iki okulda 100 Grek Ortodoks ve 50 Ermeni çocuğunun okutulduğunu da belirtmektedir²³.

Çankırı kaza merkezinde başta imaret²⁴, II. Murad Camii²⁵ ve Eski Cami olmak üzere gezgin, 11 camii, 16 mescit, 13 medrese, 1 hükümet konağı, 1 belediye binası, 1 kışla binası, 1 silah deposu, 1 jandarma karakolu, 714 dükkan, 1 pazar yeri, 5 han, 6 hamam, 10 kamu binası, 2 kütüphane, 1 postane, 1 taş ocağı, 4 kereste atölyesi, 6 değirmen, 1 katedral²⁶ (Saint Dimitri

²¹ Cuinet, *a.g.e.*, 350-51.

²² XIX. yüzyıl başlarında Çankırı merkez kazanın vergi gelirleri başta olmak üzere iktisadi durumu hakkında bk: Elibol, *a.g.e.* s. 161-186.

²³ Cuinet, *a.g.e.* 353.

²⁴ İmaret camii hakkında bk: F. Toruk, "Kasım Bey ve Çankırı'daki İmar Faaliyetleri", *Bilge Dergisi*, Sayı 44, Ankara, 2005, s. 33-47; A. Dündar, "Çankırı'daki Türk İslam Eserleri", *Geçmişten Geleceğe Çankırı*, III. Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı, Çankırı, 2005.

²⁵ Cuinet'in, II. Murad Camii olarak belirttiği herhangi bir camii olmadığı gibi; II. Murad'ın, bırakın Çankırı'da kalmayı, kenti ziyaret etmediği de bilinmektedir. Kent merkezine, II. Murad'ın sipariş usulü bir cami yaptırmadığı da düşünüldüğünde, seyyahın yanlış isim telakki ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

²⁶ Seyyah, günümüze gelemeyen katedralin yerine daha sonradan imaret camisinin yapılmış olabileceğini ima etmektedir. İmaret Camii hakkında bk: F. Toruk, *a.g.m.*, s. 38-39; A. Dündar, *a.g.m.* s. 258.

Katedrali), 1 Grek Ortodoks şapeli (Saint Mamas Şapeli), 1 Grek Ortodoks kilisesi ve 1 Ermeni kilisesi olduğunu da yazmaktadır²⁷.

40°-34° enlem ve 31°-20° boylamlarında yer alan kazada yargının şeriat yasalarıyla yürütüldüğüne ve modern bir İslamiyet anlayışının hâkim olduğuna da değinen seyyah, merkezden geçen Acı su ile kuzeyindeki Ilgaz Dağı'ndan da kısaca söz etmektedir.

Gezgin, XIX. yüzyılda kaza olan Kalecik'in 1891'de Ankara'ya bağlandığını belirtmekle de kalmamış yakınından Kızılırmak Nehri'nin aktığını da ifade etmiştir.

Çerkeş ile birlikte kaza konumundaki Kalecik'in İnalluballı (Kızılırmak) ile Hüseyinli diye bilinen birer nahiyesi ve bu nahiyelerin de 72 köyü bulunduğunu söyleyen Cuinet, kazanın 1 vali ve ona bağlı bir müdür tarafından yönetildiğini de belirtmektedir.

Toplam nüfusunun 20.791 olduğunu yazan seyyah bu nüfusun, 10.036'sını Müslüman erkek, 10.179'unu Müslüman kadın, 2'sini Grek Ortodoks erkek, 311'ini Ermeni erkek ve 263'ü de Ermeni kadının oluşturduğunu yazmaktadır.

Buradan da toplam Müslüman nüfusun 89.012, Grek Ortodoksların 2 ve Ermenilerinde 575 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır. Genel erkek nüfusunun 10.349, kadın nüfusunun da 10.442 olduğu anlaşılmaktadır²⁸.

Kaza merkezinde toplam 6.791 kişinin yaşadığını ve bu sayının 3.000'i Müslüman erkek, 3.217'sini Müslüman kadın ve 311'i Grek Ortodoks erkek ile 263'nü de Grek Ortodoks kadının oluşturduğunu söyleyen Cuinet, toplamda 6.217 Müslüman ve 374 Grek Ortodoks olduğunu da belirtmektedir.

Kalecik'te 44 eğitim binasından 4'ünün medrese, 2'sinin ortaokul ve 38'inin de ilkokul olduğunu yazan Cuinet, medreselerde 70, ortaokullarda 30 ve ilkokullarda da toplam 920 öğrencinin eğitim gördüğünü ifade etmekle kalmamış, ayrıca Grek Ortodoks çocukları için inşa edilmiş 1 ilkokul olduğunu ve bu okulda da 50 Hıristiyan çocuğun eğitim aldığını da notlarına eklemiştir.

²⁷ Çankırı'daki tarihî eserler hakkında bk: A. DüNDAR, *a.g.m.*, s. 245-271; Y. ÖNGE, "Çankırı Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5, Ankara, 1962, s. 251-255. A. ÇAKMAKOĞLU, "Çankırı Fatihî Karatekin Türbesi", *Bilgi Dergisi*, Sayı 43, Ankara, 2007; F. TORUK, "Çankırı Darülhadişi", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, Sayı 6, Ankara, 1999, s. 20-24.; A. CAN-A. AKÇEL, "Çankırı Sultan Süleyman Cami", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Çankırı, 2008, s. 181-201.

²⁸ Cuinet, *a.g.e.*, 355-56.

Böylece Hıristiyan çocukları ve okulları da hesaba katıldığında 45 okulda 1.340 öğrencinin eğitimine devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca seyyah, kaza merkezinde 1 hükümet konağı, 55 cami, 4 medrese, 1 Ermeni Kilisesi, 1 pazar yeri, 200 dükkan, 2 han, 2 hamam, 1 taş ocağı, 75 kamu binası ve 30 odun atölyesinin bulunduğunu ifade etmektedir.²⁹

Kalecik'te 72.150 hektarlık bir alanın ziraat için kullanıldığını ve bu alanında 37.740 hektarının arpa üretimine ayrıldığını yazan seyyah, bölgede en çok arpanın üretildiğini belirtmektedir. Başta arpa olmak üzere üretilen tarım ürünlerinin pazar için Ankara'ya gönderildikten sonra buradan dış pazarlara nakledildiğini söyleyen Cuinet, ayrıca bölgede bal üretiminin her yıl ortalama 10.263 kg ve balmumu üretiminin ise 1.159 kg bulunduğunu da ifade etmektedir.

Seyyah, kazada hayvan üretiminin her yıl ortalama 66.174'e ulaştığını; bu sayının 17.500'ünün büyük baş (öküz 12.000, inek 4.000, manda 1.500) ve geri kalanının ise küçük baş hayvan (koyun 24.753, keçi 1.575, tiftik keçisi 22.346) olduğunu ve yıllık gelirlerin brüt ortalama 844.086 kuruşa ulaştığını söylemektedir.

Çankırı merkez kazaya bağlı Koçhisar nahiyesinin (Ilgaz) Çankırı'ya 40 km mesafede olduğunu belirten seyyah, Ilgaz'ın Karadeniz'den Anadolu'nun iç ve Ege bölgesine ulaşımı sağlayan yol ağı üzerinde yer aldığını, hatta Çankırı, İnebolu ve Kastamonu'ya olan yakınlığını da ifade etmektedir.

Kazada halkın eğitim düzeyinin yüksek ve ticaretin de epey gelişmiş olduğuna değinen Cuinet, Ilgaz Dağı'nın antik dönemdeki adının Olgassus olarak bilindiğini ve yüksekliğinin 1.600 m'yi bulunduğunu sözlerine eklemektedir.

Ayrıca kazanın oldukça modern bir görünüme sahip olduğunu notlarını ekleyen seyyah, halkın çoğunun köylerde yaşadığını ve 2.052 Müslüman ve 66 Ermeni olmak üzere toplam nüfusunun 2.118'i bulunduğuna dikkat çekmektedir.³⁰

Seyyah, Ilgaz' da tiftik ve yünlü giysiler için açılmış bir fabrika olduğunu ve burada üretilen malların küçük vagonlu yük trenleriyle başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun değişik kentlerine ve İran'a nakledildiğini yazmaktadır.

²⁹ Cuinet, *a.g.e.*, 353.

³⁰ Cuinet, *a.g.e.*, 354.

Çankırı merkez kazaya bağlı Şabanözü Nahiyesi'nin aynı isimle anıldığını ve tamamı Müslüman olan halkının tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığını yazan Cuinet, Çankırı'nın güneybatısında ve Çankırı'ya 50 km uzaklıktaki nahiyenin 55 köyü olduğunu da belirtmekte ve ayrıca bölgede dikkat çeken Ödek Köyü'ndeki kalenin askerî amaçlı bir kale olarak inşa edilmiş olabileceğini dile getirmektedir.

Seyyah, merkez kaza Çankırı'ya bağlı ve Çankırı'ya göre kuzeydoğuda yer alan Toht (Yapraklı) nahiyesinin Çankırı'ya uzaklığının 25 km olduğunu ve nahiyenin nüfusunun 2.236 Müslüman, 80 Grek Ortodoks ve 39 Ermeni olmak üzere 2.355'e ulaştığını belirtmekle kalmamış:

“.....eskiden beri Hıristiyan ve Müslüman halk her yıl baharda Yapraklı ve El-malı Dağı'na çıkarak panayırlar düzenlemektedirler. Önemli olan bu panayırlardır” ifadesine de yer vermiştir³¹.

Yörede 49 cami, 1 Grek Ortodoks Kilisesi'nin yer aldığını, halkın geçim kaynağının hayvancılık ve tahıl üretiminden sağlandığını da belirten seyyah, ayrıca her yıl bahar ayında düzenledikleri panayırlarda ürettikleri besin maddelerini satmaya çalışan yöre halkının yılda ortalama 228.269 hayvan yetiştirdiğini bu sayının 40.000'i büyük baş (öküz 28.000, inek 9.000, manda 3.000) ve 188.269'unu da küçük baş hayvanın (koyun 57.207, keçi 4.043, tiftik keçisi 126.099) oluşturduğunu ifade etmektedir.

Cuinet, Ilgaz'ın köyleriyle birlikte ortalama yıllık gelirinin 3.151,155 kuruşu bulunduğunu ve bu gelirin aşağı yukarı 724.765 frenke denk geldiğini de belirtmektedir³².

Sonuçta Cuinet, incelemeye aldığı bu yerleşimlerin; (1880-1890 arası yıllıkları da inceleyerek) başta Müslim ve gayr-i Müslim nüfus oranları olmak üzere, sivil, ticarî, askerî ve dinî yapılarla birlikte, eğitim binalarını ve bu binalarda okuyan Müslim ve gayr-i Müslim öğrenci sayısını vermekle kalmamış; yetiştirilen ziraî, hayvan ve endüstri ürünlerinin yıllık üretim miktarları (salnamelerde yer almayan) ile bunlardan elde edilen yıllık gelirleri de belirttikten sonra, yerleşimlere ait toplam yıllık gelir miktarını da kuruş olarak göstermiştir.

³¹ Cuinet, *a.g.e.*, 354; Yapraklı panayırı hakkında bk: Ö. Türkoğlu, “Tarihi Yapraklı Panayırı Hakkında Bazı Notlar”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Çankırı, 2008, s.141-152.

³² V. Cuinet'in vermiş olduğu bilgilerle Kastamonu Vilayeti salnamelerinde yer alan Çankırı sancağına ait bilgileri karşılaştırmak için bk: Ö. Türkoğlu, *Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903)*, Çankırı, 1999.

Bu çalışmada dönemin salnamelerinde yer alan bilgilerle Cuinet'in çalışmasında yer alan bilgiler (bire bir karşılaştırılmıştır) arasında tutarsızlık olduğu tespit edilmiştir.

Burada bu probleme dikkat çekilmek istenmiş ve bu bağlamda XIX. yüzyıl salnameleri ile Cuinet'in çalışmasında yer alan sayısal veriler arasındaki tutarsızlığın en aza indirilebilmesi için dönemle ilgili mühimme defterleri, şer'iyeye sicilleri, vakfiyeler vb. gibi birinci el kaynakların incelenmesinin yanı sıra bölgeyi ziyaret eden başka seyyahların yazdıklarının da ele alınması gerektiği belirtilmiştir.

Kısaca XIX. yüzyılda önemli bir yerleşim yeri olduğu sancak statüsünden de açıkça anlaşılan Çankırı ve ona bağlı nahiyeleri çeşitli yönleriyle tanıtan Cuinet'in çalışması baz alınarak, o dönem Çankırı'sının günümüzde nasıl yorumlanması gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

**Fransız Seyyah Vital Cuinet'in Çankırı'da
Bahsettiği Yer ve Yapı Adları**

<i>Bölge Adı</i>	<i>Yer Adı, Yapı Adı ve Sayısı</i>
Çerkeş	Cami (IV. Murad) Hamam (IV. Murad) Han (IV. Murad) Camiler (9) Medrese (2) Ortaokul (1) İlkokul (6) Han (5) Tekke (3) Türbe (7) Hamam (3) Pazar Yeri (1) Belediye Binası Hükümet Binası Konaklar (?) Ev (635) Işık Dağı Hamamlı Çayı Samı Dağı Hastane Postane
Eskipazar-Ovacık	Hamamlı Çayı Oulou Çayı (Ulu ya da Soğanlı)
Karacaviran	Kervansaray
Çankırı	Garnizon Binası Adalet Sarayı Belediye Hastanesi İmaret Cami Eski Cami II. Murad Camii Camiler (8) Mescitler (16) Medreseler (13) Hükümet Konağı Belediye Binası Kışla Binası Silah Deposu

	Jandarma Karakolu Dükkanlar (714) Pazar Yeri Hanlar (5) Hamamlar (6) Taş Ocağı Kütüphaneler (2) Medreseler (13) Ortaokullar (2) İlkokullar (101) Ermeni İlkokulu Postane Kamu Binaları (10) Odun Atölyesi (4) Değirmenler (6) Katedral (Saint Dimitri) Şapel (Saint Mamas) Kilise (Ortodokslara ait) Ermeni Kilisesi Acı su
Kalecik	Medreseler (4) Ortaokullar (2) İlkokullar (38) Ermeni Sübyan Mektebi Hükümet Binası Camiler (55) Ermeni Kilisesi Pazar Yeri Dükkanlar (200) Hanlar (2) Hamamlar (2) Taş Ocağı Kamu Binaları (75) Odun Atölyeleri (30)
Şabanözü	Ödek Kalesi
Yapraklı	Camiler (49) Ortodoks Kilisesi

KAYNAKÇA

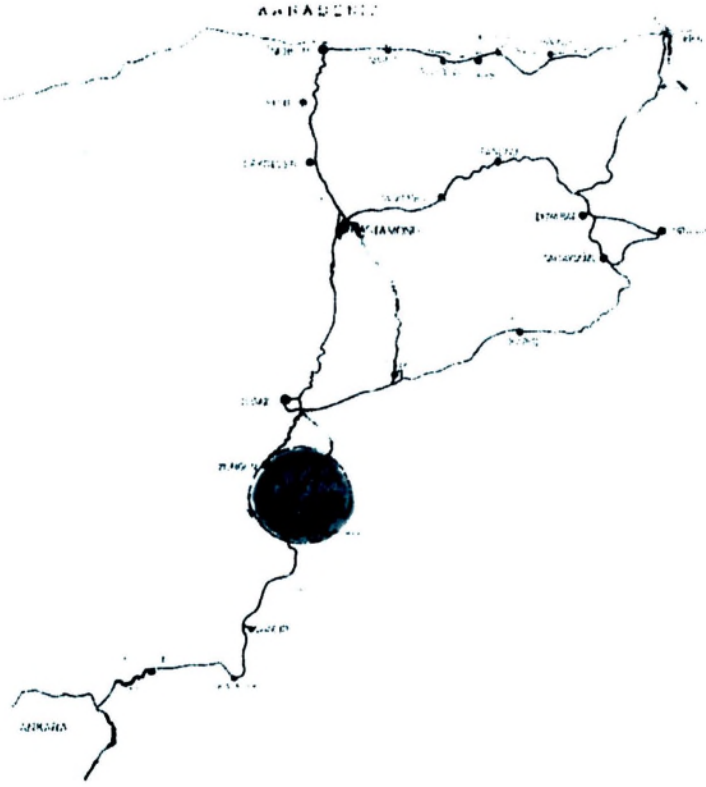
- AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Cilt 1, Ankara, 1959.
- ARSLAN, Yüksel; "XIX. Yüzyılda Çankırı Esnaf Teşekkülleri Ve İş Kolları Bakımından, Çankırı Temettuat Defterlerine Genel Bakış", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Çankırı, 2008.
- AYKUT, Nezih; "IV. Murat'ın Revan Seferi Menzılnamesi", *Tarih Dergisi*, Sayı 34, İstanbul, 1984.
- BAKİREK, Ömür; "Bizans, Danişmentli, Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum" *Çorum Tarihi*, Çorum, 1982.
- BOZER, Rüstem-YAVAŞ, Alptekin; "Çankırı Çerkeş IV. Murat Camii ve Osmanlı Döneminde Yenileme Projesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Çankırı, 2007.
- CUINET, Vital; *La Turquie d'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de anque Province de A' Asie Mineure*, Paris, 1879.
- CAN, Atilla-AKÇEL, Arda; "Çankırı Sultan Süleyman Camii", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Çankırı, 2008.
- CANTAY, Gönül; "Anadolu' da Kuzey Ticaret Yolu ve Çorum", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu 01-03 Ekim 2004*, Çorum, 2006.
- ÇAKMAKOĞLU, Alev; "Çankırı Fatih Karatekin Türbesi", *Bilig Dergisi*, Sayı 43, Ankara, 2007.
- DÜNDAR, Abdülkadir; "Çankırı'daki Türk İslam Eserleri", *Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Bilgi Şöleni Bildirileri Kitabı*, Çankırı, 2005.
- ELİBOL Ahmet; *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı, 2008.
- ERTMANN, Kunt; *Das Anatolische Kervansaray des 13. Jahrhunderts, I/III*, Berlin, 1976
- GÖKOĞLU, Ahmet; *Paphlagonia*, Kastamonu, 1952.
- GÜNDOĞDU, Abdullah; "Danişmentliler Çağında Çankırı", *Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Çankırı, 2005.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; "Çankırı Türkmen Yerleşimi", *Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, Çankırı, 2005.
- HUNGER, Herbert; "Paphlagonien und Honorias" *Imperi Byzantini*, Band 9, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1996.
- İNALCIK, Halil; "Bursa 1, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, Sayı XXIV/93, Ankara, 1960.
- KANKAL, Ahmet; *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993.
- ; *Türkmen' in Kaidesi Kastamonu*, Ankara, 2004.
- ; "1650-1740 Yılları Arasında Çankırı'daki Esnafa ve Ticarete Genel Bakış (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Çankırı, 2007.

- KATIRCIOĞLU, Veysel; *Çerkeş'teki Türk Devri Eserleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994.
- LEONHART, Richart; *Paphlagonia*, Berlin, 1915.
- MORDMANN, J. H; "Çankırı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul, 1994.
- ÖKSE, Tuğba; "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolu", *Bilig Dergisi*, Sayı 34, Ankara, 2005.
- ÖNGE, Yılmaz; "Çankırı Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5, Ankara, 1962.
- ÖZERĞİN, Mehmet Kemal; "Anadolu' da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 20, İstanbul, 1964.
- ; "İpek Yolu", *Boğaziçi Dergisi*, Sayı 39, İstanbul 1985.
- TORUK, Ferruh; "Çankırı Darülhadisi", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, Sayı 6, Ankara, 2002.
- ; "Kasım Bey ve Çankırı'daki İmar Faaliyetleri", *Bilge Dergisi*, Sayı 44, Ankara, 2005.
- ; "Anadolu'da Osmanlı Kimliğini Koruyan Bir Yerleşim: İskilip", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu* 01-03 Ekim 2004, Çorum, 2006.
- TUNCER, Orhan Cezmi; *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara, 2007.
- TURAN, Osman; "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, Sayı X/39, Ankara, 1946.
- TÜRKOĞLU, Ömer; *Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903)*, Çankırı, 1999.
- ; "Tarihi Yapraklı Panayırı Hakkında Bazı Notlar" *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Çankırı, 2008.
- UMAR, Bilge; *Paphlagonia*, İstanbul, 1988.
- ÜÇÖK, Ahmet Kemal; *Çankırı Tarihi*, Çankırı, 1930.
- ; *Çankırı Coğrafyası*, (Editör: Ali Birinci) Ankara, 2002.
- YAMAN, Talat Mümtaz; *Kastamonu Tarihi XV.Asrın Sonuna Kadar*, Kastamonu, 1935.
- YILMAZ, Leyla; *Batı Karadeniz Ticaret Yolları ve Bu Yollar Üzerindeki Hanlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.
- YÜCEL, Yaşar; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar (Çobanoğulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği, Mesalikü'l Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri)*, Ankara, 1991.

Harita 1: 14. Murad'ın Revan Seferi Menzilleri (1635) (Aydın, 1984)

Ferruh Toruk

Harita 2: Kuzey İç Anadolu-Güney İç Karadeniz Bölgesi Ticaret Yolları
(Yılmaz, 1990)

XIX. YÜZYILDA İSTANBUL'A GÖÇÜ ÖNLEMEK İÇİN ALINAN TEDBİRLER: MEN-İ MÜRÜR UYGULAMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

MEHMET DEMİRTAŞ*

Giriş

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aşırı nüfus artışı İstanbul'un gündemini meşgul etmeye başlamış ve bu durum ilerleyen asırlarda daha ciddi bir mesele haline gelmiştir. İstanbul nüfusunun aşırı artışının, bu melenin gündeme geldiği dönemlerden itibaren çeşitli temel sorunlara yol açtığı düşünülmektedir¹. İstanbul nüfusunun giderek kalabalıklaşması her şeyden önce şehirde ahlaki bozulmanın temel sebeplerinden birisiydi². Kalabalık nüfusun yiyecek ve su ihtiyacının giderilmesinin gittikçe zorlaşması ile birlikte hayat pahalılığının da baş göstermesi karşılaşılan başka bir sorundu. Bunun yanında şehirde soygun, adam öldürme ve dikkatsiz yapılaşmanın da etkisiyle yangın olaylarının artması yine kalabalık nüfustan kaynaklanan sıkıntılardır³. İstanbul'da nüfusun aşırı derecede artmasının önemli sonuçlarından biri de şehirde güvenliğin zayıflamasıydı⁴. İstanbul'a gelen nüfusun herhangi bir iş bulamaması şehirde işsiz kitlelerin artmasına sebep olduğu gibi yine bununla bağlantılı olarak vilâyetlerden elde edilen

* Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, demirtasm@gmail.com.

¹ İstanbul nüfusunun aşırı artışının yol açtığı temel endişe konuları hakkındaki ayrıntılar için bkz. Mehmet Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler Ve Karşılaşılan Güçlükler", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 11, Sayı 33, Güz 2007, s. 199, 200.

² *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)*, *MD (Mühimme Defteri)*-73, Sh. 438, Hk. 966, 1003/1594-1595.

³ Mustafa Selaniki Efendi, *Tarihi Selaniki - I (972-1003/ 1563-1595)*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 4, İnalçık, "İstanbul", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*-XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 234, *BOA, C. DH (Cevdet Tasnifi Dahiliye)*-16731, RA 1148/ Temmuz-Ağustos 1735, *BOA, C. DH* 15899, 06 B 1190/21 Ağustos 1776. Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet Demirtaş, "İstanbul'da Dilencilik Önlemeye Yönelik İlk Uygulamalar ve XVIII. Yüzyılda Alınan Tedbirler", *Bir Kent Sorunu: Dilencilik, Sorunları ve Çözüm Yolları Sempozyumu* (İstanbul 18-19 Ekim 2008), Tebliğler Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı Yayınları, Yayına Hazırlayan: Suvat Parin, İstanbul 2008, s. 174.

⁴ *BOA, MD*-22, Sh. 36, Hk. 78, 23 M 981/25 Mayıs 1573, *BOA, MD*- 73, Sh. 41, Hk. 98, 04 Z 1003/10 Ağustos 1595, *BOA, C. ZB (Cevdet Tasnifi Zaptiye)*-2637, R 1144/Ekim 1731.

vergi gelirleri de azalmaktaydı⁵. Dışarıdan İstanbul'a gelen kalabalık nüfus payitahtta çarpık kentleşme konusundaki temel sıkıntılara da yol açmaktaydı⁶. İstanbul'da aşırı nüfus artışı konusunda idarecilerin endişeleri ise hemen her dönemde benzerdi⁷.

XIX. yüzyılda İstanbul'a gelen kitlenin durumuna bakıldığında bireysel göçlerin yanı sıra ev göçlerinin de yoğun olarak yapılmaya çalışıldığı görülecektir⁸. Hane göçü bireysel göçlere göre daha olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Gerek nüfus artışına olan etkileri gerekse taşrada toprağın ekilip biçilmesinde meydana gelebilecek aksamalar ve dolayısıyla devlet gelirlerinde yaşanacak azalmalar, hane göçü konusundaki temel endişelerdendi. Daha önceki yüzyıllarda devlet için temel endişe sebeplerinden olan, taşrada ziraat alanlarının ekilip biçilmesinin aksaması ve bununla bağlantılı olarak toplanan vergi gelirlerinde azalma meydana gelmesi konusu XIX. yüzyılda da güncelliğini muhafaza etmiştir. Hatta söz konusu mesele, bu yüzyılda devlet gelirlerindeki azalmanın büyümesi ve genel ekonomik durumun bozukluğu sebebiyle daha da önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle hane göçü, vergi meselesinde daha fazla etkiler yapmaktaydı. Bu yüzden İstanbul'a gelmek isteyen ailelerin öncelikle vergi ile alakalı bir sorunlarının olmamasına dikkat edilmiş, tezkere verileceklerin, memleketlerinde topraklarını ekip biçecek kimseleri olan kişiler olmasına özen gösterilmiştir⁹.

⁵ İnalçık, "İstanbul", *DİA-XXIII*, s. 234, *BOA, C. DH-16731, BOA, İ. MVL (İradeler, Meclis-i Vâla)-30-497*, 21 N 1257/06 Aralık 1841.

⁶ Mehmet Emin Gerger, *Kanuni Devrinde İstanbul'un Dini ve Sosyal Durumu*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998, s. 91, *BOA, C. DH-16731*.

⁷ *BOA, MD-7, Hk. 130*, 22 S 975/28 Ağustos 1567, *BOA, C. DH. 16731, BOA, C. DH-15899, BOA, C. DH-4652*, 22 CA 1190/09 Temmuz 1776, *BOA, İ. MVL-30-497*, Demirtaş, , "XVIII. Yüzyılda", s. 201.

⁸ Arşiv belgeleri arasında, hane göçünün yasak olduğu ve bu göçlerin önüne geçilmesi için yetkililerin dikkatli davranmaları hakkında çeşitli kayıtlar mevcuttur: "Rum cânibinden Der-saadete ev göçünün men'i için Edirne Kadısı ve Bostancıbaşısına hüküm..." *BOA, C.DH-9045*, 29 R 1217/29 Ağustos 1802 "...ve meni' olan ev göçlerinin Der-saadete ikamet niyetiyle gelen dâyesinde olan zeker ve inâsın salverilmemesine dikkat olunarak cümlesine hitâbet-i karîne sudûr iden fermân-i celile ..." *BOA, C. DH-6115*, 03 N 1242/31 Mart 1827, "Ma'lum-i âli buyrulduğu üzere ev göçü maddesinin ve her olur olmaz eşhâs-ı makulenin Der-saadete gelmeleri meni' olunarak müesses nizâma mahsus olup nizâm-ı mezkûrenin dahilen ve haricen ale-l devam ıcrasına..." *BOA, İ. MVL-30/497*.

⁹ *BOA, İ. MVL-30/479*, Bursa'daki işini bitirdiği için yapacak işi kalmayan kâtip Ahmet Aziz Efendi, iki kızı ve hizmetkârlarıyla İstanbul'a dönmek istemiş, kendisinin Bursa'da vergi alınabilecek evi ve emlakının olmadığı anlaşıldıktan sonra kendisine, İstanbul'a dönmesi için mürûr tezkeresi verilmesi kararlaştırılmıştı. *BOA, A. MKT (Sadaret Mektubi Kalemi)-27/41*, 23 Ş 1261/28 Ağustos 1845. Bu konuda ayrıca bkz. *BOA, A. MKT. UM (Umum Vilayet)-37/40*, 29 Z 1266/05 Kasım 1850, *BOA, A. MKT. UM-163/58*, 26 M 1270/29 Ekim 1853, *BOA, A. MKT. UM-215/76*, 06 RA 1272/17 Kasım 1855, *BOA, A. MKT. UM-255/10*, 30 M 1273/01 Ekim 1856.

İstanbul'a taşradan gelerek herhangi bir iş bulamayanlar zamanla toplum düzeni için birer tehdit durumuna gelmekteydiler. Çünkü bunlar normal yollardan geçinme imkânı bulamadıkları için bir süre sonra serseri bir hayat yaşamaya başlamaktaydılar¹⁰. XIX. yüzyılda da İstanbul için temel sorunlardan birini bu durum meydana getirmektedir¹¹. İstanbul'a taşradan gelenlerin önemli bir kısmı çalışmaya muktedir olduğu halde bir iş bulamadığı veya kolay kazanç elde etmeyi düşündüğü için, bunun en etkili yollarından biri olan dilencilik tercih etmekteydi. Dolayısıyla dönem dönem İstanbul'da dilenci sayısında büyük bir artış meydana gelmekte ve bu durum halkı rahatsız etmekteydi¹². Taşrada *eshab-ı cürm* olanların İstanbul'a gelme ihtimalleri yetkilileri her zaman endişelendirmektedir. Bu endişeleri haklı çıkaran bazı gelişmeler mevcuttu. Taşradaki zaptiyenin ihmalinden dolayı tezkereli-tezkeresiz kişiler gelmekte ve men-i mürür nizâmı yeterince uygulanamamaktaydı¹³. Bunun sonucunda sakıncalı çok sayıda kişi İstanbul'a gelmekteydi. Bu tür *mechul ül ahval* kişiler İstanbul'a gelmeye muvaffak olduklarında zamanla çeşitli suçlara bulaşmak suretiyle düzeni bozmaktaydılar¹⁴. Söz konusu kişiler özellikle çarşı ve mahallelerde esnafa eziyet verecek davranışlarda bulunur, bir kısım eşraftan haraç alırlardı. Sarhoşluk, yansıcılık, ahlâk dışı diğer davranışlar onlar için sıradan işlerdi¹⁵.

¹⁰ Demirtaş, , "XVIII. Yüzyılda...", s. 207, 208.

¹¹ "Başboş serseri gezenlerin tahrir ve taharri ile defi'leri için aralık aralık me'murlar tayin olunmakta ise de lâfzî murâd olup ..." BOA, HAT (Hatt-ı Hümayûn)-14435, 1218/1803-1804, "...bekâr ve serseri kimesnelerin tahrir ve tespit olunup kefilleri olmayanların memleketlerine gönderilmek için..." BOA, A. DVN (Sadaret Divan Kalemi)-852, S 1220/Mayıs 1805, "Bazı mechûl ül ahvâl kesândan nâzir ve telhîs irâde-i hayr sâdesi ve şeref müteallik buyrulan emr ü fermân-ı seniyyesi hazret-i şehinşahi iktiza-i celilesi üzere sanat ve ticareti olmayan ve serseri gezmekte bulunanların memleketlerine ve geldikleri mahale iadeleri mukarrer olduğu..." BOA- A. MKT. UM- 383-75. 16 CA 1274/01 Şubat 1858, Bu konuda ayrıca bkz. BOA, A. MKT. UM-388/82, 10 C 1276/05 Ocak 1860, BOA, A. MKT. UM-400/73, 24 Ş 1276/18 Mart 1860.

¹² Arşiv kaydında, İstanbul'a taşradan gelerek başıboş dolaşan serserilerin ekserisinin çalışabilecek kudrete sahip olmalarına rağmen çalışmayıp dilendikleri, dolayısıyla çarşıda pazarda seeleden geçilmediği, bunların başıboş dolaşarak çevreye zarar verdikleri ve çoğunun kefilinin olmadığı, kefilî olanlara da rast gele kişilerin kefil olduğunun âşikâr olduğu ve söz konusu kişilerin memleketlerine geri gönderilmeleri için sayımları yapılarak tespit edildikleri, bu kişilerin İstanbul'a geri gelmemeleri için gereken tedbirlerin alınması ilgililere tembih edilmiştir. BOA, HAT 14435. Bu konuda ayrıca bkz. Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda", s. 207, 208, Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 20, Güz 2006, Ankara 2009, s. 91-93.

¹³ BOA, A. MKT. MHM (Mühimme Kalemi)-9/63, 15 R 1266/28 Şubat 1850.

¹⁴ BOA, A. MKT. UM-383/75.

¹⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001², s. 42, 43.

Men-i Mürûr Uygulaması

İlk defa XVI. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen ve daha sonraki yüzyıllarda da başvurulan men-i mürûr uygulaması XIX. yüzyıl boyunca da geçerli olmuştur. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra bu uygulamanın güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur. Çünkü ocağın kapatılmasından sonra ocak mensubu askerler sağa sola dağılarak güvenliği tehdit etmeye başlamışlardı. Men-i mürûr nizâmına göre herhangi bir işi olmayanların veya geçerli bir gerekçesi bulunmayanların İstanbul'a gelmeleri yasaktı. Ancak devletin, gerekçelerini uygun gördüğü kişiler için serbest dolaşım belgesi anlamına gelen mürûr tezkeresi düzenlenir ve bu kişilerin İstanbul'a gelmelerine izin verilirdi. Anadolu'dan ve Rumeli'den İstanbul'a gelmek isteyenler için düzenlenen mürûr tezkerelerine "...maslahat veyahut ticaret veyahut asker yazılmak zımında velhasıl ne için geldiği beyân ve terkim..." kılınmak mecburiyeti vardı¹⁶. İstanbul'a gelmelerinde sakınca görülmeyen kesimlerden biri şehirde takip edilmesi gereken bir işi olanlardı. Bu durumdaki kişilerin gelmelerine, işlerini bitirdikten sonra tekrar memleketlerine dönmeleri şartıyla izin verilirdi. Edirne'de ikâmet etmekte iken İstanbul'a gelmesi gereken Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Abdullah Efendi'nin kayınvalidesine, işini bitirdikten sonra tekrar Edirne'ye dönmesi şartıyla izin verilmişti¹⁷. Yine Trabzon sakinlerinden Gülgül adındaki kadının İstanbul'da miras meselesi ile ilgili bir işi çıkmış ve kendisine, işini gördükten sonra *avdet etmek* üzere tezkere verilmişti¹⁸. Herhangi bir görev icabı İstanbul dışına gidenlerin bir süre sonra şehre dönmelerine izin verilirken, bunların söz konusu yerde yapacak bir işlerinin kalmamasına ve vergi ile alakalı bir yükümlülüklerinin bulunmamasına dikkat edilirdi¹⁹. Yalova'daki kömür madeninde bir süre çalıştıktan sonra işlerini bitiren ve İstanbul'a dönmesi gereken mühendis Mösyö De Pon ve beraberindeki tercümanı ile uşaklarına mürûr

¹⁶ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürûr Ve Pasaport Nizâmnameleri", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XV, S. XIX, Ankara 1993, s. 169, 170, 171.

¹⁷ Mahrûse-i Edirne eşrafı handânından merhûm Şakir Efendi'nin kayınvalide-i çâkeri hanım senâverî nevabiatıyla asıl hal el mülekatı bir müddet için bu tarafa azimet ve yine Edirne tarafına avdet idecek olduklarından mûmâ-ileyhânın ol vecihle gelup şehinşahiden mahrûse-i Edirne'den icâb eden tezkeresine ruhsat buyrulmak üzere bir kut'a emir-nâme-i sâmî inâyet buyrulması..." *BOA, A. MKT:6/21*, 13 M 1259/02 Şubat 1843.

¹⁸ *BOA, A. MKT:7/7*, 19 R 1259/20 Mayıs 1843. Miras konusunda başka bir örnek de, evlenip Bolu'ya yerleşen ve bir süre sonra vefat eden dedesinin mirasını almak için İstanbul'a gelmesi gereken Ayşe'nin durumudur. Adı geçen kişinin talebi uygun görülerek İstanbul'a gelemsine ruhsat verilmiştir. Bkz. *BOA, A. MKT. UM-273/22*, 13 B 1273/10 Mart 1857.

¹⁹ *BOA, A. MKT:27/41*.

tezkeresi verilmesi gerektiğinde bunların durumunun tahkik edildiği ve akabinde kendilerine tezkere verilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir²⁰.

Alışveriş yapmak amacıyla İstanbul'a gelmek isteyenlere mürûr tezkeresi verilmesinde bir sakınca görülmezdi. Manisa'nın Turgut Bezirgân Mahallesi sakinlerinden Siyare Hanım ile kızı ve oğlu Ahmet Nazmi Bey'e, geldikleri mahallenin münâdilerine sorulduktan sonra izin verilmiş ve geri dönmeleri şartıyla kendileri için tezkere düzenlenmişti²¹. Taşrada kendilerine bakacak kimsesi olmadığı için güvenliği tehlikede olan ve geçimini temin edemeyen bazı kadınlara da İstanbul'a gelmeleri konusunda izin verildiği ve memleketlerinde kendileri adına tezkere düzenlendiği de, sık olmamakla birlikte görülen bir durumdu²².

Gerek İstanbul'da gerekse ülkenin herhangi bir yerinde ticaretle uğraşanlara gerekli kolaylıkların sağlanmış olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ülke genelinde ticaret amacıyla dolaşmakta olan Eflak, Boğdan, Karadağ ve Sisam ahalisine verilen mürûr tezkerelerinin her tarafta geçerli olduğu ve bu kişilere herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiği bütün valilere, mutasarrıflara, muhasıllara ve kaymakamlara bildirilmiş ve buna göre muamele yapılması istenmişti²³. Ancak ticaret amacıyla dahi olsa İstanbul'a gelmelerine izin verilenlerin kendi memleketlerinde vergi ile ilgili bir sorunlarının olmaması gerekmektedir²⁴. Ayrıca

²⁰ BOA, A. MKT. NZD (Nezaret Ve Devair)-51/79, 04 C 1268/26 Mart 1852.

²¹ "Edirne'de Turgut Bezirgân Mahallesi sakinlerinden Siyare Hanım ile kerimesi oğlu Ahmed Nazmi Bey bazı ahz ve i'ta zımında der-saadete azimet eyleyeceklerinden bir gün mürûrundan yine avdet eylemek şartıyla yerlerine birer kıt'a mürûr tezkeresi i'tası hanım mûmâ-ileyhâ bâ arz-ı hal istid'a' eylemesi ve keyfiyyetin mahallesi münâdilerinden suâl oldukça ber vech-i muharrer olunmuş bir gün kadar gidüp geleceklerini beyan iderek bir kıt'a kefâlet-nâme dahi ahz kılınmış ve bunların ol mikdar müddetle azimetlerine müsâade-i âliyeleri şâyân buyrulması..." BOA, A. MKT.141/66, 24 Ş 1264/26 Temmuz 1848.

²² BOA, A. AMD (Amedi Kalemi)-8/84, 29 B 1265/21 Haziran 1849.

²³ BOA, A. MKT. UM-33/91, 28 ZA 1266/05 Ekim 1850.

²⁴ "İşkodra Sancağı'nda kâin Esbiç Karyesi sürgütünden Marko Ruriç ve Enzo Eşkubi ve Rağid Baban nam üç nefer Hırvatların ticaret etmek üzere der-saadete azimetlerine ruhsat i'tası hususu ba arzları istid'a olunmuş ve bu vecihle der-saadete gelmek isteyenlerin vergi maddesinden dolayı gelmelerine man'i olmağın ..." Bkz. BOA, A. MKT. UM-37/40. Kayseri sakinlerinden Yanoşoğlu Karabet ve karısı Der-saadet'e gelmek istediklerinde evvela vergi durumları tahkik edilmişti. Arşiv kaydında, "... Ve bunun memleketinde emlak ve ikamete mütedâiriyesi olmadığı veyahud olup da vergi ve sâirece ve mevkî-i müsâlahat hükmünce bir güne ilişik ve mahzûru bulunduğu halde icâb eden tezkeresinin i'tâ'sıyla mürûruna ruhsat verilmesi ve böyle olduğu takdirde tezkere ve ruhsat i'tâ'sından sarf-ı nazarla bâ mazbata hususunun taraflara bildirilmesi..." denilerek herhangi bir mülkû veya emlakı olanların bunlarla ilgili bir vergi borcunun bulunması halinde kendilerine mürûr tezkeresinin verilmemesi yetkililere sıkı bir şekilde tembih edilmişti. Bkz. BOA, A. MKT. UM-215/76.

ticari hayatı sona eren veya ticaret yapmaktan vazgeçenlere, diğer kişiler için geçerli olan mürûr nizâmının tatbik edilmesi gerekmekteydi²⁵. Hatta akrabalarını ziyaret etmek maksadıyla İstanbul'a gelmek isteyen kişilerin dahi vergi durumları araştırıldıktan sonra kendilerine tezkere verilirdi²⁶. Devletin işe verdiği öneme dair bir başka örnek de üst düzey devlet görevlilerinin akrabalarına dahi tezkere verilebilmesi için yürürlükteki şartların sağlanmış olmasının gereği idi. Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûn ve Trabzon sakinlerinden Şakir Efendi, validesi, iyâli ve bir nefer çocuğunun İstanbul'a gelebilmeleri için tezkere talebinde bulunmuş, dilekçesi Trabzon Valiliği tarafından incelendikten ve söz konusu kişilerin durumu uygun görüldükten sonra kendilerine mürûr tezkeresi verilmesi kararlaştırılmıştı²⁷.

Mürûr tezkereleri kişilere bir ücret karşılığı verilmekteydi²⁸. Dönem dönem tezkere harçlarına zam yapılması ihtiyacı hâsıl olurdu. 1862 tarihli bir arşiv kaydına göre, daha önce her tarafta altı kuruş harç alınmakta iken, alınan bir kararla bu harçlara Der-saadet'te dört, taşrada iki kuruş zam yapılmış ve böylece Der-saadet'te düzenlenen tezkerelerin ücreti on kuruş, taşradakilerin de sekiz kuruşa yükseltilmişti. Zammın gerekçesi açıklanırken, tezkere alanların bir kısmı hamal, börekçi, çörekçi gibi gelirleri az kişiler olmakla birlikte ekserisinin tüccar ve *eshab-ı iktidar* kişiler oldukları, bunların sene boyunca birçok yeri gezdikleri vurgulanmıştır. Ayrıca tezkerelere harçlarına zam yapılmasında devletin hazinesine girecek para miktarını artırmanın da gözetildiği anlaşılmaktadır²⁹. Bu durum, XIX. yüzyıl ortalarında devletin ekonomik gücüne dair bir işaret olması bakımından da önem arz etmektedir.

²⁵ BOA, A. MKT. NZD-86/83, 13 ZA 1269/18 Ağustos 1853.

²⁶ "Eğin Kazası Erikli Mahallesi sâkinlerinden kasab esnafından Emin Efendi zevcesi mukaddemâ iki nefer zenci câriyesiyle ve bir köy ve sâire kefil irade iderek gelmiş ise de muahharen akraba ve taallukatıyla görüşmek üzere mezbûrların yine bu tarafa mürûrlarına ruhsat i'tası bâ tezkere istid'a ve ol babda mahallesi tarafından dahi verilen ilmühaberi i'ta itmekten nâşi keyfiyeti meclis-i valiyeleri el havâil bunların memleketlerinde emlak ve azaya mütedair bir şeyleri olmadığı veyahud olup da vergi ve sâirece mevk'i ve musalahası hükmünde bir gün ilişkileri ve mahzûrları bulunduğu takdirce icâb iden tezkerelerin i'tasıyla mürûrlarına ruhsat verilmesi ve yerlerine ilişkileri olduğu yani zirâat ve haretat az ve çok sekte virebilecek surette tezkere ve ruhsat i'tasından sarf-ı nazar keyfiyeti bâ mazbatası bildirilmesi tezkere kılınmış olmakla bir minval muharrer iktizasının icrâsıyla himmet buyrulması..." BOA, A. MKT. UM-163/58.

²⁷ BOA, A. MKT. UM-255/10.

²⁸ BOA, A. MKT. MHM-1/25, 12 CA 1260/30 Mayıs 1844.

²⁹ BOA, A. MKT. MVL-143/48, 26 N 1278/28 Mart 1862.

Mürür tezkeresi yalnızca İstanbul'a gelenlere değil aynı zamanda İstanbul'dan taşraya gidecek olanlar ile³⁰ taşrada herhangi bir sebeple bir vilayetten diğer bir vilayete seyahat etmek isteyenlere de verilir³¹. Buna, ülkede herhangi bir sebeple seyahat etmek isteyen yabancılar da dâhildi. Suça meyilli yerlilere tezkere verilmemesine benzer bir uygulama yabancılar için de yapılmaktaydı. Hal ve hareketleri *dâiye iştibâh* (şüphe uyandıran) olan yabancılar tezkere verilmemesi konusunda yetkililerin dikkati çekilerek bu durumdaki kişilere tezkere verilmemesine özen gösterilir³². Tezkeresi olmayanların seyahat etmelerine ise izin verilmediği bilinmektedir.

Alınan Tedbirler

İlk defa XVI. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen ve daha sonraki yüzyıllarda da geçerliliğini muhafaza eden men-i mürür uygulaması XIX. yüzyıl boyunca da devam ettirmeye çalışılmış, ancak çeşitli sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Payitaht İstanbul'da düzeni sağlamaya ve sürdürmeye yönelik olarak başvurulmuş en önemli tedbir hiç şüphesiz nüfusu kontrol altında tutmak ve kalabalık nüfustan kaynaklanabilecek aksamaların önüne geçmeye çalışmaktır. Bu maksatla çeşitli kararlar alınmış ve uygulanmaya gayret edilmiştir. İstanbul'a Anadolu'dan ve Rumeli'den gelip yerleşmele-

³⁰ "Men-i mürür maddesinde ittifak ara ile nizâm verilerek Der-saadetten gideceklere İstanbul Kadısı bulunanlar câniblerinden mürür tezkereleri i'ta olunması ve taşradan gideceklere dahi mahallerinin hakim ve nâibleri tarafından maslahat ve sebeb-i azîmet tahakkuk kılınarak esâmî ve eşkâlî mebnî bilaharc ve avair tezkere verilmesi..." BOA, C. DH- 4686, Z 1237/Ağustos-Eylül 1822, bkz. BOA, A. MKT. UM- 281/48, 17 N 1273/11 Mayıs 1857, BOA, A. MKT. UM- 282/7, 24 N 1273/18 Mayıs 1857.

³¹ BOA, A. MKT. UM- 281/48, BOA, A. MKT. MHM-534-31, 04 ZA 1312/29 Nisan 1895. "...Mahrûse-i Şâhâne'de kâin kaffeten eyalet ve elviyeden dâhi taşraya gidenlere mürür tezkeresinin i'tası..." BOA, A. MKT. UM-281-48.

³² "Ankara cihetine gitmekte olan Amerika hükümeti teb'asından genç bir kızın tefrikan der-saadete iade olunmasından dolayı Amerika Konsolosu bizzat nüzud-i çakeraneme gelerek vakı' olan şikayet-i husn suretiyle müdafaa edilmişti. Bu kere de tenze maksadıyla ve nizâmiye dairesine der-saadetten mürür tezkeresi almak suretiyle Ankara'ya azîmet iden Fransız tebasından Seranbornayi Eskişehir'den jandarma refakatiyle ve dün akşam muvâsalat idenler der-saadete iade edilmiştir. Ecnebilere memâlik-i şâhânenin Anadolu cihetinde seyahat idecekler hakkında itihâz tedâbir ve muâmelât mütehatir ve fakat bunlar tenze veya adi seyr ü seyahat maksadıyla ve tezkere almak suretiyle gidecek ecnebilere serâmedânlara teslimen ve mahfûzen iadeleri bilahare sefaretlerin sözleri ve şikayetini müste'zim olacağı ve sâir vilayetlerce bu yolda yolsuzluklara tasaddi ihtimalden gayri ba'id bulunduğu binaen ve ihtiyaten bu'demak o taraflara gidecek seyyahin ve sâir teba'-i ecnebinin alel umum nezaret-i hafiye altında bulundurulacak içlerinde tezkeresi olan veya hal ve hareketleri da'îye iştibâh bulunanlar olur ise o makulelerin yine nezaret-i hafiye altında olmak şartıyla kendülüklerinden avdet-i mahur idilmesi ve şayet bunlardan muhalefet iden ve hal ve hareketleri de cida'-i da'îye mazeret görülenler olur ise o gibilerin bilahare ahval-ı tefvîk iadeleri iltizam ideceğine dair Ankara Vilayeti'ne ve sâir vilayat-ı şâhâneye tebligat-ı mü-nâsip icrâsı muvaffak hal ve maslahatı görünmüş ve icrâ-yı icâb da'i sahib-i cenâb-ı sadaret-penâhilerine buyrulmuş olmakla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyülemrindir. BOA, A. MKT. MHM-534-31.

rin yasaklanması, belli bir süre sonra gelmiş olanların geri gönderilmeleri³³, dilenci, hırsız ve benzeri gruplarla mücadele edilmesi, İstanbul'a iş bulmak amacıyla gelmiş olanların kefalete bağlanması alınan tedbirlerin başlıcaları olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴. İstanbul'da, alınan bu tedbirlere asırlar boyu ihtiyaç duyulmuştur.

İstanbul'un nüfusunu kontrol altında tutmak amacıyla XIX. yüzyılda alınan en etkili tedbir yine şehre dışarıdan nüfus gelmesini önlemek ve gelenleri geri göndermek şeklindeydi. Bu sebeple İstanbul'a herhangi bir sebeple gelmiş olup elinde tezkeresi olmayanlar ile kefil bulunmayanlar memleketlerine geri gönderilirlerdi³⁵. Bu uygulama hem bireysel hem de kitlesel göçler (hane nakli) için geçerliydi.

İstanbul'da nüfusun aşırı artışı ve bunun şehir için ciddi bir sorun haline gelmeye başladığı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Der-saadet'e ev göçleri yoğun bir şekilde yapılamaya çalışılmıştır. Ev göçlerinin sakıncaları yukarıda da ifade edildiği gibi bireysel göçlere göre daha fazlaydı. Bu sebeple özellikle ev göçlerinin tamamen yasaklanması alınan ilk ve en etkili tedbirlerdendi. Söz konusu yasağın XIX. yüzyılın başlarında da yürürlükte olduğu görülmektedir³⁶. Bu dönemde ev göçlerinin yanı sıra bireysel göçler de şehrin sosyal hayatı için ciddi bir tehditti. Serseri bir hayat yaşayan ve herhangi bir işte çalışmayıp başkasının sırtından geçinmeye çalışanların İstanbul'a gelmeleri yasak olmakla birlikte bu durumdaki kişilerin bir yolunu bularak şehre geldikleri sıklıkla görülen bir durumdu. Söz konusu kişiler İstanbul'a geldikten sonra hanlar, dükkânlar, bekâr odaları gibi yerlerde kalmaktaydılar. Bu kişiler, kontrol altında tutulmaları için belli aralıklarla bir sayıma tabi tutulurlar ve defterlere kaydedilirlerdi. "İstanbul ve havalisinde vak'ı han ve dükkân ve bekâr odaları ve medrese ve cami-i şerif ve kayımhâne ve sair mahallerde ve mutavattın esnaf ve bekâr ve bazı serseri

³³ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Yayınları, İstanbul 1988, s. 144, 145, Mithat Sertoğlu, "İstanbul", *İA-V/II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 1214/1, Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda Osmanlıda Bir Zümrenin Alt-Kültür Grubuna Dönüşmesi: Külhanbeyleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Yıl 2006, s. 127, İbrahim Artuk, *Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. XIII, Demirtaş, "Dilenciligi Önlemeye Yönelik İlk Uygulamalar", s. 174.

³⁴ Sertoğlu, "İstanbul", s. 1214/1, Demirtaş, "Külhanbeyleri", s. 127, 128, "Dilenciligi Önlemeye Yönelik İlk Uygulamalar", s. 174.

³⁵ BOA, A. DVN-852, BOA, A. MKT. UM.383/75.

³⁶ BOA, C. DH-9045, BOA, C. DH-6115.

kimesnelerin tahrir ve tespit olunup...³⁷ şeklinde ifadelerin yer aldığı bir defterde söz konusu kişilerin durumuna işaret edilmektedir.

Bu aşamada alınan en önemli tedbir kefalet uygulamasıydı. Söz konusu kişilerin belirtilen yerlerde barınabilmeleri ancak kendilerine, o yerin sakinlerinden birinin kefil olmasıyla mümkündü. Kefili olmayanlar ise memleketlerine gönderilirlerdi³⁸. Memleketlerine gönderilen kişilerin tekrar İstanbul'a gelmelerini önlemek daha da önemliydi. Bu konuda yayınlanan fermanlarda, İstanbul'da kolaylıkla akçe kazanmaya alışmış kişilerin memleketlerinde ikâmet ederek diğerleri gibi ziraatle uğraşmak isteyecekleri, çok geçmeden asılsız bir maslahat peyda edip, memleketlerinden tezkereler alarak üçer beşer yine İstanbul'a dönecekleri belirtilerek³⁹ yerel yöneticilerden daha dikkatli davranmaları istenmektedir⁴⁰. Taşradan İstanbul'a yapılmakta olan göçlerin önlenmesi maksadıyla alınan tedbirlerden biri, bir başıboşluğa ve kargaşaya yol açtığından, taşrada görev yapan bütün memurlar yerine, sadece nüfus memurlarının bu işten sorumlu tutulmalarıydı⁴¹.

İstanbul'da güvenliğin devamı devlet için büyük önem taşımaktaydı. Bunun için suç işlemeye meyilli kişilerin⁴², *mezanne-i sū*⁴³ ile *serseri ve mechul ül ahval eşhasın*⁴⁴ şehre gelmesini önlemek üzere ciddi tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerin ilki söz konusu kişilerin kendi mahallerinde kontrol altında tutulmaları ve payitahta gelmelerinin önüne geçilmesi idi. Aynı durum ev göçleri için de geçerliydi. Taşra yöneticilerinin dikkat etmeleri gereken önemli meselelerden biri de İstanbul'a ev göçlerinin gelmesini önlemektir. Bu maksatla yerel yöneticiler (kadılar, bostancıbaşılar vs.) sıkı bir şekilde tembih edilerek, kendi bölgelerinden İstanbul'a hane naklinin yapılmasının önüne geçmeleri istenmekteydi⁴⁵.

³⁷ BOA, A. DVN-852, Demirtaş, "Külhanbeyleri", s. 129.

³⁸ BOA, HAT-14435, BOA, A. DVN-852, BOA, A. MKT. UM-383/75.

³⁹ Çadircı, "Tanzimat", s. 170.

⁴⁰ BOA, A. MKT. MHM-9/63. "... Sanat ve ticareti olmayan ve serseri gezmede bulunanların memleketlerine ve geldikleri mahallere iadeleri mukarrer olduğu beyân sahibiyile bunlardan cenâb-ı zap-tiyeden taht el hıfz mahallerine i'zam olunacak kesânın tekrar avdet idememeleri hakkında takibat-ı müteahhirinin icrâ velbe'd-i lâzıme..." BOA, A. MKT. UM-383/75.

⁴¹ BOA, A. MKT-142/50, 29 Ş 1264/31 Temmuz 1848.

⁴² BOA, A. MKT. MHM-9/63.

⁴³ BOA, A. MKT. UM-383/75. *Mezanne-i sū*: kendisinden ancak fenalık beklenen anlamına gelmek-tedir.

⁴⁴ BOA, A. MKT. UM-400/73.

⁴⁵ BOA, C. DH-9045.

İstanbul'a yolcu taşıyan gemilerin tezkeresiz ve kapasitelerinden fazla yolcu almaları şiddetle yasaklanmıştı. Bu gemilerin kaptanlarının sıkı bir şekilde tembih edilerek, gemilerine tezkeresi olmayan kişileri ve kapasite fazlası yolcuları almamaları sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁶. Yine ellerinde mürûr tezkeresi olmayanların derbend ve geçitlerden geçişlerine izin verilmemesi ile ilgili kaza, nahiye ve derbend yetkililerine kesin talimatlar verilmişti⁴⁷. Böylece İstanbul'da düzeni bozacakları varsayılan işsiz güçsüz kişilerin ve fazla nüfusun şehre gelmeden engellenmeleri hedeflenmekteydi.

Görülen Aksamalar

Men-i mürûr uygulamasında alınan çeşitli tedbirlere rağmen nizâmın tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır. Payitaht İstanbul'da herhangi bir işte çalışmayıp başıboş gezenler için kefalet uygulaması yapıldığı bilinmektedir. Ancak kefil bulma konusunda ciddi aksamalar olduğu ve kefil bulmanın oldukça kolay olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kişiler kendilerine kolayca kefil bulabildikleri için bu türden insanların İstanbul'da barınmalarının önünde ciddi bir engel kalmamış olmaktadır⁴⁸. Kolayca kefil bulmanın önemli bir sebebi rüşvet mekanizmasıydı. Özellikle han, dükkân ve bekâr odalarının sahipleri bazen kefalet belgesi olmayan serserileri rüşvet almak karşılığında barındırmak suretiyle şehrin huzurunun bozulmasına yol açmaktaydılar. Bir arşiv belgesinde bu duruma işaret edildikten sonra böyle bir uygulamanın içinde olanların kürek cezasıyla cezalandırılacağı uyarısı yapılmıştır⁴⁹. Başka bir aksama da devlet görevlilerinin ihmalleri ve gereken özeni göstermemeleri idi⁵⁰.

⁴⁶ Arşiv kaydında gemi kaptanlarının taşımacılık işini hangi şartlar altında yapacakları hususunda "...öyle tezkeresi olmayan veyahud olup da nizâma mütevâfık itmeyen yolcuların gemide konulmaması ve gemilerin azimet ve avdetlerinde alup çıkaracağı yolcuların tezkereleriyle ahval-ı sâire liman ve yerlerinde siyâk-ı kabul ulûm ve haberi olmayanlara mürûr tezkeresi verilmemesi hususlarına bila taraf i'tina ve müsâberet..." edilmesi emredilerek uygulamanın devam ettirilmesi istenmiştir. *BOA, A. MKT. UM-101/57, 27 Ş 1268/16 Haziran 1852.*

⁴⁷ *BOA, A. MKT. UM-215/58, 03 RA 1272/13 Aralık 1855.*

⁴⁸ "...zira o makul serseriler hin-i tahrîre ekseri ber ü bahane ile kefil bularak kalup sonra kefilleriyle mesuliyet dahi tertip itmek cihetiyle rast geldiğine kefalet itmek halka tabiat olmuş olduğu..." *BOA, HAT: 14435.*

⁴⁹ Altınay, *İstanbul Hayatı*, s.145.

⁵⁰ İstanbul'da yapılan nüfus sayımını müteakip mürûr nizâmının uygulanmasında ve tezkere düzenlenmesinde bazı aksamalar meydana gelmişti. Yine, Anadolu'dan İstanbul'a veya Anadolu şehirleri arasında seyahat etmelerinde herhangi bir sakınca bulunmayanlar için düzenlenen tezkerelerden bir ücret alınması uygulamasında da aksaklıklar görülmüş, bazı görevlileri tezkere ücretinin alınmasında gevşeklikler göstermişlerdi. Bu durum söz konusu görevlilerin dikkatlerinin çekilmesine yol açmıştı. *BOA, A. MKT. MHM-1/25.*

İstanbul'a yolcu taşıyan gemilerin kaptanları, mürür nizâmına aykırı olarak gemilerine yolcu almak suretiyle usulsüz uygulamalar yapmaktaydılar. Bir arşiv kaydında bu durumdaki kaptanlar hakkında "...patentlerinde muharrer olan mikdardan ziyade şuradan buradan tezkereli tezkeresiz gemilerine adam alarak götürdükleri yerlerin yalnız kullarını alıp salıvermekte oldukları istihbar edilmiş olduğundan..." denilerek söz konusu istismarlara işaret edilmiştir⁵¹. Derbend görevlileri de tezkeresi olamayanların geçişine izin vermek suretiyle yasağın uygulanmasını önlemiş olmaktaydılar⁵². Dolayısıyla taşradaki güvenlik görevlilerinin bu konuda gevşeklik göstermeleri bu kişilerin İstanbul'a gelmelerinin önüne geçilememesinin temel sebeplerinden birini meydana getirmektedir⁵³.

Osmanlı memleketinin her tarafında kullanılmakta olan mürür tezkerelerinin belli bir şekil ve standartta düzenlenmesi mecburiyeti bulunmaktaydı. Ancak bazı yerlerde bu kurala riayet edilmediği ve rast gele belgeler düzenlendiği görülmektedir. Herhangi bir standardı bulunmayan beyaz bir kâğıda mahkeme mühürü basılarak tezkereler düzenlenir ve mahkeme görevlileri, bunları kendilerine yakın kişilere verirlerdi. Belgeyi alan kişiler de bu kâğıtlara kendi isimlerini yazarak kullanırlardı. Bir arşiv kaydında, men-i mürür nizâmına mugayir bu durumun derhal terk edilmesi ve mahkeme kâtiplerinin gereken titizliği göstermeleri gerektiği hakkında kesin ifadeler yer almaktadır⁵⁴. Livane Kazası Murgul Nahiyesi sakinlerinden Ali ve Muhammed isimli kişilerin elindeki "...varakların mühürleri şehir emaneti mürür odasında mevcut olan tatbik mühürlerine gayri musaddık olduğundan icâbının icrâsı..." yetkililerden istenmişti⁵⁵.

⁵¹ BOA, A. MKT. UM- 101/57.

⁵² Bir arşiv belgesinde derbend görevlilerinin, istismarların önüne geçmeleri hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir: Belgede, "...Derbend ve geçitlerden geçen kesânın yerlerinde me'muliye mürür tezkeresi virenler olmadıkça mürürlerine yol virilmeyüp heman ahz olunarak yerlerine irsal ve isâl hususu alel devam itina ve dikkat olunması hususu kapı sancağı dâhilinde kâin kazâ-i ma'lum ile nevâhi ve derbendân me'murları kullarına nasb ve iş'ar" olunmuştur, denilerek derbend görevlileri ikaz edilmişlerdir. BOA, A. MKT. UM-215/58.

⁵³ BOA, A. MKT-142/50, "Taşrada mürür tezkeresi nizâmının tamamen icrâsında bazı mahallerde tekâsül ve kayıtsızlık vukua getirilmekte olduğu tahkik buyrulup..." BOA, A. MKT. MHM-9/63.

⁵⁴ Arşiv kaydında konu hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: "Men-i mürür hakkında karar-ı kebir olan nizâm muktezasınca memâlik-i mahrûse-i el mesalik hazreti şâhânedede ba'zı kazâlar hâkimi haliya istihallerinden diğeri gelmezden hareketlerine mebni mühür-ü mezkûresi mahkeme kâtiplerine teslim edip ve ba'zıları dahi buldukları yerlerde kendileriyle ihtilât iden kimesnelere mühür tezkeresi şeklinde beyaz kağıdı mühürleyip virdüğü onlar dahi olur olmaz mahallerde ismini doldurup virdikleri bilatahkik gerde-i hazreti tâc-dâri buyrulmakla fi-mâba'd nizâmname-i mergübiyyenin tarik-i halelden muhafazası...", BOA, C. ADL (Adliye)-3090, 15 Z 1246/27 Mayıs 1831.

⁵⁵ BOA, A. MKT. NZD-180/93, 26 B 1272/02 Nisan 1856.

Mürûr tezkerelerinin özel kâğıtlara yazılması nizâm gereği olmasına rağmen bu durumun istismar edildiği daha sonraki yıllarda da yetkililere nizâmın hatırlatılmış olmasından anlaşılmaktadır⁵⁶. Zaman zaman tezkere kâğıtlarının taklit edilerek bu belgelere benzer kâğıtlar düzenlendiği görülmekteydi. Her ne kadar sahte belgelerle İstanbul'a gelenler görevliler tarafından yakalansalar da bu durum bir karışıklığa yol açtığından taşrada görev yapan memurlar bu konuda ikaz edilmekteydiler⁵⁷. Mürûr tezkereleri konusunda yaşanan usulsüzlüklerden biri, sahte tezkere düzenlenmesi idi. İstanbul'da nüfus sayımlarında kullanılan tezkereler bazı art niyetli kişiler tarafından mürûr tezkeresi olarak kullanılmaktaydı⁵⁸. Böylece bu kişiler hem tezkere parası vermekten kurtulmakta, hem de sahte yollarla seyahat ederek nizâma aykırı bir yol izlemiş olmaktadır. Bazen kişilerin sahte tezkere düzenleyerek imzaladıkları görülmekteydi. Yanbolulu Yorgi sahte imza ile sahte tezkere düzenlemiş ancak sahtekârlığı anlaşılmış ve imzanın kime ait olduğunun tespit edilmesi için tahkikat başlatılmıştı⁵⁹. Mürûr tezkerelerine ayrıca yaş ve kişinin eşkâlinin de yazılması mecburiydi⁶⁰. Bu sayede tezkerenin başkası tarafından kullanılmasının önüne geçilmek istenmekteydi. Yine tezkere alabilmek için sağlam bir kefilin de gösterilmesi gerekiyordu⁶¹.

⁵⁶ Belli bir formatı olan mürûr tezkereleri dışında bazı yerlerden İstanbul'a gelmek isteyen yolcular boş mürûr kâğıtları alarak bunları kendilerine uygun bir şekilde doldurmakta, böylece mürûr nizâmına aykırı bir işlem yapmış olmaktadır. *BOA, A. MKT. UM-264/56*, 01 CA 1273/29 Aralık 1856.

⁵⁷ *BOA, A. MKT. NZD-218/93*, 04 Ş 1273/30 Mart 1857.

⁵⁸ "Der-saadete vilayetlerden icrâ buyrulmakta olan tahrir-i nüfus için bâlâsı tuğrâ-yi garrâ-yi hazreti cihân-bâni ile hazine kaydını memlû tezkerelerin tab'ı ve i'ta olunmasıyla bazen ademler bunu yol tezkeresi şeklinde gösterüp diledikleri mahallerde geşt ve gûzar idebilmeleri ihtimalince dikkat kılınmak üzere bir küt'anın leffen irsal buyrulduğu 1273 tarihli müverrahan umumi vecihle neşr ve isdar buyrulan bir küt'a emir-nâme-i sâmi-i fermân-ı padişahinin beyâniyle emir ve ferman buyrularak keyfiyeti ma'lum olmuş ve mezkûr tezkere numunesi dahi bil-vürûd emr ü ferman...imtisalen keyfiyeti lazım gelen me'murin ve elvab-ı kaimekamları binalarına dahi beyân ve iş'ar ve ray-ı meşhud mezkûr tezkere dahi siyar kılınmış olmakla bundan böyle dahi infaz-ı emr ü tenbihat-ı âliye-i sedaret-penâhilerine her vecihle tevfiik hareket sarf ve su' ve mukadderet kılınacağı ...her halde emr ü ferman hazreti men leh-ül emrindir". *BOA, A. MKT. UM-261/93*, 01 R 1273/30 Kasım 1856.

⁵⁹ *BOA, A. MKT. DV (Deavi)-191/27*, 11 ZA 1277/22 Mayıs 1861.

⁶⁰ Belli bir formatta düzenlenen tezkerelere kişilerin fiziki yapılarına dair özellikler yazılmaktaydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir tezkere örneğinde, yaş hanesine 18, boy hanesine orta, sakal hanesine yok, göz hanesine de ela şeklinde ifadeler yazılmıştır. Bkz. *A. MKT. UM- 33/91*, Ancak bazı vilayetlerde mürûr nizâmına aykırı olarak mürûr tezkerelerine kişinin yaşının ve eşkâlinin yazılmadığından ve bu durumun da kargaşaya yol açtığından bahisle, söz konusu aksamaların görüldüğü yerlerin idarecilerine sıkı bir şekilde tembihte bulunularak, mürûr nizâmına muğayir bu tür davranışlardan kaçınmaları ve tezkerelere yaş ve eşkâl yazılması hususuna dikkat etmeleri istenmiştir. *BOA, C. DH-4686*, *BOA, A. MKT. MHM-760/99*, 05 ZA 1277/16 Mayıs 1861.

⁶¹ Çadırıcı, "Tanzimat", s. 172.

Bu konuda da gereken dikkat ve ihtimamın gösterilmediği anlaşılmaktadır. “Mürür tezkeresine yaş ve eşkâl tahrîr olunması usul-ı mevdu‘ iktizasında olduğu halde her nasılsa riayet olunmadığından...” şeklinde bir ifadenin yer aldığı bir belge, konuya gereken hassâsiyetin gösterilmediğine dair önemli bir örnektir⁶².

İstanbul’a gitmelerinde sakınca görülmeyip kendilerine tezkere verilenler için ayrıca ilmühaber düzenlenirdi. Bu kişiler yerleştikleri mahalde kaydedilirler ve bunun için kendilerine bir ilmühaber düzenlenirdi. Bu ilmühaberlerin her tarafta kullanılanların standartlarında olması gerekirdi. Bu kişilerin yerleştikleri mahallerde kayıtlarının tutulması, ilmühaberlerle mümkün olduğu halde bu konuda çeşitli aksamalar meydana gelmekteydi. İlgililer konu ile ilgili olarak ikaz edilerek söz konusu kişilerin ilmühaberlerinin düzenli bir şekilde hazırlanması kendilerinden istenmekteydi⁶³. Mürür tezkeresi düzenlenirken kişilerin durumları her açıdan değerlendirilir ve ona göre tezkere düzenlenirdi. Buna göre *mechul ül ahval* olanlara tezkere verilmemesi gerekirdi. Yine tezkeresiz olarak İstanbul’a gelmeye muvaffak olanların memleketlerine gönderilmeleri mecburiydi. Gerek tezkere vermede, gerekse tezkeresizlerin geri gönderilmesinde usule mugayir haller meydana gelmekteydi. Özellikle tezkere memurlarının rüşvet karşılığı, durumu uygun olmayanlara da zaman zaman tezkere vererek yasağa riayetsizlik ettikleri görülmekteydi⁶⁴.

Mürür nizâmının her tarafta usulüne uygun bir şekilde yürütülmesi konusunda da bazen çeşitli aksamalar olmaktadır. Bazı yerlerdeki ilgililer gereken titizliği göstermedikleri için kendi bölgelerinde aksamalar meydana gelmekteydi. Bu sebeple belli dönemlerde ilgililere genel ikazlar yapılarak mürür nizâmının her tarafta tamamen uygulanması istenmekteydi⁶⁵. İstanbul’a gelerek herhangi bir işte çalışmaya başlayan bekâr kişilerin şehirde barınmaları ancak kendilerine bir kefil bulmalarıyla mümkündü. Bu kişiler yerleştikleri mahallerde defterlere kaydedilirlerdi. Eğer bir mesleği icra etmekte iseler esnaf defterlerinde kayıtları bulunurdu. Dolayısıyla bir kethüdaya tabi olarak çalışabilirlerdi. Bu durumdaki kişiler İstanbul’dan ay-

⁶² BOA, A. MKT. MHM-760/99.

⁶³ BOA, A. MKT. UM-282/7.

⁶⁴ “...tezkere me‘muru olan akçe kazanmak arzıyla bilâ suâl rast geldiğine virmek...” şeklinde bir ifadenin yer aldığı bir arşiv kaydında, bazı memurların görevlerini kötüye kullanarak mürür nizâmının ihlaline sebep oldukları vurgulanmıştır. BOA, A. MKT. UM-258/100, 25 CA 1273/22 Ocak 1857.

⁶⁵ BOA, A. AMD-87/35, 1274/1857-1858.

rılarak memleketlerine gitmek istediklerinde durumu, eğer esnaf defterine kayıtlı iseler esnaf kethüdasına, handa kalmakta iseler hancılar kethüdasına haber vermek ve üzerinde kendi isimleri yazılı, oturdukları yerin defterinden adlarını sildirmeleri gerekmektedir⁶⁶. Ancak bu konuda da aksamalar meydana gelmekteydi. Topkapı haricinde kâin bağcı ve bahçıvanların bazıları mürûr tezkeresi almadan, dolayısıyla tezkere ücreti ödemediği memleketlerine gitmişlerdi. Kethüdalarına haber vermeleri mecburi olmasına rağmen bu kişilerin habersiz gitmelerinden yetkililer haberdar olmuş ve bu konuda şehir emini ikaz edilmişti⁶⁷.

Alınan bütün tedbirlere rağmen XIX. yüzyıl boyunca men-i mürûr nizâmı tam olarak uygulanamamış ve İstanbul'da aşırı nüfustan kaynaklanan sorunlar devam etmiştir. Dolayısıyla men-i mürûr uygulamasında çeşitli aksamalar meydana geldiği için, XIX. yüzyıl boyunca yeni nizâmnâmeler çıkarılması ihtiyacı hâsıl olmuştur⁶⁸.

Sonuç

İstanbul Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra devletin yeni payitahtı yapılmış, dolayısıyla padişah için şehrin eski ihtişamına kavuşturulması elzem hale gelmiştir. Bunun için gerek Fatih Sultan Mehmed gerekse kendisinden sonra gelen padişahlar bu amaca hizmet edecek çalışmalar yapmışlardır. Yaklaşık yüz yıllık bir süre boyunca şehrin imarı ve iskânı için ciddi bir çaba sarf edilerek amaca ulaşılmış ve şehir nüfusu önemli oranda arttırılmıştır. Ancak gerek söz konusu çalışmalar gerekse İstanbul'un, sahip olduğu özellikler sayesinde yoğun bir ilgiye mazhar olması, durumu tersine çevirmiş ve devlet görevlileri aşırı nüfus artışıyla karşı karşıya kalmaya başlamışlardır. Bu durum kaçınılmaz olarak beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'un güvenliği zedelenmeye, nüfusun beslenmesi zorlaşmaya, ahlâkî bozulmalar görülmeye, çarpık şehirleşmenin yol açtığı sıkıntılar yaşanmaya ve nihayet taşradan elde edilen devlet gelirlerinde ciddi azalmalar görülmeye başlamıştır. Devletin her açıdan gücünü önemli oranda muhafaza ettiği XVI. yüzyılın

⁶⁶ Çadrcı, "Tanzimat", s. 172.

⁶⁷ "Topkapı haricinde kâin bağcı ve bahçıvan ameleleri esnaf defterine mukayyed olduğundan bunlardan memleketlerine gitmek isteyenlerin mürûr tezkeresi almak için kethüdalarına müracaat itmek lazım geldiğinden o makulelere Çekmece-i Sağır tarafından virilmekte olduğundan kethüdalarına müracaat itmaksızın doğruca memleketlerine gitmekte oldukları...", *BOA, A. MKT. UM-348/44*, 14 N 1275/18 Nisan 1859.

⁶⁸ Çadrcı, "Tanzimat", s. 172.

ikinci yarısında bile söz konusu olumsuzluklar İstanbul'da etkili olunca, şehir nüfusunu azaltmak, hiç olmazsa nüfusu kontrol altında tutmak için çeşitli tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla İstanbul'a Anadolu'dan ve Rumeli'den gelip yerleşmelerin yasaklanması, belli bir süre sonra gelmiş olanların geri gönderilmeleri, dilenci, hırsız ve benzeri gruplarla mücadele edilmesi, İstanbul'a iş bulmak maksadıyla gelmiş olanların kefalete bağlanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu tedbirler daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. XIX. yüzyılda men-i mürür için hazırlanan nizâm-nâmeler güncellenerek uygulanmış ve çeşitli fermanlar yayınlanmıştır.

XIX. yüzyılda men-i mürür uygulaması ile ilgili olarak çeşitli tedbirler alınmıştır. Öncelikle düzenlenen mürür belgelerinin şekline dair esaslar belirlenmiştir. Buna göre söz konusu belgelerin belli bir standartta düzenlenmesi, belgelere kişilerin isimlerinin ve eşkâllerinin yazılması ve bu belgelerden bir ücret alınması gerekmektedir. Mürür tezkerelerine zaman zaman zam yapılması kararlaştırılarak devlet gelirlerinin arttırılmasına çalışılmıştır. Elinde tezkeresi olmayanların İstanbul'a gelmelerine izin verilmediği gibi yurdun herhangi bir bölgesinde seyahat için tezkere alınması uygulaması bu yüzyılda da devam etmiştir.

İstanbul'a gelmek isteyenlere mürür tezkeresi verilirken bu kişilerin geçerli mazeretlerinin veya gerekçelerinin olmasına özen gösterilmiştir. Ticaret yapmak üzere şehre gelmek isteyenlere, alışveriş ihtiyacını karşılamak için gelmesi gerekenlere, resmi bir işini takip etmek mecburiyetinde olanlara, işlerini bitirdikten sonra memleketlerine geri dönmeleri şartıyla tezkere verilirdi. Tezkere verilirken göz önünde bulundurulmuş başka bir durum da kişilerin kendi memleketlerinde vergi ile ilgili bir engellerinin olmamasıydı. Herhangi bir vergi borcu olanların tezkere almaları imkânsızdı. Herhangi bir işte çalışan bekârların İstanbul'da barınmalarına da, ancak kendilerine sağlam birer kefil bulmaları şartıyla müsaade edilmiştir. Bu kişilerin buldukları mahallerde kayıtları tutulur ve bir kethüdanın sorumluluğuna verilirlerdi. Bunlar memleketlerine gitmek istediklerinde kethüdalarına haber vermek ve mürür tezkeresi almak mecburiyetinde idiler.

İstanbul nüfusunu azaltmak veya kontrol altında tutmak için XIX. yüzyılda alınan çeşitli tedbirlere rağmen tam bir başarı elde edilemediği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi kurallara riayetinin tam olarak sağlanamamasıydı. Öncelikle taşrada görev yapan yetkililerin, emirleri yerine getirmede gevşeklik göstermeleri, rüşvet karşılığında belge düzenlemeleri,

İstanbul'daki bazı görevlilerin de benzer sebeplerle görevlerini layıkıyla yapmamaları, başlıca istismarlardandı. Sahte mürûr tezkeresi düzenlemek karşılaşılan başka bir ihlaldir. Yine rüşvet karşılığında başıboş kişilere kefil olanların da uygulamayı zaafa uğrattıkları görülmekteydi. Devlet, istismarları önlemek için çeşitli çareler düşünmüştü. Taşradaki görevlilerin sıklıkla ikaz edilerek, suç işlemeye meyilli kişilerin ve başıboş kimselerin İstanbul'a gelmelerinin yerinde önlenmesi, durumu tezkere almaya uygun olmayanlara tezkere verilmemesinin yerel yöneticilerden istenmesi, görevini ihmal eden yöneticilerin çeşitli cezalara çarptırılacaklarına dair fermanların gönderilmesi gibi çareler sorunu tam olarak çözememiştir. Bir yolunu bularak İstanbul'a gelenlerin memleketlerine geri gönderilmeleri de sıklıkla başvuru bir tedbir olmuş olmakla birlikte XIX. yüzyılda da İstanbul'a göçün önlenmesi mümkün olmamıştır. Bunu emirlerin sıklıkla tekrarlanmış olmasından da anlamak mümkündür.

در وقتیکه عرضی فی کسین بود که
 شیخ و روحانیان که در آن نظام
 در وقتیکه عرضی فی کسین بود که
 شیخ و روحانیان که در آن نظام
 در وقتیکه عرضی فی کسین بود که
 شیخ و روحانیان که در آن نظام
 در وقتیکه عرضی فی کسین بود که
 شیخ و روحانیان که در آن نظام

العبد المذنب
 محمد علی آقا

ایزده در هر طرف باریکار محمدی ساکنانین سبانه خانم به کربس اوعالی احمد نفس بان بیصه افندو عطا ضربه ومعاونه عزیت الیه حکمونه التشریه کیده
مردوخ بن عهوت اهلان نطوبلا بلدیه بر فطم مردوخکده سی اعطاسی خانم بوبلایا با عموخال استعها ابسه کیتفین محمدی عثمانیزنه سنلا اولیزه
بر دو مگر التشریه کیده فر کیده کده حکمونه کفصل ابدال فطم کفکاشام ونی افندو ضربه فکسه ویزیزل اولقدار ستره عینیه ساعده علیه درک
کاشامه بویسی ضوقف اراهه سیزری بویسه اولین افاد و صید و فنیع بقیتم عید یزیه انذار التشریه اولقدار اطراب امرو ولایم طر بده ریح اولیزه

اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه
اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه
اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه
اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه	اعطاسه برایمه

عطار قشقرق	اقتسم	هفتدی
------------	-------	-------

بیله قشقرق و لایم و مکجه کیمدی قیزلارین صفا ایصلر و فقط ام اولدی باغنه لرده کیم اولدی نضار و ده یا ه سوارده بوردانه ننگه ی
 ننگه سز کیمینه ام الی و کیمدی دکله یی لرده بالند ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی بیر لک اولدیغینه اولدی ننگه یی اولدی صفا
 و ایجه و اولدی بینه غلط و ننگه یی ایجه و بوییدان کیمدی قشقرق و کیمدی ننگه یی و عور و ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی
 سارینه الی و ننگه یی لرده نیله قیزلر علم و کیمدی اولدی ننگه یی و ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی
 الی بیلیم آغیمدی ننگه یی قشقرق ننگه یی ایصال اولدی ایله ننگه یی علم و کیمدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی
 ننگه یی و کیمدی بینه اولدی و الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی
 بولناه کیمدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر
 اولدی بینه کیمدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر
 الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر اولدی ننگه یی الی صفا ایصلر

EK-IV

قیصر قاضی

قیصر نمکذندہ و در سعادت نجائندہ بانوس اوغلا قرہ بنت فرس شرف عزمند اے جگتہ بزرگہ کندہ
اورک قیصرہ بوظنہ زوہد سی کبانیک در سعادت مروینہ رخصتہ و بلی با عرض حال استعلا امیر اولیہ
قیصرہ عباسی والایہ لدعا لولہ بوندہ ملک املاک و عقار مندرجہ اولیہ و یا خود اولویہ کو
و ساروہ و موقع و صلوات کمنی کونہ اینک و خود وری بوندی ملک ایجاہ ایدہ تکہ سنے
اعطایہ مروینہ رخصتہ و بلی و بوند اولیہ تقدیرہ تکہ و رخصتہ اعطاسہ صرفہ نظرہ
بتقلیل باصلہ الایہ مضمحلہ فرکرہ جلد بلی نکر اولیہ اولیہ اولویہ اوغلا ابرہہ
ماریہ ایملک یاقہ تص

عطفند انتم عطفون
 ای محکم یا بنیید سرفی العجب انکوه رونده خیمه زنده بکرم بظلم اولاد انارستان خیار و کاشیهای ارزنانه جواریش اوزن خیار و سیر و کوریه
 کجی سناک برززه مصلحه سوزنکوهی دیورزله اولوقی سروریه بوله و بریب هاده اشد کوفته اولوزسه برینه ایشک لایحالی قطعه علی الرولم
 افقا و رونده اوشن فطحه نوبتهی راضده کانه قفا معلله بر نواصی دورینه کورلوقی قوبینه بر و یلکیک نصح و اشکالنه دانیه انما بی نوبتیه
 عطفه ستره یی بر صحرای انوم خیار صدایتی ابو خذون میاه عالی حاکم و کینه و توبه لینه مع یازیه انترنسی و خیمه انقضی نفعه بلهله یله
 ایطیره ارونده عطفه و لالکک به طایلا لله

شهراماننه

لیوانه قضاننه تابع مرفول ناهیتی اهاکیسننه اولوب مقدمه در سعاده و روداینه شریف علی و محمد ناکنه لر بر اینه مروری کیه
مقامت هلمنه اها اولناه و در قزلک مور لر شهراماننی مرور اولمق موجود اولور اظلمعه مر لرینه خیره بود اولمق
ایبانک اجری خضت سلطنته و در قزلک طرفینده وقوعه لاسعار و زرینه استعمال کیفیتی عمل تبارقانه تحریریه جوانا
در ستانه حضرت سعاده نورس لاله تور داینه تحریر لاله اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق
اوزره مرفول شریف علی هندسه دینرو در سعانه کتومی او مقول ساخته تنگه برینه کور مسی و مرفول محمد رضی الاله بوراد
بونسه اولمق و بولار مکر و هر س بقسی جتیه ارضون قریبی اهاکیسننه ملا موطنی نه کنه جرانه نیمی اولمق اولمق اولمق اولمق
بورخی باطون قری اینه بیویب هنوز بولدر برده مسی ایروک اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق
تخص اولوب دیکر اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق
عمای مضطرب مسی مور اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق
صنعه مسیری قنقور مسی جتیه برده مجاره اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق اولمق
اغذ و کفله اقصه اجرا قانو اوزک کیفیک اعمار حضوره لطف سعاده لرینه جلدی مسی نکر اولمق اولمق اولمق اولمق
کوباره و مضطرب لفا کورنیه لاله اقصه لاله اجنه متوقف هم شریف لاله

عهده‌داران و سایرین که در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 سبب آنست که این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها

در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها

در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها
 در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها و در این سلسله‌ها

محمد علی
 شاه

مدونه کلیده لر بیری کینه
 جورد صده ضعیف بزین و طار نشینیه کینه سرد نکره خک اعقله و دوتان غمگین صمد قید و تاعا با بحیه امر صمد و پرتیق ارضونده تعقل کوزده
 یزدن
 بدک اوتور- یاز قیاسه ابرایکی تویع علم یذولیع تییزیک و تازی، ویرا لطف ارضی کر صامک لقص نغز، ده کافز ایک و الیه ده و طار صحن زلف انچه
 ایچمه تکیه علم یقارده زلفه قضا یزه طبع و هوای او تارن سینه سوره اولیفه بایسلیسه بیتا کونیزدیجک علم یقارلیق نظ - چینه بلیم و سولغ کوز
 اشعار و اربع الرهید اعصار ذوقنا طرف زانما الاره سینه صاده کیم حوض بقه نغز کون کنا ایشله و ده سزدار و ده لیک ایکنظم انانه عاقبت کا کتیب
 عمار عباس لیلیه کیم یز اولسه و طبعه الاره عابنا فانه اصغاله هنزه کیم حوض یقارلک و درنده و فیجهمه اشعار و ایضا، ذوقنا صول کیم
 وضعه اعنا ذوقنا کلامیلم ارضوفان طفتنا سده الالهه - ۱۴۳۶

استاد
 محترم
 ر. ه. ت. ۱۳۸۰

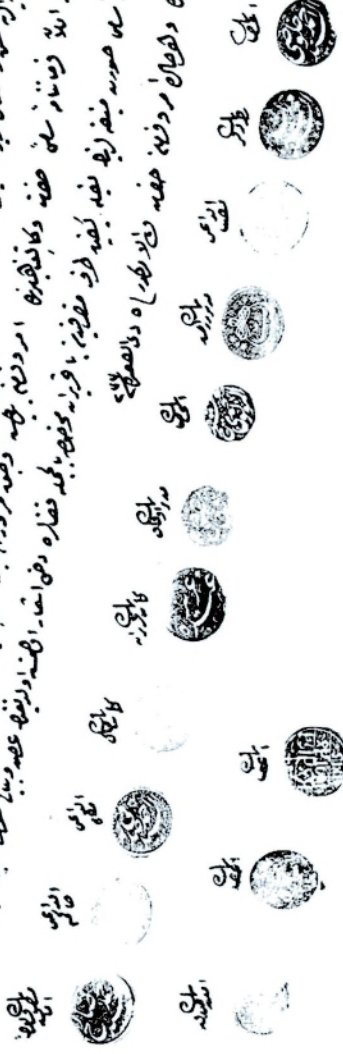

ایران
 ارض

مقام مسعود صدراعظم

اذ ذرود و مورد نزل از سبب و اشکال فریاد کنی صد مینوی قفسی اولی عیان نصیب بر دستبرد عیسا و کینه بسیار بود و حق زینده و دهده و دهده
 مورد نزل از سبب و اشکال فریاد کنی اولی محسن و اولی امانت اولی بی باه عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا
 سزوار ایله زینتای سخی صفه و کانیجهجه امر دهنه جسم و لجه و اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا
 امر دهنه سها صورتی بیغ زینتای صفه کانیجهجه اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا
 اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا اولی عیسا

EK-X

Çeviriler:

BUDA'DA BİZANS İMPARATORLARI VE ELÇİLERİ*

Yazan: GYULA MORAVCSIK**

Çeviren: VURAL YILDIRIM

Karpatlar Havzası'na yerleşen ve orada devlet kuran Macarları, beş yüz yıldan daha uzun bir süre boyunca Bizans İmparatorluğu'na bağlayan ilişkilerin tarihinde, İstanbul'un 1204 yılında Haçlılar tarafından işgal edilmesi derinlere işleyen bir değişiklik yaratmıştır. Bunun sonucunda Bizans İmparatorluğu'nun toprakları Laskarislerin, Küçük Asya'daki Nikaia İmparatorluğu denen ülkenin sınırları arasına sıkışmış; bu arada eski başkente ve Propontis'in Avrupa ve Asya'daki kıyı bölgesine Latin imparatorluğunun beyleri el koymuş ve bunların taraftarları Bizans topraklarının doğu ve güney bölgesinde küçük vassal devletler kurmuş; Bizans adalarının ise pek azı dışında tümü Venedik'in egemenliği altına girmiştir. Gerçi Bizanslılar 1261'de İstanbul'u geri aldılar ve İmparator VIII. Michael Palaiologos da şimdi artık çok daha dar bir alana sıkışmış olan Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurdu, hatta onu bir süreliğine büyük devlet konumuna da getirdi. Ama haleflerinin hükümdarlığı sırasında gerileme ve çöküş süreci başladı. Bu süreçte iç çekişmeler, politik ve kilisedeki parti savaşlarının keskinleşmesi, durmadan yeniden başlayan iç savaşlar ve Bizans feodalizminin kendine özgü biçimiyle ilişkili bunalım başrolü oynamıştır. Bu etkenlerin karmaşık bir biçimde bir araya gelmesi Bizans'ın dayanma gücünü zayıflattı ve komşularının, yani Sırp'ların, Bulgarların ve ayrıca Batılı fatihlerin imparatorluğun topraklarını giderek daha büyük ölçüde kırpmalarına yol açtı. Sonraları Küçük Asya'da ilerlemelerini sürdüren ve Avrupa topraklarına da adım atmış olan Osmanlı Türklerinin yavaş yavaş yalnızca Sırbistan'ı ve Bulgaristan'ı değil, Bizans İmparatorluğu'nun henüz Bizanslıların elinde bulunan bölgelerini de egemenlikleri altına almalarına dek böyle sürdü. XV. yüzyılın başında eski Bizans İmparatorluğu'nun toprakları daralıp yalnızca İstanbul'un

* [Moravcsik Gyula: (Çeviren: Dr. Vural Yıldırım), "A bizánci császárak és követei Budán", *századok*, 1961 (95) s. 832-845.]

** Bizantinist.

yakın çevresi, birkaç ada ve Peloponnesos'un bir bölümünü içine alır bir duruma gelmiş olan yıkıntıları, Osmanlıların fetih denizinde küçük adalar gibi yükseliyordu.

Giderek daha büyük ölçüde daralan kuşatma çemberine karşı Bizans başkenti büyük bir direnme gösteriyordu. İmparator Palaiologoslar Türk tehlikesine karşı yardım istemek üzere Batı'ya başvurdular ve bu amaçla Papa'yı ve Batı Avrupa'nın prenslik saraylarını bizzat ziyaret etmekten de utanmadılar. Bilindiği gibi İmparator V. Ioannes 1369'dan 1371'e dek Roma'da ve Venedik'te dolaşmıştır. II. Manuel 1399'da Venedik'te, Paris'te ve Londra'da, VIII. Ioannes 1422'de Venedik'te ve Milano'da, 1438/9'da ise Ferrara'da ve Floransa'da görülmüştür¹. Umulan yardım karşılığında Palaiologoslar pek de seyrek olmamak üzere kilise birliğini önermişlerdi. Ancak V. Ioannes'in 1369'da Roma kilisesine geçiş yapmasının bir yararı olmadı; son Bizans İmparatoru XII. Konstantinos, Kardinal Isodoros'un İstanbul'un düşmesinden altı ay önce, 12 Aralık 1452'de Hagia Sophia kilisesinde birliği ilan etmesine ve Latin törenlerine göre ayin düzenlemesine –tüm bunlar birliğe karşı olan öğelerin direnişini kırmıştı- yardım etmesi de boşa çıktı. Bizans halkının geniş kesimleri ve onları destekleyen rahipler, papazlar tutarlı bir biçimde her bir olayda Latin inancını reddediyor ve kilise birliğinin gerçekleşmesini engelliyorlardı. Bizans tarihçilerinden birinin, yüksek bir mevkide bulunan Lukas Notaras'ın İstanbul'un fethinden az önce şöyle bir açıklamada bulunması bu durumu karakterize etmektedir: “Şehir merkezinde Latinlerin piskopos başlığını görmektense Türklerin sarığını görmeyi yeğlerim”. Ve son günlerde, “Frankların eline geçmektense Türklerin eline geçmek daha yeğdir” diyenler de vardı. Ama Petrarca'nın sözleri de Batı'nın katı tutumunu karakterize eder: “Türkler hiç kuşku yok ki düşmanımızdır,

¹ Bizans imparatorlarının Batı'ya yolculukları konusunda bkz.: A.A. Vaszilyev: Путешествие Византийского императора Маннула II Палеолога по западной Европъ Журналь Министерства Народнто Проствешения 39 (1912) 41-78, 260-304. s.; M. Jugie : Le voyage de l'empereur Manuel Paléologue en Occident (1399-1403), Échos d'Orient 15 (1912) 322-332. s.; G. Schlumberger: Un empereur de Byzance à Paris et à Londres, Paris 1916; O. Halecki: Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'Orient 1355-1375 [travaux historiques de la société des Lettres de Varsovie VIII.] Warsawa. 1930; A.A. Vasil'ev: Il viaggio dell'imperatore bizantino Giovanni V Paleologo in Italia (1369-1371) e l'unione di Roma del 1369, Studi Bizantini e Neoellenici 3 (1931) 151-193. s.; O. Halecki: Two Paleologi in Venice 1370-1371, Byzantion 17 (1945) 151-193. s.; G. Ostrogorsky: Geschichte des bizantinischen Staates, München, 1952-2. – Kilise birliğine ilişkin olarak Ostrogorsky'nin yapıtının dışında bkz.: M. Viller: La question de l'union des églises entre Grecs et latins depuis le concile de Lyon Jusqu'à celui de Florance (1274-1438), Revue d'Histoire Ecclésiastique 17 (1921) 261-305, 515-532, 18 (1922) 20-60.s.

ama bölücü Bizanslılar düşmandan daha kötüdür". Bu açıklamalarda, Batı dünyasının verdiği tüm sözlere ve zaman zaman gösterdiği çabalara ve kıpırdanışlara rağmen, Bizans'a onu Türklerin elinden kurtaracak yardım elini uzatmamasının doğrudan doğruya tek nedeni olan o derinlere işleyen çelişkinin ifadesi bulunmaktadır.

Bizans Batı Hıristiyan devletleri içinden ilk başta Osmanlı Türklerinin yayılma dönemi sırasında Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olan ve önceleri vassal topraklarının fethi ve sonra da Macar topraklarının mahvolması yüzünden doğrudan doğruya Türk fethinin tehdidi altında bulunan Macaristan'dan yardım umabilirdi. Demek, Palaiologos imparatorların Türk tehlikesine karşı kilise birliğini oluşturma karşılığında Batının yardımını sağlamalarında Büyük Lajos (Lajos)'un ve Sigismund (Zsigmond)'un hükümdarlığı sırasında önemli bir politik etken olan feodal Macaristan'ın pek de az bir rol oynamamış olması anlaşılır bir şeydir. Değişen güç dengelerinin sonucu olarak Bizans İmparatorluğu ile Macaristan'ın ilişkisinde büyük bir değişiklik olmuştur. Daha önce Árpádların hüküm sürdüğü ilk iki yüzyıl boyunca Macarlar Batıdan gelen tehlikelere karşı kültürel etkisini de hissettikleri Bizans'a yaslanmışlardı. Daha sonra Macarlar fatih Bizans İmparatorluğu'na karşı sıkı bir mücadele verdi ve bu esnada Macar-Bizans **personalis unio** (iki ya da daha çok ülkenin bir hükümdar yönetiminde birleşmesi -ç.n.) planı da ortaya atılmış bulunuyordu². Şimdi Palaiologoslar çağında durum değişmişti. Bilindiği üzere daha İznik İmparatorluğu'nun restorasyon çabalarına karşı bir Epirus-Frank koalisyonu kurulduğu sıralarda Michael Palaiologos yardım için Macar sarayına baş vurmuştu. Bunun sonucu olarak 1259'da Michael'in muhaliflerini yendiği Pelagoni çarpışmasında Macar ve Kuman birlikleri de önemli bir rol oynamışlardı ve Macaristan'da yaşayan Kumanlar İstanbul'un 1261 yılında yeniden ele geçirilmesine de katkıda bulunmuşlardı³. Bir on yıl sonra Árpádlar hanedanı ile Palaiologoslar arasında evlilikten dolayı akrabalık ilişkisi de kuruldu. 1271/72'de VIII. Michael, Patrik Germanos'u ve Megas Dux Laskaris'i, oğlu Andronikos için Macar kralının kızı Anna'yı istemek üzere Macar Kralı V. İştván (István)'ın

² Bkz: Moravcsik Gy.: Bizánc és magyarság, Bpest, 1953; Almanca özet: Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn [Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften, 1955, Nr. 4], Berlin, 1956.

³ Bkz.: E. Darko: Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, Weimar, 1933, 8-26. s.

sarayına elçi olarak gönderdi. Bu evlilik 1272'de gerçekleşmiştir⁴. Aynı tarihte babası, Andronikos'a eş hükümdar olarak taç giydirdi ve VIII. Michael 1282'de ölünce Bizans hükümdarı oldu. Bu evlilikten Michael adlı bir oğulları oldu; bu oğul her ne kadar tahta geçmediyse de daha sonraki bütün imparator Palaiologoslar onun soyundan gelmiştir. Andronikos ile Anna'nın evlenmesinin o tarihlerdeki hanedan evliliklerinde genel olarak görüldüğü üzere siyasî bir amacı da vardı. İmparatorluğun yitirilmiş olan toprakları için çetin savaşlar yapmak zorunda kalan İmparator Michael, Macar kralının ittifakını ve desteğini kazanmaya çabalıyordu. Bir yüzyıl sonra Türklerin fetihleri Bizans'ın varlığını tehdit etmeye başlayınca Palaiologoslar yeniden Macar hükümdarlarından silahlı yardım ve buna karşılık olmak üzere de kilise birliğinin gerçekleştirilmesinde aracılık yapmalarını istediler. Bu amaçla Macar krallarının Buda'daki sarayını kişisel olarak iki İmparator Palaiologos ziyaret etmiştir. Bu yardım isteme yolculuklarının kimi bölümlerinin üzerine, bu zamana dek gerektiği ölçüde değerlendirilmemiş olan Bizans ve Batı kaynaklarının karşılaştırılması sonucu yeni bir ışık tutulacaktır.

XV. yüzyılın ortalarında Bizans İmparatorluğu'nun Küçük Asya bölümünü ele geçiren Osmanlı Türkleri 1354 Martında Gelibolu (Kallipolis) hisarını ele geçirdiler ve böylece Avrupa'ya ayak basmış oldular. Bu olay şimdi artık doğrudan tehlike altında bulunan İstanbul hakkında büyük bir dehşet uyandırdı. İstanbul'un Venedik elçisi Doge Andreas Dandolo aynı yılın 6 Ağustosuna tarihlenmiş raporunda besbelli ki bunun etkisi altında Bizanslıların kendilerini Türklere karşı güvence altına almak için Venedik'in ya da eğer bu olmazsa Sırbistan ya da Macaristan kralının egemenliği altına severek girmek istediklerini yazmıştır⁵. Bu rapor bu biçimiyle abartma gibi görülüyorsa da Bizans'ta Gelibolu'nun fethinden sonra yabancı yardımının ve bunun ayrılmaz bir parçası olan birlik düşüncesinin ortaya atıldığına kuşku yoktur. Bu birlik düşüncesinin gerçekleştirilmesi bakımından başarısızlıkla sonuçlanmış olan 1274 Lyon Birliği'nden sonra da görüşmeler

⁴ Bu evlilikten bir yığın Bizans kaynağı söz etmektedir. Bunlar arasında: Georgios Pachymeres: ed. Bonn. I. 317-318.s.; Nikephoros Gregoras, ed. Bonn. I. 109. s.; Ioannes Kantakuzenos, ed. Bonn. I. 11. s.; Georgios Phrantzes, ed. Bonn., 27.=ed. Papadopoulos I. 32. s., anonim bir kronik; V. T. Gorjanov: Византийский Временник 2 (27) (1946) 281-282. s; Euphrosyne'nin yaşamı, Acta Sanctorum Nov. III. 875. s.; Çağdaş ozan Manuel Holobolos'un Bizans taht varisi ve Macar Prensesin düğünü nedeniyle yazdığı iki şiiri yayımlayan J. Fr. Boissonade: Anecdota Graeca e codicibus regis V. Parisiis. 1833. 162-163, 169-170.s.; Karş.: A. Heisenberg: aus der Geschichte und literatur der palalogenzeit [itzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften, Philos. Philol. Und hist. Klasse 1920. Abh. 10]. München. 116-118.s.

⁵ N. Iorga: Byzantinische Zeitschrift 15 (1906) 217.s.; Ostrogorsky: Agy. 424-425. s.

sürmüştü. İmparator V. Ioannes 15 Aralık 1355'te Papa VI. Ince'ye yazdığı mektubunda belirli bir silahlı yardım karşılığında halkını altı ay içinde Roma kilisesinin koynuna yönlendirmeyi önermişti, ama bu öneriyi daha sonra geri çekmek zorunda kalmıştı⁶. Bu arada Türklerin ilerlemesi sürdü ve 1359'da ilk kez İstanbul surları altında da görüldüler. Sonra da Trakya kentlerine doğru yönlendiler ve 1362'de Edirne (Adrianupolis) ve 1363'te ise Filibe (Philippopolis) ellerine geçti. Bu olaylar İmparator V. Ioannes'i 1364 yılında Avignon'da Papa V. Urban'a gönderdiği elçisi aracılığıyla birlik görüşmelerini yeniden başlatmaya zorladı⁷. Ama sonra bu görüşmeler, hem de V. Urban'ın kendisini ziyaret etmek üzere davet etmesine rağmen başarıya ulaşmayınca kendisi bizzat Macar Kralı Büyük Layoş'u ziyaret etmeye karar verdi. Onun aracılığıyla birliği gerçekleştirmeyi ve Türklere karşı Batı'nın yardımını sağlamayı düşünüyordu.

V. Ioannes'in Buda yolculuğundan *narrative* Bizans kaynakları söz etmemektedir ama elimize başka karakterde kaynaklar da geçmiştir. Bunlar arasında 1371 tarihli bir Bizans chrysobullon'u ve bunun Demetrios Kydones'in kaleme aldığı belli olan bir girişi (Prooimion) vardır. Burada İmparator Ioannes ikinci oğlu olan, bir sonraki imparator Manuel'i ilk oğlu Andronikos'a yeğleme gerekçesi olarak yurt dışı yolculuğunda kendisine yapmış olduğu yetkin hizmetleri sıralamaktadır. Bu sırada Buda yolculuğundan da söz edilir⁸. Demetrios Kydones bu konuya bir başka kitabında (Symybuletikos) daha yer verir⁹. Bu Bizans kaynaklarını Giovanni de Ravenna'nın "Rerum memorandarum liber" adlı kitabının bir bölümü de tamamlar¹⁰. Bunlara o çağa ait belgeler, Papa V. Urban'ın bulla'ları eklenmektedir. Bu bulla'lar içinde özellikle 23 Haziran 1366'da Kral Büyük Layoş'a¹¹, 1 Tem-

⁶ Halecki: Agy. 31-59.s.; Ostrogorsky: Agy. 426. s.

⁷ Halecki: Agy. 86.s.; Ostrogorsky: Agy. 428. s.

⁸ Yayınlayan: K.E. Zachariae von Lingenthal: Prooimien zu Chrysobullon von Demetrios Kydones [Sitzungsberichte der k. Preussischen Akademie der Wiss, zu Berlin LII.]. Berlin 1888, 1409-1422. s. Burada ve dahas onra andığımız ayrıntıların Yunanca metni 1419-1420. sayfadadır. Ayrıca karşı: 1412-1416. s. -Anonim bir kronika yolculuğa kısaca değinir: Sp. Lampres: Βραχέα χρονικά. Atina, 1932, No. 47 81. s.

⁹ Migne: Patrologia Graeca 154.. c. 976, 1000-1001, 1004. Karş. Gy. Moravcsik: Byzantinoturcica I, Berlin 1958 (2), 244-246. s.

¹⁰ Yayınlayan: M. Korelin: Ранний итальянский гуманизм, Moskova, 1892, 954. s.; Kardos T.: Magyar targyu fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratán, Archivum Philologicum 60 (1936) 284-297. s., bizi ilgilendiren bölüm 295-296. sayfadadır; Karş.: C. Jireček: Byzantinische Zeitschrift 18 (1909) 583. s.; Vasil'ev: Agy. 157. s.

¹¹ Yayınlayan : A. Theiner: Vetera monument historica Hungariam sacram illustrantia II. Romae. 1860. 73. s. N. 139=G. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae. IX. Vol. III. Budaë, 1834. 594-595. s. N. 319.

muz 1366'da İmparator Ioannes'e yazdığı iki mektup¹² ve Büyük Layoş'un annesi Elisabeth (Erzsébet)'e yazdığı yine 1 Temmuz 1366 tarihli bir mektup¹³, ayrıca Sebes bölgesinin Knezlerinin benim bildiğime göre bugüne dek dikkate alınmamış olan dilekçesi göze çarpmaktadır¹⁴.

Bizans tarihinde ilk kez bir hükümdar savaşmak için değil de yardım istemek amacıyla imparatorluğun sınırını geçmiş oluyordu. İmparator Ioannes iki oğlu Manuel ve Michael ile, ayrıca kançaları Georgios Manikaites ile ve maiyetiyle birlikte 1365/66 kışında yola çıktı. Ama Edirne (Adrianupolis) ve Filibe (Philippopolis) artık Türklerin elinde olduğu için İstanbul'dan Balkanları aşarak Tuna'ya doğru giden eski sefer yolunu izleyemezlerdi; bunun yerine –Demetrios Kydones'in iki kitabında da okunacağı üzere- yağmurda kışta fırtınalı Karadeniz'in, sonra da gürül gürül akan Tuna'nın üzerinden Kral Büyük Layoş'un 1365 baharında ele geçirdiği, yani artık Macarların elinde bulunan Vidin'e (Bodony) varıncaya dek gemiyle geçmek zorundaydılar. Sebesli knezler dilekçelerinde kralın buyruğu üzerine Erdel Voyvodası Dénes Lackfi'nin ve onunla birlikte olan Yunan imparatorunun büyük masraflara yol açan ağırlanma işini üstlenmek zorunda kaldıklarından yakınmaktadırlar. Besbelli ki İmparator Ioannes'i ve maiyetini Macar işgali altında bulunan topraklarda karşılamakla ve oradan da, Prooimion'un Büyük Layoş'a verdiği adla "Macaristan'ın şaşaalı kralının" sarayına götürmekle görevli olan kişi Voyvoda Lackfi idi. Bu kitapta ayrıca İmparator Ioannes barbarların bölgelerindeki yolculuğun verdiği yorgunluktan ve güçlüklerden de yakınmaktadır¹⁵.

Büyük Layoş ile İmparator Ioannes'in karşılaşmasını Giovanni de Ravenna andığımız kitabında "De superbia" adında küçük bir öyküyle kayda geçirmiştir. Buna göre dilencililiğe (mendicare) zorlanmış olan imparatoru

¹² Yayınlayan: *Baronius-Raynaldus*: *Annales Ecclesiastici* XV. Coloniae Agrippinae 1694. 454-455. s.; *Fejér*: *Agy.*: 595-600. s. N. 320.

¹³ Yayınlayan: *Theiner*: *Agy.* II. 74. s. N. 141. –Bu konuya ilişkin başka belgeleri tanıtan: *Halecki*: *Agy.* "Un empereur de Byzance à Buda" adlı bölümünde (111-137.s.), kimileri ise yapıtlarının ekinde yayınlamaktadır.

¹⁴ Yayınlayan: *Thallóczy* L.: *Századok* 34 (1900), 608-610. s. O tarihsiz mektubu Eylül 1369 dolayına yerleştirmiştir, ama – her ne denli olayların kronolojisi bakımından yanlış olsa da -, Bizans imparatorunun 1366 yılındaki yolculuğuna ilişkin göndermeleri doğru bir biçimde göstermiştir (*Agy.* 582.s.).-Bu belgeye benim dikkatimi yıllar önce vefat eden Antal Hodinka çekmişti.

¹⁵ *Thallóczy*: *Agy.* 609. s.: "...Tandem dominus Dionysius voyvada vaniens adduxit secum imperatorem Graecorum, quibus per preceptum domini nostri regis tantam hospitalitatem prebuimus, quod cum tantis expensis dominium nostrum regem delicare valuissimus..."

Macar kralı büyük bir görkemle karşılaşmış, atından inip karşılamaya gitmiş, başı açık olarak büyük bir saygıyla selamlamış ve bu arada imparator atından inmemiş, başlığını çıkarmamış ve Büyük Layoş'un biatını gururlu bir kibirle karşılaşmıştır. Giovanni de Ravenna'ya göre, Macar kralının Ioannes'in tutumu yüzünden incinmiş ve onu dikkate almaya ve yardım etmeye değer bulmamıştır. Yazarın bu son notu doğal olarak yalnızca kısadan hisse anlamında bir uydurmadır. Ama bu sahne gerçekten de İtalyan hümanistinin anlattığı gibi gerçekleşmiştir. Çünkü, bilindiği gibi son zamanlara dek Bizans'ta, Bizans imparatorunun yeryüzündeki tüm hükümdarların üzerinde olduğu varsayımı benimsenmiş ve Bizans hükümdarları her olayda ve her durumda saygınlıklarının törensel bir biçimde dile gelmesine dikkat etmişlerdir.

İmparatorun gelişinden sonra Buda sarayında görüşmelere başlandı¹⁶. Kral Layoş Bizans İmparatorluğu'na silahlı destek sunmaya hazır ve bu kendi çıkarlarına da uygundu: Güneydeki vassal eyaletler ve en başta da yeni fethedilmiş olan Vidin Banlığının savunması bunu gerektiriyordu. Bu yüzden, bir yandan Türklere karşı çıkılacak seferde gemileriyle desteklemesi için Venedik'e başvururken, öte yandan da planlanan Haçlı seferiyle ilgili olarak Papalık sarayıyla da ilişki kurmuştu. 1366 yılı baharında Kral Layoş ve İmparator Ioannes Avignon'daki Papalık sarayına iki elçi gönderdi: Bizans imparatoruyla birlikte gelen Kançılar Georgios Manikeites ve Nyitra Piskoposu İştvan (István); bu elçiler geri döndüklerinde Papa V. Urban'ın 1 Temmuz tarihli mektuplarını getirdiler. Bunların arasında imparatora yazılmış olan iki mektup özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan birincisinde İmparator Ioannes'in Buda'da kendisinin ve halkının Roma kilisesine geçmeyi teklif ettiği ve aynı zamanda kendisinin ve oğulları Manuel'in ve Michael'in Papa'nın uzlaşmayla ilgili olarak belirleyeceği her şeyi yerine getireceklerine ilişkin olarak yeminli bir söz verdiği ortaya çıkmaktadır¹⁷. Öteki mek-

¹⁶ Halecki: *Agy.*: 119-137.s.; Karş.: *Pbr A.*: Nagy Lajos, 1326-1382, Bpest. 1892. 387.s. Bunları ayrıntılı olarak tanıtır.

¹⁷ *Baronius-Raynaldus*: *Agy.* XV. 454. s.; "tu eundem Regem in sua civitate Budensi fraternis affectibus personaliter visitasti, et de reconciliatione tua tuique populi cum praefata Romana Ecclesia, matre omnium fidelium et magistra, a cujus sinu dictus populus pacis semulo et invido charitatis longissimis deviarunt temporibus, mutuis studiis et affectibus tractavisti: ac tu eidem Regi promisisti solemniter et juramento firmasti, quod tu et nobiles viri Manuël et Michaël nati tui acceptaretis, faceretis et adimpleretis ad honorem dictoae Romanae Ecclesiae, ac augmentum Catholicae Fidei omnia, quae super reconciliatione praefata tibi et eisdem tuis filiis mandavimus..." Karş.: *Fejér. Agy.*: 596-597. s.

tufta Papa imparatorun ve Bizanslıların Şizma'yı (Schisma) bir zamanlar ataları olan Michael Palaiologos'un yaptığı gibi inançla ve yeminle inkâr etmelerini istemektedir ve bununla Papa belli ki 1274 yılındaki Lyon Birliğine işaret etmektedir. Bu mektupta Papa aynı zamanda yapılması istenen yemin biçimini de bildirmiştir¹⁸. Büyük Layoş'un annesine yazdığı üçüncü bir mektupta Papa Erzsébet'in ve oğlunun, Bizanslıların Roma kilisesine dönüşleri uğruna gösterdiği çabayı övmekte ve aynı zamanda da anlaşmanın yapılması için ne gibi bir işlem gerektiği konusunda bilgi vermektedir¹⁹. Bu mektuplardan papanın kilise birliğinin gerçekleştirilmesine ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Bunun karşılığında sunulacak silahlı yardım konusunda ne düşündüğünü bir hafta önce Kral Layoş'a yazdığı 23 Haziran tarihli mektubu göstermektedir. Bu mektupta kralı, Bizanslılara akıllıca ve sakınarak yaklaşmasını, çünkü onların daha önceki görüşmelerde de kurnazca davranışlar sergilediklerini ve şimdi de birliği gerçek bir dindarlık yüzünden değil de Layoş'un yardımını sağlamak için arzuladıklarını belirterek uyarılmaktadır. Bu yüzden eğer kral, bir ihtimal Bizanslılar ya da imparatorlarına kesin bir tarihe ilişkin olarak yemin etmiş ya da söz vermişse Papa bunun gerçekleştirilmesini bir yıl süreyle askıya almaktadır ama eğer imparator ve oğulları gerçekten din değiştirdiyse Kral Layoş'un onlara bir miktar silahlı yardımda bulunmasını onaylamaktadır²⁰. Demek, gördüğümüz üzere Papa

¹⁸ *Baronius-Raynaldus*: Agy. XV. 454-455. s.: "... Et quia ad solidatem et firmiorem ejusdem negotii expedit, quod tu alique Graeci post professionem eandem praestetis debitum juramentum, et abjuretis omne schisma; formas hujusmodi juramenti et abjuratiōnis, olim per clarae memoriae Michaëlem Palaeologum Imperatorem Graecorum, praedecessorem tuum in simili reconciliatione praestiti ac factae et per te ac eosorum natorum, necno cleri ac populi certitudinem fecimus praesentibus annotari. Forma siquidem dicti juramenti talis est..."

¹⁹ *Theiner*: Agy. II. 74. s. (N. 141): "... Tuae devotionis eximie et pietatis precipue studia, que pro reductione Greecorum ad gremium sacrosanctae Romanae et universalis ecclesiae una cum Carissimo in Christo filio nostro Ludovico rege Ungariae Illustri, nato tuo, adhibuisti fideliter, Adhibereque non desistis continue, sedes apostolica non ignorat... Ceterum ea, que per magnificum virum Johannem Imperatorem scribimus per apostolicas litteras, quarum tenorem ad tuam informationem mittimus presentibus interclusum..."

²⁰ *Theiner*: Agy. II. 73. s. (N. 139): "... Licet fili crissime, plurimum habeamus acceptum, quod negotium defensionis Greecorum ad finem reductionis eorum ad sacrosanctam Romanam ecclesiam unitatem modis debitis prosequaris, decet tamen et expedit, hoc ita prudenter et mature fieri, ut non tendat ad noxam, quod agitur ad salutem. Saneeum, sicut in antiquis chronicis et scripturis aliis reperitur idem Greci cum dicta ecclesiae memorate, et ex huiusmodi preteritis de similibus futuris sit verisimiliter presumendum; presertim quia idem Greci non videntur ex devotionis zelo et pura voluntate, sed coacti pro habendo tuo succursu venire velle ad huiusmodi unitatem, cum eis est cum mutua maturitate et cautele studio procedendum: et quia de re ardua agitur, et poterit, et optatur, si tua celsitudo vovisset seu iurasset predictis Grecis sue eorum Imperatori infra centrum terminum de proximo prestare succursum, nos premissorum

diplomatik olarak iki yüzlü bir ses tonu taşıyan mektuplarında imparatoru birlik için teşvik etmekte, ama aynı zamanda da Kral Layoş'u silahlı yardımı ertelemesi için uyarmaktadır.

Prooimion'dan İmparator Ioannes'in kralın isteği üzerine oğlu Manuel'i rehlin bırakmak zorunda kaldığını biliyoruz; kendisi ise işini bitiremeden maiyetiyle birlikte yurduna doğru yola çıkmıştır. Sebes knezlerinin dilekçesinden, bir şövalye gibi nazik kralın 1366 kışında kişisel olarak konuğuna Macar egemenliği altında bulunan Vidin Banlığına dek eşlik ettiği görülmektedir²¹. İmparator oradan, Bulgar Hanı Yanoş (János) Şişman bir süre tutukladığı için İstanbul'a ancak 1367 baharında dönebilmiştir. Demek, Demetrios Kydones'e göre Bizanslıların Pionların (=Macarların) kurtarıcı ordusunu bekleyerek büyük umutlar bağladığı Buda yolculuğu bir sonuç alınmadan sona ermiş olmaktadır. Buna neyin sebep olduğu yakın zamanlara dek sisler içinde kaldı. Çeşitli nedenler uyduruldu: Belki de imparatorun yurduna dönmesine Papa'nın krala gönderdiği yukarıda bahsedilen mektup yol açmıştı ya da belki de Kral Layoş'un silahlı eylemle ilgili olarak gizli, Bizans çıkarlarına aykırı planları vardı ve bunlar imparatorun kulağına gitmişti²².

Çok yakınlarda yayınlanan bir Bizans kaynağı sonunda bu gizemi aydınlatmıştır. Bir Aynoros (Manastır, Athos) elyazması - bu günümüze gelen "Dialexis" adında bir Bizans kaynağıdır- İmparator Ioannes'in Macaristan'dan dönüşünden sonra 1367 Temmuzunda İstanbul'daki Blacherna Konağı'nda imparatorluk ailesi üyelerine, patriğe ve öteki kilise adamlarına, ayrıca İmparator Ioannes'in yeğeni olan Kont Savoyalı Amadé'nin eşliğinde İstanbul'a gelmiş olan Papalık Elçisi Paulus'a verdiği ve birlikte ilgili bilgileri aktaran brifingi yansıtmaktadır²³. Bu çalışmada görüşmeye başkanlık eden önceki

consideratione inducti, votum et iuramentum huiusmodi usque ad annum a dato presentium computandum, auctoritate apostolica tenore presentium cet tamen nobis, quod dicto Imperatore ac eius filiiis reductis ad huiusmodi unitatem, eis interim de aliqua armigera gente succuras..."

²¹ *Thallóczy*: Agy. 609. s.: "...Interim eodem tempore ibernico dominus noster rex cum eodem caesare venit, quibus tandem tantam hospitalitatem fecimus, quod tantem pecunie in hospitalitatem solummodo super nos currerunt, de quibus adhuc nullum denarium solvere valuimus..."

²² *Halecki*: Agy. 134. s.; *H. Grégoire*: Byzantion 5 (1929-30), 773. s.; Karş.: *W. Norden*: Papsttum und Byzanz. Berlin. 1903. 703. s.

²³ *J. Meyendorf*: Projets de concile oecuménique en 1367: Un dialogue inédit entre Jean Cantacuzène et le légat Paul. Dumbarton Oaks Papers XIV. Washington. 1960. 147-177. s. Yazar bu incelemesinde Halecki'yi izleyerek kendisinin yayınladığı "Dialexis" in Macarlara ilişkin yayınlarını da (153-156.s) ayrıntılı olarak ele almaktadır, ama doğal olarak Büyük Lajos'un dinsel politikasının ayrıntılarını bilmiyor.

İmparator Ioannes Kantakuzenos'un, o sıralardaki rahip adıyla Iosaph'ın teolojik çözümlenmelerden sonra pek çok şeyin yanı sıra Papa delegasyonuna şunları söylediğini okuyoruz: "Çünkü kilisenin böyle parçalanması öyle imkansız bir işe yol açtı ki aranızdan kimileri bizim kilisemize bağlı olanları yeniden vaftiz etmek istiyor; Macaristan kralı pek çok kimseyi, bunlar arasında başkalarının yanı sıra Bulgar Kralı Alexandros'un oğlunu da kaygı duymaksızın, sanki bizim vaftizimiz geçersizmiş gibi vaftiz ediyor. Ve de şunu ya da bunu anmanın ne gereği var ki? Bu kralın kendisi, annesi ve öteki önde gelen kişiler, orada bulunduğu ve kraldan dinsizlere karşı yardım ricasında bulunduğu sırada oğlum ve yanındakileri, eğer önce bu yapılmazsa sana yardım edemeyiz diyerek yeniden vaftiz olmak zorunda bırakmayı denedi."²⁴ Kuşku yok ki, Buda görüşmelerinin başarısı Kral Layoş'un annesinin çevresinin bu yeniden vaftiz etme ısrarına bağlı idi. Macar kralı kelimenin tam anlamıyla "papadan çok papacıydı". Öyle görülüyor ki İmparator Ioannes Papa'nın eski, kesin şartlara dayanan din değiştirmeye ilişkin buyruklarını kabul etmeye hazırdı, ama ona zorla dayatılmak istenen yeniden vaftiz olma konusunu reddetti. Buna ilişkin Bizans ve Roma'nın tutumu, Ioannes Kantakuzenos'un sözü edilen konuşmasından, Papa elçisine sorduğu şu sorudan, acaba birlik dayatma ve güç kullanarak mı yoksa inanç ve kilise kurallarına göre mi gerçekleşecek biçimindeki sorusuna Legatus (Papanın kişisel elçisi -ç.n.) Paulus'un ikinci seçeneği vurgulamış olmasından ve ayrıca da başkanlık eden Ioannes Kantakuzenos'un vaftizin yalnızca bir kez olabileceğini söylemesinden anlaşılmalıdır.²⁵

Buda sarayının Bizans imparatoruna karşı desteklediği ısrarı, Papa XI. Gregor'un 1374 yılı mektubunda "feruidus Zelator fidei Christianae"²⁶ diye adlandırdığı ve bir Minorite rahibinin onunla ilgili olarak "adeoque zelo

İncelemenin kısa bir özetini 1958'de Yunanca metin olmaksızın XI. Uluslararası Bizantinoloji Kongresinde tanıtmıştır. Bkz. *J. Meyendorff*: Jean-Joasaph Cantacuzène et le projet de concile oecuméniqueest 1367. Atken des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958. Heraus gegeben von F. Dölger und H.-G. Beck, München, 1960, 363-369 s.

²⁴ *Meyendorff*: Agy. 173. s.: "...Και γάρ ήτοιανη της έχλλησιας διάστασις εις τοσαύτην προέβη την άποτιαν ώς και βοϋλεσθαι τινας των ήμετέσων τούς της έχλλησιας ύπτας της ήμετέρας άναβαπτίσειν και γαρ ό της Ούγγριας ρήξ άδεώς τοντο ποιει έξ ου άνεβάπτισε μέν πολλούς μετά των άλλων δέ και τον του βασιλέως Βονλγων του 'Αλεξάνδρον νιον ώς δήθεν άνωψηλους ύντος του ήμετέρον βαπτισματος. Και τις χοεια του λέγειν με του λέγειν με τον τε δεινα και τον δεινα; Αιτόν τον βασιλέα τον νιον μον έχετσε εύρισχόμενον και ζμτοιντα βοήθειαν παρα του ρηγός χατά των άσβών πολλά χατηναάχασεν αιτός τε ό όήξ και ή μήτηρ αιτούς και οι ύτων άρχοντες άναβαπτίσει αιτόν τε και τούς μετ αιτούς, ειποντε, ως άλλωτρόπως ου δνάεΐα βοήθειαν δοΐναι σοι, άν μη τουτο πρότερον γένται."

²⁵ *Meyendorff*: Agy. 173. s.

²⁶ *Fejer*: Codex diplomaticus IX. Vol. IV. 587. s.

fidei catholicae et conversionis ifidelium fidelissimus Rex effervet, ut etiam proporium corpus velet exponere et pro conversione gentium se ipsum dare”²⁷ diye yazdığı Büyük Lajos’un dinsel politikasının organik bir parçası idi. Büyük Lajos’un dinsel fanatizmin etkisiyle ülkesi ve fethettiği vassal eyaletlerde henüz pagan inancını taşıyan ya da sapkın bir dine bağlı olan halkın din değiştirmesi konusunda ne büyük bir etkinlik gösterdiği bilinmektedir. Daha sonra Yahudilerin, Kumanların, Slavların ve o çağın kaynaklarının andığı “Patarenuslar”ın²⁸ dışında, sıra Sırbistan’daki, Bulgaristan’daki ve Ulah ülkesindeki sekterlere de geldi (şizmacılar) ve doğal olarak bunların din değiştirmesini sağlamak konusunda emperyalist bakış açıları da rol oynadı²⁹. Fanatik misyonerlerin Katolik kilisesinin ağılına doğru yöneltme işini gerçekten de yeniden vaftiz olmakla birleştirmiş olduklarını biliyoruz. Dialexis’te anılan Bulgar imparatoru Ivan Alexander’in oğlu Stratimir Bulgaristan’ın Vidin çevresine bağlı bölümünün hükümdarı idi. Kral Lajos 1365 baharında bu araziye fethedince Stratimir’i karısıyla birlikte rehin olarak gözaltına aldırdı. Besbelli ki onu bu sırada yeniden vaftiz ettirmiştir³⁰. Ama bu konuda iki Minorite rahibinin 1366 tarihli mektubundan öğrendiğimize göre güç kullanarak yeniden vaftiz edişin kutsallığına yalnızca hükümdar değil, işgal edilmiş olan arazinin bütün halkı da katılıyordu³¹. Yeniden vaftiz etmekten

²⁷ *L. Wadding: Annales minorum VIII. Ad Claras Aquas 1932. (3) 231. s.*

²⁸ *Ioannis de Kikolew: Chronica, ed., G. Schhwandner: Scriptores rerum Hungaricarum I, Vindobonae. 1746. 195. s.; “Item Paterini de Bozna... ad fidem grege commovente conuertuntur et baptizantur.” Ayrca Bkz. Aynı yer: 195-196.s.; Antonii Bonfinii: Decades rerum Hungaricarum, Lipsiae. 1771. 359. s.*

²⁹ *Höman B.-Székfü Gy.: Magyar történet II. Bpest. 1936 (2). 239-244. s.; Elekes L.: Hunyadi. Bpest. 1952. 13. s.; Elekes L.-Lederer E.-Székely Gy.: L. Magyarorszáğ története a korai és virágzó feudalizmus korában (a honfoglalástól 1526-ig). Bpest. 1957. 157-158.s.*

³⁰ *Meyendorf: Agy. 154. s. Jireček’i yanlış anlamıştır, çünkü o yalnızca Stratimir’in karısının Roma Katolik dininden olduğundan söz eder, Bkz.: C.J. Jireček: Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 327, s. A bolgárok története, Nagy becskerek 1889. 308. s. – Yakınlarda yayınlanan ve Macar Kralı I. Lajos’un 29 Ağustos 1369 tarihli bir belgesi Kralın Vidin imparatorunu (imperatorem de Bodinio) kızlarını rehin olarak getirmesi, yani Macar sarayına göndermesi koşuluyla özgür bırakmıştır. İmparatorun Stratimir’in olduğu Kral Lajos’un daha önceki bir tarihe ait belgesinden açıkça anlaşılmalıdır; bu belgede “Strazimerius adı “imperator de Bodinio” sıfatının yanında yer alır. Bkz. A Nagykállói Kállay-család levéltára II. Bpest. 1943. 130. s. Ve 147. s. (N. 1560, 1628) – Bu belgeye dikkatimi çekmek nezaketinde bulunan György Szécsi’dir.*

³¹ *Wadding: Agy. VIII. 230-231. s.: “... ad petitionem Christianissimi ac devotissimi Regis hungarie, Vicarius meus Bosnae ad ilam patriam, regno ac Vicariae Contiguam, octo Fratres nostri Ordinis sibi subditos destinavit: qui infra quinquaginta dies ultra ducenta millia hominum baptizarunt. Et ne forte de numero scrupulus oriatur, jussu regis Omnes baptizati in scripturampublicam sunt redacti... Currunt cum suis gentibus Principes infideles, juvenes et virgines, senes cum junioribusturmatim confluent ad baptismum, haeretici similiter et schismatici ad veritatem fidei orthodoxae, ad unitatem sacrosanctae Roma-*

söz eden daha sonraki tarihlere ait verilerimiz de bulunmaktadır. Örneğin Papa XI. Gregor'un 1373 tarihli iki mektubunda Bosnalı sapkınların din değiştirmesinden ve vaftiz edilmelerinden de söz edilir³². Bu dayatmacı tutumun fethedilen toprakların halklarına nasıl bir acı verdiğini çok karakteristik bir biçimde "Passio quinque fratrum de observantia in civitate Bodon" adlı yazı göstermektedir; bu yazıda belirtildiğine göre 1369'da Vidin kenti yeniden Bulgar egemenliği altına girince öfkeye kapılmış olan şizmacılar beş misyoneri öldürmüşlerdir³³.

Her ne kadar İmparator V. Ioannes'in Büyük Layoş'un aracılığına ve yardımına ilişkin umutları Macar sarayının aşırı istekleri yüzünden boşa çıktıysa da Bizans sarayı birlik çabalarından vazgeçmedi. Çünkü bunların gerçekleştirilmesi karşılığında Batı'nın silahlı yardımını ummak durumundaydı. 1367'de Blacherna Konağı'nda yapılan konuşmalar iki yıl içinde İstanbul'da evrensel bir sinod toplantısı yapılması çağrısı kararıyla sona erdi³⁴. Ancak bu plan gerçekleşmedi. Bilindiği üzere İmparator V. Ioannes 1369 Ekiminde Roma'ya gitti ve burada Roma kilisesine geçti ama bu şahsi tutumu iki kilisenin birleşmesini ve Batı'nın yardımını bu kez de sağlamadı.

Büyük Layoş'un hükümdarlığının son yıllarında Macar birlikleri o zamanki Macar imparatorluğunun vassal eyaletlerinde Türklerle pek çok kez çarpıştılar, ama kral Türk tehlikesinin önemini tam olarak kavrayamadı. Seferleri fetih amaçlarına yönelikti. Balkan halklarının direnme gücünü zayıflattı ve Macaristan'ın onlarla omuz omuza Balkanlarda fetihlerini sürdüren Türklere karşı çıkmasını engelledi.

1389'daki Macar birliklerinin de katıldığı Kosova çarpışmasından sonra Sırbistan'ın bir bölümü Türk egemenliği altına girdi ve Türk birlikleri aynı yıl Tuna'yı ve Sava'yı da geçtiler ve -bu kez ilk olarak- Macaristan topraklarına da girdiler. Sultan Bayezid 1393'te Tırnova Bulgaristan'ını da fet-

nae Ecclesiae revertuntur. Ipsorum etiam Sacerdotes atque Categori sub jugo fidei efficiuntur humiles, qui in sua haeresi nimis antea fuerant pertinaces... Perditur tota illa Bulgaria populosa, quam Rex ille incictissimus Hungarorum dudum potenter obtinuit, et praecipue civitas illa Bindin, famosa nostris et manga, et dispositi baptizari, et ad Christum, verum lumen, converti..." Karş. *Baronius-Raynaldus: Agy. XV. 456. s.*; Fejér: *Agy. IX. Vol. III. 602-603. s. N. 322.*

³² *Fejér: Agy. IX. Vol. IV. 509-511. s. N. 296-297.*

³³ *Wadding: Agy. VIII. 254-255. s. N. 296-297.*

³⁴ *Meyendorff: Agy. 177. s.*

hedince Tuna'nın güneyinde kalan Balkan toprakları neredeyse bütünüyle Türklerin egemenliği altına girmiş oldu. Şimdi artık Türkler Macaristan'ı yalnızca vassal eyaletlerinde değil, doğrudan doğruya da tehdit ediyorlar ve sık sık Macar topraklarına giriyorlardı.

Bu arada Bizans denebilir ki tamamen Türklerin vassali bir devlet durumuna düşmüştü ve Bizans imparatorları parti savaşlarında pek çok kez Türklerin yardımını istemek ya da Türklere savaşlarında silahlı olarak destek vermek durumunda kalıyorlardı. Artık başkentinde de tam anlamıyla tehlike altında olduğu bu aşağılayıcı durumda imparator II. Manuel Papa'ya ve Batılı güçlere birbiri ardına yardım için başvurdu. 1396 başında Macar Kralı Sigismund'a da gizlice bir elçi gönderdi, belli ki bunu yardım istemek için yapmıştı³⁵. Ancak Sigismund'un çağrısı üzerine toplanan Haçlı ordusu 25 Eylül 1396'daki Niğbolu Savaşı'nda feodal güçlerin bencilliği ve çekişmesi yüzünden büyük bir yenilgiye uğradı. Kral Sigismund'un kendisi de kaçmak zorunda kaldı. Bir kayığa bindi ve Tuna yoluyla Karadeniz'e inip İstanbul'a gitti, buradan yolunu iyice uzatarak Ege Denizi ve Adriyatik Denizi yoluyla Macaristan'a döndü³⁶. Niğbolu Savaşı'nda Türklere tutsak düşmüş olan Bavyalı bir askerinin yazdıklarına bakılacak olursa Sigismund Boğazlardan geçerken Türklerin kıyıya dizdiği Hıristiyan tutsaklar krala gemisinden inmesi ve halkını kurtarması için bağırmışlardır³⁷. Sigismund bunun yanı sıra İstanbul'da bulunduğu sırada Bizans imparatoruyla görüşmeler yapmıştır. Konstantinopolis Patriği IV. Antonius'un 1397 Ocağında yazdığı iki mektup bunun tanığıdır; bu mektuplarda Macar kralının Leh kralı ile dinsizlere karşı bir ittifakından söz edilmektedir ve yine bunlardan anlaşıldığına göre Sigismund Bizans başkentinden 1397 baharında Türklere karşı yeni bir sefer açmak üzere ayrılmıştır³⁸. Ancak bu plan gerçekleşmedi, çünkü kral yokken Macaristan'da parti mücadeleleri alevlendi ve Sigismund yurda dönünce en başta oligarkların yardımıyla kendi tahtını sağlama almak zorunda kaldı.

³⁵ Bu konuyu 27 Şubat 1396 tarihli bir belge bilgilendirmektedir; belgeye göre Venedik Yunan imparatorunun Macaristan'dan geri dönen elçisini Venedik gemisinin götürmesini buyurmuştur. Bkz. *Mályusz E.*: Zsigmondkori oklevéltár I. Bpest. 1951. 468. s. N. 4280.

³⁶ *Johannis de Thurocz*: Chronica Hungarorum, ed. G. Schwandtner: Scriptorum rerum Hungaricarum I., Vindobonae. 1746. 223. s.; Bonfini: Agy. 387. s.; G. Th. Zoras: Χρονονόμος των Τονύκων σουλτάνων (Χατάτων Βασιλευμένων ελληνικών χρόνων 111) Athina, 1958, 33. s.

³⁷ Hans Schiltbergers Reisebuch. Nach der Nürnberger Handschrift herausgegeben von V. Langmantel [Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 172.]. Tübingen. 1885. 7. s., Karş.: *Ostrogorsky*: Agy. 438. s.

³⁸ *Mikloschich-Müller*: Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana II. 280285. s. N. 515, 516.

Türk tehlikesinin artması ve daha önceki yardım girişimlerinin sonuçsuz kalması İmparator Manuel'i Batı Avrupa saraylarına kişisel olarak başvurmaya yöneltti ve 1399 yılı sonunda üç yıl sürecek olan yolculuğuna çıktı ve bu yolculuk sırasında Venedik'e, pek çok İtalyan kentine, sonra da Paris'e ve Londra'ya gitti. Ama eline boş vaatlerden başka bir şey geçmedi. Moğol İmparatoru Timur'un Sultan Bayezid'in ordusunu 1402'de Ankara Savaşı'nda yok ettiği haberini aldığı anda kendisi daha yurt dışındaydı. Bu darbe Türklerin saldırı gücünü iki on yıl boyunca dumura uğrattı ve böylece bir süreliğine hem Bizans ve hem de Macaristan Türk baskısından kurtuldu.

Sultan II. Murad, tahta geçtikten kısa bir süre sonra 8 Haziran 1422'de İstanbul'u kuşattı. Bu olay Bizans sarayını yeniden yabancı yardımına başvurmaya zorladı. Bizans kaynaklarına göre o yılın yazında, kuşatmanın başlamasından kısa bir süre sonra II. Manuel'in oğlu Demetrios Palaiologos Doria ailesinden bir akrabasıyla o sıralar artık Cenevizlilerin elinde olan Galata'ya kaçtı. Oradan da daha sonra adamlarıyla birlikte gemiye binip Karadeniz kıyısındaki Dinyester Irmağı ağzındaki Asprokastron'a geçti (Akerman, Cetatea Alba), sonra da Moldova Prenslüğü topraklarından geçip Macaristan'a ulaştı³⁹. Bu yolu seçmesinin nedeni belli ki o sıralar Türklerin ilerlemesi yüzünden Tuna'da yolculuk yapmanın güvenli olmamasıydı. Demetrios'un Kral Sigismund'un sarayına neden gittiği ve orada ne kadar kaldığı konusunda kaynaklarımızda bilgi yoktur, ama yolculuğunun amacının yardım istemek olduğu kuşkusuzdur ve Demetrios belki de ağabeyinin benzeri bir amaç taşıyan yolculuğunu hazırlamıştır.

Gerçekten de bir yıl sonra imparatorun büyük oğlu, hasta babasının daha 1421 yılında eş-imparator olarak taç giydirdiği, sonraki İmparator VIII. Ioannes Buda'ya uğradı. Bizans tarihçisi Sphrantzes'e göre Macaristan'a 15 Kasım 1423'te gitmiş ve ancak 1424 Ekiminin sonunda İstanbul'a geri dönmüştür⁴⁰. Ancak iki anonim yazarın Manuel'i ve Ioannes'i öven konuşmalarından Ioannes'in önce İtalya'ya ve Galya'ya gittiği ve yardım konusuyla

³⁹ *Georgios Phrantzes*, ed. Bonn. 118 = ed. Papadopoulos I. 121 = Migne: *Patrologia Graeca* 156. s.c. 1030; *Sp. Lampros*: (Yunanca) K.I. ... Atina, 1932, N. 1, 15. s.; *Silbestros Syropulos*, *Vera historia unionis nem verae inter Graecos et latinos, sive Cocncilii Florentini exactissima narrotio*, ed. R. Creyghton, Hagae. 1660. 8. s. Ama bu sonuncusu kronolojik bir yanlıdır.

⁴⁰ *Georgios Sphrantzes* anılan yer. Bkz. Ayrıca: *Syropulos*: Agy. 8. s. Ne yazık ki burada metinde eksiklik var ve günümüze gelen metin parçası yalnızca imparatorun yola çıkmasından söz etmektedir.

ilgili olarak İtalyanların, Almanların ve başka halkların hükümdarlarıyla da görüştüğü anlaşılmaktadır⁴¹. Demek bu durumda Macaristan'a ancak daha sonra, 1424'te ulaşabilirdi ve Kral Sigismund'un hayatının önemli olaylarını çalışmasında ebedileştiren Eberhard Windecke'nin Bizans imparatorunun Sigismund'un sarayında sekiz ay kaldığını yazmış olması da bunu mümkün kılıyor. İoannes'in Buda'ya nereden ve tam olarak ne zaman geldiği konusunda ise elimizde bir veri yoktur ama Windecke'nin imparatorun ziyaretinin kimi aşamalarına ilişkin olarak verdiği bilgilerden onun Buda kalesindeki konukluğunun 1424 yazına denk geldiği açıktır. Windecke Zsigmond ile konuşunun karşılaşmasını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Buna göre "Yunanistan'ın ve Konstantinopolis'in imparatorunun yaklaştığı" haberi duyulur duyulmaz "Romalı kral" onu karşılamak üzere Buda'dan bir mil ayrılmıştır. Karşılaştıklarında her ikisi de atından inmiş ve birbirlerini dostça selamlamışlardır⁴². Eğer bu tasviri Giovanni de Ravenna'nın 1366 yılındaki hükümdar buluşmasından söz eden rivayetiyle karşılaştıracak olursak değişiklik göze çarparecek ölçüdedir. Bu kez Macar kralıyla kendi hayal gücüne göre her şeyin üstünde yer alan bir Bizans imparatoru değil, 1414'ten beri Alman-Roma imparatoru olarak taç giymiş olan Macar kralıyla Bizans eş-imparatoru karşılaşılıyordu. İmparator İoannes'in davranışının dedesinin bir zamanki kibirli tutumundan bütünüyle farklı olmasını bu durum açıklamaktadır. Windecke Buda'daki görüşmelerin özü konusunda bilgi vermez, yalnızca imparatorun bir keresinde Kral Sigismund'un dışında dört Bavyeralı prensin, Avusturya Prensi Albercht'in, Kardinal Placentinus'un, Papa elçisinin Estergon kardinalinin ve başka önde gelen kişilerin de hazır bulunduğu bir toplantıya katıldığını belirtir. Windecke'nin eserinden Corpus Cristi gününde yapılan geçit törenine Bizans imparatorunun kralla, kraliçeyle ve Kardinal Placentinus ile birlikte katıldığını, ayrıca vedalaşırken Kral Sigismund'un konuğuna, Windecke'nin ayrıntılı olarak sıraladığı zengin armağanlar sunduğunu da biliyoruz⁴³. Buda'da neden söz edildiğini ise bahsigeçen olan anonim övgü konuşmasından öğreniyoruz⁴⁴. Buna göre İmparator İoannes Bizans'ın bunalım içindeki durumunu anlatmış, başkentin kuşatılması ve savaşın getir-

⁴¹ *Sp. P. Lampros*: (Yunanca 9 III. Atina. 1926. 178, 219. s.)

⁴² *Eberhardt Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismund*, herausgegeben von W. Altmann. Berlin. 1893. 177. s. = *Das liben König Sigmunds von Eberhardt Windecke*, übersetzt von hagen Leipzig. 1886. 136. s.

⁴³ *Windecke*: Agy. Yayınlar, 179-180 = 138-139, 198 = 155-156, 186-187 = 144. s.

⁴⁴ *Lampros*: Agy. 219-220. s.

diği acıları, imparatorluğun varlığını tehdit eden tehlikeleri tasvir etmiş ve Sigismund'dan ittifak ve yardım istemiştir. Ioannes'in Buda yolculuğuna işaret eden⁴⁵ o çağ ozanlarından birinin sözleriyle "Paionların şanlı kralı", imparatorun istediği türden ve istediği zaman, Türklerle bir barış kurulmaması durumunda askeri bir yardım sunmaya hazırdı. İmparator Ioannes Buda'dan verilen bu sözle ayrıldı. Küçük kardeşinin, Demetrios'un yol güzergâhını izledi ve Moldova prensliğini aşır Karadeniz'e indi. Sphrantzes'in tasvirinden, Tuna deltasının kuzey kolunun kıyısında bulunan Kellion şehrinde yurdu na kendisini almak için buraya gemiler göndermelerini isteyen bir mektup gönderdiğini biliyoruz. Derken bunlar onu alıp İstanbul'a götürdüler⁴⁶. Ancak Ioannes 1424 Ekiminde yurda döndüğünde İmparator Manuel artık Sultanla bir barış anlaşması imzalamıştı.

İmparator İonnes'in Buda ziyaretinin elde ettiği tek sonuç Buda sarayının dikkatini giderek artan ve giderek daha da tehditkar bir duruma gelen Türk tehlikesine çekmek oldu. Ama Kral Sigismund durumu Türkleri geri püskürtme için kullanmadı. Hükümdarlığının ikinci yarısında dikkatini tamamen Batı'ya doğru çevirdi ve Alman imparatorluğu işleri, kilise sorunları, Hussitizme karşı savaş ve Çek tahtının elde edilmesi gibi işler gücünün büyük bölümünü tüketiyordu. Macaristan'ın güney bölgelerini ve Erdel'i yakıp yıkan Türklere karşı yalnızca savunma yapmakla yetiniyordu. Bizans'a doğrudan bir yardım sunmadı, ama Basel Sinodunda (1431-1437) Bizans ile Papalık arasında yeniden başlayan birlik görüşmelerinde büyük bir rol oynadı.

Kral Sigismund daha Konstence Sinodunda (1414-1437) İmparator Manuel ile irtibat halindeydi ve mektuplarıyla pek çok kez ona kilise birliği ile ilgili düşüncelerini aktarmıştı⁴⁷. Basel Sinodu sırasında bir yandan Papa IV. Eugene ve İmparator VIII. İoanes arasında, öte yandan İmparator VIII. İoannes ve Basel Sinodu arasında sık sık elçi değiş tokuşu olmuştu⁴⁸. Bizans imparatoru 1434 başında Basel'e ilk elçilik heyetini göndermişti. Bunun üyeleri arasında o sırada artık yüksek bir rütbe olan Stratopedarch rütbesini

⁴⁵ *Ioannes Diakonos*, ed. *Migne*: Patrologia Graeca. 158. s. 966.

⁴⁶ *Georgios Phrantzes*, ed. Bonn. 118-119 = ed. Papadopoulos I. 121-122. s. = *Migne*: Patrologia Graeca 156. s. 1030-1031.

⁴⁷ *L. Mohler*: Kardinal Bessarion I. Paderborn. 1923. 76. s.

⁴⁸ *Ch.-J. Hefele - H. Leclercq*: Histoire des conciles d'après les documents originaux. VII. 2. Paris. 1916. 663-949. s.; *L. Brehier*: Le monde byzantine I. Vie et mont de Byzance, Paris 1947. 491-492. s.

taşıyan küçük kardeşi Demetrior Palaiologos, Aziz Demetrios manastırının başrahibesi, sonraki Kardinal İsidoros ve Demetrios'un damadı Disypathos rütbesini taşıyan Ioannes vardı. Elçiler o zamanların alışılmış güzergâhını izlediler, gemiyle Karadeniz'den geçip Moldova prensliği topraklarını aşarak Macaristan üzerinden Buda'ya ulaştılar⁴⁹. Bizans elçileri Macar topraklarında batıya doğru ilerlerken beklenmedik bir olay yolculuğu sekteye uğrattı. Bir haydut çetesinin saldırısına uğradılar ve bir güzel soyulup soğana çevrildiler. Bu olaydan söz eden iki belge günümüze gelmiştir. Basel Sino-dununun 1433 yazında elçi olarak İstanbul'a gönderdiği ve daha sonra Bizans elçilerinin eşliğinde Basel'e geri dönmüş olan Lombardiya Eyalet Başkanı, Augustin Tarikatı Rahibi Albertus de Crispis Ulm'dan gönderdiği 25 Haziran 1434 tarihli mektubunda, Moldova'daki Valachia'yı aştıktan sonra, Macaristan topraklarında Tisa kıyısındaki Abbad yakınlarında haydutların, daha doğrusu Ban János Maróti'nin silahlı adamlarının kendilerini tümüyle soyduklarını ve geride yalnızca çıplak 86 at ve arabalarının kaldığını, elçileri de don gömlek bıraktıklarını yazmaktadır⁵⁰. Mektubun bundan sonraki bölümünden Buda'ya Hamsin Yortusu sırasında ulaştıklarını ve burada Es-tergon (Esztergom) Kardinali'ne ve başka kilise adamlarına ve yüksek soylulara şikayette bulduklarını, derken onların yardımıyla 24 Haziran'da Bizans elçilerinin Kral Sigismund'un karşısına çıktıkları Ulm'a vardıklarını öğreniyoruz. Sigismund'un sayfalar boyunca, kendisine doğru gelmekte olan ve sonra da Basel'e geçecek olan Bizans imparatorunun elçilerinden haydutların aldıkları eşyaları ayrıntılı olarak sıralayan ve Başkahya László Pető Gersei'nin bu eşyaları Zala ilinde toplamış olduğunu ve bir bölümünü onun, bir bölümünü ise Tamás Szécsi'nin kendisine teslim ettiğini anlatan ve Ulm'da 6 Ağustos 1434'e tarihlenmiş olan belgesi bunu tamamlamakta-

⁴⁹ *Syropulos*: Agy. 17-18. s. Karş.: H. Vast: *Le cardinal Bessarion (1403-1472)*. Paris 1878. 43. s.; Mahler: Agy. I. 82. s.; Hefe leclerq: Agy. 875-876. s. Buraya ilişkin dosyaları J. Mansi yayınlamıştır: *Sacrorum cociliorum nova et amplissima collectio* XXIX. 96-97, 617-618. s.

⁵⁰ *Mansi*: Agy. XXX. 835. s.: "... iter nostrum peragendo in mari majori, procedendo per Wayachiam Moldaviensem, succedendo utiqe in itinere nostro et cum contramite Tyciam ante forum qui dicitur Abbad in regno Hungariae, ex casu inopinato, confidentes per famam publicam, ac per personas fide dignas nullam diffidentiam habere, immo tuti et securi, abque ullo dubio iter nostrum progredere, ibique invasi per spoliatores sive per armigeros Johannis Bani de marot totaliter spoliati fimumus in rebus et bonis nostris, ita et totaliter, simpliciter et absolute, quod LXXXVI equi et currus denudati nobis remanserunt, et sicut in puris naturalibus nati reducti fuimus." Burada anılan "Abbad" Tisa'nın sol kıyısındaki bugünkü "Abádszálók"tur. Ünlü "Abad ırmak geçidi" daha Anonymus'un kroniğinde bile yer alır (57. bölüm: portus Obad). János Maróti Macsó banı idi.

dır⁵¹. Bizans elçileriyle Sigismund'un arasında ne konuşulduğu konusunda bir kayıt olmasa da haydut saldırısının dışında Basel Sinodunun en başta gelen problemi olan kilise birliğinden de söz edildiğini varsaymamız gerekiyor. Bilindiği üzere Sinodda Bizans imparatorunun ve İstanbul patriğinin kişisel olarak gelmesi ve birliği ilan eden, planlanmış olan evrensel Sinoda katılmaları dileğinde bulunulmuştu. Bu evrensel Sinodun nerede yapılacağı konusu uzun tartışmalara yol açmıştı. Kral Sigismund'un kendisi –bunu pek çok kaynak vurgulamaktadır-, Buda'dan yana tavır koymuştu⁵². İmparator VIII. Ioannes Basel'e yeni bir elçilik heyeti gönderdi; bu heyette Dyshypatos Manuel ve daha önceki elçilik heyetinde de yer almış olan Dishypatos Ioannes de vardı. Besbelli ki bu elçilik heyeti de Buda'ya yolunu düşürmüştü. Dshypathos Manuel'in geri dönerken Buda'dan İstanbul'a dek Sırbistan'dan ve Makedonya'dan geçerek büyük bir ivedilikle kırk gün içinde bu yolu geçtiği konusunda kesin bilgilerimiz bulunmaktadır. Bu acele yolculuğun nedeni, Kral Sigismund'un imparatora gönderdiği ve kilise birliğini bir an önce gerçekleştirmesi doğrultusunda uyardığı mesajı iletmek istemesiydi⁵³. Bilindiği üzere İmparator VIII. Ioannes 1437 sonunda patriğin ve daha pek çok kilise adamının eşliğinde İtalya'ya doğru yola çıkmış ve 6 Temmuz 1439'da Floransa katedralinde Nikaia Kardinali Bessarion ve Kardinal Julianus Cesarini birliği ilan etmiştir. Ama pek çok başka konuda olduğu gibi Bizans halkı şimdi de fanatik bir tutkuyla buna karşı çıkmıştır. Böylece de amaç, Batının silahlı yardımı yine geri kalmıştır.

Bizans imparatorlarının batıya yönelik yardım isteme yolculuklarının, birlik oluşturma çabalarının elde edemediği şeyi XV. yüzyılda János Hunyadi gerçekleştirmiştir: Bir ayağı çukurda bulunan Bizans'a yardım elini o uzatmıştır. Mektuplarından anlaşıldığı üzere Hunyadi, Türkleri Macar top-

⁵¹ Yayınlanmıştır: Zala vármegye története. Oklevéltár II. Szerk. Nagy I., Véghelyi D., Nagy Gy. Bpest. 1880. 482-485.s. – Bu yayına benim dikkatimi çekmek nezaketinde bulunan Elemér Mályusz'tur. Belge haydut saldırısıyla ilgili olarak şunları aktarıyor (483. s.): "... pro certis rebus et bonis per quosdam latrones et malefactores ab ambassiatoribus imperatoris Gerecorum per dictum regnum nostrum Hungarie ad has extenas partes ad nost ram celsitudinem et ad sacrum Basiliense concilium pergentibus pridem in eodem regno nostro Hungarie ablatis ad ipsum regnum nostrum Nungarie et consequenter ad comitatum Zaladiensem, in quo nonnulla ex pretactis rebus dictorum anbasiatorum reperte fuisse nostro culmini asserebantur..." Yayinevi Kont Festetics ailesinin Keszthely'deki belge koleksiyonunda –özgün metin buradadır, Vasvár diyakozonun bu konuda yaptığı incelemeden söz eden ve 15 Haziran 1434 tarihli bir raporu da vardır.

⁵² *Mansi*: Agy. XXX. 1218, XXXI. 199, 209. s., *Syropulos*: Agy. 19 s. Karş.: *Hefele-Leclercq*: Agy. 939. s.

⁵³ *Syropulos*: Agy. 57. s.

raklarından uzakta tutmanın yeterli olmadığını, onları Avrupa'dan sürmek gerektiğini açıkça görmüştü. Demek, onun bu çabalarında Macaristan'ın savunmasıyla Bizans'a yardım düşüncesi birleşmişti ve bunu gerçekleştirmek için de ortak düşman Türklere karşı Balkan halklarının birliğini sağlamaya çalışıyordu⁵⁴. Balkan seferlerinin amacı buydu ve bunu sağlamak için Bizans sarayı Buda'ya pek çok kez elçi göndermişti. Örneğin Varna seferi öncesinde 30 Temmuz 1444'te İmparator VIII. İoannes Peloponnesos'taki Mistra'dan elçisiyle Kral I. Ulaszló'ya savaşı başlatmasını teşvik eden bir mektup göndermişti⁵⁵. Derken daha sonra Sultan II. Mehmed'in savaş hazırlıkları artık etrafiyla irtibatı bütünüyle kesilmiş olan İstanbul'u ele geçirmek istediğini açıkça gösterdiğinde bu büyük tehlike karşısında Bizans İmparatoru XII. Konstantin yardım için yeniden Papa'ya, Batılı hükümdarlara ve bunlar arasında da Macar kral naibi, "Türklerin yıldırımı" Hunyadi'ye başvurdu⁵⁶. Daha önce yazdığım bir çalışmamda çözümlemiş olduğum üzere Hunyadi kararlı bir plan üzerinde çalışıyordu ve bu plana göre kurtarıcı Macar ordusunu deniz yoluyla Mesembria limanına ulaştırmak istiyordu; böylece kuşatmayı başlatmış olan Türk ordusunun arkasına geçecekti⁵⁷. Bu haber İstanbul'u kuşatmış olan Türk ordugâhında da yayıldı ve bir süre büyük bir tedirginlik yarattı. Ancak olayların hızlı akışı yüzünden bu plan gerçekleştirilemedi. İstanbul 31 Mayıs 1453'te Türklerin ganimeti oldu. Ama Bizans halkının Hunyadi'nin anısını şükranla sakladığına Bizans halk şiirleri ve kronikleri tanıklık etmektedir; bunlarda Macar "Yanko" (Janko) karakterini öven sıfatlar dizisi Hunyadi'yi göklere çıkarmakta ve ondan "Bizanslıların imparatoru" diye söz etmektedir.

⁵⁴ Elekes L.: Hunyadi.

⁵⁵ Ioannis Dlugossi Historiae Polonicae libri XII., ed. G. Groddeckius I. Farancofurti 1711. 790-793. s = I. Katona: Historia critica XIII. Petsini. 1790. 318-324. s.

⁵⁶ R. Guillard: Études byzantines. Paris. 1959. 135-175. s.: Les appels de Constantin XII Dragasès à Venise pour sauver Constantinople

⁵⁷ Moravcsik Gy.: Magyar-Bizánci kapcsolatok Bizánc bukása idején, Antik Tanulmányok 2 (1955), 161-169. s. = Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 2 (1954) 349-360.s.

XIII-XVII. YÜZYILLARDA DEŞT-İ KIPÇAK TÜRKLERİ HAC YOLUNDA

Yazan: V. V. TREPAVLOV

Çeviren: İLYAS KAMALOV

XIII-XVI. yüzyıllarda Avrasya göçebeleri arasında İslam dini hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bilindiği gibi, İslamiyet'in beş şartından biri de Hac'dır¹. Ancak Ortaçağ'da ve özellikle de uzak bölgelerden Hacc'a gidenler büyük sorunlarla karşılaşıyorlardı. Uzun mesafe ve yolculuk sırasındaki zorluklar, Deşt-i Kıpçak Müslümanları için de bir sorun teşkil ediyordu. XIII-XV. yüzyıllarda Hacıların Mekke'ye gelişleri ve aynı zamanda da Mısır ve Suriye'ye uğradıklarına dair bilgiler mevcuttur. Dönemin şartları ve bölgedeki düzen, Hacıların Hac yapabilmeleri için söz konusu Arap topraklarına hakim olan yüksek hükümdardan izin almalarını gerektiriyordu. O dönemde bu izin Memlük sultanlarından alınıyordu. Memlük sultanları Kahire'deki saraylarından sadece Mısır'ı değil, Suriye, Filistin, Nubiye ve Hicaz'ı da yönetiyorlardı. Ayrıca Moğolların yakıp yıktığı Bağdad'dan kaçan Abbasi halifeleri de Kahire'de yaşıyorlardı.

XIII-XIV. yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak bölgesi, Cuci Ulusu (Altın Orda)'nın, XV. yüzyılın ortalarından itibaren de Altın Orda'dan ayrılan hanlıkların sınırları içerisinde yer almıştır. Bilindiği gibi Altın Orda hanları, Mısır Memlükleriyle sıkı diplomatik ilişkiler içerisindeydiler. Söz konusu iki devlet, ortak düşman olan İlhanlı Devleti'ne karşı adeta ittifak içindeydiler.

Arap kaynakları, Memlüklerin topraklarına kuzeyden elçilerin geldiğine ve onların diplomatik vazifelerinin yanında Mekke'yi de ziyaret ettiklerine dair bilgi içermektedirler. Memlük sultanları, bu misafirleri çok iyi bir şekilde ağırlamışlardır ki, Altın Orda hanları bizzat bunu talep etmişlerdir. Deşt-i Kıpçak'tan gelen Müslümanlar genellikle Kırım limanı Suğdak'tan

¹ H. Yagmur, *Hac*, Moskova 2006, s. 75; *İslam. Entsiklopedičeskiy Slovary*, Yay. Haz. G. V. Miloslavskiy-Y. A. Petrosyan-M. B. Piotrovskiy-S. M. Prozorov, Moskova 1991, s. 261.

Mısır veya Dımaşk'a ulaşip Hac için gereken izni alıyor ve daha sonra yoldaki kervanlara katılarak Mekke'ye varıyorlardı².

Memlük sultanları hiç şüphesiz bütün Müslümanların kutsal yeri sayılan Mekke ve Medine'nin "bekçisi" olduklarının farkındaydılar. Müslüman devletleri arasındaki sorun ve savaşlar, Mısır'a düşman olan ülkelerin halklarının Hacc'a gitmeleri için bir engel oluşturmuyordu. 722/1322-23 yılında Sultan Nasır Muhammed'in Altın Orda Hanı Özbek'e yazdığı mektupta dinî nedenlerden dolayı İlhanlılar ile savaşmaktan vazgeçtiği belirtilmektedir: "Ben, İlhanlı Hükümdarı Ebu Said ile ancak onun Müslüman olduğu ve adamlarının da doğru dine geçtiğinden dolayı barıştım. Ona Mekke'ye Hacc'a gelmesini yasaklayamayız, çünkü Hac, İslam'ın direklerinden biridir. O da dinin galip çıkmasına yardım edecektir"³. Bununla birlikte Sultan'ın İlhanlılarla barışmasında siyasî nedenler de mevcuttu. Sultan, İlhanlılarla yeni bir savaş başlatmak istemediği gibi, Altın Orda hanlarını da bu adımla kızdırmak istememiş ve bundan dolayı böyle bir gerekçe göstermiştir⁴.

Hac ve din faktörlerinin iki düşman ülke arasındaki ilişkileri olumlu etkilediğine dair bir başka olaya XVI. yüzyılın başlarında rastlıyoruz. Altın Orda (Büyük Orda), Kırım'lılar tarafından bozguna uğratıldıktan ve böylece tarih sahnesinden silindikten (1502) iki yıl sonra Büyük Orda'nın önde gelen devlet adamlarından Mangıt Beyi Hacike Kırım'a sığınmaya çalışmış, ancak Kırım Hanı Mengli Giray'ın olumsuz cevabıyla karşılaşmıştır. Mengli Giray Hacike'ye şu şekilde hitapta bulunmuştur: "Sen bizim düşmanımızsın, sana ihtiyacımız yoktur. Geldiğin gibi geri git..." Mangıt Beyi bunun üzerine aşağıdaki cevabı vermiştir: "Ben buraya hüküm sürmek için gelmedim. Mekke'ye gitmek istiyorum ve oraya ulaşmam için bana para vermeni rica ediyorum..." Han, Hacike'nin hazırlanması için kendisine iki ay müddet tanımış ve büyük ihtimalle ona para da vermiştir. Böylece istekte bulunanlar, düşman safında olsalar dahi hayırlı işler için kendilerine yardım edilmiştir. Daha sonra Mengli Giray, kendi oğullarından Ahmed Giray'ın Hacike'ye sığınma hakkı verdiğini öğrenmiş⁵ ve nihayetinde bu işin peşini bırakarak Hacike'nin Kırım'da kalmasına razı olmuştur.

² W. Tiesenhausen, *Sbornik Materialov, Otnosyaşihya k İstoriyi Zolotoy Ordı*, I, S. Petersburg 1884, s. 68, 105, 175.

³ W. Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 329.

⁴ S. Zakirov, *Diplomatikişkiye Otnoşeniya Zolotoy Orsı s Egiptom (XIII-XIV vv.)*, Moskova 1966, s. 83-84.

⁵ *Sbornik Russkogo İstoriçeskogo Obşestva*, XXXXI, Yay. Haz. G. F. Karpov, S. Petersburg 1884, s. 515, 520. Daha geniş bilgi için bkz. V. V. Trepavlov, *İstoriya Nogayskoy Ordı*, Moskova 2001, s. 131.

819/1416-17 yılında Altın Orda emiri Edigey'in eşi 300 süvari ile birlikte Dimaşk'a gelmiştir. Hac izni alan bu heyet, Suriyeli kervan ile birlikte Hac ibadetlerini yerine getirmişlerdir⁶. Bu ziyaret diplomatik bir amaç taşımamıştır, yani hacılar aynı zamanda elçi olarak görev almamışlardır. Edigey'in eşine refakat eden kalabalık heyet de büyük ihtimalle sadece koruma olmayıp, Edigey'in eşinin akrabaları idi. Nitekim kadınların uzun yola çıkmalarına ancak kocaları veya yakın akrabalarının refakatinde müsaade ediliyordu. Şafiilere göre ise kadınlar, güvenlikleri sağlandığı ve yanlarında başka kadınlar da olduğu takdirde erkekler olmadan da Hacc'a gidebiliyorlar⁷.

Edigey'in kendisinin Hac kafilesinde olmaması, şaşırtıcı değildir. Bu meşhur Mangıt Beyi, Altın Orda'da önemli bir konumda olup, kendisine yakın piyon hanları tahta çıkartarak devletin yıkılmasını engellemeye çalışmıştır. 1417 yılına gelindiğinde Edigey'in konumu tamamen zayıflasa da o, Toktamış Han'ın oğulları ile taht mücadelesi vermeye devam etmiştir. Onun Hacc'a gitmesi, söz konusu mücadeleden çekilmesi ve böylece mağlubiyeti kabul etmesi anlamına geliyordu. Ayrıca daha IX. yüzyıldan sonra İslam dünyasında hükümdarların Hacc'a gitmesi, tahttan feragat anlamına geliyordu⁸.

Her ne kadar Edigey, resmî olarak devletin başı olmasa da onun sahip olduğu beylerbeyi unvanı ve gayri-resmî liderliği, onun bu hayırlı yolculuğa çıkmasına müsaade etmiyordu. Daha sonra Edigey'in torunu olan Büyük Orda beylerbeyi Timur da aynı duruma düşmüştür. Timur, Hacc'a gitmeye niyetlendiğinde saray şairlerinden Şalkiyiz Tilenşioğlu konuyla ilgili "Gemi-yi Yük İle Doldurdun" adlı bir şiir yazarak onu bu niyetinden vazgeçirir. Bu şiirde şair ülkede karışıklığa yol açmamak için beyinden bu niyetinden vazgeçmesini istemiş, fakir ve hakkı yenenlerin hayatını kolaylaştırarak kendi memleketinde de günahlarından arınabileceğini belirtmiştir⁹. Şairin bu sözleri beyin kararını değiştirmesini sağlamış ve Hac niyetinden vazgeçmiştir. Bu örnekte de görüldüğü gibi, devletin ileri gelenlerinin Hacc'a gitmemesi için rasyonel sebepler sıralanmıştır.

⁶ W. Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 442, 454.

⁷ H. Yagmur, *a.g.e.*, s. 76.

⁸ V. V. Barthold, "Halif i Sultan", *Soçineniya*, VI, Moskova 1966, s. 26. Hicaz'ı hakimiyetleri altında tutan hükümdarlar için bu husus geçerli olmamıştır.

⁹ A. İ. Sikaliyev, *Nogayskiy Geroičeskiy Epos*, Çerkessk 1994, s. 51.

XVI. yüzyılın başlarında Astrahan Hanlığı'nda Baba-Ali isimli yüksek rütbeli bir bey vardı. Hükümdarı Canibek Han öldükten sonra (yaklaşık 1514) Baba-Ali, yüksek görevinden istifa etmiş ve dünyevî işleri bıraktığını göstermek için de Kâbe'yi ziyarete gitmiştir. Baba-Ali bu dinî vazifesini yerine getirdikten sonra memleketine dönmemiş ve Harezmi sultanı Sultan-Gazi'nin hizmetine girmiştir¹⁰.

Altın Orda sonrası Deşt-i Kıpçak tarihinde hükümdar çevresine mensup olanların Hacc'a gittiklerine dair birkaç örnek mevcuttur. Ancak söz konusu Hacılar, Hacc'a gittiklerinde devletin en yüksek makamında değillerdi. Astrahan'ın son hanı Derviş-Ali ve Hacı-Tarhan (Astrahan) halkı, Rusların Eylül 1556 tarihindeki saldırıları öncesinde şehri terk etmişlerdir. Zira kendilerinden kat kat üstün Moskova'nın askerî gücüne karşı koyamayacaklarını biliyorlardı. Kroniklerde yazıldığı gibi Derviş-Ali başta Azak'a, oradan da Mekke'ye gitmiştir¹¹.

Kırım tahtına dört kez çıkan I. Selim-Giray, XVII. yüzyılın sonlarında Mekke'ye gitmiş, ancak bunu da han olmadığı bir dönemde yapmıştır¹². 1524 yılında ise Sahip-Giray, Hacc'a gideceğini ileri sürerek Kazan'daki tahtını bırakmış ve hamisi Osmanlı Sultanı'nın yanına İstanbul'a gitmiştir¹³. Daha sonra Sahip-Giray'ın Hac niyetinin, Osmanlı sultanından kendisi için Kırım tahtını elde etmek için ileri sürülen bir bahane olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte Sahip-Giray'ın Kırım tahtını ele geçirmeyi başardığını da belirtmekte fayda vardır.

1557 yılında Nogay Ordası'nın hükümdarı İsmail Bey ile İsmail Bey'in öldürdüğü rakibi Yusuf'un oğulları arasında bir mücadele söz konusuydu. Yusuf'un oğulları, İsmail'i IV. İvan'a şikayet ederek Nogay Ordası'ndaki mücadelelerin, hanedanlar arasındaki mücadeleye olduğunu, bunların Moskova Rusyası'nın çıkarlarına karşı olmadığını ve İsmail'in Yusuf'u öldürdüğü için cezalandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca IV. İvan'ın yanına gönderilen Yusuf oğullarının elçileri de İsmail'in tahtı Yusuf'un oğlu Yunus

¹⁰ Ötemiş-Hacı, *Çingiz-Nâme*, Yay. Haz. V. P. Yudin, Alma-Ata 1992, s. 114.

¹¹ "Kniga, Glagolemaya Letopisets Fedora Nikitiça Normantskogo", *Vremennik Moskovskogo Obşestva İstoriyi i Drevnostey Rossiyskih*, V, Moskova 1850, s. 106.

¹² V. D. Smirnov, *Krımskoye Hanstvo Pod Verhoventvom Ottomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, Moskova 2005, s. 453.

¹³ V. D. Smirnov, *Krımskoye Hanstvo Pod Verhoventvom Ottomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*, s. 304; *Oçerki Mercani o Türkskih Narodah*, Yay. Haz. A. N. Yüzeyev, Kazan 2003, s. 128; M. G. Hudyakov, *Oçerki Po İstoriyi Kazanskogo Hanstva*, Moskova 1991, s. 89.

Mirza'ya bıraktığına ve kendisinin de Mekke'ye gittiğine dair yalan haberler vermişlerdir. İsmail Bey ise IV. İvan'dan yalancıların idam edilmesini talep etmiştir¹⁴. Her ne kadar elçiler yalan beyanda bulunsalar da işin ilginç tarafı bu yalan beyanda dahi hakimiyetini kaybeden hanın Hac ile ilişkilendirilmesidir.

Sonraki tarihlerde Deşt-i Kıpçak'ın kuzey kısımlarındaki (Mangıt ve Sibirya yurtları) ve Özbek Hanlığı'ndaki Müslümanlar, Hacc'a Nogay bozkırları üzerinden gitmişlerdir. Başkurt efsanesine göre, meşhur Sufi Hoca Ahmed Yesevi tarafından Türkistan'dan Başkurtların yanına Sufiliği yaymak üzere gönderilen Hüseyin Bek isimli bir şahıs, Azkirat Gölü yakınlarındaki evinden yola çıkarak Hacc'a gitmiştir¹⁵. Yine kaynaklarda 1576 yılında Harezmi'den Kâbe'ye giden Şeyh Kemaleddin Harezmi'nin "Mangıt Özbeklerinin" (Uzbakan-ı Mangiti) ülkesinden geçtiği yazılmaktadır¹⁶. Dört yıl sonra Sibir Hanı Kuçum'un annesi Sılı-Hanım'ın Nogay Mirzası Uraz-Muhammed'in karargâhı üzerinden geçerek Hacc'a gittiği bilinmektedir¹⁷.

Hacıların yolları Astrahan'da keşişiyordu¹⁸. Astrahan yakınlarındaki Volga'dan en büyük ve en rahat geçiş yolunun bulunduğu yer, Hanskiy Brod (Han Geçidi) olarak adlandırılmıştır¹⁹. Burası bugünkü Seyitovka ile Ak-Mescid köyleri arasında kalmaktadır. Rus belgelerinden birinde belirtildiği gibi, İslam dünyasının dört bir tarafından gelen Hacılar, buradan geçiyorlardı. Kaynaklarda Astrahan, Buhara, Semerkand, Taşkent, İran, Kuzey-Batı Kafkasya ve Türmen'deki²⁰ Hacıların buradan geçtiği belirtilmektedir²¹. Ay-

¹⁴ *Posolskiye Knigi Po Svyazyam Rossii s Nogayskoy Ordoj* 1551–1561, Yay. Haz. M. A. Usmanov-D. A. Mustafina-V. V. Trepvalov, Kazan 2006, s. 253.

¹⁵ R. G. İgnatyev-N. A. Gurviç, "Hronika Dostopamyatnih Sobitij Ufimskoy Guberniyi i Orenburgskoğo Kraya s Samih Otdelennih Vremen Do Nastoyaşego", *Spravoçnaya Knijka Ufimskoy Guberniyi*, Ufa 1883, s. 334.

¹⁶ D. De Weese, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, University Park, Pennsylvania 1994, s. 201.

¹⁷ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 127, Dosya 9, s. 168.

¹⁸ İslam ülkeleri üzerinden geçen Hac ve ticarî yollar (XVI. yüzyıl) ile ilgili geniş bilgi için bkz. Carrère d'Encausse, "Les routes commerciales de l'Asie Centrale et les tretments de reconquete d'Astrakhan", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XI, s. 397, 401–406.

¹⁹ İ. V. Zaytsev, *Astrahanskoye Hanstvo*, Moskova 2006, s. 170; A. Bennigsen-G. Veinstein, "La Grande Horde Nogay et le commerce des steppes pontiques (fin XVe siècle – 1560)", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071–1920*, Ankara 1980, s. 234.

²⁰ Türmen, ya Türkmen Ülkesi ya da Kuzey-Batı Hazar Yanı bölgesindeki Tümen Beyliği'dir.

²¹ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 10, s. 322 b; Dosya 13, s. 175, 180 b, 184.

rica daha kuzeyde kalan bölgelerdeki (Bulgar vilayeti ve Kazan Hanlığı da dahil olmak üzere) Hacılar da bu yolu tercih ediyorlardı.

Ancak 1556 yılında Astrahan Hanlığı, Moskova Devleti'ne ilhak edilmiştir. Yabancı göçebe dünyayla çevirili olan Astrahan'ın Rus valileri, Rus Devleti'nin güney sınırlarının güvenliğini sağlamakla yükümlüydüler. Önlemler arasında Hacıların yollarının kapatılması da yer almıştır. Daha 1557 yılının başlarında Mekke'den dönen Müslümanlar yolda karşılaştıkları Türk seyyahlara Astrahan'ın Ruslar tarafından ele geçirildiğinin ve bozkırlardan geçen bütün yolların kapatıldığını bildirmişlerdir²². Kırım'daki Rus elçisi Afanasiy Nagoy'un 1567 yılında efendisine yazdığı mektupta "Müslümanlar Astrahan'dan Muhammed'in kabrine gidecekler ve senin valilerin onlara geçmeleri için izin vermiyorlar"²³. 1577 yılının yazında ise Nogay Mirzası Said-Ahmed, IV. İvan'a başvurarak valilere Hacıları Volga'dan geçirmelerini emretmesini istemiştir²⁴. Demek ki, o tarihlerde bile bu yol hâlâ kapalıydı.

Rusların geçit yollarını bu kadar sıkı kontrol altında tutmalarının çok sayıda nedeni vardı. Olaya Ruslar açısından bakıldığında bu önlemler onlar için büyük önem arz ediyordu. Çar'ın valileri Nogayların nehrin sol kolundan sağ tarafa geçmelerini engellemeye çalışıyorlardı. Zira sağ tarafa geçen Nogaylar, Kırımlılarla birleşerek Rus sınırlarına saldırıyorlardı. Ayrıca bu valilerin en önemli görevlerinden biri de geçit vergisini toplamaktı. Nitekim daha 1558 yılında İsmail Bey, bu vergilerin azaltılmasını, hatta aç ve ihtiyacı olan insanlardan bu verginin alınmamasını istemiştir²⁵ ki o tarihlerde Nogay Orda'sı gerçekten de zor bir dönem geçiriyordu.

Rusların sıkı önlemlerinin bir başka nedeni ise Osmanlı ajanların Rus topraklarındaki faaliyetlerini engellemek istemeleridir. XVII. yüzyılda Moskova'da yeni tayin olunan Astrahan valilerine verilen talimatlarda şehre Türk şehirlerinden gelen tüccarların dahi sokulmaması ve Çar'ın izni olmadığı için geri gönderilmeleri emredilmiştir²⁶. Geçitlerden geçme izni verilmemesini ise görevliler, yolcuların Çar'ın mührünün yer aldığı yazılı

²² İ. V. Zaytsev, *a.g.e.*, s. 173; A. Bennigsen-G. Veinstein, *a.g.e.*, s. 234.

²³ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 10, s. 322 b. Hz. Muhammed'in kabrinin zikredilmesi burada hiç şüphesiz yersizdir.

²⁴ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 127, Delo 8, s. 65 b.

²⁵ *Posolskiye Knigi po Svyazyam Rossii s Nogayskoy Ordoy*, s. 274.

²⁶ *Akti İstoriçeskiye, Sobranniye i İzdannıye Arheografiçeskoyu Komissiyeyu*, III, S. Petersburg 1841, s. 212-213, 260.

geçit belgelerine sahip olmamaları ile açıklıyorlardı²⁷. Bu izin belgesi valinin kançılıyasında veriliyordu.

İslam dünyasında ani bir şekilde ortaya çıkan bu engele karşı duyulan rahatsızlık her geçen gün büyüyordu. Bu bölgeye en yakın Müslüman ülkelerden biri olan Kırım Hanlığı'nın devlet adamları bu rahatsızlıklarını Moskova Çarı'na bildirmekle kalmamış aynı zamanda bu engeli ortadan kaldırmak için Aşağı İdil bölgesini ele geçirmeye yönelik planlar da yapmışlardır. Bu bağlamda özellikle I. Devlet-Giray'ın 1560-1570'li yıllardaki faaliyetleri dikkat çekmektedir. Devlet Giray, IV. İvan'a yazdığı mektubunda eskiden Müslümanların Mekke'ye Astrahan üzerinden gittiklerini, ancak artık bu yolun kapatıldığını yazmıştır. Han, bu olayı Müslümanlara karşı yapılan baskı ve kötülük olarak sunmuştur. Kırım beylerinden Murad da 1576 yılında Rus elçisiyle görüştüğü zaman "eskiden insanların Mekke'ye giderken Astrahan yolunu kullandıklarını, şimdilerde ise Mekke yolunun uzadığını" dile getirmiştir²⁸.

Bundan önceki cümlede geçen "uzun yol" ile ilgili bilgilere maalesef hiçbir kaynakta rastlamadık²⁹. Ancak bazı bilgiler, Han Geçidi yolunun tamamen ve herkes için kapatılmadığına işaret etmektedir. IV. İvan, Hacıların şikayetlerini "asılsız hitap" olarak kabul etmiş, yerli görevliler tarafından yapılan haksız muamelelerin ise bizzat kendisine bildirilmesini talep etmiştir³⁰. Rus görevlilerin görevlerini suistimallerinden doğal olarak rahatsız olan Müslümanlar ayrıca Astrahan Hanlığı'nın kâfirlerin eline geçmesinden de rahatsız olmuş olmalı ki, geçitlerle ilgili oluşan yeni durum, olduğundan daha karamsar bir şekilde anlatılmıştır. Örneğin 1567 yılında Ürgenç ve Buhara elçileri İstanbul'da sultanı ziyaret etmiş ve ziyaretleri sırasında da Rusların doğuda Müslümanlara yaptıkları kötülüklerden bahsetmişlerdir. Bununla birlikte kaynaklarda onların aynı zamanda Hacc'a da gittiklerini ve Mekke'ye Astrahan üzerinden geçtikleri belirtilmektedir. Ayrıca söz konusu elçi heyetini oluşturan Ürgençli şeyhlerin memleketlerine dönmek

²⁷ a.g.e., s. 203; *Dopolneniya k Aktam İstoriçeskim, Sobrannıye i İzdannıye Arheografiçeskoyu Komissiyeyu*, II, S. Petersburg 1846, s. 87.

²⁸ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 13, s. 175-175 b, 180 b, 184; Dosya 14, s. 3.

²⁹ Daha önce kullanılan İran üzerinden Mekke'ye giden yol da o tarihlerde Orta Asya Müslümanları için kapatılmıştı. Zira Safevi şeyhleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Buhara Hanlığı ile savaş içindeydi.

³⁰ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 13, s. 207.

üzere Astrahan yolunu tuttukları da yazılmaktadır³¹. Söz konusu geçit kapalı olsaydı, elçi heyeti bu yolu tercih etmezdi. Ancak Müslümanlar arasında Hacı-Tarhan Tatar Hanlığı'nın yıkılışı hiç şüphesiz olumsuz psikolojik ve ideolojik bir iz bırakmıştır. Nitekim dönemin Müslüman devlet adamları, bu bölgeyi geri almak için farklı planlar yapmışlardır.

1588 yılında İvan Mişurin, Moskova'dan Bahçesaray'a elçi olarak gönderilmiştir. Memleketine döndükten sonra o, kaleme aldığı elçilik raporunda bölgedeki durumu ve Kırım'da duyduğu bütün haberleri özetlemiştir. Mişurin, İstanbul'a Buhara'dan gelen elçi heyeti ve Buhara Hanı II. Abdullah'ın Sultan III. Murad ile Astrahan'ı ele geçirmek için yaptığı başarısız ittifaktan da bahsetmiştir: "Buhara Hanı 1588/89 yılında elçisini Türk Sultanı'nın yanına göndermiş ve ondan kendi askerlerini ve Kırım Hanı'nı birlikleri ile birlikte Astrahan'a göndermesini istemiştir. Buhara Hanı da kendi askerlerini Astrahan'a yollayacaktı. Buharalı elçi hâlâ İstanbul'da Sultan'ın sarayında beklemektedir. Türk Sultanı da İstanbul'da Astrahan'a göndermek üzere asker aramakta ve ulufe dağıtmaktadır. Ancak kimse ne ulufe almayı, ne de Astrahan'a gitmeyi kabul etmektedir"³².

Venedik'teki arşiv belgelerine göre, Buhara'dan gelen elçi heyeti, sultanın huzuruna 1587 yılının Ağustos ayında çıkmıştır. Ancak görüşmelerin ana gündemini Astrahan değil, Safevilere karşı verilen mücadele teşkil etmiştir. Bununla birlikte görüşülen konular arasında Hacıların yolunu açmak için Aşağı Volga'nın Moskova'dan kurtarılması konusu da yer almıştır³³. Abdullah'ın savaş planları yapmasını büyük ihtimalle XVI. yüzyılın ortalarında Maverâünnehir'e göç eden Astrahan Hanedanlığı'nın Tatar emirleri de istemişlerdir. Tarihi kaynaklarda buna dair bazı işaretler mevcuttur.

1584 yılında Nogay emirlerinden biri, Çar Fedor İvanoviç'in yanına giderek kendisine Buhara Hanı'nın planından bahseder. Bu plana göre, Sarayçık ele geçirilecek ve şehre tekrar İslam bayrağı dikilecektir. Volga ve Yayık ele geçirildikten sonra ise Moskova'ya yürünecek ve orada da İslam dini yayılacaktı³⁴. Böylece Abdullah Han 1581 yılında Kazaklar tarafından

³¹ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 13, s. 163 b, 164 b.

³² *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 17, s. 320 b.-321.

³³ A. Bennigsen-M. Berindei, "Astrakhan et la politique des steppes nord pontiques (1587-1588)", *Harvard Ukrainian Studies*, III-IV (1980), s. 74, 78.

³⁴ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 127 (1585), s. 13-15.

harap edilen Nogayların başşehri Sarayçık'ı yeniden canlandırmak ve askeri hareketini Volga boyunca devam ettirmek istemiştir.

11 yıl sonra bu konu tekrar gündeme gelmiştir. Bu sefer Buharalılar Astrahan'a saldırmayı düşünmüşlerdir. Ocak 1595'te Moskova'ya gelen Kazakların elçisi Moskova'daki bir soydaşına Moskova'ya gelmesinin sebebinin Rus hükümetinin dikkatlerini doğu işlerine çekmek olduğunu bildirmiştir. Zira "Buhara Hanı, Ürgenç'in hâkimini tahtan uzaklaştırmış ve Ürgenç'i kendisine bağlamıştır. Şimdi ise Nogaylarla birleşerek Sarayçık'ı canlandırmak istemektedir. Sarayçık'ı ele geçirdikten sonra ise Astrahan'a yürümeyi düşünmektedir."³⁵ O tarihlerde Abdullah, Harezmi'ye ele geçirmiş ve devletinin sınırlarını bozkırlara kadar genişletmiştir.

İstoriya Nogayskoy Ordı (Nogay Ordası Tarihi) adlı eserimde Abdullah'ın agresif bir siyaset izlediği konusunda bazı çekincelerimin olduğunu belirtmiştim: "O, Rus topraklarını ele geçirme fikrinden uzaktır. Maveraiünnehir ve Harezmi hükümdarının amacının Rusya'ya karşı düşmanlık olduğunu söylemek mümkün değildir. Onun Deşt-i Kıpçak'taki ilerlemesinin bir sonraki adımı, Orta ve Kuzey Kazak bozkırlarını kontrolü altında tutması ve Nogaylarla ittifak içerisinde olarak bölgeyi yarı çember altına alması olacaktı. Bütün bunlar hiç şüphesiz onun sonraki yayılma hareketini de kolaylaştıracaktı"³⁶. Özbek Hanı'nın Rusya'ya karşı savaş başlatma niyetinde olduğu haberleri ise bölgede her geçen gün güçlenen Buhara Hanlığı'na denge oluşturmak isteyen Nogay ve Kazak beyleri tarafından yayılıyordu. Astrahan'ın "kafirlerin" elinden kurtulmasını Maveraiünnehir hükümdarlarından ziyade Kırım hanları istiyorlardı. Nitekim Giraylar devamlı bu konuyu gündeme getirmiş,³⁷ 1569 yılında ise Türklerle birlikte şehri ele geçirmeye çalışmışlardır³⁸. Ancak Abdullah Han'ın yakınlarında Astrahan'dan göç eden insanların olduğu göz önünde bulundurulursa en azından onların arasında böyle bir havanın estiğini söylemek mümkündür. Abdullah Han'ın

³⁵ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 122 (1594), Dosya 1, s. 8-9.

³⁶ V. V. Trepavlov, *İstoriya Nogayskoy Ordı*, s. 379-380.

³⁷ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. A. V. Vinogradov, *Russko-Kırmskiye Otnoşeniya. 50e - Vtoraya Polovina 70h Godov XVI Veka*, I-II, Moskova 2007.

³⁸ Leh Kralı Sigismund'a yazdığı mektupta (1569 yılının ilkbaharı) Sultan II. Selim, bu seferin sebebinin, Rusların Astrahan'dan Mekke'ye giden hacılara yaptıkları eziyet olduğunu belirtmiştir. Bkz. İ. V. Zaytsev, a.g.e., s. 183.

doşluğun pekiştirilmesi için Moskova'ya gönderdiği elçi heyetlerinin³⁹ de Özbeklerin Rus Devleti'nin başkentine yürüme niyetlerinin olmadığını göstermektedir. Ancak yine de kesin bilgiler olmadığından dolayı küçük bir ihtimal de olsa hanın dış politika planları arasında tarih sahnesinden silinen Astrahan Hanlığı'nın başkenti Astrahan'a belli bir yer atfedilmiştir⁴⁰.

Şunu da belirtmekte fayda vardır ki aynen diğer Müslüman hükümdarlar gibi Buhara Hanı da dış politikada dinî slogan ve etkenlere yer vermiştir. 1584 yılında Abdullah Han, Timur Hanedanlığı'nın son temsilcilerinin hüküm sürdüğü Badahşan'ı ele geçirmiştir. Bunu hacıların Mekke'ye daha rahat bir şekilde bu topraklardan geçmeleri için yaptığını ileri sürmüştür⁴¹.

Yine yukarıda adı geçen Harezmi hakimi Hacı-Muhammed Han 975/1567-68 yılında Astrahan'daki Rus valilerin Müslüman tüccar ve Hacılar için çıkarttıkları engellere Kırım ve Osmanlı hükümdarlarının dikkatini çekmiştir. Ona göre bu engelin kaldırılmasının tek yolu, Astrahan'ı Rusların elinden kurtarmaktır⁴². Osmanlı sultanları her ne kadar Orta Asya'daki kardeşlerinin bu kaygılarını anlayışla karşılasa da,⁴³ 1580'lerde Osmanlılar bu işe bir türlü el atamadılar. Kafkasya Ötesi'nde Safevilerle mücadele etmek, onlar için o tarihlerde daha mühim bir meseleydi.

Hacıların Astrahan'dan sonraki batı güzergâhlarını ise Astrahan valileri olan Y. P. Buynosov-Rostovski ve S. V. Volinskiy'in 1630'da Moskova'ya gönderdikleri raporlardan öğreniyoruz: "29 Nisan'da bize, yani senin hizmetçilerinin yanına yurttaki Tatarların başı Yannamet Romazanov, Kudaşman-Aziy isimli bir Tatar ile gelmiştir. Yannamet, Kudaşman-Aziy'in Küçük Nogay Ordası'ndan⁴⁴ Moçag'a⁴⁵ geldiğini bildirmiştir. Bize, senin hizmetçileri-

³⁹ *Materiali Po İstoriyi Uzbekskey, Tadjikskoy i Turkmenskoy SSR*, III/1, Leningrad 1932, s. 98-101, 404-406; H. Ziyayev, *Osiye ve Volga Buyları (XVI Asrining İkinci Yarmi-XIX Asrlar)*, Taşkent 1965, s. 91-92.

⁴⁰ Astrahan Hanlığı'nı ele geçirdikten birkaç yıl sonra Ruslar, Astrahan'ın bulunduğu kıyının karşı tarafına yeni bir kale inşa etmişlerdir. Bu hiç şüphesiz Kırım Hanı'nın istediği bir durum değildi. 1567-68 yıllarında Kırım'lılar Osmanlı ile ortak planlar yaparken, "şehrin eski yerinde aynı adla bir şehir inşa etmeyi", "Kırım taraflarında bir şehir inşa etmeyi" düşünmüşlerdir. Bkz. *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Dreenih Aktov*, Fon 123, Dosya 13, s. 160 b, 164-164 b; Dosya 15, s. 381.

⁴¹ Şerefeddin Bitlisi, *Şeref-Nâme*, II, Moskova 1976, s. 279.

⁴² Carrère d'Encausse, *a.g.e.*, s. 410; *Osmanlı Belgelerinde Kazan*. Yay. Haz. K. Gurulkan-R. Gündoğdu-M. Küçük-Y. İ. Genç, Ankara, 2005, s. 5. Büyük ihtimalle bu konu, yukarıda bahsettiğimiz Özbek elçi heyetinin Osmanlı sultanını ziyareti (1567) sırasında gündeme gelmiştir.

⁴³ Sultanın konuyla ilgili mektupları yayımlanmıştır. Bkz. Carrère d'Encausse, *a.g.e.*, s. 410-413.

⁴⁴ Küçük Nogay Ordası, Kuzey Kafkasya'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Orda'dan gelen Nogaylar tarafından kurulan bir siyasi oluşumdur.

⁴⁵ Volga havzasında bir yer.

ne Kudaşman-Aziy şunları anlattı: “Ben 134 yılında⁴⁶ Petr Petroviç Golovin başkanlığındaki Rus boyar ve valilerin verdiği izin ile Kulak isimli bir Tatar ile birlikte Mekke’ye gitmek üzere Astrahan’dan geçtik. Astrahan’dan Küçük Orda Ulusu’na, oradan da Kırım’a ulaştık. Kırım’da iki ay kaldıktan sonra arkadaşlarla yola çıktık ve Cankerman, Akkerman, Kiliya ve İzmayil’i geçtikten sonra İstanbul’a vardık ve orada üç gün kaldık. Yolda kafilenin sayısı 100’e kadar çıktı. İstanbul’dan kara yolu ile Şamşerip’e⁴⁷ altı haftada vardık. Burada bir ay kaldıktan sonra develerle süratle Mekke’ye vardık. Hızlı gitmemizin nedeni ise bu yerlerde suyun olmamasıdır. Şamşerip’ten Mekke’ye yolumuz 6 hafta üç gün sürdü.”⁴⁸ Mekke’de onlar 30 gün kalmışlar ve daha sonra tekrar İstanbul’a dönmüşlerdir. 136⁴⁹ senesinin kışında İstanbul’a ulaşıp burada üç gün kalmışlardır. Ancak İstanbul’da kimin hüküm sürdüğünü bilmiyorlar.”⁵⁰ Kudaşman-Aziy’in sultan ve aynı zamanda halife olan kişinin kim olduğunu merak etmemesi de onun siyasete ilgi duymadığını göstermektedir. Yine Hacıların Hacc’a gitmek için sultandan formalite icabı da olsa izin almaya devam ettikleri görülmektedir.⁵¹

Adı geçen Tatar’dan yaklaşık yarım asır önce Kubrevi şeyhi Kemaleddin Hüseyin Harezmî de Mekke’ye gitmiştir. Şeyhin oğlunun 1573 yılında kaleme aldığı *Ceddatü’l-Aşihin* adlı eserde babasının Hacc’a gittiği güzergâhtan bahsedilmektedir. Harezm’den yola çıkan Kemaleddin Hüseyin, Mangışlak, Nogay Ordası’nın toprakları, Sarayçık, Hacı-Tarhan, Azak, Kırım ve İstanbul’dan geçmiştir.⁵² Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, güzergâhın batı yönü biraz daha farklıdır. Ancak Harezmî’nin Hacc’a Astrahan’ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden (1556) ve Kazaklar’ın Sarayçık’ı yıkmalarından (1581) önce gittiği de unutulmamalıdır.

Arabistan’a yolculuğun masrafları çok büyüktü. Bundan dolayı genellikle ancak zenginler Hacc’a gidebiliyordu. Bazen Müslümanlar, Hacc’a

⁴⁶ 1625/26.

⁴⁷ Dımaşk.

⁴⁸ Kervanlar çöllerden geçerken, yolcular vakit geçirmek için develerin hızını hesaplıyorlardı. Tatar tarihçisi Ş. Mercanî, 1880 yılında Hacc’a giderken Yambo-Medine yolunda devenin saatte 1360 adım attığını hesaplamıştır. Mercanî, daha önce yaptığı Suriyeli bir kervan ile yaptığı yolculuğunda develerin daha yavaş gittiğini (saatte 1300 adım) belirtmiştir. Bkz. *Oçerki Mercanî o Türkskih Narodah*, s. 63.

⁴⁹ 1627/28.

⁵⁰ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 127 (1628), Dosya 1, s. 299–300.

⁵¹ Formalite de olsa iznin alınması zorunlu idi. Bkz. V. D. Smirnov, *a.g.e.*, s. 186, 454, 455.

⁵² De Weese, *a.g.e.*, s. 201.

gitmek için kendi hükümdarlarından maddî yardım almayı başarıyorlardı. Hatta Rus çarlarından dahi yardım talep edenler olmuştur. Bu yardımı ancak Moskova'ya büyük hizmetlerde bulunanlar talep etmeyi cesaret edebilirdi. Örneğin IV. İvan 1571 yılında Kırım beyi Süleyman-Şah (Suleş)'a⁵³ 300 ruble göndermiştir. Ancak Süleyman-Şah Mekke'ye gitmek üzere Çar'dan 500 ruble istemişti: "Tanrı izin verirse Mekke'ye gitmek istiyorum, ancak bunun için param yoktur. Han'ın bana verdiği para ise büyük değildir ve bu yeterli değildir"⁵⁴. Büyük ihtimalle bu Suleş'in ilk Haccı değildi. Zira bundan altı yıl önce onun akrabalarından Ahmed, İvan Vasilyeviç'e şu şikayette bulunmuştur: "Benim dünürüm olan Suleş'e Mekke'ye gitmesi için fazla para veriyorsun..."⁵⁵

1580'lerde Moskova ile Kırım ve Nogay hanlıkları arasındaki diplomatik ilişkilerde aktif rol oynayan Murad Giray'ın annesi ve dul eşi, 1593 yılında Çar Fedor İvanoviç'in iktidarı paylaştığı Boris Godunov'a başvurarak kendisinden Hac vazifelerini yerine getirmek için maddî yardım (üç yüz altın) istemişlerdir⁵⁶.

1620 yılının Mayıs ayında Nogay Ordası'ndaki din görevlilerden Seyid Seyfeddin çocuklarıyla birlikte Hacc'a gitmek için Çar Mihail Fedoroviç'ten yardım talep etmiştir. Seyid Seyfeddin talebinin kabul edilmesi için kendisinin Çar'ın hizmetçisi olduğunu ve Çar'ın sağlığı ve uzun hükümdarlığı için dua ettiğini bildirmiştir⁵⁷. Hatta Seyid Seyfeddin, bu paranın kendisine başkent Moskova'da verilmesini istemiştir ki, Mekke'ye buradan yola çıkmayı düşünüyordu.

XVI-XIX. yüzyıllarda bütün Deşt-i Kıpçak toprakları, Rus Devleti'nin sınırları içerisinde yer almıştır. Tatar hanlıklarının ele geçirilmesi ve devlet içerisinde Müslüman nüfusun artması, Rusya'nın medenî gelişmesinin en önemli etkenlerden idi. Başlatılan Hıristiyanlaştırma politikası da Ruslar açısından istenilen sonucu vermemiştir. Bundan dolayı zamanla Müslümanlara karşı izlenen politika yumuşamıştır. Bilindiği gibi resmî olarak Müslümanlara karşı tutum Rus Devleti'nde XVIII. yüzyılın ikinci yarısında II.

⁵³ Suleş hakkında bkz. A. V. Vinogradov, "Rod Suleşa Vo Vneşney Politike Krimskogo Hanstva Vtoroy Poloviny XVI Veka", *Turkolojiçeskiy Sbornik 2005*, Moskova 2006, s. 26-73.

⁵⁴ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 14, s. 50 b., 112 b.

⁵⁵ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 11, s. 335.

⁵⁶ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 123, Dosya 18, s. 248 b, 249, 308.

⁵⁷ *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnih Aktov*, Fon 127 (1619), Dosya 2, s. 288-290.

Katerina döneminde değişmiştir. Ayrıca Moskova, Rusya'nın İslam Dünyası ile iyi ilişkiler içerisinde ve Doğu ile akrabalık bağlarına sahip olduğuna dair imajını da düşünmek zorundaydı⁵⁸.

Bir sonraki sırada Rus yöneticileri ve Müslüman din adamlarının ortak çabaları ile Müslümanların Hac ziyaretleri düzene sokulmuştur. 1803 yılında Müslümanların Hacc'a gitmelerini onaylayan ilk resmî kararnâme yayımlanmıştır⁵⁹. XIX. yüzyılın sonlarında Rusya Müslümanları Hicaz'a üç ayrı yoldan gidiyorlardı: 1) Kafkasya Ötesi-İran'ın Kuzeyi-Kirmanşah-Hanekin-Bağdad-Kerbela-Necef-Mekke; 2) Semerkand-Buhara-Afganistan-Mezar-ı Şerif-Kabil-Peşavar-Bombay-Cidde-Yamba; 3) Odessa-Sivastopol-Batum-İstanbul-Cidde-Yamba⁶⁰.

Bununla birlikte Rus idareciler her zaman Müslüman vatandaşlarının Mekke'ye seyahatlerine kaygıyla yaklaşıyorlardı. Ruslar, Rusya Müslümanları arasında istenmeyen siyasî fikirlerin yayılacağından ve Hacıların Doğu'dan salgın hastalıkları getireceğinden korkuyorlardı⁶¹. Ancak bizim makalemizde incelediğimiz dönemde (XVIII. yüzyıla kadar) Rusya'da yaşayan Müslümanlar, Hacc'a gitme imkânına sahip değillerdi. Bunun nedeni, Rus hükümetinin İslam karşıtı siyaseti ve her geçen gün artan Rus-Osmanlı gerginliğiydi.

⁵⁸ S. Faizov, *İslam v Povoljje VIII-XX Veka. İçerk İstoriyi*, Moskova 1999, s. 56.

⁵⁹ D. Y. Arapov, "Perviy Rossiyskiy Ukaz o Palomniçestve v Mekku", *Rossiya v Sredniye Veka I Novoye Vremya*, Moskova 1999; *İslam v Rossiyskoy İmpëriyi (Zakonadatelnyye Akti, Opisanıya, Statistika)*, Moskova 2001, s. 61, 62.

⁶⁰ E. A. Rezvan, "Hac iz Rossii", *İslam na Territoriyi Buşey Rossiyskoy İmpëriyi. Entsiklopedičeskiy Slovary*, I, Moskova 1998, s. 97.

⁶¹ E.A. Rezvan, *a.g.e.*, s. 97; A. V. Sızranov, *İslam v Astrahanskom Kraye: İstoriya i Sovremennosty*, Astrahan 2007, s. 42.

Kitap Tanıtmalar:

Anadolu'da Pişen Toprak/Earth Fired in Anatolia, Gönül Paksoy-Rezan Has Müzesi, İstanbul, 2007. 324 sayfa, 301 adet fotoğraf.

'Anadolu'da Pişen Toprak' 16 Mayıs-22 Temmuz 2007 tarihleri arasında Kadir Has Üniversitesi-Rezan Has Müzesi'nde gerçekleştirilmiş olan ve koleksiyoner Gönül Paksoy'un koleksiyonunda bulunan pişmiş toprak eserlerin yer aldığı serginin kataloğudur. Sergi Kadir Has Vakfı tarafından desteklenmiş ve Şahin Paksoy'un kuratörlüğünde gerçekleştirilmiştir. Sergide Kalkolitik Dönemden Selçuklu Dönemi'ne değin uzanan bir süreci kapsayan pişmiş topraktan yapılmış idoller, figürinler, heykelcikler ve çanak çömlekler sunulmuştur.

Katalogda içindekiler listesinin olmaması nedeniyle bölüm ve alt bölüm ayrımları açık değildir. Bu nedenle aşağıda yapacağımız tanıtım başlıklara göre düzenlenmiştir. Öncelikle dönemlere göre ayrılan her eser grubunun başında genel bir tanımlamaya, bir giriş yazısına yer verilmiştir. Eserler için verilen kataloglar fotoğrafların yanındadır, katalogda envanter no ve isim, bazılarında ek olarak boyutlar ve tarihleme yer alır.

İlk sırada 'Binyılların Yankısı: Anadolu'da Pişen Toprak' başlığıyla Rezan Has Müzesi Yöneticisi Ahu Has'ın Rezan Has Müzesi'nde gerçekleştirilen sergi ve katalog hakkındaki bir önsözü yer alır. Ardından gelen 'Sunuş' Gönül Paksoy tarafından yazılmıştır. Paksoy bu yazıda koleksiyonerlik yaşamı ve serginin oluşumu hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra E. Konyar'ın G. Paksoy'la 'Gönül Paksoy'la Arkeoloji ve Koleksiyonerlik Üzerine ...' başlıklı söyleşisi yer alır.

'Anadolu Uygarlıklarından Yansımalar' başlığıyla K. Köroğlu ve E. Konyar tarafından kısa bir Anadolu tarihine yer verilmiştir. Katalogda Klasik Dönem ve sonrasında ait çok sayıda eserin yer alması- na rağmen bu dönemler tarihçe içinde son derece kısıtlı anlatılmıştır.

Eserlerin tanıtımı 'Ana Tanrıçalar, Bereketin Toprağa Yansıması' ile başlar. Bu bölüm E. Konyar tarafından hazırlanmıştır. Giriş yazısında ana tanrıçayı simgeleyen idol ve figürinlerin bir kısmı Kalkolitik Dönem, bir kısmı ise Kalkolitik-Tunç Çağı olmak üzere çok geniş bir süreç içine tarihlenmiştir. Yani sıra eserler farklı kültür ve bölgeleri temsil etmelerine rağmen bu tür ayrımlar yapılmamıştır.

'Son Kalkolitik Çağ Çanakları Batı Anadolu' başlığının altında Batı Anadolu'dan 2 adet çanak yer alır. Bu bölümde giriş yazısı yoktur ve yazar adı belirtilmemiştir.

'Batı Anadolu İlk Tunç Çağ Çanak Çömleği' M. Türkiye tarafından hazırlanmıştır. Giriş yazısında Batı Anadolu bölgesi İlk Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ çanak çömleğinin genel özellikleri anlatılmıştır. Alt başlıklara sahip olan bu bölümde 'İlk Tunç Çağı Gaga Ağzılı Testiler Batı Anadolu'; 'İlk Tunç Çağı Maşrapalar Batı Anadolu'; 'İlk Tunç Çağı Çömlekler Orta-Batı Anadolu'; 'İlk Tunç Çağı Mutfak Kapları Orta-Batı Anadolu'; 'İlk Tunç Çağı İlmeç Kulplu Çanaklar Orta-Batı Anadolu'; 'İlk Tunç Çağı Birleşik Kaplar Orta-Batı Anadolu'. Bu başlıkların devamında yer alan 'Orta Tunç Çağı Gaga Ağzılı Testiler Orta Anadolu' kısmının bu bölüme ait olup olmadığı giriş yazısı olmaması nedeniyle açık değildir. Farklı bir bölge ve döneme ait olmalarına rağmen bu testilere bu bölüm içinde yer verilmiş olmalıdır.

'Tabletler' başlığı altında giriş yazısıyla E. Konyar Yazıtlı Tuğla ve Tabletleri hazırlamıştır. Yeni Sümer ve Pers Dönemi'ne tarihlenmiş olan bu eserlerin içeriği belirtilmemiştir.

'İlk-Orta Tunç Çağı Hayvan Figürinleri' tablo şeklinde ve katalog bilgileriyle hazırlanmıştır. Hazırlayan bilgisinin yer almadığı bu tabloda figürinler bölge ve kültür ayrımı yapılmaksızın İlk/Orta Tunç Çağ olarak tarihlendirilmiştir.

'Son Kalkolitik-İlk Tunç Çağı Kaideli Çanak/Meyvelikler' başlığı altında Yukarı Fırat ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kaideli çanakları Son Kalkolitik/İlk Tunç Çağ olarak tarihlendirilmiştir. Hazırlayan bilgisinin yer almadığı bu kısım yalnızca katalog olarak sunulmuştur.

'Doğunun Kara Yüzlü Kapları' E. Konyar tarafından hazırlanmıştır. Giriş yazısında Doğu Anadolu bölgesi İlk Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ çanak çömleğinin genel özellikleri anlatılmıştır. Alt başlıklara sahip olan bu bölümde giriş yazısında Doğu Anadolu Bölgesi İlk Tunç Çağ kültürü ve çanak çömleğinin genel özellikleri anlatılmıştır. 'İlk Tunç Çağı Karaz Kapları Doğu Anadolu' alt başlığında Doğu Anadolu Karaz çanak çömleği yer alır.

'Doğu Anadolu Göçerlerinin Çok Renkliliği' E. Konyar tarafından hazırlanmıştır. Giriş yazısında Doğu Anadolu bölgesi Orta Tunç Çağı'na ait boyalı çanak çömlekler ve ilişkili olduğu kültürden genel hatlarıyla söz edilmiştir. Boyalı çanak çömlekler kurgan türü mezarlarla ilişkilendirilmiş olmakla birlikte boyalı çanak çömleklerin hepsinin kurgan türü mezarlardan bulunup bulunmadığı konusu açık değildir. Aynı dönemde Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu yüksek yaylasında karşımıza çıkan kurgan ve boyalı çanak çömlek ilişkisi tartışmalı bir konudur, iki geleneğin aynı yönden Transkafkasya'ya girmedikleri bilinir. Tek ilişkileri M.Ö. 4. Binyılın ikinci yarısında Transkafkasya'da görülmeye başlayan ve Orta Demir Çağı'na değin bölgede varlığını sürdüren kurganlarda boyalı çanak çömleğin diğer gruplarla birlikte belli bir dönemde (Orta-Son Tunç Çağ) kullanılmış olmasıdır. Alt başlıklara sahip olan bu bölümde '2. Binyıl Van-Urmiye Boyalıları Doğu Anadolu' kısmında, monokrom ve polikrom boyalı türde çanak çömlekler yer alır. Burada yer alan polikrom boyalı örnekler Son Tunç Çağı içine değin bölgede kullanılmış görünür, bir sonraki bölüm içinde yer alabilirlerdi. 'Orta-Son Tunç Çağı Koyu Yüzlü Kaplar Doğu Anadolu' başlığı altında bu dönemlere ait kaplar iki dönemi içeren bir başlık altında geniş bir süreç içine tarihlenmişlerdir. Bu kaplar içinde 1935, 256, 1225, 690 envanter no ile kayıtlı olanlar ise Orta Demir Çağı'na aittir. Diğerleri ise Son Tunç/Erken Demir Çağı'na tarihlenebilir. Bu bölümün sonunda yer alan pembe ve kahve renkli ayaklı çanaklar Van Gölü Havzası Erken Demir Çağı için tipiktir ve bir sonraki bölümde yer alan Erken Demir/Orta Demir Çağ çanak çömleği içindeki birçok kapla aynı gruptandır. 'Erken-Orta Demir Çağı Çanak Çömlek Doğu Anadolu' kısmında yer alan kaplar içinde ise Orta Demir Çağı'na ait örnek yoktur. 272 no'lu Orta Tunç Çağ örneği dışında hepsi Son Tunç/Erken Demir Çağı'na aittir.

'Urartu Saray Malları' E. Konyar tarafından hazırlanmıştır. Giriş yazısında Urartu çanak çömleğinin genel özellikleri anlatılmıştır.

'Geç Demir Çağı-Hellenistik Boyalı Kaplar Doğu-Güneydoğu Anadolu' bölümünde yazar adı belirtilmemiş ve giriş yazısı yer almamıştır. 2266 ve 2214 envanter no'lu kaplar ise Doğu Anadolu yüksek yaylası Orta/Son Tunç Çağı'na aittir.

Yukarıda incelediğimiz bölümler katalog içindeki kendi çalışma alanımıza giren gruplara ilişkindir. Sonuç olarak, bir arkeolojik koleksiyonun eserlerini tanıtmaya yönelik bu katalogta, tarihlemelerde hataların yanı sıra eserler kronolojik olarak uzun süreçler içine, genel olarak yerleştirilmiştir. Bunlara ilave olarak, bazen büyük sayfalar içine genellikle oldukça küçük olarak yerleştirilmiş fotoğraflarla sunulmuş arkeolojik eserlerle ilgili verilmesi gerekli bilgiler (boyutlar, teknik özellikler, eserin geldiği yer, benzerleri gibi) çoğunlukla yer almamıştır. Satın alma eserler üzerinde çalışmak bu türde zorlukları beraberinde getirir. Katalog oldukça geniş bir zaman dilimini ve Anadolu'nun her bölgesinden eseri içerdiği için bu zorluklar daha da artmış görünür. Daha geniş ve her bölge, dönem ve eser grubu için uzman bir ekip çalışmak bu hataların oranının azaltılmasını mümkün kılardı. Ayrıca editör, içindekiler ve bazı bölümlerin yazar adlarının belirtilmemiş olması kitabı sistemli bir biçimde incelemeyi oldukça zorlaştırmaktadır.

E. Emine Naza-Dönmez, *Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey, From the Past to the Present, in the Light of Surveys Carried out in the Years 2001-2003*, BAR (British Archaeological Reports), Archaeopress, Oxfordshire 2008. 157 sayfa metin ve içinde 26 plan, 1 harita ile 161 fotoğraf.

Yazarın Önsöz'de belirttiği üzere bu kitap, İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu desteğiyle yapılan ve 4 yılı kapsayan uzun ve detaylı bir çalışmanın ürünü olarak bilim dünyasına sunulmuştur. Kitap, Birinci Bölüm: Giriş (s.1-7), İkinci Bölüm: Katalog (s.8-142), Üçüncü Bölüm: Değerlendirme (s.143-156), Dördüncü Bölüm: Sonuç (s.156) ve Beşinci Bölüm olarak Bibliyografyadan (s.157-159) oluşmaktadır.

Yazar "Giriş" başlıklı Birinci Bölüm'de izlediği araştırma yöntemini anlatırken, tekrarlardan kaçınarak, farklı planlara sahip olan bu camilerin ilk kez plan tipolojisinin yapıldığını vurgulamıştır. Yörenin mimari gelişiminde etkili faktörler ele alınmış, bölgedeki ahşap mimari öğelerin yapım teknikleri de detaylı olarak anlatılmıştır. Bu konuda; blok duvar tekniği, yığma duvar tekniği, çit duvar tekniği ve hartalama duvar tekniği olmak üzere dört teknik saptanmıştır. Yörenin mimari geleneğinin geçmişi de Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren ele alınıp değerlendirilmiştir. Bulgular ışığında Alt Paleolitik Çağ'dan başlayan detaylı bir tarihe bulunmaktadır. Ayrıca Türkler'de ahşap mimarinin kökenleri; kurgan mimarisinden başlayarak kronolojik olarak verilmiş ve bu konuda bilgi veren seyahatnameler de değerlendirilmiştir.

"Katalog" başlıklı İkinci Bölüm'de yazar, Samsun ilinin tümünü kapsayan araştırma sonucunda, Giriş Bölümünde bahsedilen sebepler dolayısıyla ilin doğusunda yoğunlaşmış durumda bulunan 26 ahşap cami tespit etmiş ve her biri üzerinde, bulunduğu yer, plan tipi, mimari ve süsleme özellikleri, günümüzdeki durumu ve tarihlendirme önerisi bölümleri olmak üzere detaylı bir şekilde durmuştur. Bu camiler; Şeyhhabıl Camii, Gökçeli (Göğçeli) Camii, Ordu Köyü Camii, Bekdemir Camii, Karacalı Camii, Dere Camii, Dağdıralı Köyü Camii, Akyazı Gökçöl Camii, Çakallı Camii, Kuşhane Köyü Camii, Fatih Bulvarı Camii, Kılavuzlu Köyü Camii, Aşağı Koçlu Köyü Camii, Salıpazarı Gökçeli Camii, Aşağı Söğütlü Camii, Kayadibi Camii, Yavaş Bey Camii, Koşaca Camii, Sarıyurt Köyü Camii, Yeni Karacalı Camii, Muscalı Camii, Güzelvatan Merkez Camii, Karadere Köyü Camii, Esatçıftlığı Köyü Camii, Karaman Köyü Camii ve Yeşilyurt Camii'dir.

Yazar "Değerlendirme" başlıklı Üçüncü Bölüm'ün birinci kısmında Plan Tiplerinin değerlendirilmesini yaparak iki ana plan tipi ve alt tiplerini ilk kez belirlemiştir, Bunlar;

- I.Ana mekanın üzeri düz tavanlı ahşap camiler.
 - I.1. Ana mekanın ahşap direklerle taşındığı revaklı yapılar.
 - I.2. Ana mekanın kuzey yönünde yer alan mahfilli yapılar.
 - I.2.a.Ana mekanın kuzey yönde mahfille çevrelendiği ve etrafı revakla çevrili yapılar.
 - I.2.b. Ana mekanın kuzey yönde mahfille çevrelendiği ve etrafı iki katlı revakla çevrili yapı.
 - I.3.Ana mekanın üç veya dört yönden mahfile çevrelendiği yapılar.
 - I.3.a.Ana mekanın üç veya dört yönden mahfille çevrelendiği revaklı yapılar.
 - I.3.b.Ana mekanın üç yönden mahfille çevrelendiği iki katlı revaklı yapılar.
- II.Ana Mekanı İçten Kubbe ile örtülü yapılar.
 - II.1 Ana mekanı içten kubbe örtülü revakla çevrelenmiş yapılar.
 - II.2.Ana mekanı kubbe ile örtülü mahfille çevrelenmiş yapılar.
 - II.2.a. Ana mekanı içten kubbe örtülü mahfille çevrelenmiş revaklı yapılar.

Bu Bölümün ikinci kısmında, Süsleme Özelliklerinin Değerlendirilmesi yapılmıştır. İçerisinde daha önce değinilen camilerin plan tipleri ve yapı teknikleri dışında kalan ahşap işçiliği, kalemleri ve

cam altı boyama teknikleri açısından değerlendirilmiştir. Ahşap İşçiliği Bölümü'nde mihraplar, minberler, dikmeler ve başlıkları, kapılar, mahfiller, tavan ve kubbe ile diğer kısımlar incelenmiştir. Kalemışleri kısmında da mihraplar, minberler, dikmeler ve başlıkları, kapılar, mahfiller, tavan ve kubbe ile diğer kısımlar bulunmaktadır. Bu bölümde süsleme özellikleri, süslemeyi oluşturan motifler değerlendirilmiş hat yazıları anlamlarıyla açıklanmıştır.

Cam Altı Boyama kısmında ise tek bir örnekte görülen süsleme atlanmadan değerlendirilmiştir.

Değerlendirme Bölümü'nün üçüncü kısmında, Kronolojik Değerlendirme bulunmaktadır. Yazar; *"Samsun yöresinde yer alan ahşap camilerin tarihlendirmelerini yapıların üzerinde yer alan en erken tarihleri göz önünde bulundurarak yapmamız mümkündür. Diğer bir tarihlendirme önerisi bazı yapılardan alınan ahşap parçaların tarihlendirilmesi ile Kuniholm'un yapmış olduğu değerlendirmelerdir. Bunun yanı sıra benzer plan, mimari ve süslemeleri olan yapıları aynı döneme tarihlendirilmesi gibi önerdiğimiz tarihlerdir."* açıklamasıyla kronolojiyi yaparken hangi yöntemleri kullandığını belirtmiş ve en erken örnekten başlayarak bir kronolojik sıra oluşturmuştur.

Yazar, Değerlendirme Bölümü'nün dördüncü kısmını, Cephe Görünümleri ve Mimari Ayrıntılar olarak belirlemiştir. Bu kısımda camiler tek tek ele alınıp mimari ayrıntılar işlenmiş; bir ya da iki katlı yapıları, revak biçimleri, çatı sistemleri ile son cemaat yerleri gibi unsurlar incelenmiş ayrıca tavan ya da döşeme gibi yapı elemanlarının yapım özellikleri incellekle anlatılmıştır.

Aynı bölümün beşinci kısmını ise Coğrafi Değerlendirme oluşturur. Bu kısımda Samsun yöresi ahşap camilerinin coğrafi dağılımı yansıtılmıştır.

Değerlendirme Bölümü'nün altıncı kısmında ise Yapıların Günümüzdeki Durumları değerlendirilmiştir. Burada yapılara sonradan yapılan müdahaleler tek tek tespit edilmiş ve şu andaki durumları, kullanılıp kullanılmadıkları gözlenmiştir.

Yazar, Değerlendirme Bölümü'nün yedinci ve son kısmını Karşılaştırmalı Değerlendirme olarak belirlemiştir. Burada; kullanılan yapım teknikleri ve geleneksel Türk konut mimarisinin yansımaları olarak bazı camilerde bulunan hayat ve sofa gibi özellikler, Makedonya ve Topkapı Sarayı gibi geniş coğrafyadan örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve yazar tarafından ilk kez üç çeşit kubbe yapım tekniği belirlenmiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü Son Söz'dür. Bu kısımda günümüzde daha çok kıyı kesimde ihtiyaçtan çok maddi kaynaklara göre inşa edilen betonarme camilerinin, Dokuya verdiği zarar, iç kesimlerdeki "şimdilik" gibi görünen coğrafi zorluklarla ilintili korunmuşlukla karşılaştırılmış, koruma kurullarının hassasiyeti değerlendirilmiştir. Yazar; *"Sonuç olarak incelediğimiz Samsun Yöresi ahşap camileri gösteriştense uzak, sade ve ihtiyaca göre inşa edilmişlerdir. İncelenen camilerin cephe görünümündeki mimari özellikler "Türk Konut Mimarisi'nin" yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu camiler birbirinden farklı plan şemaları, mimari görünümleri, süslemeleri ile, yüzyıllar boyu devam eden süreklilikle, Anadolu kültür mirasının önemli varlıkları olarak günümüze ulaşmışlardır."* Son Sözüyle Samsun yöresi ahşap camilerinin önemini bir kez daha vurgulamıştır.

Sonuç olarak uzun yıllar, ayrıntılı bir kütüphane çalışması ve yüzey araştırması, dikkatli bir çalışmanın sonucu yoğun bir emekle hazırlanan eser, verdiği ayrıntılı açıklama ve bilgilerin yanında ilk kez burada sunulan bölge ahşap cami tipolojisi ve kubbe yapım teknikleri açısından tek kaynak olma özelliğini kazanmıştır.

Ayrıca, sanat tarihçisi olan yazarın, araştırmasında olağan arkeolojik metotlardan yüzey araştırması yöntemini başarıyla uyguladığı anlaşılmaktadır. Bu da projenin multidisipliner yönünü göstermesi açısından ilgi çekicidir. Son olarak belki de birkaç kuşak sonra yok olabilecek birbirinden özgün ve önemli camilerin bir araya getirilip belgelendirildiği bu eser ulusal ve dünya kültür mirasının gelecek kuşaklara aktarımı adına önemli çalışmalardan biridir. Bu kapsamda gerek sanat tarihi yönü gerek arkeolojik değerlendirmeler ile bu eserin kültür tarihinde çok önemli bir boşluğu doldurduğu açıktır.

AHMET ÇAKMAK

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin), Hazırlayan Mesut Aydın, İstanbul 2007, I-CXLIX+1-843 (metin)+845-924 (dizin)+Basma nüshalardan seçilmiş tam bir nüsha ve yazmalardan örnekler içeren CD.

Arşiv belgeleri hiç şüphesiz tarihçiler için önemli kaynaklardır, bu tartışılmaz. Bir tarihçi belgelerle kesin tespitlere varabilir. Ancak çağdaş eserler belgelerin bırakacağı boşlukları doldurur, bu da münakaşa götürmez. Bu eserler devrin fikri, sosyal ve kültürel görünümünü ortaya koyar. Bunun yanında vüzerânın, ümerânın ve ulemânın biyografisi bu eserlerin değerini artırır. Bir ordunun hareketi, harp safahatı ve savaşla ilgili çeşitli konular yine bu eserlerde bulunabilir. Vak'anüvislik müessesesinin faaliyete geçmesiyle, tarih yazıcılığı önemli merhaleler katetmiş, kısa zamanda olgunluk çağına ulaşmıştır. Elimizdeki eser bu çağın içindedir. Subhî Mehmed Efendi, hâceganlık rütbesini kazanıp sergi nazırı iken vak'anüvis tayin olunmuştur (H. 1152). Onun bu eseri 1152 (1739) -1156 (1744) yıllarını ihtiva etmektedir.

Subhî kendisinden önceki vak'anüvislerden olup da 1143-1144 vak'alarını yazan Sâmî ile 1145-1148 vak'alarını kaydeden Şâkir Efendilerin yazdıklarını ve Râmî Paşazâde Re'fet Bey'in zeyillerini gözden geçirmek ve bir bütünü haline getirmek işini üzerine aldı. Böylece takriben on dört yıllık bir olaylar silsilesi Subhî'nin elinden çıkmış oldu. Elimizdeki eser ile 18 Rebîülevvel 1143-24 Zilhicce 1156 (1 Ekim 1730-8 Şubat 1744) tarihleri arası olayları geniş bir şekilde araştırmacıların istifadesine sunulmuş oluyor. Böylece eser I. Mahmud'un cülûsu ve öncesi meydana gelen olaylar ile başlayıp, Dâmâd Râtip Ahmed Paşa'nın Kapudan-ı Deryâ tayin edilip hil'at giymesi haberi ile son buluyor (8 Şubat 1744). Sâmî, Şâkir, Subhî Tarihi diye anılan bu eser, Vak'anüvis Vâsif Efendi'nin Beylikçi Râşid Efendi ile tekrar faaliyete geçirmeye muvaffak olduğu matbaada basılan ilk eser olmuştur (1784). Ancak o devrin imkânları ile ciddi araştırmalar yapılmadan, belki de tesadüfen seçilen bir yazmadan basılan eserin kullanımı zordur. Zira tekniği kötü bir baskı, kırk-dökük harfler, eksiklikler ve düzensizlikler, ayrıca dizin ihtiyacı bu eserin tekrar ele alınmasını gerektiriyordu. Yayınlayanın araştırmalarına rağmen müellif nüshasının henüz bulunamadığı anlaşılıyor. Bu yüzden ehven-i şer kabilinden matbu nüshalar tercih edilmek zorunda kalmıştır. Bunların da ifade edildiği gibi- kötü baskısı yüzünden (CXXVIII-CXXXI) eserin satışı dahi yapılamamıştır (CXXV).

Elimizdeki *Subhî Tarihi* müellifin hayatta iken düzenlendiği tahmin olunan iki muteber nüsha ve muahhar bir nüsha ile iki farklı basma nüsha karşılaştırması ile gerçekleştirilmiştir. Farklar sayfa altlarında gösterilmiştir. Sâmî ve Şâkir Tarihlerini derleyip toparlayan Subhî olmuştur. Esasında Vak'anüvis Sâmî 1730-1734 yılları hadiselerini kaleme almış, ancak dağınık bir vaziyette bırakmıştır. Subhî bunları düzenlerken yayınlayanın tespitlerine göre tasarrufta bulunup, bazı bahisleri hazfetmiştir, yani çıkarmıştır (bk. LII-LIII). Yayınlayan bu çıkarılan bahisleri yerlerine ve farkları dipnotlara yerleştirme yararlı olmuştur. Subhî aynı uygulamayı Şâkir'in eserinde de yapmış, ancak yayınlayan bu bahisleri de ilgili bölümlere ve farkları dipnotlara yerleştirmiştir. Yayınlayan, Subhî'nin diğer eserlerini de tenkit süzgecinden geçirerek, bunların *Subhî Tarihi*'nin bir parçası hüviyetinde olduğunu ve derleme şeklinde meydana getirildiğini ortaya koymuştur (LXVIII-LXXVI).

Diğer taraftan girişte "eserin telif sebebi" başlığı altında, Subhî'den naklen vak'anüvislerin nelere dikkat etmesi gerektiği, gelecek nesillerin olaylardan ders ve ibret alacak şekilde anlatılmasının lüzumu ortaya konmuştur. Bundan sonra "eserin muhtevâsı", "müellifin tarihçilik anlayışı", "eserin dili ve üslubu", "eserin kaleme alınmış safhaları ve telif süreci", "eserin yazılı ve sözlü kaynakları", "eserin bir tarih kaynağı olarak sıhhat ve değeri" ve "eserin tesirleri" adlı başlıklarla araştırmacıya yardımcı olunmuştur. Yine girişte yer alan "Bir kitabın hikâyesi" adlı bahiste, faaliyeti inkıtâ'a uğramış bulunan Dârü't-

tiba'a'nın ihyası için çalışmalar ve *Sâmi-Şâkir* ve *Subhî Tarihi* ile *İzzi Tarihi*'nin baskıları hakkındaki uzun araştırma dikkati çekmektedir (CXX v.d.)

Eser sadece kapsadığı devri değil öncesinin de genel bir manzarasını aksettirmektedir. İmparatorluk siyaseti içinde devlet adamlarının önemli icraatı, eyaletlere ait bilgiler ortaya konulmuştur. Eserde devlet teşkilâtı, işleyişi varsa aksayan yönleri örnekleri ile anlatılmaktadır. Bu cümleden olarak, maliye teşkilâtı, ilmiye teşkilâtı ve askerî düzen her üç vak'antüvisin ilgi alanı olarak görülmektedir. Eser Anadolu ve Rumeli'deki yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik durumu hakkında yararlı bilgiler ihtiva etmektedir. Patrona isyanını takibeden günlerde gerçekleşen tayin ve aziller o günlerin endişeli havasını gözler önüne sermektedir. Kezâ taşradaki şekavet haberleri de eserde yer almaktadır.

Subhî Tarihi Avrupa ülkeleri ile kurulan ilişkilerle de dikkati çekmektedir. Meselâ İran, Avusturya, Rusya, Fransa, İsveç, İngiltere, Prusya, Hollanda, Lehistan ve İtalya devletlerinin İstanbul'daki elçilerinin Osmanlı makamları ile olan ilişkileri eserde anlatılmaktadır. Elçilerin gelişinde ve huzura kabul edilmesinde yapılan törenler, görüşmeler, anlaşmalar, ziyafetler ve hediye takdimi veya savaş safahatı eserde ayrıntılarıyla yer almaktadır. Özellikle Subhî katip ve vak'antüvis olarak Osmanlı Avusturya-Rus Savaşı'nın pek çok cephesine katıldığından, bu bölümdeki olaylar müellifin gözlemleri ve destansı anlatımı sayesinde ayrıca dikkat çekmektedir. Nitekim bu devirde Avrupa devletleri ile artan münasebetler dolayısıyla imparatorluk merkezi olarak İstanbul'un da büyük bir önem kazandığı anlaşılıyor.

Diğer taraftan İstanbul'u ilgilendiren sosyal olaylar, yangınlar, hırsızlıklar, diğer asâyiş olayları, depremler, gökyüzü olayları, Anadolu'da kıtlık ve kuraklıklar hakkında bilgiler eserde anlatılmaktadır. Donanma ihracı, Surre ihracı, para ayarı gibi olaylar da eserde bulunmaktadır. *Subhî Tarihi*'nde askerî konular geniş yer alır. Meselâ asker sayısı, silah durumu, timar, mâlikâne, mukata'a, zeâmet ve cizye kayıtlarına dair bilgiler ile Tersâne ve Tophâne hakkındaki bilgiler de mevcut konular arasındadır. Vefat eden üst düzey devlet erkânı ile umerânın ve ulemânın biyografileri eserin önemini artırmaktadır.

Eser XVIII. yüzyılın ağır ve edebî Osmanlıcası ile kaleme alınmıştır. Eserin dil ve üslûbunun güzelliği ve sağlamlığı hakkında müelliflerin ittifak halinde oldukları anlaşılıyor. Lâle devrinde büyük şairler ve münşilerin yetmişmiş bürokrasi ve diplomasiyi de etkilemiştir. Bu etki hiç şüphesiz vak'antüvis seçimini de yönlendirmiştir. Bu yüzden eserde deyiş, söz ve kıssalarla ayet, hadis ve dua cümleleri bulunmaktadır. Bundan başka kelâm-ı kibar ve darb-ı meseller yeri geldikçe zikredilmiştir.

Subhî Tarihi'nin yeniden yayınlanması büyük bir kazançtır. Eserin bir bilgi hazinesi olduğu bu yayın ile ortaya çıkmıştır ki sadece analitik dizinine bakmak bile bu konuda yeterli fikir verecektir. Osmanlı tarihi araştırmacıları için artık kolayca ulaşılabilecekleri bir Sâmi, Şâkir, *Subhî Tarihi* mevcuttur. Metni eski harfleri ile karşılaştırmak isteyenler için basmalardan derlenen tam bir nüsha ve yazmalardan alınan örnekler CD olarak bu çalışma ile ayrıca sunulmuştur. Eser hacmi ve konu bolluğu ile farklı bilim dallarına da kaynak olabilecek niteliktedir.

MÜCTEBA İLGÜREL

Dimitris J. Kastritsis, *The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*. (Bayezid'in Oğulları, Osmanlı İç Savaşında İmparatorluğun İnşası ve Temsiliyeti 1402-13), Leiden-Boston (Brill) 2007, XXIII+250 ISBN 97890 04 158368.

Dimitris J. Kastritsis tarafından hazırlanan *The Sons of Bayezid, Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*. (Bayezid'in Oğulları, Osmanlı İç Savaşında İmparatorluğun İnşası ve Temsiliyeti 1402-13) adlı bu çalışma 1683 yılından beri yayım faaliyetini sürdüren dünyaca ünlü yayınevi Brill tarafından 2007 yılı içinde *The Ottoman Empire and its Heritage* (Osmanlı İmparatorluğu ve Mirası) serisinin 38. kitabı olarak basılmıştır. Çalışmanın editörlüğünü yine Osmanlı tarihi çalışmalarının tanınmış iki uzmanı Suraiya Faroqhi ve Halil İncalcık yapmıştır. Çalışmanın sahibi Dimitris J. Kastritsis eserine anne ve babasının hatırasına ithafta bulunarak başlıyor. Kitap, İçindekiler, Önsöz, Kısaltmalar Listesi, Transliterasyon ve Kullanımı ile İlgili Haritalar kısımlarının oluşturduğu ve Roma çakamları ile XXIII'e kadar numaralandırılan sayfalarla başlıyor. Önsözde Dimitris J. Kastritsis bu çalışmanın kendisinin doktora tezinden üretilen ilk kitabı olduğunu belirttikten sonra tezinin orijinalinde "Fetret Devri" olarak nitelendirdiği dönemi, çalışmasını kitap haline getirirken "İç Savaş" olarak adlandırdığını belirtiyor. Bunu nedenini dönemin orijinal kaynaklarında "Fetret" kelimesinin kullanılmadığını, bu tabirin 19. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Avusturyalı Josef von Hammer-Purgstall tarafından kullanıldığını ve daha sonra bu kelimenin benimsendiğini ancak bu sözcüğün dönemin gerçek ruhunu yansıtmaması bakımından kendisini yeterince ikna edememesi olarak gösteriyor. Ayrıca 1402-1413 yıllarını anlatan Osmanlıca eserlerin büyük bir kısmının daha sonra yazılmış olduğunu ve I. Mehmed'in iktidarının meşru gösterilebilmesi için propaganda içerikli kayıtlara da rastlandığına vurgu yapıyor. Önsözün son kısmında yazar Harvard'daki uzun çalışması sırasında yardım aldığı bazı hocaları ve danışmanlarına teşekkür ediyor. Bunlar arasında dönemin tarih yazımı meselesi konusundaki katkılarından dolayı Cemal Kafadar, Bizans, Balkanlar ve Venedik ilişkileri için Elizabeth Zachariadou, eserin son şeklini görmeye ömrü yetmeyen ancak eski Anadolu Türkçesi ve paleografya konusunda yardımlarını gördüğü Şinasi Tekin, Osmanlı Fetret döneminin temel kaynakları hakkında yardımlarını görmesi, çalışmanın kitap olarak Brill'de basılması ve baş editörlüğünü yapmasından dolayı Halil İncalcık ile birlikte Suraiya Faroqhi, kendisine Farsça öğreten Wheeler M. Thackston ve diğer başka kişiler bulunmaktadır. Haritalar kısmında yer alan birinci harita "1402-1413 Osmanlı iç savaşı boyunca Anadolu ve Balkanlar", ikincisi "Anadolu'da iç savaş" ve sonucu haritada "Rumeli'de iç savaş" başlıklarını taşıyor.

Giriş kısmının "Ankara Savaşı ve Onun Sonuçları (s. 1-4)" ile "Osmanlı İç Savaşı'nda Uluslararası İlişkiler (s. 5-8)" ve "İç Savaş ve Osmanlı Toplumunu (s. 9-11)" başlıklı kısımlarında göçebelere dayanan ordusunu Moğol modeline göre örgütleyen Timur ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasını sahiplenen Bayezid arasında gerçekleşen 1402 tarihli Ankara Savaşı'ndan sonraki durum anlatılmıştır. Bu yapılırken de temel olarak Halil İncalcık'ın *The Encyclopedia of Islam*'in ikinci baskısında yer alan "Bâyazid I", "Mehmed I" maddelerinden kapsamlı olarak yararlanılmıştır. 1402-1413 yıllarının temel siyasi faaliyetlerinin sonuçları zaman zaman 1423 yılına kadar getirilmiştir. Bu dönemde iktidar mücadelesine giren Bayezid'in oğullarının Venedik, Bizans ve Balkanlardaki siyasi oluşumlarla münasebetlerine, Anadolu Beyliklerinin uzantıları, akıncı beyleri, gaziler ve dini motiflerle süslenen Şeyh Bedreddin olaylarına da ana hatlarıyla değinilmiştir. Ayrıca başta akıncı beyleri olmak üzere timar sistemi içinde yer alan unsurların meşruiyet temelinde varlıklarını sürdürebilmelerinin güçlü bir merkezli Osmanlı idaresinden geçtiğini bu olaylardan sonra kavrayabildiklerine de dikkat çekilmiştir. Giriş kısmının "Paul Wittek'in Tezi ve Onun Eleştirisi (s. 12-22)" başlığında ise Wittek'in 1937 yılında Sorbonne'da verdiği bir seri konferansta (ki bunlar 1938 yılında "The Rise of the Ottoman Empire" adı ile kitaplaştırıldı) ve Türkçeye de çevrilen "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople" adlı makalesinde ileri sürdüğü Osmanlı

Devleti'nin kuruluşu konusunda gazilerin oynadığı önemli role dair tezine dikkat çekiliyor. Yazar, daha sonra da bu teze karşı 1986 yılında Colin Imber'in yazdığı "Paul Wittek's 'De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople'" adlı makalede Wittek'in bu görüşleri Nazi Almanyası'nın nasyonalist anlayışı ile kaleme aldığı ve güvenilirliğinin tartışma götürür olduğuna dair görüşlerine eleştiri getirmektedir. Bu eleştirisinin temelini dönemin kaynaklarının yeterince kullanılmadığı üzerine inşa ediyor. Özellikle Osmanlı kaynağı olan Ahval'den örnekler verilerek Imber'in görüşlerine katılmadığına vurgu yapılıyor. Ayrıca İnalçık'ın çeşitli çalışmaları ile birlikte Cemal Kafadar'ın "Between Two Worlds" ve Heath Lowry'nin "The Nature of the Early Ottoman State" adlı tedkik eserlerini de kullanarak kendi görüşlerine dayanak oluşturuyor.

Giriş kısmı, "Kaynaklar (s. 22-44)" bölümü "Belgeler, Numizmatik, ve Epigrafik Kaynaklar (s. 24-27)", "Kısa Kronikler ve Seyahat Notları (s. 27-28)", "Uzun Kronikler ve Edebi Kaynaklar: Ahval (s. 28-33)", "Diğer Osmanlı Kronikleri ve Edebi Kaynaklar (s. 33)" ve "Osmanlı Olmayan Kronikler ve Edebi Kaynaklar (s. 37)" gibi alt başlıklarından oluşuyor. Dönemin kaynaklarının genelde Türkçe, Farsça, Yunanca, Latince, İspanyolca, Eski Sırpça ve Venedik diyalektinde yazıldığına vurgu yapılıyor. Türkçe kronikler arasında Neşri, Aşıkpaşazade ve Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân'dan bahsediliyor. Fetret dönemi Venedik kaynakları olarak F.Thiriet, Giuseppe Valantini, Nicolae Iorga, Jovan Radonic, Jozsef Gelcich ve Lajos Thalloczy'ni gibi araştırmacıların eserleri veriliyor. Çeşitli arşivlerde muhafaza edilen ferman, nişan, hüccet, sicil, tahrir ve vakıf defterleri ile birlikte münşeat başvuru kaynakları olarak sıralanıyor. Fetret dönemi numizmatığı için Cüneyt Ölçer'in eseri anılırken epigrafi için Robert Mantran, Ekrem Hakkı Ayverdi, Franz Taeschner ve Paul Wittek'e başvuruluyor. Bu dönemin seyyahı olarak Clavijo verilirken Bizans kısa kronikleri için Peter Schreiner, Sırp kısa kronikleri için Ljubomir Stojanovic ile birlikte Elpidio Mioni'nin çalışmasına atıfta bulunuluyor. Kaynaklar kısmında en fazla sayfa "Uzun Kronikler ve Edebi Kaynaklar: Ahval (s. 28-33)" başlığına ayrılmıştır. Burada Ahval diye ısrarla vurgulan ve ilk okunduğunda yeni bir kaynakmış izlenimi veren çalışmanın Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel tarafından yayımlanan "Rûhî Târîhi"nin Fetret Dönemini anlatan "Fî-Beyâni Ahvâlî's-Sultân Muhammed Hân bin Bâyezîd Hân" başlıklı beşinci bölümünden başka bir şey olmadığı atıfta bulunulan bu eseri okuduğunuz zaman anlaşılacaktır. Kaldı ki bu eser 1949 yılında ilk baskısı yapılan Mehmed Neşri'nin "Kitâb-ı Cihan-nümâ" adlı eserinin birinci ve ikinci ciltlerinin 367 ila 517. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Dimitris J. Kastritsis, özellikle H. İnalçık'ın çalışmalarından istifade ederek Ahval'in kendinden önceki Düstûrnâme, Battalnâme, Dânişmendnâme ve Saltuknâme gibi menâkıb-nâme türünde yazılmış bir eser olduğunu söylüyor. Ayrıca bu eserin orijinal hali ile korunmadığını ancak Oxford Anonim Kronik diye bilinen eser ile Neşri Tarihi içinde günümüze ulaştığını belirtiyor. Bu olay bize Yahşi Fakih menâkıb-nâmesinin Aşıkpaşazade ve Anonim Osmanlı Kronikleri vasıtasıyla günümüze ulaşmasını hatırlatıyor. Dimitris J. Kastritsis, Oxford'da Bodleian Kütüphanesi'nde "Oxford Anonymous" ya da "Pseudo-Ruhi" adıyla MS Marsh 313 numaraya kayıtlı yazmanın yanlış bir başlıkla "Rûhî Tarihi" adıyla ve tam olmayan bir transliterasyon kurallarıyla basıldığına işaret ediyor. Neşri Tarihi'nin ise F. R. Unat-M. A. Köymen ve Franz Taeschner tarafından Codex Menzel ve Manisa nüshalarına dayalı yapılan iki yayınına dikkat çekiyor. Dolayısıyla Ahval'i yukarıda belirtilen çalışmalarda aramak gerekiyor. Ancak Ahval diye adlandırılan çalışmanın gerçek adının ne olduğu konusuna hiç değinilmiyor. Yazar kendisinden öncekilerin söylediği gibi "Ahval" in 1402-1413 yılları için mevcut olan kaynakların en kapsamlı ve en önemlisi olduğuna vurgu yapıyor. Diğer Osmanlı Kronikleri ve Edebi Kaynaklar (s. 33-37)" alt başlığında Yahşi Fakih, Aşıkpaşazade, Anonim Osmanlı Kronikleri, Ahmedi'nin İskendernâmesi ve Ayhan Gültaş tarafından yayımlanan Abdülvasi Çelebi'nin Halilnâme adlı eserleri sıralanıyor. "Osmanlı Olmayan Kronikler ve Edebi Kaynaklar (s. 37-40)" alt başlığında ise Bizans kaynaklarından Dukas, Selanik Piskoposu Symeon, Chalkokondyles, Tocco kroniği verilirken Sırp kaynaklarından Konstantin Kostenecki ve Timur kaynaklarından Şerafeddin Yazdi'nin Zafernamesi sıralanarak kaynaklar kısmı tamamlanmaktadır.

Birinci Bölüm ile Beşinci Bölüm (s. 41–194) 1402–1413 yılları arasındaki siyasi olayları anlatmaktadır. Bunlarını başlıklarını şöyle gösterebiliriz:

Birinci Bölüm'de “Ankara Savaşı'ndan Sonra Siyasi Durum (28 Temmuz 1402-İlkbahar 1403)” (s. 41-44), “Osmanlı Şehzadelerine Karşı Timur'un Siyaseti” (s. 44-50), “1403 Anlaşması ve Rumeli'de Emir Süleyman” (s. 50-59), “Balkanlarda Uluslararası Durum” (s. 59-62), “Mehmed Çelebi'nin Eyalet-i Rum'daki Mücadelesi” (s. 63-77) gibi alt başlıklar yer alıyor. Bu bölümde Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da ve Balkanlarda oluşan genel siyasi ortam anlatılmaya çalışılmıştır. Timur'un Anadolu topraklarında Beylikleri ihya etme politikasının yanı sıra kendi otoritesini taniyan Osmanlı Şehzadeleri'ne de yaşama hakkı verdiği vurgu yapılmaktadır. Timur işgali görmeyen Osmanlı'nın Rumeli topraklarında Emir Süleyman'ın Osmanlı Devleti'ni yaşatabilmek için Bizans ve diğer Hıristiyan devletlere karşı tavizler vererek imzaladığı 1403 tarihli antlaşmaya dikkat çekilmektedir. Timur'un Anadolu'daki parçalama siyasetine rağmen Mehmed Çelebi'nin daha sonra Osmanlı Devleti'nde Eyalet-i Rum diye adlandırılacak olan Amasya, Tokat merkezli bölgede Osmanlı Devleti'ni tekrar oluşturma ve diğer Anadolu Beylikleri üzerinde otorite kurma çalışmaları da anlatılmaktadır.

İkinci Bölümde “Mehmed Çelebi ile İsa Arasında Anadolu (İlkbahar 1403-Eylül 1403)” (s. 79-81), “Ulubad'da Yıgımkak: Mehmed Çelebi'nin Germiyan ile İttifakı” (s. 81-89), “Ulubad Savaşı (9 Mart-18 Mayıs 1403)” (s. 89-92), “Süleyman ve İsa Müttefikler miydi?” (s. 92-96), “Bursa'da Mehmed Çelebi'nin Tahta Çıkması ve I. Bayezid'in Toprağa Verilmesi” (s. 97-100), “Mehmed Çelebi ve İsa'nın Daha Sonraki Savaşları” (s. 100-110) gibi alt başlıklar mevcuttur. Bu bölümde 1403 ilkbaharı ile sonbaharı arasında Germiyan Beyliği ile ittifak kuran I. Mehmed'in, Bursa'yı merkez edinenek Anadolu üzerinde hak iddia eden kardeşi İsa ile olan mücadelesi, İsa'nın yenilgisi, Mehmed Çelebi'nin babasının naaşını Anadolu'dan getirterek Bursa'da defnetmesi ve burada tahta çıkarak iktidarına meşruiyet kazandırma çalışmaları anlatılmaktadır.

Üçüncü Bölüm, “Mehmed Çelebi ile Emir Süleyman Arasında Anadolu (1403 Martından önce–14 Haziran 1410)” (s. 111–112), “Emir Süleyman'ın Bursa ve Ankara'yı Fethi” (s. 112-118), “Süleyman'ın Anadolu'daki Faaliyetleri ve Anlaşmazlık” (s. 118-123), “Rumeli'de Durum (1403–1410)” (s. 123-129), “Kastamonu ve Karaman'da Musa Çelebi” (s. 129-134) alt başlıklarından ibarettir. Bu bölümde, 1403-1410 yılları arasındaki olaylar konu edilmektedir. Çelebi Mehmed'in kardeşi İsa'yı yenerek Bursa'da tahta çıkması üzerine askeri kuvvet bakımından, I. Bayezid'den kalan ordunun büyük bir bölümünü elinde bulunduran Süleyman Çelebi'nin kardeşinin iddialarını kabul etmeyerek Rumeli'nden Anadolu'ya gelmesi ve onun Bursa ile Ankara'dan çıkarak Anadolu'da da hâkimiyet kurması anlatılmaktadır. Süleyman'ın bu başarısı üzerine Mehmed Çelebi'nin kardeşi Musa Çelebi'ye ileride kendisine bağlı kalacağına dair yemin ettirdikten sonra Karaman ve Kastamonu Beyleri'nin desteğini alarak Karadeniz üzerinden Eflak Beyi Mirca'ya göndermesi ve Süleyman'ın bunun üzerine Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalması da açıklanmaktadır.

Dördüncü Bölüm, “Musa Çelebi ve Emir Süleyman Arasında Rumeli (1409?-17 Şubat 1411)” (s. 135-137), “Musa'nın Rumeli'deki İlk Destekleyicileri: Mirca, Bizans ve Akıncılar” (s. 137-142), “Musa'nın Rumeli'deki İlk Faaliyetleri: Yambol Savaşı ve Mesembria Kuşatması” (s. 142-144), “Süleyman'ın Rumeli'ye Dönüşü ve Uluslararası Vaziyet” (s. 144-149), “Kosmidion (15 Haziran 1410) ve Edirne (14 Temmuz 1410) Savaşları” (s. 149-153), “Süleyman'ın Ölümü (17 Şubat 1411)” (s. 153-158) alt başlıklarından oluşuyor. Bu bölümde 1409 ile 1411 yılları arasında gerçekleşen olaylara vurgu yapılmaktadır. Bölge olarak Balkanlar'daki Osmanlı toprakları çalışmaya konu olmaktadır. Bizans'ın zayıf şehzadeyi güçlü şehzadeye karşı destekleme politikası ve çıkarlarını bu politikada gören diğer Hıristiyan Balkan devletlerinin faaliyetleri Osmanlı kayıtlarından olduğu kadar Bizans ve Sırp kaynaklarından yararlanılarak karşılaştırmalı bir şekilde anlatılmaya çalışılmaktadır.

Beşinci Bölüm'de “Musa Çelebi'nin Saltanatı ve İç Savaşın Sonu (17 Şubat 1411-5 Temmuz 1403)” (s. 159-160), “Musa'nın İdaresi ve Uç Beyleri” (s. 161-166), “Akinların Tekrar Başlaması ve Musa'nın Bi-

zans ve Sırbistan'a Karşı Saldırıları" (s. 166-171), "Musa ve Venedik: Silivri Antlaşması (3 Eylül 1411)" (s. 172-178), "İnceğiz Savaşı (Kış Sonu-İlkbahar Başı 1412?)" (s. 179-180), "Stefan Lazarevic, George Brankovic ve Savcı'nın Oğlu" (s. 180-182), "Mehmed'in Musa'ya Karşı İkinci Seferi ve Çamurlu Savaşı'ndan Önceki Faaliyetleri" (s. 182-184), "Musa'nın 1411-1412 Sırbistan Seferleri ve Süleyman'ın Oğlu Orhan'ın Meydan Okuması" (s. 184-187), "Çamurlu Savaşı ve Osmanlı Dünyası'nın Tekrar Birliğini Sağlaması (5 Temmuz 1413)" (s. 188-194) gibi alt başlıklar yer almaktadır. Süleyman Çelebi'nin 17 Şubat 1411'de öldürülmesinden Musa'nın 5 Temmuz 1413'te ortadan kaldırılmasına kadar geçen süreçte yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Bizans'ın desteklediği Musa'nın Süleyman Çelebi'den daha sert bir şekilde Bizans'a karşı politika uygulaması üzerine Bizans'ın Mehmed Çelebi ile olan dostluğunu arttırması, Mehmed Çelebi'nin Musa'nın Balkanlardaki vurucu unsuru olan uç beylerini kendi yanına çekme politikasına vurgu yapılmaktadır. İç savaş ortamında Osmanlı hanedan üyelerinin nasıl dış güçler tarafından kullanılabilceğine dair örnekler bu dönemde yaşanmıştır. I. Murad'ın oğlu Savcı'nın çocuğu ile Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan'ın iktidar mücadelesi içine sokulması en güzel örnekler arasında yer almaktadır. Her ne kadar ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerde Venedik, Bizans ve Sırp kaynaklarından istifade edilmiş olmakla birlikte Dimitris J. Kastritsis'in giriş bölümü dipnot 48'de de söylediği gibi (s. 22), bu bölümlerin alt başlıkları dahil olmak üzere neredeyse tamamını Ahval'den almıştır. Bu bölümler Ahval metni ile karşılaştırıldığında olayların orijinal Osmanlıca metinden daha büyük bir zevkle okunduğu şüphesizdir.

Çalışmanın son bölümü "Osmanlı İç Savaşı'nda Meşruiyet ve Anlatım" başlığını taşıyor. Bu bölümde meşruiyetlerini Cengiz Han'ın politikalarına dayandıran Timur'a Ankara Savaşı'nda yenilen Osmanlıların 1413 yılına kadar geçen yaklaşık 10 yılın dönemin tarih ve edebiyat kayıtlarına nasıl yansıdığı incelenmektedir. Bu yıllar arasındaki kayıtlara Osmanlıların Bizans, Balkanlardaki diğer Hıristiyan Devletler, Anadolu Beylikleri, Anadolu'daki değişik boylar, Osmanlı ileri gelenleri, yerel taşra ileri gelenleri, uç beyleri ve onlara bağlı olarak akıncı ve timar erbabı ile olan ilişkileri yansımıştır. Bu yansımayı ve nedenlerini anlayabilmek için bu dönemde elimizde kalan kaynakların nasıl tutulduğunu ve kime ithaf ya da sunulduğunu bilmemiz olayları anlamamız açısından önem taşımaktadır. Fetret Dönemi'nin temel kaynağı olan Ahval verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Fetret Dönemi'nde tutulmuş çağdaş bir kaynaktır ve Mehmed Çelebi'nin hayatta olduğu dönemde onun sarayında hazırlanmıştır. Aynı şekilde Abdülvasi Çelebi'nin Halilnâmesi de I. Mehmed Çelebi'nin veziri Bayezid Paşa'nın himayesinde yazılmıştır. Dönemin diğer kaynağı Ahmedi'nin İskendernâmesi ise Emir Süleyman'a ithaf edilmiştir.

Bu kaynakları Dimitris J. Kastritsis, modern bir tarihçi gözüyle mukayese ediyor ve bazı olayların anlatımındaki farklılıklara dikkat çekiyor. Özellikle Ahval, I. Mehmed'in ağabeyi Süleyman ile giriştiği mücadeleyi Süleyman'ın gayri müslimlerle yaptığı 1403 tarihli antlaşmaya ve onun içkiye ve sefahata olan düşkünlüğüne vurgu yaparak meşrulaştırıyor. Aynı şekilde kardeşi Musa'yı Mehmed'in kendisine tabi olmak kaydıyla Rumeli'ye göndermesini gerekçe göstererek Musa'nın kardeşi Süleyman'ı yok ettikten sonra I. Mehmed'e karşı saltanat iddiasında bulunmasını, verdiği sözü tutmamasını bahane ederek Mehmed'in Musa'yı yok etmesini meşrulaştırmaya çalışıyor. Aynı şekilde I. Mehmed'in Anadolu'daki saltanatının ilk yıllarında kardeşi İsa ile olan mücadelesini İsa'nın ortadan kaybolması şeklinde anlatarak yumuşatmaya çalışıyor. Buna karşılık verdiği bilgiler açısından Ahval'den kısa bir süre sonra yazıldığı tahmin edilen Abdülvasi Çelebi'nin Halilnâmesi'nde geçen olaylar daha tarafgir bir tutum ile I. Mehmed'in gözünden anlatılıyor. Ahval'in kardeş katlini tasvip etmeyen ve yaşanan olayları bir zorunluluk algılaması şeklindeki yaklaşımının tersine Halilnâme'de I. Mehmed'in kardeşlerini katletmesi normal bir olaymış gibi anlatılıyor. Bu anlatım Fetret Devri olaylarının anlatıldığı elli yıl sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde ve daha sonraki dönemlerde yazılan Osmanlı kroniklerinde son derece meşru ve sıradan olaylar gibi anlatılabiliyor. Dolayısıyla biz modern tarihçiler dönemin ruhunu daha sonra yazılan bu eserlerde bulamıyoruz. Dönemin ruhunu en çok yansıtan ve güntümüze ulaşan eserin Ahval olduğuna vurgu yapılıyor. Daha sonraki yazılan Osmanlı Kronikleri'nin aksine Ahval'in anlatımından I. Mehmed'in Osmanlı iktidarını sürdürülebilmek için kardeşlerini katletmek zorunda kalmasından büyük rahatsızlık duyduğu ve bunun Ahval'e yansıdığını görebiliyoruz.

Dimitris J. Kastritsis, eserinin son paragrafında bu olayı Joseph Fletcher'in çalışmalarından yararlanarak açıklamaya çalışıyor. Fletcher tahta hangi hanedan üyesinin çıkacağı konusundaki gelenek ile ilgili olarak Osmanlılar ile Orta Asya kabileleri arasında bir mukayese yapıyor. Ulaştığı sonuç tahta hanedan ailesinin en yetenekli üyesinin çıkması geleneğinin Orta Asya toplumlari ile Osmanlı toplumunda aynı olduğudur. Diğer bir benzerlik ise babasının yerine tahta çıkan şehzadenin tek başına iktidar olma isteğini sergilemesidir. Ancak Fletcher burada önemli bir uygulama farklılığına dikkat çekiyor. Orta Asya'da tek başına iktidar olmak isteyen hanedan üyesi kişi diğer kardeşlerine yaşama ve belli bir bölgenin yönetim hakkını bırakabiliyordu. Bu anlayış Fetret Dönemi yıllarında Töre-i İlhâni olarak adlandırılıyordu. Bu anlayışla Osmanlılar muhtemelen Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı aldıkları yenilgiden sonra tanıştılar ve kısa bir süre içinde Anadolu'da vassalları ile olduğu kadar kardeşleriyle de iktidarı paylaştılar. Ancak iktidara çıkmak konusunda Töre-i Osmâni diye adlandırılan daha köklü bir gelenek Osmanlılar için mevcuttu. Bu geleneğe iktidar ve ülke kesinlikle başka bir hanedan üyesi ile paylaşılmıyordu. Muhtemelen Ahval'in bize anlattıkları I. Mehmed'in daha insani ve adil gözüken Töre-i İlhâni'yi değil, Töre-i Osmâni'yi pratik hayatta uygulamak zorunda kaldığıdır.

Türk okuyucusu tarafından bilinen, fakat kaynak yetersizliği bakımından tatmin edici sonuçlara ulaşılamayan Fetret dönemi hakkında hazırlanan bu çalışmada konu, tarih metodolojisinin ulaştığı en son seviyede tekrar işlenmiş ve bir kitap halinde okuyucuya sunulmuştur.

LEVENT KAYAPINAR

Nenad Moačanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden-Boston: Brill 2006, XII+264, ISBN: 90 04 14758 6.

Nenad Moačanin'in "*Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690* (Orta Tuna'da Şehir ve Taşra, 1526-1690)" adlı kitabı, önsöz, giriş, yedi bölüm, sonuç, postscript (not); kaynaklar, literatür, kısaltmalar; lügatçe ve indekslen oluşmaktadır. Kitabın bölümleri iki kısma taksim edilmiştir. Birinci kısım, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. İkinci kısım ise altıncı ve yedinci bölümleri ihtiva etmektedir. Kitabın Önsöz'üne (s. vii-ix) göre bu çalışma yazarın daha önce Hırvatça olarak 2001 yılında Slavonki Brod'da yayımladığı "Osmanlı Hakimiyet Döneminde Srijem (Srem) ve Slavonya" adlı kitabının İngilizce versiyonudur. Burada çalışmaya konu olan yer Sava, Drava ve Tuna nehirleri arasında kalan tarihi Slavonya bölgesidir. Günümüzde, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Macaristan toprakları arasında paylaşılan Slavonya bölgesi, okuyucular tarafından ses benzerliği olan ülke Slovenya ile karıştırılmamalıdır. Yazar, "Orta Tuna'da Şehir ve Taşra" adlı kitabın aslında orijinal metnin kısmi tercümesi ve kısaltılmış hali olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber bu kitap önemli değişiklikler de içermektedir. Ancak burada sadece yerel sorunlara değinen malzemeye yer verilmemiştir. Metnin bazı kısımları yeniden gözden geçirilmiş ve homojenliği arttırmak adına bazı pasajlar yeniden yazılmıştır. Kitabın İngilizce versiyonuna Slavonya tarihinin yeni bir anlatısı ilave edilmiştir. Diğer taraftan geniş Osmanlı coğrafyası ile Slavonya tecrübesini ilişkilendirmek amacıyla orijinal metne "İkinci Kısım" başlığı ile yeni bir kısım daha ilave edilmiştir. Moačanin'in bu kitabı uzun yıllar boyunca İstanbul, Saraybosna gibi Osmanlı coğrafyasında yer alan çeşitli arşivlerden toplanılan kaynaklara ve verilere dayanmaktadır. Yazarın son olarak 1998/1999 yılında İstanbul'da beş ay boyunca topladığı malzeme aslında çok kapsamlı olmamakla beraber bazı önemli sorunlara çözüm ve az bilinen XVII. yüzyıl Slavonya tarihinin bazı karışık sorunlarına açıklık getirmesini sağlamıştır. Ayrıca Önsöz'de yazar, kendini yazım aşamasında serbest davrandığını, bazı konuları seçmek zorunda olduğunu ve sorun eksikliğini yazdığını belirtmektedir.

Eserin "Giriş" kısmı (s. 3-14) iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlık olan "Hungary in the Fifteenth Century" (XV. Yüzyılda Macaristan) adlı kısım, kitabın 3. ve 8. sayfaları arasında kapsamaktadır. Bu kısımda 1387-1526 yılları arasındaki Macar tarihi, Macar krallarının Osmanlılara karşı izlediği politika ve Osmanlı-Macar mücadelesi anlatılmaktadır. İkinci alt başlık "Late Medieval Slavonia" (Geç Ortaçağ Slavonya) adını taşımakta ve eserin 9. ve 14. sayfaları arasında kapsamaktadır. Bu kısımda ortaçağda Slavonya olarak adlandırılan bölgenin tarihi ele alınmaktadır. Aslında bu bölgenin tarihi oldukça eksiktir. Mevcut kaynaklar, özellikle köyler, tarımsal ilişkiler ve tarımsal üretim konularında bilgiler vermemektedir. Belirtmek gerekir ki bugünkü Slavonya ve Srjem terimleri Ortaçağ'da kullanılan manalarından farklılık göstermektedir. Günümüzde bu terimlerle Hırvatistan'daki Vitrovića-Jasenovac hattındaki Belgrat'tan Tuna'nın kollarından olan Sava'nın Tuna nehrine döküldüğü yere kadar uzanan bölge ifade edilmektedir. Srjem bölgesi, günümüzde Bosna nehrinin Sava nehrine döküldüğü noktadan Vukovar'da Tuna nehrine dökülen Vuka nehrine kadar uzanmaktadır. Ortaçağda bu bölge 6 vilayete bölünmüştür. Bunlardan dördü Virovitica/Veroce, Požega/Poszega (Pojege), Vukovo/Valko ve Srijem (Srem) gibi vilayetlerin topraklarının tamamı Srjem bölgesinde bulunurken Križevci/Körös ve Baranja/Baranya gibi diğer iki vilayetin toprakları kısmen bu bölgede yer almaktadır. Križevci/Körös, bir ban (vali) tarafından yönetilen Slavonya Krallığı'nın bir parçasıydı. Vilayet merkezleri idari, vergilendirme ve askerî merkezler olup ispan/župan tarafından idare ediliyordu.

Slavların ülkesi anlamına gelen "Slavonya" erken Ortaçağ'da Macaristan'ın uç bölgesi komundaydı. Ancak bölge, Slavonya adını XVII. yüzyılın sonunda Osmanlıların bölgeden çekilmesinden sonra almıştır. Osmanlı fethinden önce Slavonya özerk bir Macaristan banatı (vilayeti) olup bugünkü kuzeybatı Hırvatistan'ı kapsamaktaydı. Ancak 1700 yılından itibaren Slavonya kavramı daha doğudaki bir bölgeyi ifade eder olmuş ve asıl bölgenin adı olmaktan çıkmıştır. Günümüzde takriben Srjem bölgesinin dörtte biri Hırvatistan'a ve dörtte üçü de Sırbistan'a aittir. Başlangıçta Srjem Macaristan'ın bir parçası olup, Habsburg politikasının bir sonucu olarak XVIII. yüzyılda Hırvatistan'la birleşmiştir. Slavonya te-

rimi Ortaçağlarda oldukça muğlak bir terimdir. Üst kısımları Hırvatistan etkisinde iken aşağı kısımlar Macaristan'ın denetimindedir.

Sava, Drava ve Tuna nehirleri arasındaki Orta Tuna bölgesi, Osmanlılar tarafından 1521-1552 tarihleri arasında ele geçirilmiştir. Osmanlı döneminde bu bölgede İlok, Požega ve Zagreb olmak üzere üç tane sancak oluşturulmuştur.

Kitabın Birinci Bölümü "The Village" (Köy) olarak adlandırılmakta ve 15 ila 66. sayfalar arasında yer almaktadır. Bu bölüm, "The First Wave of Settlement: Central Slavonia" (İlk İskân Dalgası: Orta Slavonya), "The First Wave of Settlement: Eastern Slavonia and Western Srijem" (İlk İskân Dalgası: Doğu Slavonya ve Batı Srijem), "The First Wave of Settlement: Eastern Srijem (Srem)" (İlk İskân Dalgası: Doğu Srijem (Srem)), "Incomplete Success in Recolonization" (Yeniden Yapılan İskânda Eksik Başarı), "The Size of the Units of Taxation" (Vergiye Tâbi Tutulan Birimlerin Büyüklüğü), "Agricultural Production" (Tarımsal Üretim), "The Agriculture of Suburbs" (Varoşların Tarımı) olmak üzere yedi alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci Bölümde yazar, timar sisteminin bölgede kurulmasını, yapılan iskânları, vergi uygulamalarını, nüfus hareketliliğini, nüfusun sayısını ve statüsünü, vergiye tabi tutulan birimleri (hane) ve bunların büyüklüğünü, tarımsal üretim türlerini ve boyutlarını, şehir varoşlarında yapılan tarımı incelemektedir. Yazara göre Slavonya bölgesinde Mohaç Savaşı'ndan kısa bir süre önce timar sistemi kurulmuş ve burada yaşayan reaya buna bağlı olarak vergiye tabi tutulmuştur. Bunun üzerine bölgenin kuzeyine ve batısına göçler yapıldığı görülmüştür. Smederevo (Semendre) sancağından Srijem (Srem) sancağına çok sayıda Eflak gelip yerleştirilmiştir. Posavina bölgesine, Sava nehrinin sol kıyısında yer alan Brod civarına ve Požega (Pojege) kazasına çok sayıda göçmen getirilip iskân edilmiştir. Bu grupların da Eflaklara benzer bir statüsü olduğu anlaşılmaktadır. Aslında 1540 yılına kadar bölgenin köy halkı Eflaklara özgü vergilere tabidir. Bölgede alınan vergilerle ilgili olarak yazar, Osmanlı öncesi durum ve Osmanlı döneminde diğer komşu vilayetlerdeki uygulamalar arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Yazarın Slavonya-Srijem (Srem) bölgesindeki köyler üzerinde yaptığı inceleme, bölgedeki bütün köylerin timar sisteminde yer aldığı göstermiştir. Sadece Osijek civarında Drava nehrinin sol kıyısındaki bazı köyler Srijem (Srem) sancakbeyi Kasım Paşa'nın vakfına bağlanmışlardır. Yazar, yaptığı hesaplamalar sonucunda 1544 yılında Slavonya-Srijem (Srem) bölgesinin 8000 haneden ibaret olduğunu tespit etmiştir. 1580 yılına gelindiğinde ise buradaki nüfus 18000 haneye ulaşmıştır. Dirliklerin dağılımı ile ilgili yazar, bölgenin batısında daha küçük dirliklere rastlandığı, doğuda ise daha büyük dirliklerin yer aldığı sonucuna varmıştır. Köy ve şehir nüfusu yoğunluk bakımından karşılaştırıldığında ise, şehirlerde nüfusun daha yoğun olduğu tespit edilebilmektedir. Bölgedeki Müslüman yerleşiminin de yoğun olarak şehir ve kasabalarda görüldüğü, Müslüman nüfusa sahip köylerin sayısı az olduğu gözlemlenmektedir. Srijem (Srem) sancağındaki Müslüman nüfusun daha çok Mitrovica civarına yerleştiği, Slavonya'daki Müslüman köylerin ise Osijek, Orahovica ve Cernik de yer aldığı görülmektedir. Bu sancakların Müslüman nüfusu daha çok dışarıdan gelen göçmenlerden ibarettir. Müslüman olan yerlilerin sayısı azdır ve İslamlaşma daha çok bireysel düzeydedir. Yazarın bölgenin iskânı ile ilgili elde ettiği sonuca göre Slavonya-Srijem bölgesi her zaman göç alan bir coğrafya olduğu ve şehirlerin yerleşim açısından köye göre daha tercih edilen yerleşim birimleri oldukları anlaşılmaktadır. Bunun dışında Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bütün şehirlerin varoşları olduğunu ve buralarda tarım yapıldığını tespit etmek mümkündür. Tarımsal üretim bakımından en önemli varoşlar Požega (Pojege)'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Kitabın İkinci Bölümü, 67 ila 120. sayfalar arasında yer almaktadır. Bu bölümde Slavonya-Srijem (Srem) bölgesinde hangi yerleşim birimlerinin şehir, kasaba, medine olarak nitelendirileceği konusu üzerinde durulmaktadır. Yazar, "Anadolu", "Balkan" ve "Bosna" olmak üzere üç tür şehir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ikinci bölümde kitabın "İçindekiler" kısmında gösterilmeyen, ancak bölüm içerisinde italik harflerle yazılan "Trade" (Ticaret), "Town quarters" (Şehir Mahalleleri), "Occupational structure" (Mesleki Yapı), Christian varoşes (Hıristiyan Varoşlar), Fairs (Panayırılar) olmak üzere beş alt başlık bulunmaktadır. Bu alt başlıklarda yazar, Osmanlı kanunnamelerine ve bölgeye ait diğer kaynaklara dayalı olarak bölge şehirlerindeki mahallelerin kuruluşunu ve yapısını, ticari hareketliliğini, bölgede

görülen meslek gruplarını ve faaliyetlerini, Hıristiyanların oturduğu şehir varoşlarının durumunu ve panayırlarını ele almaktadır.

Eserin Üçüncü Bölümü "Soldier and Subject" (Asker ve Reaya) başlığını taşımaktadır ve 121 ila 146. sayfaları kapsamaktadır. Bu bölümde herhangi bir alt başlık bulunmamakta ve konu bir bütün olarak ele alınmaktadır. Burada yazar, yönetim ile reaya arasındaki ilişkilerin en önemli unsuru olarak sipahi-timar sistemini ele almaktadır. Dirliklerin tevcihi, gelirleri, tımarlı sipahilerin soyu, vergi sisteminin gelişinde temel ve muhtemel değişimler gibi konular yazarın dikkatini yoğunlaştırdığı mevzular arasında yer almaktadır. Sancakbeyleri ve diğer yüksek görevlilerin faaliyetleri ve hayat hikâyeleri kronolojik ve prosopografik olarak incelenmeye çalışılmaktadır. Ancak böyle bir çalışma, yeni incelemelere ve diğer araştırmacıların katkılarına da ihtiyaç duyduğunu yazarın kendisi belirtmektedir.

Kitabın 147 ila 157. sayfaları arasında "The Far West" ([Osmanlı] Uzak Batı[sı]) adı altında Dördüncü Bölüm yer almaktadır. Bu bölümde de alt başlıklar bulunmamakta ve konu yine bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde her ne kadar kaynaklarda bölge ile ilgili *serhat* kavramı sık kullanılsa da aslında bir serhat bölgesi konumunda olan Batı Slavonya'daki durum ele alınmaktadır. Yazarın tespitine göre aslında bu Osmanlı sınır bölgesinin, Habsburg askeri bölgesi ile nüfus açısından kıyaslandığında daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sınır bölgesinde genellikle ulufeli garnizonlar yer almaktaydı. Sınırdan en fazla 100 kilometre içeriye kadar uzanan alanda Eflâklar ve çeşitli askeri hizmetlerde bulunan Müslüman nüfus bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda burada kapudanlar da görülmektedir. Aslında Osmanlılar, filoricilere ve çiftlikçilere çok sıcak bakmıyorlar, ancak onların yayılmasına da mani olamıyorlardı. Sınır bölgesi, Cernik'in doğusunda bazı topraklar, Vitrovica kazası ve kısmen Požega (Pojege) ve Orahovica kazaları dışında Začasna sancağının tamamını kapsamaktaydı. Začasna sancağı en kuzey-batı uçta düşmana karşı bir siper ve muhtemel yeni fetihler için bir üs olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu yönde en önemli adımı da 1535 yılına doğru Gradiška kaptanlığının oluşturulması teşkil etmektedir. Sınır bölgesindeki yüksek görevlilerin rolü (sancakbey, kapudan, dizdar, voyvoda), askerlerin (ulufeliler, tımarlı sipahiler) faaliyetleri ve diğer askeri hizmetlerde bulunanlar (akıncılar, azaplar, martoloslar) incelenmektedir.

Eserin Beşinci Bölümü, "Personal Experiences" (Kişisel Deneyimler) başlığı ile 158 ila 180. sayfalar arasında kapsamaktadır. Bu bölüm de, "An extraordinary askeri career" (Olağanüstü Askeri Kariyer), "A turcophile Jesuit" (Bir Türksever Cizvit) ve "Historia phantastica" (Hayali Tarih) olmak üzere üç alt başlık ihtiva etmektedir. Beşinci Bölümün ilk alt başlığında XVI. yüzyılın ortalarında muhtemelen Požega (Pojege) dizdarı olan Hacı Mehmed Ağa'dan bahsedilmektedir. Bu kişi, çok zengin olmuş ve Osmanlı hiyerarşisinde belli mevkilere ulaşmıştır. Yazar, Gelibolulu Mustafa Ali'nin anlatımından ve pek çok Osmanlı arşiv malzemesinden istifade ederek bu kişinin hayat hikâyesinden, bölgede oynadığı rolden ve bu kişi ile ilgili kaynaklardaki bilgilerden söz etmektedir. Aynı bölümün ikinci alt başlığında ise XVII. yüzyılda iki kez Orta Tuna'da seyahat etmiş bir Raguzalı Cezvit olan Bartol Kašić'ten bahsetmektedir. Kašić'in seyahatnamesinde Orta Tuna bölgesi ile ilgili verdiği bilgiler, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerle karşılaştırılmaktadır. Bartol Kašić, Orta Tuna'ya yaptığı seyahatlerinden sonra hem Osmanlı sever hem de İslam sever olmuştur. Aslında onun görevi, Osmanlı Devleti'ne gelecek Güney Slav Katoliklerinin manevi ihtiyaçlarını karşılamak, Protestanlarla Ortodoksları Katolikleştirmek ve Müslümanları Hıristiyanlığa döndürmektir. Bu bölümün üçüncü alt başlığında da Ali Dede Zigetvari ve Müniri Belgrad'i'nin hikâyelerine dayanılarak bölge ile ilgili mitolojik anlatımlara yer verilmektedir.

Kitabın İkinci Kısımın VI. ve VII. Bölümlerden oluştuğunu yukarıda zikretmiştik. VI. Bölüm, 183 ila 193. sayfaları kapsamakta olup "Why cliometrics?" (Neden Kliometrik?) şeklinde bir başlık taşımaktadır ve üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklar, "The household divisor/multiplier" (Hane bölen/çarpan), "Metrology" (Metroloji) ve "Methods of calculating the volume of agricultural production by conversion into economic wheat equivalent" (Ekonomik Buğday Karşılığında Döndürmek Suretiyle Tarımsal Üretim Hacminin Hesaplanmasına Dair Metodlar). Bu üçüncü alt başlık kendi içerisinde

hububat, domuz yetiştiriciliği, sebze yetiştiriciliği, bal üretimi vs., koyun yetiştiriciliği, şarap ve tütü saptanamayan tarımsal ürünler gibi alt başlıklara bölünmektedir. Aslında VI. Bölüm yiyecek üretimi, nüfusun hesaplanması, hane büyüklüğü, ölçü birimleri ve tarımsal üretimin hesaplanması metotlarını ele almaktadır. Yedinci Bölüm, kitabın son bölümü olup 193 ila 232. sayfaları arasında "Taxation and Demography" (Vergi ve Demografi) başlığı altında yer almaktadır. Bu bölüm de kendi içerisinde üç alt başlığa bölünmektedir. Bu alt başlıklar "Just one tax" (Sadece Bir Vergi), "Urban and Rural 'houses'" (Şehir ve Köy Evleri), "The historical demographer's view" (Tarihsel Nüfus Bilimcisinin Görüşü) şeklinde adlandırılmıştır. Bu bölümde nüfus hesaplamaları üzerinde durulmaktadır. Özellikle cizye ve avarız defterlerine istinaden XVII. yüzyılda cizye hanesi ile avarız hanesinin büyüklüğünün nasıl hesaplanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Aslında kitabın ilk kısmı daha çok yerel tarih için ayrıntılı bilgiler içermektedir. Orta ve Yukarı Tuna coğrafyasını kapsayan tarihsel çalışmalar yapan araştırmacılar bu bilgilerden istifade edebilir. Ancak XVI.-XVII. yüzyıl kaynaklarına dayalı olarak elde edilen verilerin ekonomik ve sosyal tarihten nasıl değerlendirilmesi ve hesaplanması gerektiği konusunda metotlar öneren kitabın ikinci kısmından Osmanlı coğrafyasını çalışın bütün tarihçiler faydalanabilir. Kitabın iki kısma ayrılması isabet olmuştur çünkü 1.-5. bölümler hem metot açısından hem de ihtiva ettikleri bilgiler açısından VI. ve VII. bölümlerden daha farklı kompoze edilmiştir.

Sonuç olarak yazarın belirttiğine göre bu eser, Osmanlı döneminde Slavonya ve Srijem olarak bilinen Orta Tuna bölgesini incelemektedir. Vergilendirme ve yiyecek üretimi başta olmak üzere demografik, sosyal ve ekonomik konular vurgulanmaktadır. Osmanlı döneminde bölge karışık geleneklerin ve hayat modellerinin görüldüğü yerdir. Buradaki hayat tarzı bir taraftan Ortaçağ Macar-Slav diğer taraftan erken Slav-Eflak yaşam biçimlerinin keşişme noktasında yer almaktadır. Osmanlı öncesi dönemle kıyaslandığında sadece büyük ölçekli değişiklikler değil, aynı zamanda bazı sürekliliklerin de tespiti mümkündür. 1500 yılına doğru bölge nispeten yoğun nüfusa sahiptir ve nüfusun %25'i ticaretin yapıldığı şehirlerde yaşamaktadır. Aynı yoğunluktaki nüfus oranı XVII. yüzyılda yeniden sağlanmıştır.

Osmanlı hâkimiyetinin önemli neticelerinden birisi yapılan göç ve iskân sayesinde bölgede Slav-Eflak geleneğinin yerleşmesidir. 1526-1540 yılları arasında bu bölge sınır bölgesi konumundaydı ve bundan dolayı ağır vergilere tutulamazdı. Bölgede esas değişimler ve vergilendirmeler XVII. yüzyılda dışarıdan gelen göçler neticesinde görülmüştür. Bu dönemde Hıristiyan köylerinin nüfusu artarken Müslüman şehirlerde nüfus bakımından büyüme tespit edilmiştir. Bölgenin bütün şehirleri arasında en fazla dikkat çeken şehir Pojeğa'dır. Bu şehrin toprağının üçte ikisi çok verimlidir ve Macaristan'da ya da Balkanlarda görülen klâsik Osmanlı şehri görünümünde olduğu söylenebilir. Osijek, İlok ve Mitrovica için de benzer bir durum söz konusudur. Ayrıca bölgede üretim boldur ve doğal afetleri bölgeyi etkilemedikçe bolluk açısından herhangi bir sorun yaşanmamıştır.

XVII. yüzyıl için hem Osmanlı hem de Osmanlı olmayan kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle cizyehane ile avarızhanenin büyüklüğünün yorumlanması açısından bu kaynaklar önem taşımaktadır. Bu yorumlar Osmanlı Balkanları ve Anadolu'nun demografik tarihi açısından da yararlı olabilir. XVII. yüzyılda çeşitli büyüklükteki gruplara ödeme gücüne göre vergi oranları belirlenmiştir.

Nenad Moaçanın'ın Orta Tuna sahasına dair bu eseri, Osmanlı coğrafyasının en batı ucunda bulunan bir bölgeyi incelemesi bakımından önem taşımaktadır. Bilinmeyen bu Orta Tuna coğrafyasına dair ayrıntılı bilgiler vermesi, diğer bölgelerin tarihini çalışın araştırmacılara da çalıştıkları alanlarda kıyaslama imkânı sağlamaktadır. Ancak vurgulamamız gerekir ki yazar, kullandığı kaynakların tanıtımını yapmamış ve bölgeyle ilgili kendisinden önce yapılan çalışmalarla bu eserin ne gibi farklılıklar gösterdiğini de belirtmemiştir. Aslında kaynakların tanıtımı yapılmış olsaydı konunun anlaşılmasını kolaylaştırabilirdi. Bununla birlikte bölgeye dair Slavca veya Macarca yapılan çalışmalara ulaşması mümkün olmayan Türk ve yabancı araştırmacılar açısından böyle bir çalışmanın İngilizce olarak yayımlanması önemlidir.

2009 YILI BİRİNCİ YARISINDA KÜTÜPHANEMİZE GELEN KİTAPLAR VE DERGİLER

A. KİTAPLAR

- XX esr Azerbaycan tarihi II. cild / umumi redakte Y. V. Yusifov, T. T. Veliyev. — Bakı : Çaşoğlu, 2004. 557 s.; 23 cm. (A.VII/6104-2).*
- AÖF'ün 25. yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar kaynakçası, 1982-2007 / derleyenler Uğur Demiray, Özden Candemir, Ayşe İnceelli. — gnş. ve gözđ. gçrl. 5. bsk. —Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi , 2008. xii, 340 s.; 24cm. —(Anadolu Üniversitesi yayınları no; 1883. Açıköğretim Fakültesi yayınları no; 989) ISBN 9789750605765 (A.VII/6087).*
- ABBÁS MİRZA FERMAN FERMAİYAN (SALARİ LEŞKER) :** *Ceng-i İngilis ve Osmâni der Beyne'n-Nehreyn (1913tâ 1918 m.) : Ve Azâkibi-an der İrân = England against the Ottoman Empire : The War in Mesopotamia and its Repercussions in Iran, 1914-1918 A.D. / Be güşüş Behmen Ferman, Mansurii İttihadiye; viraste Mustafa Zamani-Niya. — Çâp-ı I. — Tehran : Kitab-ı Siyâmek; Neşr-i Târih-i İrân, 1386. 383 s. : res.; 22 cm. ISBN 9646141579 (A.VII/6584).*
- ABDULLAH VELİYYUDDİN BURSEVİ :** *Menâkıb-ı Esrefzâde : Esrefoğlu Rûmî'nin menkıbeleri / haz. Abdullah Uçman. — İstanbul : Kitabevi, 2009. xxvii, 107 s.; 21 cm. — (Kitabevi; 385) ISBN 9786054208050 (A.VII/6358).*
- ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA:** *Vekâyi-nâme : Osmanlı tarihi, 1648-1682 : tahlil ve metin tenkidi / yay. haz. Fahri Ç. Derin. — İstanbul : Çamlıca, 2008. lxxvii, 519 s.; 24 cm. — (Çamlıca Basım Yayın Kitapları; 67) ISBN 9789944905640 (A.VII/6364).*
- ABDÜLKADİR, SÜVARİ MÜLAZIMI :** *Bursa tarihi kılavuzu / haz. Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı. — Bursa : Bursa İl Özel İdaresi, 2008. 343 s. : res., minyatür, şema; 21 cm. — (Yeşil Şehir Kitaplığı; 3) ISBN 9786050075014 (A.VII/6484).*
- ABDÜLKÂHİR EL-CÜRCÂNİ :** *Delâilü'l-İcâz / çeviri Osman Güman. — İstanbul : Litera, 2008. 472 s.; 24 cm. — (Litera; 51. İslam Düşüncesi Tarihi Klasikleri; 02) ISBN 9789756329542 (A.VII/6365).*
- ABDÜLVAHAP HAYRİ :** *İktisadi Trabzon : iktisadi nokta-i nazardan Trabzon'un vaziyet-i hâzırası ve istikbali / haz. Melek Öksüz; yay.haz. Veysel Usta. — I. bsk. — Trabzon : Serander, 2008. 90 s. : tıpkıbasım, tablo; 22 cm. ISBN 9789944374149 (A.VII/6343).*
- ABIŞOV, VAGİF :** *Azerbaycanlıların soygırımı (1917-1918-ci iller). — Bakı : Nurlan, 2007. 175 s.; 21 cm. (A.VII/6107).*
- ABOUL-FARADJ, GREGORIUS BAR HEBRAEUS :** *Historia orientalis : authore Gregorio Abul-Pharajio, malatiensi medico : Historiam complectens universalem, a mundo condito, usq; ad tempora authoris, res orientaliū accuratissimē describens / Arabice edita, & latine versa ab Edvardo Pocockio. — Oxoniae : Excudebat H. H. Prostant apud Rob. Scott, 1672. [16], 66, 368, [78] s.; 21 cm. (A.VII/6548).*
- ABRAHAMİAN, ERVAND :** *Modern İrân tarihi / İngilizce özgün metinden çev. Dilek Şendil; ed. Ali Berktaş. — I. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xxviii, 285 s. : tıpkıbasım, hrt., tablo, şema; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1951) ISBN 9789944885676 (A.VII/6439).*
- Achaemenid culture and local traditions in Anatolia, Southern Caucasus and Iran : new discoveries / ed.by Askold Ivantchik, Vakhtang Licheli. — Leiden; Boston : Brill, 2007. 154 s., [15] s. res. : res. (kimi rnk.), hrt., pl.; 25 cm. ISBN 9789004163287 (A.VII/6415).*
- Adana Belediyesi ve başkanları : geçmişten günümüze / yay. koordinatörü Fevzi Acevit; yay.haz. Candan Yaygın, Mehmet Emin Arıcı. — I. bsk. — Adana : Altınkoza, 2009. 144 s. : res. (kimi rnk.); 30 cm. —*

- (Altınkoza yayınları no; 41) ISBN 9789759811495 (B.I/5331).
- Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi : nüfus sayımı, 2008 = address based population registration system population census, 2008.* – Ankara : Türkiye İstatistik Kurumu = Turkish Statistical Institute, 2009. xiv, 49 s.; 15 cm. – (Türkiye İstatistik Kurumu yayın no; 3228 = Turkish Statistical Institute publication number; 3228) ISBN 9789751944542 (A.VII/6153).
- AĞAYEV, MEHMAN : *Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri* / ed. Deniz Saraç. – 1. bsk. – İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 464 s.; 21 cm. – (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 336. Araştırma-İnceleme dizisi; 289) ISBN 9789752552364 (A.VII/6260).
- AHANOV, KAKEN : *Dil biliminin esasları* / aktaran Murat Ceritoğlu. – 1. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 464 s. : tablo; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 943) ISBN 9789751620859 (A.VII/6630).
- AHMEDOV, V. M. : *Siriya na Rubeje stoletiy vlast i politika.* – Moskva : Institut Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk, 2003. 169 s.; 20 cm. ISBN 5893940938 (A.VII/5925).
- AHMET HAMDİ PAŞA : *İslâm dünyası ve İngiliz misyoneri nasil yetiştiriliyor?* / notlar ekleyerek sadeleştiren M. Cemal Sofuoğlu. – ilv. 4. bsk. – İzmir : Tıbyan Yayıncılık, 2007. 191 s. : res.; 20 cm. ISBN 9759477416 (A.VII/5871).
- Ahmet Şükrü Esen'e armağan* / haz. M. Sabri Koz. – İstanbul : Özal Matbaası, 2009. 320 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. – (Armağanlar; 2) ISBN 9789750125812 (A.VII/6519).
- Ahter 1292 : LAkhtar* / mes'ül müdür Muhammed Tâhir Tebrizi; giriş Abdülhüseyn Nevâi. – [tıpkıbasım]. – Tehran : Kitabhane-i Milli Cumhûri İslamî İran, 1378-1383. 9 c.; 34 cm. ISBN 9644460322 (set) (A.VII/6589).
- AKALIN, ŞÜKRÜ HALÛK : *Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk : bin yıl önce bin yıl sonra.* – 1. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 160 s., 2 katl. hrt. : res. (rnk.), tıpkıbasım, hrt., tablo; 23 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 945. Türkçeye Emek Verenler dizisi; 3) ISBN 9789751620873 (A.VII/6626).
- AKAY, SEDAT : *DYP : bir partinin kuruluşu ve kurucular albümü : 12 Eylül darbe yıllarında bir kurucu üyenin anılarından* / yay. hazırlayanlar Doğan Gürpınar, Mine Durak. – Ankara : Prestij Matbaacılık, 2008. 565 s. : tıpkıbasım, res.; 21 cm. (A.VII/6178).
- AKAY, VEYSEL : *Folter und die Türkische Gerichtsbarkeit.* – 1. Aufl. – Frankfurt a. M. : Zambon, 2001. 232 s.; 21 cm. ISBN 3889750761 (A.VII/6458).
- AKBAYRAK, HASAN : *Milletin tarihinden ulusun tarihine : İkinci Meşrutiyet'ten cumhuriyet'e ulus-devlet inşa sürecinde kurumsal tarih çalışmaları.* – İstanbul : Kitabevi, 2009. xvii, 522 s.; 21 cm. – (Kitabevi; 395) ISBN 9786054208135 (A.VII/6578).
- AKCAM, TANER : *Türkische Nationalismus und Völkermord an den Armeniern : auf dem Hintergrund der Kriegsprozesse in Istanbul, 1919-1922* / haz. Taner Akcam. – 1996. 225 y.; 29 cm. (B.I/5295).
- AKÇALI, CEVDET : *Demokrasi yolunda I* / ed. Ali Erkan Çav. – İstanbul : Ayrıkotu, 2009. 495 s.; 24 cm. – (Ayrıkotu yayınları; 5. Araştırma-İnceleme serisi; 3) ISBN 9786055862046 (A.VII/6352-1).
- AKPOLAT, YILDIZ : *Türkiye'de milliyetçiliğin sosyolojisi.* – 1. bsk. – Erzurum : Fenomen, 2008. 133, [40] s. slayt, [1]; 19 cm. – (Fenomen yayınları. Sosyoloji dizisi; 4) ISBN 9786056008283 (A.VII/6162).
- AKSÛT, HAMZA : *Aleviler : Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan : araştırma-inceleme.* – Ankara : Yurt Kitap-Yayın, 2009. 475 s., 4 s. res. (rnk.) : res. (rnk.), hrt.; 20 cm. – (Yurt Kitap-Yayın; 220. Alevilik; 6) ISBN 9789759025618 (A.VII/6268).
- Akşit Gökürk'ü anma toplantısı, 15-17 Mart 2006 : yazında ve çeviride beden.* – İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2007. iv, 239 s. : portre; 24 cm. – (Rektörlük yayın no; 4674) ISBN 9789754047790 (A.VII/6230).
- Akşit Gökürk'ü anma toplantısı : yazında ve çeviride fantastik.* – İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006. [3], v, 248 s. : res., tablo; 24 cm. – (Rektörlük yayın no; 4635) ISBN 9754047634 (A.VII/6229).
- AKURGAL, EKREM : *The Aegean : birthplace of western civilization : history of east Greek art and culture, 1050-333 BC.* – 1st ed. – İzmir : İzmir Yayıncılık, 2000. xii, 126 s. : res., pl.; 24 cm. – (Publications of the

- Metropolitan Municipality of Izmir. City Library series; 7) ISBN 97501800455 (A.VII/6234).
- AL, HÜSEYİN : *Uluslararası sermaye ve Osmanlı malîyesi, 1820-1875* / yay. haz. Lorans Tanatar Baruh. — 1. bsk. — İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007. 168 s. : tablo, grafik; 24 cm. ISBN 9789944551878 (A.VII/6194).
- ALBAYRAK, ASUMAN : *Deneyisel bir arkeoloji çalışması olarak Hitit mutfuğu* / Ülkü M. Solak, Ahmet Uhri. — 1. bsk. — İstanbul : Metro Kültür Yayınları, 2008. 223 s. : rnk. res.; 29 cm. — (Metro Kültür yayınları; 2) ISBN 9789944018814 (B.I/5296).
- ALBAYRAK, HÜSEYİN : *Trabzon milli eğitim tarihi* / ed. Miktat Eyüboğlu. — 1. bsk. — Trabzon : Trabzon Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2008. 6 c. : tıpkıbasım, res., tablo; 24 cm. — (Trabzon Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü yayınları no; 1) ISBN 9789759522476 (tk.) (A.VII/6125).
- ALEKSEVA, İ. A. : *İstoriya vsemirnogo hristianskogo molodyjnogo dvijeniya v Rossii.* — Moskva : AİRO-XXI, 2007. 151 s.: res.; 20 cm. — (Seriya AİRO-pervaya monografiya) ISBN 9785910220502 (A.VII/5974).
- ALGANER, HAYDAR MEHMET : *Çanakkale Kara Savaşları günlüğü* / günümüz Türkçesine çev. Erdoğan Öztürk, Zehra Gülbudak; yeniden düzenleyen Şeyda Büyükcın Sayılır. — 1. bsk. — İstanbul : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2009. 135 s. : res., hrt., tablo; 19 cm. ISBN 9789754095050 (A.VII/6085).
- ALKAN, NECATİ : *Dissent and Heterodoxy in the late Ottoman Empire : Reformers, Babis, and Baha'is.* — 1st ed. — İstanbul : The Isis Press, 2008. 268 s. : res.; 24 cm. ISBN 9789754283709 (A.VII/6033).
- ALKAN, NECMETTİN : *II. Abdülhamid ve Jön Türkler : Mutlakiyetten Meşrutiyete* / ed. İsmail Demirci. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2009. 339 s. : res., tıpkıbasım; 21 cm. — (Selis Kitaplar; 106. Tarih; 20) ISBN 9786055927141 (A.VII/6313).
- ALOUF, MICHEL M. : *Histoire de Baalbek* / par un de ses habitants Michel M. Alouf. — 2e édition, revue et complétée — Beyrouth : Imprimerie Catholique, 1896. vii, 168 s. : [5] s. res., pl.; 19 cm. (A.VII/6555).
- ALP, SEDAT : *Hititler'in mektuplaşmaları.* — gözd. çrcl. 2. bsk. — İstanbul : Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2001. 29 s. : res.; 20 cm. — (Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları; 9) ISBN 9758070126 (A.VII/6602).
- ALPARSLAN, ŞENOL : *Bosna'da Türk kültürünün izleri.* — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık , 2008. 352 s. : res., hrt., tablo; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 337. Araştırma-İnceleme dizisi; 290) ISBN 9789752552371 (A.VII/6245).
- ALPMAN, NAZİM : *Yüzyıllık Beykoz hikayeleri : Beykoz sözlü tarihi.* — İstanbul : Beykoz Belediyesi, 2008. 408 s., 40 s. res.; 20 cm. — (Beykoz Belediyesi Kültür yayınları; 7) (A.VII/6012).
- ALTAŞ, NACİYE : *T. C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tescilli yapılan camiler : Amasya-Sivas Tokat* / yay. koordinatörü Aydın Seçkin. — Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2008. xxviii, 298 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım, pl., tablo; 30 cm. ISBN 9789751943132 (B.I/5456).
- Altın asrın müzeleri = The museums of golden age = Muzej zolotogo veka* / redaktor G. Miradov; tekst A. Akmuradov, Ya. Orayev. — Aşgabat : Türkmenistanın Medeniyet ve Teleradiyoyahlımlar Ministrılıgı, 2007. 107 s. : res. (rnk.); 29 cm. (B.I/5367).
- ALTINAY, AHMET REFİK : *İnkılabı Azım* / hazırlayanlar Hatem Türk, Adem Özbek. — 1. bs. — Erzurum : Salkımsöğüt, 2008. 120 s.; 21 cm. — (Salkımsöğüt yayınları; 93) ISBN 9789756122891 (A.VII/6342).
- ALTINKAYNAK, ERDOĞAN : *Tozlu zaman perdesinde Kırm Karayları.* — 1st published. — Haarlem : SOTA, Turkestan and Azerbaijan Research Centre = Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2006. iii, 241 s. : res.; 24 cm. — (SOTA publications. Turquoise series; 14 = SOTA yayınları. Turkuaz dizi; 14) ISBN 9789080740396 (A.VII/6425).
- ALTINOK, BAKİ YAŞA : *Pehlivanlı Türkmen Aşireti cökleri.* — Ankara : [yayl.y.], 2008. 423 s.; 24 cm. (A.VII/6098).
- ALTINOK, BAKİ YAŞA : *Pehlivanlı Türkmen Aşireti tarihi.* — Ankara : [yayl.y.], 2008. 197 s. : tıpkıbasım; 24 cm. (A.VII/6099).
- ALTINÖZ, İSMAİL : *Dulkadir Eyaletinin kuruluşu ve gelişmesi* / ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2009. 160 s. : hrt.; 21 cm. — (Ukde Kitaplığı; 57. Maraş Tarihi serisi; 24)

- ISBN 9944528870 (A.VII/6052).
- ALTINTAŞ, AHMET : *Belgelerle Milli Mücadele döneminde esirler*. — 1. bsk. — Ankara : Anekdot, 2008. xiii, 431 s. : tıpkıbasım, tablo; 21 cm. — (Anekdot Kitaplar. Yakın Tarih; 1) ISBN 9786055944032 (A.VII/6298).
- ALTUNCUOĞLU, NESLİHAN : *Modern Kayseri'nin mimarlarından vali Ahmet Muammer Bey, 1874-1928*. — Kayseri : Kayseri Valiliği, 2009. xi, 140 s. : res. (kimi rnk.), tıpkıbasım, hrt., tablo; 24 cm. — (Kayseri Valiliği yayınları) ISBN 9786053780427 (A.VII/6497).
- Amazon Erdoğan : bir kıyın sadrazamı* / yay. haz. İsmet Polatcan. — 1. bs. — Samsun : Barış Gazetesi, 2007. 232 s. : tıpkıbasım, res.; 20 cm. — (Barış Gazetesi yayınları; 17) ISBN 9944998798 (A.VII/6216).
- AMBROISE : *L'estoire de la guerre sainte : histoire en vers de la troisième croisade (1190-1192)* / publiée et traduite d'après le manuscrit unique du Vatican et accompagnée d'une introduction, d'un glossaire et d'une table des noms propres, par Gaston Paris. — Paris : Imprimerie nationale, 1897. xc, 578 s., [2] y. tıpkıbasım : tıpkıbasım; 27 cm. — (Collection de documents inédits sur l'histoire de France.) (A.VII/6576).
- Ana hatlarıyla Hollanda tarihi = de canon* / Hollandaca aslından çev. Mustafa Güleç; ed. Jak den Exter; yay. haz. Ahmet Yüksel. — 2. bsk. — Ankara : Kebikeç, 2008. 127 s. : res.(çoğu rnk.), hrt.; 24 cm. ISBN 9789757981398 (A.VII/6172).
- ANABOLU, MÜKERREM (USMAN) : *Antik Çağda et ve balık pazarları*. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. v, 34 s. : res., pl.; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları; 20. Popüler dizi; 15) ISBN 9758070746 (A.VII/6601).
- ANADOLU SELÇUKLU ŞEHİRLERİ VE UYGARLIĞI SEMPOZYUMU (KONYA : 2008) : *Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu, 7-8 Ekim 2008 : bildiriler* / ed. Adem Esen, Haşim Karpuz, Osman Eravşar. — Konya : Selçuklu Belediyesi, 2009. 400 s. : res. (kimi rnk.), şkl., hrt., pl., tablo; 24 cm. — (yayın no; 33) ISBN 9786056038020 (A.VII/6643).
- Anadolu'nun ilk tıp gazetelerinden : Hekim* / yeni harflere aktaran Mustafa Çulfaz. — 1. bsk. — Trabzon : Serander; Trabzon Tabip Odası, 2007. xlv, 632 s. : res., tıpkıbasım; 31 cm. ISBN 9789944374026 (B.I/5401).
- ANASTASSIADOU-[DUMONT], MÉROPI : *Une mémoire pour la ville : la communauté grecque d'Istanbul en 2003* / Paul Dumont. — İstanbul : Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil, 2003. 60 s.; 27 cm. — (Les Dossiers de l'IFEA. Série la Turquie Aujourd'hui; 16) ISBN 2906053813 (B.I/5362).
- ANAT, HACI YAKUP : *Karahanlılar tarihi* / Ahmet Almaz. — İstanbul : Oku, 2003. 223 s. : hrt., tablo, secere; 21 cm. ISBN 9756393017 (A.VII/6279).
- Ancient board games in perspective : papers from the 1990 British Museum colloquium, with additional contributions* / ed. by I. [Irving] L. Finkel. — London : British Museum Press, 2007. vi, 281 s. : res.; 31 cm. ISBN 9780714111537 (B.I/5449).
- ANDİCAN, A. AHAT : *Turkestan struggle abroad : from Jadidism to independence*. — Harlem : SOTA, 2007. 776 s. : res., tıpkıbasım, hrt.; 24 cm. — (SOTA publications) ISBN 9080740365 (hardcover) (A.VII/6423).
- ANDREADI, GEORGIU A. : *To Tsagrak Tis Kerasountas Tou Pontou* / Christou G. Andreadi. — Athina : Fotogiounika EPE, 1999. 214 s. : hrt., res. (rnk.); 23 cm. ISBN 9609094309 (A.VII/6038).
- ANGETTER, DANIELA : *Gott schütze Österreich : Wilhelm Zehner, 1883-1938 : Porträt eines österreichischen Soldaten*. — 2. auflage. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 151 s. : rnk. res.; 24 cm. — (Österreichisches Biographisches Lexikon. Schriftenreihe; 10) ISBN 9783700137436 (A.VII/5890).
- ANTHEMIDI, ACHILLEA : *Tourkia, E Chora Ton Thriskeftikon kai ethnikon meioniton*. — Athina; Thessaloniki : Ekdotikos Oikos Adelfon Kiriakidi A. E., 1999. 269 s. : hrt., tablo; 21 cm. ISBN 9603433136 (A.VII/6035).
- ARALOV, SEMYON İVANOVİÇ : *Bir Sovyet diplomatının Türkiye anıları, 1922-1923* / Rusça aslından çev. Hasan Âli Ediz; ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xix, 259 s. : res.; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın no; 1564) ISBN 9789944884655

(A.VII/6001).

ARAS, SITKI : *Erzurum : bir şehrin ruhu*. — 1. bsk. — İstanbul : Erzurum Kitaplığı, 1999. 185 s.; 19 cm. — (Erzurum Kitaplığı; 10) ISBN 9757032670 (A.VII/6168).

Archaeology of the Upper Syrian Euphrates : the Tishrin Dam area : proceedings of the International Symposium held at Barcelona, January 28th-30th, 1998 / ed. G. del Olmo Lete, J.-L. Montero Fenollós. — Sabadell (Barcelona) : Spain : AUSA, 1999. 672 s. : res., hrt., pl., grafik, tablo; 28 cm. — (Aula orientalis. Supplementa; 15) ISBN 8488810431 (B.I/5291).

ARDA, BERNA : *Fuat Aziz Göksel kitabı*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 2009. 250 s. : tıpkıbasım, res.(çoğu rnk.); 23 cm. — (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi yayınları. yayın no; 454) ISBN 9789754827989 (A.VII/6235).

Arheoloģieskie otkrıtiya 2003 goda / otvetstvennyi redaktor V. V. Sedov. — Moskva : Nauka, 2004. 575 s. : res.; 22 cm. — (Seriya Osnovana v 1965 godu vozobnovlena v 1993 godu) ISBN 5020098604 (A.VII/6170).

ARI, KEMAL : *Türk ticaret-i bahriyesi ve mübadele gemileri : İzmir'den bakışla : Lozan'dan Kabotaja...* — İzmir : İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi, 2008. 291 s. : res., tablo; 30 cm. — (Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi yayınları no; 2) (B.I/5336).

ARIKAN, ZEKİ : *İzmir basın tarihi, 1868-1938*. — İzmir : Ege Üniversitesi, 2006. iv, 300 s., 2 s. tıpkıbasım; 24 cm. — (Ege Üniversitesi yayınları. Edebiyat Fakültesi yayın no; 137) ISBN 9754837074 (A.VII/6391).

Arıstar kaldırgan amanat : "medeni miras" bağdarlamasının ayasında akademik Elkey Hakanulı Margulanın ruhına bagıstaladı / kurast Y. H. Subhanberdina; jauaptı red. K. K. Ebugaliev; red. N. K. Kocaeva, J. M. Hurgojina, E. Törekulov, L. D. Ebenova, S. S. Akaşeva, O. P. Bravaç. — Almatı : Ortalık Gilimi Kitaphana, 2008. 314 s.; 20 cm. ISBN 9786012030006 (A.VII/5993).

The Armenian genocide : cultural and ethical legacies / ed. by Richard Hovannisian. — 2nd printing. — New Brunswick (U.S.A.); London (U.K.) : Transaction, 2008, c2007. xii, 449 s. : res., grafik; 23 cm. ISBN 9781412806190 (A.VII/6144).

The Armenian genocide in perspective / ed. by Richard G. Hovannisian; introduction by Terrence Des Pres; preface by Israel W. Charny. — 10. printing. — New Brunswick (U.S.A.); London (U.K.) : Transaction Publishers, 2007. vi, 215 s.; 23 cm. ISBN 0887386369 (A.VII/6145).

Les Arméniens, 1917-1939 : la quête d'un refuge / sous la direction de Raymond H. Kévorkian, Lévon Nordiguian, Vahé Tachjian. — Paris; Beyrouth : Réunion des Musées Nationaux; Cité Nationale de l'Histoire de l'Immigration; Presses de l'Université Saint-Joseph, 2007. 319 s. : res., hrt.; 28 cm. ISBN 9782711853526 (B.I/5410).

Arméniens et Grecs en diaspora : approches comparatives : actes du colloque Européen et international organisé à l'École Française d'Athènes, 4-7 Octobre 2001 / éd. par Michel Bruneau, Ioannis Hassiotis, Martine Hovanessian, Claire Mouradian. — Athènes : École Française d'Athènes, 2007. xi, 615 s. : hrt.; 24 cm. — (École Française d'Athènes. Champs Helléniques Modernes et Contemporains; 6) ISBN 2869582056 (A.VII/5904).

Arnavulluk : Osmanlı arşiv belgelerinde = Shqipëria ne dokumentet arkivale otomane / proje yöneticisi Yusuf Sarınoğlu; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Mümin Yıldıztaş. — İstanbul : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008. 416 s.: tıpkıbasım, res., hrt.; 28 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 97) ISBN 9789751944047 (B.I/5339).

ARSLAN, AHMET : *İbni Haldun* / yay. haz. Fahri Aral. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xviii, 432 s.; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 242. Tarih; 28) ISBN 9786053990871 (A.VII/6522).

Arşiv belgeleriyle Rum faaliyetleri 1918-1922, cilt I = Romaic activities in the archive documents 1918-1922, volume I / yay. haz. = ed. Ahmet Tetik; İng. çev. = translation Yusuf Serdar Demirtaş; belge çeviri = document transcription Ayşe Seven...[ve başk.]. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. xi, 746 s. : tıpkıbasım, tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/17) ISBN 9789754095166

- (A.VII/6419-1).
- Arşivi kaybolan savaş : Sina-Filistin-Suriye Cephesi* / yay. haz. Murat Çulcu; redaktör Erendiz Kasnak. – 1. bsk. – İstanbul : Kastaş Yayınevi, 2009. 365 s. : res., hrt.; 20 cm. ISBN 9789752821156 (A.VII/6241).
- ASLAN, FİKRET : *Graue Wölfe heulen wieder : türkische Faschisten und ihre Vernetzung in der BRD* / Kemal Bozay. – 2. aktualisierte Aufl. – Münster : Unrast, 2000. 268 s.; 21 cm. – (Türkei; Nationalistische Aktionspartei; 8. 2b; XB-TR. Deutschland; Graue Wölfe; 8. 2a; XA-DE; XB-TR) ISBN 3897710048 (A.VII/6460).
- ASUTAY-EFFENBERGER, NESLİHAN : *Die Porphyrsarkophage der oströmischen Kaiser : Versuch einer Bestandserfassung, Zeitbestimmung und Zuordnung* / Neslihan Asutay-Effenberger, Arne Effenberger. – Wiesbaden : Reichert, 2006. 183, 28 s. res. : 52 res. (kimi rnk.), pl.; 25 cm. – (Spätantike-frühes Christentum-Byzanz. Kunst im ersten Jahrtausend. Reihe B; Studien und Perspektiven; Bd. 15) ISBN 3895003530 (hbk) (A.VII/6123).
- ÂŞIK MEHMED B. ÖMER B. BEYAZID : *Menâzırü'l-Avalim*. – [y.y.] : [yayl.y.], 14 CA 1035 (11 Şubat 1626). 1 CD-ROM. (453 vr.) (CD/0220).
- AŞIRLI, AKİF : *Türkün Hocalı soygrımı*. – Bakı : Nurlan, 2005. 152, [24] s. : res.; 20 cm. (A.VII/6103).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL : *Atatürk'ün not defterleri 10 : Mustafa Kemal'in 5'inci ordu karargâhında görevli iken tuttuğu notlar ile Trablungarp cephesi'ndeki günlük emir defteri* / yay. kurulu İskender Özbay... [ve başk.]. – Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. xii, 377 s. : tıpkıbasım, tablo; 24 cm. – (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/31) ISBN 975409246-X (tk.) (A.VI/9321-10).
- ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL : *Atatürk'ün not defterleri 9 : Mustafa Kemal'in Türk tarihi ile ilgili notları, Mustafa Kemal'in İstanbul Üniversitesiyle ilgili notları, not defterine kaydettiği Fransızcadan Osmanlıcaya çevirisi yapılmış bazı kelimeler ve şahsi eşyalarının yazılı olduğu not defterleri*. – Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. vii, 252 s.; 24 cm. – (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008/82) ISBN 975409246-X (tk.) (A.VI/9321-9).
- ATATÜRK, [MUSTAFA KEMAL] : *Geometri*. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. [8], 47, [4] s. : şkl.; 25 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 905. Atatürk dizisi; 4) ISBN 9789751619594 (A.VII/6566).
- Atatürk ve çağdaşlaşma : belgeler ve görüşler* / hazırlayanlar Mehmet Saray, Hüseyin Tosun. – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, [2005]. vi, 335 s.; 24 cm. ISBN 9751618150 (A.VII/6071).
- Atatürk'ün çevresinde bulunmuş kişiler ve yakınları ile söyleşiler* / [yay. haz.] Zekeriya Türkmən, Z. Gülru Çelen, Dilek Çavuş. – Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. vii, 200 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım; 24 cm. – (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/29) ISBN 9789754095265 (A.VII/6560).
- ATAY, FALİH RIFKI : *Mustafa Kemal'in mütareke defteri* / yay. yönetmeni S. Dursun Çimen; redaksiyon Namık Kemal Civaoglu. – İstanbul : Pozitif, 2008. 135 s.; 21 cm. ISBN 9789756461 (A.VII/6336).
- Atlas tis Ellinikis Diasporas*. – Athina : Aleksandros, 2005. 2c. : res.(çoğu rnk.), hrt., tablo; 29 cm. ISBN 9608092361 (set) (B.I/5307).
- ATTAR, FERİDEDDİN-İ : *İlahiname* / çev. Abdülbaki Gölpınarlı. – İstanbul : Milli Eğitim Basımevi, 1985. xiii, 297 s.; 20 cm. – (Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayınları; 392. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi; 49) (A.VII/6112).
- AUGUSTINOS, GERASIMOS : *Küçük Asya Rumları : ondokuzuncu yüzyılda inanç, cemaat ve etnisite* / çev. Devrim Evcı; yay. haz. Onur Yıldırım. – 1. bsk. – Ankara : Ayraç, 1997. xiii, 369 s. : hrt., tablo; 20 cm. – (Tarih dizisi; 04) ISBN 9758087118 (A.VII/6254).
- AURON, YAIR : *The banality of denial : Israel and the Armenian genocide*. – 2nd paperback printing. – New Brunswick (U.S.A.); London (U.K.) : Transaction Publishers, 2005, c2003. xiv, 338 s. : res.; 23 cm. ISBN 076580834X (A.VII/6143).
- AVCIOĞLU, DOĞAN : *Millî kurtuluş tarihi : 1838'den 1995'e, 2. kitap : Sovyet devrimi karşısında Türk devrimi*. – 4. bs. – İstanbul : Tekin Yayınevi, 1980. s. 427-896; 20 cm. (A.III/8179-2).
- AVNI, GIDEON : *The Necropolis of Bet Guwrin-Eleutheropolis* / Uzi Dahari, Amos Kloner; with a contribution

- by Jodi Magness, Talila Michaeli, Tamar Winter; ed-in-chief Judith Ben-Michael. – Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2008. v, 232 s. : res., hrt., pl., tablo; 27 cm. – (Publications of the Israel Antiquities Authority IAA Reports no; 36) ISBN 9789654062145 (B.I/5358).
- AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ : *Türkiye ulusal programı : Avrupa Birliği müktesebatının üstlenilmesine ilişkin.* – Ankara : Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2008. xiii, 397 s. : tıpkıbasım, tablo; 28 cm. ISBN 9789751944443 (B.I/5334).
- Avrupa Birliği terimleri sözlüğü : İngilizce-Türkçe = Glossary for the European Union : English-Turkish.* – Ankara : Avrupa Birliği Genel Sekreterliği = Republic of Turkey Secretariat General for European Union Affairs, 2009. xii, 440 s.; 25 cm. ISBN 9789751944689 (A.VII/6524).
- AYA, ŞÜKRÜ SERVER : *Soykırım tacirleri ve gerçekler : Türk aleyhtar ve tarafsız yabancı belgelerle diaspora yalanlarının içyüzü.* – İstanbul : Derin, 2009. xvi, 496 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 24 cm. – (Derin yayınları; 128) ISBN 9789944250351 (A.VII/6314).
- AYBARS, ERGÜN : *İstiklal Mahkemeleri.* – 1. bs. – İstanbul : Ayraç, 2009. 464 s. : res., tıpkıbasım, hrt., grafik; 23 cm. – (Cumhuriyet Tarihi; 02) ISBN 9789944732154 (A.VII/6329).
- AYBOGA, ÖZCAN : *Kurdische Zivilgesellschaft in der Türkei : historische und politische Bedingungen und Entwicklungen bei der Entstehung einer kurdischen Zivilgesellschaft in der Türkei.* – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2006. 178 s. : hrt.; 21 cm. – (Europäische Hochschulschriften. Reihe; XXXI, Politikwissenschaft, Bd. 528 = Publications Universitaires Européennes. Série; XXXI, Sciences Politiques; v. 528 = European University Studies. Series; XXXI, Political Science; v. 528 ISSN : 0721-3654) ISBN 3631546602 (A.VII/6147).
- [AYDIN], [ALİ] : *Abdurrahman Bedirhan (1868 – 1936) : ilk Kürt gazetesi Kurdistan'ı yayımlayan /* ed. Deniz Gündüz. – İstanbul : Vate, 2009. 211 s. : tıpkıbasım, res.; 19 cm. – (Kitap; 38. Araştırma-İnceleme; 5) ISBN 9789756278307 (A.VII/6176).
- AYDIN, ELİF ÖZLEM : *Bursa'daki ipek fabrikaları ve ipekçilikle ilgili endüstri mimarisinin korunması.* – Bursa : Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 2007. ix, 82 s. : res. (çoğu rnk.), hrt., pl., tablo; 22 cm. ISBN 9789944893626 (A.VII/6487).
- AYDIN, ORHAN : *Yeşilova Türkmenleri tarihi.* – 1. bs. – Ankara : Nobel, 2008. xviii, 526 s. : res. (çoğu rnk.), hrt., tablo; 24 cm. – (Nobel yayın no; 1265. Fikir ve Kültür Eserleri; 8) ISBN 9786053950615 (A.VII/6618).
- Aylık dış basın değerlendirmesi Kasım 2008.* – Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2008. 37 y. : tablo, grafik; 30 cm. (B.I/5315).
- AYTAÇ, KEMAL : *Avrupa eğitim tarihi /* yay. haz. Sunay Aksoy. – Ankara : Doğu Batı, 2009. 303 s. : res., tıpkıbasım; 21 cm. – (Doğu Batı yayınları; 40. Eğitim; 1) ISBN 9789758717453 (A.VII/6302).
- Ayaz Gökdemir'e armağan /* ed. Orhan Arslan. – İstanbul : Ötügen, 2009. 2 c. : res.; 20 cm. – (yayın nu; 758, 759. Kültür serisi; 386, 387) ISBN 9789754377149 (1.c); ISBN 9789754377156 (2.c) (A.VII/6380).
- AYYILDIZ, NİĞÂR : *II. Abdülhamid dönemi saray merasimleri /* yay. yönetmeni Erol Cihangir. – 1. bsk. – İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2008. 392 s. : res., tıpkıbasım, tablo; 24 cm. – (Kitap yayın sıra numarası; 45) ISBN 9789944397292 (A.VII/6328).
- Azerbaycan tarihi atlası /* elmi redaksiya heyeti Y. M. Mahmudov... [et al.]; mesul redaktor E. M. Gasimov; redaktor İ. V. Konovalova. – Bakı : Kartografiya Fabriki, 2007. 55 s. : res. (kimi rnk.), hrt. (rnk.); 30 cm. (B.I/5308).
- BABENKO, V. N. : *Sudebnaya sistema Rossii : istoriya i sovremennost.* – Moskva : RAN İnstitut Nauçnoy İnformatsii po Obştstvennım Naukam, 2005. 236 s.; 20 cm. ISBN 5248002370 (A.VII/5973).
- BAÇININ, V. A. : *Natsionalnaya ideya dlya Rosii : vıbor mejdu vizantizmom, evangelizmom i sekulyarizmom : istoričeskie oçerki političeskoj teologii i kulturnoj antropologii.* – Sankt-Peterburg : Aleteyya, 2005. 364 s.; 22 cm. – (Seriya Leviafan. Gosudarstvo, obştstvo, Liçnost) ISBN 5893297843 (A.VII/5918).
- BAHAR, HÜSEYİN : *Fertek târihi.* – Ankara : Fertek Belediye Başkanlığı, 2009. 2 c : tablo; 24 cm. – (Fertek Belediyesi yayınları no; 1) ISBN 978975973720 (tk.) (A.VII/6224).
- BAHTURİNA, A. YU. : *Okratın rossiyskoj imperii : gosudarstvennoe upravlenie i natsionalnaya politika v godı pervoy mirovoy voyny, 1914-1917 gg.* – Moskva : ROSSPEN, 2004. 388 s.; 22 cm. ISBN 5824304556

(A.VII/5967).

- BAKI, EDİP ALİ : *Mısrhoğlu Abdurrahim Karahisari : Onbeşinci asır ahlâk ve tasavvuf şairi*. — Afyon : Yenimatbaa, 1953. 146 s., 2 y., 4 y. res.; 24 cm. (A.VII/6054).
- BALAŞOV, E. M. : *Şkola v Rossiyskom obşestve 1917-1927 gg. : stanovlenie, novogo çeloveka*. — Sankt-Peterburg : RAN Sankt-Peterburgskiy İnstitut İstorii, 2003. 236 s.; 25 cm. ISBN 5860073887 (A.VII/5963).
- BALIKESİR SEMPOZYUMU (BALIKESİR : 2005) : *Balıkesir sempozyumu, 17-20 Kasım 2005 / bilim kurulu Metin Ayışığı...[ve başk.]*. — Balıkesir : Balıkesir Belediyesi; Balıkesir Üniversitesi, 2005. 581 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo, grafik; 27 cm. (A.VII/6607).
- Balkanska slika na svetot : zbornik od megunarodnata naučna rabotilnica održana vo Skopje na 5-6 dekemvri 2005 godina / prireduvaç Kata Kulavkova*. — Skopje : Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2006. 524 s.; 24 cm. ISBN 9989101663 (A.VII/5984).
- BAR HEBRAEUS : *Gregorii Apulpharagii sive Bar-Hebraei Chronicon Syriacum : e codicibus Bodleianis / descriptis maximam partem verit notisque illustravit Paulus Iacobus Bruns; editit ex parte verit notasque adiecit Georgius Guilielmus Kirsch*. — Lipsiae : Apud Adamum Fridericum Boehmum, 1789. 2 c.; 23 cm. (A.VII/6556).
- BARDAKÇI, MURAT : *Talat Paşa'nın evrak-ı metrukesi : Sadrazam Talât Paşa'nın özel arşivinde bulunan Ermeni tehirci konusundaki belgeler ve hususi yazışmalar*. — 1. bs. — İstanbul : Everest, 2008. 272 s. : res., hrt.; grafik; 23 cm. — (İnceleme-Araştırma-Tarih; 16) ISBN 9789752895607 (A.VII/6006).
- BARIŞNİKOV, M. N. : *İnostranne predprinimateli v peterburge vo vtoroy polovine XIX-naçale XX veka : sostav, torgovie i promışlennne operatsii, obşestvonnaya deyatelnost : kollektivnaya monografiya / K. K. Bişnyakov-Vişnevetskiy*. — Sankt-Peterburg : Knizny Dom, 2006. 429 s.; 21 cm. ISBN 5947770504 (A.VII/5976).
- BARING, MAURICE : *İstanbul'dan mektuplar : 1909-1912 / Türkçesi Mahmut Muku*. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2008. 93 s.; 20 cm. — (Dergâh yayınları; 403. Batının Gözüyle Türkler; 3) ISBN 9789759951498 (A.VII/6264).
- BARONIGIAN, A. S. : *Am Ziel! Ein Beitrag zur Geschichte der Armenischen Kirche der Erlebnisse unter den Balkanflüchtlingen. Herausgegeben anlässlich des 10 Jährigen Bestehens des Armenischen Hilfskomitees, e. V. (1. Dezember 1918-1 Dezember 1928)*. — [y.y.] : Armenisches Hilfskomitee, [1929]. 160 s. : res.; 22 cm. (A.VII/6197).
- BARTHOLOMEW, J. G. [JOHN GEORGE] : *A literary and historical atlas of Europe*. — reprinted. — London; New York : J. M. Dent & Sons Ltd.; E. P. Dutton & Co. Inc., 1941. xiv, 254 s. : res., hrt., pl.; 17 cm. — (Everyman's Library Reference) (A.VII/6126).
- LE BAS, PH. [PHILIPPE] : *Asie Mineure depuis les temps les plus anciens jusqu'à la bataille d'Ancyre, en 1402 / terminée par M. Chéron*. — Paris : Librairie de Firmin-Didot et Cie , Imprimeurs de l'Institut, 1878. 530 s., 32 s. gravür., 4 katl. hrt. : gravür, hrt.; 22 cm. (A.VII/6464).
- LE BAS, PH. [PHILIPPE] : *Asie Mineure depuis les temps les plus anciens jusqu'à la bataille d'Ancyre, en 1402 / terminée par M. Cheron*. — Paris : Firmin Didot Frères, 1863. 530 s., 32 s. res. : gravür; 22 cm. (A.VII/6238).
- BAŞAR, FAHAMEDDİN : *Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı : etkinlikler ve bibliyografya*. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2008. viii, 611 s. : tıpkıbasım; 24 cm. — (İ. Ü yayın no; 4738. Fakülte yayın no; 3445) ISBN 9789754048018 (A.VII/6226).
- Başkurt şecereleri = Başkört şecerelere / haz. Ahat Salihov; Başkurtça bölümü Minlegali Nadergulov; Türkçesi Ahat Salihov*. — Ankara : Türksoy, 2009. 186 s. : res., tıpkıbasım, soyağacı; 31 cm. — (Türksoy yayın no; 32) ISBN 9789757213291 (B.I/5405).
- Batılılaşma veya çağdaşlaşma : nedir, ne değildir? / derleyen Ahmet Köklügiller; ed. Deniz Saraç*. — 1. bsk. — Ankara : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009. 384 s.; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 341. Araştırma-İnceleme dizisi; 294) ISBN 9789752552418 (A.VII/6257).
- BATUHAN, HÜSEYİN : *Bir zamanlar bir Turan vardı / yay. haz. Mürşit Balabanlılar*. — 1. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2001. 545 s., [9] s. res. : res.; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 527. Anı dizisi; 15) ISBN 9754582793 (A.VII/6437).

- BAUBÉROT, JEAN : *Dünyada laiklik / Türkçesi Ertuğrul Cenk Gülcan; kitap ed. Işıl Erverdi.* – 1. bsk. – İstanbul : Dergâh, 2008. 132 s.; 20 cm. – (Dergâh yayınları; 401. Batı Düşüncesi; 23) ISBN 9789759951481 (A.VII/6259).
- BAUM, WILHELM : *The Christian minorities in Turkey.* – Klagenfurt : Kitab, [200?]. 208 s., [16] s. res. : res. (kimi rnk.), hrt.; 24 cm. ISBN 3902005629 (A.VII/6455).
- BAYAT, AZİZULLAH : *Şinasaî-yi Menabî-i Meâhiz-i Tarih-i İrân.* – çâp-ı 3. – Tehran : Müesses-e-i İntişarât-ı Emîr-i Kebîr, 1387. 2 c. 1 c.'te (399 s.); 24 cm. ISBN 9789640001479 (A.VII/6585).
- BAYAT, KAVE : *Şûriş-i Kurdhay-ı Türkiye ve Ta'şîr-i an ber Revabit-i Hariciyy-i İrân (1307-1311).* – çâp-ı 1. – Tehran : Neşr-i Tarih-i İrân, 1374 [1995]. 252 s. : hrt.; 22 cm. (A.VII/6582).
- BAYRAKDAR, MEHMET : *Kürtler Türklerin nesi oluyor? : doğu ve batı kaynaklarına göre / redaksiyon Emine Yıldırım.* – 2. bsk. – Ankara : Beyaz Kule, 2009. 304 s. : res., hrt., 1 şecere, tablo; 20 cm. – (Beyaz Kule yayın nu; 4) ISBN 9789757131304 (A.VII/6127).
- Belgeler ışığında Çavuşbaşı tarihi / yay. haz. Raşit Gündoğdu...[ve başk.]; proje koordinatörü Murat Gedik.* – İstanbul : Çavuşbaşı Belediyesi, 2008. 240 s. : tıpkıbasım, tablo; 26 cm. (B.I/5409).
- DE BELLAIGUE, CHRISTOPHER : *Rebellenland : eine Reise an die Grenzen der Türkei / aus dem Englischen von Karl-Heinz Siber.* – München : Beck, 2008. 343 s. : res.; 23 cm. ISBN 9783406577536 (A.VII/6461).
- BELLAN, LUCIEN LOUIS : *Chah Abbas I : sa vie, son histoire.* – Paris : Paul Geuthner, 1932. vii, 297 s.; 24 cm. – (Les grandes figures de l'Orient; 3) (A.VII/6573).
- BÉRARD, ALEXANDRE : *Cypris : chronique de l'île de Chypre au moyen age.* – Paris : Eugène Figuière et Cie, [1914]. 278 s.; 19 cm. (A.VII/6547).
- Berichte und materialien, heft 1.* – Wien : Österreichisches Archäologisches Institut, 1991. 41 s., 26 s. res. : res.; 30 cm. ISBN 3900532265 (B.I/5306).
- BERKTAY, HALİL : *Bir kronik Weimar Türkiyesi : Taraf yazıları, Kasım 2007-Haziran 2008 / yay. yönetmeni Çağatay Anadol.* – 1. bs. – İstanbul : Kitap Yayınevi, 2009. 204 s.; 21 cm. – (Kitap Yayınevi; 199. İnsan ve Toplum dizisi; 41) ISBN 9786051050249 (A.VII/6284).
- BERZEG, SEFER E. : *Kafkasya ve Diaspora : yayın hayatından.* – Ankara : Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2008. 179, [1] s. : res.; 21 cm. ISBN 9786058968707 (A.VII/6096).
- Between Paris and Fresno : Armenian studies in honor of Dickran Kouymjian / ed. by Barlow der Mugrdchian.* – Costa Mesa, California : Mazda Publishers, 2008. lxii, 761 s. : res.; 24 cm. – (Armenian Studies series no; 13) ISBN 9781568591681 (alk. paper) (A.VII/6185).
- Bit Puşkinskogo Peterburga : opit entsiklopedičeskogo slovarya / redaksiionnaya kollegiya A. A. Koneçnyy, E. O. Larionova, O. S. Muraveva, D.İ. Raskin, İ. S. Çistova.* – Sankt-Peterburg : İzdatelstvo İvana Limbaha, 2003. 2 c. (302 s.; 413 s.); 21 cm. ISBN 5890590537(1.c.); ISBN 5890590758 (2.c.) (A.VII/5913).
- Bibliografiya arabskih rukopisey / sostavlenie İ. B. Mihaylovoy; pri uçastii A. B. Halidova.* – Moskva : İzdatelstvo Nauka, 1982. 391 s.; 22 cm. (A.VII/5997).
- BİLÂ, HİKMET : *CHP : 1919-2009.* – 4. bsk. – İstanbul : Doğan Kitap, 2008. 472 s. : tablo; 23 cm. ISBN 9786051110035 (A.VII/6292).
- BİLDİRİCİ, YUSUF ZİYA : *Adana'da Ermenilerin yaptığı katliâmlar ve Fransız Ermeni ilişkileri / yay. kurulu Erdem Kıyak...[ve başk.].* – Adana : Adana Valiliğı, 2008. vii, 271 s. : tıpkıbasım, res. (kimi rnk.), hrt.; 24 cm. ISBN 9789755859590 (A.VII/6222).
- BİLGİ, NEJDET : *Ahmet Âlim Efendi : İstiklâl yolunda bestekâr bir müftü.* – 1. bs. – Manisa : Manisa Belediyesi, 2008. xiv, 288 s. : res., nota; 23 cm. – (Manisa Belediyesi Kültür yayınları; 6) ISBN 9789759550653 (A.VII/5894).
- BİLGİN, MUSTAFA : *Britain and Turkey in the Middle East : politics and influence in the early cold war era.* – London; New York : Tauris Academic Studies, 2008. x, 323 s.; 22 cm. – (Library of International Relations; 32) ISBN 9781845113506 (A.VII/6511).
- BİLİR, ALİ : *Beykoz : Çesmbülbüle gizlenmiş âbuhayat.* – 1. bsk. – İstanbul : Beykoz Belediyesi, 2008. 262 s. : res. (çoğu rnk.), pl.; 33 cm. – (Beykoz Belediyesi Kültür yayınları no; 6. Kitabevi yayınları; 340) ISBN 9789759173579 (B.I/5324).

- BİNBAŞIOĞLU, CAVİT** : *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi : yöneticilerin ve eğitimcilerin kendi yazılarıyla*. – Ankara: Anı, 2009. xviii, 654 s.; 23 cm. ISBN 9789944474597 (A.VII/6022).
- 1908 Meşrutiyeti sanat ve edebiyat, 30-31 Ekim 2008, İstanbul : bildiriler / haz. Bahriye Çeri**. – Paris : International Journal of Turcologia Publications, 2008. 156 s. : res.(rnk.), tıpkıbasım; 24 cm. ISBN 9782953125726 (A.VII/6500).
- BİNGÖL, YÜKSEL** : *İshak Paşa Sarayı*. – Ankara : Sistem Ofset Yayıncılık, [2008?]. 267 s. : res. (çoğu rnk.), hrt., pl.; 29 cm. – (Sistem Ofset Yayıncılık Kültür yayınları. Genel Yayın dizisi, Sanat dizisi; 01) ISBN 9754581312 (B.I/5422).
- Biographical encyclopedia of the world*. – 3rd ed. – New York : Institute for Research in Biography, Inc, 1946. iii, 51, 1216 s. : res.(portre); 32 cm. (B.I/5404).
- Bir dönemin belge mektupları (1927-1965) : mektup / haz. Asiye Özdemir Eliçin*. – 1. bs. – İstanbul : Evrensel Basım Yayın, 2008. 279 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. – (Evrensel Basım Yayın; 373) ISBN 9786054156061 (A.VII/6337).
- Bir iz biriz : Dünya Kadınlar Günü etkinlikleri, 5-9 Mart 2007*. – 1. bsk. – Ankara : Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. v, 169 s. : res.; 21 cm. – (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 20) ISBN 9789755071787 (A.VII/6021).
- Bir reformcu, sair ve müzisyen : Sultan III. Selim Han*. – İstanbul : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2008. 263 s. : rnk. res.; 29 cm. ISBN 9789751733856 (B.I/5297).
- Bir zamanlar İstanbul : Şehir mektupları : Basiretçi Ali Efendi / haz. Nuri Sağlam*. – İstanbul : İstanbul Ticaret Odası, 2008. 179, [5] s. : tıpkıbasım, res.; 34 cm. – (Yayın no; 2008-70) ISBN 9789944603782 (B.I/5374).
- Birinci Dünya Savaşı'na katılan alay ve daha üst kademede ki komutanların biyografileri / yay. haz. Hülya Toker, Nurcan Aslan*. – Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. 3 c. : portre; 24 cm. – (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/12,16,19) ISBN 9789754094930 (tk.) (A.VII/6420).
- Biz öz yurdumuza gayidacağg / Burahlıışa mesul Ramiz Mehdiyev, Hidayet Orucov*. – Bakı : "Azerbaycan Ensiklopediyası" NPB, 1997. 519 s. : res.; 23 cm. ISBN 5896001924 (A.VII/6102).
- BLOXHAM, DONALD** : *Genocide, the world wars and the unweaving of Europe*. – London; Portland, OR : Vallentine Mitchell, 2008. x, 268 s.; 25 cm. ISBN 9780853037200 (hbk.) (A.VII/6406).
- Bobirnoma rasmlari = Miniatyuri k Babr-name = Miniatures of Babur-nama / Albomni tuzuvçı va söz boşı muallifi = sostavitel alboma i avtor predisloviya = compiler of the album and author of the preface Hamid Sulaymon; tahriri ostida = pod redaktsiey akademika = editor İ. M. Möminov*. – Taşkent : Özbekistan SSR Fanlar Akademiyası Alisher Navoiy Nomidagi Adabiet Muzeyi, 1972. 155 s. : minyatür (rnk.); 35 cm. (B.I/5344).
- BOLAY, SÜLEYMAN HAYRİ** : *Felsefe dünyasında gezintiler*. – 1. bs. – Ankara : Nobel, 2006. xxix, 428 s.; 23 cm. – (Nobel yayın no; 1058. Fikir ve Kültür Eserleri; 3) ISBN 9789944770446 (A.VII/6501).
- BOLAY, SÜLEYMAN HAYRİ** : *Türk düşüncesinde gezintiler*. – 1. bs. – Ankara : Nobel, 2007. 572 s. : portre, tıpkıbasım; 23 cm. – (Nobel yayın no; 1059. Fikir ve Kültür Eserleri; 4) ISBN 9789944771870 (A.VII/6502).
- BOLHOVİTİNOV, L. M. [LEONİD MİTROFANOVIÇ]** : *11 Aralık 1915 tarihli resmi Ermeni raporu / haz. Mehmet Perinçek*. – 1. bsk. – İstanbul : Doğan Kitap, 2009. 134 s. : res., tıpkıbasım; 23 cm. ISBN 9786051111155 (A.VII/6309).
- BOROSLOVSKİY, M. M. [MİHAİL MİHAİLOVIÇ]** : *Petr Velikiy : materialı dlya biografii tom, I : Detstvo, yunost, azovskie pohodi 30 Maya 1672-9 Marta 1697 / otvetstvenniy redaktor S. O. Şmidt; podgotovka teksta k izdaniyu A. V. Melnikova*. – Moskva : Nauka, 2005. ISBN 5020088161 (l.c.) (A.VII/5957).
- BOYSAN, AYDIN** : *Uzun yaşamının sırrı : anlatı*. – 3. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. vii, 312 s. : res.; 20 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1604. Türk Edebiyatı) ISBN 9789944885096 (A.VII/6000).

- BOZKURT, CEYHUN : *Amerikalı diplomatların Güneydoğu faaliyetleri*. — 1. bsk. — Ankara : Kripto, 2008. 256 s. : tıpkıbasım; 21 cm. — (“Sessiz Savaş” dizisi; 2. Genel yayın nu; 5) ISBN 9786054125043 (A.VII/6131).
- BRACEWELL, CATHERINE WENDY : *16. yüzyılda Adriyatik’te korsanlık ve eşkıyalık : Senjli Uskoklar / çev. Mehmet Moralı*. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. vi, 443 s.; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 238. Tarih; 27) ISBN 9786053990833 (A.VII/6211).
- BRANDES, MARK A. : *Siegelabrollungen aus den archaischen Bauschichten in Uruk-Warka*. — Wiesbaden : Franz Steiner, 1979. 2 c.(253 s., 32 s. res.) : res.; 24 cm. — (Freiburger Altorientalische Studien Band; 3) ISBN 351502591X (A.VII/6570).
- BRATIANU, G. I. [GEORGE IOAN] : *Études byzantines d’histoire économique et sociale*. — Paris : Librairie orientaliste Paul Geuthner, 1938. 294 s. : res.; 23 cm. — (Universitatea Mihailleana din Iași. Studii de istorie generala, publicate sub ingrijirea d-lui profesor universitar G. I. Bratianu; IV) (A.VII/6549).
- BREISACH, ERNST : *Tarihyazımı / çev. Hülya Kocaoluk; kitap ed. Betül Kadioğlu*. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2009. 579 s. : şema; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2846. Tarih; 49) ISBN 9789750815591 (A.VII/6443).
- BRÉMOND, EDOUARD : *Berbères et Arabes : la Berbérie est un pays européen*. — Paris : Payot, 1942. 392 s. : hrt.; 23 cm. — (Bibliothèque Historique) (A.VII/6551).
- BRION, MARCEL : *La vie d’Attila*. — 17e édition — Paris : Librairie Gallimard, 1928. 260 s. : res., portre; 18 cm. — (Vies des hommes illustres no; 21) (A.VII/6463).
- BRUMMETT, PALMIRA [JOHNSON] : *Osmanlı denizgücü : keşifler çağında Osmanlı denizgücü ve Doğu Akdeniz’de diplomasi / çeviri H. Nazlı Pişkin; ed. Adem Koçal*. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2009. 301 s., 8 s. tıpkıbasım (rnk.) : hrt.; 24 cm. — (Timaş yayınları; 1993. Osmanlı Tarihi; 36) ISBN 9789752638921 (A.VII/6319).
- BUDECKE, HANS JOACHIM : *Çanakkale üzerinde bir şahin / çev. ve haz. Bülent Erdemoğlu; ed. Emre Yalçın; redaktör Eşref Bengi Özbilen*. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xxv, 130 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1692) ISBN 9789944886161 (A.VII/6434).
- BUGAY, N. F. [NİKOLAY FEDEROVİÇ] : *Narodı Ukrainı v osoboy papke Stalina*. — Moskva : Nauka, 2006. 266 s. : portre; 22 cm. ISBN 5020339881 (A.VII/5939).
- Bursa bilgisi : nasıl bir şehirde yaşıyoruz? / metin yazarları Uygur Umud...[ve başk.]; ed. Enes Keskin*. — Bursa : Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2008. 120 s. : res. (çoğu rnk.), minyatür, hrt.; 28 cm. (B.I/5433).
- BUSTRON, FLORIO : *Chronique de l’île de Chypre*. — publié par René de Mas Latrie. — Paris : Imprimerie Nationale, 1884. 530 s.; 28 cm. (B.I/5442).
- CAFER EL-ASKERİ : *İsyancı ordusunda bir harbiyeli / tercüme Halit Özkan; haz. Necdet Fethi Safvet*. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2008. xxxi, 272 s. : res., hrt., tıpkıbasım; 22 cm. — (Klasik; 47. Kitap. Arap Gözüyle Osmanlı; 9) ISBN 9789758740703 (A.VII/6263).
- CALMEYER, PETER : *Die Reliefs der Gräber V und VI in Persepolis / mit einem beitrage von Rüdiger Schmitt; photographien von Barbara Grunewald*. — Mainz : Verlag Philipp von Zabern, 2009. x, 137 s. : res., pl.; 30 cm. — (Deutsches Archäologisches Institut Eurasien-Abteilung. Archäologie in Iran und Turan band; 8) ISBN 9783805339285 (B.I/5318).
- The Cambridge history of the Byzantine Empire c. 500-1492 / ed. by Jonathan Shepard*. — New York; Cambridge : Cambridge University Press, 2008. xx, 1207 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 24 cm. ISBN 9780521832311 (hbk.) (A.VII/6541).
- The Cambridge history of Turkey volume 1 : Byzantium to Turkey, 1071-1453 / ed. by Kate Fleet*. — 1st published. — Cambridge : Cambridge University Press, 2009. xvi, 3 s. hrt., 522 s. : res., hrt., pl.; 24 cm. ISBN 9780521620932 (A.VII/1081-1).
- CANBAKAL, HÜLYA : *17. yüzyılda Ayntab : Osmanlı kentinde toplum ve siyaset / çev. Zeynep Yelçe*. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2009. 245 s. : res., hrt., grafik, tablo; 20 cm. — (İletişim yayınları; 1355. Araştırma dizisi; 231) ISBN 9789750506369 (A.VII/6240).
- CARSWEEL, JONATHAN : *Susanne Geske : ich will keine Rache : das Drama von Malatya / Joanna Wright*. — Giessen; Basel : Brunnen Verlag, 2008. 144 s.; 21 cm. ISBN 9783765519857 (A.VII/6469).

- Catalogue of Byzantine seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of art, vol. 6 : Emperors, Patriarchs of Constantinople, Addenda* / ed. by John Nesbitt; with the assistance of Cécile Morrisson . – Washington, D. C. : Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2009. xii, 234 s. : res.; 29 cm. – (Dumbarton Oaks catalogues) ISBN 9780884023388 (B.I/0731-6).
- Catalogue of manuscripts in the Köprülü Library* / prepared by = haz. Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, Cemil Akpınar; presented by = takdim Ekmeleddin İhsanoğlu. – İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture = Munazzamatü'l-Mutemeri'l-İslâmî -Merkezü'l-Ebhas li't-Târih ve'l-Fünun ve's-Sekafeti'l-İslamiyye, H1406-1986. 3 c.; 24 cm. – (Manuscripts Catalogue series; 1) ISBN 9290632224 (A.VII/6077).
- The Caucasian challenge : interests, conflicts, identities* / ed. by Cengiz Çağla. – İstanbul : Foundation for Middle East and Balkan Studies (OBİV); Yıldız Technical University Department of Political Science and International Relations, [2008]. 113 s.; 24 cm. ISBN 9789757341482 (A.VII/6036).
- CELÂLZÂDE SÂLİH ÇELEBİ : *Sâlih Çelebi and his Mesnevi Mecnûn u Leylâ (Kıssa-i Pür-Gussa) : textual analysis, critical edition and facsimile = Sâlih Çelebi ve Mecnûn u Leylâ mesnevisi (Kıssa-i Pür-Gussa) : inceleme, tenkidli metin ve tıpkıbasım* / ed. by = haz. Zehra Toska. – [Harvard] : Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University = Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007. xi, 342 s. : tıpkıbasım; 28 cm. – (Sources of Oriental Languages and Literatures; 83. Turkish Sources; LXXIII = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 83. Türkçe Kaynaklar; LXXIII) (B.I/5428).
- CEM, İSMÂİL : *Türkiye, Avrupa, Avrasya, birinci cilt : strateji, Yunanistan, Kıbrıs* / ed. Levent Cinemre. – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xii, 305 s. : res.; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları genel yayın no; 1641. İsmail Cem Bütün Eserleri; 2) ISBN 9789944885577 (A.VII/6616-1).
- CEYHAN, NESİME : *Balkan Savaşı hikâyeleri*. – 1. bsk. – İstanbul : Selis, 2006. 264 s. : res.; 21 cm. – (Selis Kitaplar; 69. Tarih; 9. Osmanlı Dağlırken Ağlayan Hikâyeleri; 1) ISBN 9758724711 (A.VII/5874).
- CEYHAN, NESİME : *I. Dünya Savaşı hikâyeleri* / ed. Yadigar Türkeli. – 1. bsk. – İstanbul : Selis, 2007. 246 s. : res.; 21 cm. – (Selis Kitaplar; 84. Tarih; 15. Osmanlı Dağlırken Ağlayan Hikâyeleri; 3) ISBN 9789758724857 (A.VII/5870).
- CEYHAN SEMPOZYUMU (1. : 2006 : ADANA) : *Ceyhan'dan Ceyhan'a bildiriler : 29 Mart-1 Nisan 2006*. – 1. bsk. – Adana : Ceyhan Belediyesi, 2008. xxx, 350, ii, xvi s. : res. (rnk.), tıpkıbasım, hrt., tablo; 31 cm. – (Ceyhan Belediyesi Kültür yayınları yayın no; 8) ISBN 9789750101632 (B.I/5438).
- CHAMPDOR, ALBERT : *Tamertan*. – Paris : Payot, 1942. 246 s. : hrt.; 23 cm. – (Bibliothèque Historique) (A.VII/6546).
- CHANDRA, SATISH : *Parties and politics at the Mughal Court, 1707-1740*. – 4th ed. – New Delhi : Oxford University Press, 2003. xxviii, 354 s.; 22 cm. – (Oxford India paperbacks) ISBN 0195667905 (A.VII/6024).
- CHARALAMPIDIS, MICHALIS : *Agonas Se Duo Metopa, E Anagnorisi tis Pontiakis Genoktonias*. – Athina : Gordios, 2000. 198 s. : res.(rnk.), hrt.; 23 cm. ISBN 9607083407 (A.VII/6039).
- CHIRICA, VASILE : *Civilisations prehistoriques et photohistoriques de la zone du prut Moyen / Octavian Liviu Şovan*. – Iaşi : Editura Pim, 2006. 63 s., 2 y. res. : res. (kimi rnk.), hrt.; 29 cm. – (Bibliotheca Archaeologica Iassiensis; 16.) ISBN 9737163656 (B.I/5330).
- CORM, GEORGES : *Le proche-orient éclairé*. – nouvelle éd. augmentée et mise à jour. – Paris : Gallimard, 1991. 559 s.; 18 cm. ISBN 2070326144 (A.VII/5877).
- COUSIN, [LOUIS] : *Histoire de Constantinople : depuis le règne de l'ancien Justin, jusqu'à la fin de l'empire / Traduite sur les originaux grecs par Mr. Cousin*. – Paris : Chez Damien Foucault, 1671-1674. 8 c.; 25 cm. (A.VII/6558).
- Crossing the Aegean : an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey* / ed. by René Hirschon. – reprinted – New York : Berghahn Books, 2006. xix, 298 s. : res., hrt.; 23 cm. – (Studies in forced migration; v. 12) ISBN 1571815627 (paper : alk. paper) (A.VII/6450).
- CROW, JAMES : *The water supply of Byzantine Constantinople* / Jonathan Bardill, Richard Bayliss [Andrew]; with additional contributions by Paolo Bono; with the assistance of Dirk Krausmüller, Robert

- Jordan. — 1st published — London : Society for the Promotion of Roman Studies, 2008. xiv, 272 s., [5] katl. hrt. : res., şkl., hrt., pl., tablo; 30 cm. — (Journal of Roman studies monograph no; 11) ISBN 9780907764366 (B.I/5432).
- ÇAKMAK, ZAFER : *Kıbrıs'ta isyan : Kıbrıs Rumlarının 1931 Enosis İsyanı ve Kıbrıs Türklerine etkisi*. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık , 2009. 256 s. : tıpkıbasım; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 342. Araştırma-İnceleme dizisi; 295) ISBN 9789752552425 (A.VII/6239).
- ÇAL, HALİT : *Trakya Bölgesi kapı tokmakları ve çekecekleri / Özlem Çal*. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2008. 261 s. : res., tablo; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 353. Araştırma-İnceleme dizisi; 54) ISBN 9789751620804 (A.VII/6016).
- ÇALIŞLAR, İZZEDDİN : *Gün gün, saat saat : İstiklal Savaşı'nda batı cephesi : org. İzzeddin Çalışlar'ın anılarıyla / yay. haz. İzzeddin Çalışlar; ed. Özlem Çekmece*. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xxxviii, 474 s. : 43 katl. kroki, 4 katl. levha : res.; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayını; 1638. Anı) ISBN 9789944885546 (A.VII/6173).
- Çanakale Cephesi : büyük vatan müdafası : hâtrâ ve fotoğraflarla / haz. Selman Soydemir; ed. Ömer Faruk Yılmaz*. — İstanbul : Çamlıca, 2008. 299 s. : res., hrt.; 23 cm. ISBN 9789944905459 (A.VII/6353).
- Çanakale seramikleri kolokyumu bildirileri, 2 Nisan 2007, Antalya / editörler Kayhan Dörtlük, Remziye Boyraz; İngilizce ed. T. M. P. Duggan*. — Antalya : Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008. 108 s. : res., hrt., pl.; 24 cm. — (Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü. Kongre, Sempozyum, Seminer dizisi; 2) ISBN 9786054018031 (A.VII/6051).
- ÇANKIRI BELEDİYESİ KENT KONSEYİ : *Gençler tarihe sahip çıkıyor / ed. Yüksel Arslan*. — Çankırı : Çankırı Belediyesi Kent Konseyi, [200?]. 96 s. : res., tablo; 20 cm. — (Çankırı Belediyesi Kent Konseyi Gençlik Meclisi yayınları no; 2) (A.VII/5898).
- ÇANTAY, HASAN BASRİ : *Âkîf-nâme / yay. haz. Hasan Karayığit; yay. yönetmeni Mekki Yassıkaya*. — 1. bsk. — İstanbul : Erguvan, 2008. 510 s., 26 s. res. ve tıpkıbasım : res., tıpkıbasım; 24 cm. — (Yayın no; 41. Hatırat; 1) ISBN 9789756335543 (A.VII/6348).
- ÇANTAY, HASAN BASRİ : *Kara günler ve ibret levhaları / haz. Yusuf Akgül*. — Balıkesir : Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006. 80 s. : res.; 20 cm. ISBN 9755855785 (A.VII/6606).
- Çehiya i slovakija v XX veke : očerki istorii v dvoch knigah = Czech lands and Slovakia in the 20th century : essays of history in two books / otvetstvennih redaktor V. V. Marina*. — Moskva : Nauka, 2005. 2 c. (451 s.) : res.; 22 cm. — (XX vek v dokumentah i issledovaniyah) ISBN 5020103497 (1. c.) (A.VII/5982-1).
- ÇELİK, SELAHATTİN : *"Den Berg Ararat versetzen" : die politischen, militärischen, ökonomischen und gesellschaftlichen Dimensionen des aktuellen kurdischen Aufstands*. — 1. Aufl. — Frankfurt am Main : Zambon, 2002. 480 s.; 21 cm. ISBN 3889751008 (A.VII/6462)
- ÇELİK, SERPİL : *Süleymaniye Külliyesi : malzeme, teknik ve süreç*. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2009. 328 s. : res. (rnk.), minyatür, hrt., pl., tablo, grafik; 27 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 359. Araştırma-İnceleme dizisi; 58) ISBN 9789751621078 (A.VII/6640).
- Çelovek na Balkanah : gosudarstvo i ego instituti : grimasi političeskoj modernizatsii / otvetstvennyj redaktor R. P. Gritina; retsenzenti E. L. Valeva, R. N. İgnatev*. — Sankt-Peterburg : Aleteyya, 2006. 357 s.; 21 cm. ISBN 5893298756 (A.VII/5960).
- ÇETİNTAŞ, M. BURAK : *1453'ten 1928'e kadar İstanbul'da gömülmüş Türk denizcilerinin mezar taşları*. — 1. bsk. — İstanbul : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2009. vii, 431 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım; 34 cm. — (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür yayınları) ISBN 9789754095173 (B.I/5420).
- Çeviri etiği toplantısı : çeviri ve çevirmenliğin etik sorunları, 7-8 Aralık 2006 : bildiri kitabı / yay. haz. Betül Parlak*. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2008. ii, 177 s. : res., tablo; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayını no; 4739) ISBN 9789754048025 (A.VII/6228).
- Çine Kuvaayı Milliye Müzesi açılışı ve "Kurtuluş Savaşı ve Çine" panelleri / ed. Günver Güneş, Arif A. Uyguc*. — 1. bsk. — Aydın : Çine Belediyesi, 2009. 174 s., [6] s. res. (kimi rnk.) : res. (kimi rnk.), pl., tablo, grafik; 22 cm. ISBN 9789750078927 (A.VII/6489).
- ÇÖL, EMİN : *Çanakale-Sina Savaşları : bir erin anıları / yay. haz. Celal Kazdağlı*. — 2. bsk. — İstanbul : Nöbetçi Yayınevi, 2009. 176 s. : res., hrt.; 20 cm. — (Nöbetçi; 3. Siyaset-Tarih-Tartışma; 1) ISBN 9789753555751 (A.VII/6321).

- DABAĞYAN, LEVON PANOS : *Başbuğ Türkeş ve milliyetçilik : siyasi hayatım ve düşüncelerim.* — İstanbul : Yedirenk, 2009. 462 s.; 21 cm. — (Yedirenk; 8. İnceleme Araştırma dizisi) ISBN 9789753557542 (A.VII/6516).
- DABAĞYAN, LEVON PANOS : *Pearl-Harbor'dan Hiroşima'ya.* — 2. bs. — İstanbul : Kum Saati, 2004. 333 s. : res.; 21 cm. ISBN 9758414089 (A.VII/6517).
- DABAĞYAN, LEVON PANOS : *100 makale 100 yorum.* — İstanbul : Karadağ, 2006. 478 s.; 21 cm. — (Karadağ yayınları; 3. Kültür dizisi; 2) ISBN 9759181657 (A.VII/6515).
- DADRİAN, VAHAKN N. : *The history of the Armenian genocide : ethnic conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus.* — 6. rev. ed. reprinted. — New York; Oxford : Berghahn Books, 2007. xxviii, 460 s.; 22 cm. ISBN 1571816666 (A.VII/6142).
- Dairetü'l-ma'arifi bozorg-i islami.* — Tahran : Merkez-i Dairetü'l-Ma'arifi Bozorg-i İslami, 1995-2008. ... c.; 29 cm. ISBN 9789647025621 (15.c.) (B.I/2070-15)
- DAYANÇ, MUHARREM : *"Yeni Kitap" Dergisinde on yazar-on mülakat /* kitap ed. İnci Engintün. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2009. 158 s.; 20 cm. — (Dergâh yayınları; 408. Türk Edebiyatı-İnceleme; 50) ISBN 9789759951566 (A.VII/6355).
- DAYANTIS, JEAN : *Doukas, un historien Byzantin du 15e siècle : entre Grecs et Turcs.* — première impression. — İstanbul : Les Éditions Isis, 2008. 132 s.; 23 cm. — (Les Cahiers du Bosphore; 51) ISBN 9789754283716 (A.VII/6027).
- DEHNAVİ, NEZAMALİ : *İsnâd ez Revâbit-i İrân ve Türkiye (1922-1937).* — Tahran : Merkez-i İsnâd ve Tarih-i Diplomasi Vezaret-i Umur-ı Harice, 1386. 350 s.; 24 cm. ISBN 9789643613914 (A.VII/6542).
- DELAVILLE LE ROULX, JOSEPH : *Les Hospitaliers à Rhodes Jusqu'à la mort de Philibert de Naillac, 1310-1421.* — Paris : Ernest Leroux, 1913. vi, 452 s.; 27 cm. (B.I/5440).
- DELİORMAN, ALTAN : *Türk kültüründe bozkurt.* — 1. bsk. — İstanbul : Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2009. 124 s. : res. (kimi rnk.); 24 cm. ISBN 9789757728559 (A.VII/6513).
- DEMİR, RAMAZAN : *Ermeni isyanı ve Harput Ermenileri : Ararat-Gakgış diyalogu /* yay. koordinatörü H. İbrahim Somyürek. — Ankara : Palme, 2009. xix, 786 s., 1 s. res. : res.; 20 cm. — (Palme yayınları; 503) ISBN 9786055829223 (A.VII/6288).
- DEMİR, REMZİ : *Aydın Sayılı /* Melek Dosay Gökdoğan. — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2008. 128 s. : res.; 20 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 354. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi; 80) ISBN 9751620811 (A.VII/6015).
- DEMİRRAĞ, BANU : *Manolya ağacının kökleri : dün Bursa /* fotoğraflar Alper Bilsel. — İstanbul : Gökçen Ltd. Şti., 2000. 324 s. : tıpkıbasım, soyacağı, res.(kimi rnk.); 28 cm. ISBN 9758070401 (B.I/5377).
- DEMİRRAĞ, MEHMET : *Atatürk : çağların önderi.* — 1. bsk. — Samsun : Barış Gazetesi, 2006. 111 s. : tıpkıbasım, res.; 20 cm. — (Barış Gazetesi yayınları; 13) ISBN 9944998796 (A.VII/6215).
- DEMİRCİ, SÜLEYMAN : *The functioning of Ottoman avâriz taxation : an aspect of the relationship between centre and periphery : a case study of the province of Karaman, 1621-1700.* — 1st ed. — İstanbul : The Isis Press, 2009. 239 s. : tıpkıbasım, tablo; 24 cm. ISBN 9789754283808 (A.VII/6474).
- DENİZ, Ş. LEVENT : *Billur bir avizedir İstanbul Lisesinde zaman... : belgeleryle 125 yıl (1884-2009) = Ein Kristallener Leuchter ist die zeit am Istanbul Lisesi... : 125 Jahre mit Dokumenten (1884-2009) /* Işıl Büyükkal, Semuhi Sinanoğlu; ed. Ş. Levent Deniz; redaksiyon Georg Michael Schopp, Mütjedat Kantarcı. — İstanbul : İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı = Erziehungsstiftung der Absolventen des Istanbul Erkek Lisesi, 2009. 275 s. : res. (çoğu rnk.); 32 cm. — (İstanbul Erkek Liseliler Eğitim Vakfı yayınları; 9 = Publikation der Erziehungsstiftung der Absolventen des Istanbul Erkek Lisesi; 9) ISBN 9789759491369 (B.I/5287).
- Deniz tarihimize iz bırakanlar, türbe ve mezarları, 2 /* haz. Rasim Ünlü. — 1. bsk. — İstanbul : Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2008. 381 s. : rnk. res., hrt.; 35 cm. ISBN 9789754095067 (B.I/4683-2).
- Dersaadet'len Harameyn'e Surre-i Hümayun /* haz. Yusuf Çağlar, Salih Gülen. — İstanbul : Yitik Hazine, 2009. 295 s. : res., tıpkıbasım, tablo; 23 cm. — (Yitik Hazine yayın numarası; 29) ISBN 9789944766111 (A.VII/6324).
- DIĞIROĞLU, FİLİZ : *Trabzon Reji İdaresi, 1883-1914 : Memalik-i Osmaniye Duhanları Müsterekü'l-Menfaa Reji şirketi /* yay. haz. Lorans Tanatar Baruh. — 1. bsk. — İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007. 180 s. : res., tıpkıbasım, hrt., pl., tablo; 24 cm. ISBN 9789944551885 (A.VII/6193).

- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 25 Kasım 2008-28 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 104 s.; 29 cm. (B.I/5311).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 14 Ekim-24 Kasım 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 68 s.; 29 cm. (B.I/5387).
- Dış basında 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları, 30 Temmuz-13 Ekim 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 95 s.; 29 cm. (B.I/5386).
- Dış basında Irak bülteni, 19-25 Mart 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 58 s.; 29 cm. (B.I/5391).
- Dış basında Irak bülteni, 29 Ocak-18 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 23 y.; 29 cm. (B.I/5349).
- Dış basında Irak bülteni, 31 Aralık 2008-28 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 20 y.; 29 cm. (B.I/5390).
- Dış basında Irak bülteni, 25-30 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 24 y.; 29 cm. (B.I/5314).
- Dış basında Irak bülteni, 03-24 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 28 y.; 29 cm. (B.I/5389).
- Dış basında Irak bülteni, 27 Kasım-03 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 20 y.; 29 cm. (B.I/5388).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 19-25 Mart 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 16 y.; 29 cm. (B.I/5398).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 19 Şubat-04 Mart 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 29 y.; 29 cm. (B.I/5397).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 15-18 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 18 y.; 29 cm. (B.I/5357).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 05-11 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 15 y.; 29 cm. (B.I/5348).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 29 Ocak-04 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 17 y.; 29 cm. (B.I/5347).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 15-28 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 35 y.; 29 cm. (B.I/5396).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 31 Aralık 2008-14 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 16 y.; 29 cm. (B.I/5395).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 25-30 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 16 y.; 29 cm. (B.I/5312).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 18-24 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 18 y.; 29 cm. (B.I/5394).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 04-17 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 13 y.; 29 cm. (B.I/5393).
- Dış basında Kıbrıs bülteni, 27 Kasım-03 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 26 y.; 29 cm. (B.I/5392).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 19-25 Mart 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 13 y.; 29 cm. (B.I/5385).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 19-25 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 25 y.; 30 cm. (B.I/5354).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 12-18 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 36 y.; 30 cm. (B.I/5353).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 05-11 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 33 y.; 30 cm. (B.I/5352).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 29 Ocak-04 Şubat 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 48 s.; 30 cm. (B.I/5351).

- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 22-28 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 27 y.; 29 cm. (B.I/5384).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 15-21 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 49 s.; 30 cm. (B.I/5350).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 08-14 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 33 y.; 29 cm. (B.I/5383).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 31 Aralık 2008-07 Ocak 2009.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 24 y.; 29 cm. (B.I/5382).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 25-30 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 26 y.; 30 cm. (B.I/5313).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 17-24 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 37 y.; 29 cm. (B.I/5381).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 04-17 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 49 y.; 29 cm. (B.I/5380).
- Dış basında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri, 27 Kasım-03 Aralık 2008.* — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2008. 42 s.; 29 cm. (B.I/5379).
- DIEHL, CHARLES : *Manuel d'art Byzantin, tome premier.* — 2e éd. revue et augmentée. — Paris : Librairie Auguste Picard, 1925. xv, 480 s. : res., pl.; 23 cm. (A.VI/4644-1).
- DIETER, KNIBBE : *Via Sacra Ephesiaca I / Gerhard Langmann.* — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut, 1993. 60 s., 29 res. : 29 tafel; 30 cm.+ 9 katl. tafel — (Berichte und Materialien. Österreichisches Archäologisches Institut; Heft 3) ISBN 3900532265 (B.I/5317).
- DİNÇOL, BELKIS : *Eski Önasya toplumlarında suç kavramı ve ceza.* — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. viii, 53 s. : res.; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları; 22. Popüler dizi; 17) ISBN 9758070711 (A.VII/6599).
- Les documents épistolaires du palais de Mari, tome II / présentés et traduits par Jean-Marie Durand.* — Paris : Les Éditions du Cerf, 2009. 688 s.; 20 cm. — (Littératures Anciennes du Proche-Orient, ISSN 0459-5831; 17) ISBN 9782204059619 (A.VII/5338-2).
- DOGANALP-VOTZI, HEIDEMARIE : *Herrschaft und Staat : politische Terminologie des Osmanischen Reiches der Tanzimatzeit / Claudia Römer.* — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 275 s.; 23 cm. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission; 49) ISBN 9783700161011 (pbk.) (A.VII/6427).
- DOKTOR FRAYLIÇ : *Türkmen aşiretleri / Mühendis Ravling; çevrimyazı Çiğdem Önal; Osmanlıca'ya çev. Habil Adem; ed. Kudret Emiroğlu.* — Ankara : Aşina Kitaplar, 2008. 447 s.; 21 cm. ISBN 9789944963329 (A.VII/6323).
- DOSTOYEVSKİ, FYODOR : *Dostoevskiy : material i issledovaniya 17. / otvetstvennie redaktori N. F. Budanova, İ. D. Yakuboviç; redkollegiya N. F. Budanova... [et al.].* — Sank-Peterburg : Nauka, 2005. 411 s.; 22 cm. — (Seriya Osnovana v 1974 g) ISBN 5020271535 (A.VII/5915).
- DÖNMEZ, ALİ : *Matematğin öyküsü ve serüveni : dünya matematik tarihi ansiklopedisi / ed. Hatice Bahtiyar.* — 1. bs. — İstanbul : Toplumsal Dönüşüm, 2002-2005. 10 c. : res., hrt., tablo; 24 cm. — (Toplumsal Dönüşüm yayınları; 182,190-197) (A.VII/6174).
- DRAGANOF, PETR DANILOVITCH : *La Macédoine et les formes / préface de Victor Bérard.* — Paris : Plon-Nourrit, 1906. xxii, 326 s.; 24 cm. (A.VII/6009).
- Dragocjenosti Otomanske umjetnosti, 15-19. st. = the treasures of the Ottoman art, 15th-19th cent. / strucni suradnici = authors of the texts Cemal Kafadar, Serpil Bağcı; urednica = ed. Biserka Rauter Plancic; prijevod na Engleski = translation to English by P. Mary Isin; prijevod na Hrvatski = translation to Croatian by Ljiljana Tarade; fotografije = photographs by Hadiye Cangökçe, Mišo Lišanin.* — Zagreb : Galerija Klovcevi Dvori, 1999. 206 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım, pl.; 28 cm. ISBN 9536776030 (B.I/5423).
- Drevnyşie gosudarstva vostoçnoy evropi 2003 god : mnimie realnosti v antiçnih i srednevekovih tekstah / otvetstvenny redaktor T. H. Djakson.* — Moskva : İzdatelskaya Firma "Vostoçnaya Literatura" RAN, 2005. 439 s.; 22 cm. ISBN 5020184721 (A.VII/5977).

- DULAURIER, ÉDOUARD : *Recherches sur la chronologie arménienne : technique et historique : ouvrage formant les prolégomènes de la collection intitulée Bibliothèque historique arménienne tome 1 : Chronologie technique.* — Paris : Imprimerie impériale, 1859. xxiv, 427 s. : tablo; 28 cm. (B.I/5446-1).
- Dünya kütüphanelerinde mevcut İslâm Kültür Tarihi ile ilgili eserler ansiklopedisi / hazırlayanlar Ali Rıza Karabulut, Ahmet Turan Karabulut. — Kayseri : Akabe Kitabevi, 2001. 6 c.; 25 cm. — (Mektebe yayınları; 12. İlmî Eserler serisi; 3) ISBN 9944569828 (t.k.) (A.VII/6061).
- DÜRÜŞKEN, ÇİĞDEM : *Roma dini.* — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. vii, 46 s. : res., tablo; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları; 19. Popüler dizi; 14) ISBN 9758070738 (A.VII/6600).
- Early Chinese religion. part 1 : Shang through Han (1250 BC-220 AD)* / ed. by John Lagerwey, Marc Kalinowski. — Leiden; Boston : Brill, 2009. 2 c. (xvi, 692 s.; vii, [695]-1256 s.); 25 cm. — (Handbook of oriental studies. section 4 : China, ISSN 0169-9520; 21) ISBN 9789004168350 (set) ISBN (A.VII/6005).
- EBU'L-GAZİ BAHADIR HAN : *Türk'ün soy ağacı : Türk seçerisi (Şeceresi Türk) / Çağatay şivesinden Türkiye şivesine çev. Rıza Nur; günümüz Türkçesine sadeleştiren Yunus Yiğit; ed. Gaye Yavuzcan.* — 1. bs. — İstanbul : İlgî Kültür Sanat, 2009. 271 s. : 1 katl. soyağacı; 23 cm. — (Yayın no; 41. Tarih; 11) ISBN 9789944978491 (A.VII/6311).
- EBÛ'N-NASR MUHAMMED B. ABDÛLCEBBAR EL-UTBÎ : *Târihu'l-Fâzûli'l-Edib Ebi'n-Nasr el-Utbi fi Beyâni Devleti's-Sultan Mahmud el-Gaznevî / müstensih Abdürrahim b. el-Hüseyn et-Talîkânî, Muhammed b. Ahmed el-Münşî en-Neseî.* — [y.y.] : [yayl.y.], 15 sefer, sene 146. 1 CD-ROM. (281 vr.) (CD/0215).
- Edebiyat-ı Cedide'ye dair : Ali Ekrem'den Rıza Tevfik'e bir mektup* / haz. Abdullah Uçman. — 2. bsk. — İstanbul : Kitabevi, 2009. ix, 102 s.; 21 cm. — (Kitabevi; 61) ISBN 9786054208043 (A.VII/6345).
- EGLEZOU, GEORGIA : *The Greek media in World War I and its aftermath : the Athenian press and the Asia Minor crisis.* — London : Taurus Academic Studies, 2009. xix, 261 s. : grafik; 23 cm. — (International library of war studies; 12) ISBN 9781845117870 (hbk.) (A.VII/6535).
- EĞİLMEZ, MAHFİ : *Hitit ekonomisi.* — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2005. vi, 54 s. : res., pl., tablo; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 21) ISBN 9758071084 (A.VII/6591).
- EİMANOV, S. Z. : *Kazahskiy Akademiçeskiy Universitet i gosudarstvenno-pravovaya Nauka.* — Almatı : Dayk-Press, 2008. 315 s., 24 s. res.(kimi rnk.); 23 cm. ISBN 9965798834 (A.VII/5989).
- EKİNCİ, MEHMET FATİH : *Türkiye'nin mali intiharı : Kapitülasyonlar ve 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmeleri'nden Sèvres Andlaşması'na.* — 1. bsk. — Ankara : Platin, 2008. 704 s. : tablo; 23 cm. ISBN 9789944137232 (A.VII/6020).
- ELÇİBEY, EBÛLFEZ : *Bütün Azerbaycan yolunda* / neşre haz. Edalet Tahirzade, Çingiz Göytürk. — 2. bsk. — Bakı : Nurlar, 2004. 374 s. : portre; 21 cm. — (Elçibey Kitabhanası) ISBN 9952403437 (A.VII/6101).
- ELDEM, EDHEM : *Sedad Hakkı Eldem I : gençlik yılları* / Bülent Tanju, Uğur Tanyeli. — 1. bsk. — İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008. 210 s. : res., tıpkıbasım, pl.; 29 cm. ISBN 9789944731058 (B.I/5372-1).
- ELEKBERLİ, EZİZ : *Kadim Türk-Oğuz yurdu "Ermenistan"* / haz. Rasim Ekşi. — İstanbul : Turan Kültür Vakfı, 2009. 239 s.; 20 cm. ISBN 9789944397476 (A.VII/6512).
- ÉLIE DE NISIBE : *La chronographie d'Élie bar-Sînaya, métropolitain de Nisibe : traduite pour la première fois d'après le manuscrit Add. 7197 du Musée britannique, par L. J. Delaporte* / traduction L. J. [Louis-Joseph] Delaporte [1874-1944]. — Paris : Honoré Champion, 1910. xv, 409 s. : tablo; 25 cm. — (Bibliothèque de l'École des hautes études. Sciences historiques et philologiques) (A.VII/6557).
- EMİL, BİROL : *Mizançı Murad Bey : hayatı ve eserleri.* — İstanbul : Kitabevi, 2009. xxxiii, 653 s.; 21 cm. — (Kitabevi; 379. Monografi dizisi.) ISBN 9786054208005 (A.VII/6133).
- L'Empire Ottoman et l'Europe I : documents diplomatiques ottomans sur la Guerre franco-prussienne, la Commune de Paris et l'Internationale socialiste* / réunis et publiés par Sinan Kunalalp. — première impression — İstanbul : Les Editions Isis, 2008. 448 s. — (Centre d'Histoire Diplomatique Ottomane = Center for Ottoman Diplomatic History) ISBN 9789754283730 (1.c.) (A.VII/6030-1).

- Encounter between Eastern Orthodoxy and radical orthodoxy : transfiguring the world through the word* / ed. by Adrian Pabst, Christoph Schneider. — Farnham : Ashgate, c2009. xiv, 297 s.; 23 cm. ISBN 9780754660910 (hardcover : alk. paper) (A.VII/6478).
- The encyclopaedia of islam* / ed. by P. J. Bearman... [et al.]. — new ed. — Leiden : Brill, 2009. 12 c. + indeks; 27 cm. ISBN 9789004144484 (B/9588-indeks).
- ENÇ, MİTAT : *Selâmlık sohbetleri*. — İstanbul : Ötügen, 2007. 237 s. : res.; 20 cm. — (Yayın nu; 680. Kültür serisi; 333) ISBN 9789754376203 (A.VII/6300).
- ENDER, CELİL : *Abaka Han'ın darp ayları yazılı gümüş sikkeleri, M. 1265-1282 (H. 663-680) = Abaka Khan's silver coinage that bear the date as well as the month in which they were struck*. — İstanbul : Türk Nümismatik Derneği = The Turkish Numismatic Society, 1989. 39, 4 s. res. : res., tablo; 24 cm. — (Türk Nümismatik Derneği yayınları özel sayı no; 2) (A.VII/6151).
- ENDER, CELİL : *Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'ndeki nümismatik ile ilgili belgeler kataloğu : Darphaneler, ilgili kuruluşlar, madenler, meskükât, kaime, madalya, nişanlar vb. = Documents of numismatic importance in the Ottoman Archives : coinage-medals and orders-mints and their administration-mint masters and superintendents-stampers of imperial monograms(Tuğra)-counterfeiters etc..* — İstanbul : Türk Nümismatik Derneği =The Turkish Numismatic Society, 1996. 208 s.; 27 cm. — (Türk Nümismatik Derneği yayınları özel sayı no; 3) (B.I/5356).
- ENDER, CELİL : *Heykeltraş-Ressam, Para, Pul ve Madalya Modelcisi İstiklâl Madalyasının heykeltraşı Mesrur İzzet Bey : Ahmet Mesrur Durum 1873-1952, 1. bölüm* / Orhan Okay. — İstanbul : Türk Nümismatik Derneği =The Turkish Numismatic Society, 2003. 111 s. : res. (kimi rnk.); 24 cm. — (Türk Nümismatik Derneği yayınları özel sayı, ISSN 1302-3004; 5-1 = The Turkish Numismatic Society publications) (A.VII/5578-1).
- Enisü'l-celis* / [Arapça'dan Türkçe'ye çev.] Kasım b. Seydi el-Hafız Ankarî; haz. A. Azmi Bilgin. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2008. 123 s.; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayın no; 4831. Edebiyat Fakültesi yayın no; 3446) ISBN 9789754048407 (A.VII/6227).
- Eothen : Jahrbuch der Gesellschaft der Freunde Islamischer Kunst und Kultur*. — 1. Aufl. — München : Scaneg Verlag, 2007. 464 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım, pl.; 24 cm. — (Jahrbuch der Gesellschaft der Freunde Islamischer Kunst und Kultur; Bd. IV) ISBN 9783892352242 (A.VII/6472).
- ERDELÂN, ŞİRİN : *Hânedân-ı Kürd-i Erdilân der telâki-yi İmparatoriha-yı İnan ve Osmâni = Les Kurdes Ardâlan entre la Perse et l'Empire ottoman* / tercüme Mürteza Erdelan. — çâp-ı 1. — [Tehran] : Neşr-i Târih-i İnan, 2000. 276 s. : res. (kimi rnk.), hrt.; 21 cm. ISBN 9789646082540 (A.VII/6583).
- ERDOĞDU, VAHAP : *Sermayenin küresel egemenliği ve İslam*. — 1. bsk. — Ankara : Onur Yayınları, 2007. 237 s.; 20 cm. ISBN 9789753510301 (A.VII/6217).
- ERDOST, MUZAFFER İLHAN : *Pandora'nın bir başka "kutu"sü*. — 1. bsk. — Ankara : Onur Yayınları, 2000. 255 s.; 20 cm. ISBN 9753510187 (A.VII/6218).
- Erkânâme 1* / haz. Doğan Kaplan; proje koordinatörü Osman Eğri. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2007. 272 s. : tıpkıbasım; 25 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları; 370. Anadolu Halk Klasikleri serisi; 5. Alevî-Bektâşi Klasikleri dizisi; 5) ISBN 9789753894968 (A.VII/6498-1).
- ERKEN, VEYSİ : *Ahîlik : bir sivil örgütlenme modeli*. — 4. bsk. — Ankara : Kırşehir Belediyesi, 2008. 141 s. : şema; 19 cm. — (Kırşehir Belediyesi Kültür-Tarih yayınları serisi; 7) ISBN 9758145890 (A.VII/6167).
- ERNAZAROV, T. E. : *İstoriya pečati Turkestana : 1870-1925 gg.* / A. İ. Akbarov. — Taşkent : İzdatelstvo Ukıtuvcı, 1976. 286 s.; 21 cm. (A.VII/6008).
- EROĞLU, NAZMÎ : *İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey*. — Ankara : Ötügen, 2008. 421 s. : res.; 24 cm. — (Yayın nu; 754. Kültür serisi; 382) ISBN 9789754377095 (A.VII/6327).
- ERÜNSAL, İSMAİL E. : *İlahiyat Fakülteleri tezler kataloğu I* / Fatih Çardaklı, Mustafa Birol Ülker. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008. 2 c.; 24 cm. — (İslâm Araştırmaları Merkezi yayınları yayın no; 394, 421. Arşiv dizisi; 3, 4) ISBN 9789753895262 (1.c.); ISBN 9789753895606 (2.c.) (A.VII/6109).

- Eskiçağ'dan Cumhuriyet'e Homa (Gümüşsu) tarihi* / editörler Mehmet Yaşar Ertaş, Süleyman Tüzün. – Gümüşsu, Denizli : Gümüşsu Belediyesi, 2009. 441 s. : res., tıpkıbasım, hrt., pl., tablo; 25 cm. – (Gümüşsu Belediyesi Kültür yayınları; 1) ISBN 9786056055201 (A.VII/6385).
- ETİ, ALİ RIZA : *Bir onbaşının doğu cephesi günlüğü, 1914-1915* / yay. haz. Gönül Eti. – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xiii, 160 s. : res., hrt.; 19 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1643) ISBN 9789944885591 (A.VII/6156).
- EVAGGELIDI, TRIFONA E. : *Istoria tis Pontikis Trapezountas, Apo ta archaiotata chronia mechri simera, 756 p. ch-1897.* – Thessaloniki : Ekdotikos Oikos Adelfon Kiriakidi A. E., 1994. 377 s.; 24 cm. ISBN 9603432466 (A.VII/6041).
- EVLİYA ÇELEBİ : *Ruhaniyetli şehir Bursa : Seyahatnâme'ye göre* / haz. Hasan Basri Öcalan. – Bursa : Bursa İl Özel İdaresi, 2008. 168 s. : tıpkıbasım, res.; 23 cm. – (Yeşil Şehir Kitaplığı; 4) ISBN 9789756720332 (A.VII/6130).
- Evropeyskoe prosvetşenie i tsivilizatsiya Rossii = Les Lumières européennes et la civilisation de la Russie* / otvetstvennie redaktori S. Ya. Karp, S. A. Mezin. – Moskva : Nauka, 2004. 355 s. : hrt.; 22 cm. ISBN 5020063835 (A.VII/5968).
- EYEBERDİYEW, ATA : *Türkmen elguşustı = Turkmenskiy sokolnik = Turkmen falconer* / redaktorlar G. Gulbayew, N. Smirnowa, O. Pirnepesowa. – Aşgabat : Türkmen Döwlet Neşiriyat Gulluğu, 2007. 262 s. : res. (rnk.); 30 cm. (B.I/5366).
- Fârâbî : Doğu bilgeliğinin kapısı* / yay. haz. Hüseyin Gazi Topdemir; ed. Sibel Buğdaycı. – 1. bsk. – İstanbul : Say, 2009. 350 s. : şkl.; 21 cm. – (Say yayınları. Fikir Mimarları; 16) ISBN 9789754687873 (A.VII/6251).
- FÂRÂBÎ : *Kitâbu'l-Burhân* / tercüme Ömer Türker, Ömer Mahir Alper. – 1. bs. – İstanbul : Klasik, 2008. [142] s.; 24 cm. – (Klasik; 50. kitap. Düşünce, İslam Felsefesi; 7) ISBN 9789758740710 (A.VII/6135).
- Fargona vodiysining kadimiy şaharlari = Ancient towns of Fergana Valley = Drevnie goroda Ferganskoy dolini* / masul muharrir Ş. R. Pidaev; matning Özbek tiliga tarcimasi va tahriri B. H. Matboboev; matning Rus tilidagi tahriri Ş. R. Pidaev, G. P. İvanov, P. S. Baratova; matning İngiliz filiga tarcimasi va tahriri K. Curaev, F. Maksudov, U. Ganiev. – Taşkent : Uzbekiston Fanlar Akademiyasi Arheologiya İnstitutu; Markaziy Osie Tadkikotlari Halkaro İnstitutu, 2008. 175 s. : res. (kimi rnk.); 29 cm. ISBN 9789943357020 (B.I/5435).
- FAROCHON, P. -A. [PAUL-AUGUSTIN] : *Les gloires chrétiennes et militaires de la France : Les chevaliers de Rhodes et de Malte (Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem) Chroniques et récits* / P. -A. [Paul-Augustin] Farochon. – Tours : Alfred Mame et Fils, [t.y.]. 397 s. : res., hrt.; 29 cm. (B.I/5444).
- FAROQHI, SURAIYA : *Another mirror for princes : the public image of the ottoman sultans and its reception.* – 1st ed. – İstanbul : The Isis Press, 2008. 299 s.; 23 cm. – (Analecta Isisiana; 104) ISBN 9789754283747 (A.VII/6032).
- FAROQHI, SURAIYA : *Merchants in the Ottoman empire* / Gilles Veinstein. – Paris; Louvain : Dudley, MA; Peeters, 2008. xlii, 355 s.; 24 cm. – (Collection Turcica; 15) ISBN 9782758400110 (Peeters France) (A.VII/6382).
- FAUSER, STEFAN : *Der Hafen von Alexandria Troas.* – Bonn : Rudolf Habelt, 2009. xiii, 145 s., 21 s. res. : res., hrt., pl.; 28 cm. – (Asia Minor Studien; 63) ISBN 9783774935815 (B.I/5412).
- Federalizm i Rossyskie regiony : sbornik materialov internet-konferentsii Dekabr 2005-Mart 2006 g.* / otvetstvennie radaktori N. Yu. Lapina, V. P. Mohov. – Moskva : RAN İnstitut Nauçnoy İnformatsii po Obştşevnennim Naukam, 2006. 234 s.; 20 cm. – (Seriya Federalizm, regionalnoe, upravlenie i mestnoe samoupravlenie) ISBN 5248002699 (A.VII/5919).
- FIRAT, DİNÇER : *Türk Onkolojisinin öncüleri.* – 1. bsk. – Ankara : Ankara Ofset, 2003. 141 s.; 24 cm. ISBN 9752880088 (A.VII/6003).
- FIRAT, DİNÇER : *Ulusal kanser kongrelerimizden anılar.* – 1. bsk. – Ankara : Ankara Ofset, 2005. 120 s. : res. (çoğu rnk.), tablo; 24 cm. ISBN 9752706355 (A.VII/6002).

- FİDAN, MEHMET AKİF : *Eyüp Sabri Paşa ve tarihçiliği*. – 2008. vii, 301 y. : res., tablo; 29 cm. (B.I/5316).
- FİRDEVSİ : *Şahnâme* / çev. Necati Lugal. – I. bs. – İstanbul : Kabcacı, 2009. 1070 s., [32]s. minyatür (rnk.) : minyatür (çoğu rnk.); 24 cm. – (Kabcacı yayınevi; 334. Şark Klasikleri dizisi; 15) ISBN 9759971445 (A.VII/6481).
- The first ten years of the Turkish Republic thru the reports of American diplomats* / prepared and annotated by Rifat N. Bali. – 1st ed. – İstanbul : The Isis Press, 2009. 195 s. : hrt., tablo; 24 cm. – (US diplomatic documents on Turkey; 5) ISBN 9789754283792 (A.VII/6475).
- FISCHER, PETER M. : *Tell Abu al-Kharaz in the Jordan Valley* / including special studies by Max Bichler... [et al.]; with reference to special studies by Paul Croft...[et al.]. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, 2008. 2 c. : res., hrt., pl., tablo; 31 cm. – (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Denkschriften der Gesamtkademie; Bd. 39, 48. Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean; v. 11, 16) ISBN 9783700138808 (1.c.); ISBN 9783700138150 (2.c.) (B.I/5417).
- FODOR, PÁL : *Vállalkozásra kényszerítve : az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján*. – Budapest : MTA Történettudományi Intézet Magyar-Török Baráti Társaság, 2006. 371 s. : tablo; 24 cm. – (História Könyvtár Monográfiák, ISSN 1217-212X; 21) ISBN 9639627046 (A.VII/6528).
- FOUNDATION FOR MIDDLE EAST AND BALKAN STUDIES (OBİV) : *Turkish review of Balkan studies : annual 2007* / ed. Güner Öztekin; ed. advisors Zafer Toprak, Ersin Kalaycıoğlu, Şule Kut. – İstanbul : Bigart, [2008]. 208 s.; 23 cm. ISBN 9789757341444 (A.V/8447-12).
- FOUNDATION FOR MIDDLE EAST AND BALKAN STUDIES (OBİV) : *Turkish review of Eurasian Studies : annual 2007* / ed. Güner Öztekin; ed. advisors Zafer Toprak, Ersin Kalaycıoğlu, Şule Kut. – İstanbul : Bigart, 2008. 135 s.; 24 cm. ISBN 9789757341468 (A.VI/4733-7).
- FOUNDATION FOR MIDDLE EAST AND BALKAN STUDIES (OBİV) : *Turkish review of Middle East studies : annual 2007* / ed. Güner Öztekin; ed. advisors Zafer Toprak, Ersin Kalaycıoğlu, Şule Kut. – İstanbul : Bigart, [2008]. 219 s.; 23 cm. ISBN 9789757341475 (A.V/9103-18).
- FRESNE-CANAYE, PHILIPPE DU : *Fresne-Canaye seyahatnamesi, 1573* / çev. Teoman Tunçdoğan. – I. bs. – İstanbul : Kitap Yayınevi, 2009. 166 s.; 21 cm. – (Kitap Yayınevi; 196. Sahaftan Seçmeler dizisi; 19) ISBN 9786051050102 (A.VII/6281).
- FURAT, AHMET SUPHİ : *Arap edebiyatı tarihi (XVI.-XVII. asırlar), II*. – İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2007. vii, 279 s. : tablo; 24 cm. – (İstanbul Üniversitesi yayın no; 4673. Edebiyat Fakültesi yayın no; 3444) ISBN 9789754047813 (A.VII/6232-2).
- GADLO, A. V. : *Predistoriya priazovskoy Rusi : oçerki istorii Russkogo knyazeniya na Severnom Kavkaze*. – Spb. : İzdatelstvo S.-Peterburgskogo Universiteta, 2004. 360 s.; 22 cm. ISBN 5288026564 (A.VII/5949).
- Galata : İstanbul : tarihi ve kültürel miras haritası*. – metre cinsinden çizgi ölçek var. – İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005. 2 pl. : rnk.; 47,9X66 cm. ISBN 9759812509 (H/0307).
- GALİTEKİN, AHMET NEZİH : *Beykoz Kitâbeleri* / fotoğraflar Hadi Arslan, Selim Birdal, A. N. Galitekin. – İstanbul : Beykoz Belediyesi, 2008. 3 c. : res.(rnk.), hrt.; 30 cm. – (Beykoz Belediyesi Kültür yayınları; 9/I,II,III) ISBN 9789759807658 (tk.) (B.I/5321).
- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *Geçmişten günümüze Halidere*. – [Gölcük] : Halidere Belediyesi, 1999. 312 s. : res. (kimi rnk.), tıpkıbasım, hrt., pl.; 24 cm. – (Halidere Belediyesi Kültür yayınları no; 1) (A.VII/6393).
- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *Gölcük Örcün Köyü ve Baba Sultân Zâviyesi*. – [Gölcük] : Gölcük Belediyesi, 1998. 216 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım; 24 cm. – (Gölcük Belediyesi Kültür yayınları no; 1) ISBN 9759650606 (A.VII/6392).
- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *Gölcük : tarihçe ve kültür mirası eserler*. – [Gölcük] : Gölcük Belediyesi, [2005]. 416 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım, hrt., pl., tablo; 24 cm. – (Gölcük Belediyesi Kültür yayınları no; 6) ISBN 9759650622 (A.VII/6394).

- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *İzmit Mehmed Bey, nâm-ı diğer Fevziye Câmi'i şerifi*. — gnş. 2. bsk. — İstanbul : İzmit Saraybahçe Belediyesi, 2007. 311 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım, pl.; 24 cm. — (Saraybahçe Belediyesi Kültür yayınları; 3) ISBN 9789750146602 (A.VII/6396).
- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *Kocaeli Körfez ilçesi : tarih ve kültür mirası eserler / fotoğraflar* Hadi Arslan, Selim Birdal, A. Nezh Galitekin. — İstanbul : Körfez Belediyesi, 2008. 3 c. : tıpkıbasım, res. (çoğu rnk.), hrt. (kimi rnk), tablo; 33 cm. — (Körfez Belediyesi Kültür yayınları; 1/I,II,III) ISBN 9786058974609 (B.I/5399).
- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *Kocaeli su medeniyeti tarihinden birkaç damla*. — İstanbul : Kocaeli Büyükşehir Belediyesi İSU Genel Müdürlüğü, 2006. 304 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım, hrt., pl.; 30 cm. — (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi İSU Genel Müdürlüğü Kültür yayınları no; 1) ISBN 9944528706 (B.I/5408).
- GALİTEKİN, AHMED NEZİH : *Osmanlı dönemi Gölcük mezar taşları*. — [Gölcük] : Gölcük Belediyesi, 2000. 288 s. : res.; 24 cm. — (Gölcük Belediyesi Kültür yayınları no; 2) ISBN 9759650614 (A.VII/6395).
- GARKAVETS, ALEKSANDIR [NİKOLAEVİÇ] : *Kıpçaksöyde pismennoye nasledie*. — Almatı : Kasean, Baur, 2007. 2 c. (1083 s.; 905 s.); 29 cm. ISBN 9965854017 (B.I/2806-2)
- GARSTANG, JOHN : *The land of the Hittites : an account of recent explorations and discoveries in Asia Minor, with descriptions of the Hittite monuments / introductory note A. H. [Archibald Henry] Sayce*. — Piscataway : Gorgias Press, 2009. xxiv, 415 s. : res.; 23 cm. — (Gorgias Classic Archaeological Reprints; 4) ISBN 9781593336172 (A.VII/6577).
- Geçmişten günümüze Bosna-Hersek tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek ilişkileri / haz. Atike Kaptan*. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. v, 92 s. : res.(rnk.), hrt., tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008/86) ISBN 9780754094992 (A.VII/5905).
- Geçmişten günümüze Türk-Afgan ilişkileri*. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. vi, 212 s. : res. (çoğu rnk.), portre, tıpkıbasım, hrt. (rnk.), tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/21) ISBN 9789754095135 (A.VII/6422).
- GELİBOLULU MUSTAFA ALİ EFENDİ : *Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar / hazırlayanlar Ahmet Uğur...[ve başk.]*. — 2. bsk. — Kayseri : Erciyes Üniversitesi, 2006. xxi, 726 s.; 24 cm. — (Erciyes Üniversitesi yayınları. no; 106) ISBN 9758013416 (A.VII/6236).
- GENOCIDE, RELIGION AND MODERNITY (CONFERENCE) (1997 MAY) : *In God's name : genocide and religion in the twentieth century / ed. by Omer Bartov, Phyllis Mack*. — New York; Oxford : Berghahn Books, 2001. vii, 401 s.; 22 cm. — (Studies on War and Genocide; v. 4) ISBN 1571813020 (alk. paper) (A.VII/6402).
- Geopolitika kaspyskogo regiona : sbornik statey / otvetstvennyi redaktor D. B. Malışeva*. — Moskva : İMEMO RAN, 2005. 61 s.; 29 cm. ISBN 595350070X (B.I/5301).
- GEORGELIN, HERVÉ : *Smyrna'nın sonu : İzmir'de kozmopolitizmden milliyetçiliğe / çeviri Saadet Özen*; yay. haz. Osman Köker. — 1. bsk. — İstanbul : Birzamanlar Yayıncılık, 2008. 332 s. : res., hrt., pl.; 24 cm. — (Yerel Tarih dizisi; 2) ISBN 9789756158104 (A.VII/6318).
- GEORGEON, FRANÇOIS : *Sous le signe des formes : état et société l'Empire Ottoman à la Turquie Kémaliste, 1789-1939*. — première impression — İstanbul : Les Éditions Isis , 2009. 429 s. : res., tıpkıbasım, grafik; 24 cm. — (Analecta Isisiana; 106) ISBN 9789754283822 (A.VII/6476).
- GERBER, HAIM : *Crossing Borders : Jews and muslims in ottoman law, economy and society*. — 1st ed. — İstanbul : The Isis Press, 2008. 205 s.; 23 cm. — (Analecta Isisiana; 105) ISBN 9789754283754 (A.VII/6034).
- GEYİKDAĞI, V. NECLA : *Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye, 1854-1914 / ed. Bahadır Vural*. — İstanbul : Hil Yayın, 2008. 247 s. : hrt., tablo; 20 cm. ISBN 9789757638358 (A.VII/6312).
- GIBLET, ERNOUL DE : *Chronique d'Ernoulet de Bernard le Trésorier : publiée pour la première fois, d'après les manuscrits de Bruxelles, de Paris et de Berne, avec un essai de classification des continuateurs de Guillaume de Tyr, pour la Société de l'histoire de France par L. de Mas Latrie / Bernard le Trésorier, Guillaume de Tyr; Éditeur scientifique L. [Louis] de Mas Latrie*. — Paris : Mme Ve Jules Renouard, 1871. xlv, 585 s.; 24 cm. (A.VII/6550).

- GİRİCİ, ABDÜLGANİ : *Abdülğani Girici'nin 1920 Adana Ermeni olayları ile ilgili hatıraları*. – [Adana] : [yayl.y.], [1934]. 229 y.; 150X110 mm. (Y/0785).
- GLEICH, GEROLD VON : *Vom Balkan nach Bagdad : militärisch-politische erinnerungen an den Orient*. – Berlin : August Scherl, 1921. 185 s. : hrt.; 23 cm. (A.VII/6187).
- GOLOĞLU, MAHMUT : *Türkiye Cumhuriyeti tarihi II : tek partili Cumhuriyet, 1931-1938* / yeni bsk. haz. Ayşe Goloğlu Soyer; ed. Özlem Çekmece; redaktör L. Ece Sakar. – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xvii, 420 s.: cetvel; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1652. Tarih) ISBN 9789944885683 (A.VII/3284-2).
- Gosudarstvennaya Duma v rossii 1906-1917* / avtor idei izdaniya A. S. Kosopkin; avtorı-sostaviteli İ. V. Lukoyanov, E. F. Lyubomirova, A. R. Sokolov. – Sankt-Peterburg : Liki Rossii, 2006. 301 s.: res. (kimi rnk.); 30 cm. ISBN 5874172165 (B.I/5303).
- GOTTWALD, J. : *Die Stadtmauern von Galata . Historische Bilder vom Bosphorus. III. Deutsche Bilder vom Bosphorus* / A. D. [Andreas David] Mordtmann. – Konstantinopel : Verlag von O. Keil, 1907. 108 s. : res., hrt., pl.; 20 cm. – (Bosphorus; N. F., 4. Heft) (A.VII/6554).
- Göçmenler : Bursa'nın zenginliği* / proje koordinatörü Yusuf Oğuzoğlu; ed. Zeynep Dörtok Abacı; katkıda bulunanlar Kemal Arı...[ve başk.]. – Bursa : Osmangazi Belediyesi, 2008. 271,3 res., 65 s. : tıpkıbasım, res., tablo; 28 cm. – (Osmangazi Belediyesi yayınları) ISBN 9789944044547 (B.I/5345).
- GÖKALP, HALÛK : *Eski Türk edebiyatında manzum Sergüzeşt-nâmeler*. – İstanbul : Kitabevi, 2009. xx, 698 s. : tıpkıbasım, res.; 24 cm. – (Kitabevi; 380) ISBN 9789759173982 (A.VII/6138).
- GÖKHAN, MEHMET REMZİ : *Kıbrıs'ta Rum katliamları*. – Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. xi, 232 s. : res.; 24 cm. – (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008/90) ISBN 9789754095036 (A.VII/5906).
- GÖLE, NİLÜFER : *İç içe girişler : İslam ve Avrupa* / çev. Ali Berktaş. – 1. bs. – İstanbul : Metis, 2009. 193 s. : res.; 20 cm. ISBN 9789753427050 (A.VII/6261).
- GÖLPINARLI, ABDÛLBÂKİ : *100 soruda tasavvuf*. – 2. bsk. – İstanbul : Gerçek Yayınevi, 1985. 199 s.; 20 cm. – (100 soruda dizisi; 14) (A.VII/6120).
- GÖMEÇ, SAADETTİN : *Şamanizm ve eski Türk dini*. – Ankara : Likya, 2008. 128 s. : res.; 21 cm. – (Likya Kitap; 02) ISBN 9756665246 (A.VII/6202).
- GÖMEÇ, SAADETTİN : *Türk destanlarına giriş*. – 1. bsk. – Ankara : Akçağ, 2009. 535 s. : tıpkıbasım, res., tablo; 21 cm. – (Akçağ yayınları; 918. Türk Halk Edebiyatı-Destan; 53) ISBN 9789753389167 (A.VII/6201).
- GÖZCÜ, ALEV : *"Tarih yaşanmış hayattır" : Şerafettin Turan ile söyleşi* / yay. yönetmeni Tufan Erbarıştran. – İzmir : Şenocak, 2008. 440 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. – (Şenocak yayınları; 15) ISBN 9786056028441 (A.VII/6322).
- GRATIEN, BRIGITTE : *Prosopographie des Nubiens et des Egyptiens en Nubie avant le Nouvel Empire*. – [Lille] : Université Charles-de-Gaulle-Lille III, 1991. 194 s.; 27 cm. – (Cahiers de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille. Supplément; 3) ISBN 2950476414 (B.I/5364).
- Greece : books and writers* / publication committee Vangelis Hadjivassiliou...[et al.]; translations John Davis... [et al.]. – Athens : National Book Centre of Greece, Ministry of Culture, c2001. 259 s. : res. (kimi rnk.), portre, tıpkıbasım, hrt.; 34 cm. ISBN 9607894294 (B.I/5437).
- GRÉGORAS, NICÉPHORE : *Livre XXXVII de l'histoire romaine de Nicéphore Grégoras* / texte grec complet donné pour la première fois traduction Française, notes philologiques et historiques par Val. [Valentin] Parisot. – Paris : Imprimerie Nationale, 1851. [4], 405 s.; 27 cm. (B.I/5443).
- GREGORY, TIMOTHY E. : *Bizans tarihi* / çev. Esra Ermert; kitap ed. Esen Ezgi Taşçıoğlu. – 1. bsk. – İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 358 s. : res., hrt.; 24 cm. – (Yapı Kredi yayınları; 2796. Tarih; 45) ISBN 9789750815072 (A.VII/5885).
- GROMÍKO, ANDREY [ANDREYEVIÇ] : *Anıların* / İngilizce'den çev. Merve Arkan; ed. Candan Badem. – 1. bsk. – İstanbul : Yazılama, 2008. 439 s.; 21 cm. – (Yazılama Yayınevi; 17. Kuruluştan Çözülüşe; 3) ISBN 9786055892067 (A.VII/6294).

- GUASCO, IRÉNÉE : *Une conférence sur l'histoire d'Arménie, ou la vérité vraie déclarée à propos de la brochure anonyme intitulée la Vérité sur le Prince Léon d'Arménie-Lusignan*. — Paris : Ernest Leroux, 1879. 111 s.; 25 cm. (A.VII/6552).
- GUILLAUME DE TYR : *Guillaume de Tyr et ses continuateurs : texte français du XIIIe siècle / revu et annoté par Paulin Paris*. — Paris : Firmin Didot, 1879-1880. 2 c. : hrt.; 28 cm. — (Histoire générale des croisades par les auteurs contemporains) (B.I/5445).
- GUNTER, MICHAEL M. : *The Kurds ascending : the evolving solution to the Kurdish problem in Iraq and Turkey*. — New York; Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2008. xiv, 178 s.; 22 cm. ISBN 9780230603707 (A.VII/6459).
- GUTTSTADT, CORRY : *Die Türker, die Juden und der Holocaust*. — Berlin; Hamburg : Assoziation A, 2008. 516 s. : res.; 21 cm. ISBN 9783935936491 (A.VII/6122).
- GÜLBAY, ONUR : *Eskiçağ'da tuvalet kültürü*. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. v, 42 s. : res., pl.; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 16) ISBN 975807072X (A.VII/6596).
- GÜLENSOY, TUNCER : *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü : etimolojik sözlük denemesi I*. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 2 c.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 911) ISBN 9789751619709 (tk.) (A.VII/6636).
- Gülhane Askeri Tıp Akademisi 100. yılında, 1898-1998 / 100. yıl kitabını hazırlama komitesi Mesut Pekcan, Kudret Ekiz, Adnan Ataç; ed. ve yay. haz. Adnan Ataç*. — Ankara : Gülhane Askeri Tıp Akademisi, [1999?]. 563 s. : res. (çoğu rnk.); 33 cm. (B.I/5299).
- GÜMÜŞ, BURAK : *Aleviten in Deutschland erzählen : ethnologische Randnotizen und Einblicke in die Alltagssituation von türkisch-alevitischen Migranten*. — Darmstadt : Manzara Verlag, 2007. 156 s.; 18 cm. ISBN 3939795011 (A.VII/6466).
- GÜMÜŞ, BURAK : *Türkische Aleviten : vom Osmanischen Reich bis zur heutigen Türkei*. — 1. Aufl. — Konstanz : Hartung-Gorre, 2001. 262 s.; 21 cm. — (Konstanzer Schriften zur Sozialwissenschaft, ISSN 0936-8868; Bd. 58) ISBN 3896497529 (A.VII/6453).
- GÜNAY, NEJLA : *100. yılında 1909 Maraş'ta Ermeni olayları / ed. Yaşar Alparlan, Serdar Yakar*. — Kahramanmaraş : Ukde, 2009. 110 s. : tıpkıbasım, tablo; 21 cm. — (Ukde kitaplığı; 64. Maraş Tarihi serisi; 26) ISBN 6058931428 (A.VII/6610).
- GÜNAYDIN, YUSUF TURAN : *Mehmet Âkif'in mektupları / yay. yönetmeni Ahmet Şükrü Kılıç; yay. koordinatörü Osman Özbahçe*. — 1. bsk. — Ankara : Ebabil, 2009. 153 s.; 22 cm. — (Ebabil yayınları; 123. Mektup; 1) ISBN 9789944446570 (A.VII/6166).
- GÜNEŞ, GÜNVER : *Atatürk ve Aydın*. — 1. bsk. — Aydın : Aydın Ticaret Odası, 2006. xiv, 170 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. — (Aydın Ticaret Odası Kültür yayınları no; 1) ISBN 994460108X (A.VII/6488).
- GÜNEŞ, İHSAN : *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşünce yapısı, 1920-1923 / ed. Özlem Çekmece*. — gnlş. 3. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xiv, 555 s. : res., tıpkıbasım; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayım; 360. Tarih) ISBN 9789754580907 (A.VII/6508).
- GÜRBUZ, M. VEDAT : *Vietnam Savaşı ve Amerika Birleşik Devletleri : soğuk savaşın kaynama noktası*. — Ankara : Kent Kitap, 2009. 293 s.; 21 cm. — (Kent Kitap; 16. Tarih; 2) ISBN 9789944915151 (A.VII/6266).
- GÜREL, AHMET : *Türk Ermeni ilişkileri : yabancı belgeler ışığında : dün ve bugün / yay. yönetmeni Tufan Erbaşçıran*. — İstanbul : Şenocak, 2009. 402 s. : tablo; 20 cm. — (Şenocak yayınları; 16) ISBN 9786056028458 (A.VII/6287).
- GÜVENÇ, SERHAT : *Osmanlıların Drednot düşleri : Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda / ed. Özlem Çekmece; redaksiyon Cengiz Erdinç*. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. iii, 128 s. : tıpkıbasım, res., tablo; 33 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayım; 1633) ISBN 9789944885492 (B.I/5368).
- HAKANİ-Yİ ŞİRVANİ (BEDİL B. 'ALÎ) : *Hatmü'l-Garayib : Tuhfetü'l-'Irakeyn = Hatm al-Gara'ib : Tuhfat al-'Iraqain / ed. ve giriş İrec Afşar; Almanca giriş ve müdir-i intişarat Bert G. Fragner, Nusretullah Restgar*. — Tahran; Viyana : Merkez-i Pejuheşi Miras-ı Mektub; İntişarat-ı Ferhengistan-ı Ulum-ı

- Otriş, 1385, M2006. x, 300 s.; 25 cm. – (Miras-ı Mektup; 134. Nüsha Ber-Gerdan; 2) ISBN 9648700133 (A.VII/5893).
- Hakas destanları II : kara kuzgun / haz. Ali İlgin. – 1. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 300 s.; 24 cm. – (AKDYYK Türk Dil Kurumu yayınları; 934. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 28) ISBN 9789751620453 (A.VII/3456-2).*
- Hakasça-Türkçe sözlük / haz. Emine Gürsoy-Naskali...[ve başk.]. – 1. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 630 s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 917) ISBN 9789751620040 (A.VII/6634).*
- HALAÇOĞLU, YUSUF : *The events of 1915. – 2nd ed. – Ankara : Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Directorate General of Research and Training, 2009. 47 s. : tipkibasım, hrt., tablo; 19 cm. (A.VII/6559).*
- Halı katalogu = Carpet catalogue. – 2. bs. – İstanbul : Sümerbank/Sümerhalı, 1992. 125, [3] s. : res. (rnk.), hrt.; 32 cm. ISBN 95463 (B.I/5425).*
- HALLIDAY, FRED : *Ortadoğu hakkında 100 mit / çev. Can Cemgil; yay. haz. Özgür Bircan. – 1. bsk. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. 241 s.; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 227. Dün-Bugün; 19) ISBN 9786053990635 (A.VII/6367).*
- HAMBLIN, WILLIAM J. [JAMES] : *Warfare in the ancient Near East to 1600 BC : holy warriors at the dawn of history. – London : Rautledge, 2006. xxiv, 517 s. : res., hrt.; 24 cm. – (Warfare and History) ISBN 9780415255882 (hbk.) (A.VII/6383).*
- HAN MELİK-İ SASANİ, AHMED : *Yadbudha-yı Sefaret-i İstanbul = Mémoire de Khan Malek-e Sassani : Chargé d'affaires d'Iran Pres du Gouvernement Impérial Ottoman 1919-1921. – Tehran : İntişarat-ı Esatir, 1385. [10], 323 s. : res.; 25 cm. – (İntişarat-ı Esatir; 472) ISBN 9643313964 (A.VII/6581).*
- HASAN TÂİB EFENDİ : *Hatıra ya da Bursa'nın aynası (Hâtıra-yâhud-mir'ât-ı Bursa) / haz. Mehmet Fatih Birgül. – Bursa : Bursa İl Özel İdaresi, 2007. 231 s. : res.; 21 cm. – (Yeşil Şehir Kitaplığı; 1) ISBN 9780759362980 (A.VII/6485).*
- HATHAWAY, JANE : *Osmanlı Mısır'ında hane politikaları : Kazdağlıların yükselişi / İngilizce özgün metinden çev. Nalan Özsoy; ed. Ali Berktaş. – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. xvi, 249 s. : hrt., soyağacı; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1666. Tarih) ISBN 9789944885867 (A.VII/6440).*
- HATİP, S. MURAD : *Bahriye şehri : Kala-i Sultanîye (Çanakkale). – 1. bsk. – Ankara : Türk Deniz Kuvvetleri, 2009. vi, 240 s. : tipkibasım, res. (çoğu rnk.), hrt., tablo; 25 cm. ISBN 9789754095180 (A.VII/6209).*
- HAUSDORF, HARTWIG : *Die weisse Pyramide : ausserirdische Spuren in Ostasien / Vorwort Erich von Däniken. – 8. Auflage, Sonderproduktion – München : Langen Müller, 2008. 239 s. : res.; 22 cm. ISBN 9783784424828 (A.VII/6529).*
- HAUSER, RICK : *Reading figurines : animal representations in terra cotta from royal building AK / renderings by Claudia Wettstein. – Malibu : Undena, 2007. xxviii, 625 s. : res.; 28 cm. – (Bibliotheca Mesopotamica vol; 28) ISBN 9780979893704 (pbk.) (B.I/5455).*
- Havadan İstanbul = İstanbul from above / yazar = author Hüseyin Sorgun; genel yay. yönetmeni = executive editor Nevzat Bayhan; çev. = translator Sevil Ertem. – 1. bs. – İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2008. 152 s. : res. (rnk.); 28 cm. – (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. yayınları = İstanbul Metropolitan Municipality Culture CO. publications) ISBN 9789944370691 (B.I/5375).*
- HAYTA, NECDET : *Balkan Savaşları'nın diplomatik boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913). – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. vi, 173 s. : res., hrt.; 23 cm. ISBN 9789751620491 (A.VII/6067).*
- HEINZELMANN, TOBIAS : *Cihaddan vatan savunmasına : Osmanlı İmparatorluğu'nda genel askerlik yükümlülüğü, 1826-1856 / çeviri Türkis Noyan; yay. haz. Nermin Ketenci. – 1. bs. – İstanbul : Kitap Yayınevi, 2009. 374 s. : hrt. (rnk.), tablo; 21 cm. – (Kitap Yayınevi; 177. Tarih ve Coğrafya dizisi; 59) ISBN 9789756051955 (A.VII/6282).*

- HELLİGİZİ, ESLİ : *Gülelenmiş uşaklıg = Rastreyannoet detstvo = shot through childhood* / redaktor Mehmed Nazımoğlu; tercümeçiler Alevtina Garina, Nıcat Memmedov. – Bakı : Çasıoğlu Metbeesi, 2007. 295 s. : res.; 22 cm. (A.VII/6105).
- HELLNER, NILS : *Die Säulenbasen des zweiten Dipteros von Samos : grundlage für die rekonstruktion des tempels in seinen bauphasen* / herausgegeben von Hermann J. Kienast. – Bonn : Rudolf Habelt, 2009. xiv, 279 s., 61 s. pl., 13 s. res. : res., pl., tablo; 30 cm. – (Deutsches Archäologisches Institut. Samos; 26) ISBN 9783774936287 (B.I/5413).
- The Hemshin : history, society and identity in the highlands of northeast Turkey* / ed.by Hovann H. Simonian. – 1st published – London : Routledge, 2007. xxix, 417 s., [26] s. tıpkıbasım, [2] s. hrt., [6] s. res. : res. (kimi rnk.), hrt., tablo; 25 cm. – (Caucasus world. Peoples of the Caucasus) ISBN 9780700706563 (A.VII/6452).
- HENRY, JOHN : *Bilim devrimi ve modern bilimin kökenleri* / tercüme Selim Değirmenci; yay.haz. Mustafa Demiray. – 1. bs. – İstanbul : Küre, 2009. xi, 145 s.; 24 cm. – (Küre yayınları; 54. kitap. Bilim Tarihi; 2) ISBN 9789756614617 (A.VII/6136).
- HENTIG, WERNER OTTO VON : *Heim durch Kurdistan : Ritt und Reise zur Ostfront 1914.* – Postdam : Ludwig Voggenreiter Verlag, 1944. 110 s. : hrt.; 19 cm. (A.VII/6179).
- HENTIG, WERNER OTTO VON : *Mein Leben, eine Dienstreise.* – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, [c1962]. 497 s. : portre, hrt.; 22 cm. (A.VII/6188).
- HEYET, CEVAT : *Türk dilinin ve lehçelerinin tarihi seyri* / çev. Mürsel Öztürk. – 1. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 432 s. : hrt.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 937) ISBN 9789751620484 (A.VII/6629).
- Hicâz vilâyet salnâmesi, H. 1303/M. 1886 : giriş, metin, indeks, tıpkıbasım (Osmanlıca)* / hazırlayanlar Selman Soydemir, Kemal Erkan, Osman Doğan; ed. Ömer Faruk Yılmaz. – İstanbul : Çamlıca, 2008. xv, 206, 204 s. : tıpkıbasım, tablo; 24 cm. – (Çamlıca Basım Yayın Kitapları; 57) ISBN 9789944905558 (A.VII/6356).
- HIEBERT, FREDRIK T. [TALMAGE] : *A Central Asian village at the dawn of civilization, excavations at Anau, Turkmenistan* / Kakamurad Kurbansakhatov; foreword by Robert H. Dyson, Jr.; contributions from Hubert Schmidt...[et al.]. – 1st ed. – Philadelphia : University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2003. xviii, 238 s. : res., hrt.; 29 cm. – (University Museum Monograph; 116) ISBN 1931707502 (B.I/5411).
- The historiography of genocide* / ed.by Dan Stone. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2008. xv, 640 s. : grafik; 24 cm. ISBN 9781403992192 (hbk.) (A.VII/6413).
- Hocalı soygırını : milyon imza-bir teleb = Khojalı genocide : million signatures-one demand = Hodjalinskiy genotsid : million podpisey-odno trebovanie.* – Bakı : Azerbaycanda Vetendaş Cemiyetinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası, 2007. 534 s. : res., hrt.; 30 cm. ISBN 5874590110 (B.I/5337).
- The Holocaust : origins, implementation, aftermath* / ed.by Omer Bartov. – London; New York : Taylor & Francis, 2000. 300 s.; 24 cm. – (Rewriting Histories) ISBN 9780415150361 (A.VII/6403).
- Homelands and diasporas : Greeks, Jews and their migrations* / ed. by Minna Rozen. – London : I. B. Tauris, 2008. 443 s.; 24 cm. – (International library of migration studies; 2) ISBN 9781845116422 (hbk.) (A.VII/6533).
- HOPKIRK, PETER : *İstanbul'un doğusunda bitmeyen oyun : Büyük Doğu'nun paylaşım savaşı* / İngilizce'den çev. Cem Küçük. – İstanbul : İnkılâp, 2009. xvi, 448 s., 8 s. res. : res., hrt.; 22 cm. ISBN 9789751026507 (A.VII/6305).
- Houshamatyan of the Armenian Revolutionary Federation : album-atlas, volume I : Epic Battles 1890-1914* / ed. Hagop Manjikian; originally published in Armenian in 1992, this volume was translated by Hasmig Tashjian, Hagop Manjikian, Knar (Avedian) Manjikian. – Los Angeles : ARF Central Committee, 2006. xiv, 261 s. : res., hrt., pl.; 29 cm. ISBN 0963527843 (B.I/5333-1).
- HRISTODULU, HRISTOS K. : *Mustafa Kemal ve Selanik yaşamı* / Yunancadan çev. Burcu Yamansavaşçılar. – 1. bs. – İstanbul : Telos, 2008. 261 s. : res.; 20 cm. ISBN 9755452395 (A.VII/6252).
- HUGHES-BROCK, HELEN : *Oxford the Ashmolean Museum* / John Boardman. – Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2009. 2 c. : res. (kimi rnk.), hrt.; 26 cm. – (Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel; Band 6/1, 6/2) ISBN 9783805339711 (A.VII/6587).

- HUN, MÜCAHİT ÖZDEN : *İğdir sevdası*. — 1. bsk. — Ankara : Başak Matbaacılık, 2002. 3 c. : res., soyağacı; 24 cm. ISBN 9759313901 (tk.) (A.VII/6374).
- Hüdavendigâr vilâyeti salnâmesi, 1311, def'a 20*. — [Bursa] : Matbaa-i Vilayet, 1311. [4], 325 s.; 21 cm. (A.VII/6161).
- HÜR MÜZLÜ, BİLGE : *Eski Yunan'da ölü gömme gelenekleri* / ed. Hasan Peker. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2008. vi, 57 s. : res., hrt.; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 24) ISBN 9789758072002 (A.VII/6594).
- HÜSEYİN VASSAF : *Bir eski zaman efendisi : İbnülemin Mahmud Kemâl, Kemâlî'l-Kemâl* / hazırlayanlar Fatih M. Şeker, İsmail Kara. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2009. 334 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. — (Dergâh yayınları; 414. Çağdaş Türk Düşüncesi; 50) ISBN 9789759951658 (A.VII/6366).
- Identifying changes : the transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its neighbouring regions : proceedings of the International Workshop, Istanbul, November 8-9, 2002* / ed. by Bettina Fischer, Hermann Genz, Eric Jean, Kemalettin Köroğlu. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. viii, 317 s. : res., hrt.; 28 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları) ISBN 9758070630 (B.I/5309).
- IGGERS, GEORG G. : *A global history of modern historiography* / Q. Edward Wang ; with the assistance of Supriya Mukherjee. — 1st ed. — Harlow; New York : Pearson/Longman, 2008. xii, 436 s.; 24 cm. ISBN 9780582096066 (A.VII/6372).
- IHSANOĞLU, EKMELEDDİN : *Science, technology and learning in the Ottoman Empire*. — reprinted. — Farnham; Burlington, VT : Ashgate, 2009. xi, : tıpkıbasım, tablo; 23 cm. — (Variorum collected studies series; CS773) ISBN 9780860789246 (A.VII/6480).
- İlusu ve Karkamış Baraj Gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi : 2000 yılı çalışmaları = Salvage project of the archaeological heritage of the Ilusu and Carchemish Dam Reservoirs : activities in 2000* / derleyenler = ed. by Numan Tuna, Jale Velibeyoğlu; İng. tercüme = translated by Jean Greenhalgh...[ve başk.]. — Ankara : Orta Doğu Teknik Üniversitesi. ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM) = Middle East Technical University. METU Centre for Research and Assessment of the Historic Environment, 2002. xxviii, 857 s. : res. (çoğu rnk.), hrt., pl., tablo; 29 cm. ISBN 9754291926 (B.I/5421).
- In the North my nest is made : studies in the history of the Murman colonization 1860-1940* / ed. Alexei Yurchenko, Jens Petter Nielsen; translators Alice Jondorf, Ella Haukenes. — 1st ed. — St. Petersburg : European University at St. Petersburg Press, c2005. 266 s. : res., hrt.; 23 cm. ISBN 5943800484 (A.VII/5912).
- İNAN, CEREN : *La population de la Turquie Évolutions démographiques depuis 1927*. — Volos : University of Thessaly Department of Planning and Regional Development, 2007. 54 s. : hrt., grafik, tablo; 29 cm. — (Démographie des Balkans, Réseau Démobalk = Balkan Demographic Papers, Demobalk Network vol. 9) (B.I/5365).
- Index islamicus : a bibliography of books, articles and reviews on islam and the muslim world which were published in the year 2007 with additions from 1993-2006* / compiled and ed. by Heather Bleaney, Susan Sinclair. — Leiden; Boston : Brill, 2008. xxxvi, 910 s.; 25 cm. (A.III/9909-2007).
- INGVARSSON-SUNDSTRÖM, ANNE : *Asine III : supplementary studies on the Swedish excavations 1922 - 1930, fasc. 2 : children lost and found : a bioarchaeological study of Middle Helladic children in Asine with a comparison to Lerna* / with an appendix by Helena Soomer. — Stockholm : Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Athen = Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, 2008. 151 s. : res. (kimi rnk.), pl., tablo, grafik; 30 cm. — (Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Athen, 4°; XLV : 2 = Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 4°, ISSN 0586-0539; XLV : 2) ISBN 9789179160562 (B.I/1465-2).
- INTERNATIONAL CONFERENCE ON ANCIENT TEXTILES (1ST : 2003 : LUND, SWEDEN AND COPENHAGEN, DENMARK) : *Ancient textiles : production, craft and society : proceedings of the first international conference on ancient textiles, held at Lund, Sweden and Copenhagen, Denmark on March 19-23, 2003* / ed. by Carole Gillis, Marie-Louise B. Nosch. — reprinted. — Oxford : Oxbow Books, 2008. x, 286, [3] s. : res. (kimi rnk.), hrt.; 28 cm. — (Ancient Textiles series; 1) ISBN 9781842172025 (B.I/5289).

- INTERNATIONAL CONGRESS ON ISLAMIC ARTS AND CRAFTS (2002 : ISFAHAN): *Arts and crafts in the Muslim world : proceedings of the International Congress on Islamic Arts and Crafts, Isfahan, 04-09 October, 2002* / prepared for publication Nazeih Taleb Maarouf, Semiramis Çavuşoğlu; preface Halit Eren. — İstanbul : Research Centre for Islamic History, Art and Culture, 2008. xxxii, 580 s. : res.(rnk.), pl., tablo; 30 cm. — (Crafts Development Program CDP. Islamic Crafts series no; 8) ISBN 9789260631705 (B.I/5329).
- INTERNATIONAL CONGRESS ON THE ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY OF TURKEY (8TH : 1998 : BURSA) = ULUSLARARASI TÜRKİYE'NİN SOSYAL VE EKONOMİK TARİHİ KONGRESİ (8. : 1998 : BURSA) : *VIIIth international congress on the economic and social history of Turkey, June 18-21, 1998, Bursa : papers = VIII. Uluslararası Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi kongresi, 18-21 Haziran 1998, Bursa : bildiriler* / ed. Nurcan Abacı. — Morrisville : Lulu Press, 2006. ISBN 9781411697676 (B.I/5290).
- ISRAEL, JAMES : *Meine Reise zum Sultan : Tagebuchblätter vom 10. Juni bis 3. August 1915* / herausgegeben mit einer biographischen Skizze von Rolf Winau. — 1. Aufl. — Teetz : Hentrich und Hentrich, 2006. 155 s.: res.; 19 cm. — (Jüdische Memoiren; Bd. 7) ISBN 3933471281 (A.VII/6527).
- IVANOV, B. İ. : *Buhgalterskiy uçet v Rossii XVI-XVII vv. : istoriko-istochnikovedcheskoe issledovanie monastirskih prihodo-rashodnih knig.* — S.-Peterburg : Dmitriy Bulanin, 2005. 245 s.; 21 cm. ISBN 5860074654 (A.VII/5966).
- İ. Y., SEMYENOV : *Kafkas ardı'ndaki Molokanların ve Dukhoborların tarihi : sürgün bahçesinin solan renkleri : Molokanlar* / Erkan Karagöz; çev. Ludmila Denisenko, Nahide Kıyas Gökçek. — İstanbul : Su Yayınları, 2009. 152 s. : res., hrt.; 21 cm. ISBN 9789756709702 (A.VII/6243).
- İBN HALDUN : *Mukaddime : Osmanlı tercümesi* / mütercim Pirizâde Mehmed Sâhib; hazırlayanlar Yavuz Yıldırım...[ve başk.]. — 1. bs. — İstanbul : Klasik, 2008. 3 c.; 27 cm. — (Klasik; 49. kitap. Klasik Kitaplar; 1) ISBN 9789758740611 (tk.) (B.I/5346).
- İBRAHİM ABDÜSSELAM PAŞA : *Yemen seyahatnamesi ve bitkisel coğrafyası* / yay. yönetmeni Işık Tabar Gençer; redaksiyon Kâmil Büyüker. — 1. bs. — İstanbul : Pan, 2008. 135 s. : res., tıpkıbasım, hrt., soyağacı; 24 cm. — (Gri yayın dizisi; 65) ISBN 9789944396516 (A.VII/6330).
- İBRAHİM NAİMEDDİN TEMAŞVARI : *Hadikatü'ş-şiheda.* — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (614 vr.) (CD/0218).
- 2008 Yılı dış basın değerlendirmesi. — Ankara : Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Haber Dairesi Başkanlığı, 2009. 41 y. : grafik; 29 cm. (B.I/5355).
- II. Meşrutiyet : *Kanun-i Esasi'den askeri müdahaleye* / yazılar M. Şükrü Hanioglu, Alev Alatlı, Ahmet Turan Alkan, Herkül Millas; haz. Yusuf Çağlar; yay. Yönetmeni Müslüm Mart. — 1. bs. — İstanbul : Zaman Kitap, 2008. 155 s. : tıpkıbasım; 26 cm. — (Yayın no; 98. Tarih; 5) ISBN 9786055799073 (B.I/5400).
- II. Meşrutiyet'in ilk yılı : 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909 / danışma kurulu Nuri Akbayar...[ve başk.]; kitap koordinatörü Tamer Erdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : Aygaz; Yapı Kredi, 2008. 398 s. : res., portre, tıpkıbasım; 34 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2791) ISBN 9789750814723 (B.I/5418).
- İLHAN, SUAT : *Evrimsen Türk devrimi.* — geliştirilmiş 2. bs. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. 424 s.; 24 cm. ISBN 9789751620163 (A.VII/6063).
- İLİNA, İ. N. [İRİNA NİKOLAEVNA] : *Obşestvenno organizatsii Rossii v 1920e godı* / otvetstvennyy redaktor A. K. Sokolov. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Rossiyskoy İstorii, 2000. 215 s.; 20 cm. ISBN 5805500477 (A.VII/5914).
- İLTER, AZİZ SAMİH : *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesi hatıraları* / yay. haz. Zekeriya Türkmen, Elmas Çelik. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2007. vii, 116 s., 5 s. kroki : kroki, tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2007/20) ISBN 9754094241 (A.VII/6518).
- An improbable war : the outbreak of World War I and European political culture before 1914* / ed. by Holger Afflerbach, David Stevenson. — New York; Oxford : Berghahn Books, 2007. xiv, 365 s. : res., hrt.; 24 cm. ISBN 9781845452759 (A.VII/6531).

- İran : ulusal kimlik inşası / ed. Hamid Ahmedî; tercüme Hakkı Uygur. — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2009. xx, 339 s. : tablo; 23 cm. — (Küre yayınları; 52. kitap. Uluslararası İlişkiler; 7) ISBN 9789756614600 (A.VII/6132).*
- İREN, KAAAN : *Vazo resimlerinin ışığında Eski Yunan çömlekçiliği. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2003. 70 s. : res.; 20 cm. ISBN 9758070606 (A.VII/6598).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid : Midhat Paşa-Abdülhamid kavgasının içyüzü / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2004. xxiii, 349 s.; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 147. Tarih/Kültür dizisi; 38) ISBN 9754100756 (A.VII/6275).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Ermeni meselesinin iç yüzü / yeni eklerle yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2004. xxiv, 349; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 144. Tarih/Kültür dizisi; 35) ISBN 9754100470 (A.VII/6274).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Meşrutiyetten mütarekeye : Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yılları : 1909-1918 / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2004. 635 s.; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 146. Tarih/Kültür dizisi; 37) ISBN 9754100748 (A.VII/6277).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu : Abdülhamid'in Selânik sürgünü / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2003. 395 s.; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 142. Tarih/Kültür dizisi; 33) ISBN 9754100357 (A.VII/6272).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Sultan Abdülaziz ve bir seraskerin ihtilâli / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2004. 349 s.; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 145. Tarih/Kültür dizisi; 36) ISBN 9754100535 (A.VII/6273).*
- İRTEM, SÜLEYMAN KÂNİ : *Sultan Vahideddin : son Osmanlı son saltanat / yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. — İstanbul : Temel, 2003. xxiv, 384 s.; 20 cm. — (Temel yayınları yayın no; 143. Tarih/Kültür dizisi; 34) ISBN 9754100918 (A.VII/6276).*
- İSHÂK BİN MURÂD : *Edviye-i müfede : metin-sözlük / haz. Mustafa Canpolat, Zafer Önler. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 346 s. : tıpkıbasım; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 903) ISBN 9789751619518 (A.VII/6564).*
- İSKENDEROĞLU, REŞİD : *Diyarbakir Beğlerbeği Gazi İskender Paşa-2 ve bilginler. — 1. bsk. — Ankara : [yayl.y.], 2009. 102 s. : res., hrt.; 24 cm. ISBN 9789759301330 (A.V/4044-2).*
- İslâm ansiklopedisi : Türkiye Diyanet Vakfı / başkan M. Âkif Aydın; yönetim kurulu İbrahim Kâfi Dönmez... [ve başk.]. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 1988- c.; 29 cm. ISBN 9753894570 (35.c.) (B.I/1070-35).*
- İslâm kültürü (çeşitli konuları ile), 5. cilt : İslâm'da kültür ve bilgi / ed. Ekmeleddin İhsanoğlu; çev. Fulya Eruz... [ve başk.]; redaksiyon Hatice Aynur, Önder Bayır, Hidayet Yavuz Nuhoglu. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008. 1042 s. : res., minyatür, tıpkıbasım, pl.; 24 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü; 3154. Kültür Eserleri dizisi; 434) ISBN 9789751733641 (5. c.) (A.VII/6644-5).*
- İstanbul kadı sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 numaralı sicil : H. 919-927/M. 1513-1521 / haz. Bilgin Aydın, Ekrem Tak; ed. Coşkun Yılmaz. — İstanbul : İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008. 560 s.; 28 cm. + 1 cd-rom. — (İSAM yayın no; 412. Kadı Sicilleri dizisi; 1) ISBN 9789753895545 (B.I/5286).*
- İstanbul : keşfetmek için bak = İstanbul : look to discover / yazar = author İbrahim Baştuğ; genel yay. yönetmeni= executive editor Nevzat Bayhan; çev. = translator Sevil Doğrugüven Ertem. — 1. bs. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2008. 158 s. : res. (rnk.); 28 cm. — (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. yayınları = İstanbul Metropolitan Municipality Culture CO. publications) ISBN 9789944370684 (B.I/5376).*
- İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH ARAŞTIRMA MERKEZİ : *Eski Çağ'dan günümüze yönetim anlayışı ve kurumlar, 20-21 Mayıs 2008 / ed. Feridun M. Emecen. — İstanbul : Kitabevi, 2009. viii, 288 s. : res., minyatür, tablo; 24 cm. — (Kitabevi; 396) ISBN 9789754208142 (A.VII/6619).*
- İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde mevcut el yazması eserler ansiklopedisi = Mu'cemü'l-Mahtutati'l-Mevcude fi Mektebati İstanbul ve Anadolu / haz. Ali Rıza Karabulut. — Kayseri : Akabe Kitabevi, 2005. 3 c.; 25 cm. ISBN 9759571587 (tk.) (A.VII/6060).*

- İstoričeskaya geografiya Rossii : novye podhody : sbornik statey posvyatšennih 70. letiyu V.M. Kabuzana / redkollegiya K. A. Averyanov, E. G. İstomina, Ya. E. Vodarskiy. — Moskva : RAN İnstitut Rossiyskoy İstorii, 2004. 208 s.; 20 cm. ISBN 5805501341 (A.VII/5923).*
- İstoriya Russko-Ukrainskih otnoşeniya v XVII-XVIII vekah (k 350-letiyu pereyaslavskoy Radı) / otvetstvennyy redaktor A. N. Saharov. — Moskva : İnstitut Rossiyskoy İstorii RAN, 2006. 111 s.; 29 cm. — (Nauçnyy Sovet "İstoriya Mejdunarodnih otnoşeniya i vneşney politiki Rossii" Byulleten vıpusk; 2) (B.I/5300).*
- İYİLİKÇİ, OSMAN** : *Bilişsel Psikoloji terimler sözlüğü : İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce / Sonia Amado. — İzmir : Ege Üniversitesi, 2008. 102 s.; 24 cm. — (Ege Üniversitesi yayınları. Edebiyat Fakültesi yayın no; 148) ISBN 9789754837865 (A.VII/6388).*
- İzabrani tekstovi Teodora Pavloviča = Teodor Pavlovic : selected readings / [priredio] Petar V. Krestić; urednik Tibor Jivković. — Beograd : Istorijski Institut, 2007. 340 s., [9] s. portre (rnk.) : res.; 25 cm. — (İzvori za srpsku istoriju; knjiga 6. İstoriya XIX i XX veka; knjiga 3 = Institute of History. sources for Serbian history volume; 6. History of XIX and XX century volume; 3) ISBN 9788677430641 (A.VII/6042).*
- İZZET HASAN EFENDİ DARENDELİ** : *Ziyânâme : Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a karşı Mısır seferi, 1798-1802 / haz. M. İlkin Erkutun; yay. Mehmet Varış; ed. Erol Özvar. — İstanbul : Kitabevi, 2009. cxiv, 323 s.; 24 cm. — (Kitabevi; 398. Osmanlı Tarih Kaynakları; 9) ISBN 9786054208302 (A.VII/6617)*
- JENKINS, GARETH** : *Political Islam in Turkey : running west, heading east?.* — 1st ed. — New York : Palgrave Macmillan, 2008. 274 s.; 24 cm. ISBN 9781403968838 (A.VII/6025).
- JENNINGS, RONALD C.** : *Village life in Cyprus at the time of the Ottoman conquest / ed. by M. Akif Erdoğan, Ali Efdal Özkul. — 1st ed. — İstanbul : The Isis Press, 2009. 174 s. : res., hrt., tablo; 24 cm. ISBN 9789754283815 (A.VII/6477).*
- JERNAZIAN, EPHRAIM K.** : *Judgment unto truth : witnessing the Armenian genocide / translated by Alice Haig. — New Brunswick (U.S.A.); London (U.K.) : Transaction Publishers, c1990. xi, 163, [1] s. : res., hrt.; 23 cm. — (The Zoryan Institute survivors' memoirs; 4) ISBN 0887383122 (A.VII/6140).*
- Jeta sociale ne shqiperi (1654-1912) : album fotografish = Arnavutluk'ta sosyal hayat (1654-1912) : fotograf albümü / pergatitën = hazırlayanlar H. Erkan Fıratlı, Tayfun Atmaca. — Tiran : TİKA; DPA, 2006. 256 s. : res.(kimi rnk.), hrt.; 30 cm. — (Numri botimet; 89 = yayın no; 89) ISBN 9994381539 (B.I/5310).*
- JİVOJİNOVIÇ, DRAGOLJUB R.** : *Europa i Dubrovnik u 17. i 18. veku studije i rasprave = Europe and Ragusa in the 17th and 18th centuries studies and treatises / urednik Tibor Jivković. — Beograd : Istorijski Institut, 2008. 478 s. : res.; 25 cm. — (Istorijski Institut. Studia Historica Collecta; knjiga 5 = Institute of History. Studia Historica Collecta volume; 5) ISBN 9788677430702 (A.VII/6045).*
- JONGERDEN, JOOST** : *Türkiye'de iskân sorunu ve Kürtler : modernite, savaş ve mekân politikaları üzerine bir çözümleme / İngilizce'den çev. Mustafa Topal; ed. Deniz Gündüz. — İstanbul : Vate, 2008. 494 s. : res., hrt., grafik, tablo; 21 cm. — (Kitap; 37. Araştırma-İnceleme; 4) ISBN 9789756278291 (A.VII/6290).*
- Journal Asiatique de Constantinople recueil mensuel de mémoires et d'extraits relatifs a la philologie a l'histoire générale a l'archéologie a la géographie aux science et aux arts des nations orientales et asiatiques en général et principalement des nations qui ont habité ou habitent l'Empire Ottoman; rédigé par plusieurs savants orientaux et européens orientalistes; Tome 1 / dirigé et publié par Henri Cayol. — Constantinople : Imprimerie Orientale d'Henri Cayol, 1852. 96 s., 2 res.; 22 cm. (A.VII/5996-1).*
- JUDT, TONY** : *Savaş sonrası : 1945 sonrası Avrupa tarihi / çev. Dilek Şendil; kitap ed. Osman Çakmakçı, Raşit Çavaş. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2009. 1031 s., [30]s. res. : res., hrt.; 25 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2886. Tarih; 50) ISBN 9789750815850 (A.VII/6444).*
- KALIGIAN, DIKRAN MESROB** : *Armenian organization and ideology under Ottoman rule : 1908-1914. — New Brunswick, N. J.; London : Transaction Publishers, 2008. 310 s.; 24 cm. ISBN 9781412807753 (alk. paper) (A.VII/6539).*
- KANKAL, AHMET** : *XVI. Yüzyılda Çankırı / ed. Yüksel Arslan. — Çankırı : Çankırı Belediyesi, 2009. xiii, 282 s. : tablo; 24 cm. — (Çankırı Belediyesi Kültür yayınları) ISBN 9789759860486 (A.VII/5900).*

- KAPLAN, MEHMET : *Teofik Fikret ve şiiri*. — İstanbul : Türkiye Yayınevi, 1946. x, 202 s.; 21 cm. (A.VII/5878).
- KARA, ŞENDA : *Leitbilder und Handlungsgrundlagen des modernen Städtebaus in der Türkei : von der osmanischen zur türkischen Stadt*. — Münster : Lit, 2006. 181 s. : res., hrt., tablo; 21 cm. — (Habitat-international; Bd. 6) ISBN 3825886751 (A.VII/6530).
- KARABEKİR, KÂZİM : *İttihat ve Terakki Cemiyeti* / kitap ed. Yücel Demirel, Ziver Öktem. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2009. 347 s. : res.; 24 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2852. Tarih; 48) ISBN 9789750815683 (A.VII/6442).
- KARABUDA, GÜL : *Çiğ düştü gül üşüdü : anı* / kitap ed. Tamer Erdoğan. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2009. 439 s. : tıpkıbasım, res.; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2847. Edebiyat; 858) ISBN 9789750815638 (A.VII/6200).
- KARABULUT, ALİ RIZA : *Dîvânçe-i Râşid Efendi : Râşid Efendi Kütüphanesi târihçesi : Kayseri Müellifleri / yeniden düzenlenmiş 2. bsk.* — Kayseri : Mektebe, 2009. 572 s. : res. (çoğu rnk.); 25 cm. — (Mektebe yayınları. Edebiyat serisi; 3) ISBN 978944569873 (A.VII/6062).
- KARABULUT, ALİ RIZA : *Hadisler'de Cevâmiul-Kelim ve Emsâlül-Hadis*. — 2. bsk. — Kayseri : Mektebe, 2007. 392 s.; 20 cm. — (Mektebe yayınları; 14. Hadis serisi; 1) (A.VII/6059).
- KARABULUT, ALİ RIZA : *Tıbb-ı Nebvî ansiklopedisi*. — 6. bsk. — Ankara : Kozan Ofset, 2006. 2 c. 1 c.'te (417 s.; xii, s. [419]-794); 25 cm. ISBN 9759571501 (tk.) (A.VII/6058,1-2).
- KARACA, ALÂATTİN : *Necip Fazıl Adnan Menderes ilişkisi : mektuplarla ve belgelerle*. — Ankara : Lotus, 2009. 181 s. : 8 s. tıpkıbasım; 21 cm. — (Lotus Yayınevi; 57) ISBN 9789756665560 (A.VII/6270).
- KARACA, ZAFER : *İstanbul'da Tanzimat öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri / fotoğraflar Zafer Karaca; kitap ed. Korkut Tankuter*. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 679 s. : res.; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2790. Tarih; 148) ISBN 9789750814839 (B.I/5284).
- KARAGÖZ, ŞEHRAZAT : *Eskiçağ'da depremeler*. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2005. viii, 84 s. : res., hrt.; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 20) ISBN 9758071173 (A.VII/6592).
- KARAKOÇ, ERCAN : *Geçmişten günümüze Ermeni komiteleri ve terörü : Hınçak ve Taşnak'tan Asala ve JCAG-ARA'ya / ed. Deniz Saraç*. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009. 624 s. : res., tıpkıbasım, hrt., şema, grafik, tablo; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 344. Araştırma-İnceleme dizisi; 297) ISBN 9789752552449 (A.VII/6289).
- KARATAŞ, ALİ İHSAN : *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin toplum hayatı : Bursa örneği*. — İstanbul : Gökkuşbu, 2009. 311 s. : res., tıpkıbasım, tablo; 24 cm. ISBN 9789944275187 (A.VII/6349).
- KARLSSON, INGMAR : *Europa och Turken : betraktelser kring en komplicerad relation*. — Stockholm : Wahlström & Widstrand, 2007. 234, [1] s.; 22 cm. ISBN 9789146215875 (A.VII/6449).
- KARLSSON, INGMAR : *Kürt sorunu : bir diplomatın gözüyle / çev. Turhan Kayaoğlu*. — 1. bs. — İstanbul : Homer Kitabevi, 2008. 184 s.; 23 cm. ISBN 9789944483247 (A.VII/6315).
- KARPAT, KEMAL H. : *Osmanlı'dan günümüze elitler ve din / yay. haz. ve çev. Güneş Ayas; ed. Neval Akbıyık*. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2009. 294 s. : tablo; 21 cm. — (Timaş yayınları; 2007. Tarih İnceleme-Araştırma dizisi; 13) ISBN 9789752639300 (A.VII/6278).
- KARPUZ, HAŞİM : *Türk kültür varlıkları envanteri : Konya 42 / proje yürütücüsü Yusuf Halaçoğlu*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2009. 3 c. : res (çoğu rnk.), hrt., pl.; 28 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; XXVII. Dizi-Sa.; 12. Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi) ISBN 9789751621146 (tk.) (B.I/5448).
- Kastamonu : "Üsküdar'a kadar"* / haz. Lütfü Seymen; fotoğraflar Akgün Akova. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 511 s. : res., hrt., pl., tablo; 29 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2810. Şehir Monografileri; 16) ISBN 9789750815133 (B.I/5328).
- Kâşgarlı Mahmud kitabı / ed. F. Sema Barutcu Özönder*. — 1. bsk. — Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008. xv, 496 s. : res., hrt.; 29 cm. — (Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü; 3169. Anma ve Armağan Kitaplar dizisi; 11) ISBN 9789751733795 (B.I/5327).
- Katalog arabiskih rukopisey, tom III = Arab elyazmaları katalogu, cilt III / sostavitel i redaktor toma K. K. Şarifov; arabiskie rukopisi opisali K. K. Şarifov... [et al.]*. — Baku : Nurlan, 2007. 320 s.; 26 cm. —

(Natsionalnaya Akademiya Nauk Azerbaydjana İstitut Rukopisey İmeni Muhammeda Fizuli) (A.VI/8703-3).

KÂTİP ÇELEBİ : *Kitâb-ı Cihannümâ* / yay. yönetmeni Nevzat Bayhan. — İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2009. 33, [26], 698 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım; 34 cm. ISBN 9789944370561 (B.I/5453).

KÂTİP ÇELEBİ : *Târihi Kostantiniye ve Kayırsre* / haz. İbrahim Solak. — 1. bsk. — Konya : Gençlik Kitabevi, 2009. 216 s. : tıpkıbasım; 24 cm. ISBN 9789944046886 (A.VII/6381).

KAVALSKI, EMILIAN : *Extending the European security community : constructing peace in the Balkans*. — London; New York : Tauris Academic Studies, 2008. xii, 259 s. : hrt.; 22 cm. ISBN 9781845114978 (A.VII/5881).

KAYMAZ, KADRİYE : *Gölgedeki kalem : Emine Semiye*. — 1. bs. — İstanbul : Küre, 2009. xii, 267 s. : tıpkıbasım, soyağacı, res.; 23 cm. — (Küre yayınları; 53. kitap. Edebiyat İncelemeleri; 1) ISBN 9789756614624 (A.VII/6134).

Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça, Arapça yazmalar katalogu / haz. Ali Rıza Karabulut. — Kayseri : Emek Matbaacılık, 1982. 732 s.; 24 cm. (A.VII/6118).

Kazahstansko-Rossiyskie otnoşeniya na sovremennom etape 1991-2006 : informatsionno-analiticheskiy obzor / avtor-sost. O. P. Bravaç; redaktor S. M. Maşimbaev; otv. red. K. K. Abugalieva. — Almatı : Tsentralnaya Nauçnaya Biblioteka, 2008. 202 s.; 20 cm. ISBN 9786012030044 (A.VII/5991).

EL-KÂZERÜNİ, HACI HÜSÂM İBRÂHİM B. MUHAMMED : *Ahmed Er-Rifâi menkıbeleri : Şifâü'l-eskam fi şireti Gavsî'lenâm* / tercüme Nurettin Bayburtlugil, Necdet Tosun; kitap ed. Muhammed Bedirhan. — 1. bs. — İstanbul : Gelenek, 2004. 168 s.; 23 cm. — (Gelenek yayıncılık; 84. Tasavvuf; 12. Tasavvuf Tarihi; 3) ISBN 9758861387 (A.VII/6137).

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA : *Keçeci-zâde İzzet Molla and Mihnet-Keşân, part 2 : Takriz of Esad Efendi, critical edition and index (names of persons, places and books) = Keçeci-zâde İzzet Molla ve Mihnet-Keşân, 2. kısım : Esad Efendi'nin Takrizi, tenkitli metin ve açıklamalı indeks (kişi, yer ve eser adları)* / [ed. by] = haz. Ali Emre Özyıldırım. — [Harvard] : Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University = Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007. xvii, 318 s. : tıpkıbasım; 28 cm. — (Sources of Oriental Languages and Literatures; 82. Turkish Sources; LXXII = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 82. Türkçe Kaynaklar; LXXII) (B.I/5429-2).

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA : *Keçeci-zâde İzzet Molla and Mihnet-Keşân, part 1 : a study İzzet Molla's life and works, textual analysis, facsimile of the Osterreichische Nationalbibliothek 2838 and Süleymaniye, Esad Efendi 2898 = Keçeci-zâde İzzet Molla ve Mihnet-Keşân, 1. kısım : İzzet Molla'nın hayatı ve eserleri, metin tahlili, tıpkıbasım (Avusturya Milli Kütüphanesi 2838 ve Süleymaniye Esad Efendi 2898)* / [ed. by] = haz. Ali Emre Özyıldırım. — [Harvard] : Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University = Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007. xv, 263 s. : tıpkıbasım; 28 cm. — (Sources of Oriental Languages and Literatures; 81. Turkish Sources; LXXI = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 81. Türkçe Kaynaklar; LXXI) (B.I/5429-1).

[KERKÜK], MAHMUT NEDİM : *Hatıratım*. — Diyarbekir : [yayl.y.], 1334/1919. 1. c. (414 s.); 195X130 mm. (Y/0786-1).

KÉVONIAN, DZOVINAR : *Réfugiés et diplomatie humanitaire : les acteurs européens et la scène proche-orientale pendant l'entre-deux-guerres*. — Paris : Publications de la Sorbonne, 2004. 561 s., [15] s. res. : res., hrt., tablo, grafik; 24 cm. — (Internationale, ISSN 0768-1984; 64. Publications de la Sorbonne; 64) ISBN 285944453X (A.VII/6409).

KILIÇ, DAVUT : *Tarihten günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. xi, 422 s. : res.; 24 cm. ISBN 9789751620743 (A.VII/6070).

KILIÇ, ÜNAL : *Ebü Eyyüb el-Ensari*. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 146 s.; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları yayın no; 418. Oku-Düşün serisi; 59. İslâm Büyükleri dizisi; 10) ISBN 9789753895453 (A.VII/6090).

Kırgız destanları IV : Mendirman / haz. Abdıldacan Akmataliyev, Aynek Caynakova; Türkiye Türkçesine aktaran Ali Özgün Öztürk. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2009. 82 s.; 24 cm. — (AKDITYK Türk Dil Kurumu yayınları; 950. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 29) ISBN 9789751621139 (A.VII/3462-4).

- Kırım Yurtına ve ol taraflara dair bolgan yarlıklar ve hatlar = Matériaux pour servir a l'histoire du Khanat de Crimée = Materials dlya istorii Kırmskago Hanstva / extraits, par ordre de l'Académie impériale des sciences, des Archives centrales du Ministère des affaires étrangères, a Moscou, et publiés par V. Véliaminov-Zernof. — Saint-Petersbourg : Commissionnaires de l'Académie Impériale des sciences, Eggers, 1864. ix, 941 s.; 32 cm. (B.I/5452).*
- KIRKPINAR, KENAN : *Milli mücadelede günümüze Rutan Aşireti ve Necimoğulları / Leyla Kırkpınar. — 3. bsk. — İzmir : Meşe Kitaphı, 2009. [v], 197 s., 1 katl. soyağacı, 1 katl. res. : res.(kimi rnk.), tıpkıbasım, hrt.; 19 cm. ISBN 9789944503228 (A.VII/6357).*
- KIRLI, CENGİZ : *Sultan ve kamuoyu : Osmanlı modernleşme sürecinde "havadis jurnalleri", 1840-1844 / ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2009. v, 507 s.; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1673. Tarih) ISBN 9789944885942 (A.VII/6505).*
- Kırşehir Müzesi'ndeki Ahilik belgeleri : Ahi Secerenâmeleri : Beratlar : Vakfiyeler / hazırlayanlar M. Fatih Köksal... [ve başk.]. — Kırşehir : Kırşehir Valiliği, 2008. xii, 181 s. : tablo; 30 cm. — (Kırşehir Valiliği yayın no; 28) ISBN 9789944473224 (B.I/5325).*
- KIESLING, HANS VON : *Damascus Altes und Neues aus Syrien. — Leipzig : Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1919. iv, 126 s. : res., pl.; 23 cm. (A.VII/6183).*
- KIESLING, HANS VON : *Orientfahrten zwischen Ägeis und Zagros : Erlebtes und Erschautes aus schwerer Zeit. — Leipzig : Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1921. vi, 276 s., 16 s. res. : res., hrt.; 23 cm. (A.VII/6182).*
- KIESLING, HANS VON : *Rund um den Libanon : Friedliche Wanderungen während des Weltkrieges. — Leipzig : Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1920. 122 s., 8 s. res. : res., pl.; 23 cm. (A.VII/6181).*
- KIESLING, HANS VON : *Soldat in drei Weltteilen. — Leipzig : Grethlein & co. nachf., 1935. 521, [29] s. res. : res., portre, hrt.; 23 cm. (A.VII/6400).*
- KIESLING, HANS VON : *Vorderasien-Russland-Südamerika, Deutsche Auswanderungsgebiete der Zukunft : Auf Grund persönlicher Erfahrungen zusammengestellt. — Leipzig : Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1920. 172 s.; 20 cm. (A.VII/6189).*
- KING, CHARLES : *The Black Sea : a history. — Oxford : Oxford University Press, 2004. xx, 276 s., [8] s. res. : res., hrt.; 24 cm. — (Oxford Scholarship Online) ISBN 0199241619 (A.VII/6405).*
- Kitâb-ı cabbâr kulu / haz. Osman Eğri. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2007. 695 s. : tıpkıbasım; 25 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları; 372. Anadolu Halk Klasikleri serisi; 7. Alevî-Bektâşî Klasikleri dizisi; 7) ISBN 9753894883 (A.VII/6499).*
- KLASİK FİLOLOJİ SEMİNERLERİ (3. : 2005 : İSTANBUL) : *Klasik Filoloji seminerleri, III : 2005, İstanbul / yay. haz. Ekin Öyken; ed. Ekin Öyken. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2006. 55 s. : res.; 24 cm. ISBN 9758071327 (A.VII/6605).*
- KLASİK FİLOLOJİ SEMİNERLERİ (2. : 2004 : İSTANBUL) : *Klasik Filoloji seminerleri, II : 2004, İstanbul / yay. haz. O. Faruk Akyol; ed. O. Faruk Akyol. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2005. 51 s.; 24 cm. ISBN 9758071025 (A.VII/6604).*
- KLASİK FİLOLOJİ SEMİNERLERİ (1. : 2003 : İSTANBUL) : *Klasik Filoloji seminerleri, I : 2003, İstanbul / yay. haz. O. Faruk Akyol; ed. O. Faruk Akyol. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2004. 58 s. : res., hrt.; 24 cm. ISBN 9758070894 (A.VII/6603).*
- KOBAKIZADE, İSMAİL HAKKI : *Bir mübadilin hatıraları / çeviri yazı Selahattin Galip; kitap ed. Ziver Öktem. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 77, [9] s. : res.; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2789. Edebiyat; 844) ISBN 9789750815027 (A.VII/5883).*
- KOBZAREVA, E. İ. [ELENA İGOREVNA] : *Diplomatışekaya borba Rossii za vıhod k baltiyskomu moryu v 1655-1661 godah / E. İ. [Elena İgorevna] Kobzareva. — Moskva : RAN İstitut Rossiyskoy İstorii, 1998. 299 s. : hrt.; 20 cm. ISBN 580550023X (A.VII/5958).*
- KOCA, FERHAT : *Ahmed bin Hanbel : Hanbeli mezhebinin kurucu imamı : hayatı, görüşleri, mezhebi. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 149 s.; 18 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları yayın no; 417. Oku-Düşün serisi; 58. İslâm Büyükleri dizisi; 9) ISBN 9789753895446 (A.VII/6091).*
- KOCA, FERHAT : *Molla Hüseyin : Osmanlı Şeyhülislamı : hayatı, eserleri ve görüşleri. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 171 s. : res.; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları yayın no; 416. Oku-Düşün serisi; 57. İslâm Büyükleri dizisi; 8) ISBN 9789753895439 (A.VII/6093).*

- KOCAK, HÜSEYİN : *Reformislam : Sachbuch politik.* — Frankfurt, A.M.; München; London; New York : Weimarer Schiller-Press, 2007. 255 s. : res., hrt., grafik; 21 cm. ISBN 9783837201819 (A.VII/6457).
- KOCH-WESTENHOLZ, ULLA : *Mesopotamian astrology : an introduction to Babylonian and Assyrian celestial divination.* — Copenhagen : The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies. Museum Tusulanum Press. University of Copenhagen, 1995. 223 s. : res.; 25 cm. — (CNI publications; 19) ISBN 8772892870 (A.VII/5909).
- KOÇAK, CEMİL : *Geçmişiniz itinayla temizlenir.* — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2009. 558 s. : tıpkıbasım; 20 cm. — (İletişim yayınları; 1352. Tarih dizisi; 52) ISBN 9789750506352 (A.VII/6338).
- KOHLBACHER, JOSEF : *Die Dynamik ethnischer Wohnviertel in Wien : eine sozialräumliche Longitudinalanalyse 1981 und 2005 /* Ursula Reeger. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006. 113 s. : rnk. res., hrt.; 24 cm. — (ISR-Forschungsberichte; 33) ISBN 9783700138136 (A.VII/5891).
- KOLESNİÇENKO, D. A. [DİANA ALEKSEEVNA]: *Vserossiyskiy krestyanskiy soyuz v 1905-1907 gg.* — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii, 2006. 308, [1] s.; 20 cm. ISBN 5805501562 (A.VII/5930).
- KONSTANTİNOVA, YURA : *Balkanskata politika na grtsiya : v kraya na XIX i načaloto na XX vek.* — [y.y.] : İzdatelstvo Faber, 2008. 327 s.; 24 cm. ISBN 9789547759947 (A.VII/6154).
- Konya Vilayeti Sâl-nâmesi : Antalya, Mersin, Karaman, Burdur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Isparta : 1873 Konya yıllığı /* bugünkü harflere çeviren Mehmet Eminoğlu; ed. Mehmet Birekul. — 1. bsk. — Konya : Konya Büyükşehir Belediyesi, 2008. 6 c. : tablo; 22 cm. — (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 140) ISBN 9786053890065 (A.VII/5998-6).
- Konya Vilayeti Sâl-nâmesi : Antalya, Mersin, Karaman, Burdur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Isparta : 1872 Konya yıllığı /* bugünkü harflere çeviren Mehmet Eminoğlu; ed. Mehmet Birekul. — 1. bsk. — Konya : Konya Büyükşehir Belediyesi, 2008. 6 c. : tablo; 22 cm. — (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 139) ISBN 9786053890058 (A.VII/5998-5).
- Konya Vilayeti Sâl-nâmesi : Antalya, Mersin, Karaman, Burdur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Isparta : 1871 Konya yıllığı /* bugünkü harflere çeviren Mehmet Eminoğlu; ed. Mehmet Birekul. — 1. bsk. — Konya : Konya Büyükşehir Belediyesi, 2008. 6 c. : tablo; 22 cm. — (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 137) ISBN 9789944913997 (A.VII/5998-4).
- Konya Vilayeti Sâl-nâmesi : Antalya, Mersin, Karaman, Burdur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Isparta : 1870 Konya yıllığı /* bugünkü harflere çeviren Mehmet Eminoğlu; ed. Mehmet Birekul. — 1. bsk. — Konya : Konya Büyükşehir Belediyesi, 2007. 6 c. : tablo; 22 cm. — (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 121) ISBN 9789944913997 (A.VII/5998-3).
- Konya Vilayeti Sâl-nâmesi : Antalya, Mersin, Karaman, Burdur, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Isparta : 1869 Konya yıllığı /* bugünkü harflere çeviren Mehmet Eminoğlu; ed. Mehmet Birekul. — 1. bsk. — Konya : Konya Büyükşehir Belediyesi, 2007. 6 c. : tablo; 22 cm. — (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 117) ISBN 9789944913836 (A.VII/5998-2).
- Konya Vilayeti Sâl-nâmesi : Antalya, Mersin, Karaman, Burdur, Aksaray, Niğde, Nevşehir : 1868 Konya yıllığı /* bugünkü harflere çeviren Mehmet Eminoğlu; ed. Mehmet Birekul. — 1. bs. — Konya : Konya Büyükşehir Belediyesi, 2007. 6 c. : tablo; 22 cm. — (Konya Büyükşehir Belediyesi yayınları; 110) ISBN 9789944913669 (A.VII/5998-1).
- Korenne interesti Rossii : glazami ee gosudarstvennih deyateley, diplomatov, voennih i publitsistov : dokumentalnaya publikatsiya /* sostavitel İ. S. Rubačenok. — Moskva : Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Rossiyskoy İstorii, 2004. 491 s.; 22 cm. ISBN 5805501422 (A.VII/5934).
- KORKMAZ, ZEYNEP : *Gramer terimleri sözlüğü.* — gnlş. 3. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. xxiv, 296 s.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 575) ISBN 9751605016 (A.VII/6633).
- KORSAKOVA, NATALİYA : *Frantsuzkaya diplomatiya i kubinskiy krizis.* — Moskva : ROSSPEN, 2006. 277 s.; 22 cm. ISBN 5824306885 (A.VII/5927).

- KOSİK, V. İ. : *Çto mne do vas mostovne belgrade? Očerki o russkoy emigratsii v belgrade : 1920-1950-e godi. Çast I.* – Moskva : RAN İnstitut Slavyanovedeniya, 2007. 285 s.; 20 cm. ISBN 5757601965 (A.VII/5922).
- KOSTENEÇKİ, KONSTANTİN : *Stefan Lazareviç : Yıldırım Bayezid'in emrinde bir Sırp despotu / Eski Bulgarca'dan çev., notlayan ve haz. Hüseyin Mevsim.* – 1. bs. – İstanbul : Kitap Yayınevi, 2008. 118 s.; 21 cm. – (Kitap Yayınevi; 195. Sahaftan Seçmeler dizisi; 18) ISBN 9789756051580 (A.VII/6286).
- KOUTZAKIOTIS, GEORGES : *Cavalla, une échelle Égienne au XVIIIe siècle : Négociants européens et notables ottomans / préface de Katsumi Fukasawa.* – première impression – İstanbul : Les Éditions Isis, 2009. 278 s. : tablo, grafik; 23 cm. – (Les Cahiers du Bosphore; 53) ISBN 9789754283778 (A.VII/6029).
- KÖPRÜLÜ, M. FUAD : *Türk edebiyatı tarihi / gerekli sadeleştirmeler ve notlar ilâvesiyle yayımlayanlar Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin.* – 3. bs. – İstanbul : Ötügen, 1981. xxiv, 437 s.; 24 cm. – (Yayın nu; 157. Kültür serisi; 28) (A.VII/6117).
- KÖPRÜLÜ, FUAD : *Türk edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar / gerekli sadeleştirmeler ve bazı notlara ilâvelerle yayımlayan Orhan F. Köprülü.* – 4. bs. – Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1981. xxxi, 415, [14] s. : soyacağı, nota; 24 cm. – (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları) (A.VII/6116).
- KÖROĞLU, GÜLGÜN : *Anadolu uygarlıklarında takt.* – 1. bsk. – İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2004. viii, 69 s. : res., hrt.; 20 cm. – (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 18) ISBN 9758070843 (A.VII/6597).
- Köy Enstitüleri dünyasından Hasan Âli Yücel'e mektuplar / haz. Canan Yücel Eronat.* – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. 135 s. : res.; 19 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1216) ISBN 9789944880749 (A.VII/6429).
- KRAMER, ALAN : *Dynamic of destruction : culture and mass killing in the First World War.* – Oxford : Oxford University Press, 2008. xi, 434 s. : res., hrt.; 22 cm. ISBN 9780192803429 (hbk.) (A.VII/6532).
- KRASOVİTSKAYA, T. YU. : *Modernizatsiya Rossii : natsionalno-kulturnaya politika 20-h godov.* – Moskva : RAN İnstitut Rossiyskoy İstorii, 1998. 414 s.; 21 cm. ISBN 5201147518 (A.VII/5943).
- KUBAN, DOĞAN : *Turkish culture & arts.* – 2nd ed. rev. – İstanbul : BBA, 1986. 152 s. : res. (rnk.), minyatür, tıpkıbasım; 28 cm. (B.I/5424).
- KULJABAEVA, M. J. [MERUERT ZAHKSYBAEVA] : *İstoriko-pedagogičeskoe nasledie Tulegena Tajibaeva (1910-1964).* – Almatı : Almatinskiy Tehnologičeskij Universitet, 2007. 186 s.; 21 cm. ISBN 9965321361 (A.VII/5992).
- Kultura Nomadov İsentralnoy Azii, materialı mejdunarodnoy konferentii, Samarkand, 22-24 Noyabrya 2007 g. = Culture of nomadic peoples of central Asia, proceedings of the International conference, Samarkand, 22-24 November, 2007 / otvetstvenniy redaktor Ş. R. Pidaev.* – Samarkand : Mejdunarodniy İnstitut Tsentralnoaziatskikh İssledovaniy, 2008. 233 s. : res.; 30 cm. ISBN 9789943357006 (B.I/5436).
- Kultura sovremennoy İspanii : prevratnosti obnovleniya = Cultura de la Espana contemporanea : Luces y sombras de la renovacion / otvetstvenniy redaktor N. S. Konstantinova.* – Moskva : Nauka, 2005. 165 s. : res.; 21 cm. ISBN 5020340197 (A.VII/5916).
- Kultura srednevekovoy Moskvı : istoričeskie landsaftı = Culture of medieval Moscow : historical landscapes / redkollegiya L. A. Belyaev, T. İ. Makarova, S. Z. Çernov.* – Moskva : Nauka, 2005. 3 c. : res., hrt.(kimi rnk.); 30 cm. ISBN 5020227218 (B.I/5304).
- KUMBARACILAR, İZZET : *İstanbul sebilleri.* – 1. bs. – İstanbul : Kapı, 2008. xxviii, 151 s., 2 s. pl. : res., pl.; 20 cm. – (Kapı yayınları; 178. Kapı/İstanbul; 6) ISBN 9789944486873 (A.VII/6339).
- KUNDAKBAEVA, J. B. : *Politika Rossiyskoy u imperii v otnoşenii narodov severnogo prukaspiya v XVIII veke : İstoriografiya problemu i istoçniki izuçeniya.* – Moskva : AİRO-XXI; Probel-2000, 2005. 103 s.; 20 cm. ISBN 5986040368 (A.VII/5961).
- KUNTAY, MİTHAT CEMAL : *Namık Kemal : devrinin insanları ve olayları arasında.* – [Ankara] : Milli Eğitim Bakanlığı, 1949,1956. 2 c. : res., tıpkıbasım; 24 cm. (A.I/5948-II).
- Kurdisches lesebuch : Kurmançî-texte des 20. jahrhunderts mit grossar / [hrsg.] Hüseyin Ağuicenoğlu.* – Wiesbaden : Reichert, 2005. viii, 112 s.; 24 cm. ISBN 3895004642 (A.VII/6454).
- The Kurds : nationalism and politics / ed. by Faleh A. Jabar, Hosham Dawod.* – London : Saqi, c2006. 344 s.; 25 cm. ISBN 9780863568251 (hardback) (A.VII/6447).

- KURT, İHSAN : *Kahrolsun böyle adalet!* : "Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ve idamı" / ed. İlhan Bahar. — 1. bsk. — İstanbul : Kum Saati, 2008. 544 s. : res.; 21 cm. ISBN 6053920823 (A.VII/6256).
- KURUCA İŞIKSOLUĞU, MÜBERRA : *Geçmişten günümüze Tirebolu ve Bada (Özlü) Köyü : geçmişi, kültürü, yaşamı ve dil özellikleri* / Müberra Kuruca İşiksoluğu [1938-2008]; yay. Mehmet Ali İşiksoluğu. — 1. bsk. — Ankara : Gökçe Ofset Matbaacılık, 2009. xiii, 336 s. : res. (kimi rnk.); 20 cm. ISBN 9789944627900 (A.VII/6221).
- KÜLTÜRAL, ZUHAL : *Galâat sözlükleri*. — 1. bsk. — İstanbul : Simurg, 2008. xlv, 325 s.; 24 cm. — (Simurg; 99. Sözlük; 3) ISBN 9786054055036 (A.VII/6361).
- KÜLZER, ANDREAS : *Ostthrakien (Europe)*. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 782 s. : res., hrt.; 30 cm. — (Tabula Imperii Byzantini; 12. Denkschriften. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse; Bd. 369) ISBN 9783700139454 (B.I/5416).
- Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye'de vatandaşlık* / derleyenler E. Fuat Keyman, Ahmet İçduygu; çev. Bahar Ulukan; yay. haz. Belgin Çınar. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xi, 394 s. : tablo; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 248. Siyaset Bilimi; 26) ISBN 9786053990895 (A.VII/6622).
- Küreselleşme, kriz ve Türkiye'de neoliberal dönüşüm* / derleyenler Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez; yay. haz. Belgin Çınar. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xxviii, 369 s. : tablo, grafik; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 234. Siyaset Bilimi; 25) ISBN 9786053990796 (A.VII/6207).
- Kürt milliyetçiliği* / Türkçesi E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu; haz. Nurer Uğurlu; ed. Andaç Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün Yayınevi, 2008. 574 s. : res., minyatür; 20 cm. — (Örgün Yayınevi. Kültür dizisi-Dünya Tarihi; 2) ISBN 9789757651727 (A.VII/6295).
- LAMBROU-PHILLIPSON, C. : *Hellenorientalia : the Near Eastern presence in the Bronze Age Aegean, ca. 3000-1100 B.C. : interconnections based on the material record and the written evidence : plus orientalia : a catalogue of Egyptian, Mesopotamian, Mitannian, Syro-Palestinian, Cypriot and Asia Minor objects from the Bronze Age Aegean*. — Göteborg : Paul Åströms Förlag, 1990. 503, 82 s. : res., hrt.; 21 cm. — (Studies in Mediterranean Archaeology Pocket-Book; 95) ISBN 918909887X (A.VII/5911).
- Land of diverse migrations : challenges of emigration and immigration in Turkey* / ed. by Ahmet İçduygu, Kemal Kirişçi. — 1st ed. — İstanbul : İstanbul Bilgi University Press, 2009. xxviii, 825 s. : hrt., tablo, grafik; 23 cm. — (İstanbul Bilgi University Press; 236. Migration Research; 10) ISBN 9786053990406 (A.VII/6212).
- LANGLOIS, VICTOR : *Le trésor des chartes d'Arménie : ou, Cartulaire de la chancellerie royale des Roupéniens : comprenant tous les documents relatifs aux établissements fondés en Cilicie par les ordres de chevalerie institués pendant les croisades et par les républiques marchandes de l'Italie, etc* / recueillis, mis en ordre et publiés pour la première fois avec une introduction historique par Victor Langlois. — Venise : Typographie Arménienne de Saint-Lazare, 1863. [10], 242 s.; 29 cm. (B.I/5451).
- LESSING, FERDINAND D. : *Moğolca-Türkçe sözlük* / çev. Günay Karaağaç. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2003. 2 c. : tablo; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 829/1,2) ISBN 9751616573 (tk.) (A.VII/6637).
- LEVENTIS, YIORGHOS : *Crossing over Cyprus : studies on the divided Island in the Eastern Mediterranean* / Murata Sawayanagi Nanako, Hazama Yasushi. — Tokyo : Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA), Tokyo University of Foreign Studies, 2008. 98 s. : hrt., grafik, tablo; 25 cm. — (Studia Culturae Islamicae no; 93. The Research and Educational Project for Middle East and Islamic Studies (MEIS) series no; 6) ISBN 9784863370036 (A.VII/6089).
- LEWIS, RAPHAELA : *Osmanlıda günlük yaşam* / çev. Adile Runa Orhunsoy. — 1. bsk. — Ankara : Alter, 2009. 192 s. : res.; 20 cm. ISBN 9786054099191 (A.VII/6307).
- LEZINA, L. N. : *Bütün Türk halkları : Türk onomastikası : Çin Seddi'nden Viyana kapılarına kadar 23 bin boy, oymak ve oba= all Turkish peoples* / A. V. [Aleksandra Vasil'evna] Superanskaya; [ilaveler] D. A. Batur; redaksiyon Nergize Turaeva. — İstanbul : Selenge, 2009. 579 s.; 22 cm. — (Selenge yayınları no; 48. Etnoloji; 01) ISBN 9789758839612 (A.VII/6638).

- LITVINA, A. F. : *Vibor imeni u Russkikh knyazey v X-XVI vv. : dinastiçeskaya istoriya skovoz prizmu antroponimiki / F. B. Uspenskiy. — Moskva : İndrik, 2006. 740 s.; 25 cm. — (İmenoslov. İmya. Filologiyu İmeni Sobstvennogo) ISBN 5857593395 (A.VII/5975).*
- Le livre des Russes : la stratégie politique des Arabes / traduction intégrale sur les manuscrits originaux par René R. Khawam. — Paris : Phébus, 1982, c1976. 447 s.; 21 cm. ISBN 2859400001 (A.VII/5879).*
- LOENTEV, YA. V. : “Skifi” *Russkoy revolyutsii : partiya levih eserov i ee literaturnie popuçki. — Moskva : AİRO-XXI, 2007. 326 s.; 20 cm. — (Seriya AİRO-monografiya tom; 19) ISBN 5910220349 (A.VII/5945).*
- LOHMANN, ERNST : *Nur ein Leben : Lebenserinnerungen . — 2. auflage. — Schwerin : Verlag Friedrich Bahn, c1933. 190 s. : res.; 19 cm. (A.VII/6180).*
- The looting of the Iraq Museum, Baghdad : the lost legacy of ancient Mesopotamia / ed. by Milbry Polk, Angela M. H. Schuster. — New York : Harry N. Abrams, 2005. xiii, 242 s. : res. (çoğu rnk.), hrt.; 26 cm. ISBN 0810958724 (hardcover) (A.VII/6571).*
- LÜDKE, TILMAN : *Jihad made in Germany : Ottoman and German propaganda and intelligence operations in the First World War. — Münster : Lit, 2005. ix, 251 s.; 21 cm. — (Studien zur Zeitgeschichte des Nahen Ostens und Nordafrikas; bd. 12) ISBN 3825880710 (A.VII/6456).*
- LÜHRS, HANS : *Gegenspieler des obersten Lawrence. — Berlin : Vorhut-Verlag Otto Schlegel gmbh, 1936. 218 s., 12 s. res. : katl. hrt.; 20 cm. (A.VII/6191).*
- LÜLE, ZEYNEL : *Ali Çavuş : Mustafa Kemal'in can yoldaşı. — 3. bsk. — İstanbul : Doğan Kitap, 2008. 165 s. : res., tıpkıbasım; 23 cm. ISBN 9786051110332 (A.VII/6347).*
- MAHMUD RAGIB : *Esami-i Bilad-ı Osmaniye : Bilumum Vilayat ve elviye-i şahane ile onlara merbut kaza ve nevaahinin hurufi hece tertibyle esamisini muhtevidir. — birinci tab — Dersaadet : Kanaat Kitabhanesi, 1326. 80 s.; 21 cm. (A.VII/6095).*
- MAHMUDOV, YAGUB : *Azerbajjan : short history of statehood. — Baku : “Tahsil” Publishing House, 2006. 152 s. : res.(kimi rnk.), hrt.; 22 cm. (A.VII/6048).*
- MAIMBOURG, LOUIS : *Histoire des croisades pour la delivrance de la Terre Sainte. — Paris : Chez Sebastien Mabre-Cramoisy, 1675. [21], 652, [21] s.; 26 cm. (A.VII/6544).*
- Makedonija vo delata na stranskite patopisci 1894-1902 / podgotovil Aleksandar Matkovski. — Skopje : Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2006. 314 s. : res.; 24 cm. ISBN 9989101698 (A.VII/5983).*
- Makedonya Kütüphaneleri Türkçe yazma eserler kataloğu / hazırlayanlar Yaşar Aydemir, Abdulkadir Hayber. — Ankara : TİKA, 2007. 609 s.; 24 cm. ISBN 9789751941435 (A.VII/6010).*
- Mal canın yongasıdır : Osmanlı İmparatorluğu'nda Sigortacılık : David M. Kohen Koleksiyonundan belgelerle = what hurts the purse, hurts the soul : Insurance in the Ottoman Empire : with documents from the Collection of David M. Kohen / araştırma ve metinler = research and text Murat Koraltürk, Fatih Kahya; tercüme ve düzelti Ceyda Eldem, Nihal Boztekin; sergi danışmanı Edhem Eldem. — 1. bsk. — İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi = Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2009. 177 s. : res., tıpkıbasım, hrt., pl., tablo, grafik; 29 cm. ISBN 9789944731102 (B.I/5371).*
- MALEVSKAYA-MALEVİÇ, M. V. : *Keramika zapadnorusskikh gorodov X-XIII vv. = southwest Russian towns ceramik of 10th-13th centuries. — Sankt-Peterburg : izdatelstvo SPBİİ RAN “Nestor-İstoriya”, 2005. 157 s. : res.; 28 cm. — (Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut İstorii Materialnoy Kulturı Trudı t.17) ISBN 5981870893 (B.I/5302).*
- Maraş tarihi ve sanatı üzerine / ed. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya. — Kahramanmaraş : Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008. v, 473 s. : res.; 24 cm. — (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlük yayın no; 132. Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi yayın no; 1) ISBN 9789756497074 (A.VII/5876).*
- MARCUS, ALIZA : *Kan ve inanç : PKK ve Kürt hareketi / çev. Ayten Alkan; ed. Berna Akkiyal. — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2009. 428 s. : res.; 20 cm. — (İletişim yayınları; 1362. Bugünün Kitapları; 116) ISBN 9789750506451 (A.VII/6253).*
- MARTI, HURİYE : *Birgün Mehmed Efendi : hayatı, eserleri ve fikir dünyası. — 1. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. xii, 210 s.; 19 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayın no; 413. İlmî Eserler serisi; 74) ISBN 9789753895569 (A.VII/6080).*

- MATVEEV, I. A. : *Natsionalnaya i obtsearabskaya slagaemue politiki sirii na blijnem vostoke, 1946-2003.* – Moskva : Institut İzuçeniya İzrailya i Blijnego Vostoka, 2004. 207 s.; 20 cm. ISBN 5893941314 (A.VII/5962).
- MAYERHOFER, LISA : *Das Ende Kleinarmaniens im Mittelalter : der Untergang des Königreichs Kilikien (1375).* – Klagenfurt-Wien : Kitab, 2007. 123 s. : hrt.; 24 cm. – (Bedrohte Kulturen. Minderheiten. Aussenseiter) ISBN 9783902005939 (A.VII/6148).
- MAZIOĞLU, HASİBE : *Eski Türk edebiyatı makaleleri.* – 1. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2009. 939 s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 947) ISBN 9789751620996 (A.VII/6627).
- MCEVEDY, COLIN : *Ortaçağ tarih atlası / çeviri Ayşen Anadol; yay. haz. Aziz Ufuk Kılıç.* – 2. bs. – İstanbul : Sabancı Üniversitesi, 2005. 101, [7] s. : hrt.; 23 cm. ISBN 9758362380 (A.VII/6280).
- MEARSHEIMER, JOHN J. : *İsrail lobisi ve Amerikan dış politikası / Stephen M. Walt.* – 1. bs. – İstanbul : Küre, 2009. xiv, 610 s.; 23 cm. – (Küre yayınları; 55. kitap. Uluslararası İlişkiler; 8) ISBN 9789756614631 (A.VII/6128).
- Meclis-i Mebusan : birinci seçim dönemi / hazırlayanlar Erol Şadi Erdinç, Haluk Oral; ed. Ali Berktaş.* – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xxv, 109 s. : tıpkıbasım, res.; 33 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1618) ISBN 9789944885249 (B.I/5369).
- MEDVEDEV, ROY [ALEKSANDROVİÇ] : *Sotsializm v Rossii?.* – Moskva : İzdatelstvo Kraft, 2006. 282 s.; 21 cm. – (Assotsiatsiya İssledovateley Rossiyskogo Obtşestva XX veka) ISBN 5910220075 ISBN 5936750949 (A.VII/5926).
- MEHMED ZİYA : *Bursa'dan Konya'ya seyahat / hazırlayanlar Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı.* – Bursa : Bursa İl Özel İdaresi, 2008. 664 s. : res.; 21 cm. – (Yeşil Şehir Kitaplığı; 5) ISBN 9789944195317 (A.VII/6129).
- MEHMET TEVFİK : *Yadigar-ı Macaristan asr-ı Abdülhamid Han / haz. İsmail Tosun Saral, Fahri Sezer, Emre Saral.* – [y.y.] : Türk Macar Dostluk Derneği, [2009]. 153, [6] s. : res.; 20 cm. – (Türk Macar Dostluk Derneği yayın no; 7) (A.VII/6590).
- MERKEZ-İ TAHKİKATİ KAMPYOTERİ 'ULUM-İ İSLAMİ = MERKEZÜ'L-BUHUSİ'L-KEMBYUTERİYYE L'L-'ULUMİ'L-İSLAMİYYE = COMPUTER RESEARCH CENTER OF ISLAMIC SCIENCES (CRCIS) : *Mesnevi-yi ma'nevi : metn-i kamil şeş defter-i mesnevi-yi ma'nevi ba-kıraat-i kamil ebyat / seslendiren Hüseyin Ahi Damyar Nuri.* – [y.y.] : Müessese-i Hıdemat-i Kampyoteri Nur, 2002. 1 CD-ROM. (CD/0211).
- MESU'Dİ, EBÜL-HASAN ALİ B. HÜSEYİN B. ALİ : *Murûcû'z-zehbe ve Maadinü'l-ceher / anî bi-tenkihîhâ ve tashihîhâ Charles Pellat; tabat-ı Barbier de Meynard, Pavet de Courteille.* – Beyrut : Menşûrât el-Câmiâtü el-Lübniyye, 1965. 5 c.; 25 cm. – (Menşûrât el-Câmi'at el-Lübniyye Kısmü'd-Dirasâtü't-Târihiyye; 11) (A.VII/6623).
- MET ÇUNATIKO YUSUF İZZET : *Kafkas tarihi II : evrikalarım, bulduklarım / Türkçeleştiren Doğan Erdinç; redaksiyon Fahri Huvaj.* – 1. bsk. – Ankara : Kafdav, 2009. 380 s. : res., tablo; 20 cm. ISBN 9789756255179 (A.VII/6615-2).
- MEVLÂNÂ [CELALEDDİN RUMÎ] : *Fihî Mâfih / çev. Meliha Ülker Tarkâhya.* – İstanbul : Milli Eğitim Basımevi, 1985. lvi, 403 s.; 20 cm. – (Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı yayınları; 390. Bilim ve Kültür Eserleri dizisi; 47) (A.VII/6111).
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî : 800. yıl / yay. D. Mehmet Doğan; koordinatör Ahmet Fidan.* – Ankara : Türkiye Yazarlar Birliği, 2007. 225, [13] s. res. : tıpkıbasım, res.; 24 cm. – (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 30. Toplantı Metinleri; 25) ISBN 9789757382331 (A.VII/6164).
- MEVLÂNÂ CELÂLÜDDİN-İ RÛMÎ : *Mesnevi / terceme ve şerheden Tâhir-ul-Mevlevî.* – 2. bsk. – İstanbul : Ahmed Said Matbaası, 1971,1975,1976. 3 c.; 25 cm. (A.VII/6119).
- MEVLÂNÂZE RIFAT : *Türkiye inkılabının içyüzü.* – 2. bs. – İstanbul : Pınar, 2000. 328 s.; 21 cm. – (Pınar yayınları; 69. Tarih, Hatırat, Biyografi; 6) ISBN 9753520441 (A.VII/6334).
- MIDLARSKY, MANUS I. : *The killing trap : genocide in the twentieth century.* – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. xv, 463 s.; 24 cm. ISBN 9780521815451 (hardback) (A.VII/6537).
- MİKÂİL, ELNUR HASAN : *Putin dönemi Rusya : KGB albaylığından devlet başkanlığına / ed. Deniz Saraç.* – 1. bsk. – İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 272 s. : res.; 21 cm. – (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 273. Araştırma-İnceleme dizisi; 230) ISBN 9789752551718 (A.VII/5872).

- MİKAİL, ELNUR HASAN : *Türk birliği projesi* / ed. Deniz Saraç. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 192 s. : res.; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 298. Araştırma-İnceleme dizisi; 255) ISBN 9789752551978 (A.VII/5875).
- MİKAİL, ELNUR HASAN : *Yeni çarlar ve Rus dış politikası* / ed. Gökmen Kılıçoğlu. — 1. bsk. — İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007. 304 s. : res., hrt.; 21 cm. — (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 243. Araştırma-İnceleme dizisi; 201) ISBN 9789752551404 (A.VII/5873).
- MIKUSCH, DAGOBERT VON : *Avrupa ile Asya arasındaki adam* / Türkçesi E. N. Eren, K. Erken, N. Uğurlu; haz. Nurer Uğurlu; ed. Ö. Andaç Uğurlu. — 1. bsk. — İstanbul : Örgün Yayınevi, 2009. 509 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. ISBN 9789757651734 (A.VII/6250).
- MILLER, ALEKSEY : *İmperiya romanovih i natsionalizm : esse po metodologii istoričeskogo issledovaniya*. — Moskva : Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2006. 240 s.; 22 cm. — (Historia Rossica) ISBN 5867934357 (A.VII/5928).
- "*Milli Mücadele'de Aydın Sancağı ve Yörük Ali Efe*" / ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran; redaksiyon Mehmet Küçükyumuk, Dilara Dal. — Aydın : Aydın Belediyesi, 2007. 341 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım, tablo; 24 cm. — (Aydın Belediyesi Kültür yayınları. Milli Mücadelede Aydın; 8) (A.VII/6496).
- MİLLİ MÜCADELE'DE GERMENCİK CEPHESİ VE ÖNDERLERİ PANELİ (2006 : GERMENCİK, AYDIN) : *Milli Mücadele'de Germencik Cephesi ve önderleri paneli : 9 Kasım 2006, Germencik Halk Kütüphanesi toplantı salonu* / ed. Günver Güneş. — 1. bsk. — [Aydın] : Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği, 2007. 113 s. : res. (çoğu rnk.), portre, tıpkıbasım, tablo; 22 cm. — (Milli Mücadelede Aydın Cepheleri; 5) ISBN 9759944270021 (A.VII/6494).
- MİLLİ MÜCADELEDE KOÇARLI VE MENDERESİN ÖTE YAKASI PANELİ (2006 : AYDIN) : *Milli Mücadelede Koçarlı ve Menderesin öte yakası paneli : 29 Kasım 2006, Koçarlı* / ed. Mehmet Başaran. — 1. bsk. — [Aydın] : Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği, 2007. 101 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım, hrt.; 22 cm. — (Milli Mücadelede Aydın Cepheleri; 6) ISBN 9789974270045 (A.VII/6495).
- MİLLİ MÜCADELE'DE KUŞADASI CEPHESİ VE MAHMUT ESAT BOZKURT PANELİ (2006 : KUŞADASI) : *Milli Mücadele'de Kuşadası Cephesi ve Mahmut Esat Bozkurt paneli : 8 Eylül 2006* / ed. Günver Güneş. — 1. bsk. — [Aydın] : Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği, 2007. 125 s. : res., tıpkıbasım; 22 cm. — (Milli Mücadelede Aydın Cepheleri; 4) ISBN 9789974270038 (A.VII/6493).
- MİLLİ MÜCADELE'DE NAZİLLİ CEPHESİ VE ÖNDERLERİ PANELİ (2005 : SULTANHİSAR, AYDIN) : *Milli Mücadele'de Nazilli Cephesi ve önderleri paneli : 16 Aralık 2005, Sultanhisar, Nysa Otel Konferans Salonu* / ed. Mehmet Başaran. — 2. bs. — [Aydın] : Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği, 2007. 182 s. : res. (kimi rnk.), portre, tıpkıbasım, tablo; 22 cm. — (Milli Mücadelede Aydın Cepheleri; 2) ISBN 9759944270052 (A.VII/6491).
- MİLLİ MÜCADELE'DE SÖKE CEPHESİ VE SÖKELİ CAFER EFE PANELİ (2006 : SÖKE, AYDIN) : *Milli Mücadele'de Söke Cephesi ve Sökeli Cafer Efe paneli : 31 Mart 2006, Söke Vali Recep Yazıcıoğlu Kültür Merkezi* / ed. Günver Güneş. — 1. bsk. — [Aydın] : Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği, 2007. 135 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım; 22 cm. — (Milli Mücadelede Aydın Cepheleri; 3) ISBN 9789944270014 (A.VII/6492).
- MILTON, GILES : *Paradise lost : Smyrna 1922 : the destruction of a Christian city in the Islamic world*. — New York : Basic Books, 2008. 426 s., [16] s. res. : res., hrt.; 24 cm. ISBN 0465011195 (A.VII/6408).
- MİNENKO, N. A. : *Povsednevnaya jizn uralskogo goroda v XVIII-naçale XX veka* / E. Yu. Apkarimova, S. V. Golikova. — Moskva : Nauka, 2006. 380 s. : res.; 22 cm. ISBN 5020351539 (A.VII/5944).
- MİRHAND, MUHAMMED B. HAVENDŞAH : *Tarih-i Ravzatü's-safa fı srevti Lembiya ve'l-müluk ve'l-hulefa* / tashih ve tahşiyeye Cemşid Kiyānfer. — çâp-ı 2. — Tehran : İntişarat-ı Esatir, 1380. 10 c. 15 c.'te; 24 cm. — (İntişarat-ı Esâtir; 2/304-318) ISBN 9643311899 (tk.) (A.VII/6586).
- MİRZA MUHAMMED HAYDAR DUGLAT : *Târih-i Resîdi* / tashih Abbaskuli Gaffâri-yi Ferd. — çâp-ı evvel. — Tahran : Miras-ı Mektub, 1383 [M2004]. 854 s.; 25 cm. — (Tarih ve Coğrafya; 17) ISBN 964678187X (A.VII/6375).
- MOOL, JOHNS : *Anadolu'da Türkiye yaşayacak mı?* / tercüme Hâbil Adem. — 1. bsk. — İstanbul : Selis Kitaplar, 2009. 112 s.; 21 cm. — (Selis Kitaplar; 105. Tarih; 19) ISBN 9789755927127 (A.VII/6262).

- MORÉRI, LOUIS : *Le grand dictionnaire historique, ou Le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane : qui contient en abrégé les vies et les actions remarquables des patriarches, des juges, des rois des juifs, des papes, des saints peres & anciens docteurs orthodoxes, des évêques, des cardinaux, & autres prélats cèlèbres; des hérésiarques & des schismatiques, avec leurs principaux dogmes : des empereurs, des rois, des princes illustres, & des grands capitaines : des auteurs anciens & modernes, des philosophes, des inventeurs des arts, & de ceux qui se sont rendus recommandables, en toutes fortes de professions, par leur science, par leurs ouvrages, ou par quelque action éclatante. L'établissement et le progrès des ordres religieux & militaires, & la vie de leurs fondateurs. Les genealogies de plusieurs familles illustres de France & d'autres païs. L'histoire fabuleuse des dieux, & des heros de l'antiquité payenne. La description des empires, royaumes, républiques, provinces, villes, isles, montagnes... Avec l'histoire des conciles généraux & particuliers, sous le nom des lieux où ils ont été tenus...* — Dix-Neuvième et dernière édition. — Paris; Venise : Chez François Pitteri, 1743-1747. ...c.; 30 cm. (B.I/5450).
- MOROZOVA, L. E. : *Smuta načala XVII veka glazami sovremennikov* . — Moskva : RAN, 2000. 463 s.; 20 cm. ISBN 5805500469 (A.VII/5941).
- [MUHAMMED AVFİ] : *Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiu'r-Rivâyât* / mütercim Sâlih b. Celâl. — İstanbul : [yayl.y.], 964. 1 CD-ROM. (271 vr.) (CD/0217).
- [MUHAMMED AVFİ] : *Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiu'r-Rivâyât, el-Meclidü's-Salis* / mütercim Sâlih b. Celâl. — İstanbul : [yayl.y.], H965 (Muharrem ayının başları). 1 CD-ROM. (537 vr.) (CD/0221).
- MUHAMMED EMİN MARHEREVÎ : *Bigumat-ı Bhopal : Riyaset-i Bhopal ki Das Bigumat ka Mufassal Tezkire aur ôn ke Şandar Karnamon aur Ferman Revâ ki Sene 11 h. Se Mevcude Zeman tak ki : Müselsel-i Tarih* / yay. haz. Muhammed Siracüddin. — Bhopal : Defter-i Tarih-i Bhopal; Hamidiye Art Press, H1332, M1918. 203 s.; 22 cm. (A.VII/6482).
- MUHAMMED EMİN RİYAHI : *Sefâretnâmeha-yı İnan : Güzarişhâ-yı Müsaferet ve Ma'mûriyyet-i Sefîran-ı Osmanî der İnan*. — çap-ı 1. — Tûs : İntişarat-ı Tûs, 1368. [4], 442 s. : res. (kimi rnk.); 25 cm. — (İntişarat-ı Tus; 335) (A.VII/6580).
- MUHAMMED YAR B. URB-İ KATGAN : *Musahharu'l-Bilad : Tarih-i Şeybaniyan* / tashih Nadire-i Celali. — çap-ı evvel. — Tahran : Miras-ı Mektub, 1385 [M2006]. 487, 22 s.; 25 cm. — (Tarih ve Coğrafya; 25) ISBN 9648700184 (A.VII/6378).
- MUHAMMED YUSUF VALE ISFAHÂNÎ KAZVİNÎ : *Huld-i Berin : Ravzaha-yı şeşom ve heftom ez : Tarih-i Timuriyan ve Türkmanan* / be-kuşuş Mir Hâşim Muhaddis. — çap-ı evvel. — Tahran : Miras-ı Mektub, 1379 [M2001]. 800 s.; 25 cm. — (Tarih ve Coğrafya; 11) ISBN 9646781519 (A.VII/6377).
- Mundos Tribales : una visión etnoarqueológica : Museu de Prehistòria de València, del 5 de Novembre de 2008 al 22 de Marzo de 2009* / coods. Juan Salazar, Inés Domingo, José Ma Azkarraga i Helena Bonet. — [Valencia] : Diputación de Valencia; Museu de Prehistòria de València, 2009. 173 s. : res.(rnk.), hrt., grafik; 27 cm. ISBN 9788477955238 (B.I/5360).
- Muqarnas : an annual on the visual culture of the Islamic world : frontiers of islamic art and architecture : essays in celebration of Oleg Grabar's eightieth birthday* / ed. by Gülru Necipoğlu, Julia Bailey. — Leiden; Boston : Brill, 2008. x, 395 s. : res. (kimi rnk.); 28 cm. — (Muqarnas, ISSN 0732-2992; 25) ISBN 9789004173279 (B/9234-25).
- MUSTAFA B. ABDULLAH ÇELEBİ MARUF BE-HÂCİ HALİFE [KÂTİB ÇELEBİ] : *Terceme-i Takvîmü'l-Tevârih (Sâl-şümâr-ı vekâyi-i muhimmi Cihân ez Agaz-i Âferînes ta sâli 1085 Hicri kameri)* / tashih Mir Hâşim Muhaddis. — çap-ı dovvom. — Tahran : Miras-ı Mektub, 1384 [M2005]. 550 s.; 25 cm. — (Tarih ve Coğrafya; 2) ISBN 9646781985 (A.VII/6376).
- MUSTAFA B. ABDULLAH-EL-İSTANBULÎ-HACI HALİFE KATİB ÇELEBİ : *Takvîmü'l-Tevârih*. — [y.y.] : [yayl.y.], 1080-1669. 1 CD-ROM. (86 vr.) (CD/0216).
- MUSTAFA-ZADE, RAHMAN : *Dve Respubliki : Azerbaydžano-Rossiyskie otnoşeniya v 1918-1922 gg.* — Moskva : İzdatelstvo MİK, 2006. 356 s.; 21 cm. ISBN 5879020975 (A.VII/5940).
- MUŞMAL, HÜSEYİN : *Yabancıların izinde Osmanlı : Konya ve çevresinde araştırma yapan yabancılar, 1876-1914*. — 1. bsk. — Konya : Me-sa, 2009. 138 s. : tıpkıbasım; 20 cm. — (Me-sa yayınları; 01) ISBN 9786054234004 (A.VII/6611).
- MUTLU, N. YÜCEL : *Sivas'ta Dâru'r-Râha Vakfı ve Abdiâğa Konağı : Rükneddin Hattâb ve Âleddin Ali Vakfiyeleri : Râhatoğulları ve Mütevellizâdeler : Abdiâğa Konağı : M. 1321'den başlayıp M. 2001'e uzanan bir*

- sosyal târih incelemesi*. – gnş. 2. bsk. – Ankara : Önder Matbaacılık Ltd. Şti., 2009. 335 s. : res. (kimi rnk.), pl., şema; 23 cm. ISBN 9789759808211 (A.VII/6084).
- MUVAKKİT, SÂLİH SIDKI HACI HÜSEYİNZADE : *Tarih-i Bosna ve Hersek / istinsah eden Muhammed Enveri Kadiç*. – [y.y.] : [yayl.y.], H1305-M1888. 1 CD-ROM. (CD/0214).
- MÜLLER, RALF C. : *Franken im Osten : Art, Umfang, Struktur und Dynamik der Migration aus dem lateinischen Westen in das Osmanische Reich des 15./16. Jahrhunderts auf der Grundlage von Reiseberichten*. – Leipzig : Eudora-Verlag, c2005. 571 s. : res.; 25 cm. ISBN 3938533005 (A.VII/6407).
- MÜLLER, RALF C. : *Prosopographie der Reisenden und Migranten ins Osmanische Reich (1396-1611) : Berichterstatter aus dem Heiligen Römischen Reich, ausser burgundische Gebiete und Reichsromania*. – Leipzig : Eudora-Verlag, c2006. 10 c.; 21 cm. + 1 CD-ROM. ISBN 3938533021 (set); ISBN 3938533129 (CD-ROM) (A.VII/6398).
- Nahçıvan Muhtar Respublikası / redaktor Cemil Guliyev*. – Bakı : Elm, 2001. 220 s. : res.(rnk.); 19 cm. ISBN 580661381X (A.VII/5988).
- NAIMARK, NORMAN M. : *Fires of hatred : ethnic cleansing in twentieth-century Europe*. – Cambridge, Mass.; London : Harvard University Press, 2001. 248 s.; 24 cm. ISBN 0674003136 (cloth) (A.VII/6536).
- NATALI, DENISE : *The Kurds and the state : evolving national identity in Iraq, Turkey, and Iran*. – 1st ed. – Syracuse, New York : Syracuse University Press, 2005. xxx, 238 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. – (Modern intellectual and political history of the Middle East) ISBN 0815630840 (hardcover : alk. paper) (A.VII/6446).
- NEAVE, DORINA L. : *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da gördüklerim / Türkçesi Neşe Akın*. – 1. bsk. – İstanbul : Dergâh, 2008. 180 s.; 20 cm. – (Dergâh yayınları; 405. Batının Gözüyle Türkler; 4) ISBN 9789759951528 (A.VII/6258).
- NECİP, EMİR NECİPOVIÇ : *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü / Rusça'dan çev. İklil Kurban*. – 2. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 480 s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 615. Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu yayınları; 2) ISBN 9751607086 (A.VII/6635).
- Neden demokrasi? nasıl istikrar? : Rawls-Habermas tartışması / sunan ve derleyen Murat Özbank; yay. haz. Bülent Doğan, Gökşun Yazıcı*. – 1. bsk. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xiii, 192 s.; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 247. Çağdaş Siyaset Felsefesi; 8) ISBN 9786053990918 (A.VII/6624).
- Neo-Assyrian Geography / ed. by Mario Liverani*. – Roma : Università di Roma "La Sapienza". Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche dell'Antichità, 1995. x, 282 s. : res., hrt., pl.; 30 cm. – (Quaderni di Geografia Storica; 5) (B.I/5293).
- NERVAL, GÉRARD DE : *Doğu'ya yolculuk / çev. Nihan Özyıldırım, Alp Tümertekin; yay. haz. Zühre İlkelen, Şule C. Koçak*. – 1. bsk. – İstanbul : İthaki, 2004. 2 c.; 22 cm. – (İthaki yayınları; 252, 415. Gezi-Yorum; 3,5) ISBN 9752730073 (tk.) (A.VII/6271).
- NIEUWENHUYSE, OLIVIER : *Plain and painted pottery : the rise of neolithic ceramic styles on the Syrian and northern Mesopotamian plains*. – Turnhout : Brepols, 2007. 551 s. : res. (kimi rnk.), şkl., hrt., pl., tablo, grafik; 28 cm. – (Near Eastern archaeology Papers on archaeology of the Leiden Museum of Antiquities; 3) ISBN 978250352444 (B.I/5431).
- NIEWÖHNER, PHILIPP : *Aizanoi, Dokimion und Anatolien : Stadt und Land, Siedlungs- und Steinmetzwesen vom späteren 4. bis ins 6. Jahrhundert n. Chr.* – Wiesbaden : Reichert Verlag, 2007. 308, 64 s. res. : res., pl.; 30 cm. – (Archäologische Forschungen; Bd. 23. Aizanoi; Bd. 1) ISBN 9783895005473 (B.I/5343).
- NİKOLSKİY, S. A. : *Agrarnıy kurs Rossii : mirovozzrenie reformatorov i praktika agrarnıy reform v sotsialno-istoričeskom, ekonomičeskom i filosofskom kontekstah*. – Moskva : KolosS, 2003. 373 s.; 25 cm. ISBN 5953201168 (A.VII/5946).
- NOHL, ARND-MICHAEL : *Kültürlerarası Pedagoji / çev. R. Nazlı Somel; yay. haz. Bülent Doğan, Nihal Ünver*. – 1. bsk. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xvi, 294 s. : res., tablo, şkl.; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 248. Eğitim; 4) ISBN 9786053990963 (A.VII/6621).

- NORRIS, HARRY [T.] : *Islam in the Baltic : Europe's early Muslim community*. – London; New York : Tauris Academic Studies, 2009. xiii, 219 s. : tıpkıbasım, hrt.; 22 cm. – (International Library of Historical Studies; 53) ISBN 9781845115876 (A.VII/6384).
- Novgorodskiy istoričeskiy sbornik / redaktionnaya kollegiya B. V. Ananiç...*[et al.]. – S.-Peterburg : Dmitriy Bulanin, 2005. 484 s. : res.; 22 cm. – (Novgorodskiy istoričeskiy sbornik; 10 (20)) ISBN 5860074484 (A.VII/5981).
- Novovekovne srpske dinastije u memoaristici = New age serbian dynasties in memoir writing / urednik Petar V. Krestić; glavni i odgovorni urednik Tibor Jivković*. – Beograd : Istorijski Institut, 2007. 388 s. : res.; 25 cm. – (Istorijski Institut zbornik radova knjiga 23 = Institute of History Collection of Works volume; 23) ISBN 9788677430665 (A.VII/6047).
- NOVRUZOĞLU, ROVŞAN : *Karabakh : uncontrolled zone...* / Yunus Oguz. – Bakı : Ozan, 2002. 251 s. : res., hrt.(rnk.); 25 cm. – (Series of International terrorism. Armenian terror) (A.VII/6108).
- NUTKU, EMRULLAH : *İstiklal Savaşı'nda denizciler : bir deniz subayının İstiklal Savaşı hatıraları / derleyen Figen Atabey*. – 1. bsk. – Ankara : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2008. 216 s. : res.; 23 cm. ISBN 9754092397 (A.VII/5887).
- Odissey : čelovek v istorii; vremya i prostranstvo prazdnika 2005 / glavniy redaktor A. Ya. Gureviç*. – Moskva : Nauka, 2005. 470 s.; 22 cm. ISBN 5020102644 (A.VII/5980).
- OKUYAN, SELİM : *Filistin'in gölgesinde Abdülhamit ve Theodor Herzl : "Aslan ve Androcles"* / ed. İsmail Demirci. – 1. bsk. – İstanbul : Selis Kitaplar, 2008. 173 s. : portre, tıpkıbasım; 21 cm. – (Selis Kitaplar; 97. Tarihten Portreler; 1. Osmanlı Yıkılırken Karanlıkta Kalanlar; 1) ISBN 9756055927028 (A.VII/6344).
- The 'old ships' of the 'new gate' = Yenikapı'nın eski gemileri 1 / ed. Ufuk Kocabaş; translation from the Turkish = İngilizceye çeviri İnci Türkoğlu*. – İstanbul : Ege Yayınları, 2008. xix, 223 s. : res.(rnk.), hrt.(rnk.), pl.(kimi katl.), tablo; 32 cm. – (Yenikapı shipwrecks volume; 1 = Yenikapı batıkları cilt; 1) ISBN 9789758072163 (B.I/5378-1).
- OLGUN, KENAN : *1908 – 1912 Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın faaliyetleri ve demokrasi tarihimizdeki yeri*. – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. xii, 463 s. : res.; 24 cm. ISBN 9789751620750 (A.VII/6065).
- OLIVIER, [GUILLAUME ANTOINE] : *Türkiye seyahatnamesi : 1790 yıllarında Türkiye'de yaşam, tarım, ticaret, sanayi, kitap II / Olivier'nin Osmanlı İmparatorluğu seyahatnamesinden Türkçeye çev. Oğuz Gökmen*. – İstanbul : Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş., 1991. xv, 128 s., 6 s. res. : res.; 23 cm. (A.VII/1054-2).
- OLIVIER, HENRY : *Tombes de carie : Architecture funéraire et culture carienne, VIe-IIe s.av. J.-C.* / préface de Pierre Debord. – Rennes : Presses Universitaires de Rennes, 2009. 288 s. : res.(kimi rnk.), hrt., pl.; 28 cm. ISBN 9782753507586 (B.I/5373).
- 10 Kasım 2007 Atatürk'ü anma töreni konuşmaları ve okunusunun 80. yılında Büyük Nutuk'un değeri : oturma / yay. haz. Zeki Dilek*. – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. 104 s. : res.; 24 cm. ISBN 9789751620088 (A.VII/6073).
- 19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler / derleyen H. Birsen Örs; yay. haz. Belgin Çınar*. – 2. bs. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xvi, 564 s. : res., tıpkıbasım; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 188. Siyaset Bilimi; 22) ISBN 9786053990093 (A.VII/6326).
- XVII. yüzyılda Lârende (Karaman) şehrinin fiziki ve sosyo-ekonomik yapısı / haz. Ahmet Cengiz*. – Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009. xvi, 376 s. : tıpkıbasım; 24 cm. (A.VII/6083).
- ORAN ARSLAN, NEBAHAT : *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus savaş esirleri / ed. Deniz Saraç*. – 1. bsk. – İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. 368 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 21 cm. – (IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 338. Araştırma-İnceleme dizisi; 291) ISBN 9789752552388 (A.VII/6299).
- Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı külliyyatı I : Atatürk ve bilim / ed. Remzi Demir; derleyen İnan Kalaycıoğulları*. – 1. bsk. – Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2009. 365 s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 358. Araştırma-İnceleme dizisi; 57) ISBN 9789751621061 (A.VII/6642-1).

- Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer armağanı* / yay. haz. Köksal Bayraktar, Zuhul Dönmezer-Çakıroğlu, Hakan Kızılarslan. – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi; Türk Ceza Hukuku Derneği, 2008. 2 c.; 24 cm. ISBN 9789751620057 (tk.) (A.VII/6075).
- Orhan Şaik Gökyay : hayatı ve eserleri* / haz. Günay Kut. – 1. bsk. – Ankara : Kültür Bakanlığı, 1989. xvi, 328 s.; 20 cm. – (Kültür Bakanlığı yayınları; 1099. Türk Büyüklüğü dizisi; 122) ISBN 9751704820 (A.VII/6113).
- ORLOV, BORIS [SERGEEVİÇ] : *Georgiy Plehanov i fevral'skaya revolyutsiya 1917 goda : spetsializirovannaya informatsiya*. – Moskva : RAN İnstitut Nauçnoy İnformatsii po Obtşestvenım Naukam, 2007. 93 s.; 20 cm. ISBN 9785248002979 (A.VII/5965).
- ORTAYLI, İLBER : *Osmanlı'da milletler ve diplomasi* / ed. Ali Berktaş. – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. 340 s. : res.; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1621. Seçme Eserleri; III) ISBN 9789944885287 (A.VII/5897).
- ORTAYLI, İLBER : *Preotkrivane no Osmanskata İmperiya* / prevod ot turski Hüseyin Mevsim. – Plovdiv : İzdatelska Kışa Janet 45, 2007. 206 s.; 20 cm. ISBN 9789544914189 (A.VII/6451).
- OSMAN NURİ : *İkinci Abdülhamid ve saltanatı : hayatı, özellikleri ve siyaseti, 1. cilt* / çev. Kenan Karabulut; ed. Ersan Güngör. – 1. bsk. – İstanbul : 47 Numara Yayıncılık, 2008. 400 s. : res., hrt., tablo; 21 cm. ISBN 9789944328241 (A.VII/6247-1).
- Osmanlı arşiv belgelerinde Avrasya = Ottoman archival documents Eurasia* / haz. = preparation Ahmet Zeki İzgöer; çev. = translation Mehmet Savan. – İstanbul : Türk Dünyası Belediyeler Birliği = Union of Turkish World Municipalities, 2008. 515 s. : res.; 27 cm. – (Türk Dünyası Belediyeler Birliği yayın no; 3) ISBN 9786056000911 (B.I/5326).
- Osmanlı belgelerinde Ermeni isyanları = Ottoman archival documents Armenian revolts* / proje yöneticisi Yusuf Sarıncay; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Recep Karacakaya...[ve başk.]. – Ankara : T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008-2009. 4 c. : tıpkıbasım; 25 cm. – (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 95,96,98,99) ISBN 9789751943828 (tk.) (A.VII/6479).
- Osmanlı maliyesi : kurumlar ve bütçeler* / hazırlayanlar Mehmet Genç, Erol Özvar; yay.haz. Lorans Tanatar Baruh. – 1. bsk. – İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006. 2 c. : tıpkıbasım, tablo, grafik; 24 cm. ISBN 9944551805 (A.VII/6196).
- Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri, 1 : manzum surnâmeler* / haz. Mehmet Arslan; ed. Ömer Faruk Yılmaz. – İstanbul : Sarayburnu Kitaplığı, 2008. 840 s.; 24 cm. – (Sarayburnu Kitaplığı serisi; 1) ISBN 9789944905633 (A.VII/6363-1).
- Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi = History of the literature of medical sciences during the Ottoman period* / hazırlayanlar Ekmeleddin İhsanoğlu...[ve başk.]; ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. – İstanbul : İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Merkezi, 2008. 4 c. : res., pl., tablo; 24 cm. – (İlim Tarihi Kaynakları ve Araştırmaları serisi no; 14. Osmanlı Bilim Tarihi Literatürü serisi no; 7 = Series of Studies and Sources on History of Science no; 14. History of Ottoman Literature of Science series no; 7) ISBN 9789290631781 (set) (A.VII/6078).
- Osmanlı ve Avrupalı yazarların gözüyle 19. yüzyıl fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu* / proje O. Osman Bilgivar; hazırlayanlar Aytaç Işıklı, Burkay Durak, Hakan Arca. – İstanbul : İstanbul Fuar Merkezi = Expo Center, 2008. 191 s. : res., tıpkıbasım; 31 cm. – (İstanbul Fuar Merkezi yayınları; 5) ISBN 9789750166440 (B.I/5285).
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir mimar Arif Hikmet Koyunoğlu : anılar, yazılar, mektuplar, belgeler* / yay. haz. Hasan Kuruyazıcı; kitap ed. Nuri Akbayar. – 1. bsk. – İstanbul : Yapı Kredi, 2008. 519 s. : res.; 24 cm. – (Yapı Kredi yayınları; 2808. Sanat; 145) ISBN 9789750814877 (A.VII/5886).
- Osteuropa vom Weltkrieg zur Wende* / hrsg. von Wolfgang Mueller, Michael Portmann. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 423 s.; 24 cm. – (Zentraleuropa-Studien; 10) ISBN 9783700137917 (A.VII/5892).
- Ottoman diplomatic documents on the origins of world war one* / ed. by Sinan Kuneralp, Gül Tokay. – 1st ed. – İstanbul : The Isis Press, 2008-2009. 3 c.; 24 cm. – (Centre d'Histoire Diplomatique Ottomane = Center for Ottoman Diplomatic History) ISBN 9789754283686 (tk.) (A.VII/6031).

- The Ottoman judges and their registers : the Bursa Court register B-90/295 (dated AH 1081/AD 1670-71) = Osmanlı kadınları ve sicilleri : Bursa Mahkemesi B-90/250 numaralı sicili (tarih : 1081/1670-1671) / ed. by = haz. Nurcan Abacı. – [Harvard] : Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University = Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007. 2 c.; 28 cm. – (Sources of Oriental Languages and Literatures; 79, 80. Turkish Sources; LXIX, LXX = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 79,80. Türkçe Kaynaklar; LXIX, LXX) (B.I/5430).*
- OUGARIT AU LLE MILLÉNAIRE AV, J. -C. ÉTAT DES RECHERCHES (2001 : LYON, FRANCE): *Ougarit au bronze moyen et au bronze récent : actes du colloque international tenu à Lyon en novembre 2001 "Ougarit au lle millénaire av. J.-C. État des recherches" / édités par Yves Calvet, Marguerite Yon. – Lyon : Ouvrage publié avec le concours de l'Association des Amis de la Maison de l'Orient, c2008. 275 s. : res., hrt., pl., portre; 30 cm. – (Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée; 47) ISBN 9782903264970 (B.I/5454).*
- The Oxford handbook of Byzantine studies / ed. by Elizabeth Jeffreys, John Haldon, Robin Cormack. – Oxford : Oxford University Press, 2008. xxix, 1021 s. : res., tıpkıbasım, hrt., pl.; 26 cm. – (Oxford handbooks) ISBN 9780199252466 (hbk.) (A.VII/6538).*
- Ödüllü makale yarışması : Öğrenci göziyle Ermeni sorununun psikolojik sosyolojik hukuksal boyutu toplumlara yansması ve alınabilecek önlemler, 31.10.2007 / ed. Hale Şıvgın, Burak Birecikli. – 1. bsk. – Ankara : Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008. xxv, 242 s. : res.; 24 cm. ISBN 9789755071572 (A.VII/6203).*
- ÖMERLİ, VAHİD ALLAHVERDİ OĞLU : *Garajazı : Gurgustanda Türkler, I. hisse. – Bakı : Çaşıoğlu, 2001. 759 s. : res.; 27 cm. (B.I/5319).*
- [ÖNEY], MUSLİHİDDİN SAFVET : *Ankara vilayeti : Türkiye'nin sıhhi içtimai coğrafyası / yay. haz. İzzet Öztoprak, Murat Karataş, Güneş Şahin. – Ankara : Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2009. v, 121 s., 1 katl. hrt. : res., hrt., tablo; 30 cm. ISBN 9786054067053 (B.I/5403).*
- ÖRENÇ, ALİ FUAT : *Balkanlarda ilk dram : unuttuğumuz Mora Türkleri ve eyaletten bağımsızlığa Yunanistan / ed. Neriman E. Hacısalihoğlu. – 1. bsk. – İstanbul : Babıali Kültür Yayıncılığı, 2009. 298 s. : res., hrt.; 21 cm. – (Babıali Kültür Yayıncılığı; 145. Tarih; 31) ISBN 9789944118378 (A.VII/6296).*
- ÖRKÇÜOĞLU, MUZAFFER : *Ankara kılavuzu. – Ankara : Örkçüoğlu, 1993. 973 s. : rnk. res., hrt.; 24 cm. + 1 katl. hrt. (A.VII/5880).*
- ÖZALP, ÖMER HAKAN : *Elbistanlı Nakiboğlu Kadı Mustafa Kâmil Efendi : Nebeviyye tarikati ve Minhâcu'l-Mü'minin Risalesi. – İstanbul : Özgü, 2007. 240 s. : res., tıpkıbasım, şecere; 21 cm. – (Özgü yayınları. Elbistan; 2) ISBN 9789758911196 (A.VII/6507).*
- ÖZBARAN, SALİH : *Ottoman expansion toward the Indian Ocean in the 16th century / ed. by Göksun Yazıcı. – 1st ed. – İstanbul : İstanbul Bilgi University Press, 2009. xxxi, 415 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 23 cm. – (İstanbul Bilgi University Press; 240. History; 28) ISBN 9786053990628 (A.VII/6520).*
- ÖZDEMİR, A. KADİR : *Die Kurden : ein volk in drei Nationen : die Geschichte und Entwicklung des Kurdenkonflikts. – Marburg : Tectum Verlag, 2006. 101 s.; 21 cm. ISBN 3828890741 (A.VII/6471).*
- ÖZDEMİR, ALİ RIZA : *Kürtler ve Türklük : kart-kurt sesleri arasında kaybolan gerçek. – 1. bsk. – Ankara : Kripto, 2009. 308 s. : tıpkıbasım, res., hrt., tablo; 21 cm. – (Genel yayın nu; 11. "Araştırma & İnceleme" dizisi; 6) ISBN 9786054125104 (A.VII/6249).*
- ÖZDEMİR, NEZAKET : *Cumhuriyet çocuklarının diliyle Bursa'nın anıtsal tarihi. – 1. bs. – Bursa : Sentez, 2009. 352 s. : res., tıpkıbasım; 28 cm. ISBN 9786055790035 (B.I/5434).*
- ÖZDİZBAY, AŞKIM : *Eski Yunan'da tarım. – 1. bsk. – İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2004. viii, 38 s. : res.; 20 cm. – (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; 19) ISBN 9758070851 (A.VII/6595).*
- ÖZEL, OKTAY : *XV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'da kırsal (zirai) organizasyon : köylüler ve köyler. – 1986. xiv, 262 s. : tablo; 30 cm. (B.I/5414).*
- ÖZER, ÖMER : *Liberal basın anlayışı : objektif habercilik ideali, haber değeri ve gazetecilik etiği. – Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 2008. x, 199 s.; 24 cm. – (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1873. İletişim Bilimleri Fakültesi yayınları; 69) ISBN 9789750605703 (A.VII/6049).*

- ÖZİLHAN, İZZET : *Bir hayat hikâyesi*. — İstanbul : Mü-Ka Matbaacılık, 1999. 223 s. : res. (kimi rnk.); 24 cm. (A.VII/6208).
- ÖZTOPRAK, İZZET : *Atatürk Orman Çiftliği'nin tarihi*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2006. viii, 199 s. : res., tablo; 24 cm. ISBN 9751618460 (A.VII/6068).
- ÖZUYAR, ALİ : *Modern tarihin ilk sivil esir kampı : Knockaloe ve meçul Türkler* / ed. Emre Yalçın. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. ix, 182 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 19 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1417) ISBN 9789944882989 (A.VII/6433).
- PAGE, GILL : *Being Byzantine : Greek identity before the Ottomans*. — 1st published — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. xiii, 330 s. : res., hrt., şema; 24 cm. ISBN 9780521871815 (A.VII/6540).
- PAK, B. D. [BORİS DMİTRİEVİÇ] : *SSSR, Komintern i koreyskoe osvoboditelnoe dvizhenie 1918-1925 : oçerki, dokumenti, materialı*. — Moskva : İnstitut Vostokovedeniya RAN, 2006. 415 s. : portre; 22 cm. ISBN 5892822699 (A.VII/5933).
- PAKALIN, MEHMED ZEKİ : *Sicill-i Osmanî zeyli : Son devir Osmanlı meşhurları ansiklopedisi* / yay. haz. Mehmet Metin Hülagü...[ve başk.]. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2008-2009. 19 c.; 28 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları; VII. Dizi-Sa. 231) ISBN 9789751620538 (tk.) (B.I/5361).
- PANOSSIAN, RAZMIK : *The Armenians : from kings and priests to merchants and commissars*. — London : Hurst & Company, 2006. xviii, 442 s. : hrt.; 23 cm. ISBN 1850656444 (casebound) (A.VII/6401).
- PANTİN, İ. K. : *Sudbi demokratii i Rossii*. — Moskva : RAN İnstitut Filozofii, 2004. 194 s.; 17 cm. ISBN 595400014X (A.VII/5970).
- PAPADAKIS, YIANNIS : *Ölü bölgeden yankılar : Kıbrıs'ın bölünmüşlüğünü aşmak* / çev. Burcu Sunar; Kıbrıs Türk ağzına çev. Hatice Safa; yay. haz. Belgin Çınar. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xiv, 312 s.; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 235. Dün-Bugün; 20) ISBN 9786053990819 (A.VII/6210).
- PAPPÉ, ILAN : *Ortadoğu'yu anlamak* / İngilizce'den çev. Gül Atmaca; yay.haz. Emre Ergüven. — 1. bsk. — İstanbul : NTV, 2009. xiv, 425 s. : res., hrt.; 23 cm. ISBN 9786055813062 (A.VII/6333).
- PAQUIS, [AMÉDÉE] : *Histoire d'Espagne, depuis l'an 1157 jusqu'a la mort de Charles III d'après Aschbach, Lembke, Dunham, Bossi, Ferreras, etc. par M. Paquis et continuée depuis l'avènement de Charles IV Jusqu'a la mort de Ferdinand VII par M. Dochez, tome II*. — Paris : Imprimerie Béthune et Plon, 1844. 2. c. (659 s.); 26 cm. (A.VII/6572-2).
- PAQUIS, [AMÉDÉE] : *Histoire d'Espagne et de Portugal depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. d'après Aschbach, Lembke, Dunham, Bossi, Ferreras, Schueffer, tome I*. — Paris : Imprimerie Béthune et Plon, 1844. 1. c. (viii, 732 s.); 26 cm. (A.VII/6572-1).
- Paris'te bir Osmanlı sefiri : Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahatnamesi* / haz. ve sadeleştiren Şevket Rado. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2006. vi, 99 s. : res., tıpkıbasım, hrt., pl.; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 998) ISBN 9754588155 (A.VII/6431).
- PARLATIR, İSMAIL : *Recâi-zade Mahmut Ekrem : hayatı- eserleri-sanatı : Cumhuriyetin 60. yılına armağan*. — Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1983. xv, 310 s.; 24 cm. — (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları; 340) (A.VII/6115).
- DU PARQUET, RENÉ : *İstanbul'da bir yıl* / çev. Sertaç Canbolat; yay. haz. Murat Ural. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2008. xviii, 84 s.; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332255 (A.VII/6417).
- PASTIRMACIYAN, KAREKİN : *Osmanlı Bankası : Armen Garo'nun anıları* / Türkçe'ye çev. Attıla Tuygan; yay.haz. Ragıp Zarakolu. — 1. bsk. — İstanbul : Belge, 2009. 230 s. : res.; 20 cm. — (Belge yayınları . Yaşam ve Anılar dizisi) ISBN 975344415X (A.VII/6175).
- Le patriarcat œcuménique de Constantinople aux XIVe-XVIe siècles : rupture et continuité : actes du colloque international, 5-6-7 Décembre 2005, Rome*. — Paris : Centre d'Études Byzantines, Néo-Helléniques et Sud-Est Européennes, Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales, 2007. 475 s. : res.; 24 cm. — (Dossiers Byzantins; 7) ISBN 9782951836686 (A.VII/5901).
- PATRICK, MARY MILLS : *Son sultanların İstanbul'unda : siyaset : modernleşme : yabancı okullar* / Türkçesi Ayşe Aksu. — 1. bsk. — İstanbul : Dergâh, 2009. 348 s.; 20 cm. — (Dergâh yayınları; 413) ISBN 9789759951641 (A.VII/6297).

- PATRIKKEVA, O. A. : *Rossiyskaya obtşestvennost i vıborı v I i II gosudarstvenne dumı 1905-1907 gg.* — Sankt-Peterburg : İzdatelstvo S-Peterburgskogo Universiteta, 2005. 205 s.; 20 cm. ISBN 5288039178 (A.VII/5921).
- PEKİN, FARUK : *100 köprü : Türkiye'nin kültür mirası* / Hayri Fehmi Yılmaz; yay. haz. Ümit Bayazoğlu, Albina Ulutaşlı; ed. Mustafa Alp Dağstanlı; redaksiyon Emre Ergüven. — 1. bsk. — İstanbul : NTV, 2008. 213 s. : res. (rnk.); 24 cm. ISBN 9786055813109 (A.VII/6354).
- PERK, HALÛK : *Candarogulları Beyliği sikke definesi : İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han adına kesilmiş olan / Hüsnü Öztürk.* — İstanbul : Türk Nümismatik Derneği = The Turkish Numismatic Society, 2003. [56] s. : res.; 24 cm. — (Türk Nümismatik Derneği yayınları özel sayı, ISSN 1302-3004; 4 = The Turkish Numismatic Society publications) (A.VII/6152).
- PEYAMİ SAFA : *Doğu-Batı sentezi.* — İstanbul : Yağmur Yayınevi, 1963. 144 s.; 20 cm. — (Yağmur yayınları; 15. Fikri eserler; 6) (A.VII/6579).
- PHOTIADIS, KOSTAS : *Oi Eksklismismoı tis Mikras Asias kai oi kriptochristianoı tou Pontou.* — Thessaloniki : Ekdotikos Oikos Adelfon Kiriakidi A. E., 2001. 717 s. : res.; 25 cm. ISBN 9603431907 (A.VII/6037).
- PIETSCHMANN, VICTOR : *Durch kurdische Berge und Armenische Städte : Tagebuch der österreichischen Armenienexpedition 1914.* — Wien : Adolf Lauser, 1940. 398 s. : res., katl. hrt.(cepte); 24 cm. (A.VII/6192).
- PIETSCHMANN, V. [VICTOR] : *Eis und Palmen : Reiseskizzen aus Nord und Süd.* — Wien; Leipzig : Wilhelm Braumüller, 1927. vi, 309 s. : res.; 18 cm. (A.VII/6023).
- PİVOVAROV, YU. S. : *Dva veka Russkoy muslı.* — Moskva : İnstitut Nauçnoy İnformatsii po Obtşestvennim Naukam RAN, 2006. 474 s.; 22 cm. ISBN 5248002656 (A.VII/5950).
- PİVOVAROV, YU. S. : *Russkaya polițiçeskaya traditsiya i sovremennost.* — Moskva : RAN İnstitut Nauçnoy İnformatsii po Obtşestvennim Naukam, 2006. 255 s.; 22 cm. ISBN 524800263X (A.VII/5931).
- Poetry's voice - society's norms: forms of interaction between Middle Eastern writers and their societies: dedicated to Angelika Neuwirth* / eds. Andreas Pflitsch, Barbara Winckler. — Wiesbaden : Reichert, 2006. xii, 306 s.; 25 cm. — (Literaturen im Kontext; v. 24) ISBN 9783895005185 (A.VII/6124).
- POHL, WATER : *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages : Conflicts, Migrations and Ethnic Processes* / ed. by Cristina Spinei, Catalin Hriban. — Bucureşti; Braila : Editura Academiei Române; Editura Istros a Muzeul Brailei, 2008. 411 s. : portre; 24 cm. — (Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi, Redigit Victor Spinei; 3) ISBN 9789732717844 (A.VII/6588).
- POKROVSKİ, N. N. [NİKOLAY NİKOLAEVIÇ] : *Rossiyskaya Vlast i obtşestvo : XVII-XVIII vv.* — Novosibirsk : Nauka, 2005. 447 s. : portre; 25 cm. — (İzbrannıe trudi. CSO RAN) ISBN 5020323748 (A.VII/5948).
- POMPONIO, FRANCESCO : *Early dynastic administrative tablets of Şuruppak* / Giuseppe Visicato. — Napoli : Istituto Universitario Orientale di Napoli. Dipartimento di Studi Asiatici, 1994. xix, 479 s.; 34 cm. — (Istituto Universitario Orientale di Napoli. Dipartimento di Studi Asiatici. Series Maior; 6) (B.I/5294).
- Pontus sorunu : başlangıcından günümüze* / ed. Veysel Usta; genel yay. yönetmeni Kenan Sarıalioğlu. — 1. bsk. — Trabzon : Serander, 2007. 552 s. : tpkıbasım; 23 cm. ISBN 9789944374040 (A.VII/6317).
- Posolskaya kniga po svyazyam Rossii s Angliı 1614-1617 gg.* / otvetstvennyı redaktor N. M. Rogojin. — Moskva : RAN İnstitut Rossiyskoy İstorii, 2006. 393 s.; 20 cm. ISBN 5805501694 (A.VII/5936).
- Prisoedinenie Kavkaza k Rossii : XIX vek* / sostaviteli A. G. Makarov, S. E. Makarova. — S.-Peterburg : Dmitriy Bulanin, 2005. 415 s.; 17 cm. ISBN 5860074794 (A.VII/5969).
- Prislapni predavana prilozı i bibliografija : na novite členovi na Makedonskata Akademija na Naukite i Umetnostite XV.* — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, 2006. 394 s.; 24 cm. (A.VII/5986).
- Prislapni predavana prilozı i bibliografija : na novite členovi na Makedonskata Akademija na Naukite i Umetnostite XIV.* — Skopje : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, 2002. 288 s.; 24 cm. (A.VII/5985).

- Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na armağan* / ed. Zeynep Tarım Ertuğ. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2006. 726 s. : tıpkıbasım, res., hrt., pl., tablo; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayın no; 4636. Edebiyat Fakültesi yayın no; 3443) ISBN 9754047626 (A.VII/6225).
- Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na armağan* / yay. haz. Ali Berat Alptekin. — 1. bsk. — Konya; Haarlem : Kömen; SOTA, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi = Turkestan and Azerbaijan Research Centre, 2006. 724 s. : res. (çoğu rnk.); 24 cm. — (Kömen yayınları; 22. Armağan dizisi; 1. SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi yayını Türkuaz dizisi; 13) ISBN 9789080740358 (A.VII/6426).
- PROSKURİNA, VERA : *Mifi imperii : literatura i vlast v epohu Ekaterini II.* — Moskva : Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2006. 322 s. : 16 s. res.; 22 cm. — (Historia Rossica) ISBN 5867934241 (A.VII/5959).
- PUŞKİN, ALEKSANDR [SERGEYEVİÇ] : *Erzurum yolculuğu* / Rusça aslından çev. Atal Behramoğlu; yay. haz. Candan Badem; ed. Emre Yalçın. — göz. gçrl. ve gnşl. 2. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xxi, 94 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 547) ISBN 9789754583021 (A.VII/6436).
- QAJAR, CHINGİZ : *The famous sons of ancient and medieval Azerbaijan* / proofreading by Catherine Dobson. — [y.y.] : [yayl.y.], [2000?]. 392 s. : res. (çoğu rnk.), minyatür, tıpkıbasım; 27 cm. (B.I/5426).
- Rabooee dvijenje v Rossii 1895-Fevral 1917 g. : hronika vip. IX : 1903 god. çast 1 / otvetstvennyy redaktor İ. M. Putkareva...* [et al.]. — Moskva : Institut Rossiyskoy İstorii RAN, 2005. 419 s.; 20 cm. ISBN 5805501481 (A.VI/9103-9.1).
- RADOSAVLJEVIĆ, NEDELJKO : *Pravoslavna crkva u Beogradskom pašaluku, 1766-1831 : (uprava Vaseljenske patrijaršije) = Orthodox Church in the Belgrade Pashaluk, 1766-1831 : (the administration of the Universal Patriarchy).* — Beograd : Istorijski Institut, 2007. 516 s. : res., hrt.; 25 cm. — (Istorijski Institut. Posebna Izdanja; knjiga 53= Institute of History. Monographs volume; 53) ISBN 9788677430658 (A.VII/6044).
- RAJBADİNOV, M. Z. : *Egipetsko dvijenje bratev-musulman.* — Moskva : Institut İzüçeniya İzrailya i Blijnego Vostoka, 2004. 431 s.; 20 cm. ISBN 5893941357 (A.VII/5951).
- Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen archäologie* / begründet von Erich Ebeling, Bruno Meissner; fortgeführt von Ernst Weidner, Wolfram von Soden; hrsg. von Dietz Otto Edzard, Michael P. Streck. — Berlin : Walter de Gruyter, 1928. ... c.; 24 cm. ISBN 9783110203837 (A.IV/8863-11).
- Reallexikon für antike und Christentum : sachwörterbuch zur auseinandersetzung des Christentums mit der antiken welt* : band XXII : *Krieg-Lexikon I* / hrsg. von Georg Schöllgen...[et. al.]. — Stuttgart : Anton Hiersemann, 1950. ... c.; 28 cm. ISBN 9783777208251 (B.I/1373-22).
- Recherches archeologiques de 1993-1998 = Archeological investigations of 1993-1998 = Arheologičeskie issledovaniya 1993-1998* / redaction Wojciech Blajer, Jacek Poleski; traduction Zbigniew Pisz. — Kraków : Księgarnia Akademicka, 2004. 280 s., 6 katl. pl. : res.(kimi rnk.), hrt., pl., grafik, tablo; 25 cm. ISBN 8371887353 (A.VII/6171).
- Regionalism in Hellenistic and Roman Asia Minor: acts of the conference Hartford, Connecticut (USA), August 22-24 August 1997* / ed. by Hugh Elton, Gary Reger. — Pessac : Ausonius, 2007. 207 s. : res.; 24 cm. — (Ausonius Éditions. Études, ISSN 1283-2200; 20) ISBN 2910023974 (A.VII/5902).
- Removing peoples : forced removal in the modern world* / ed. by Richard Bessel, Claudia B. Haake. — Oxford; New York : Oxford University Press, 2009. viii, 468 s. : hrt., grafik; 23 cm. — (Studies of the German Historical Institute London) ISBN 9780199561957 (hbk.) (A.VII/6534).
- La résistance aux gnoicides : de la pluralité des actes de sauvetage* / sous la direction de Jacques Sémelin [1951?], Claire Andrieu [1952-], Sarah Gensburger. — Paris : Presses de Sciences Po, 2008. 552 s. : hrt., tablo; 21 cm. ISBN 9782724610895 (A.VII/6399).
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH-İ HEMEDÂNÎ : *Câmiu't-tevârih : Târih-i Âli Selçuk* / tashih ve tahşiy Muhammed Rüşen. — çap-ı evvel. — Tahran : Miras-ı Mektub, 1386 [M2007]. 303 s.; 24 cm. — (Tarih ve Coğrafya; 30) ISBN 9789648700381 (A.VII/6379).
- RICŒUR, PAUL : *Zaman ve anlatı : 2. tarih ve anlatı* / çev. Mehmet Rifat; kitap ed. Korkut Erdur. — 1. bsk. — İstanbul : Yapı Kredi, 2009. 235 s.; 21 cm. — (Yapı Kredi yayınları; 2880. Cogito; 174) ISBN 9789750815911 (A.VII/6441-2).

- ROCK, JOSEPH FRANCIS CHARLES: *Joseph Franz Rock 1884-1962: Tagebuch der Reise von Chieng Mai nach Yünnan, 1921-1922: Briefwechsel mit C. S. Sargent, University of Washington, Johannes Schubert und Robert Koc* / hg. Hartmut Walravens. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 580 s.; 23 cm. – (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte; 757. band) ISBN 9783700138303 (A.VII/5889).
- ROGER, P. [PAUL]: *La Noblesse de France aux croisades* / publié par P. [Paul] Roger. – Paris: Derache et Dumoulin, 1845. 399 s., [12] s. res.: res.; 26 cm. (A.VII/6545).
- ROHRBACHER, DAVID: *The historians of late antiquity*. – 2st. published – London; New York: Routledge; Taylor & Francis Group, 2002. viii, 324 s.; 22 cm. ISBN 0415204593 (set) (A.VII/6004).
- The Roman eastern frontier and the Persian Wars: a narrative sourcebook, part 2, A.D. 363-628* / edited and compiled by Geoffrey Greatrex, Samuel N.C. Lieu. – transared to digital printing. – London; New York: Routledge, 2005. xxvii, 373 s.; 22 cm. ISBN 0415146879 (A.VII/6404).
- Rossiyskaya identičnost v usloviyah transformatsii: opt sotsiologičeskogo analiza / otvetstvennie redaktori M. K. Gorškov, N. E. Tihonova*. – Moskva: Nauka, 2005. 395 s.; 22 cm. ISBN 5020336424 (A.VII/5972).
- Rossiyskiy zarubejnyy sezđ 1926 parij: dokumenty i materialy / [sostaviteli] M. A. Kotenko, İ. V. Domnin*. – Moskva: Russkii Put, 2006. 846 s.: 16 s. res.; 22 cm. – (İssledovaniya noveyşey russkoy istorii; 6) ISBN 2858871682 (A.VII/5954).
- RUJİTSKAYA, İ. V.: *Zakonodatelnaya deyatelnost v tsarstvoovanie imperatora Nikolaya I*. – Moskva: RAN İstitut Rossiyskoy İstorii, 2005. 314 s.; 20 cm. ISBN 5805501473 (A.VII/5920).
- RUMSCHEID, FRANK: *Die figürlichen Terrakotten von Priene: Fundkontexte, Ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde*. – Wiesbaden: Reichert Verlag, 2006. 567, 24, 163 s. res.: res., hrt., pl.; 30 cm. – (Archäologische Forschungen; Bd. 22. Priene; Bd. 1) ISBN 9783895004841 (B.I/5342).
- Rusça-Türkçe askeri terimler*. – Ankara: Erkanı Harbiye Umumiye, 1953. 709 s.; 24 cm. – (Erkanı Harbiye Umumiye Riyaseti Teknik Talimnamesi. TT30-544) (A.VII/5999).
- Russkaya emigratsiya v evrope v 1920-1930-e gg. vıpusk 2 / otvetstvenniy redaktor S. A. Belyaev*. – Moskva: Aleteyya, 2005. 326 s.; 22 cm. – (Seriya “Russkoe Zarubeje. İstočniki i İssledovaniya”) ISBN 5893297679 (vıp. 2) (A.VII/5978-2).
- Russkiy yazık v tyurko-slavyanskikh etnokulturnıkh vzaimodeystviyah: etnologičeskie očerki / sostavitel A. D. Korostelev; otvetstvenniy redaktor M. N. Gubgolo*. – Moskva: Tsentr po izučeniyu Mejetničeskikh Otnoseniy İnstituta Etnologii i Antropologii RAN, 2005. 446 s.; 21 cm. ISBN 5899301015 (A.VII/5942).
- SAAD, LAMEC: *Sechzehn Jahre als Quarantänearzt in der Türkei*. – Berlin: Dietrich Reimer, 1913. vii, 339 s.: res., hrt.; 24 cm. (A.VII/6186).
- SABAHATTİN ALİ: *Hep genç kalacağım: mektup / haz. Sevgül Sönmez; çevrimyazı Emel Seyhan, Meral Bayülgen, Cemile Kesim Moraloğlu, Banu İşlet Sönmez, Ziver Öktem*. – 1. bsk. – İstanbul: Yapı Kredi, 2008. 559 s.: res.; 21 cm. – (Yapı Kredi yayınları; 2743. Edebiyat; 832) ISBN 9789750814099 (A.VII/5884).
- SABAR, ERGUN F.: *Hayatımı masaya yatırdım: bir cerrahın kaleminden bir yaşam ve bir dönem / ed. Ali Bolat*. – 1. bsk. – İstanbul: Yakamoz Yayıncılık, 2007. 328 s.; 21 cm. ISBN 9789944204569 (A.VII/6097).
- SÂDİK EL-MÜEYYED: *Afrika Sahnâ-yı Kebiri’nde seyahat: bir Osmanlı zâbitinin Büyük Sahra’da seyahati / haz. H. Bostan, N. Omaç; sunuş ve giriş İdris Bostan*. – İstanbul: Çamlıca, 2008. xxv, 227 s.: res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 21 cm. – (Çamlıca Basım Yayın Kitapları; 60) ISBN 9789944905589 (A.VII/6346).
- SADIKLAR, CAFER TAYYAR: *Başka bir aşk istemez: vatan hizmetinde elli yıl*. – 1. bsk. – İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007. xii, 324 s.: res., tıpkıbasım; 20 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1217) ISBN 9789944880756 (A.VII/6432).
- SAHAROV, A. N.: *Rossiya: narod, praviteli, tsivilizatsiya*. – Moskva: RAN İstitut Rossiyskoy İstorii, 2004. 957 s.: portre; 25 cm. ISBN 5805501414 (A.VII/5947).
- SAKAOĞLU, NECDET: *Bu mülkün kadın sultanları: vâlide sultanlar, hâtulnar, hasekiler, kadınefendiler, sultanevendiler*. – 1. bsk. – İstanbul: Oğlak, 2008. 574 s.: res.; 24 cm. – (Oğlak Bilimsel Kitaplar) ISBN 9753296231 (A.VII/6320).

- Sakarya'nın destan olduğu yer : Polatlı / haz. Mustafa Özçelik; ed. Ömer Bardakçı. — Ankara : Polatlı Belediyesi, [2008]. 323 s. : res., hrt., tablo; 22 cm. — (Polatlı Belediyesi Kültür yayınları; 19) ISBN 9789759899660 (A.VII/6639).*
- SALMAN, BARIŞ : *Eskiçağda güneş saatleri. — 1. bsk. — İstanbul : Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2007. vii, 48 s. : res.; 20 cm. — (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü yayınları. Popüler dizi; XX) ISBN 978975807176X (A.VII/6593).*
- SARAL, İSMAİL TOSUN : *Büyük üstad şehit Fâik Paşa, 1876-1916. — Ankara : 45 nolu Ahiler Muh. Locası, [2009]. 101 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. (A.VII/6641).*
- SARAN, ALİ KEMAL : *Omuzumda hemeçe : Cumhuriyet devrinde bir medrese talebesinin hatıraları. — 1. bsk. — Ankara : Kurtuba, 2009. 447 s. : res., tıpkıbasım; 23 cm. — (KURTUBA/Hatırat; 1) ISBN 9789757386391 (A.VII/6255).*
- SARAY, MEHMET : *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk dünyasında dil ve kültür birliği. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 200 s. : tablo; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 927) ISBN 9789751620293 (A.VII/6628).*
- SARIKOYUNCU, ALİ : *Milli Mücadelede Söğüt ve çevresi. — 3. bsk. — Söğüt : Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı, 2009. xix, 280 s. : res., tablo; 20 cm. — (Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı yayınları yayın no; 5) (A.VII/6612).*
- SARIKOYUNCU, ALİ : *Milli Mücadelede Uluborlu : şehit ve gazileriyle / Esra Sarıkoyuncu Değerli. — 1. bsk. — Kütahya : Uluborlu Belediyesi, 2009. xi, 268 s. : res., tıpkıbasım, tablo; 20 cm. — (Uluborlu Belediyesi Kültür yayınları no; 1) ISBN 97860560495 (A.VII/6613).*
- SARISAKAL, BAKİ : *Samsun basın tarihi. — 1. bs. — Samsun : Barış Gazetesi, 2003. 109 s. : tıpkıbasım, res.; 24 cm. — (Barış Gazetesi yayınları; 9. Samsun araştırmaları; 3) ISBN 9752884539 (A.VII/6214).*
- SARISAKAL, BAKİ : *Samsun sağlık tarihi. — 1. bs. — Samsun : Barış Gazetesi, 2005. 114 s. : tıpkıbasım, res., tablo; 24 cm. — (Barış Gazetesi yayınları; 10. Samsun Araştırmaları; 4) ISBN 9759832402 (A.VII/6213).*
- SARTKOJAULI, KARJAUBAY : *Obedinenny kaganat tyurkov v 745-760 godah : po materialam runičeskih nadpisey. — Astana : Foliant, 2002. 218 s. : res.; 21 cm. ISBN 9965477477 (A.VII/5990).*
- SAVAŞ, ALİ İBRAHİM : *Osmanlı Diplomasisi / yay. yönetmeni Fatih Andi. — 1. bs. — İstanbul : 3F, 2007. 86 s.; 21 cm. — (3F Yayınevi yayın no; 24) ISBN 9789944997249 (A.VII/6308).*
- SAYILGAN, ACLAN : *Türkiye'de sol hareketler / gnlş. yeni baskıya haz. Erol Cihangir. — 5. bsk. — İstanbul : Doğu Kütüphanesi, 2009. xxxii, 785 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. — (Kitap Yayın sıra numarası; 46) ISBN 9789750082085 (A.VII/6306).*
- SAYILI, AYDIN : *The observatory in Islam and its place in the general history of the observatory / ed. Fuat Sezgin. — reprint of the edition Ankara 1960. — Frankfurt am Main : Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1998. xi, 472, 7 s. res. : res.; 24 cm. — (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science. Islamic Mathematic and Astronomy; 97) (A.VII/6121).*
- SCHERRER, PETER : *Grabau, Wohnbau, Turmburg, Praetorium : angeblich römzeitliche Sakralbauten und behauptete heidnisch-christliche Kultkontinuitäten in Noricum. — Wien : Österreichisches Archäologisches Institut, 1992. 55 s. : pl.; 30 cm. — (Österreichisches Archäologisches Institut. Berichte und Materialien; heft 4) ISBN 3900305129 (B.I/5305).*
- SCHIFFAUER, WERNER : *Die Gottesmänner : Türkische Islamisten in Deutschland. — erste Aufl. — Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2000. 351 s. : res., tıpkıbasım, şema; 18 cm. — (Suhrkamp taschenbuch; 3077) ISBN 3518395777 (A.VII/6470).*
- SCHLUMBERGER, G. [GUSTAVE] [LÉON] : *Les principautés franques du Levant d'après les plus récentes découvertes de la numismatique. — Paris : E. Leroux, 1877. 123, [1] s. : res.; 22 cm. (A.VII/6553).*
- SCHLUMBERGER, GUSTAVE [LÉON] : *Un empereur byzantin au dixième siècle : Nicephore Phocas. — Nouvelle éd. — Paris : E. de Boccard, 1923. vii, 647 s.; 24 cm. (A.VII/6465).*
- Scripta Anatolica : hommages à Pierre Debord / textes réunis par Patrice Brun. — Pessac : Ausonius, 2007. 365 s. : res., hrt.; 24 cm. — (Ausonius Éditions. Études, ISSN 1283-2200; 18) ISBN 291002394X (A.VII/5903).*

- SECRETARIAT GENERAL FOR THE EU AFFAIRS : *National programme of Turkey : for the adoption of the EU Acquis*. — Ankara : Secretariat General for the EU Affairs, 2008. xiii, 397 s. : tıpkıbasım, tablo; 28 cm. ISBN 9789751944450 (B.I/5335).
85. YILINDA NAZİLLİ KONGRELERİNİN MİLLİ MÜCADELE TARİHİ İÇİNDE YERİ VE ÖNEMİ PANELİ (2006 : AYDIN); *85. yılında Nazilli kongrelerinin Milli Mücadele tarihi içinde yeri ve önemi* / ed. Günver Güneş. — 1. bsk. — [Aydın] : Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği, 2007. 161 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım; 22 cm. — (Milli Mücadelede Aydın Cepheleri; 1) ISBN 9789974270007 (A.VII/6490).
- SELBY, BETTINA : *Ararat! : mit dem Fahrrad durch Kurdistan* / aus dem Englischen von Jürg Wahlen. — München; Zürich : Piper, 2004. 281 s., [8] s. : res.(kimi rnk.), hrt.; 19 cm. — (Serie Piper; 3835) ISBN 9783492238359 (A.VII/6146).
- Serez Fotoğrafları*. — [y.y.] : [yayl.y.], [t.y.]. 1 CD-ROM. (31 fotoğraf) (CD/0226).
- SEREZ, MEHMET : *Atatürk ve Milli Mücadelede Tekirdağ*. — İstanbul : Tekirdağ Valiliği, 1988. 166 s. : res., tıpkıbasım, hrt.; 24 cm. — (Tekirdağ Valiliği yayınları) (A.VII/6483).
- SERHİYÇUK, VOLODİMİR : *Ukrayna dünyaya ne verdi* / çev. Ömer Dermenci. — Kyiv : Mıkola Sehiyçuk Basımevi, 2008. 463 s. : res., portre, tıpkıbasım; 21 cm. ISBN 9789662911213 (A.VII/6514).
- SERT, SELEHATTİN : *1914 Alman ihaneti : "Sarkamış'tan ve soykırma savaşın gizli katilleri"* / ed. İlhan Bahar. — 1. bsk. — İstanbul : Kum Saati, 2009. 908 s.; 21 cm. ISBN 9786053920854 (A.VII/6293).
- SERTÇELİK, SEYİT : *Rus ve Ermeni kaynakları ışığında Ermeni sorununun ortaya çıkış süreci 1678-1914* / yay. koordinatörü Erbay Kücet. — Ankara : TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2009. xix, 374 s. : tıpkıbasım, res.; 24 cm. — (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yayınları no; 131) ISBN 9789756226476 (A.VII/6139).
- SERTER, VEHBİ ZEKİ : *Kıbrıs'ta Rum-Yunan saldırıları ve soykırım*. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. xviii, 581 s. : res., hrt., tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008/81) ISBN 9789754094985 (A.VII/5907).
- Seyâhatnâme, şehir târihi ve coğrafya kitaplarına göre Maraş* / haz. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar; ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2009. 256 s. : res., tablo; 21 cm. — (Ukde kitaplığı; 66. Maraş Tarihi serisi; 26) ISBN 6058931436 (A.VII/6609).
- SEYYİD MURÂDİ REİS : *Barbaros Hayreddin Paşa'nın hâtıraları : Kaptan-ı Derya : Gazavât-ı Hayreddin Paşa* / sadeleştiren Osman Erdem; tashih Adem Fidan. — İstanbul : Çamlıca, 2009. ix, 270 s. : tıpkıbasım, minyatür; 21 cm. — (Çamlıca Basım Yayın Kitapları; 61) ISBN 9789944905657 (A.VII/6244).
- SEZGİN, FUAT : *İslam'da bilim ve teknik* / çev. Abdurrahman Aliy; yay. haz. Hayri Kaplan, Abdurrahman Aliy; katkıda bulunan Eckhard Neubauer. — 2. bsk. — Ankara : Türkiye Bilimler Akademisi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008. 5 c. : hrt.; 31 cm. — (Türkiye Bilimler Akademisi yayınları; 14. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü; 3083-1. Kültür Eserleri dizisi; 401) ISBN 9789751732521 (tk.) (B.I/5439).
- SHARON, MOSHE : *Corpus inscriptionum Arabicarum Palaestinae (CIAP), vol. 4 : G*. — Leiden : Boston : Brill, 2009. xv, 233, [69] s. : res.; 30 cm. — (Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, ISSN 0169-9423; 30 = Handbuch der Orientalistik, ISSN 0169-9423; 30) ISBN 9789004170858 (4.c.) (B.I/1413-4).
- SHAW, MARTIN : *What is genocide?*. — Cambridge; Malden, Mass. : Polity, 2007. ix, 222 s.; 23 cm. ISBN 9780745631820 (hbk.) (A.VII/6410).
- SHMUELEVITZ, ARYEH : *Turkey's experiment in Islamist government, 1996-1997*. — Tel Aviv : The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999. 41 s.; 23 cm. — (Data and Analysis) ISBN 9652240354 (A.VII/6473).
- SIMONITI, PRIMOZ : *Humanismus bei den Slovenen : slovenische Humanisten bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts* / herausgegeben und bearbeitet von Marija Wakounig; übersetzt von Joze Wakounig. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 344 s. : res.; 24 cm. — (Zentraleuropa-Studien / Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Historische Kommission; Bd. 11) ISBN 9783700160595 (A.VII/6428).

- SİNANOĞLU, OKTAY : *Açıklamalı fizik, kimya, matematik ana terimleri sözlüğü : Türkçe-Almanca-İngilizce-Fransızca-Japonca*. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 294 s. : şkl.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 864) ISBN 9789751619679 (A.VII/6632).
- Sivaslı bir tüccarın ticari mektupları, (R1328) 1914*. — Sivas : [yayl.y.], R1328 (1914). 500 y.; 265x210 mm. (Y/0787).
- Sivil toplumda Türk-Ermeni diyalogu, Paris 1984-2005, Mülheim, New York, Frankfurt, Kopenhag, Venedik, Viyana, Londra, Chicago, Erivan, İstanbul / derleyen Ragıp Zarakolu*. — 1. bsk. — İstanbul : Pencere, 2008. 345 s.; 20 cm. — (Pencere yayınları; 235) ISBN 9786054049066 (A.VII/6291).
- Siyaset / ed. Mümtaz'er Türköne*. — 9. bsk. — Ankara : Lotus, 2008. xxv, 768 s. : res., tablo, grafik, şema; 24 cm. — (Lotus Yayınevi; 7) ISBN 9789756665060 (A.VII/6350).
- Slovar Russkogo yazıka XVIII veka, vıpusk 8 : Zalıt-ljori / redaktsionnaya kollegiya Yu. S. Sorokin... [et al.]*. — Sankt-Peterburg : Nauka, 1995. 256 s.; 27 cm. ISBN 5020281298 (vıp.8) (B.I/3032-8).
- SOLAK, ÖMER : *Romanda öteki/ötekinin romanı : Osmanlı romanında yabancılar ve azınlıklar, 1896-1914 / genel yay. yönetmeni Harun Yıldız*. — 1. bsk. — Konya : Tablet, 2008. 428 s. : grafik; 24 cm. — (Tablet yayınları; 112) ISBN 9789756346846 (A.VII/6351).
- SOLH-MİRZAIİ, KHADIJEH : *İsnâdi ez Revâbit-i İnan ve Türkiye (1304-1320) = Some records on Iran and Turkey relations (1925-1941)*. — 1. bsk. — Tahran : Sazmân-ı İsnâd ve Kütübhan-e Milli Cumhuri İslâmî-i İnan, 1382. 296 s. : tıpkıbasım; 24 cm. ISBN 9646189679 (A.VII/6543).
- Son devir Osmanlı hastahaneleri : fotoğraf ve planlar = last period Ottoman hospitals : photographs and plans / İng. çev. = English translation Harun Tuncer; haz. = project director Osman Doğan; ed. Ömer Faruk Yılmaz*. — İstanbul : Çamlıca, 2008. 241 s. : res. (kimi rnk.), pl. (kimi rnk.); 33 cm. ISBN 9789944905411 (B.I/5402).
- SONYEL, SALÂHİ R. : *Gizli belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2007. xii, 224 s.; 24 cm. ISBN 9789751619938 (A.VII/6066).
- Sotsialnıe dvıjenıya v gorodah nıjnego povoljya v naçale XVIII veka : sbornik dokumentov / podgotovila N. B. Golikova*. — Moskva : İzdatelstvo Drevlehanilitşe, 2004. xxiv, 216 s.; 22 cm. ISBN 5936460665 (A.VII/5955).
- Sovetskaya bibliografıya : ukazatel soderjaniya 1971-1991 gg. / sostaviteli N. O. Aleksandrova, E. İ. Kogan, O. A. Buldina; redkollegiya N. K. Leonova (otv. red.)... [et al.]; avtor vstupitelnoy stati V. P. Leonov*. — Sankt-Peterburg : Biblioteka Rossiyskoy Akademii Nauk, 1994. 271 s.; 20 cm. (A.VII/5938).
- Sovetskaya politika v Avstrii, 1945-1955 gg. : sbornik dokumentov / redaktsiya i sostavlenie Gennadiya Bordıyugova, Volfganga Myullera, Normana M. Neymarka, Arnolda Suppana*. — Moskva; Sankt-Peterburg : AİRO, 2006. 655 s.; 22 cm. — (Seriya AİRO-Pervaya Publikatsiya Osnovana v 1994 godu) ISBN 5910220306 (A.VII/5935).
- SOYSAL, İLHAMİ : *Kurtuluş Savaşı'nda işbirlikçiler*. — 2. bs. — İstanbul : Bengi, 2008. 232 s.; 20 cm. — (Tarih dizisi; 9) ISBN 9789750111488 (A.VII/6340).
- SÖNMEZ, OKTAY : *Anlarda gemiler : ufku ötesinde kayboldular / ed. Emre Yalçın; redaktör L. Ece Sakar*. — gözd. çrıl. ve gnşl. 11. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xiv, 434 s. : res., tıpkıbasım, hrt.; 23 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1563. Araştırma-İnceleme) ISBN 9789944884648 (A.VII/6438).
- STARK, SÖREN : *Die Alttürkenzeit in Mittel-und Zentralasien : Archäologische und historische studien*. — Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2008. 591 s. : res., hrt., pl.; 25 cm. — (Nomaden und Sesshafte band; 6) ISBN 9783895005329 (A.VII/6155).
- The status of Dara's Land : the most comprehensive pictorial book on Persepolis / photos Amir Sabooki; ed.(English & Persian) Ahmad Hemmati; translators Farhad Koolinia, Ahmad Hemmati*. — 1st print. — Shiraz; Tehran : Zar Publishers, 2007. 368 s. : res. (rnk.); 35 cm. ISBN 964721099X (B.I/5320).
- STEPANOVA, L. G. : *Novgorodskoe Kreıtanstvo na rubeje XV-XVI stoletiy : uroven razvıtiya hozjyaystva*. — Moskva : İzdatelstvo Drevlehanilitşe, 2004. 321 s. : hrt.; 22 cm. ISBN 5936460657 (A.VII/5917).

- STEPHANUS TARONENSIS : *Histoire universelle par Etienne Açogh'ig de Daron, 1re partie / traduite de l'arménien et annotée par E. [Eduard] Dulaurier.* — Paris : Ernest Leroux, 1883. 204 s.; 27 cm. — (Publications de l'École des Langues orientales vivantes; 18) (A.VII/6574).
- STEPHANUS TARONENSIS : *Histoire universelle par Étienne Asolik de Taron : 2e partie, livre III : (888 [?]-1004 [?]) / traduite de l'arménien et annotée par Frédéric Macler.* — Paris : Imprimerie Nationale, 1917. clxii, 209 s.; 27 cm. — (Publications de l'École des Langues orientales vivantes, 1ère série; tome 18) (A.VII/6574).
- STESKAL, MARTIN : *Das Vedioşgymnasium in Ephesos : Archäologie und Baubefund / Martino La Torre; mit beiträgen von Gerhard Forstenpointner...[et al.].* — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008. 2 c. : res., pl., tablo, grafik; 39 cm. — (Forschungen in Ephesos; Bd. XIV/1) ISBN 9783700139508 (pbk.) (C/0700).
- STONE, NORMAN : *Europe transformed, 1878-1919.* — 2nd edition — Oxford; Malden, Massachusetts : Blackwell Publishers, 1999. ix, 339 s.; 24 cm. — (Blackwell Classic Histories of Europe) ISBN 0631215077 (alk. paper) (A.VII/6184).
- STROHMEIER, MARTIN : *Die Kurden : geschichte, politik, kultur / Lale Yağın-Heckmann; umschlagbild Enver Özkahraman.* — 2. durchgesehene Aufl. — München : Verlag C. H. Beck, 2003. 260 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 19 cm. ISBN 3406421296 (A.VII/6468).
- SU, SÜREYYA : *Hurafeler ve mıtlar : halk İslamında Senkretizm / ed. Kerem Ünüvar.* — 1. bsk. — İstanbul : İletişim, 2009. 216 s.; 20 cm. — (İletişim yayınları; 1350. Araştırma-İnceleme dizisi; 230) ISBN 9789750506338 (A.VII/6246).
- Sultan Abdülaziz devri Osmanlı kara ordusu, 1861-1876 / haz. Uğur Ünal. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008. xii, 284 s. : res.(rnk.), tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2008/87) ISBN 9789754095029 (A.VII/5908).
- Surre-i Hümayün / metinler Seyit Ali Kahraman, Sevgi Ağca, Sibel Alparslan Arça, Selin İpek, Emine Bilirgen, Merve Çakır, Şenay Eren; fotoğraflar Bahadır Taşkın. — 1. bsk. — İstanbul : Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş., 2008. 243 s. : rnk. res.; 29 cm. ISBN 9789944370493 (B.I/5298).
- SÜLEYMAN ÇELEBİ : *Vesilet'ün-Necât : Mevlid : Reisü'l-Hattâtin Ahmed Kâmil Akdik'in Hattıyla / hazırlayanlar Mehmet Akkuş, Uğur Derman.* — 1. bsk. — Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2008. 77, 29 s. : res.; 24 cm. — (Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları; 753. İlmî Eserler serisi; 178) ISBN 9789751943408 (A.VII/6013).
- SÜLEYMAN SÜDÎ : *Osmanlı vergi düzeni (defter-i muktesid) / yay. haz. Mehmet Ali Ünal; genel koordinatör İbrahim Özdemir.* — 2. bsk. — Isparta : Fakülte Kitabevi, 2008. iv, 313 s. : tablo; 23 cm. — (Fakülte Kitabevi yayınları; 97. Tarih ve Medeniyet dizisi; 27) ISBN 9789757135883 (A.VII/6360).
- ŞANÎ-ZÂDE MEHMED ATÂ'ULLAH EFENDÎ : *Şânî-zâde târihi / neşre haz. Ziya Yılmaz.* — İstanbul : Çamlıca, 2008. 2 c.; 24 cm. — (Çamlıca Basım Yayın Kitapları; 63) ISBN 9789944905619 (1.c.); ISBN 9789944905626 (2.c.) (A.VII/6359).
- ŞAPOŞNIK, V. V. : *Tserkovno-gosudarstvennoe otnoşeniya v Rossii v 30-80e godı XVI veka / otvetstvennyy redaktor Yu. V. Krivoşeev.* — 2. izd. ispr. — Sankt-Peterburg : İzdatelstvo S.-Peterburgskogo Universiteta, 2006. ISBN 5288039151 (A.VII/5952).
- ŞARASAN : *Türkiye Ermenileri sahnesi ve çalışanları / Ermenice aslından çev. Boğos Çalgıcioğlu; yay.haz. Fırat Güllü.* — 1. bs. — İstanbul : bgst yayınları, 2008. 216 s. : res.; 18 cm. — (bgst yayınları; 27. Tiyatro/Tarih; 1) ISBN 9756165270 (A.VII/6335).
- ŞATSİLLO, M. K. : *Sotsialnyy sostav burjuazii v Rossii v kontse XIX veka.* — Moskva : RAN İstitut Rossiyskoy İstorii, 2004. 265 s.; 20 cm. ISBN 5805501465 (A.VII/5924).
- ŞEHABEDDİN MERCANÎ : *Müstefâdü'l-Ahbâr fı ahvâl-i Kazan ve Bulgar = Kazan ve Bulgar'daki durum hakkında faydalanılan haberler / metni yay. E. N. Hayrullin; Türkiye Türkçesine aktaran Mustafa Kalkan.* — 1. bsk. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2008. xi, 347 s.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 357. Araştırma-İnceleme; 56) ISBN 9789751620903 (A.VII/6017).

- ŞEHİTOĞLU, ELİF : *Bursa hamamları* / yay. haz. Harun Turgan. — İstanbul : Tarih Vakfı, [2008]. xii, 151 s. : res. (rnk.), pl., şema; 24 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları) ISBN 9789753332231 (A.VII/6418).
- ŞEMİ, MEHMED : *İlâveli Esmârü't-Tevârih Maa Zeyl* / yay. haz. Mehmet Karataş. — Kahramanmaraş : Ukde, 2009. 414 s. : tablo; 23 cm. — (Ukde Kitaplığı; 58. Maraş Tarihi serisi; 24) ISBN 9944528889 (A.VII/6053).
- ŞEREF HAN, EL-BİDLİSÎ : *Şeref-nâme* / naşir Ferecullah Zeki el-Kürdi. — Mısır : Bostattü'l-Ezher, [t.y.]. 592 s.; 23 cm. (A.VII/6575).
- ŞEŞEN, RAMAZAN : *Salahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar : 1193-1260* / takdim Halit Eren. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı; Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, 2007. xiv, 457 s. : hrt.; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları no; 23. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları no; 10) ISBN 9757874300 (İSAR) (A.VII/6076).
- ŞEŞEN, RAMAZAN : *Sultan Baybars ve devri : 1260-1277* / takdim Halit Eren. — 1. bsk. — İstanbul : İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR); Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık, 2009. xviii, 387 s. : res., hrt.; 24 cm. — (İSAR Vakfı yayınları no; 26. Yıldız Yayıncılık, Reklamcılık yayınları no; 13) ISBN 9789757874331 (İSAR) (A.VII/6219).
- ŞEYH, MESUD EHTAR : *Yalanlar, yalanlar, bir daha yalanlar : Türklere karşı ermeni uydurmaları ve iddiaları* / İngiliz dilinden tercüme eden Babek Seyfeddin oğlu. — Bakı : "Tehsil", 2008. 252 s.; 24 cm. (A.VII/6055).
- ŞEYH SÂDÎ-İ ŞİRAZÎ : *Bostan Gülistan* / tercüme eden Kilisli Rifat Bilge. — 10. bsk. — İstanbul; Konya : Meral Yayınevi; Can Kitabevi, [t.y.]. 519 s.; 20 cm. (A.VII/6110).
- ŞEYH SAFİYEDDİN ERDEBİLİ İSHAK İBNİ CEBRAİL : *Makalat : Şeyh Safi buyruğu* / hazırlayanlar Sönmez Kutlu, Nizamettin Parlak. — 1. bsk. — İstanbul : Horasan, 2008. 600 s.; 24 cm. — (Horasan yayınları; 24. İnceleme-Araştırma; 17) ISBN 9786054091010 (A.VII/6018).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N. : *Atatürk dönemi : incelemeler*. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, [2006]. xx, 337 s. : res., kroki; 24 cm. ISBN 9751618223 (A.VII/6072).
- ŞİMŞİR, BİLÂL N. : *Kürtçülük II : 1924-1999*. — 1. bs. — Ankara : Bilgi, 2009. 713 s.; 20 cm. ISBN 9789752202733 (A.VII/2731-2).
- ŞİRİN, İBRAHİM : *Osmanlı imgeleminde Avrupa* / kitap ed. Dursun Ayan. — 2. bs. — Ankara : Lotus, 2009. 408 s.; 21 cm. — (Lotus Yayınevi; 27) ISBN 9789756665268 (A.VII/6509).
- ŞOENÜ, MEHMET FETGERİ : *Tüm eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü* / Türkçeleştirenler Doğan Erdinç, Metin Bozkurt. — 1. bs. — Ankara : Kafdav, 2007. 365 s. : tablo; 19 cm. ISBN 9789756255131 (A.VII/6503).
- Şor Destanı incelemeleri* / haz. A. İ. Çudoyakov; çev. Çaştegin Turgunbayer. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 205 s.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 912. Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi; 25) ISBN 9789751619815 (A.VII/6567).
- TABALDİEV, KUBATBEK : *Pamyatniki pismennosti na kamne Kirgızstana*. — Bişkek : Natsionalnaya Komissiya Kirgızskoy Respubliki po delam YUNESKO; Assotsiatsiya İstoričiv Kirgızstana; Kirgızsko-Türetskiy Universitet "Manas", 2008. 336 s. : res.; 25 cm. ISBN 9789967428904 (A.VII/6158).
- TÂHİR-ÜL-MEVLEVÎ : *Edebiyat lügati* / neşre haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu. — İstanbul : Enderun Kitabevi, 1973. 184 s.; 24 cm. — (Enderun yayınları; 3) (A.VII/6114).
- Takvimi-i Vekayi* / yay. haz. = prepared for publication by Özlem Bulut...[ve başk.]; tercüme = translation Semiramis Çavuşoğlu; proje yöneticisi = project supervisor Ekmeleddin İhsanoğlu; proje koordinatörü = project coordinator Halit Eren. — İstanbul : IRCICA (Research Centre for Islamic History, Art and Culture), 2006. 11 DVD+1 kurulum CD'si +1 kitapçık. ISBN 9290631627 (set) (CD/0222).
- TAKVORIAN, TAKVOR : *Aşkarhabar hayeren-franseren levovabanakan ev batsatranan barraran = Dictionnaire linguistique Arménien-Français : moderne occidental*. — Paris : Ophrys, 2000. 972 s.; 24 cm. ISBN 2708009656 (A.VII/6411).

- TAKVORIAN, TAKVOR : *L'Arménien en famille : ouvrage pratique pour adultes francophones : grand dictionnaire Français-Arménien occidental avec transcription phonétique / revue et amplifiée par Lévon Torossian.* – nouvelle éd. – Paris : Ophrys, 2000. 905 s.; 24 cm. ISBN 2708009648 (A.VII/6412).
- TALAY, SHABO : *Lebendig begraben : die Entführung des syrisch-orthodoxen Priesters Melki Tok von Miden in der Südosttürkei : Einführung, Aramäischer text (Turoyo), Übersetzung und Glossar.* – Münster : Lit, 2004. 214 s. : res.; 21 cm. – (Studien zur Orientalischen Kirchengeschichte; Bd. 29) ISBN 3825873633 (A.VII/6467).
- The Tales of Sultan Mehmed, Son of Bayezid Khan [Ahval-i Sultan Mehmed bin Bayezid Han] : annotated English translation, Turkish edition, and facsimiles of the relevant folia of Bodleian Marsh 313 and Neşri Codex Menzel = Bayezid Han Oğlu Sultan Mehmed'in maceraları [Ahval-i Sultan Mehmed bin Bayezid Han] : İngilizce tercüme, tenkiltli metin, Bodleian Marsh 313 ve Neşri Codex Menzel'in tıpkıbasımları / ed. by = haz. Dimitris [J.] Kastritsis. – [Harvard] : Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University = Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007. xii, 176 s. : tıpkıbasım; 28 cm. – (Sources of Oriental Languages and Literatures; 78. Turkish Sources; LXVIII = Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları; 78. Türkçe Kaynaklar; LXVIII) (B.I/5427).*
- TARAKÇIOĞLU, MUSTAFA REŞİT : *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu : hayatı, hatıratı ve Trabzon'un yakın tarihi / hazırlayanlar Hikmet Öksüz, Veysel Usta; yay. haz. Veysel Usta.* – 1. bsk. – Trabzon : Serander, 2008. 384 s. : res., tıpkıbasım, tablo; 23 cm. ISBN 9789944374033 (A.VII/6310).
- Tarih boyunca saray, hayatı ve teşkilatı, 23 Mayıs 2005 : bildiriler.* – İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2006. 113 s. : res., hrt.(rnk.), pl.; 24 cm. (A.VII/6233).
- Tarihimizin facielı sehileleri : Soyğırımı = Tragic pages of our history : genocide / mesul redaktor Murtuz Elesgerov; ingilizcesine mesul Fiale Abdullayeva; tertibçiler Ağşın Babayev, Hafız Babayev.* – Bakı : Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi, 2000. 145 s. : res.; 23 cm. (A.VII/6106).
- TARNOVSKİY, K. N. : *Melkaya promışlennost dorevolutsionnoy Rossii : istoriko-geograficheskie oçerki.* – Moskva : Radiks, 1995. 277 s.; 22 cm. ISBN 5864630330 (A.VII/5971).
- TARNOVSKİY, K. N. [KONSTANTİN NİKOLAEVİÇ] : *Melkaya promışlennost Rossii v kontse XIX-naçale XX v. / otvetstvenniy redaktor P. V. Volobuev.* – Moskva : Nauka, 1995. 267 s.; 22 cm. ISBN 5020086711 (A.VII/5964).
- Tartarika etnografiya / nauçnyy rukovditel proekta Rafail Hakimov.* – Kazan, Moskva : İzdatelstvo Feoriya, 2008. 863 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım, hrt. (çoğu rnk.); 35 cm. ISBN 9785287005658 (B.I/5406).
- TAYEB, EL-SHEIKH MAHMOUD EL : *Genesis of the Makurian culture in the light of archaeological sources.* – [Lille] : Université Charles-de-Gaulle-Lille III, 2002. 162 s. : res., hrt., pl., grafik, tablo; 27 cm. – (Cahiers de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille. Supplément, ISSN: 0153-5021; 6) ISBN 2950476449 (B.I/5363).
- TAYŞI, MEHMET SERHAN : *Ali Emiri'nin izinde / yay. yönetmeni Emine Eroğlu; ed. Filiz Dığroğlu, Fulya İbanoğlu.* – 1. bsk. – İstanbul : Timaş, 2009. 608 s. : res.; 21 cm. – (Timaş yayınları; 2033. Hatırat Kitaplığı; 2) ISBN 9789752639560 (A.VII/6177).
- Tehcir ve Takdil Divanı Harbi Örfi Zabıtları : İttihad ve Terakki'nin yargılanması, 1919-1922 / derleyenler Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam; yay.haz. Fahri Aral.* – 1.bsk. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2008. xiii, 732 s.; 24 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 231. Tarih.Belge; 2) ISBN 9786053990741 (A.VII/5953).
- TEJEL GORGAS, JORDI : *Le mouvement kurde de Turquie en exil : continuites et discontinuités du nationalisme kurde sous le mandat français en Syrie et au Liban (1925-1946).* – Bern : Peter Lang, 2007. xi, 376 s. : res., hrt.; 21 cm. ISBN 9783039112098 (A.VII/6149).
- TEK, ABDURREZZAK : *Abdüllatif Kudsi : hayatı, eserleri ve görüşleri.* – 1. bsk. – Bursa : Emin Yayınları, 2007. 351 s.: tıpkıbasım, res., şema; 21 cm. – (Emin yayınları; 29) ISBN 9789944404037 (A.VII/6163).
- TEKAKPINAR, KEMAL : *Dr. Fazıl Küçük / Demiray Doğasal.* – Lefkoşa : Dilhan Ofset, 1991. 2 c. : res., tıpkıbasım; 24 cm. (A.VII/6620).
- TEKELİ, İLHAN : *1929 dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları / Selim İlkin; yay. yönetmeni Ahmet Nuri Yüksel.* – 1. bs. – İstanbul : Bilge Kültür Sanat, 2009. xv, 702 s. : tablo, grafik; 24 cm. – (Türkiye Belgesel İktisat Tarihi; 1. Yayın no; 300) ISBN 9786055715007 (A.VII/6332).

- TEKELİ, İLHAN : *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü, 1923-1990* / yay. haz. Özkan Taner. — 1. bs. — İstanbul : Tarih Vakfı, 2009. xii, 346 s. : tıpkıbasım, tablo, grafik; 21 cm. — (Tarih Vakfı Yurt yayınları. İlhan Tekeli Toplu Eserler; 4) ISBN 9789753332262 (A.VII/6416).
- TEKİN, MEHMET : *Dinar yazıları* / düzenleme Mahmut Tekin, Mutlu Demiral. — 1. bsk. — İskenderun : Color Ofset, 2009. 176 s. : res.; 23 cm. ISBN 9789757750383 (A.VII/6386).
- TERZİ, ARZU : *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in mirası : petrol ve arazi* / ed. Adem Koçal. — 1. bsk. — İstanbul : Timaş, 2009. 317 s. : res., hrt., pl., tıpkıbasım, tablo; 21 cm. — (Timaş yayınları; 1994. Osmanlı Tarihi; 34) ISBN 9789752638938 (A.VII/6269).
- TETİK, AHMET : *Çanakkale Muharebeleri'nin esirleri : ifadeler ve mektuplar = Prisoners of war at the Çanakkale Battles : testimonies and letters* / Y. Serdar Demirtaş, Sema Demirtaş; Türkçe-İngilizce; Fransızca-Türkçe / İngilizce çeviri = Turkish-English; French-Turkish / English translation Yusuf Serdar Demirtaş; yay. haz. = ed. Ahmet Tetik. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. 2 c. : tıpkıbasım; 24 cm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/23,24) ISBN 9789754095289 (tk.) (A.VII/6562).
- TEZCAN, HÜLYA : *Sarayın terzisi : M. Palma : D. Lena : P. Parma* / yay. koordinatörü Bahattin Öztuncay; fotoğraf Hadiye Cangöçke. — İstanbul : Sadberk Hanım Müzesi, 2008. 199 s. : tıpkıbasım, res. (rnk.); 29 cm. ISBN 9789756959268 (B.I/5338).
- THOMPSON, ELIZABETH A. : *Hunlar* / çev. M. Sibel Dinçel; yay. haz. Elif Çelik; düzelti ve sonsöz Peter Heather. — Ankara : Phoenix, 2008. 375 s. : res., hrt.; 19 cm. ISBN 9789944945946 (A.VII/6248).
- Tire'de Lütü Paşa vakıfları ve vakfiyesi* / haz. A. Levent Ertekin; vakfiyenin bugünkü dile çevirisi Ali İhsan Yıldırım. — İzmir : Pozitif Matbaacılık, 2007. x, 54 s. : res., pl.; 20 cm. — (Deniz Fenerleri serisi; 1) ISBN 9750000447 (A.VII/6007).
- TOÇANAC, ISIDORA : *Srpski narodno-crkveni sabori (1718-1735) = The serb people and the church councils (1718-1735)* / urednik Tibor Jivoković. — Beograd : Istorijski Institut, 2008. 305 s. : res.; 25 cm. — (Istorijski Institut. posetna izdajla; knjiga 54 = Institute of History. Monographs volume; 54) ISBN 9788677430689 (A.VII/6046).
- TOPARLI, RECEP : *Mu'înü'l-Mürîd : inceleme-metin-çeviri-dizin-tıpkıbasım* / Mustafa Argunşah. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 332 s. : tıpkıbasım; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 925) ISBN 9789751620279 (A.VII/6563).
- TOROSLU, M. VEFA : *Deniz fenerleri : "denizciye göz kırpan sevdalar"*. — İzmir : İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi, 2009. 144 s. : res. (çoğu rnk.), hrt.; 22 cm. (A.VII/6220).
- TORUK, FERRUH : *Çankırı izlenimleri : seyahatlar ve araştırmacılar* / ed. Yüksel Arslan. — Çankırı : Çankırı Belediyesi, 2008. 153 s. : res., hrt.; 24 cm. — (Çankırı Belediyesi Kültür yayınları no; 12) ISBN 9789759860479 (A.VII/5899).
- TRABZONLU KÖSEÇ AHMED DEDE : *Et-Tuhfetü'l-Behiyye Fi'l-Tarikati'l-Mevleviyye tercümesi (Zâviye-i Fukarâ) : mevlevilik âdâbi, anekdotlar* / mütercim Ahmet Remzi Akyürek; haz. Ali Üremiş; yay. haz. Veysel Usta. — Trabzon : Serander, [2008]. xlvii, 224 s. : res., tıpkıbasım; 21 cm. ISBN 9789944374118 (A.VII/6362).
- TROEGER, BRIGITTE : *Brennende Augen : Johannes Lepsius : ein Leben für die Armenier : Erzählung*. — Giessen; Basel : Brunnen-Verlag, 2008. 206 s. : res.; 21 cm. ISBN 9783765519048 (A.VII/6141).
- TSIRKINIDI, CHARİ : *Epitelous tous xerizosome*. — Thessaloniki : Ekdotikos Oikos Adelfon Kiriakidi A. E., 2002. 356 s. : res., hrt., tablo; 24 cm. ISBN 9603434272 (A.VII/6040).
- TŞERBAKOVA, YU. A. : *Çehi i slovaki : vmeste i vroz : opt novoy gosudarstvennosti : analitičeskiy obzor*. — Moskva : RAN İnstitut Nauçnoy İnformatsii po Obşestvennim Naukam, 2006. 48 s.; 20 cm. — (Problemi obşestvennoy transformatsii v stranah Vostoçnoy evropı i Rossii) ISBN 5248002168 (A.VII/5956).
- Tugrı biik tulga : halkımızdın körnekti kogam kayratkeri, galım, jaratlıstanuşı, deriger hael dosmuhamedulina arnaladı* / kurast V. K. Kuzembaeva; filol. gıl. kand. R. Elmuhanova (baş red.); OFK direktörü K. K. Ebugaliev (jauaptı red.); red. alkasının muşeleri L.D. Ebenova, J. Hurgojina, K. S. Beybitova, A.

- O. Koşımova (teh. red.), O. P. Bravaç (tehn. red.), H.Kosaeva. — Almatı : Ortalık Gılimi Kitaphana, 2008. 278 s., 8 s. res.; 20 cm. ISBN 996547334X (A.VII/5994).
- Tunca Kortantamer için* / ed. Yavuz Akpınar. — İzmir : Ege Üniversitesi, 2007. v, 587 s. : res. (rnk.), tıpkıbasım, hrt., tablo; 24 cm. — (Ege Üniversitesi yayınları. Edebiyat Fakültesi yayın no; 6) ISBN 9789754837292 (A.VII/6389).
- TUNCER, HÜNER : *Diplomasinin evrimi : gizli diplomasiden küresel diplomasiye*. — 1. bs. — İstanbul : Kaynak, 2009. 288 s.; 20 cm. — (Kaynak yayınları; 539) ISBN 9789753435550 (A.VII/6414).
- TURAL, ERKAN : *Son dönem Osmanlı bürokrasisi : II. Meşrutiyet dönemi'nde bürokratlar, ittifakçılar ve parlamenterler*. — 1. bs. — Ankara : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2009. viii, 307 s.; 24 cm. — (TODAİE yayın no; 346) ISBN 9789758918270 (A.VII/6397).
- TURAL, SADIK : *Ermeni meselesine dair*. — eklemelerle 2. bsk. — Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. 135 s.; 20 cm. — (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı yayınları) ISBN 9789751620194 (A.VII/6074).
- TURAN, BETÜL : *Geçmişten günümüze Kosova tarihi ve Türkiye-Kosova ilişkileri*. — Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. iii, 140 s. : res. (çoğu rnk.), hrt., tablo; 24 cm. — (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/26) ISBN 9789754095159 (A.VII/6561).
- Turkestan v načale XX veka : k istorii istokov natsionalnoy nezavisimosti* / rukovoditel proekta D. A. Alimova; nauçnyy redaktor R. Ya. Radjanova. — Taşkent : Glavnaya Redaktsiya İzdatelsko-Poligrafičeskogo Kontserna Şark, 2000. 671 s.; 21 cm. (A.VII/6370).
- Turkey in the twentieth century = La Turquie au vingtième siècle* / ed. by Erik-Jan Zürcher. — Berlin : Klaus Schwarz in Kommission, 2008. 688 s., 1 katl. şema; 27 cm. — (Philologiae et Historiae Turcicae Fundamenta; t. 2) ISBN 9783879973453 (B.I/5370).
- TUZCU, ALİ : *Seyahatnâmelerde Amasya*. — 1. bsk. — Kayseri : Amasya Belediyesi, 2007. xvi, 380 s. : res., tıpkıbasım, hrt., pl., tablo; 20 cm. — (Amasya Belediyesi Kültür yayınları) (A.VII/6369).
- Türk dış politikası : Cumhuriyet dönemi* / ed. Mustafa Bıyıklı. — İstanbul : Gökkubbe, 2008. 418 s. : tablo; 23 cm. ISBN 9789944275101 (tk.) (A.VII/6331).
- Türk donanmasında mayın harbi : dünü, bugünü* / yay. hazırlayanlar Zafer Gülbahar...[ve başk.]; basım koordinatörü Ercan Bican. — 1. bsk. — İstanbul : Mayın Filosu Komutanlığı, 2009. 173 s. : res., hrt., pl., şema, tablo; 33 cm. ISBN 9789754094848 (B.I/5332).
- TÜRK DÜNYASINDA ORTAK DİL TÜRKÇE BİLGİ ŞÖLENİ (2002) : *Türk Dünyasında Ortak Dil Türkçe Bilgi Şoleni, 25 Eylül 2002*. — 1. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. 64 s.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 935) ISBN 9789751620460 (A.VII/6569).
- Türk edebiyatında Maraşlılar* / haz. Yaşar Alparslan, Lütfi Alıcı, Serdar Yakar; ed. Yaşar Alparslan, Serdar Yakar. — Kahramanmaraş : Ukde, 2009. 214 s.; 21 cm. — (Ukde kitaplığı; 63. Maraş Kültürü Edebiyat serisi; 7) ISBN 6058945593 (A.VII/6608).
- Türk fuarcılık tarihi* / proje Alpaslan Baki Ertekin; hazırlayanlar Aytaç Işıklı, Mümin Balkan. — İstanbul : İstanbul Fuar Merkezi = Expo Center, 2007. 198 s. : res. (kimi rnk.), tıpkıbasım, pl., tablo; 31 cm. — (İstanbul Fuar Merkezi yayınları; 1) ISBN 9789750166402 (B.I/5415).
- TÜRK, HATEM : *10 temmuz Meşrutiyet bayramı : Türk aydınlarının II. Meşrutiyet hakkındaki duygu ve düşünceleri*. — 1. bs. — Erzurum : Salkımsöğüt, 2008. 272 s.; 22 cm. — (Salkımsöğüt yayınları; 92) ISBN 9789756122884 (A.VII/6341).
- Türk Tarih Kurumu ana tüzüğü*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1973. 11 s.; 17 cm. (A.VII/6206).
- Türk Tarih Kurumu ana tüzüğü*. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1948. 7 s.; 13 cm. (A.VII/6205).
- Türk Tarihinde Yavuz Zırlıslının rolü* / haz. Ersan Baş. — 1. bsk. — İstanbul : Piri Reis Araştırma Merkezi, 2008. 327 s. : res. (çoğu rnk.), hrt.; 34 cm. ISBN 9789754094824 (B.I/5288).
- TÜRKCAN, ERGUN : *Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, teknoloji ve politika* / yay. hazırlayanlar Belgin Çınar, Fahri Aral. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xxiii, 716 s. : res., grafik; 25 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 230. Bilgi ve Toplum; 5) ISBN 9786053990734 (A.VII/6011).

- Türkçe sözlük* / haz. Şükrü Halûk Akalın...[ve başk.]. – 10. bsk. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2005. xx, 2244 s.; 25 cm. – (Türk Dil Kurumu yayınları; 549) ISBN 9751600707 (A.VII/6631).
- TÜRKER-KÜYEL, MÜBAHAT : *Atatürk'ün saadet anlayışı hakkında bir deneme*. – 2. bsk. – Ankara : Atatürk Kültür Merkezi, 2008. 69 s.; 20 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi yayını; 355. Türk Kültüründen Görüntüler dizisi; 81) ISBN 9789751609625 (A.VII/6014).
- Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temel dinamikleri açısından 3 Mart 1924 yasaları ve günümüze yansımaları sempozyumu bildirileri, 5-6 Mart 2007* / yay. haz. Hale Şıvgın. – Ankara : Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2007. 321 s. : tıpkıbasım, res. (rnk.); 24 cm. ISBN 9789755072159 (A.VII/6204).
- Türkiye kültür ve sanat yyllığı 2009* / yay. İbrahim Ulvi Yavuz; yay. haz. Faruk Yılmaz, Rıfka Kaymaz. – Ankara : Türkiye Yazarlar Birliği, 2009. 558 s.; 24 cm. – (Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 30. Yıllık dizisi; 22) ISBN 9789757382416 (A.VII/6525).
- Türkiye ulusal programı : Avrupa Birliği mühtesebatının üstlenilmesine ilişkin*. – [Ankara] : [Avrupa Birliği Genel Sekreterliği], 2008. 400 s. : tıpkıbasım; 23 cm. (A.VII/6094).
- TÜRKİYE'DE BİLİM VE KADIN (2007 : ESKİŞEHİR): *Türkiye'de Bilim ve kadın : "Türkiye'de Bilim ve Kadın" çalıştay bildirileri, 18-19 Ekim 2007*. – Eskişehir : Anadolu Üniversitesi, 2007. 130 s. : res.; 24 cm. – (Anadolu Üniversitesi yayınları; 1874. İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi yayınları; 207) ISBN 9789750605697 (A.VII/6050).
- Türkiye'de iç göçler : bütünlüşme mi geri dönüş mü? : İstanbul, Diyarbakır ve Mersin örnekleri* / [yazarlar] Ayhan Kaya...[ve başk.]; yay. haz. Ayhan Kaya. – 1. bsk. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi , 2009. xxiv, 222 s. : tablo; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 246. Göç Çalışmaları; 11) ISBN 9786053990925 (A.VII/6625).
- TÜRKMEN, ZEKERİYA : *Mustafa Kemal : Kurmay Yüzbaşı : Selanik'ten İstanbul'a : Hareket Ordusu Kurmay Başkanı*. – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. xii, 174 s. : res., hrt.; 24 cm. ISBN 9789751619839 (A.VII/6064).
- Türkmenistan : kiçi entsiklopediya* / baş redaktor S. A. Niyazov. – Aşgabat : Türkmenistan İlimler Akademiyası Ş. Batırov Adındaki Tarih İnstitüsü, 1996. 437 s. : res. (rnk.); 22 cm. (A.VII/6160).
- TÜRSAN, NURETTİN : *Anılar*. – İstanbul : Arma, [2008]. 224 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. ISBN 9789757336792 (A.VII/6265).
- TÜTÜNCÜ, MEHMET : *Turkish palestine, 1069-1917 : inscriptions al-Khail (Hebron), Nabi Musa and other Palestinian cities under Turkish rule*. – 1st published. – Haarlem : SOTA, Turkestan and Azerbaijan Research Centre = Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2008. 320 s. : res., pl., tablo; 24 cm. – (SOTA publications. Corpus of Turkish Islamic inscriptions; 2 = SOTA yayınları. Türk İslam Kitabeleri dizisi; 2) ISBN 9789069210049 (A.VII/6424).
- The 25th anniversary of OEF a review of the literature on the Open Education Faculty in Turkey, 1982-2007* / editors Uğur Demiray, Özden Candemir, Ayşe İnceelli. – revised and expanded 5th ed. – Eskişehir : Anadolu University the Open Education Faculty, 2008. xii, 373 s.; 24 cm. – (Anadolu University publications no; 1884. The Open Education Faculty publications no; 990) ISBN 9789750605772 (A.VII/6088).
- TZAFERIS, VASSILIOS : *Paneas : volume I : the Roman to early Islamic periods excavations in areas A, B, E, F, G and H / Shoshana Israeli; with a contribution by Miriam Avissar*...[et al.]; ed.-in-chief Judith Ben-Michael. – Jerusalem : Israel Antiquities Authority, 2008. viii, 186 s. : res., hrt., pl., tablo; 27 cm. – (Publications of the Israel Antiquities Authority IAA Reports no; 37) ISBN 9789654062152 (B.I/5359-1).
- UĞURLUER, MURAT : *Kartpostal ve fotokartlarla Gaziantep-I*. – 1. bsk. – Gaziantep : M.A.P. Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Ltd. Şti., 2008. 96 s.; 21 cm. – (M.A.P. Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Ltd. Şti. Tarih ve Kültür yayınları; 3) ISBN 9789944064019 (A.VII/6026-1).
- UHO, HASAN HATANO : *Asya tehlikede : Japoncadan tercüme* / mütercimleri Muhammed Hilmi Nakawa, Abdürreşid İbrahim; yay. haz. Ali Merthan Dündar, Mahir Ünsal Eriş. – [Ankara] : Türk Japon Kültürünü Araştırma ve Dayanışma Derneği, [2009]. iii, 20, 24 s. : res.; 24 cm. (A.VII/6237).

- ULUÇAY, ÇAĞATAY : *Yüksek Mühendis Okulu : Yük. Mühendis ve Yük. Mimar yetiştiren müesseselerin tarihi /* Enver Kartekin. – İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi, 1958. xxii, 749 s. : res., tablo; 23 cm. – (İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi sayı; 389) (A.VII/6056).
- [ULUDAĞ], OSMAN ŞEVKİ : *Bursa ve Uludağ /* haz. Mehmet Fatih Birgül, Levent Ali Çanaklı, Coşkun Agra. – Bursa : Bursa İl Özel İdaresi, 2007. 357 s. : res., pl., tablo; 21 cm. – (Yeşil Şehir Kitaplığı; 2) ISBN 9789759362997 (A.VII/6486).
- ULUDAĞ, SÜLEYMAN : *Cüneydi Bağdâdi*. – 1. bsk. – Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 164 s.; 19 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları yayın no; 419. Oku-Düşün serisi; 60. İslâm Büyükleri dizisi; 11) ISBN 9789753895460 (A.VII/6092).
- Ulus adanan bir cumhuriyet anıtı : Türkiye Turing Otomobil Kurumu, 1923 /* yazarlar Çelik Gülersoy...[ve başk.]; ed. Ali Y. Baltacıoğlu. – Ankara : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 2009. 223 s. : res. (çoğu rnk.), tıpkıbasım; 22 cm. (A.VII/6199).
- ULUSLARARASI DİVÂN EDEBİYATI SEMPOZYUMU (2008 : İSTANBUL): *Uluslararası Divân edebiyatı sempozyumu, 27-28 Mayıs 2008*. – İstanbul : Beykoz Belediyesi, 2008. 404 s. : res.; 30 cm. – (Beykoz Belediyesi Kültür yayınları; 8) (B.I/5322).
- ULUSLARARASI ORTA DOĞU SEMİNERİ (3. : 2006 : ELAZIĞ): *Üçüncü Uluslararası Orta Doğu Semineri, 02-04 Kasım 2006, Elazığ : Küreselleşme sürecinde Orta Doğu'nun yeri ve geleceği : bildiriler*. – Elazığ : Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2008. 313 s. : hrt., tablo, grafik; 24 cm. ISBN 9789753940597 (A.VII/6086).
- ULUSLARARASI OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÇORUM SEMPOZYUMU (2007 : ÇORUM): *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu : 23-25 Kasım 2007 /* yay. hazırlayanlar Mehmet Mahfuz Söylemez, Mesut Okumuş, İrfan Yiğit. – Çorum : Çorum Belediyesi, 2008. 3 c. (1875 s.) : res.(kimi rnk.); 24 cm. – (Çorum Belediyesi yayınları; 5) (A.VII/6057).
- ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU (2. : 2008 : KAYSERİ): *Hoşgöründen yol ayrımına Ermeniler : 22-24 Mayıs 2008 /* yay. haz. M. Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan. – 1. bs. – [Kayseri] : Erciyes Üniversitesi, 2009. 4 c. : res. (kimi rnk.), tıpkıbasım, hrt., tablo; 23 cm. – (Erciyes Üniversitesi yayını; 163) ISBN 9789944066419 (tk.) (A.VII/6510).
- ULUSLARARASI SÜREKLİ ALTAYİSTİK KONFERANSI (46 : 2003 : ANKARA): *46. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri, 22-27 Haziran 2003 : Altay dünyasında gündelik hayat = Proceedings of the 46th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Piac, June 22-27, 2003 /* bildirileri yay. haz. Gülzemin Özrenk Aydın. – Ankara : Türk Dil Kurumu, 2007. 472 s. : res., tablo; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 880) ISBN 9789751619198 (A.VII/6568).
- Ulus tasarlamak : 1920'ler ve 1930'larda Avrupa devletleri = projecting the nation : European states in the 1920s and 1930s /* araştırma ve metinler = research and text Sandrine Bertaux; tercüme ve düzelti Ceyda Eldem, Leyla Tonguç Basmacı, Fırat Bozçalı; sergi danışmanı Edhem Eldem. – 1. bsk. – İstanbul : Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006. 330 s. : res., tıpkıbasım; 25 cm. ISBN 9944551813 (A.VII/6195).
- Unexpected voices : the graffiti in the cryptoporticus of the Horti Sallustiani and papers from a conference on graffiti at the Swedish Institute in Rome, 7 March 2003 /* ed. by Olof Brandt. – Stockholm : Svenska Institutet i Rom, 2008. 188 s. : res. (kimi rnk.), pl.; 30 cm. – (Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Rom; 4, LIX = Acta Instituti Romani Regni Sueciae series in; 4, LIX, ISSN 0081-993X) ISBN 9789170421754 (B.I/5407).
- URAN, HİLMİ : *Meşrutiyet, tek parti, çok parti hatıralarım, 1908-1950 : anı*. – yenilenmiş ve gnış. 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xviii, 614 s. : res.; 20 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1627) ISBN 9789944885379 (A.VII/6157).
- UZ, BEHÇET : *Atatürk'ün İzmir'i : bir kentten yeniden doğuşu /* yay. haz. L. Ece Sakar; ed. Emre Yalçın. – 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. xi, 178 s. : res., tıpkıbasım; 20 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 1291) ISBN 9789944881593 (A.VII/6435).
- Uzbekiston SSR tarihi, tom I : kadimiy davrlardan XIX asrning birinchi yarmigacha /* boş muharrir İ. M. Muminov. – Taşkent : Uzbekiston SSR“FAN”, 1970. 774 s. : res. (kimi rnk.), hrt. (rnk.); 22 cm. (A.VII/6445-1).

- 367 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-İli defteri ile 94 ve 1078 numaralı Avlonya Livâsı tahrir defterleri (926-1520/ 937-1530) IV : *Yanya, İskenderiye, Ohri, İlbasan ve Avlonya Livâları ile Dukakin Vilâyeti* <tıpkıbasım> / proje yöneticisi Yusuf Sarıнай; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Ahmet Özkılınç...[ve başk.]. – Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008. 4. c. (452, 327, 40 s.); 33 cm. – (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 94. Defter-i Hâkânî dizisi; 12) ISBN 9789751940377 (tk.) (B.I/5341-4).
- 367 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-İli defteri ile 94 ve 1078 numaralı Avlonya Livâsı tahrir defterleri (926-1520/ 937-1530) III : *Yanya, İskenderiye, Ohri, İlbasan ve Avlonya Livâları ile Dukakin Vilâyeti* <dizin> / proje yöneticisi Yusuf Sarıнай; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Ahmet Özkılınç...[ve başk.]. – Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008. 3. c. (vii, 158 s.); 33 cm. – (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 93. Defter-i Hâkânî dizisi; 12) ISBN 9789751940377 (tk.) (B.I/5341-3).
- 367 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-İli defteri ile 114, 390 ve 101 numaralı İcmâl defterleri (920-937/ 1514-1530) II : *Karlı-ili, Agrıboz, Mora, Rodos ve Tırhala Livâları* <tıpkıbasım> / proje yöneticisi Yusuf Sarıнай; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Ahmet Özkılınç...[ve başk.]. – Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007. 2. c. (350 s.) : tıpkıbasım; 33 cm. – (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 90. Defter-i Hâkânî dizisi; 11) ISBN 9789751940377 (tk.) (B.I/5341-2).
- 367 numaralı muhâsebe-i vilâyet-i Rûm-İli defteri ile 114, 390 ve 101 numaralı İcmâl defterleri (920-937/ 1514-1530) I : *Karlı-ili, Agrıboz, Mora, Rodos ve Tırhala Livâları* <dizin> / proje yöneticisi Yusuf Sarıнай; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Ahmet Özkılınç...[ve başk.]. – Ankara : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007. 1. c. (ix, 236 s.) : hrt. (rnk.); 33 cm. – (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 89. Defter-i Hâkânî dizisi; 11) ISBN 9789751940377 (tk.) (B.I/5341-1).
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA : *Ziya Gökâlî* / yay. haz. Yunus Koç. – göz. gçrl. 1. bsk. – İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2007. c2006. xxxvii, 106, 92 s.; 23 cm. – (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1175. Hilmi Ziya Ülken Seçme Eserleri; 1) ISBN 9789944880282 (A.VII/5895).
- ÜNAL, MEHMET ALİ : *Osmanlı devrinde Sinop : XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sinop kazası* / genel koordinatör İbrahim Özdemir. – 1. bsk. – Isparta : Fakülte Kitabevi, 2008. 496 s. : hrt., grafik, tablo; 24 cm. – (Fakülte Kitabevi yayınları; 95. Tarih ve Medeniyet dizisi; 25) ISBN 9789757135869 (A.VII/6316).
- ÜNVER, O. CAN : *Otuz beş yıllık göç ve bürokrasi tanıklıklarım* / yay. haz. Bülent Özçelik. – Ankara : Phoenix, 2008. x, 333 s. : res.; 21 cm. ISBN 9789944931656 (A.VII/6242).
- ÜRER, HARUN : *Haneden ticarethaneye Batı Anadolu halıcılığı, 1836-1935*. – İzmir : Ege Üniversitesi, 2007. vi, 179 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. – (Ege Üniversitesi yayınları. Edebiyat Fakültesi yayın no; 139) ISBN 9789754837483 (A.VII/6390).
- Vakıflar ve dayanışma kültürü* / derleyen İbrahim Ateş. – Ankara : Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı, 2004. x, 160 s.: tablo; 24 cm. – (Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür yayınları; 15) ISBN 9757749141 (A.VII/6368).
- Vatandaşlık bilgisi* / haz. Zekeriya Türkmen. – 2. bsk. – Ankara : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009. v, 171 s. : şema; 24 cm. – (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları. Genelkurmay Basımevi yayın numarası; 2009/20) ISBN 9789754091786 (A.VII/6421).
- Vefatını 72. yılında Mehmet Âkif Ersoy bilgi şöleni 3: Mehmet Âkif, edebî ve fikri akımlar* / yay. D. Mehmet Doğan; koordinatör Ahmet Fidan. – Ankara : Türkiye Yazarlar Birliği; İlim Yayma Cemiyeti Ankara Şubesi, 2009. 351 s.: res., tıpkıbasım, tablo; 24 cm. – (TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi yayınları; 4. Türkiye Yazarlar Birliği yayınları; 35. Toplantı Metinleri; 8) ISBN 9789757382409 (A.VII/6371).

- VENICE, R. DEPUTAZIONE VENETA DI STORIA PATRIA: *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et diplomata res venetas, graecas atque levantis illustrantia, [pars I] : a. 1300-1350* / ed. by Georgius Martinus Thomas. — Venetiis : Sumptibus Societatis, 1880. xxvi, 356 s.; 29 cm. — (Monumenti Storici pubblicati dalla R. Deputazione Veneta di Storia Patria. Serie prima, Documenti; v. 5) B/3039-1).
- VÉTAULT, ALPHONSE : *Godefroi de Bouillon*. — 5e édition. — Tours : Alfred Mame et Fils, 1880. 352 s., [3] s. res. : res.; 27 cm. (B.I/5441).
- Vişie i tsentralne gosudarstvenne uçrejdeniya Rossii 1801-1917, tom 4 : tsentralne gosudarstvenne uçrejdeniya : mimisterstvo inostrannih del, voennoe ministerstvo, morskoe ministerstvo / otvetstvennyy sostavitel D. İ. Raskin*. — Sankt-Peterburg : Nauka, 2004. 313 s.; 25 cm. ISBN 5020270296 (4.c.) (A.VI/8428-4).
- Vıdan Gazetesi, 26 Temmuz 1909-31 Ocak 1910 : tıpkıbasım ve yeni harflerle / hazırlayanlar Yunus Ayata, Zafer Karademir, Galip Eken, Hilmi Arıç, Serap Bozpolat; ed. Alim Yıldız; proje koordinatörü Erdoğan Tunç*. — Sivas : Buruciye, [2009]. 223 s. : portre, tıpkıbasım; 30 cm. — (Buruciye yayınları no; 13) ISBN 9786056046131 (B.I/5419).
- VILLEHARDOUIN, GEOFFROI DE : *IV. Haçlı Seferi kronikleri / Henri de Valenciennes*; ed. Ali Alkan İnal. — 1. bsk. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2008. xxxiv, 313 s.; res., 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları Genel yayın; 1595. Hasan Âli Yücel Klasikler dizisi; 93) (A.VII/5896).
- VODORSKIY, YA. E. : *İşledovaniya po İstorii Russkogo goroda : faktı, obştşeniya, aspektı*. — Moskva : RAN Institut Rossiyskoy İstorii, 2006. 415 s.; 21 cm. ISBN 5805501651 (A.VII/5937).
- VOJVODIĆ, MIHAİLO : *İzazovi srpske spoljne politike : 1791-1918 : ogleđi i rasprave = Challenges of Serbian foreign policy : 1791-1918 : essays and treatises / urednik Tibor Jivković*. — Beograd : Istorijski Institut, 2007. 416 s.; 25 cm. — (İstorijski Institut. Studia Historica Collecta; knjiga 4 = Institute of History. Studia Historica Collecta volume; 4) ISBN 9788677430634 (A.VII/6043).
- Der Völkermord an den Armeniern 1915/16 : dokumente aus dem Politischen Archiv des deutschen Auswärtigen Amts / herausgegeben von Wolfgang Gust*. — Springe : Zu Klampen, 2005. 674 s.; 25 cm. ISBN 3934920594 (A.VII/6150).
- Wahrnehmungen des Fremden : Differenzenerfahrungen von Diplomaten im 16. und 17. Jahrhundert / hrsg. Michael Rohrschneider, Arno Strohmeier*. — Münster : Aschendorff, 2007. viii, 402 s.; 23 cm. — (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte E. V.; 31) ISBN 9783402056820 (A.VII/5882).
- WEATHERFORD, JACK : *Cengiz Han ve modern dünyayı anlamak / çev. Sermin Karakale; redaksiyon Solina Silahlı; yay. haz. Tansel Mumcu*. — İstanbul : İnkılâp, 2009. 352 s. : hrt.; 21 cm. ISBN 9789751028044 (A.VII/6303).
- WEBER, SIEGFRIED : *Die persische Verwaltung Kaschmirs, 1842-1892*. — Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007. 2 c.; 23 cm. + 1 dvd-rom. — (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte; 754. band. Veröffentlichungen zur Iranistik; 37) ISBN 9783700137955 (A.VII/5888).
- WESTENHOLZ, AAGE : *Old Sumerian and old Akkadian texts in Philadelphia, part two, the Akkadian texts, the Enlilemaba texts, and the Onion Archiv*. — Copenhagen : The Carsten Niebuhr Institute of Ancient Near Eastern Studies. University of Copenhagen. Museum Tusulanum Press., 1987. 204 s. : res.; 30 cm. — (CNI publications, ISSN 0902-5499; 3) ISBN 8772890088 (B.I/5292-2).
- WHITE, JENNY B. [BARBARA] : *Islamist mobilization in Turkey : a study in vernacular politics*. — Seattle, Wash.; London : University of Washington Press, 2002. xii, 299 s. : res.; 23 cm. — (Studies in modernity and national identity) ISBN 0295982918 (pbk.) (A.VII/6448).
- WIET, GASTON : *L'Égypte arabe de la conquête arabe à la conquête ottomane : 642-1517 de l'ère chrétienne*. — Paris : Société de l'histoire nationale, libr. Plon, 1937. 646 s., [12] s. res. : res. (kimi rnk.); 29 cm. — (Histoire de la nation Égyptienne, tome IV) (B.I/5447).
- WILLIAMS, PETER [D]. : *Çanakale Savaşı : Kanlısırt Muharebesi, 25 Nisan 1915 / çev. Zuhâl Bilgin; yay. haz. M. Tanju Akad*. — 1. bs. — İstanbul : Kitap Yayınevi, 2009. 279 s. : res., tıpkıbasım, hrt., tablo; 21 cm. — (Kitap Yayınevi; 192. Tarih ve Coğrafya dizisi; 65) ISBN 9786051050119 (A.VII/6283).

- WOLKSTEIN, DIANE : *Inanna : queen of heaven and earth : her stories and hymns from Sumer* / Samuel Noah Kramer. — 1st ed. — New York : Harper & Row, c1983. xix, 227 s. : res., hrt.; 23 cm. ISBN 0060908548 (A.VII/5910).
- WORLD CONGRESS OF MIDDLE EASTERN STUDIES (1. : 2002 : MAINZ, GERMANY): *Christian witness between continuity and new beginnings : modern historical missions in the Middle East* / eds. Martin Tamcke, Michael Marten. — Berlin : Lit Verlag, 2006. 254 s.: res., hrt.; 21 cm. — (Studien zur Orientalischen Kirchengeschichte; Bd. 39) ISBN 3825898547 (A.VII/6190).
- Yahya Kemal Beyatlı : "bozgunda bir fetih düşü"* / yay. yönetmeni Hüseyin Su. — 1. bs. — Ankara : Hece, 2009. 576 s. : res., tıpkıbasım; 24 cm. — (Özel sayı, ISSN 1301-210X; 17) (A.VII/6267).
- YAKEMENKO, B. G. : *Limonov o limonove i ne tolko...* — Moskva : Krug, 2006. 93 s. : res. (kimi rnk.); 22 cm. ISBN 5739601053 (A.VII/5979).
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT : *Edebiyat anıları* / yay. haz. Rauf Mutluay. — 3. bs. — İstanbul : Türkiye İş Bankası, 2002. 197 s.; 20 cm. — (Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. Genel yayın; 408. Anılar dizisi; 11) ISBN 9754581517 (A.VII/6430).
- Yapay sorun : "Ermeni meselesi"* / yay. haz. Mahir Aydın. — İstanbul : İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü, 2008. 134 s. : tablo; 24 cm. — (İstanbul Üniversitesi yayın no; 4746. Avrasya Enstitüsü yayınları; 1) ISBN 9789754048056 (A.VII/6231).
- YAVUZ, MUSTAFA : *Bir zamanlar Beykoz.* — İstanbul : Beykoz Belediyesi, 2004. [134] s. : res. (kimi rnk.); 30 cm. — (Beykoz Belediyesi Kültür yayınları. Kültür Kitapları; 1) (B.I/5323).
- YAYIN, NERİN : *Kırgız epik terimler sözlüğü I.* — İzmir : Ege Üniversitesi, 2008. xii, 508 s.; 24 cm. — (Ege Üniversitesi yayınları. Edebiyat Fakültesi yayın no; 149) ISBN 9789754837919 (A.VII/6387).
- YAZBERDİ, ALMAZ : *Köne Türkmen basma kitapları.* — Aşgabat : Eyran İslam Respublikasının Türkmenistandaki İlçihanasının Medeniyet Merkezi, 2004. 450 s.; 24 cm. (A.VII/6159).
- YAZICI, SERAP : *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye* / yay. haz. Göksun Yazıcı. — 1. bsk. — İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xi, 389 s. : tablo; 23 cm. — (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 243. Hukuk; 13) ISBN 9786053990864 (A.VII/6523).
- Yazım kılavuzu* / haz. Şükrü Halûk Akalın...[ve başk.]. — 25. bsk. — Ankara : Türk Dil Kurumu, 2008. vii, 505 s.; 19 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları; 859) ISBN 9751618177 (A.VII/6565).
- Yemen : Osmanlı arşiv belgelerinde* / proje yöneticisi Yusuf Sarınoy; proje sorumluları Mustafa Budak, Önder Bayır, Ahmet Zeki İzgöer; yay. haz. Mümin Yıldıztaş, Sebahattin Bayram, H. Yıldırım Ağanoglu; Arapça özet Fuad Abdülvehhab eş-Şamî; Arapça redaksiyon Salih Sadawi. — İstanbul : Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008. 408 s. : tıpkıbasım, res., hrt., tablo; 28 cm. — (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu; 92) ISBN 9789751942739 (B.I/5340).
- YEMİŞ, BURHAN : *Karaman evvel zaman içinde.* — Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009. 96 s. : res.; 20 cm. — (Kültür serisi. yayın no; 4) ISBN 9786053780007 (A.VII/6081).
- Yeni Türk Edebiyatı alanında yapılmış tezler bibliyografyası, 1942-2007* / [hazırlayanlar] Bahriye Çeri, Didem Ardalı Büyükarman; yay. yönetmenleri Püzant Akba, Emin Nedret İşli. — 1. bsk. — İstanbul : Turkuaz, 2009. 509 s.; 23 cm. — (Turkuaz yayınları; 11. Bibliyografya dizisi; 4) ISBN 9789759263041 (A.VII/6373).
- YENİTERZİ, EMİNE : *Mevlâna : sevginin evrensel mühendisi : güncel yorumlarla.* — gnşl. 9. bsk. — Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 241 s.; 18 cm. — (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları yayın no; 161. Oku-Düşün serisi; 25. Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar dizisi; 4) ISBN 9789753895552 (A.VII/6079).
- YETİK, ERHAN : *İsmaili Ankaravî : hayati, eserleri ve tasavvufi görüşleri.* — 1. bsk. — İstanbul : İşaret, 1992. 310 s.; 20 cm. — (İşaret yayınları; 57. Bilimsel Araştırma dizisi; 18) ISBN 9753500041 (A.VII/6169).
- YILMAZ, ADNAN : *Küçük Asya'nın kırşehirli.* — Kırşehir : Kırşehir Belediyesi, 2006. 336 s. : res.; 24 cm. — (Kırşehir Belediyesi Kültür-Tarih yayınları serisi; 1) ISBN 994455880X (A.VII/6165).
- YILMAZ, ENSAR : *Türkiye'nin demokrasiye geçiş yılları, 1945-1950.* — 1. bsk. — İstanbul : Birey, 2008. 432 s.; 20 cm. — (Birey Yayıncılık; 255) ISBN 9789752641280 (A.VII/6301).

- YILMAZ, MEHMET SERHAT : *II. Meşrutiyet devri Kastamonu basın tarihi (1908-1918)*. – Ankara : Berikan, 2008. 141 s.; 20 cm. ISBN 9789752672369 (A.VII/6019).
- YILMAZ, ORHAN : *Sıraçlar (Anşabacı ve Hubyarlar) : Beydili Alevi Türkmenleri*. – 1. bsk. – Zile : Veni Vidi Vici Yayınevi, 2009. 192 s. : tablo; 21 cm. – (Veni Vidi Vici yayınları; 1. Halkbilim; 1) ISBN 9786058939714 (A.VII/6504).
- YILMAZ, ORHAN : *Zile isyanı*. – 1. bsk. – Ankara : Zile Belediyesi, 2005. xvi, 144 s. : res., hrt., tablo; 24 cm. ISBN 9759213338 (A.VII/6614).
- YİNANÇ, MÜKRİMİN HALİL : *Türkiye tarihi : Selçuklular devri, cilt I / yay. sunan Refet Yinanç*. – kendi notlarından ilaveli, düzenlenmiş 2. bsk. – Ankara : Kalkan Matbaacılık, 2009. 229 s.; 24 cm. (A.VII/6526-1).
- YU-LAN, FUNG : *Çin felsefesi tarihi / çev. Fuat Aydın; yay. haz. Göksun Yazıcı*. – 1. bsk. – İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009. xxiv, 474 s. : res.; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları; 241. Felsefe; 8) ISBN 9786053990857 (A.VII/6521).
- Yunus Emre : *hayatı ve şiirleri / hazırlayanlar Dindar Dilbaz...[ve başk.]*. – 2. bsk. – Karaman : Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2008. iv, 288 s. : pl.; 23 cm. – (Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları) ISBN 9789755857351 (A.VII/6082).
- YURTSEVER, SERDAR : *Millî Mücadele dönemi istihbarat faaliyetleri : örnek olay incelemeleri, 1919-1922*. – Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi, 2008. xii, 235 s. : res., şema; 24 cm. ISBN 9789751620507 (A.VII/6069).
- YÜCEL, EBUBEKİR S. : *Salname-i vilayet-i Sivas, H. 1300, 1301, 1302, 1304, 1306, 1308, 1321 = Sivas vilayet yllığı 1882, 1883, 1884, 1886, 1888, 1890, 1903*. – Sivas : Buruciye, 2008. 470 s. : res., hrt., tablo; 24 cm. – (Buruciye yayınları no; 12) ISBN 9786056046124 (A.VII/6506-3).
- YÜCEL, EBUBEKİR S. : *Salname-i vilayet-i Sivas, H. 1288, 1289, 1292, 1293, 1298 = Sivas vilayet yllığı 1871, 1872, 1875, 1876, 1880*. – Sivas : Buruciye, 2008. 270 s. : hrt., tablo; 24 cm. – (Buruciye yayınları no; 11) ISBN 9786056046117 (A.VII/6506-2).
- YÜCEL, EBUBEKİR S. : *Salname-i vilayet-i Sivas, H. 1287 = Sivas vilayet yllığı 1870*. – Sivas : Buruciye, 2008. 110 s. : tablo; 24 cm. – (Buruciye yayınları no; 10) ISBN 9786056046100 (A.VII/6506-1).
- YÜKSEL, MEHMET : *Fikri mülkiyet ve iletişim yazıları*. – 1. bsk. – Ankara : Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2008. iii, 286 s.; 21 cm. – (Kırkıncı Yıl Kitaplığı; 19) ISBN 9789755071770 (A.VII/6028).
- Yüzcüncü yılda II. Meşrutiyet / ed. Asım Öz*. – 1. bs. – İstanbul : Pinar, 2008. 448 s. : res., tıpkıbasım; 23 cm. – (Pinar yayınları; 242. Tarih Hatırat Biyografi; 24) ISBN 9789753521154 (A.VII/6325).
- Zapadnoe Okraino Rossiyskoy İmperii / nauçnie redaktori M. Dolbilov, A. Miller*. – Moskva : Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2006. 605 s. : hrt.; 22 cm. – (Historia Rossica. Okraino Rossiyskoy İmperii) ISBN 586793425X (A.VII/5932).
- ZE'EVİ, DROR : *Müslüman Osmanlı toplumunda arzu ve aşk, 1500-1900 / çev. Fethi Aytuna; yay. haz. Ayşen Anadol*. – 1. bs. – İstanbul : Kitap Yayınevi, 2008. 240 s. : res., tablo; 21 cm. – (Kitap Yayınevi; 194. Tarih ve Coğrafya dizisi; 64) ISBN 9786051050072 (A.VII/6285).
- ZELENİN, İ. E. : *Agrarnaya politika N. S. Hrutşeva i selskoe Hozyaystvo*. – Moskva : RAN İnstitut Rossiyskoy İstorii, 2001. 304 s.; 20 cm. ISBN 5805500760 (A.VII/5929).
- ZENGİN, ZEKİ SALİH : *Medreseden darülfünuna Türkiye'de yüksek din eğitimi / yay. Seyfi Karahan*. – 1. bsk. – Adana : Karahan Kitabevi, 2009. viii, 166 s. : 15 s. tıpkıbasım, tablo; 23 cm. – (Karahan yayınları; 74) ISBN 9789756447710 (A.VII/6223).
- ZERDEÇİ, HÜMEYRA : *Osmanlı ulema biyografilerinin arşiv kaynakları*. – 1. bsk. – Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 602 s.; 24 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı yayınları yayın no; 400. Kaynak Eserler serisi; 24) ISBN 9789753895347 (A.VII/6100).
- ZILFI, MADELINE C. : *Osmanlı uleması : dindarlık siyaseti : klasik dönem sonrası 1600-1800 / çev. Mehmet Faruk Özçınar*. – 1. bsk. – Ankara : Birleşik, 2008. xiv, 306 s.; 21 cm. ISBN 9789944722346 (A.VII/6304).

- ZİMANOV, S. Z. : *Kazak Biyler Mahkemesi-emsalsiz adli sistemdir.* – Almatı : Atamura, 2008. 175 s. : portre; 22 cm. ISBN 9965347719 (A.VII/5987).
- ZİMANOV, S. Z. : *Kazaktın biler sot : biregey sot jüyesi.* – Almatı : Atamura, 2008. 212 s.; 22 cm. ISBN 9965347743 (A.VII/5995).
- Zwischen Kaukasus und Sinai : Jahrbuch des Bundes der Asienkämpfer.* – Berlin : Deutsche Orientbuchhandlung Mulzer & Cleeman, 1921,1922,1924. 4 c.; 21 cm. (A.VII/6198).

B. DERGİLER

- Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15 (2005).
- Abstracta Iranica 29 (2006).
- Acta Antiqua. Academiae Scientiarum Hungaricae XLVIII, 1-4 (2008).
- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae LIX, 1-2 (2008).
- Acta Asiatica 96 (2009).
- Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae LXI, 3-4 (2008).
- Acta Poloniae Historica XCVIII (2008); XCIX (2009).
- Ägypten und Levante = Egypt and the Levant XVIII (2008).
- Akademik Araştırmalar Dergisi = Journal of Academic Studies X, 39 (2008-2009); XI, 40 (2009).
- Akkadica 129, 2 (2008).
- Alt-Orientalische Forschungen XXXV, 2 (2008).
- The American Historical Review CXIII, 5 (2008); CXIV, 1-2 (2009).
- American Journal of Archaeology CXIII, 1-2 (2009).
- American Schools of Oriental Research. Bulletin 352 (2008).
- Amme İdaresi Dergisi XLII, 1 (2009).
- Anadolu = Anatolia 30-31 (2006); 32-33 (2007).
- Anadolu Araştırmaları = Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XVIII, 2 (2005).
- Anadolu Sanat Dergisi (Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) 19 (2008).
- Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi = Anadolu University Journal of Social Sciences VIII, 2 (2008).
- Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 2 (2008).
- Anatolian Archaeology XIII (2007); XIV (2008).
- Anatolian Studies LVII (2007); LVIII (2008).
- Ancient Civilizations from Scythia to Siberia XIV, 3-4 (2009).
- Ancient West and East VII (2008).
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XLVII, 1-2 (2007).
- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLVIII, 1-2 (2007); XLIX, 1 (2008).
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi LXVIII, 3-4 (2008).
- Anlayış. Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi 69-72 (2009).
- Annales : Histoire, Sciences Sociales LXIII, 6 (2008).
- Annual Bulletin of Historical Literature 92 (2006).
- The Annual of the British School at Athens 103 (2008).
- Anthropology Today XXV, 1 (2009).
- Antropoloji (DTCF) 22 (2007).
- Anzeiger der Philosophisch-Historischen Klasse CXLIII, 1 (2008).
- Araştırma (DTCF) 19 (2004).
- Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan XXXIX (2007).
- Arheologia Moldovei XXX (2007).

- Archiv Orientalni LXXVI, 3-4 (2008); LXXVII, 1 (2009).
 Archivio Storico Italiano CLXVI, 618 (4) (2008); CLXVII, 619 (1) (2009).
 Archivum Anatolicum = Anadolu Arşivleri (DTCF) VIII, 1 (2005).
 Arkeoloji ve Sanat 127-129 (2008); 130-131 (2009).
 Ars Decorativa 24 (2006); 25(2007).
 Asian and African Studies XVII, 1-2 (2008).
 Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi 13 (2009).
 Aşınâ : Ortak Kültür Mirasının Arayışında 26-27 (2008).
 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXI, 63 (2005); XXII, 64-65 (2006); XXIII, 67-69 (2007).
 Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 20-21 (2008).
 Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 39-40 (2009).
 Atatürk Yolu XI, 42 (2008).
 Atıqot LIX-LX (2008).
 Avrasya Bülteni 75-80 (2009).
 Ayın Tarihi Ekim-Aralık (2008); Ocak-Mart (2009).
 Azerbaycan. Türk Kültür Dergisi 375 (2009).
 Bahçesaray 54 (2008); 55-56 (2009).
 Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi = Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute I, 1-2 (1998); II, 3 (1999); III, 4 (2000); IV, 5-6 (2001); V, 7-8 (2002); VI, 9-10 (2003); VIII, 13-14 (2005); IX, 15-16 (2006); X, 17-18 (2007); XI, 19 (2008).
 Balkanlar'da Türk Kültürü. Kültür, Tarih, Aktüalite Dergisi 71-72 (2008); 73 (2009).
 Belleten LXXIII, 266 (2009).
 Biblica LXXXIX, 4 (2008); XC, 1 (2009).
 Bibliotheca Orientalis LXV, 5-6 (2008); LXVI, 1-2 (2009).
 Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 1 (2008).
 Bilig : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 48-49 (2009).
 Bilim ve Ütopya 170-180 (2009).
 Bulgarian Historical Review = Revue Bulgare d'Histoire 1-4 (2007).
 Bulletin of IICAS = Vestnik Mitsai II (2005); III-IV (2006); V-VI (2007); VII-VIII (2008).
 Bulletin of the Ancient Orient Museum XXVII (2007).
 Bulletin of the National Museum of Ethnology XXXIII, 1-2 (2008-2009).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies LXXII, 1 (2009).
 Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris XX, 1-2 (2008).
 Bülten (Bilim ve Sanat Vakfı) 68 (2008).
 Byzantine and Modern Greek Studies XXXIII, 1 (2009).
 Byzantinische Zeitschrift CI, 2 (2008).
 Byzantion LXXVIII (2008).
 Cahiers de Civilisation Médiévale LI, 204 (2008); LII, 205 (2009).
 Les Cahiers de Tunisie LX, 197-198 (2006).
 Central Asian Survey XXVII, 3-4 (2008); XXVIII, 1 (2009).
 Central Asiatic Journal LIII, 1 (2009).
 Cogito. Üç Aylık Düşünce Dergisi 56-57 (2008); 59 (2009).
 Coğrafi Bilimler Dergisi = Turkish Journal of Geographical Sciences (DTCF) V, 2 (2007); VI, 1 (2008).
 Colloquium Anatolicum = Anadolu Sohbetleri V (2006); VI (2007); VII (2008).
 Complutum XIX, 1-2 (2008).
 Cultura Antiqua LX, 2-3 (2008).
 Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD) (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü) 7-8 (2008).
 Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XII, 2 (2008).

- Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) VI, 14 (2007).
- Çağdaş Yerel Yönetimler XVIII, 1-2 (2009).
- Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ = The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies 6-7 (2008).
- Çankırı Araştırmaları Dergisi 1 (2006); 2 (2007); 3 (2008).
- Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi XIII, 24 (2008).
- Doğu Batı : Düşünce Dergisi 47 (2008-2009); 48 (2009).
- Doğuş Üniversitesi Dergisi = Doğuş University Journal X, 1 (2009).
- Early Science and Medicine XIV, 1-3 (2009).
- East European Quarterly XLII, 4 (2008).
- Ege Alman Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi = Ege Forschungen zur Deutschen Sprach-und Literatur Wissenschaft 7 (2005).
- Ege Coğrafya Dergisi = Aegean Geographical Journal (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XIV, 1-2 (2005); XV, 1-2 (2006); XVI, 1-2 (2007).
- Epigraphica Anatolica XLI (2008).
- Erdem 52 (2008).
- Ethnology XLVI, 4 (2007).
- Études Balkaniques XLIV, 4 (2008).
- Expedition L, 3 (2008); LI, 1 (2009).
- Faravid 32 (2008).
- Felsefe Arkivi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 31 (2007).
- Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (Uludağ Üniversitesi) = The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters (University of Uludağ) XV, 15 (2008); XVI, 16 (2009).
- The Florida Anthropologist LXI, 1-2 (2008).
- Folia Orientalia XLI (2005); XLII-XLIII (2006-2007).
- Fondation Max van Berchem. Bulletin 22 (2008).
- Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research CIII, 1-4 (2008).
- Gazi Akademik Bakış I-II, 2-3 (2008).
- Gaziantep Tarih Kültür Dergisi 17 (2008); 18-19 (2009).
- Genava LVI (2008).
- Gephyra IV (2007).
- Germania LXXXVI, 1 (2008).
- Godišnjak. Pravnog Fakulteta u Sarajevu LI (2008).
- Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 13-14 (2008).
- Haberler (Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü) 27 (2009).
- Harvard Ukrainian Studies XXVII, 1-4 (2004-2005).
- Hesperia : Journal of the American School of Classical Studies at Athens LXXVII, 4 (2008); LXXVIII, 1 (2009).
- Hindistan'a Bakış Nisan-Aralık (2008).
- Historical Research LXXXII, 215-216 (2009).
- History. The Journal of the Historical Association XCIV, 313-314 (2009).
- Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Hitit University Divinity Faculty Journal VI, 11-12 (2007); VII, 13-14 (2008).
- L'Homme : Revue Française d'Anthropologie 189-190 (2009).
- Iraq LXX (2008).
- İlgi 116 (2009).
- Index Islamicus 1 (2009).
- Indogermanische Forschungen 113 (2008).
- International Bibliography of Historical Sciences LXXIII (2004).

- International Journal of Anthropology XXIV, 1 (2009).
 International Journal of Central Asian Studies XIII (2009).
 International Journal of Middle East Studies XLI, 1-2 (2009).
 International Review of Turkology II, 3 (2009).
 Iran and the Caucasus XII, 2 (2008).
 Der Islam LXXXIII, 2 (2006); LXXXIV, 1-2 (2007).
 Islamic Law and Society XVI, 1 (2009).
 Islamic Studies XLVII, 2 (2008).
 Istanbul Mitteilungen LVIII (2008).
 İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 39 (2008).
 İstorijski Časopis = Historical Review LV (2007); LVI (2008).
 Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien LXXXVI (2007).
 Journal of Ancient Near Eastern Religions VIII, 2 (2008).
 Journal of Archaeological Science XXXVI, 2-6 (2009).
 Journal of Asian and African Studies 75 (2008).
 Journal of Asian Civilization XXVII, 1-2 (2004); XXVIII, 1-2 (2005).
 Journal of Asian History XLII, 2 (2008).
 Journal of Cuneiform Studies LX (2008).
 Journal of Genocide Research XI, 1 (2009).
 Journal of Islamic Studies XX, 1 (2009).
 Journal of Near Eastern Studies LXVI, 1-4 (2007); LXVII, 1-4 (2008); LXVIII, 1 (2009).
 Journal of Persianate Studies I, 1 (2008).
 Journal of the American Oriental Society CXXVIII, 1 (2008).
 Journal of the Economic and Social History of the Orient LII, 1 (2009).
 Journal of the Pakistan Historical Society LVI, 3 (2008).
 The Journal of the Royal Anthropological Institute, Incorporating MAN XV, 1 (2009).
 Journal of the Royal Asiatic Society XIX, 1-2 (2009).
 Journal of the Warburg and Courtauld Institutes LXXI (2008).
 Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları XXXII, 1-2 (2008).
 Kadın / Woman 2000 : Kadın Çalışmaları Dergisi = Journal of Woman Studies VI, 1-2 (2005).
 Kardeşlik : Kültür, Sanat, Edebiyat ve Folklor Dergisi 40 (2008); 41-42 (2009).
 Kebikeç : İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi 26 (2008).
 Keesing's Record of World Events LIV, 11-12 (2008); subject index S1 (2008); names index N2 (2008);
 LV, 1-3 (2009).
 Korea Focus XVI, 4 (2008); XVII, 1 (2009).
 Koreana : Korean Art and Culture XXII, 4 (2008); XXIII, 1-2, 4 (2009).
 Köprü. Üç Aylık Fikir Dergisi 106 (2009).
 Kubbealtı Akademi Mecmuası 150 (2009).
 Kulturaustausch : Zeitschrift für Internationale Perspektiven LIX, 1-2 (2009).
 Kutadgubilig. Felsefe-Bilim Araştırmaları 14 (2008).
 Levéltári Közlemények LXXIX (2008).
 Lykia (Akdeniz Üniversitesi) IV (1998-1999).
 Makedonika XXXVII (2008).
 Makedonski Pregled = Macedonian Review XXXI, 1-3 (2008).
 Maliye Dergisi 154-155 (2008).
 Manuscripta Orientalia XIV, 2 (2008).
 Materiale și Cercetări Arheologice Serie Nouă II (2000-2006); III (2007); IV (2008).
 Medelhavsmuseet : Focus on the Mediterranean 4-5 (2009).
 Mediterráneo = Mediterraneo (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 3 (2006).

- Mélanges de l'Université Saint-Joseph LXI (2008).
 Memoirs of the American Academy in Rome LIII (2008).
 Meşovita Grada = Miscellanea XXVIII (2007).
 The Metropolitan Museum of Art. Bulletin LXVI, 3-4 (2009).
 Middle East Critique XVIII, 1 (2009).
 The Middle East Journal LXIII, 1-2 (2009).
 Middle Eastern Literatures XI, 3 (2008); XII, 1 (2009).
 Middle Eastern Studies XLV, 1-2 (2009).
 Mimarlık 345-346 (2009).
 Mimarlık : Haberler : TMMOB Mimarlar Odası Haber Bülteni 127 (2009).
 Mitteilungen (Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes) 190-191 (2009).
 Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien CXXXVIII (2008).
 Mitteilungen zur Christlichen Archäologie 13 (2007); 14 (2008).
 Muradiye. Eğitim-Kültür-Sanat Dergisi 18 (2009).
 Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi V, 9-10 (2008).
 Mütferrika 33-34 (2008).
 Nationalism and Ethnic Politics I-XII (1995-2006).
 Nevşehir. Kültür ve Tarih Araştırmaları 11 (2009).
 New Perspectives on Turkey 40 (2009).
 Newsletter (IRCICA) 77 (2008).
 Nouvelle Revue des Etudes Iraniennes I, 1 (2008).
 Numen : International Review for the History of Religions LVI, 1-3 (2009).
 ODTÜ Gelişme Dergisi = METU Studies in Development XXXV, 2 (2008).
 ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi XXV, 2 (2008).
 OTAM. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 20 (2006); 21 (2007).
 Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 24 (2007); 25-26 (2008).
 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24-25 (2007); 26-27 (2008).
 Opuscula. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome I (2008).
 Orient. Reports of the Society for Near Eastern Studies in Japan XLIV (2009).
 Orienta Suecana LVII (2008).
 Oriente Moderno LXXXVIII, 1 (2008).
 Origini (Preistoria e Protostoria delle Civiltà Antiche) XXX (Nuova serie) (2008).
 Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi (Fırat Üniversitesi) V, 1-2 (2007).
 Otan Tarihi 1-2 (2008).
 Österreichische Zeitschrift für Volkskunde LXII (111), 4 (2008); LXIII (112), 1 (2009).
 Perceptions. Journal of International Affairs XI, 3-4 (2006); XII, 1-4 (2007); XIII, 1-2 (2008).
 Polis Bilimleri Dergisi = Turkish Journal of Police Studies X, 1-3 (2008).
 Praktika tes en Athenais Arkhaiologikes Etaireias 161 (2006).
 Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland CXXXVII (2007).
 Pyrenae XXXIX, 2 (2008).
 Rassegna Storica del Risorgimento XCV, 2,4 (2008); XCVI, 1 (2009).
 Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie XI, 7-8 (2008).
 Reallexikon für Antike und Christentum XXIII, 178-180 (2008-2009).
 Revista Arhivelor LXXXIII, 3-4 (2006); LXXXIV, 1-2 (2007).
 Rocznik Orientalistyczny LXI, 1 (2008).
 Römische Historische Mitteilungen L (2008).
 Ruperto Carola 3 (2008).
 Russia and the Moslem World 11-12 (192-196) (2008); 3 (201) (2009).
 Saeculum LIX, 2 (2008).

- Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi = Sakarya University Journal of Arts and Science X, 1 (2008).
- Sanat Dünyamız 108-109 (2008); 110 (2009).
- Sanat Tarihi Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XV, 1-2 (2006); XVI, 1 (2007).
- Sanat Tarihi Yılığın (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XIX (2006).
- Saudi Aramco World LX, 1-3 (2009).
- Sayıştay Dergisi 70-71 (2008); 72 (2009).
- Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi = Selçuk University Journal of Education Faculty 26 (2008).
- Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi 20 (2008).
- Sergistanbul. Fuar Yaşam ve Kültür Dergisi 20-25 (2009).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Aydın Kocatepe Üniversitesi) X, 1 (2008).
- Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences (Fırat Üniversitesi) XIX, 1 (2009).
- Sosyoloji Dergisi (Ege Üniversitesi) 16 (2006); 17-18 (2007); 19 (2008).
- Sosyoloji Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 12-13 (2006); 14-15 (2007); 16 (2008).
- Srednie Veka LXIX, 1 (2008).
- Stratejik Analiz IX, 105-108 (2009); X, 109 (2009).
- Stratejik Araştırmalar Dergisi 12 (2008); 13 (2009).
- Studi Veneziani LIII-LIV (2007); LV-LVI (2008).
- Studia Orientalia 106 (2009).
- Suomen Museo 114 (2007).
- Stüdoesteuropa Mitteilungen XLVIII, 5-6 (2008); XLIX, 1-2 (2009).
- Syria LXXXV (2008).
- Századok CXLII, 6 (2008); CXLIII, 1-2 (2009).
- Şarkiyat Mecmuası (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) X (2007).
- TÜRKSOY : Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi 28 (2009).
- Tarih Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) 43-44 (2006); 45 (2007).
- Tarih İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) XXIII, 2 (2008).
- Tarih Okulu I (2008); II-III (2009).
- Tarihin Peşinde. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Pursuit of History. International Periodical for History and Social Research 1 (2009).
- Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 19-20 (2007); 21-22 (2008).
- Tel Aviv : Journal of Institute of Archaeology of Tel Aviv University XXXV, 2 (2008).
- Toplum ve Bilim 114 (2009).
- Toplumsal Tarih 179-180 (2008); 181-184 (2009).
- T'oung Pao XCIV, 1-5 (2008).
- Toyo Bunko Nenpo 19.
- The Toyo Gakuho : Journal of the Research Department of the Toyo Bunko XC, 2-3 (2008).
- The Tōyōshi-Kenkyū : The Journal of Oriental Researches LXVII, 2-3 (2008).
- Történelmi Szemle L, 4 (2008).
- Türk Dili 685-690 (2009).
- Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (Ege Üniversitesi) XII (2006); XIII, 1 (2007); XIV, 1 (2008).
- Türk Dünyası Araştırmaları 178-180 (2009).
- Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Ege Üniversitesi) VII, 1-2 (2007).
- Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi 265-270 (2009).
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 49 (2009).
- Türk Kütüphaneciliği XXIII, 1 (2009).
- Türk Yurdu XXIX, 257-262 (2009).
- Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Hacettepe Üniversitesi) 8-9 (2008).

- Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Selçuk Üniversitesi) 25 (2009).
Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi VI, 11 (2008).
Türkiye Günlüğü 96-97 (2009).
Türkoloji Kültürü II, 3 (2009).
Tyurkologiçeskiy Sbornik 2005.
Ugarit-Forschungen XXXIX (2007).
Ulster Journal of Archaeology LXVI (2007).
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVII, 2 (2008).
Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi = International Journal of Black Sea Studies 4-5 (2008).
Al-Usur al-Wusta : The Bulletin of Middle East Medievalists XX, 1 (2008).
Vestnik Drevney İstorii 4 (267) (2008).
Voprosi İstorii 1-12 (2008); 1-4 (2009).
Vostok = Oriens 5-6 (2008); 1-2 (2009).
Die Welt des Islams XLVIII, 3-4 (2008); XLIX, 1 (2009).
The Yale Review XCVII, 1-2 (2009).
Yasama Dergisi 9 (2008).
Yeni İpek Yolu 251-255 (2009).
Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları = The New History of Medicine Studies 10-11 (2004-2005).
Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft CLIX, 1 (2009).
Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 166 (2008); 168 (2009).
Zentralasiatische Studien 37 (2008).

İngilizce Özetler:

HAKAN YILMAZ· RAFET ÇAVUŞOĞLU·İSMAİL BAYKARA· TİMUR GÜLTEKİN·BİLCAN GÖKCE: *The Types of the Articular Facets Belonging to Van Kalecik (Urartu) Societies*

In this study the joint types of the top surface of the calcaneus that belongs to Van Kalecik (Urartian) Society have been examined. A total of 20 calcaneus bones were examined for this variation. The type B is the most observed joint surface in Van Kalecik society. When the population examined is considered in general sense it is seen that type B is seen in 80% and type A in 20% of the population. Any meaningful (χ^2) determination has not been made in the examination applied between sexes. In the studies that have been made in the different regions of the world, it has been determined that the type A joint surface is more common in males.

AYNUR ÖZFIRAT: *The Excavation of the Bozkurt Kurgan Cemeteries*

Excavation of Bozkurt kurgan cemetery has been started in 2007. It is a big cemetery on the western slope of Mt. Ağrı. Our campaigns in the region of Mt. Ağrı also contain survey for the period from the Late Chalcolithic to the Late Iron Age. Material of Bozkurt kurgan cemetery belong to from Late Chalcolithic to Middle Iron Age. 7 kurgan and 2 grave were excavated. Common features of the kurgans are: The hills formed by piling up unworked small stones have a height varying from 0.80 m. to 1.50 m. Their diameter between 8-12 m. Graves which are under kurgan were cist or stone-cist grave, there is no trace about large slabs that covered graves. Bozkurt seems to be the most important site for the Middle Bronze Age in the region. It is compared closely with the sites of Southern Transcaucasia and Iranian Azerbaijan. The first results seem to add to what is known about the relations between Eastern Anatolian High Plateau and Central Asia and Southern Caucasia.

HATİCE ORUÇ: *Gazi Husrev Beg's Foundations in Sarajevo*

Gazi Husrev Beg, Sultan Bayezid II's grandson from his daughter Selçuk Sultan, occupied the position of sandjak beg of the Bosnia for short

intervals between 1521 and 1541. Important conquest in the northwest of Bosnia, Croatia and Slavonia were fulfilled either by him or with the assistance of his close men such as Murad Beg Tardić. Husrev Beg spent his fortune on building the necessary institutions for the completion of urbanization of the Sarajevo city established in the middle of the 15th century. In this respect, he has founded a *külliye* (complex of building) in the thirties of 16th century which contains a mosque, *hankâh* (dervish convent), *imâret* (soup kitchen), *mekteb* (elementary-primary school), *madrasa* (college) and library. He also built a *kervansaray*, *hân*, a *hamam* and stores. Then he took the necessary precautions to guarantee the well functioning and operation of these institutions, to which he attached great importance to. He granted a large amount of cash (900.000 akchas) and real estate, also he has determined where and how the money is to be spent through foundation charters. Gazi Husrev Beg's foundation (vaqfs) are also registered in the *tahrir defters* (survey tax registries) of the Bosnian sanjak dated 1540, 1565 and 1604.

This paper studies Gazi Husrev Beg's foundations in Sarajevo based on the records of foundation charters and survey tax registries.

YASEMİN DEMİRCAN: *Arrangements made on the Island of Naxos According to the Tahrir Defter of 1720 and the State of the Christian Subjects*

It is well known that throughout the empire, Ottomans pursued certain policies with a view to arranging practices in accordance with the demands of the Christian Subjects and by taking into consideration regional peculiarities. The Kanunname in the tahrir defter of 1720 on the Island of Naxos displays a sample of this common approach of the Ottomans. By taking into consideration the truth that this tahrir has been furnished upon the complaints of the Greek people on the Island, it is aimed to emphasize that this tahrir, makes it obvious that prior to the conquest, the Ottomans endeavored to solve problems arising from the superiority of the Catholic Latins, belonging to the ruling class over the Greek folk and to balance the tension between these two people. In this study, by the investigation of the mentioned Kanunname, it is aimed to show that the Ottomans did not display an indifferent attitude towards the demands of the Greeks on Naxos, but arranged relevant regulations and imposed taxes which were much more equitable.

MUSTAFA BEYAZIT: One of our Dying Cultural Assets: The Kurşunluoğlu Konak (Mansion) in Denizli

The historical Turkish houses constitute the structural unit that passed on the Turkish customs and traditions from one generation to the next. Examples to these houses in Denizli have been to a great extent destroyed as a result of negligence, natural disasters such as earthquake and fire as well as due to the process of rapid change brought about by industrialization; the remaining houses are very few in number taking into account those in the Musa, Çaybaşı and Kayalık neighborhoods. The Kurşunluoğlu Konak (Mansion) in Denizli also constituted an example to these historical Turkish houses which had been destroyed due to a fire in 2004. The features and the materials used during construction closely mimic one another in the plans of these houses located in Western Anatolian cities such as Muğla, Birgi and Kula which are very similar to Denizli in terms of weather and occupation; that is to say, it is possible to determine similarities in the features in most of Anatolia and the Balkans. Constituting one of Denizli's cultural and ethnographical priceless assets, Kurşunluoğlu Konak also embodies these common characteristics. The only remnants from the konak that has reached to the present are the information and photographs mentioned in the article.

ÖNDER AYDIN: Two Examples for the Mosques of the Era of Sultan Abdulhamid II from Mahmudiye District of Eskişehir: Çarşı and Hara Mosques

The Era of Sultan Abdulhamid II is an era in which the power of the government was expressed indirectly to the public via various symbols. Besides the instruments like ceremonies, decorations, albums and clothes, the architecture has become one of the most important symbols of the Era of Power of Abdulhamid II. Many multi-functional buildings have been built in Anatolia with a classical style representing the "strong empires" conquered from the west. In addition to these buildings in which the centralism was expressed and which were established for the needs of "modern monarchy", traditional buildings such as mosque, madrasah, fountain were continued to be built with the same understanding. Especially for the mosque architecture, the traditional architectural principles and ornament features of the Ottoman have been collated with the styles of the West and considerably different, hybrid architecture has been gained. Çarşı and Hara

Mosques of Mahmudiye District of Eskişehir turn out to be the important buildings representing the general features of the era. In the scope of this research, the features as plan- location, mass- fecet, structure, technical material, decoration features of both mosques will be determined and the place and importance of them will be evaluated within the architectural characteristic of the era.

FAHRİ TÜRK: *Bulgarian Community in Edirne and Polish Minority School "Polak Mektep"*

Bulgarian nationalist Dragan Tsankov came to Istanbul, in 1854 where he converted from Orthodox into Roman Catholic Church and started to propagate for establishing of an independent Bulgarian Church. In order to maintain an influential propaganda he founded a publishing house in the French School Saint Benoit. This step was an important milestone in connection with convert of Bulgarians from Orthodox into Catholic faith. After this date, Bulgarians started to settle in Edirne and in surrounding area, where they developed their own community. This process went hand in hand with the foundation of Bulgarian schools in this region.

There were totally twelve Bulgarian schools in Edirne. One of this schools was however a catholic one, which was founded by the Polish resurrectionists. It was the main reason, why the inhabitants of Edirne named this school as Polish Minority School (Polak Mektep). Because of attending only by the Catholic Bulgarian pupils; this school was known as Catholic Bulgarian School as well. According to the German archives, Polish Minority School was known as German-Bulgarian School among Germans and Austrians. The reason for this was that Resurrectionists taught German as a foreign language in their school. The main goal of this school was to diminish the Russian influence in Bulgaria and Turkey. Therefore this school and its Catholic Church were supported by French and Austrian governments. Polish Minority School played an important role in the spreading of Catholic faith among the Bulgarians of Edirne.

FERRUH TORUK: *Çankırı from the Eye of the French Traveller Vital Cuinet*

This paper involves information about the Çankırı city center and its districts which is given by the French traveller Vital Cuinet after his visit to Çankırı in XIX th century.

French traveller and researcher Vital Cuinet, in command of Düyun-ü Umumiye, made a voyage to Anotolia in order to determine the sources of income of Ottoman Empire, and extract the inventory. During his trip, by examining salnames (yearbooks), he also made studies on the governmental, ethnic, religious, geographical, educational and socio-economical structures of XIXth century Ottoman sancaks and kazas depending on these sancaks.

In addition to these works, he made similar type of studies for different regions like Çerkeş, Bayındır, Karacaviran, Viranşehir, Ovacık, Kalecik, Ilgaz, Şabanözü and Yapraklı during 1890.

MEHMET DEMİRTAŞ: *Migration Problem to Istanbul in XIX. Century and Men-i Mürûr Enforcement*

Istanbul was so unmanned when it was seized by Ottomans, and after intensive development and housing facilities, its population has significantly increased in a short period. After a short while, both this situation and being an attraction centre because of its specialities have led some problems in İstanbul that grew out of its intensive population. Beginning from the second half of XVI. century, the struggle to control and decrease the population of İstanbul has continued for centuries and the same struggle went on in XIX. century. As in the previous centuries, also in XIX. century, migration to the province was restricted by strict rules and serious precautions were taken in order to practice these rules. In spite of all efforts, all precautions and even all applied sanctions, migration to İstanbul could not be completely prevented during XIX. century. In this article, the problems grown out of crowded population in İstanbul in XIX. century, the precautions taken for decreasing or controlling the population and the problems faced during the application are studied.

VURAL YILDIRIM (GYULA MORAVCSIK): *Byzantine Emperors and Ambassadors in Buda*

1204 is an important turning point in the relations spanning some five centuries between the Hungarians, who settled and established a new state in the Carpathian basin and the Byzantine empire, when Latins captured Istanbul. The Greeks regained Istanbul in 1261 and the empire was established once again albeit briefly, for soon afterwards it drifted back into de-

cline and decadence. There is an important role in this decline of infighting, of political disagreements, and of the worsening of the conflicts between churches. All of these factors had weakened the empire and given free rein to neighbouring Serbs, Bulgarians and other western conquerors to carve out chunks of its territory. It all ended with the Ottomans gaining control over the entire region.

Byzantine emperors trapped within the confines of the capital appeal for help from the West. They had hopes about Hungary, which was then one of the most powerful states in Central Europe. A marriage had taken place in 1272 between the Byzantine royal family and the Arpadian dynasty; the house of Palaeologus was the product of this relation. Facing new threats a century later, the Byzantine court sought again the help of Hungary and two emperors travelled to Buda for this purpose. When Turks captured Gallipoli in 1354, attempts were made to unite the Byzantine and the western churches. However these efforts failed and the emperor visited Hungarian King Lajos. The king appealed to Venice and the Pope for organising a crusade but this plan also fell flat chiefly, due to the unresolved conflict between the two churches. The emperor's conversion to the catholic church in 1369 did not help either.

In 1389 the Turks entered Hungarian lands for the first time. In the meantime the Byzantine empire had been reduced to a vassal state of the Turks. The emperor asked for western help again, but the crusading army that was assembled for the purpose, was defeated by Turks in Nikeapolis (Niğbolu) in 1396. The Hungarian king Sigismund had to flee. Three years later the Byzantine emperor made a tour of Europe to gain help, but he was not successful. In 1402 however, Turks were defeated near Ankara and the empire felt at ease for 20 years.

In 1422 the Turks layed siege to Istanbul and the emperor went to Buda and other capitals asking for help. As a result of long lasting efforts, a union between the churches was agreed in 1439; but this also produced no help when the union was effectively rejected by the people.

Help was at last provided at the end of the XV. century by Janos Hunyadi who tried to unite all Balkans against the Turks. He tried in vain to come to rescue when Turks layed siege to Istanbul in 1453 and the city fell to the Turks. Because of his efforts; people honoured and praised Hunyadi in their folk songs and the chronicles; calling him a "Byzantine Emperor".

İLYAS KAMALOV (V. V. TREPAVLOV): *Desht-i Kipchak Turks on the Way to Pilgrimage (Hajj) in the XIII-XVII. Centuries*

Islam started to spread in Desht-i Kipchak region in the time of İtil Bulgars but its certain settlement goes back to Golden Horde period. The biggest problem that the Desht-i Kipchak Turks faced while practicing the Islamic rules was the enduring and difficult pilgrimage travel. Despite all harness, Moslems of Desht-i Kipchak including the statesmen, tried to fulfil the Hajj duty. But widely, the Khans went on the pilgrimage to Mecca after they quit the affairs of the state. In fact, in the world of Islam if a ruler went on the Hajj, this meant his renouncing of his throne.

The way to Hajj, which Moslems of Desht-i Kipchak followed for pilgrimage passed from Astrahan city. But this route was closed by Russians after the occupation of Astrahan in 1556. The cause for the closing of this route by Russians is explained as follows; to prevent the joining of Nogays and Crimean Tatars, to collect the pass tax, to block the expansion of undesirable political opinions and the Otoman activities in Russian lands. The exertions of the Crimean Khans in order to secure the route and reestablish the Turkish sovereignty again, failed. But in the second half of the XVIII. Century, in the time of Catherina II., the Russian policy towards the Moslems was softened. After this time, with the joint efforts of Russian governors and Moslem ecclesiastics, Hajj visits of Moslems was put in order.

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
YILMAZ, HAKAN – ÇAVUŞOĞLU, RAFET – BAYKARA, İSMAİL – GÜLTEKİN, TİMUR – GÖKCE, BİLCAN: The Types of the Articular Facets Belonging to Van Kalecik (Urartu) Societies (with 1 map and 3 illustrations).....	619
ÖZFIRAT, AYNUR: The Excavation of the Bozkurt Kurgan Cemeteries (with 44 illustrations)	635
ORUÇ, HATİCE: Gazi Husrev Beg’s Foundations in Sarajevo.....	645
DEMİRCAN, YASEMİN: Arrangements made on the Island of Naxos According to the Tahrir Defter of 1720 and the State of the Christian Subjects (with 1 document).....	671
BEYAZIT, MUSTAFA: One of our Dying Cultural Assets: The Kurşunluoğlu Konak (Mansion) in Denizli (with 14 illustrations)	681
AYDIN, ÖNDER: Two Examples for the Mosques of the Era of Sultan Abdulhamid II from Mahmutiye District of Eskişehir: Çarşı and Hara Mosques (with 24 illustrations)	695
TÜRK, FAHRİ: Bulgarian Community in Edirne and Polish Minority School “Polak Mektep”	705
TORUK, FERRUH: Çankırı from the Eye of the French Traveller Vital Cuinet (with 2 maps)	721
DEMİRTAŞ, MEHMET: Migration Problem to Istanbul in XIX. Century and Men-i Mürûr Enforcement (with 10 documents)	739
 Translations:	
MORAVCSIK, GYULA, (Trans. Vural Yıldırım): Byzantine Emperors and Ambassadors in Buda.....	755
TREPAVLOV, V. V., (Trans. İlyas Kamalov): Desht-i Kipchak Turks on the Way to Pilgrimage (Hajj) in the XIII-XVII. Centuries	775
 Book Reviews:	
ÖZFIRAT, AYNUR: <i>Anadolu’da Pişen Toprak/Earth Fired in Anatolia</i> , Gönül Paksoy-Rezan Has Müzesi.....	789
ÇAKMAK, AHMET: E. Emine Naza-Dönmez, <i>Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey, From the Past to the Present, in the Light of Surveys Carried out in the Years 2001-2003</i>	791
İLGÜREL, MÜCTEBA: Vak’anüvis Subhî Mehmed Efendi, <i>Subhî Tarihi</i> , (Haz. Mesut Aydın)	793
KAYAPINAR, LEVENT: Dimitris J. Kastritsis, <i>The Sons of Bayezid Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13</i>	795
KAYAPINAR, AYŞE: Nenad Moaçanin, <i>Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690</i>	801
The books and periodicals our library received during the first half on 2009	805
Abstracts.....	873

BELLETTEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXIII

No. 268

December 2009

ANKARA - 2009